

Sydslesvigs
danske
historie

Sydslesvigs danske historie

Studieafdelingen takker for støtte til bogens udgivelse fra:

Grænseforeningen for Skive og Omegn

Gårdejer Christen Larsen og Hustrus Mindelegat

Gaardejer Christian Lassen's Mindefond

Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II

P.J. Schmidt-Fonden

Sydbank Sønderjyllands Fond

Vicepolitimester Per Thaulows og

hustru Eva Agnete Thaulow's, født Kihlstrøm, Fond

Sydslesvigs danske historie

Tekst- og billedredaktion:
Lars N. Henningsen

2. reviderede udgave

Udgivet af Studieafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Nr. 62

Flensborg 2009

Sydslesvigs danske historie

Udgivet af Studieafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Nr. 62
Flensborg 2009

Sats og tryk: P.J. Schmidt A/S, Vojens
Bogbinder: J.P. Møller, Haderslev

© Forfatterne og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Norderstrasse 59, D 24939 Flensburg, e mail: lh@dcbib.dk

I kommission hos Padborg Boghandel, Nørregade 16, DK 6330 Padborg
e mail: 6980@bogpost.dk
ISBN 978-87-89178-75-2
ISSN 1397-4343

Forsidebilledet er kunstneren Holger Hattesens forsøg på at afbilde lagene i den sydslesvigske danskheds historie. Hvis man skræller de mange lag tapet væk, der repræsenterer de skiftende tyske/slesvig-holstenske regimer symboliseret ved deres flag, herunder et hagekorsflag og en sentens fra Ribebrevet – ja, så kommer man ind til den solide rød-hvide teglstensmur, måske Valdemarsmuren.

Billedet er skabt i 1985 og blev benyttet som plakat- og postkortmotiv af den nystiftede Sydslesvigs Museumsforening
Layout: Helge Krempin

Indhold

Indledning	9
Hvad er Sydslesvig 10	
LARS N. HENNINGSEN	
Under Danmark	11
<i>Baggrunden</i>	13
Sønderjylland – en del af Jylland 13 – Hertugdømmet Sønderjylland/Slesvig 15 – Staten Slesvig-Holsten 17 – Ribeaftalen 1460 og sproggrænserne 17 – Hertuger og konger 19 – 1700-årenes kongeloyalitet 20 – Flensborgs kongetroskab 21 – Dansk hverdagsprog over for tysk kirke- og skolesprog 22 – Sprogreskript og folkeskolelov 23	
<i>Splittelsens år</i>	26
Uwe Jens Lornsen og Christian Paulsen 26 – Dansk sprogbevægelse og sprogreskriptet 1840 27 – Ejderdanskere, dansk-slesvigere og slesvig-holstenere 29 – Flensborg – en dansk-slesvigsk enklave 31	
<i>Krigen 1848-1850</i>	33
Marts 1848 33 – Slesvig-holstensk styre april 1848 – august 1849 34 – Slesvig delt august 1849 – juli 1850 34 – Krigen 1850 36	
<i>Mellemkrigsår</i>	37
Dansk fremstød 37 – Flensborg 39 – 1864 43	
RENÉ RASMUSSEN	
Under Preussen – 1864-1945	47
<i>Efter 1864-nederlaget</i>	49
Rådvildhed, afskedigelser og emigration 49 – Kan Slesvig deles? 50 – Paragraf 5 51 – Preussisk anneksion 53 – Dansk kirke og skole 1864-1878 53 – Rigsdagsvalgene 1867 – det nationale styrkeforhold gøres op 56	

<i>Fra dansk bevægelse til dansk mindretal 1864-1890</i>	59
De gamle foreninger 59 – Landboforeningen, Enigheden, Foredragsforeningen og Ydun 60 – Sprog og sindelag i Flensborg 61 – Flensborg Avis 64 – Rigsdagsvalgene 1871-1878 65 – Rigsdagsvalgene 1881 og 1884 67 – Katastrofevalget i 1886 68 – Jens Jessen og Flensborg Avis 1882-1906 69- Sprogforeningen og bogsamlingerne 71 – Vælgerforening og Skoleforening 72	
<i>Det svære generationsskifte 1890-1918</i>	73
Foreningslivet 73 – Flensborgdanskheden og Nordslesvig ved en skillevej 74 – Valgene 1901-1912 76 – Dansk kirke 78 – Foredragsforeninger 1908-1914 79 – Ungdoms- og gymnastikforeninger 80 – Danske elever i tysk skole 81 – Verdenskrigen 82	
<i>Afstemning og grænsedragning</i>	84
Afstemmingskravet rejses 84 – Nordslesvigs sydgrænse defineres 84 – Mellemslesvig rejser kravet om en afstemning 86 – Tysk samling og dansk splittelse 86 – Flensborg- og Dannevirke-bevægelserne 87 – Det slesvigske spørgsmål i Paris 89 – Samling om Flensborg 89 – Afstemningsregler 90 – Afstemningskamp 91 – Afstemningen 14. marts 1920 og Påskekrisen 95 – Forsøg på internationalisering af 2. Zone 96	
<i>Weimarrepublikken 1920-1933</i>	99
Mindretallet – hvem og hvor? 100 – Sindelags-, afstammings- eller sprogmindretal? 102 – Tysk mindretalspolitik 103 – Dansk mindretalspolitik 105 – Støtten fra Danmark 105 – De slesvigske foreninger 107 – De første valg 1921 109 – Inflationstiden 1921-1923 110 – Tysksproget dansk presse 112 – Politiske valg 1924-1925 113 – Kommunale danske skoler 114 – Vandrelærere og kursusundervisning 116 – Sydslesvigere på danske ungdoms-, efter- og højskoler 117 – Feriebørnsrejser og børnehaver 118 – Skoleforeningen og Duborg-Skolen 119 – Skolelovene 1926-1929 122 – Skoler helt til Slien 123 – Afspænding 1926-1932, Front og Bro 125 – Valgnederlag eller stabilisering 1928 og 1929 126 – Valg 1930 og 1932 127	
<i>Mindretalsliv 1920-1932</i>	129
Kirken 129 – Danske årsmøder 130 – Flensborg Avis 131 – Danske biblioteker 132 – Foreningsliv 133 – Forsamlingshuse 135	
<i>I hagekorsets skygge 1933-1939</i>	139
Tysk mindretalspolitik 139 – »Påskeblæsten« 1933 140 – Støtten fra Danmark 140 – Medlemsudrensning i Den slesvigske Forening 141 – Razzia i Tønning 142 – De sidste frie valg i marts 1933 143 – Byrådsarbejdet i Flensborg ensrettes 144 – Ensretning og afskedigelser 145 – Den »tyske hilsen« 146 – Hitler-Jugend 147 – Deutsche Arbeitsfront 149 – Vinterhjælp og socialhjælp som pression 150 – Mindretalspressen 152 – Værnepligt og rigsborgerret 153 – Landboforeningen og arvegårdslovene 155 – Nye danske skoler 156 – Skruen strammes 1936-1939 158 – Forbud mod Der Schleswiger 159 – Enkeltmedlemmer under pres 160 – Hjælp fra Danmark 161 – Folkeråd og folketælling 1939 162	

<i>Under verdenskrigen 1939-1945</i>	164
Flensborg Avis 164 – Social- og børnehjælp 165 – De danske skoler 166 – Bombeangrebet 19. maj 1943 167 – I tysk uniform 168 – Ved fronterne 169 – Deserteringer i krigens sidste fase 170 – I krigsfangenskab 171 – Repressalier mod danske sydslesvigere 172 – Fængsel og kz-lejr – Svend Johannsen 173 – Illegalt arbejde 175 – Mod enden 176	

MARTIN KLATT

Genforening eller mindretal – 1945-1955	177
--	-----

Nyt mindretal i konfrontationens tegn	179
--	-----

Befrielsen 179 – Sydslesvig til Danmark? 180 – Folkeligt opbrud? 183 – Den materielle nød 188 – Flygtningeproblemet 190 – Mindretallets sociale sammensætning 191 – Nazister i mindretallet? 193 – Sindelagsskifte – et slesvigsk folk? 194 – Den store politik 197 – SSF og den politiske organisation 1945-1947 198 – De første politiske valg 199 – SSW 202 – Danske skoler til Sydslesvig 204 – Ferierejser til Danmark 207 – Kirken 208 – Foreningslivet – hvordan var man dansker i Sydslesvig efter 1945? 211

<i>Stabilisering som mindretal 1948-1955</i>	213
--	-----

Et nyt Vesttyskland 213 – SSWs første valg 214 – Kiel-erklæringen 214 – Mindretal i stagnation 216 – Hjemstavnsbevægelse og SSW 218 – Hermann Clausen i den vesttyske forbunds dag 219 – Chikanepolitik og fortsat grænsekamp 220 – Program Nord 222 – Remilitarisering 223 – Yderligere tilbagegang 225 – Danskhed eller hjemstavn? 226 – SPF genforenes med SPD 226 – SSWs tilbagegang 227 – Fra barakskoler til murstensskoler 228 – Foreninger og kirker 230 – På vej til København-Bonn-Erklæringerne 232 – Bonn-København-Erklæringerne 233

JØRGEN KÜHL

Fra afgrænsning til medborgerskab – 1955-2009	237
--	-----

<i>Tilbagegang, stabilisering og fremgang 1955-1989</i>	239
---	-----

Fornyet repræsentation i landdagen 239 – Mindretallet og forbundspolitikken 240 – SSW bliver selvstændigt 241 – Ny SSW-kurs 242 – Ny mindretalspolitik i Kiel 244 – Mindretalsparagraf i delstatsforfatningen 1990 246 – Danske eksamensskoler 247 – En ny fase? 249 – Genforeningshåb 251 – Sproget og truende fraflytning 253 – »Zweiströmigkeit« 255 – Mellem tilbagegang og stabilisering 256 – Nye tyske kontakter 258 – De unge i 1968 261 – Mindretalssolidaritet under pres 263 – Identitetsdebat og kritisk fornyelse 264 – Mindretallet som del af det tyske folk 266 – Mindretallet bliver salonfæhigt 267 – »Slesvigland« 269 – 1955-1989: Afspænding og forsigtig mindretalsåbning 271

<i>Mindretal i det nye Europa efter 1989</i>	273
Efter murens fald 273 – Sprogpagt og Rammekonvention 274 – Mindretalsunionen FUEV 275 – Nej til mindretalsartikel i forbundsforfatningen 276 – Mindretalsrepræsentation i Berlin og mindretalskommitterede i grænselandet 277 – Tilnærmelse mellem mindretal og omgivelser 278 – Individuel integration 281	
<i>Organisationer og politik</i>	283
Samrådet 283 – Dansk Skoleforening 283 – SSF 284 – SSW 286 – SdU 286 – Dansk Centralbibliotek 286 – Dansk Kirke 287 – Dansk Sundhedstjeneste 287 – Flensborg Avis 287 – Kontakten til Danmark 288 – Seksmandsudvalget 288 – Samarbejdet med andre mindretal i Tyskland 289 – Internationalt samarbejde 290 – Landdagspolitik 290 – Nyt SSW-program 291 – Valgsucceser – og politiske udfordringer 292 – Politisk turbulens 2005 295 – Offentlige tilskud til mindretalsskolerne 298	
<i>Mindretal: størrelse, sprog og holdninger</i>	299
Størrelse 299 – Til- og afgang 1981-2005 299 – Sprogdebatteerne 304 – Sprogpraksis i børnehave og skole år 2005 307 – Mindretalsverdener 310 – Medlemskab, solidaritet og konsekvens 313	
<i>Ny tolerant selvbevidsthed</i>	317
Hver elsker sin farve 317 – Mindretal i en postnational verden: elevudsagn 2005 318 – Sydslesvig »genopdages« 321 – Hvad er »dansk« i Sydslesvig anno 2009? 324 – Hvad er »tysk« i Sydslesvig anno 2009? 326 – Det danske mindretal som berigelse 328 – Et identitetslaboratorium 330 – Model og merværdi? – Mindretal i en globaliseringstid 331	
Bilag	335
SSF-formænd og SSF-generalsekretærer, SSW-formænd og SSW landssekretærer, Landdagsmedlemmer, Konsuler/generalkonsuler 335 – Medlemstal i de slesvigske foreninger og SSF, valgresultater 1921-1933 336 – Valgresultater 1946-2008 337 – Elevtal 1920-1944 337 – Elevtal 1945-2008 338	
Litteraturhenvisninger	339
Fortegnelse over illustrationer	344
Personregister	347
Studieafdelingens udgivelser	354

Indledning

Syd for den dansk-tyske landegrænse ligger den tyske delstat Schleswig-Holstein. Den nordligste del kaldes Landesteil Schleswig, på dansk Sydslesvig. Her er der børn, som går i dansk børnehave og skole. Hver søndag er der kirkegængere, som går til gudstjeneste hos danske præster. I danske spejdertrope og sportsforeninger mødes børn og unge, og danske foreninger indbyder til foredrag, koncerter og fest. Én gang om året samler "de danske årsmøder" tusinder af deltagere. Hvert fjerde år går hele befolkningen til politiske valg. Nogle sætter kryds ved et dansk-frisisk parti, partiet Sydslesvigsk Vælgerforening.

Alt dette viser, at der i det tyske Schleswig findes et dansk mindretal. Mindretallet lever uden for Danmarks grænse – i forbundsrepublikken Tyskland, i det tyske forbundsland Schleswig-Holstein.

- Hvad er det danske mindretal i dag, og hvad var det før?
- Hvad er mindretallets historiske rødder?
- Hvordan har det levet gennem tiden?

De følgende sider giver svar på disse spørgsmål. Mindretallets direkte historie rækker tilbage til 1830'erne, da befolkningen begyndte at dele sig i dansk- og tysksindede. Men mindretallets rødder stikker dybere. Længst tilbage ligger kongetroskaben og loyaliteten mod den danske stat,

som området frem til 1864 var en del af. Fra sidst i 1800-årene blev samlingen omkring dansk og nordisk sprog, kultur og samfundsliv mere bevidst, og båndene til danskheden i Nordslesvig blev styrket. Da den nye grænse blev trukket mellem Danmark og Tyskland i 1920, blev de dansk-sindede i Sydslesvig til et egentligt og selvstændigt organiseret mindretal, og Danmark kom tættere på. Efter 1945 kom en helt ny fase. Det oprindelige mindretal fik tilgang fra de næsten 100.000 sydslesvigere, som midt i det tyske sammenbrud søgte bedre vilkår ved at knytte forbindelse til landsdelens danske historie og det danske alternativ.

Bogen fortæller om den historiske udvikling, som har ført frem til nutidens danske mindretal. Emnet er ikke Sydslesvigs historie som helhed, men de sider af landsdelens historie, som er nødvendige for at forstå mindretallets udvikling og dets forhold i dag.

I nutiden fremhæves, at mindretallet er åbent, at tilslutningen til mindretallet bygger på de enkelte medlemmers personlige valg, på deres sindelag. Den enkelte har en ret til frit at bekende sindelag. Det har præget bogens form. Den giver dels en fortløbende fremstilling af den almene historie, dels konkrete eksempler på, hvordan det enkelte menneske i landsdelen har stået over for valget mellem dansk og tysk og ud fra identitet og sindelag har sluttet sig til enten flertal eller mindretal.

Hvad er Sydslesvig?

I dag er *Sydslesvig* det danske navn for området mellem landegrænsen og Ejderen. Den betydning fik ordet dog først efter 1945. Indtil da forstod man ved *Sydslesvig* kun den allersydligste del. Betydningsændringen gennem tiden bliver først rigtig forståelig, når man udvider blikket fra *Sydslesvig* til det samlede Slesvig.

Slesvig eller *Sønderjylland* var oprindelig betegnelsen på hele området mellem Kongeåen og Ejderen. Frem til 1864 hørte området til Danmark, mellem 1864 og 1920 til Preussen. Under den tilsyneladende enhed var der imidlertid skillelinjer, og de hang sammen med sproglige forhold. Mod nord blev der fra 1500-årene brugt dansk i kirke og skole, i syd tysk. Skillelinjen mellem dansk og tysk kirke- og skolesprog fulgte en linje fra syd om Tønder i vest til nord om Flensborg i øst, dvs. stort set, hvor landegrænsen blev lagt i 1920.

Grænsen mellem dansk og tysk folkesprog var en anden. Den lå frem til omkring 1800 langs en linje, der gik fra nord om Husum by i vest og nord om Slesvig by til det sydligste Angel i øst. Fra begyndelsen af 1800-årene begyndte denne folkesprogsgrænse at flytte sig. Tysk vandrede langsomt nordover. Det fremkaldte et modstød på dansk side. Der blev iværksat et forsøg på at beskytte dansk, dér hvor det var folkesprog og rådede i kirke og skole, men administrationen foregik på tysk, dvs. fra Kongeågrænsen ned til linjen fra Flensborg fjord til Tønder. Dette område fik nu betegnelsen *Nordslesvig*.

Syd derfor lå et bælte, hvor der endnu i 1840'erne var dansk folkesprog, men tysk dominerede i skole og kirke. Dette område blev ofte

kaldt *Mellemslesvig*. Her blev der forsøgt et dansk kulturarbejde i 1850'erne.

Det allersydligste område ned til Ejderen gik under betegnelsen *Sydslesvig*. Det lå uden for den folkeligt-nationale diskussion i 1800-årene. Her var sprog, kultur og administration helt tysk.

Efter 1864 blev begrebet *Nordslesvig* fast defineret. § 5 i Pragfreden i 1866 gav "befolkningerne i de nordlige distrikter af Slesvig" løfte om en afstemning om det fremtidige tilhørsforhold. Det medførte, at *Nordslesvig* entydigt kom til at betyde den del af Slesvig, der var dansk i sprog og sindelag, og som kunne påberåbe sig en genforening med Danmark i henhold til § 5. I praksis var det området ned til strøget mellem Tønder og Flensborg. Flensborg blev regnet til *Nordslesvig*, fordi der var stærke danske sympatier i byen.

Ved Genforeningen i 1920 blev den gamle kirke- og skolesprogsgrænse midt gennem Slesvig til landegrænse. Ret snart blev *Sønderjylland* den almindelige danske betegnelse for det område, som kom til Danmark. Fra 1970 og frem til kommunalreformen 2007 var det Sønderjyllands amt.

Syd derfor var *Mellemslesvig* indtil o. 1920 betegnelsen for området, hvor der var danske sympatier og spor af dansk folkesprog. *Sydslesvig* var den allersydligste del ned til Ejderen.

Dette ændrede sig, da det danske mindretal i 1945 pludselig fik tilslutning også i det sydligste *Sydslesvig*. Betegnelsen *Sydslesvig* blev da udstrakt til hele området fra Ejderen og op til landegrænsen. Sprogbrugen blev stadfæstet af mindretallets nye organisationer. De fik navnene 'Sydslesvigsk Forening' og 'Sydslesvigsk Vælgerforening'. Dermed gik betegnelsen *Mellemslesvig* af brug.

Under Danmark

Lars N. Henningsen

ARRIVAL OF THE KING OF DENMARK AT PLENSBURG.

Lige fra den historiske tids begyndelse var det område, vi i dag kalder Sydslesvig, et grænseland til tyskerne mod syd. I middelalderen fik brødre til den danske konge eller yngre medlemmer af kongeslægten til opgave at værgе grænsen. En af følgerne var, at området efterhånden fik en stor selvstændighed i forhold til moderlandet Danmark.

Men kongerne slap aldrig grebet om Slesvig. "Slesvig er hjertet i de danske stater. At miste eller dele Slesvig vil være det samme som at miste eller dele selve kronen," udtalte den danske førsteminister J.H.E. Bernstorff omkring 1762. Kongerne kom oftere til deres grænseland mod syd end til nogen andre af deres provinser.

En helt særlig position fik kong Frederik 7. Straks efter slaget ved Bov den 9. april 1848 kom han på besøg. Jørgen Sonnes tegning på den foregående side viser, hvordan Flensborg tog mod kongen, da han anløb skibsbroen den 10. april. I 1854 kom han igen, og fra 1857 var han årligt næsten stamgæst i byen. Det dansksindede borgerskab blev fortrolig med kongen. Det skabte en konge- og statstroskab, som levede videre hos ganske mange, også da Sydslesvig ligesom resten af Slesvig efter 1864 blev afstået til Preussen.

Historien og statsloyaliteten var langt op i tiden bærende søjler for den del af befolkningen, som valgte at definere sig som dansksindede.

Baggrunden

Først sent i historien blev Sydslesvig et område med en egen historie i forhold til Danmark og resten af Slesvig. Det kom vel først efter 1920 og i særlig grad efter 1945. Indtil da var Sydslesvig altid en del af et større Slesvig og knap nok et veldefineret område heri.

En særstilling for Slesvig kan der først tales om fra 1200-årene. Indtil da var Slesvig blot den sydligste del af Jylland – det var 'Sønderjylland'. I den følgende tid begyndte området at skille sig ud fra resten af Jylland, og indadtil blev selve området Slesvig eller Sønderjylland delt i nord og syd. Senest fra 1500-årene var der et sprogligt-kulturelt skel mellem nord og syd inden for selve Slesvig.

Længe indebar dette næppe, at befolkningen i

Slesvig-Sønderjylland følte sig delt, hverken efter sprog eller sindelag. Det kom først efter 1830'erne. Men forudsætningerne for den folkelige opdeling i den følgende tid – og dermed rødderne til en senere tids danske mindretal i Sydslesvig – fandtes i tiden forud. Nogle af rødderne rækker helt tilbage i middelalderen. I denne fjerne tid var området scene for Danmarkshistorie mere end nogen anden del af riget.

Sønderjylland – en del af Jylland

I tidlig middelalder gik grænsen mellem danskere og tyskere, eller saksere, som de blev kaldt, ved de udstrakte ubeboede ødemarksområder, som lå på begge sider af Ejderen. Folkegrænsen mellem dansk og tysk blev markeret af grænsevolden Danevirke et stykke nord for selve grænsefloden Ejderen. Denne blev i 811 fastslået som grænseflod

Grænsen mellem danskere og saksere eller tyskere gik i den tidlige middelalder et stykke nord for Ejdergrænsen og lå således et stykke inde i Sydslesvig. Den er angivet med en blå linje fra Simonsberg i vest og omtrent langs Danevirke til Haddeby og Eckernförde i øst. I de store skove mellem Ejderen og Danevirke linjen ryddede begge folkeslag ny jord. Sproggrænsen er forsøgt rekonstrueret ud fra fordelingen af stednavnene. Syd for linjen er der kun meget få danske stednavne, som Gettorf, Boklund, Norby og Haby, nord derfor er de helt dominerende.

Sagnhistoriens beretning om Uffes hin Spage, som besejrede tyskernes kæmpe på en ø i Ejderen og således sikrede Danmarks frihed, blev et klassisk sindbillede på grænsekampen mellem dansk og tysk. Ejderen var Danmarks grænseflod, som det gjaldt om at forsvare også i nutiden. Motivet blev sammen med andre sagnhistorier benyttet af maleren Lorenz Frølich til en række kartoner, som dannede forlæg for billedvævninger til Københavns rådhus.

Hovedparten af kartonerne kom til Duborg-Skolen i Flensborg straks ved indvielsen i 1924. Inden da var Uffe dog skænket til Aabenraa som del af "Kunstnergaven af 1920" til Sønderjylland; i dag findes billedet på Aabenraas gamle rådhus. I Flensborg kunne man imidlertid ikke undvære en figur som Uffe. Derfor lod Grænsforeningen maleren Troels Trier lave en kopi. Det er hans Uffe, som i dag hænger på Duborg-Skolen.

i en aftale mellem frankerkongen Karl den Store og danerkongen Hemming. Danevirke-volden var bygget som værn mod naboerne mod syd. I tiden omkring år 800 var naboen det mægtige Frankerrige, et århundrede senere de tyske konger, fra 962 det tyske kejserrige. Nord for folkegrænsen omtrent ved Danevirke var der danske stednavne som tegn på, at her var der bosat danskere. Den danske endelse -by forekommer stadig i flere sognenavne i Svansen, og den danske endelse -lev træffes fra Harreslev ved Flensborg til Kosel/Koslev i Svansen. Administrativt var landet ned til folkegrænsen opdelt ligesom andre danske egne. De danske 'herreder' og de såkaldte 'sysler', som kendes i Jylland, forekom ned til Slien-Da-

nevirke-Trene-linjen. Jyske Lov fra 1241 fik gyldighed i området, og kongens ejendomme og indtægter var fortegnet i Kong Valdemars Jordebog fra 1231 ligesom i resten af Danmark. I kirkelig henseende hørte området fra 1104 til den danske kirkeprovinns under ærkebispesædet i Lund.

Grænsestrøget mellem Danevirke og Ejderen var som nævnt oprindelig en udstrakt ødemark. Den jord som ikke tilhørte nogen, var efter gammel retsopfattelse kongens. Derfor kom krongodset til at fylde godt i disse områder. Da opdyrkningen tog fart, slog saksiske (holstenske) bønder sig ned her. Hertil nåede dansk tale aldrig. Den allersydligste stribe af Sydslesvig var fra begyndelsen et tyskkulturelt område.

Nord derfor begyndte det danske rige. Et formelt skel mellem Sønder- og Nørrejylland fandtes endnu ikke, og "Sønderjylland" var derfor det naturlige navn for denne sydligste del af Jylland helt ned til grænsefloden Ejderen.

Men det var ikke områdets eneste navn. Tidligt blev byen Slesvig sæde for områdets grænsevogtere og for bisperne, og byens navn gik over på området. *Saxo* taler om "det slesvigske landområde" (territorium Slesvicense), og historikeren *Svend Aggesen* omtaler sidst i 1100-årene hertugen som "den slesvigske hertug" (dux Slesvicensis). Sønderjylland og Slesvig blev synonyme begreber. Lidt efter lidt ændredes sprogbrugen, så man ikke blot kunne sige "hertugdømmet Slesvig", men "Slesvig" alene som betegnelse på området.

Området Sønderjylland eller Slesvig blev noget særligt, fordi det var grænseland. Her havde kongen brug for en stedlig befuldmægtiget, en grænsejarl eller hertug. Omkring 1122 blev *Knud Lavard*, en søn af kong *Erik Ejegod*, indsat på denne post.

Hertugdømmet Sønderjylland/Slesvig

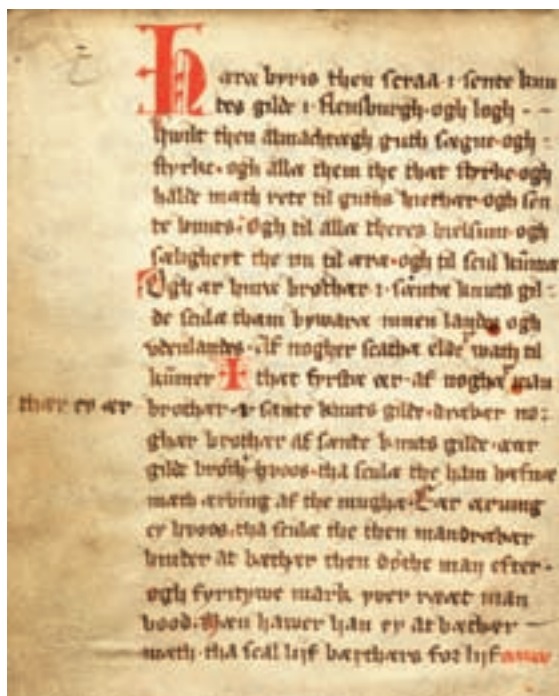
Fra 1100-årene var Slesvig sæde for kongens repræsentant, en grænsestatholder. Han skulle varetage opsynet med Danevirke og hele grænseforsvaret, og det var ofte et af de yngre medlemmer af kongefamilien, en af kongens brødre eller en søn, som fik denne post med titel af hertug. Det lagde op til rivalisering mellem hertugen og de danske konger – og til adskillelse fra kongeriget.

Abel, en søn af kong *Valdemar Sejr*, fik hertugtitlen i 1231, og han blev den første selvstændige hertug. Frem til 1375 lå hertugværdigheden her efter i Abels slægt. I denne periode voksede forbindelserne mellem Slesvig og Holsten. Abel blev selv gift med *Mechtilde* af den holstenske grevslægt, og gang på gang søgte de sønderjyske hertuger bistand i Holsten i deres rivalisering med de danske konger.

Hjælpen skulle betales. I 1260 pantsatte hertugfamilien al deres jord “mellem Slien og Ejderen, nemlig Svansen, Fræslet [området vest for Ekernførde], Stapelholm, skoven Jernved [Dänischwohld] og byen Rendsborg” til de holstenske grever. Fra dette tidspunkt var området fast i holstenergrevernes hænder. Indvandring af holstensk adel og afhængige bønder kunne begynde. Den første opdeling af det oprindeligt samlede Sønderjylland tonede frem. En del af det sydligste Slesvig fik tysk præg og blev folkeligt anderledes end området længere mod nord.

I de følgende år blev rivaliseringen mellem på den ene side kongen og på den anden hertug og holstenske grever det stadige tema. Dermed udbygdes skellet i forhold til Danmark, og båndene mellem Slesvig og Holsten blev fastere.

Nogle enkelte milepæle kan fremhæves i en kompliceret proces. I 1313 blev der indgået forlig

mellem den danske konge og den sønderjyske hertug. Kongen gav afkald på alt krongods i Sønderjylland. Det lå især samlet i det sydligste Sydslesvig. Netop dette område – Ekernførde, Dänischwohld og hele området mellem Slien og Ejderen – blev 1325 videregivet i pant til holstenergreven. Dermed var Ejdergrænsen i virkeligheden slettet. Grænseområdet syd for Danevirke var reelt tabt for Slesvig og var blevet en del af det rendsborgske grevskab. I 1326 blev holstenergreven *Gerhard 3.* af Rendsborg, også kendt som den kullede greve eller grev Gert, arveligt forlenet med hertugdømmet Sønderjylland og fik vedtaget en bestemmelse, den såkaldte *Constitutio Valdemariana*. Her hed det: *Fremdeles må hertugdømmet Sønderjylland ikke forenes med og sam-*

Indtil 1300-årene var dansk det mest udbredte sprog i Flensborg, og længe herefter var et dansk-tysk blandingsprog karakteristisk for byen. “Man taler dér dansk og tysk til hobe”, skrev *Christian 3.s* bibeloversætter *Christiern Pedersen* i 1531 om Flensborg. Det danske sprogs betydning fremgår af skriftlige kilder og en del stednavne i byen. Den ældste bevarede tekst med byretten fra 1284 er en udgave på sønderjysk fra 1320. Her ses første side af *St. Knudsgildets* ældste skrå fra o. 1370/80. Også den er på dansk.

Slesvigs våben er to blå løver eller rettere leoparder omgivet af hjerter. Det er en miniudgave af den danske kongeslægts våben med tre løver. Løvevåbenet kendes tilbage til 1245, da kongesønnen hertug Abel af Sønderjylland bar det som slægtsvåben. Siden blev det våben for hertugens landsdel. Da Slesvig i 1386 blev forlenet til den holstenske grev Gert, bragte den nye hertugslægt sit holstenske våben – nældebladet – med til Slesvig. Derfor sidder både det hjemlige løvevåben og det fremmede nældeblad den dag i dag i Flensborgs byvåben. På udgaven fra 1767 på Nørreport springer de slesvigske løver ud af tårnet – Holstens nældeblad sidder i et vindue nederst. For det danske mindretal blev Holstens nældeblad tegnet på alt det onde, som var kommet til landsdelen sydfra, og man foretrak et byvåben uden nældeblad.

menlægges med Danmarks rige og krone, således at den samme hersker over begge. I 1340 blev dette holstenske panteområde betydeligt udvidet: Gerhard fik overladt hele Sønderjylland i pant.

Men kort efter skiftede billedet pludselig. Den 1. april 1340 blev grev Gerhard – grev Gert – den kullede greve – myrdet af Niels Ebbesøn i Randers. Kong Valdemar Atterdag indledte sin kamp for at samle Danmark og generhverve Sønderjylland som del af Danmarks rige. Ifølge den ordning, som blev aftalt ved Valdemar Atterdags tronbestigelse i 1340, skulle den sønderjyske hertug indløse hertugdømmet fra greverne. Det lykkedes dog kun for Nordslesvig. Sydslesvig – stort set området syd for den nuværende lande-

grænse – lykkedes det ikke at indløse. Det forblev i holstenske besiddelse. Valdemar Atterdag greb kraftigt ind i hertugens område i Nordslesvig indtil en linje fra nord om Flensborg til syd om Tønder. En deling af Sønderjylland/Slesvig var ved at aftegne sig. Den svarede ganske nøje til den grænse, som blev fastlagt langt senere i 1920.

Året 1386 blev det næste mærkeår. Abelslægten var uddød, og den holstenske greveslæggt blev arveligt forlenet med hele Slesvig. I deres våben optog de Slesvigs mærke – de to løver – sammen med det holstenske mærke – nældebladet. Landet Slesvig-Holsten var blevet en realitet.

Det betød dog ikke, at Valdemar Atterdags datter *Dronning Margrethe* opgav håbet om at genvinde Sønderjylland. Efter 1404 søgte Margrethe at erhverve den ene borg efter den anden. I disse år kom Vesterland Før og Amrum og Silds nordligste ende List under kongeligt styre. Det skabte en fast tilknytning til Danmark, som varede lige til 1864. I Flensborg begyndte Dronning Margrethe opførelsen af Duborg Slot, og i 1412 tog hun mod flensborgernes hyldningsed. Dronningen betragtede byen som en del af Danmarks rige, og hyldningen blev skrevet på dansk, ikke på plat-tysk.

Et par dage efter hyldningen døde Dronning Margrethe, så vidt vi ved på et skib i Flensborg fjord. Efterfølgeren Erik af Pommern havde ikke samme held med sig som sin berømte stedmoder. Hans store mål var den totale indlemmelse af Sønderjylland. Med våbenmagt og det nye Duborg Slot i Flensborg som udgangspunkt søgte han at vinde magten fra holstenerne. Der blev kæmpet bravt fra 1416 og årtier frem, indtil afgørelsen faldt i Flensborg i 1431. Efter måneders belejring lykkedes det holstenerne at tvinge den danske besætning på Duborg Slot til overgivelse.

Staten Slesvig-Holsten

Kongens nederlag fik stor betydning. I 1440 indgik efterfølgeren *Christoffer af Bayern* en højtidelig aftale med holstenergreven *Adolf 8*. Greven fra Holsten svor kongen troskab og blev til gengæld arveligt forlenet med hele hertugdømmet Sønderjylland fra Kongeåen til Ejderen.

Dermed var staten Slesvig-Holsten stadfæstet. Det fik følger for det folkelige liv. I de nordlige områder bevarede dansk dominansen, mod syd slog den tyske påvirkning fra Holsten igennem. Mange godser og større ejendomme i det sydlige Slesvig og mere spredt helt op i Haderslev amt kom i holstenske adeliges besiddelse. Adelsmændene og deres fogeder førte plattysk frem som forvaltningssprog.

Også kirken var med til at skabe skel i hertugdømmet. Sønderjylland var kirkeligt delt mellem tre stifter eller bispedømmer – Ribe stift i nordvest ned til Vidåens udløb og Odense stift for Als og Ærø. I disse to områder var kirken danskpræget. Slesvig stift dækkede resten fra Haderslev og sydpå. Her blev kirken tyskpræget. Stiftets centrum og domkirken i Slesvig by lå jo inden for det holstensk dominerede område, og bispestolen blev besat af holstenere og tyskere.

Præsterne til Slesvig stift blev uddannet dels i domkirkebyen og dels ved et særligt kollegiatkapitel i Haderslev. Ved domkapitlet i stiftsbyen Slesvig blev der uddannet præster til stiftets sydlige del op til en linje fra Løjt på østkysten til Hostrup ved Tønder – og den uddannelse foregik på plattysk. Det medførte, at dette områdes sogne fik præster præget af tysk sprog, selv om dansk var folkesproget i de fleste sogne. Området nord for linjen Løjt-Tønder fik derimod deres præster fra Haderslev. Der blev præsterne rustet til at kunne prædike på dansk. Resultatet blev et

vigtigt kulturskel: I nord fik sognene præster som kunne prædike på dansk – længere mod syd mødte befolkningen præster med plattysk som hovedsprog. Det havde naturligvis betydning for kultur og sprog i hele befolkningen.

Ribeaftalen 1460 og sprogrænserne

I 1459 døde den slesvig-holstenske hertug/greve *Adolf 8*, som den sidste af sin slægt. Året efter valgte det slesvig-holstenske ridderskab den danske konge *Christian 1.* til efterfølger. Dermed stadfæstedes Slesvigs bånd til Danmark. Slesvig var fortsat et len under Danmarks rige. Men også forbindelsen mellem Slesvig og Holsten blev stadfæstet med en bestemmelse om, at Slesvig og Holsten skulle være 'for evigt sammen udelt', "ewich tosamde ungedelt". Hermed mentes, at freden i landene og mellem ridderskabets medlemmer skulle bevares og betrygges.

I Ribe-aftalen lovede den danske konge, at medlemmer af den indfødte adel i Slesvig og Holsten skulle have monopol på landenes højere embeder. Det var med til at fastholde plattysk eller nedertysk som administrationens sprog. Byernes handelskontakter og indvandring sydfra virkede i samme retning, og det blev almindeligt, at skrivelser skulle udformes på plattysk, fra 1600-årene på højtysk. Slesvig fik en tysk sprogdragt til langt mod nord.

Alligevel bevarede dansk sin position som talesprog i landbefolkningen langt op i 1700-årene. Fra Danevirke til Kongeåen herskede de sønderjyske dialekter uindskrænket, bortset fra de friske øer og et område på fastlandets vestkyst fra Tønder til Husum, hvor der blev talt frisisk. I Flensborg var sproget blandet, ellers dominerede tysk i byerne i hertugdømmets sydlige del. I dette skete der kun forbavsende små ændringer. På

Ribe-aftalen fra 1460 fastslog, at Slesvig og Holsten skulle holde sammen.

Ordene "up ewig ungedelt", "evig udelt sammen" blev slesvig-holstenernes slagord. Det danske mindretal så slagordet som udtryk for alt det onde, som var kommet med forbindelsen til Holsten. Et opgør med udelelighedstanken var derfor et hovedpunkt for det dansk-orienterede parti SSW ved oprettelsen i 1948. Ikke Slesvig og Holsten men Slesvig og Danmark skulle være evig udelt sammen. Sådan er ideen bag denne tegning gengivet i det illegale blad "Frit-Sydslesvig" i 1948.

Kirkehistorien gemmer en del af forklaringen på, at Sønderjylland eller Slesvig blev delt mellem dansk i nord og tysk i syd. Kirkesproget og skolesproget skabte på langt sigt vigtige kulturgrænser gennem landsdelen. I katolsk tid hørte Nordvestslesvig under Ribe stift, Als under Odense stift. I Barvid syssel mod nordøst blev præsterne uddannet på en dansksproget præsteskole i Haderslev. De tre områder fik derved dansk kirkesprog. Syd derfor blev præsterne uddannet på tysk i Slesvig, og kirkesproget blev tysk. Ved reformationen kom grænsen mellem dansk og tysk kirkesprog stort set til at følge en linje fra syd om Tønder til nord om Flensborg. Den linje kender vi i dag som landegrænse. Kortet viser Slesvigs kirkelige opdeling i middelalderen.

virksomheden af den jævne befolkning fra myndigheder og administration var endnu ret begrænset, og selv om tysk blev skolesproget også i dele af det dansktalende Slesvig, var skolegangen længe så ineffektiv, at det ikke påvirkede talesproget væsentligt. Derfor kunne folkesproget leve sit eget liv – uafhængigt af det plattyske og højtyske, som herskede i embedskontorer og på mange prædikestole og skoler. Endnu ved år 1800 var folkesproget dansk ned til en linje, der gik fra byen Husum til nord om Slesvig by og videre gennem det sydligste Angel.

Heller ikke reformationen medførte de store ændringer for lokalbefolkningen. Hidtil var gudstjenestesproget dansk (og latin) i den del af Nordslesvig, som fik sine præster fra kapitlet i Haderslev, d.v.s. området nord for linjen Løjt-Ravsted-Hostrup ved Tønder. Sådan forblev det efter reformationen. Også Aabenraa og Tønder kom i 1542 under denne ordning, helt i pagt med den nye evangelisk-lutherske kirke, som lagde stor vægt på brug af modersmålet.

Resultatet var en kulturgrænse midt gennem Sønderjylland. Alle landsogne nord for Flensborg fjord og videre langs Skelbækken og Vidåen til syd om Tønder og Højer fik dansk kirkesprog. Skolen fulgte kirken, så Nordslesvig fik dansk skole- og kirkesprog. Syd for linjen blev kirke- og skolesproget lidt efter lidt tysk. Der opstod et skel mellem Nordslesvig, hvor der var overensstemmelse mellem dansk folkesprog og sproget i kirke og skole, og Sydslesvig, hvor folkesproget var dansk helt ned til Slien-Danøvirke-Husum-linjen, mens tysk var sproget i kirke og skole og ligeledes i byerne. Kirken var med til at dele det gamle hertugdømme i to.

Dansk, tysk og frisisk i 1652

“I dette hertugdømme bor der danske eller jyder, saksere og frisere. Jyderne har den største del, eftersom alt fra Kolding og indtil Slien og byen Slesvig er jydsk og beboes af danske folk, som bruger dansk sprog, så omtrent Flensborg undtaget, hvor der bor danske og tyske mellem hinanden. Byen Slesvig og hvad der ligger fra Slien indtil Ejderen og Levenså beboes mest af saksere, som taler nedertysk ligesom indbyggerne på Fehmern. På vestkysten, fra grænsen eller Skodborg å, bor der udelukkende jyder, men derefter kommer nordfrisere.”

Kilde: Danckwerth: Neue Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein, 1652.

Hertuger og konger

Fra 1544 blev historien rigtig kompliceret, fordi magten i Slesvig nu gennem næsten to hundrede år blev delt mellem kongen og forskellige medhertuger. Fra midten af 1600-årene kom de gottorpske hertuger på kollisionskurs med de danske konger og kæmpede for at opnå fuldstændig uafhængighed i forhold til den store nabo Danmark mod nord. Denne kamp udspandt sig dog mest på fyrsteplanet og påvirkede næppe i sig selv den folkelige balance mellem dansk og tysk. Både konger og hertuger styrede deres lande på tysk, men der var ikke tale om, at de bevidst brugte kirken eller skolen som midler til at fortyske befolkningen. Nationalt prægede tankegange lå slet ikke for den tid.

Fra 1670'erne gjorde *Christian 5.* et energisk forsøg på at blive den gottorpske hertug kvit. Kongen ønskede at lægge hele Slesvig ind under Kongeriget – ikke så meget for at styrke dansk sprog og kultur over for det tyske, som fordi det ville give større politisk sikkerhed. *Christian 5.* foreskrev i 1683 i et slags politisk testamente sin søn, at han skulle sørge for at indlemme Slesvig

i 'Woris kongerige Dannemarck.' Hele Slesvig skulle holdes under kongens suveræne eneregering som en del af Danmark. Aldrig måtte Slesvig deles, og aldrig måtte det tillades at give en prins et embede eller underhold i Slesvig. Slesvig skulle være forbeholdt den danske konge alene.

1700-årenes kongeloyalitet

I 1721 lykkedes det kongen at få de gottorpske hertuger ud af Slesvig. Kongen samlede næsten hele hertugdømmet under sit styre. En kort tid overvejede kong *Frederik 4.* at indlemme Slesvig i Kongeriget. Men tanken blev henlagt – det var for kompliceret at bryde med århundreders tradition, og en indlemmelse af Slesvig i Danmark ville sikkert have vakt modstand blandt de tidligere gottorpere, som nu var blevet kongelige undersåtter.

Kongeåen blev derfor bevaret som grænselinje til Kongeriget, og hertugdømmet bevarede sin særlige forvaltning. Styret foregik stort set på tysk, men dansk var stadig det almindelige talesprog på landet lige fra Kongeåen til den gamle sproggrænse fra Husum over Danevirke til Slien. Kun i byerne gik tysk frem som omgangssprog. Dansk var også sproget i kirke og skole i Nord-slesvig, syd derfor blev der benyttet tysk.

Hertugdømmet var en meget vigtig besiddelse for den danske konge. I grænsebyen Rendsborg ved Ejderen lå rigets næststørste soldatergarnison. Hyppigt kom kongen selv på besøg for at tilse sine styrker. På Gottorp slot residerede en kongelig statholder som statens øverste lokale repræsentant. Alle embedsmænd og lokale myndigheder aflagde troskabsed til den enevældige konge. Hver søndag bad præsterne for det kongelige hus fra prædikestolen og forkyndte kongens forordninger. Det skete som regel på tysk.

Hele landsdelen fra Kongeåen i nord til Ejderen i syd stod loyalt bag kongen og regimet, og de tidligere undersåtter under den gottorpske hertug fandt sig hurtigt til rette under kongens styre. I 1749 gennemførte staten en tredages fest i by og på land, hvor befolkningen blev kaldt sammen for at hylde kongeslægten. I 1760 blev programmet gentaget, nu for at belære befolkningen om det fortræffelige i den rådende enevældige forfatning. Næppe nogen steder i monarkiet skete det med større energi end i hertugdømmet Slesvig. Byerne længst mod syd, Flensborg, Husum, Tønning, Frederiksstad, Slesvig og Ekernefærde viste deres begejstring mindst lige så meget som byerne længere mod nord. Troskab og loyalitet mod landsfaderen blev indpodet alle.

Loyaliteten var velbegrunnet. Slesvig hørte til monarkiets rigeste områder, og befolkningen nød godt af mulighederne under det danske styre. Slesvigerne følte sig begunstigede i forhold til naboerne mod nord og mod syd. I Tyskland og resten af Europa var der gang på gang krig, mens Danmark og hertugdømmerne levede i fred og gode kår. Om Tyskland mod syd vidste man, at her herskede der ikke samme orden og muligheder som under den danske stat. Naboerne nord for Kongeåen kendte man mest fra de fattige tjenestefolk, som drog til Slesvig for at få job. Mange bønder levede i større frihed og velstand end deres standsfæller i Kongeriget. Byerne i Slesvig klarede sig bedre end deres kolleger i Kongeriget. De handlede og sejlede beskyttet af den danske neutralitetspolitik. Centraladministrationen i København tog hensyn til de lokale traditioner i Slesvig og udraderede ikke det lokale selvstyre. På vestkysten brystede bønderne sig af bedre græsgange og bedre kornudbytte end i andre egne i monarkiet.

I Flensborg har talrige kongemonogrammer og enkelte danske rigsvåben rundt om på byens mure i århundreder været et dagligt tegn på byens gamle undersåtsforhold til de danske konger. Frederik 4.s kronede dobbeltmonogram øverst på Helligåndskirkens gavl er opsat i forbindelse med en restaurering i 1718.

Slutningen af 1700-årene blev derfor præget af kongetroskab og statsloyalitet. Kongens hyppige besøg blev fejret med parader og triumfporte. Kongefødselsdage markeredes med fest i skoler og borgerselskaber. Belæste og dannede folk skrev digte og gav udtryk for deres tilfredshed med stat og konge.

Flensborgs kongetroskab

Det gjaldt i særlig grad Flensborg. Ligesom i de andre byer var tysk det toneangivende sprog fra 1400-årene. Handel og håndværk, administration, kirke og skole førte i den retning. Men dansk forsvandt aldrig helt fra Flensborg. Byen havde altid mange kontakter nordpå, og tilflyttere fra dansktalende egne sikrede konstant det danske sprog en fast position. De dansktalende prægede især den nordlige bydel og Jørgensbyen med de mange søfarende. Den stadige tilgang af dansktalende er også forklaringen på, at der blev opretholdt en kirke med dansk forkyndelse. Fra 1588 var Helligåndskirken dansk kirke med en dansk præst. De danske gudstjenester i den lille kirke på hovedgaden i Flensborg overlevede – et særsyn i forhold til resten af Sydslesvig.

Ellers var byens officielle sprog tysk, og det så de fleste som en fordel. Sproget hindrede på ingen måde byens statsloyale indstilling. Byens borgere optrådte gerne i de patriotiske borgergarder, som hylkede kongen, når han kom på besøg. I 1721 oprettedes en fornem hestgarde, som nogle årtier senere under Frederik 5. fik navnet Friedrichsgarde. I 1799 kom dertil en 'Christiansgarde', hvor mere jævne borgere kunne være med. Indskriften på gildets fane var på tysk og udtrykte den dansk-loyale holdning: *Ehre dem König/Liebe dem Vaterland/Gehorsam dem Gesetz.*

Ved slutningen af 1700-årene var stats- og kongeloyalitet og glæde over fred og gode vilkår under den danske forvaltning blevet den rådende tidsånd. Flensborg var vokset til en meget rig by, den tredjestørste i monarkiet. Byens avis 'Flensburger Wochenblatt für Jedermann' var fyldt med statspatriotiske tekster, som udtrykte tilslutning til den danske konge og det danske monarki. Da ulykkerne væltede ind over landet fra 1801, bragte det kun øget sammenhold. Den danske skuespiller H.C. Knudsen kom hele to gange til Flensborg på sin 'Dannebrogsvalfart' for at indsamle bidrag til efterladte efter de faldne i Slaget på Reden. I 1815 vendte kong Frederik 6. tilbage fra Wienerkongressen og blev modtaget i Sydslesvig med næsten endnu større begejstring end ved de mange kongebesøg tidligere. I Slesvig by spændte borgerne hestene fra hans vogn og

I Flensborg fik byens borgergarder og skyttegilder tilladelse af kongen til at benytte særlige faner med kongemonogram og rigsvåben. De blev præsenteret, når garderne troppede op ved kongebesøg. St. Knudsgildets ældste fane er fra 1759 og bærer Frederik 5.s navnetræk og rigsvåbenet. I 1859 fik gildet en fane med Frederik 7.s monogram. Fannerne er udtryk for gildets kongetroskab – nedarvet gennem århundrederne. Her poserer gildebrødre med fanen i 1912. Yderst til venstre redaktør Ernst Christiansen, siddende nr. 2 fra højre advokat Christian Ravn.

Tysk fødselsdagssang til Christian 7.

Kilde: Paul Philippsen:
Flensburg in Gedicht und Lied. 1990.

Til kongens fødselsdag i 1796 skrev Flensborgeren Heinrich Harries en sang, hvor han hylkede Danmark som mønsterlandet. Her herskede frihed, fred, lykke og menneskeret.

*O Dania, freyes und glückliches Land!
Du lösest der Sklaverey gräßliches Band,
Dein Vater entbindet den schuldlosen Eignen.
Und lässet den Neger als frey sich auszeichnen:
Die Rechte der Menschheit, die werden erkant
O Dania, freyes und glückliches Land!*

trak den op til Gottorp slot under mængdens jubel. Den dansk-loyale patriotisme fik stor betydning i Flensburg fra slutningen af 1700-årene og mere end 50 år frem. Helt ned til vore dage udgør den og bevidstheden om at have været en del af Danmarks rige en af rødderne for en senere tids danske mindretal.

Dansk hverdagssprog over for tysk kirke- og skolesprog

I Sydslesvig var der en konflikt mellem folkesprog og kultursprog, som ikke fandtes på samme måde i Nordslesvig. Modsætningen gav undertiden anledning til strid mellem embedsmænd og befolkning. Fra 1636 til 1668 var *Stephan Klotz* kongelig generalsuperintendent eller biskop. Han var en dygtig administrator, som arbejdede energisk for at opdrage befolkningen til orden og gode sæder. Han var tyskuddannet og tysksproget, men alligevel opmærksom på, at det var nødvendigt at tage hensyn til, at folks dagligsprog mange steder var dansk. F.eks. foreslog han i 1652, at der i Eskris i Angel skulle indsættes en præst, som var fortrolig med det

danske sprog, “som en præst på det sted billigvis skal kende”. Til embedet i det dansksprogede Hanved foreslog han en præst, som ganske vist kom fra Rostock men også havde studeret i København. Efter en tid klagede menigheden over præsten. Danske historikere har tolket striden som folkets modstand mod en tyskfødt præst, og de har set Klotz som udtryk for et bevidst forsøg på at fortyske det dansktalende land. Så enkelt var det nu næppe. Klotz og andre embedsmænd ville skabe en effektiv administration og en virksom kirke og skole. En bevidst kamp mod det danske var ikke programmeret. Kun indirekte var de med til at fremme det tyske sprogs betydning i landsdelen.

Nogle var opmærksomme på det sproglige problem. I 1757 foreslog generalsuperintendent Jeremias Friedrich Reuss, at embedet som generalsuperintendent burde deles i to, et for Slesvig og et for Holsten. Hans begrundelse var, at i Slesvig var dansk uundværligt for kirkens leder. I oplysningstiden kunne flere præster se, at det var “ufornuftigt”, at der var tysk kirke- og skolesprog i dansktalende sogne. Fra Aventoft lød det i 1796: “Det er en tåbelig ordning, at skønt ingen i menigheden taler eller forstår tysk, skal præsten dog prædike hver søndag på tysk.”

Flertallet af præster fandt imidlertid, at folket måtte indrette sig efter kirkesproget, ikke omvendt. Pastor Ordroff i Grumtoft i Angel indberettede o. 1740, at menighedernes ukyndighed i tysk var den største hindring for præsternes arbejde. Man burde have rent tyske lærere, så børnene fik lært bedre tysk. I Hyrup i Angel skældede og smældede pastor C.H. Fischer i årene fra 1730 til 1750 mod sine sognebørns danske sprog, fordi det vanskeliggjorde kirkens tyske forkyndelse.

Det forekom knap nok, at befolkningen vendte sig mod præsternes tysk. I 1810 mente provst Peter Prahl fra det store Tønder provsti, at det ville være godt, om man indførte dansk i skolerne og i kirken. Folk ville dog modsætte sig en sådan forandring til dansk – “thi som de dårer de er, anser de en tysk prædiken for bedre og mere hellig end en dansk,” skrev provsten.

Biskop eller generalsuperintendent Adam Struensee var en af de højtstående embedsmænd, som i sidste halvdel af 1700-årene skulle finde en vej mellem tysk embedssprog og dansk folkesprog. Han ønskede at forbedre skolevæsenet og læreruddannelsen. Han lærte sig et vist mål af dansk, og anbefalede ved sin tiltræden, at gudstjenesten i Angel blev holdt i et sprog, indbyggerne forstod. Generelt så han dog på sagen med bureaukraternes øjne. Der var behov for ensartethed, og i Sydslesvig burde folk indrette sig efter det én gang fastlagte tyske kirkesprog. Derfor måtte også skolesproget være tysk, uden hensyn til folkesproget. Menighederne skulle indrette sig efter præsterne – ikke omvendt. Resultatet blev et cirkulære til provsterne i Sydslesvig i 1768: tysk katekismusundervisning skulle indføres overalt, for på den måde at give befolkningen forudsætninger for at følge den tyske konfirmandundervisning og den tyske gudstjeneste.

Kun meget få præster mente, at man skulle løse problemet ved at tage udgangspunkt i det danske folkesprog. I 1780 foreslog pastor A.G. Fabricius i Humtrup overfor Adam Struensee at indføre dansk kirkesprog i Kær herred. Så ville folk bedre kunne forstå præstens prædiken. Ønsket mødte udbredt modstand hos de foresatte.

Pastor Fabricius’ initiativ hørte til undtagelserne. I almindelighed bakkede præster og mange menigheder i Sydslesvig op bag det tyske sprog i

Adam Struensee var biskop eller generalsuperintendent fra 1760 til 1791. Ligesom en del andre gejstlige af den pietistiske retning var han opmærksom på, at det skadede kirkens arbejde, når præsterne benyttede tysk, hvor folks dagligsprog var dansk. Han var ikke uvillig til at give større plads for det danske – men alligevel blev det tyske kirke- og skolesprog fastholdt også i dansktalende sogne. Tysk fik en status som “det hellige sprog”.

kirke og skole. På langt sigt bidrog de dermed til landsdelens gradvise fortyskning.

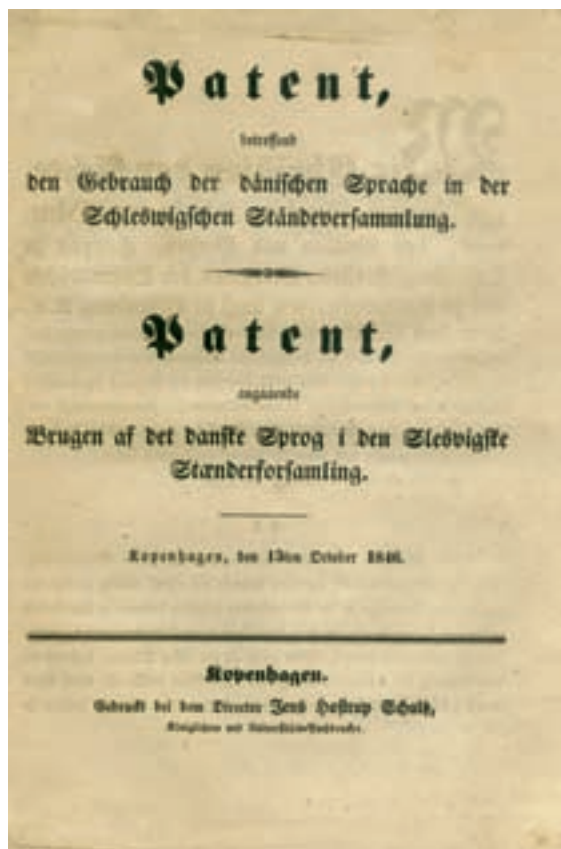
Sprogskript og folkeskolelov

Årene fra omkring 1800 blev ikke til gavn for det danske sprog i Sydslesvig. I 1768 var bestemt, at studerende herefter skulle tilbringe to studieår ved Kiels universitet, hvis de ville have embede i hertugdømmerne. Det betød en styrkelse af det tyskprægede element i embedsstanden.

Langt om længe kom der også bevægelse i sproggrænsen, som ellers havde ligget ret fast. Landboreformerne fremmede bøndernes velstand, og det muliggjorde øget kontakt med tysk kultur. Skolereformer virkede i samme retning. I 1814 blev indført en ny skolelov. Der blev oprettet faste skoler på landet, og overalt skulle der

For at fremme kendskabet til dansk i hertugdømmerne bestemte kronprins Frederik (6.) i 1807, at alle forordninger fremover skulle trykkes med dansk-tysk paralleltekst. Også i 1840erne udkom forordninger i begge sprog. Her ses patentet af 13. oktober 1846, hvor Christian 8. gav regler for brugen af dansk i stænderforsamlingen i Slesvig. Medlemmer som ikke var i stand til at holde tale på tysk skulle straks ved første møde meddele, at de ville benytte dansk. Ønsket skulle efterkommes uden "forhandling", men de danske taler skulle refereres på tysk, og dansksprogede andrager skulle oversættes.

være uddannede og fastansatte lærere. I hele området syd for linjen Flensborg-Tønder var alle landsbyskoler herefter tysksprogede. Børnene kom under mere entydig tysk påvirkning end før. Det satte skub i en forskydning nordpå af grænsen mellem tysk og dansk folkesprog.

Hurtigst gik det i Angel, hvor den velstående bondestand viste større interesse for skole og dannelse end befolkningen på den magre gest. Plattysk trængte ind i hjemmene, forældrene begyndte at tale plattysk med deres børn – så ville de nemlig bedre kunne følge med i den højtyske

skoleundervisning og konfirmationsforberedelse og ville være bedre rustet til at deltage i de vigtige handelsforbindelser sydpå. Henimod 1850 var dansk forsvundet som omgangssprog i Angel. Også i midtlandet bredte plattysken sig på søn-

Dansk folkesprog – tysk kirke- og skolesprog

Udtalelser af biskop Struensee vidner om, at det voldte præsterne besvær, at kirkesproget var tysk, mens folkesproget var dansk langt ned i Sydslesvig:

Angel o. 1760: “En hovedhindring for religionskundskabens udbredelse er i mange menigheder uden tvivl, at alle indbyggere i Angel taler dansk i deres hjem og private omgang. Da nu gudstjenesten holdes i det tyske sprog, og børnene næsten slet ingen lejlighed har til at lære og forstå tysk, så er de, når de vokser til, ikke i stand til at drage sand nytte for deres sjæle af den offentlige gudstjeneste. Især går det ud over den kvindelige befolkning, der gennemgående kun taler dansk. Først under nadverforberedelsen begynder de med at forstå og tale tysk. Endog enkelte lærere taler dansk i skolerne. Ihvorvel jeg har frarådet dette, så har det dog hidtil voldt præsterne en ubeskrivelig møj, da de i den tid, de skulle forberede børnene til nadveren, på een gang måtte lære dem både tysk og kristendom. Efter min ringe mening ville det være tjenligt, om der i hele Angel kun blev talt enten dansk eller tysk, og at gudstjenesten blev holdt i et for indbyggerne kendt sprog.”

Sydtønder provsti, 1777: “Nogle steder har jeg haft lejlighed til at tale med simple folk af kvindeslægt. Men de har slet ikke kunnet udtale sig på tysk til mig, ej heller kunnet forstå mig, når jeg talte tysk til dem. Ikke desto mindre hører disse personer tysk prædiken, synger tyske salmer og fremsiger deres skriftemål i det tyske sprog.”

Kilde: Allen: Det danske Sprog, bd. 1, 1857 s. 267 og 300.

derjyskens bekostning. I disse fattige og mere tilbagestående egne gik det dog ret langsomt.

Dansk kom under pres. Netop i den situation ser vi de første forsøg på at sætte et forsvar i værk. Kong Frederik 6. og lederen af hertugdømmernes civile forvaltning, Johan Sigismund Møsting, ønskede at styrke statens enhed. Det ville give enheden, hvis ét og samme rigssprog fik forrang i alle rigets dele. Det var målet for et bemærkelsesværdigt initiativ i 1810. Frederik 6. gav ordre om at forberede indførelsen af dansk som sprog ved gudstjenester, skoleundervisning og rettergang, hvor dansk var folkesprog. Hvis kongens tanke var bragt til udførelse, ville dansk være blevet skole- og kirkesprog fra den nuværende landegrænse og et godt stykke ned i Angel, ned mod Slesvig og ned til egnen nord for Husum. Kun Frisland mod vest og byerne faldt uden for.

Men kongens ønske gik ikke i opfyldelse. Næsten uden undtagelse frarådede embedsmændene

Ringeagt for dansk sprog

Lige siden 1400-årene har dansk spillet en underordnet rolle i Flensborg. I 1727 skrev Ludvig Holberg:

Hvad der bl.a. gav mig ubehag i Flensborg, var ringeagten for det danske sprog. Alle velhavende betjener sig af det tyske sprog, så brugen af det danske sprog overlades tyende og bønder.

Kilde: Flensburg-Literarische Skizzen aus vier Jahrhunderten (1980).

en sådan reform i Sydslesvig, og sagen blev henlagt. Det eneste konkrete resultat var en ordre om, at love for hertugdømmerne fremover skulle udfærdiges i begge sprog, at teologiske kandidater fra Københavns Universitet kunne ansættes i hertugdømmerne, at alle der søgte embeder i hertugdømmerne skulle godtgøre, at de beherskede dansk. Desuden blev oprettet en lærestol i dansk sprog og litteratur ved Kiels universitet.

Splittelsens år

Det var først i 1830'erne, tanken om at indlede en kamp til støtte for det danske sprog fængede i offentligheden. Almindelige borgere begyndte at ytre sig om de sproglige forhold i landsdelen, om samfundsforhold og spørgsmålet om Slesvigs statsretlige placering mellem nord og syd. Spørgsmålene optog mest veluddannede folk i byerne og i Nordslesvig den velstående bondestand. Sydslesvig lå noget uden for debatten. En folkelig bevægelse blev der først tale om, da borgerkrigen brød ud i 1848. Så blev det til gengæld alvor. Den enkelte blev stillet over for spørgsmålet: Er du dansk eller tysk? Grundlaget blev lagt for en senere tids opdeling af befolkningen i flertal og mindretal.

Uwe Jens Lornsen og Christian Paulsen

Den tyske strøm havde udspring i akademiske kredse ved Kiels universitet og blandt politisk interesserede folk i borgerlige miljøer rundt om i hertugdømmerne. Kiel-professoren i historie *Friedrich Christoph Dahlmann* indledte perioden, da han i en tale 1815 begejstret talte om forbindelserne mellem Slesvig og Holsten og udtrykte ønske om, at de to hertugdømmer igen måtte få den selvstændighed og frihed, de efter hans opfattelse var sikret i Ribe-brevet fra 1460. Dahlmann hæftede sig ved de mange tyske træk, som fra gammel tid prægede hertugdømmerne. De var mere afgørende, end at befolkningen mod nord i Slesvig snakkede dansk i det daglige. Vejen til moderne, liberale og tidssvarende reformer ville være lettest, mente Dahlmann, når fællesskabet mellem Slesvig og Holsten blev udbygget, og når hertugdømmerne blev bragt i forbindelse med den liberale friheds- og enhedsbevægelse, som var på vej i Tyskland.

Det blev friseren *Uwe Jens Lornsen*, som for alvor satte kravet om en fri forfatning på dagsordenen. Under indtryk af julirevolutionen i Paris i 1830 udsendte han sin pjece 'Über das Verfassungswerk in Schleswigholstein'. Lornsens mål var en fri forfatning for et forenet Slesvigholsten i personalunion med Danmark. "Kun konge og fjende fælles" var hans løsen. Hertugdømmerne skulle genfødes i tilslutning til den tyskhed, som netop da gik som samlende kraft gennem Tyskland. Her lagde Lornsen grundstenen til den slesvig-holstenske bevægelse. Blikket blev rettet mod syd.

Lornsens pjece satte en kædereaktion i gang. Kongen så sig nødsaget til at udstede en lov om rådgivende stænderforsamlinger i 1834. Der blev indført en forsamling for Holsten i Itzehoe og en for Slesvig i Slesvig by, d.v.s. adskilt for hvert af de to hertugdømmer. De mest velhavende eller lidt over 2% af befolkningen fik valgret. Den første stænderforsamling åbnede i 1836. Valgene og forsamlingerne lagde grunden til et offentligt politisk liv.

Uwe Jens Lornsens pjece fremkaldte en dansk modaktion. Flensborgeren *Christian Paulsen* indledte en dansk sprogbevægelse. Den blev et af udgangspunkterne for det senere danske mindretal i Sydslesvig.

Allerede i 1820 havde Paulsen skrevet i sin dagbog: "Gid at der kommer en tid, da min fædreneegn atter som Sønder-Jylland vorder en del af et nyfødt constitutionelt Danmark." Paulsens udgangspunkt var ikke som hos slesvig-holstenerne forbindelsen mellem Slesvig og Holsten og de tysksprogede kulturtraditioner, men derimod bevidstheden om Slesvigs danske karakter og Slesvig som det gamle danske hertugdømme Sønderjylland. Derfor protesterede han mod Lornsens

tanke om en forening af Slesvig og Holsten i tilknytning til Tyskland. Det skete 1832 i pjecen "Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig; nebst Blicken auf den ganzen Dänischen Staat". Paulsen fremhævede, at Slesvig var et dansk len, som ikke kunne slås sammen med Holsten. Vejen frem måtte gå over en styrkelse af Slesvigs bånd til Danmark. Han foreslog, at dansk blev indført som øvrighedsprog i de områder, hvor det var kirke- og skolesprog – det var på landet i Nordslesvig – og at der blev indført danskundervisning ved siden af det tyske skolesprog, hvor befolkningen talte dansk, men kirke- og skolesproget var tysk – det var i visse egne af Mellemslesvig. Christian Paulsen ville have indledt en gradvis overgang til dansk kirkesprog.

Paulsens tanker blev taget op af vennen *Christian Flor*. Han var professor i dansk ved Kiels universitet. Flor blev den praktiske indpisker for sprogsagen, og han drog politiske konsekvenser: Kongeriget og Slesvig skulle være en enhed.

Dansk sprogbevægelse og sprogreskriptet 1840
Åbningen af den første stænderforsamling i 1836 på rådhuset i Slesvig skabte et forum, hvor de forskellige holdninger kunne drøftes. I Sydslesvig blev der indvalgt proprietærer og mænd uden for landbostanden, og de havde ikke mange danske sympatier. På landet i Nordslesvig blev der derimod valgt folk fra den danskprægede bondestand. Det medførte, at Nordslesvig-problemerne fik en betydelig plads i stænderforsamlingens første drøftelser.

Den slesvig-holstenske fløj havde flertal i 1836-forsamlingen. Der var stemning for at fastholde forbindelsen mellem Slesvig og Holsten og for en fælles stænderforsamling. Paulsens og Flors ar-

Juristen Chr. Paulsen (1798-1854) har fået hædersbetegnelsen "den første sønderjyde". Han var født i Flensborg, blev professor i Kiel og til sidst dommer ved højesteretten i sin fødeby. Han stod i første række bag kravet om indførelse af dansk sprog i kirke, skole, forvaltning og ved retten, hvor befolkningens talesprog var dansk. Fra 1838 var han med til at sikre bevarelse og videreudvikling af det danske kirkeliv i Helligåndskirken i Flensborg.

bejde havde dog ikke været forgæves. Blandt bønderne fra Nordslesvig var der opstået en danskorieret social-kulturel-politisk bevægelse. I stænderforsamlingen rejste Nordslesvig-bonden Nis Lorenzen fra Lillholt kravet om dansk øvrigheds- og retssprog, hvor det var undervisningssprog i skolen – dvs. på landet i Nordslesvig.

I København blev ønsket om at gøre noget for det trængte danske sprog fra 1836 taget op af historikeren *C. F. Wegener*. Den liberale avis *Fædrelandet* skrev om sagen, og i det nystiftede liberale "Selskab til Trykkefrihedens rette Brug" stillede den unge liberale advokat *Orla Lehmann* i 1836 krav om et målbevidst dansk kulturarbejde

syd for Kongeåen. Fra 1837 uddelte selskabet danske bøger i Slesvig.

Sprøgsagen fik også støtte fra bogtrykker *Peter Chr. Koch* i Haderslev. Han oprettede i 1838 bladet ‘Dannevirke’. Blandt medarbejderne var lægen *Claus Manicus*, som var ansat ved den militære forsørgelses- og opdragelsesanstalt ‘Christians Plejehus’ i Ekernførde, og herredsfogeden i Vis herred *Carl v. Wimpfen*, født i Glücksborg. I 1839 udsendte Wimpfen den første Sønderjyllandshistorie skrevet i dansk ånd. I Flensborg oprettede bogtrykker *A.S. Kastrup* i 1840 ‘Flensburger Zeitung’. Det var ligesom ‘Dannevirke’ en dansksindet og anti-slesvig-holstensk avis.

Koch støttede bogarbejdet. Han foreslog at oprette danske lånebogsamlinger, og i 1839 oprettedes “Foreningen til dansk Læsnings Fremme i Slesvig” i København. To år senere var der oprettet 60 bogsamlinger.

Alt dette berørte mest Nordslesvig, Sydslesvig lå i periferien af det danske arbejde. I 1838-39 samlede Peter Chr. Koch underskrifter til en “kæmpepetition”. Den krævede dansk skole- og kirkesprog i hele “den dansktalende del af Hertugdømmet Slesvig”, d.v.s. også en del af Syd-slesvig.

I 1838 tog Chr. Flor kontakt til pastor Chr. Christiansen i Medelby. Han holdt danske

I 1815 blev der udskrevet en prisopgave om det danske sprogs historie i Slesvig. Derefter var interessen for sprogsprogsområdet stadig stigende. Især i Angel var det danske sprog på retur i disse år. Fra 1830'erne blev sprogforholdene tydeliggjort med flere kortudgivelser. Redaktør Peter Chr. Koch i Haderslev udgav et kort i 1839, pastor H.N.A. Jensen fra Gelting fulgte efter i 1840-42. Kartografen F.H.I. Geertz leverede dette kort i 1838.

Efter Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, 1901 s. 176.

gudstjenester i sit sogn, ligesom han i 1840 foreslog, at der blev indført dansk som kirke- og skolesprog i det dansktalende Kær herred. Da han fik sendt danske bøger, oprettede han en dansk bogsamling i Medelby. Tilsvarende samlinger blev oprettet i Holnæs, Ravnholt ved Gelting, Schönfeld ved Kappel, selve Kappel, Nr. Haksted, Bramstedlund, Bønstrup i Grumtofte sogn, Ladelund, Karlum og Braderup. I Flensborg fik pastor Holdt ved den danske Helligåndskirke i 1841 oprettet et dansk læsebibliotek.

I 1838 kom nordslesvigernes sprogandragende fra 1836 til afstemning i stænderforsamlingen. Andragendet blev vedtaget, selv om forsamlingen var præget af slesvig-holstenere. *Christian 8.* lyttede til ønskerne, og den 14. maj 1840 udstedte han et sprogreskript. Det indførte dansk som rets- og forvaltningssprog på landet i Nordslesvig. Det sagde ikke noget om Sydslesvig, men kancelliet fik pålagt at undersøge, om dansk burde indføres som kirke- og skolesprog i de områder, "hvor det danske sprog uden tvivl er folkets sprog", d.v.s. i Sydslesvig syd for kirkesprogsgrænsen.

Initiativet skabte bekymring i den sydlige del af Slesvig, lige fra konservative til moderate og liberale. De frygtede, at det var forvarsel om, at kongen ville gennemføre en nærmere forbindelse mellem Slesvig og Kongeriget. Nu gik der politik i sprogsagen.

Modstanden fik kongen til at stille planerne om sprogreformer i Sydslesvig i bero. Men glemt var de ikke. I 1846 udbad kancelliet sig oplysninger om sprogforholdene i Sydslesvig. Svarene fra de lokale øvrigheder tegnede et mørkt billede af det danske sprogs vilkår. Fra Angel blev svaret, at der kun var nogle gamle folk helt mod nord, som talte dansk. Mere udbredt var dansk i Syd-

1814-skoleloven styrker tysk

Den mere effektive skoleundervisning omkring år 1800 fremmede sprogskiftet fra dansk til tysk. Amtmand Schack Staffeldt i Slesvig skrev i 1825 til oldforskeren C.C. Rafn:

"Ikke mindre beklageligt er det, at den gamle danske Dialekt i Angeln lidt efter lidt hændør, især efter Skolernes bedre Indretning og Indførelse af det højtyske i Undervisningen. Før taledede Anglerne indbyrdes stedse Dansk og kun med andre nedersaksisk, nu derimod praler den angelske Landmand med sit højtyske."

Kilde: Sprogforeningens Årsberetning 1943-44 s. 13.

slesvigs midtland og i enkelte sogne vestude ned til Fjorde og Olderup. De nye oplysninger gav ikke anledning til yderligere initiativer fra administrationens side.

Ejderdanskere, dansk-slesvigere og slesvig-holstenere

I den liberale bevægelse skete der store forandringer efter 1840. Nogle liberale i Kiel fandt, at liberale reformer bedst kunne opnås ved at satse alt på et samarbejde mod syd med Det tyske Forbund, Slesvig måtte sejle sin egen sø. Omvendt tog den liberale dansksindede stænderdeputerede *Peter Hiort Lorenzen* nu afstand fra sine tyske liberale kolleger og deres modstand mod det danske sprog. Fra 1840 valgte han at se nordpå og søge samarbejde med kongerigske liberale. Hele Slesvigs, ikke kun Nordslesvigs, tilslutning til Danmark var den logiske konsekvens. Dermed var fremtidens Ejderpolitik bebudet. I 1842 blev den taget op af politikeren Orla Lehmann i København.

Det var et brud med de foregående århundreders historie. Tanken om at bryde båndene til

Da den stænderdeputerede Peter Hiort Lorenzen "talte dansk og vedblev at tale dansk" den 11. november 1842 i den slesvigske stændersal, var det en demonstration, næsten en "happening" ville vi sige i dag. Scenen var rådhuset i Slesvig, hvor stænderforsamlingen mødtes fra 1836 til 1848. Fr. Brandts foto af bygningen er optaget omkring 1864.

Holsten og at knytte Slesvig nærmere til Danmark var i strid med den særstilling, Slesvig hidtil havde indtaget. Her blev slesvigernes selvfølelse udfordret. Det forklarer, at den ejderdanske plan i første omgang kun fandt tilslutning i Nordslesvig. I Sydslesvig var der ikke tilslutning til at bryde med de statsretslige traditioner og slet ikke for en indlemmelse i Danmark. Kun i Flensborg var der grobund for en danskfarvet bevægelse. Og selv for flensborgerne var det afgørende, at Slesvigs gamle særstilling blev bevaret. En egentlig indlemmelse i Danmark var der ikke ønske om – ligesom på den anden side slesvig-holstenernes drøm om nærmere bånd mellem Slesvig og Holsten blev totalt afvist.

Fronterne blev trukket op. I 1842 provokerede den stænderdeputerede Peter Hiort Lorenzen i stænderforsamlingen ved at tale dansk, i 1843 samlede 6.000 mennesker på Skamlingsbanke i

Nordslesvig for at hylde ham og styrke båndene mellem Danmark og Slesvig. I Danmark formulerede de liberale Ejderpolitikken. Kongeriget og Slesvig skulle forenes, Holsten gav man gerne afkald på. I Sydslesvig derimod dominerede det slesvig-holstenske program. Det blev fremført ved folkefester og sangerfester, i Sønder Brarup, i Haddeby og Tønder. Festerne kaldte til samling om det fælles fædreland Slesvig-Holsten mod danske overgreb. Ved sangerfesten i Slesvig by i 1844 samlede op mod 14.000 tilhørere og hørte her for første gang sangen "Schleswig-Holstein, meerumschlungen, Deutsche Sitte hohe Wacht", mens Slesvig-Holstens nye blå-hvid-røde fane vadede for første gang. Sang og fane blev til slesvig-holstenismens fængende symboler. Når bortses fra Flensborg sluttede byerne i Sydslesvig op bag slesvig-holstenismen. På landet var hovedparten af landbefolkningen formentlig enten ligegyldig eller loyal.

Samtidig blev den slesvig-holstenske holdning formuleret i tre punkter:

- 1) hertugdømmerne er selvstændige stater,
- 2) hertugdømmerne er fast med hinanden forbundne stater
- 3) alene mandsstammen (augustenborgerne) hersker i dem.

Kong *Christian 8.* svarede den 8. juli 1846 ved at udstede det såkaldt 'åbne brev' om arvefølgen i det danske monarki. Her lød det fra kongen, at kongelovens kvindelige arvefølge var "i fuld kraft og gyldighed" i hertugdømmerne Slesvig og Lauenborg, mens det ikke kunne siges med samme bestemtthed om "enkelte dele af hertugdømmet Holsten". Det var en klar indsigelse mod slesvig-holstenernes dogme om hertugdømmernes enhed.

To bevægelser stod over for hinanden. “Danmark til Ejderen” stod over for “Slesvig-Holsten til Kongeåen”. Kongen selv søgte at holde fast i den nedarvede helstat.

I hertugdømmerne blev der storm. Kongen kom på sit årlige sommerbesøg og blev modtaget med en loyalitetsadresse i Flensborg. I Slesvig by blev kongen nærmest hylet ud. Da stænderforsamlingen mødtes i 1846, blev der flertal for en slesvig-holstensk forfatning, Slesvigs indlemmelse i Det tyske Forbund og hertugdømmernes administrative adskillelse fra Kongeriget Danmark. Kun flensborgerne og de fleste nordslesvigere var imod. Til slut nedlagde 33 af forsamlingens 44

Dansk og tysk i Medelby 1839

Medelby-præsten Chr. Christiansen skrev i 1839 til Chr. Flor om sprogveskighederne bl.a.:

“... når hertil kommer, at de hjemme ikke høre et tysk ord, men skolesproget dog er det tyske, så er det jo såre begribeligt, at den sprogekundskab, der vindes i skolen, hos såre mange ikke strækker såvidt, at de med nogen væsentlig nytte kunne læse en tysk bog. ... Thi vistnok er omgangssproget dansk her, men kun naturligvis det ... patois [bondemål], som tales af almuen overalt i de slesvigske provinser. Hvad menigmands interesse for det danske sprog angår, da ere der vistnok ikke få, som erkjende, hvor langt rigtigere det var, om skole- og kirkesproget her var dansk. Men der ere atter andre, som, ledede af økonomisk-merkantilistiske hensyn, ønske, at det tyske sprog bibeholdes ...; ... efter min formening skulde man i denne henseende rette sig efter folkesproget og aldrig gjøre til kirke- og skolesprog, hvad der ikke er folkesprog.”

Kilde: Sønderjyske Årbøger 1926 s. 11.

medlemmer deres mandater i protest mod kongens politik.

Flertallet af Sydslesvigs repræsentanter stod altså kritisk til det danske styre.

Peter Chr. Koch undersøgte i 1847 stemningen i Kær herred og blev ret fortvivlet: “Det er frygteligt, som disse arme egne er forsømte midt under et 10-års heftigt arbejde til Slesvigs, altså også til disse egne frelse. Nu må vi opslå vore værksteder dernede ...” skrev han i 1847 til Chr. Flor. Det gjaldt om at vække og vinde menigmand i Sydslesvig.

Flensborg – en dansk-slesvigsk enklave

Kun Flensborg indtog en særstilling. Tidens liberale, tyskorienterede tanker havde tilhængere i byen. I 1835 oprettedes en “Bürgerverein”, som fik et slesvig-holstensk liberalt præg. I den nye forenings lokaler ophængtes et litografi af Ribesprivilegiet fra 1460 med bevægelsens slagord “up ewich tosamende ungedeelt”. I 1839 blev kravet om forening af stænderforsamlingerne for Slesvig og Holsten udtrykt i en adresse fra Borgerforeningen til den nye konge Christian 8.

Men det var helstatspatriotismen, som mest prægede byen. Fra 1838 blev den fremført af byens to repræsentanter i stænderforsamlingen, de velhavende købmænd *H.C. Jensen* og *Peter Nielsen*. De skilte sig tydeligt ud fra resten af repræsentanterne fra Sydslesvig. De vendte sig mod flertalsønsket om fælles forsamlinger for Slesvig og Holsten, og de støttede sprogreskriptet af 1840. De blev bakket op af den danske bogtrykker *A.S. Kastrup* og hans avis *Flensburger Zeitung*. Avisen var naturligvis på tysk, som uforandligt var kultursproget i Flensborg – men den sluttede op om de to deputeredes politik.

Flensborgernes politik var konservativ og for-

Christian 8. var den sidste enevoldskonge (1839-48). Han ville holde sammen på den mangeartede dansk-tyske helstat. “Jeg tåler ligesålidet de slesvig-holstenske bestræbelser for at fortydske hertugdømmet Slesvig som de danske revolutionære ideer at skille hertugdømmerne fra hinanden og opgive Holsten”, udtalte han i 1843. Samme år reddede han personligt de danske gudstjenester i Helligåndskirken i Flensborg, da byens magistrat ville have dem indstillet. På sine årlige besøg i landsdelen havde han altid et vågent øje for, at det danske sprog ikke blev tilsidesat.

skellig både fra den dansk-nordslesvigske bevægelse og slesvigholstenernes program. Peter Nielsen gav sin støtte til de nordslesvigske bønders kamp for det danske sprog, men ellers holdt flensborgerne fast ved det tyske sprog. Det danske Ejderprogram fandt heller ikke særlig støtte hos flensborgerne. De ønskede at bevare Slesvigs særstilling som del af monarkiet. Afgørende var byens materielle interesser. Flensborg var afhængig af kontakten til Danmark. Under Dannebrog sejlede de flensborgske skibe penge hjem og nød godt af forbindelsen til sukkerøerne i Dansk Vestindien. Sydfra, fra den dominerende handelsby Hamborg, var der kun farlig konkurrence at vente. Det gjaldt derfor om at værne om de økonomiske bånd nordpå. En plan om at oprette en filial af den danske nationalbank i Flensborg fandt kraftig støtte, og da jernbaneanlæg kom på tale, mente de danskorienterede, at en tværbane fra Flensborg til Tønning ville være at foretrække frem for en længdebane til Hamborg. Sidstnævnte ville blot blive en støtte for Hamborg i konkurrencen. Peter Nielsen udtrykte sin uvilje mod en jernbane sydpå til Tyskland i drastiske vendinger. Da Christian 8. under en audiens spurgte, om Nielsen ønskede Danmark helt afspærret fra Tyskland, udtalte han: "Gid jeg kunne, jeg ville

opføre en kinesisk mur langs den tyske grænse og beskytte den med et ildsvælg, som aldrig skulle slukkes!"

Flensborgernes konservative, slesvigske-materialistiske indstilling var en tilslutning til den bestående helstat – ikke en tilslutning til sprogsagen og den københavnske Ejderpolitik. Flensborgerne var kongelig-danske slesvigere. Nordfra haglede kritikken derfor ned over dem. I 1847 karakteriserede den nationalliberale *Johan Wegener* byen Flensborg som "den mest åndløse i hele den danske stat, som af interesse for penge ei vil skilles fra Danmark, men forresten være bundtysk, som aldrig har anvendt en skilling af dens mange tusinder til den danske sags fremme i Slesvig, som leer og håner al nationalitet". Kongetroskab og de materielle bånd til Danmark betød meget i Flensborg. Sprogsagen derimod meget lidt.

Det kom tydeligt frem i to foreninger i byen fra omkring 1840. Borgerforeningen var i 1835 oprettet som liberal slesvig-holstensk forening, men blev fra o. 1841 samlingssted for de dansk-loyale. Her og i Knudsgildet samledes solide borgere i kongetroskab og loyalitet mod det danske monarki som fædreland. De flensborgske købmænd og større håndværksmestre ville bevare verden uforandret, som de kendte den.

Krigen 1848-1850

I 1848 førte de foregående års modsætninger til krig. Krigsårene frem til 1850 bragte tildragelser, som siden blev vigtige som del af det danske mindretals historiske rødder og kollektive hukommelse. Hidtil havde kun de ledende lag været inddraget i tidens identitetsspørgsmål. I krigsårene kom også dele af den bredere middelklasse og arbejderklassen med, i alt fald i en stor by som Flensborg.

Marts 1848

Opgøret blev indledt den 18. marts 1848. I Rendsborg holdt de stænderdeputerede for både Holsten og Slesvig fællesmøde. Kun to deputerede – H.A. Krüger fra Nordslesvig og H.P. Schmidt fra Flensborg – forholdt sig loyale over for regeringen. Det blev vedtaget at sende en deputation til kongen for at kræve en forening af de to stænderforsamlinger, en slesvigholstensk forfatning og Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund. I København var enevælden faldet og et nyt "martsministerium" tiltrådt.

Efter den danske sejr i slaget ved Bov den 9. april 1848 måtte de slesvig-holstenske frivillige skyndsomst fortrække ud af Flensborg. Befolkningen i nordbyen flagede begejstret med Dannebrog, mens de ubudne gæster over hals og hoved flygtede sydpå.

Her fik deputationen et nej. I stedet bebudede ministeriet en fri forfatning for Slesvig sammen med Danmark.

Det kunne de slesvig-holstenske førere derhjemme selvfølgelig ikke acceptere. Allerede inden svaret fra København forelå, natten mellem den 23. og 24. marts, blev der dannet en såkaldt provisorisk regering i Kiel. I en proklamation hed det, at regeringen havde overtaget ledelsen af regeringen "i vor arvehertugs navn og til opretholdelse af landets og hans rettigheder". Næste formiddag lykkedes det at overrumple garnisonen i Rendsborg og få tropperne over på revolutionens side. Syd fra strømmede frivillige nord på for at bistå slesvig-holstenerne i kampen mod Danmark.

Det meste af Sydslesvig sluttede op bag "oprøret". Igen indtog Flensborg en særstilling. Byens talsmænd søgte et kompromis. Man underkastede sig de rådende magtforhold, men modsatte sig Slesvigs indlemmelse i Det tyske Forbund og adskillelse fra Danmark.

Snart var scenen soldaternes. Den 27. marts drog slesvig-holstenske tropper ind i Flensborg. Mod nord i byen demonstrerede nogle dansk-sindede med Dannebrog, i byens sydlige del var der sympatitilkendegivelser og illumination til fordel for slesvig-holstenerne. 14 dage efter så verden igen anderledes ud. Fra nord kom den danske hær, og den 9. april stod slaget ved Bov. De danske jenser drog sejrende ind i byen. Dagen efter kom også kong *Frederik 7.* Dannebrog vejede fra vinduerne, og kongen blev hyldet. "Overalt vejede Dannebrogflag, ved alle Vinduer viste sig jublende Kvinde- og Pigeansigter", skrev en ung Kiel-student. Fuld af fortrøstning drog de danske soldater videre mod syd. Her mødte de hurtigt deres overmænd. I påskeslaget ved Slesvig den 23. april led danskerne et alvorligt nederlag.

Sydslesvig var besat af tyske tropper og af slesvig-holstenerne.

Slesvig-holstensk styre april 1848 – august 1849

Dermed fik slesvig-holstenerne overtaget. Kendte danske som værkfører Kruse i Flensborg blev sendt i fængsel i Rendsborg, og henved 500 personer flygtede fra hertugdømmerne på grund af deres sindelag. En våbenhvile blev indgået i Malmø den 26. august 1848. Frem til august 1849 var Sydslesvig under slesvig-holstensk styre.

Stemningen i Flensborg by og den nærmeste omegn kan aflæses af en adresse, som cirkulerede i november 1848. Adressen protesterede mod Slesvigs indlemmelse i Det tyske Forbund og adskillelse fra Danmark. Adressen fik 1.566 underskrifter i byen og 1.314 i omegnen, heraf 859 i Angel. I byen fik slesvig-holstenske adresser kun op mod 600 underskrifter. Stemningen i Flensborg var dansk-loyal på trods af det slesvig-holstenske styre.

Søfolk, skibstømrere, håndværkere og arbejdere i Flensborg viste deres loyalitet ved at demonstrere mod slesvig-holstenerne, og ved valgene til bystyret i januar og juli 1849 blev der udelukkende valgt dansksindede deputerede.

Slesvig delt august 1849 – juli 1850

Den 2. april 1849 løb våbenhvilen til ende, og fjendtlighederne begyndte igen. Allerede den 5. april led danskerne et alvorligt nederlag ved Ekernførde, hvor linjeskibet *Christian VIII* og fregatten *Gefion* gik tabt i kamp med to slesvig-holstenske landbatterier. Der fulgte andre ubehagelige nederlag for danskerne, indtil det sejrriige danske udfald fra *Fredericia* den 6. juli ændrede magtforholdene. Den 10. juli 1849 blev indgået våbenstilstand med Preussen.

Dermed mistede slesvig-holstenerne en helt nødvendig opbakning. Et nyt foreløbigt styre blev oprettet. En såkaldt *bestyrelseskommission* i Flensborg med dansk, preussisk og engelsk deltagelse skulle varetage administrationen i hele Slesvig i den danske konges navn. Samtidig blev gennemført en slags deling af Slesvig. Der blev trukket en linje fra nord om Gelting i øst til syd om Flensborg og videre til nord om Tønder og syd om Højer i vest. Den svarede stort set til grænsen mellem loyale dansksindede og oprørske slesvig-holstensk-sindede områder. Nord for linjen overtog neutrale svensk-norske tropper den 28. august 1849 kommandoen, sydfør var det preussiske tropper.

Nord for demarkationslinjen åndede de dansksindede lettet op. Flensborg-matrosere, skibstømmere, håndværkere og arbejdere fejrede svenskernes indmarch ved at slå ruder ind hos slesvig-holstensksindede. En adresse blev sat i omløb for at støtte, at Slesvig kom ind under den nye danske junigrundlov af 5. juni 1849. I Flensborg by skrev 1.019 under, i omegnen 546, heraf 370 i Angel.

Det var en ejderdansk tilkendegivelse, og den stod ikke alene. I Flensborg oprettede den dansk-loyale storkøbmand *Andreas Christiansen*, værkfører *Kruse* og andre *Den slesvigske Forening*, den første danskorienterede politiske forening i Sydslesvigs historie. Det var den første forening med hjemsted i Sydslesvig, som satte en nærmere tilknytning mellem Slesvig og Danmark under en fri forfatning som hovedformål. Det skete i et samvirke med ligesindede i Aabenraa og Haderslev, i Gråsten, i Bov og i Angels kystogne nord for demarkationslinjen. I Flensborg samlede foreningen henved 400 medlemmer.

Foreningen var udtryk for noget nyt i Flensborg og Sydslesvig i øvrigt. Hidtil havde de

Den slesvigske Forening havde hjemsted i Flensborg 1849-52 og arbejdede for Slesvigs adskillelse fra Holsten og nøje tilknytning til Kongeriget. Førstemand i foreningen var den flensborgske storkøbmand Andreas Christiansen junior. Medlemstallet nåede over 1400, heraf o. 400 i Flensborg, knap 150 i Østangel og resten i Nordlesvig.

danskorienterede ønsket at bevare Slesvigs gamle særstilling inden for den danske helstat. Den nye forening ville have en fællesforfatning med Danmark. Et sådant program fandt mest støtte nord for demarkationslinjen Gelting-Højer, især i de jævne befolkningslag og i Flensborg, i mindre grad i landsognene.

Helt anderledes så det ud syd for linjen Gelting-Højer. Her støttede befolkningen Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund. Især præsterne sluttede talstærkt op på slesvig-holstensk side. Generelt var der ikke mange tegn på danskhed nogen steder – måske bortset fra Vesterland-Før og Amrum, der som en del af de vestslesvigske kongerigske enklaver hørte direkte under Kongeriget.

Krigen 1850

Våbenhvilen løb ud den 2. juli 1850, og nu valgte Preussen at trække sig ud af krigen og slutte fred med Danmark. Slesvig-holstenerne var dermed overladt til sig selv. Fra syd rykkede den slesvig-holstenske hær over Ejderen, nordfra kom den danske hær. Ved Isted faldt afgørelsen den 25. juli. 27.000 mand på slesvig-holstensk side, 37.000 på dansk side tørnede sammen i det største slag i Nordens historie. Det blev en dansk sejr, og dan-

ske tropper besatte Sli-Danevirke-linjen. Flere gange søgte slesvig-holstenerne forgæves at gennembryde den danske stilling, først 12. september ved Mysunde, derefter indtil den 4. oktober ved Frederiksstad. Den endelige afgørelse blev påtvunget udefra. I januar 1851 tvang stormagterne slesvig-holstenerne til at give op. Endelig var den danske konge herre i hele Slesvig. I den sydligste del opretholdtes en belejringstilstand frem til 1852.

Straks efter Istedslaget lod kongen opstille mindeplader på kirkegården i Flensborg over de begravede faldne. I 1862 blev pladerne anbragt på mindehøjen foran Istedløven. Gravminderne har siden da været et dansk helligsted, for mindretallet og moderlandet. I november 1865 udtrykte Flensborg-garveren Jacob Plaetner det sådan i et brev til pastor Munck: "Her har vi endnu tre ting, som Prøjsen ikke kan tage fra os, for det første vor tro på ret og retfærdighed, for det andet vort håb på at den time vil slå, at vi igen hører til Danmark og for det tredje grave- ne for vore helte, de som gav deres unge liv for os, vor konge og fædreland. Danmarks sønner vil ikke blive glemte, og ingen dansk vil bifalde at dette lille stykke jord afgives til Tyskland."

Mellemkrigsår

Årene mellem Istedslaget 1850 og nederlaget på Dybbøl 1864 blev en overgangstid. Endelig så ejerdanskerne deres mål inden for rækkevidde – Slesvig skulle være dansk. Ejerdanskerne indledte et fremstød, men det mødte modstand. Sydslesvigerne var ikke med på en daniserende politik. Kun i Flensborg kunne loyaliteten over for Danmark bære, og der var borgere, som bevidst besluttede at kombinere deres danske sindelag med en mere konsekvent anvendelse af dansk sprog end hidtil. Regeringens politik mødte dog stadig større kritik i udlandet, og lokalt voksede modstanden. Nederlaget i 1864 var givet på forhånd.

Dansk fremstød

I 1850 stod Danmark og ejerdanskerne som sejrherre. Det styrkede den lille gruppe i Sydslesvig, som ønskede en sammenslutning af Slesvig og Danmark under Kongerigets nye og frie juni-forfatning. Den traditionelle kongeloyale, danskslesvigske særindstilling var ikke længere enerådende.

Ejderprogrammet lod sig dog ikke virkeliggøre umiddelbart. Stormagterne krævede de bestående forbindelser mellem Kongeriget, Slesvig og Holsten opretholdt. Slesvig måtte ikke knyttes nærmere til Danmark end til Holsten. I den såkaldte januarkundgørelse 1852 lovede Danmark over for Preussen-Østrig at ville opretholde en helstat, hvor alle rigsdele skulle have en vis selvstændighed. Slesvig skulle ikke indlemmes i Kongeriget. Den danske junigrundlov skulle kun gælde for Kongerigets indre anliggender, hertugdømmerne fik hver for sig løfte om stænderforsamlinger med besluttende myndighed. Der blev også tilsikret

“den danske og den tyske nationalitet i dette Hertugdømme [Slesvig] fuldkommen ligeberettigelse og kraftig beskyttelse”.

I praksis valgte regeringen en mellemvej. Når det gjaldt forfatningen, holdt regeringen ord og lagde det nationalliberale projekt om et nærmere forfatningsmæssigt fællesskab mellem Slesvig og Kongeriget i vente-position. I stedet for juni-grundloven måtte Slesvig nøjes med stænderforfatningen fra 1831-34. Den slesvigske Forening i Flensborg reagerede ved at opløse sig selv. Dens mål om en fri forfatning for Slesvig sammen med Kongeriget kunne ikke gennemføres. I stedet blev der indført særforfatninger for Slesvig og Holsten i 1854. De sædvanlige borgerlige rettigheder var ikke optaget heri. Valgret forudsatte en vis grundejendom og berørte således kun de bedrestillede.

Indadtil – i kulturpolitik og administration – skete der derimod store ændringer i Sydslesvig med det mål at styrke Slesvigs kulturelle bånd til Danmark og bryde båndene til Holsten. Byen Slesvig havde under krigen støttet slesvig-holsternerne, Flensborg havde derimod vist sig mere loyal. Straffen og belønningen kom fra 1851. De lokale regerings- og retskontorer blev flyttet fra Slesvig til Flensborg, og der blev oprettet myndigheder for Slesvig alene, uden forbindelse med Holsten. Biskoppen over Slesvig flyttede til Flensborg, byen fik sin jernbaneforbindelse til Husum-Tønning, og latinskolen blev udbygget. Også stænderforsamlingen blev flyttet fra Slesvig til Flensborg. Den loyale by Flensborg havde medvind i årene efter Istedslaget.

Der blev rensset grundigt ud i embedsstanden. Alene i det første halve år blev gennemført 243 afskedigelser, heraf 65 fra kirkelige embeder. I sogn efter sogn blev indsat præster nordfra med

Helligåndskirkens trædøbefont i Flensborg, leveret af billed- og stenhuggermester Klewing i 1851. Fonten blev taget i brug, da det blev muligt at foretage barnedåb og andre kirkelige handlinger i den nye, frie danske menighed. Indtil da var barnedåb foregået i de tyske kirker.

Efter Istedslaget købte staten to købmandsgårde på Holm 7 i Flensborg. I langhuset til venstre blev der lokaler til regeringen, og bag bygmester Winstrups pragtgavl til højre lå den slesvigske højesteret. Her blev retssalen udsmykket af maleren Lorenz Frølich. Et billede viste Slesvigs arvehyldning af Frederik 4. i 1721, et andet Valdemar Sejr der giver Jydske Lov. Gavlen bar øverst en kongekrone og derunder rigsvåbenet. Begge prydelser findes i dag på Museumsberg i Flensborg. Huse- ne er fotograferet, da de var indrettet til rådhus efter 1883.

uddannelse fra Københavns universitet. Det var et radikalt brud med fortiden. Dernæst foretog regeringen et fremstød for det danske sprog. Den unge embedsmand August Regenburg fik 1850 overdraget ledelsen af departementet for kirke-, skole- og undervisningsvæsenet. Året efter blev de såkaldte sprogreskripter sat i værk. I 49 landsogne i Flensborg, Tønder, Husum-Bredsted og Gottorp provstier, hvor der hidtil havde været tysk kirke- og skolesprog, men hvor dansk tidligere havde været folkesprog, skulle dansk fremtidig være undervisningssprog. I kirkerne skulle prædikes dansk og tysk skiftevis, mens kirkelige handlinger skulle udføres i det sprog, som den enkelte i menigheden ønskede brugt. Lærere, som ikke magtede det danske sprog, blev afskediget med pension eller de fik danskkyndige hjælpelæ-

rere, og tyskuddannede lærere blev erstattet af danskuddannede. Regenburg lagde ikke skjul på sine hensigter. Sidst i februar 1851 udtalte han: “Vil man give mig frie hænder, magt og penge, vil jeg nok forpligte mig til at danisere hele Angel til Slien og landet til Treia måske Haddeby med.”

Skolepolitikken blev understøttet af danske bogsamlinger. I 1851 oprettedes *Comiteen til Oprettelse af danske Folkebiblioteker i Slesvig* i København. Den sørgede for at indrette bogsamlinger i præstegårde og degneboliger hos de nyansatte danske præster og lærere. Indtil 1864 var oprettet 56 bogsamlinger i Sydslesvig. I 1853 oprettedes en *Dansk Læseforening* i det østlige Angel. Med tiden udviklede den sig til en halvvejs politisk forening. I 1860 udsendte den en protest mod det slesvig-holstenske flertals optræden i stændersamlingen. Folk fra foreningen indbød i 1860 til et dansk folkemøde i Lundsgård Vester-skov i Nordangel. Ca. 2.000 skal have deltaget – men de fleste kom nordfra.

Bag den tilsyneladende succes gemte sig dog svigtende opbakning til den danske politik. Det danske fremstød var i bedste fald kommet alt for sent. Sprogskiftet fra dansk til tysk var langt fremskredent, tysk havde tradition som det hellige sprog. Dansk som undervisningssprog forekom mange at være et overgreb, som skadede ungdommens muligheder. Det væltede ind med klager.

Stemningen viste sig ved stændervalgene, første gang i 1853, derefter i 1854 og i 1860. Bortset fra Flensborg valgte sydslesvigerne slesvig-holstenske kandidater. I 1860 blev der kun danske flertal i nogle landsogne i Flensborgs opland – Bov, Hanved, Valsbøl, Oversø, Lille Solt, Rylskov og Nr. Haksted og i enkelte andre byer – ellers var der slesvig-holstenske flertal overalt. I

Slesvig by fik de dansk-loyale kandidater kun få stemmer. En liste over byens loyale mænd omfattede kun 22 navne. I almindelighed var Sydslesvig slesvig-holstensk sindet.

I 1853-54 modtog stænderforsamlingen en protestadresse med 5.505 underskrifter mod sprogreskripterne, og snart efter samledes fra hele Mellemslesvig 16.000 underskrifter. Overalt protesterede et flertal mod skole- og kirkeordningen. Små og begrænsede modprotester fra sogne med danske sympatier i Nordangel, i Adelby og Ladelund var som dråber i havet. Det hindrede dog ikke, at de nyindførte danske gudstjenester flere steder havde god tilslutning. Det gjaldt i Sønder Løgum, Ladelund, Humtrup og Valsbøl.

Den tvangsmæssige indførelse af dansk viste sig som et fejlgreb, og den harmonerede dårligt med løftet i 1852 om at give "den danske og den tyske nationalitet i dette hertugdømme fuldkommen ligeberettigelse og kraftig beskyttelse". Da udlandets presse reagerede med endeløse anklager mod Danmark, blev reskripterne lidt lempet i 1861. Nu kunne forældrene selv vælge det sprog, hvori deres børn skulle konfirmeres. I et par sogne nordligst i Angel og i de dansktalende sogne vest for Flensborg blev der gjort brug af den danske mulighed, ellers foretrak befolkningen tysk konfirmationssprog.

Flensborg

I Flensborg havde politikerne en mere heldig hånd. Byen oplevede en dansk periode, som siden har fået næsten mytologisk status i det danske mindretal.

Flensborgerne fik det privilegium selv at kunne vælge mellem dansk eller tysk kirke og skole. I byens sognekirker og folkeskoler blev tysk beva-

ret som hidtil, men de danske gudstjenester i Helligåndskirken blev opgraderet. Der blev oprettet en fulgyldig menighed, hvor præsten i modsætning til tidligere fik ret til at udføre alle kirkelige handlinger. Til menigheden knyttedes en *fri dansk borgerskole*. Det var netop en *fri dansk menighed*, Danmarks første fri- eller valgmenighed. Tilslutningen var frivillig, den enkelte havde fri ret til at bekende sig som dansk ved at tilslutte sig menigheden og benytte dens skole. På den måde var menigheden langt forud for sin tid. Princippet om sindelagsfrihed blev ellers først anerkendt som princip i grænselandet langt senere – definitivt først ved Bonn-København-erklæringerne i 1955.

Latin- og realskolen ændredes til at være tosproget – med dansk-tysk undervisningssprog. Byen fik en dansk boghandel, et *dansk lejev bibliotek*, og der var gæsteoptræden af dansk teater fra Odense. Foreningslivet med dansk fortegn udvik-

I 1853 omskabte bygmester Winstrup det gamle pakhus bag regeringsbygningen på Holm 7 til domicil for den slesvigske stænderforsamling, som har flyttet her til fra Slesvig. Vestfacaden er prydet af de slesvigske byvåbener. Fotografiet er fra 1864, da sårede var indkvarteret i den tidligere stænderbygning.

De såkaldte sprogreskripter blev efter 1851 signalet til en dansk kulturrevolution i Sydslesvig. De var et brud med en gammel tradition for tysk kirke- og skolesprog – og fremkaldte derfor protester, ikke mindst fra de selvbevidste og velstående bønder i Angel. I det skråt skravede område blev der indført skiftende dansk-tysk kirkesprog og dansk skolesprog. Kort i Kühl og Matlok: *Du og din kirke* (1986).

ledes. Der kom mange danske embedsmænd til byen, og de oprettede en *Læseforening*, hvor der blev indrettet bibliotek og afholdt foredrag og selskabelige sammenkomster. I 1854 skiftede foreningen navn til *Kongens Klub*.

De danske Flensborg-foreninger fra tiden før 1848 havde fremgang. I *Borgerforeningen* samledes det velhavende danskorienterede borgerskab, både de helstatstro dansk-slesvigere og ejderdanskere, nu suppleret af adskillige nytillflyttede danske embedsmænd. Medlemstallet steg fra 254 i 1850 til 398 i 1863. Der blev afholdt koncerter, fællesspisninger og baller, kongens fødselsdag den 6. oktober blev fejret, og gang på gang beærede Frederik 7. foreningen med sin nærværelse. I 1861 arrangerede foreningen fællesudflugt

til kongens København med i alt ca. 225 deltagere. I *St. Knudsgildet* blev kong Frederik 7. medlem og deltog gentagne gange selv i skydningerne. I 1861 fik gildet nye vedtægter – for første gang forfattet i begge sprog.

Opvurderingen af det danske betød dog ikke tilsidesættelse af det tyske sprog. Et overvejende antal flensborgere var dansk-loyale, men den tysksprogede tradition ville de bevare. Det viste

Svensk-norske beskyttelsestropper i Flensborg 1849

I august 1849 blev der gennemført en slags deling af Slesvig. Nord for delingslinjen skulle norsk-svenske tropper sørge for ro og orden. I Flensborg skrev en ung pige om det i sine breve:

“27/8. Ved 2-tiden i eftermiddags løber et stort dampskib med svensk flag og en stor brig med dansk flag ind i havnen med de længe ventede svenskere ombord og et lille dampskib med de flygtede, hvoriblandt den rige Andreas Christiansen.

I dag til morgen hang det tyske flag endnu på nogle huse, i eftermiddag måtte enhver ordentlig tage dem ned og dertil høre glædesråbet: “Svenskerne kommer”.

Derpå kom aftenen, hvor man kunne sige, at danskerne var blevet vågne og kommet på benene. Du kære himmel, de tog ikke en mild hævn. De trængte ind i huset, hvor politimesteren bor og ville have fat på ham. Men han var allerede væk, alle vinduer blev slået ind, og der blev huseret frygteligt. Derefter marcherede de helt syd ud i byen, mens de sang “Den tapre Landsoldat”, og mange steder blev vinduerne slået ind. Det beviste, hvilket parti i byen som var det største, thi intet kunne stilles op, så stor var vreden. Der blev først ro, efter at de havde raset ud af hjertens lyst og raseret.”

Kilde: Mette Louise Fromm til familien i Sode ved Haderslev, *Sønderjyske Årbøger* 1996.

sig f.eks. i 1853, da den danske borgerskoles skolekommission fremkom med forslag om at indføre tvungen dansk skolegang ligesom i sprogrekripterens område uden for byen. Ansøgningen var skrevet af det danskes forkæmper frem for nogen, Christian Paulsen. I magistraten udtalte de to danskloyale stænderdeputerede H.C. Jensen og H.P. Schmidt sig mod forslaget. De fandt, at den foreslåede ændring ville være "en total forandring af det bestående, hvorved tvedragtens fakkel påny vil kunne slynges ud i befolkningen". Da andragendet kom til behandling i stænderforsamlingen gentog H.C. Jensen sine indvendinger. "Det danske monarki var vort fælles fædreland. Kærligheden til dette fædreland var kernen, sproget var den ydre skal. Vort monarki havde nu engang to hovedsprog og ville altid beholde to hovedsprog. Han turde påstå, at Danmark ikke nogensteds havde haft eller endnu havde troere tilhængere end iblandt den tysktalende by Flensborgs indbyggere." Jensen havde sin by bag sig. Et flertal af flensborgerne stod sammen om at holde fast på det tyske sprog. Sprog og identitet var for dem ikke et og det samme.

Departementschef Regenburg og regeringen tog det til efterretning. Tysk blev tolereret som officielt sprog i Flensborg, og frivillighedsprincippet blev fastholdt. Flensborgerne bevarede det privilegium selv at kunne afgøre, om de ønskede at benytte den fri danske menighed og den danske borgerskole, eller om de ville holde sig til det tilvante tyske kirke- og skolesprog i byens tre gamle sogne. Det viste sig at være klog politik. Den frie danske menighed ved Helligåndskirken blev ledet af den danske pastor *G.F.A. Graae*, og den udviklede sig strålende. I 1864 var den vokset til op mod 3.000 medlemmer eller 15% af befolkningen. Den danske borgerskole var i 1863 under

ledelse af andenpræsten *F.V. Munck* nået op på 520 elever. Hertil kom en dansk privatskole for piger, som under overlærer *C.F. Monrad* i 1863 havde 122 elever.

Op slutningen om det danske kunne forme sig forskelligt fra person til person. Et eksempel er karetmager, senere værkfører ved tugthuset, det nuværende Flensborghus, *J.H. Kruse*. Han var født i det tysksprogede Ekernførde i 1805 og lærte aldrig rigtig at tale dansk. Men i Flensborg blev han efter 1840 kendt som genskaber af det skrantende Knudsgilde. Det skete i dansk-helstatspatriotisk ånd. I mellemkrigsårene efter 1850 valgte han en ren dansk indstilling. Da gildet i 1859 fik en ny fane skal Kruse have udtalt: "Lad os alle betragte vor fane, og vi ville se, at den er lige så lidt slesvigsk som slesvigholstensk; se der er det danske våben og den danske fane, ren dansk og intet andet end dansk!" Man kan også nævne en

I 1850'ernes Flensborg blev det forsøgt at muliggøre en dansk tilværelse i den tysksprogede by. Den frie danske menighed oprettede et dansk bibliotek og et frivilligt fattigvæsen og en dansk borgerskole. Forældrene havde frit skolevalg. I 1856 blev skolen ligestillet med de kommunale skoler. Stadsarkitekt Winstrup stod for opførelsen af to skolebygninger. Den ene lå uden for Nørregravene, hovedskolen på billedet her lå ved Nørre Gravene bag Helligåndskirken. I bygningen bagest i billedet havde den danske lærer Monrad en privat pigeskole.

Den frie danske menighed i Flensborg

	Medlemstal	Dåb	Konf.	Vielser	Begravelser
1851	80 fam.	12	4	9	6
1852	130 fam.	43	6	15	20
1853	150 fam.	34	11	20	12
1857	1400-1500 pers.	63	22	15	21
1858	350 fam.	65	20	22	19
1859	2000 pers.	82	24	14	38
1861	475 fam.	106	40	18	32
1864	3000 pers.	82	51	7	214*

* incl. faldne soldater.

Kilde: Lars N. Henningsen, Sprog og Kirke, 2006

Den danske Borgerskole i Flensborg

1852	60 børn
1854	75
1856	134
1858	224
1860	351
1862	429
1864	520

Kilde: Th.J. Madsen, Sønderjyske Årbøger 1946.

I Sydslesvig havde folkeskolens sprog næsten altid været tysk. Kun i årene 1851-64 blev der dansk skolesprog i 49 sogne i øst- og midtlandet. Fra familien Andresens børn i Veding-Haurup-Hyllerup skole er bevaret hæfter, som viser, hvordan skolesproget skiftede. Indtil 1852 er der kun tyske skrives hæfter. Efter 1852 er de fleste hæfter på dansk. Det gælder også den 13-årige Jens Nikolai Andresens geometribog fra 1860. I opgaven her skulle han beregne køretid for det nye tog Husum-Flensborg. Der blev også plads til en fin tegning af toget.

mand som klejnsmedemester *Th. Vendt* fra Wolfenbüttel i Braunschweig eller hårdugsfabrikant *P.C. Sie*, født i Altona. Deres udgangspunkt var troskaben mod den danske helstat. De meldte sig ind i den danske menighed og tilegnede sig det danske sprog. Andre samlede i "Foreningen af

Lars N. Henningsen

Kongefødselsdag i Flensborg 1853

Frederik 7. blev fejret i Flensborg – både ved mange besøg, og når han ikke var der personligt:

“Kongens Geburtsdag 6. oktober blev meget fejret her, først om morgenen tidlig blæste 1ste Brigades og 4de Jægerkorps musikkorpsere reveillen igennem hele byen. Om formiddagen kl.12 afholdtes stor militærparade på Søndertorvet, hvor tre musikkorpsere, nemlig de to ovennævnte og Christiansgardens, udførte fædrelandske sange. Om eftermiddagen var stor dinner for officererne og byens embedsmænd, og om aftenen det store bal af den kongelige commissarius, hvortil Flensborgs og omegnens noblesse var indbudt.

Næste aften var en festforestilling på teatret. Prologen sluttede med et Leve for Kong Frederik, der blev besvaret med et begejstret hurraråb af publikum; i det samme kom Kongens portrait tilsyne, omgivet af en glorie. De havde været overordentlig heldig i valget af stykket, de gav nemlig Elverhøj, og det blev ret godt spillet.”

Kilde: Julius Tholles breve, ADCB P 98.

6te October”. Den blev oprettet i 1861 på kongens fødselsdag og havde til formål “at danne og opretholde et sundt og kraftigt sindelag for konge og fædreland”. Foreningen prioriterede det danske sprog højt fra starten. Forhandlingsprotokolten skulle føres på såvel dansk som på tysk, cirkulærer og opslag ligeledes, og begge sprog skulle være ligestillede i forsamlingerne. Formand blev slagtermester *J.F.W. Partsch*. Hans bedstefader var kommet fra Sachsen, selv var han født i Flensborg og gift ind i en kærnedansk familie fra Frøsløv. Nytårsaften 1864 tog familien en højtidelig beslutning: fremover ville de benytte dansk som dagligsprog. Her blev sindelag sat lig sprog.

1864

Den dansk-loyale indstilling i Flensborg var som nævnt udbredt, men den var ikke enerådende. I januar 1864 mente Flensborgs danske overpræsident von Rosen, at en del af indbyggerne havde valgt en anden holdning og var tilhængere af oprørspartiet. Flertallet vurderede han dog som loyale, en anden del var politisk ligegyldig, "kun en ringe del af befolkningen har sympati for en løsrivelse fra Danmark og nærer ønske om at slutte sig til den revolutionære bevægelse i Holsten."

I 1863 faldt klokken i slag. Den slesvig-holstenske utilfredshed med Danmarks politik var blevet mere og mere tydelig. I København besluttede regeringen at skære knuden over. Den 13. november 1863 vedtog Rigsrådet den såkaldte Novemberforfatning. Den gjaldt Danmarks og Slesvigs fællesanliggender og indebar et skridt i retning af Ejderpolitikken. Det var et brud på de internationale aftaler fra 1852. Flensborgs repræsentant i Rigsrådet, købmand Peter Schmidt, stemte nej. Han og mange i byen holdt fast ved den danske helstat. Slesvig skulle efter deres opfattelse bevare en særstilling. Ejderpolitik var ikke sagen for disse konservative kredse.

Den 15. november døde Frederik 7. på Glücksborg slot. Den 30. november blev hans kiste ført ind til Flensborg for at blive sejlet til København. Det blev en sidste markant dansk demonstration. Fra alle kirketårne og offentlige bygninger og fra en del private bygninger vejede Dannebrog på halv stang. Byens magistrat, embedsmænd, lav og korporationer, 500 fakkeltbærere og de dansende foreninger Knudsgildet og Frederiksgarden ledsagede kisten gennem byen. Måske op mod 18.000-20.000 mennesker tog afsked med den sidste oldenborgske konge på Danmarks trone.

Tysk indgriben var nu kun et spørgsmål om

tid. Nytårsdag 1864 kom den nye konge Christian 9. til Slesvig for at holde revy over tropperne ved Danevirke. Den 1. februar 1864 overskred preusserne og østrigerne Ejderen. Kongen kom igen til Sydslesvig. Den 2. februar fandt den første træfning sted ved Mysunde. Dagen efter blev de første sårede bragt til Flensborg. Der blev indrettet lazaretter – krigen var begyndt.

Den 5. februar var Danevirke rømmet, den 6. februar opholdt en dansk bagtrop en kort tid den fremtrængende østrigske fortrop ved Sankelmark

H.C. Andersen fortæller, at han blev fyldt af bange anelser om en senere tysk hævn, da han overværede afsløringen af Isted-løven i 1862. Og han fik ret. Næppe havde fjenden taget magten i Flensborg i 1864, så gik slesvig-holstenerne til angreb på løven. På Fr. Brandts foto fra 23. februar 1864 er løven rokket fri af soklen. Bismarck og den preussiske general Wrangel hindrede, at løven blev splittet totalt ad. Den blev bragt til Berlin og genopstillet som sejrstrofæ.

Fra februar 1864 og måneder frem var Flensborgs offentlige bygninger belagt af sårede soldater og officerer. Også frimurerlogens og det fornemme St. Nikolaj skyttegildes domicil i skyttehuset ved Stuhrs Allé blev benyttet. Her nyder de indlagte soldater solen i haven udenfor. I dag har Dansk Skoleforening til huse i ejendommen.

H.C. Andersen og Isted-løven

H.C. Andersen var med, da løvemonumentet på den gamle kirkegård i Flensborg over de faldne fra Isted blev indviet i 1862 på årsdagen for slaget. I "Mit Livs Eventyr" skrev han i 1868-69:

"Næste Dag, den 25de Juli skulde Monumentet over de faldne Krigere afsløres paa Kirkegaarden, den af Bissen formede Løve. Der var en stor Mængde Mennesker under vaiende Dannebrogslag. En stor Hoi stod reist midtvejs med Bautastene, der bar de Faldnes Navne, her foran denne stod Bissens Løve, men endnu ikke afsløret. Jeg satte mig mellem Gravstenene. Veiret var smukt, Solen skinnede, men det blæste næsten en storm. Det var for mig som de henfarne Aander susede gennem Træerne. Der lød femogtyve Skud, Sløret faldt, og Løven stod der opreist, seende ud over Gravene. "Hvad vil skee, hvis en Fjende engang her beseirer os", gik anelsesfuldt gjennem min Tanke."

Dansk præst i Flensborg 1864

Fra kampenes begyndelse i februar 1864 skrev den danske præst og førstelærer Frederik Vilhelm Munck og hans kone fra Flensborg breve til familien om krigens gru, de sårede og sorgen ved at forlade Slesvig:

"3/2: Mit hoved er opfyldt af de sørgelige efterretninger om døde og sårede, mit hjerte er tungt af sorg og min hånd ryster. Igår begyndte de at komme dernede fra; jeg troer en halv hundrede mand sårede – inat har man hørt kanontorden bestandig og inat er nok 150 mand døde og sårede komne hertil. ...

4/2: Jeg skal aldrig glemme den følelse, som påkom mig da jeg trådte ind i den oplyste [lazaret]sal og så dem ligge der på de lave senge, disse kraftige karle som for en dag siden vare raske og glade, rede til at gå mod fjenden! ... Vi vare der kun en times tid, Dér så jeg, og der følte jeg første gang, hvad en krig er; det er ikke alene begejstring, efter et vundet slag, ikke alene fortvivlelse eller sorg efter et nederlag, men det er et af Herrens mægtige tugtens ris, en svøbe over et folk, en af syndens skrækkelige følger.

5/2: Det er en tung time, hæren går tilbage fra Danevirke, og Vorherre vejer vort fædrelands skæbne i sin vældige hånd. ... vi have urokeligt håb om at det dog vil tilsidst gå som i 1848 og 49 ... Gud velsigne og bevare vort fædreland.

18/3: Vi går begge på lazaretherne dels med forfriskninger, dels for at tale med dem, og for at skrive breve for dem. ... Nu er det indrettet sådan allerede i lang tid, at visse familier på omgang give suppe, frikassé og æg, om formiddagen, the og brød om aftenen; her ere jo en masse familier i Flensborg, som egentlig viser sig at være fuld af dejlige ægte danske folk; det er en stor glæde. ...

Fortsættes på modstående side

Dansk præst i Flensborg 1864 – fortsat for modstående side

26/8: Igår aftes fik Munck sin afsked. Det er en sorg for os, men Guds vilje ske! Vi have været lykkelige i Flensborg; vi have lært at elske Danmark vort fædreland højere end vore egne interesser, og derfor er sorgen dobbelt stor ved at forlade Slesvig. Det sidste halvår har bundet mit hjerte fast til Slesvig! Og Gud ske lov mit hjerte sørger ved at forlade det.”

Kilde: ADCB P 126-2.

lige syd for Flensborg. Den 7. februar red de første preussiske patruljer ind i Flensborg. Fra København ankom samme dag bekendtgørelserne om valg til Novemberforfatningens nye fælles dansk-slesvigske rigsråd. Overpræsident von Rosen skrev på papirerne: “Henlagt, ikke publiceret, fordi Flensborg er besat af preusserne.”

Snart var Flensborg ét stort lazaret. Alle egnede lokaler – Borgerforeningen, Den danske Borger-skole og Latinskolen, forenings- og gildelokaler og mange flere – blev belagt med sårede. De danske embedsmænd og deres pårørende og almindelige dansksindede gjorde en stor indsats, bragte mad og ekstra forsyninger til de sårede, hjalp med breve hjem, og med almindelig opmuntring. Det fik betydning for sindelaget hos byens dansksindede. De mange indlagte danske soldater fra Kongeriget gav almindelige flensborgere en kontakt med “rigtige” danskere, som de ikke havde haft før. Danmark kom tættere på flensborgerne i 1864.

Men nederlaget var uafvendeligt. 19. februar blev sprogeskripterne ophævet, og tysk blev atter det almindelige kirke- og skolesprog. Den 3. marts var det slut med forbønnen for kongehuset. Flensborgerne lyttede til kanontordenen fra

Dybbøl i dagene før fæstningens fald 18. april – og modtog fangne efter overgangen til Als den 26. juni. Stemningen var trykket. “Disse dage med den så uventede indtagelse af Als”, skrev apotekerdatter Auguste Friederike Mechlenburg i Løve apoteket på Holm i Flensborg den 5. juli til sin mand, “overstiger langt alt, hvad vi hidtil har oplevet. Denne nedslæthed, der overfaldt os danske, var rædsom, disse masser af tilfangetagne, som blev anbragt i tre kirker, de indfødte slesvigere fik den danske kokarde revet af og fik den blå-hvid-røde sat på, og så blev de ført gennem gaderne til sangen “Schleswig-Holstein meermuschlung” sunget af fuld hals. Jeg kunde ikke andet end græde de første dage, jeg var så bedrøvet ... Det er de værste dage jeg nogensinde har oplevet ... alt hvad der kaldes og er dansk, bliver spottet og hånet ... Overalt er de forhadte brogede flag sat op.”

Embedsmænd, der ikke ville anerkende det nye styre, blev afskediget, i alt 800 i første halvår af 1864. I Flensborg fik de danske præster og lærere lidt længere respit, når de afgav en erklæring om underkastelse og lydighed mod de faktiske nye magthavere, indtil der blev truffet anden bestemmelse. Den danske Borger-skole arbejdede videre indtil maj, konfirmationen gennemførtes som hidtil og gudstjenesterne ligeså. De fremmede preussiske og østrigske embedsmænd var ikke indstillet på at gribe for stærkt ind i de helt lokale forhold. Pastor Graae i Flensborg vovede at strejfe politikken og dagligdagen i sine prædikener. “Krig er et stort Onde, men det er dog bedre at staa ved de Grave, hvor ærlige Modstandere hvile fredelig ved hverandres Side, end paa Gaderne at være Vidne til alle de Ytringer af onde Lidenskab, som komme frem i en Tid som denne, hvor Hadets og Tvedragtens onde Aander skille dem

Da skoleleder Frederik Vilhelm Munck måtte forlade Borger-skolen i Flensborg, fik han foræret et smukt drikkehorn købt for sparepenge fra de 500 skolebørns sparebøsser. På hornets sølvplade stod: “Farvel, kom snart igen til Den danske Borger-skole i Flensborg”. Skolens fane tog Munck med til Danmark, og den blev dyrket i familien som en helligdom. Efter 1920 blev den givet tilbage til Flensborg, og i 1952 gav familien også drikkehornet tilbage, til den nyindviede Gustav Johannsen-Skole.

ad, der have saamegen Opfordring til i Ydmyghed at bøje sig under Guds vældige Haand og i Kjærlighed fordrage hverandre,” lød det fra Helligåndskirkens prædikestol 2. søndag i fasten, den 21. februar.

Først da de lokale slesvig-holstenske tilsynsmyndigheder var på plads fra maj måned, kom det rigtige opgør med danskerne. Den 20. august fik pastor Graae og skolens leder Fr.V. Munck deres afsked. De deltog i endnu en gudstjeneste otte dage efter, men kun som tilhørere. En afskedsprædiken blev der ikke holdt, da det måske kunne give anledning til demonstrationer. I de følgende dage var der afskedsammenkomster og pakning af bohavet og auktion. Munck fik afskedsfotos af drenge og piger fra skolen – drengene fotograferet med dannebrogssflag i hånden. Den 12. september afsejlede de to præster fra Flensborg. “Hele skibsbroen og alle skibene var opfyldte af mennesker og allevegnefra viftedes der med tørklæder til afsked. Således droge vi da bort fra det kære Flensborg, det uforglemmelige, minderige Flensborg!”, skrev Graae i sine optegnelser.

I Flensborg prøvede de tilbageblevne at fortsætte arbejdet. Førstelærer Tofte holdt de bortdragne præster underrettet. Sidst i september stod alt endnu ved det gamle, skolen gik sin vante gang med 450 elever, og en ny dansk præsts gudstjenester i Helligåndskirken blev tåleligt besøgt. Men den 30. oktober kom freden og afgørelsen: Slesvig var tabt for Danmark. I Flensborg var der stor flagning fra kirkerne – dog ikke

fra Helligåndskirken, som jo stadig var dansk kirke. Tofte mente at kunne karakterisere stemningen som noget mat: “Ingen Jubel eller Uro paa Gaden, ingen Illumination,” skrev han.

Men det var en usikker tid. Lærerne var rådvilde. Tofte skrev til København og bad oplyst, hvad regeringen dér ville have, at de som gode danske skulle gøre nu, når der efter freden blev stillet denne eller hin fordring til dem. Ville den have, at de skulle blive, eller skulle de træde af, når kongen løste dem fra deres ed. Hvad skal vi gøre? lød spørgsmålet. Tofte selv var ikke i tvivl om, at han måtte blive menigheden og skolen tro, så længe som muligt.

Vennerne i København kunne selvfølgelig ikke give et kontant svar. Da Graae ved juletid fik sendt en sølvopsats fra menigheden, kvitterede han med disse ord: “Det udvortes Baand, som forbandt os med hverandre, blev voldsomt sønderrevet af Frihedens sneverhjertede og Danskhedens uforsonlige Fjender; men som Intet kan skille os fra Guds Kjærlighed i Christo Jesu vor Herre, saaledes er det mit Haab, at den frie danske Menigheds Medlemmer ville vedblive at være forenede i den Kjærlighed, som “tror Alt, haaber Alt, taaler Alt”, til Trods for “Verdens Herrer, som regjere i denne Tids Mørke””

Svaret sagde tydeligt nok, at nu gjaldt det om at holde sammen indadtil. Nu skulle det vise sig, hvor langt indre og personlige bånd til Danmark kunne bære. Den ydre og store verden ville blive en anden.

Under Preussen 1864-1945

René Rasmussen

Det danske nederlag i 1864 skilte de danske i Slesvig fra moderlandet, og snart efter udgjorde alle danske fra Kongeåen og sydpå et mindretal i Preussen. I Flensborg satte halvdelen af befolkningen endnu sin lid til Danmark, men som tiden gik, blev de færre. Ved folkeafstemningen i 1920 efter Første Verdenskrig evnede de dansksindede i Slesvigs sydlige del ikke at komme med til Danmark. Stemningen umiddelbart efter den tabte folkeafstemning er fastholdt i Erik Henningsens akvarel "De efterladte" på foregående side. Billedet kan tolkes som et syn over Sydslesvig-danskhedens historie fra tiden under Danmark og op gennem det meste af tiden under Preussen frem til 1945.

På kajen i Flensborg tager en lille flok danske afsked med tilrejsende danske stemmeberettigede, som sejler bort efter den tabte folkeafstemning.

Det er en forknyt lille forsamling at se til. Til højre bagest et ældre ægtepar, han med krigsveteranernes medalje fra 1864 på reversen. Det er det gamle danske mindretal, hvis danskhed var knyttet til historien og den stolte tid i 1840'erne og tiden mellem krigene, da kong Frederik 7. gæstede Flensborg. Men den opvoksende generation havde ikke del i minderne, og da den gamle generation af ledere begyndte at falde fra i 1880'erne, stod der ikke en ny klar til at tage over.

Til venstre i den lille, danske flok står en arbejder med kasketten i hånden. Flensborgs vækst og industrialisering fra 1870'erne forandrede byens sociale strukturer: Fra en traditionel arbejderstand i små håndværksvirksomheder ejet af danske mestre, opstod en moderne, selvbevidst industriarbejderklasse. Den dansksindede del af arbejderklassen identificerede sig fra midten af 1880'erne i stigende grad med socialdemokratiet, hvilket medvirkede til assimilationen i det tyske samfund. Godt halvdelen af stemmerne ved rigs-

dagsvalgene i 1867 blev til 4% danske stemmer ved rigsdagsvalget i 1912.

Forrest i billedet ses en mor med to børn. Faderen er fraværende. Måske er han faldet i krigen? Drengen i matrostøj og hans storesøster repræsenterer håb om, at danskheden i Sydslesvig vil overleve. Det understreges af Dannebrogssflaget i drengens hånd. Det nye Weimar-Tyskland, der opstod efter den tabte Første Verdenskrig, anerkendte i modsætning til det Wilhelmiske Tyskland de danske sydslesvigere som nationalt mindretal og gav det mulighed for at oprette egne skoler og andre institutioner.

I baggrunden ses et hujende og piftende tysk opløb, der svinger med den slesvig-holstenske tricolore og truer med knyttede næver. Endnu holdes de på afstand af uniformerede betjente fra Den internationale Kommission. Men hvor længe? Afstemningskampen havde pisket nationale lidenskaber op, som fortsatte i de urolige inflationsår, men efterhånden som Tyskland fra midten af 1920'erne stabiliserede sig og mindretallet svandt ind igen, blev indstillingen over for mindretallet mere forsonlig.

Nazisterne ændrede ikke ved mindretallets grundlæggende rettigheder. Men ensretningen efter 1933 førte til en gradvis udelukkelse fra næsten alle sider af det offentlige liv. Det danske mindretal opnåede fritagelse for store dele af ensretningen og kom til at indtage en særstilling i Det tredje Rige. Men fra midten af 1930'erne blev der iværksat en systematisk påvirkning for at trænge mindretallet tilbage. Verdenskrigen fra 1939 lagde nye byrder på det danske mindretal, der rykkede sammen og efter evne forsøgte at leve en dansk tilværelse. Da det fra 1943 begyndte at gå tilbage for den tyske krigsmaskine, steg håbet om en bedre fremtid. Men først i maj 1945 kom befrielsen.

Efter 1864-nederlaget

Den 30. oktober 1864 blev den endelige fred mellem Danmark, Preussen og Østrig underskrevet i Wien. Fredsbetingelserne var hårde: Alle tre herugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg skulle afstås. Det danske monarki mistede dermed en tredjedel af sine indbyggere og to femtedele af sit territorium. Danmark var nu endegyldigt reduceret til en ubetydelig småstat i udkanten af det europæiske kontinent. Fredsbetingelserne virkede til en begyndelse ganske lammende på den dansksindede befolkning, der reagerede med skuffelse og modløshed.

Rådvildhed, afskedigelser og emigration

Den danske pastor Graae i Flensborg blev chokeret over de første rygter om fredsbetingelserne: "Skulle vi nu virkelig afstå hele Slesvig, hvor længe vil det så vare, inden Jylland følger med? Men er det muligt? Jeg tror det ikke, og ingen ægte dansk slesviger kan endnu få det i sit hoved, at de, som er så inderligt forbundne, ved ydre vold således i en håndevending, på kommando, for stedse, skulle rives fra hinanden."

Gustav Johannsen, der dengang var lærer i Angel og senere skulle komme til at spille en hovedrolle i den danske bevægelse, beskrev i et brev til Aug. Regenburg stemningen i efteråret 1864: "Fredsartiklerne har ellers virket nedslående for både danskerne og tyskerne [d.v.s. slesvig-holsterne]. Mange dansksindede har sagt mig, at de, hvis Slesvig kom fra Danmark, ville sælge deres ejendomme og tage til Danmark; mange påstår, at københavnernes har solgt os, at de aldrig har holdt af os, at de hellere selv ville leve i fred og ro end kæmpe for Danmark og den danske sag. Der er dem, som er rasende og lader deres raseri

gå ud over enhver tysker, de træffer sammen med. Også det går i denne tid. Men stakkels, stakkels Slesvig! Hvornår vil det blive bedre?"

Afskedigelser og udvisninger af danske embedsmænd var de første synlige tegn på de ændrede magtforhold. Alene i Flensborg blev 95 embedsmænd afskediget allerede inden fredsslutningen i oktober 1864. Det drejede sig navnlig om embedsmænd i administrationen, latinskolelærere, rets- og toldembedsmænd samt politifolk. De fleste flyttede efter afskedigelsen nordpå.

Mange steder på landet og i de sydligere byer var danske embedsmænd – præster, degne og lærere – korporligt blevet jaget bort af befolkningen allerede i forbindelse med den danske hærs tilbagetrækning i februar. Adskillige danske handelshuse i Flensborg likviderede og flyttede til Danmark, og mange skippere og redere flagede ud til dansk havn.

Flere af de indfødte ledende personligheder i den danske bevægelse i Flensborg og omegn valgte frivilligt at følge de udviste danske embedsmænd til Danmark. Det gjaldt Claus Manicus, Andreas Christiansen, stenhugger H.A. Klewing og den unge lærer Gustav Johannsen. De to sidstnævnte vendte dog snart atter tilbage.

Christian 9. s afskedsord til befolkningen 1864

"Det har været Vort stolte Haab at kunne hellige alle Vore Tanker og Bestræbelser til Sikringen af Eders Velvære i nøie Forbindelse med det Danske Folk. Nu kunne Vi kun lade det være Maalet for Vore Ønsker, at det i Tidernes Løb altid maa gaae Eder vel; og Vi indeslutte dette inderlige Ønske i Vor Bøn til Gud, som holder Folkenes Lykke og Rigernes Skjæbne i Sin almægtige Haand."

Kilde: Aabent Brev 16. november 1864.

I 1876 blev uddelt erindringsmedaljer for deltagelse i krigen 1864. Medaljen med Christian IXs portræt blev båret i et rødt bånd med hvide striber. Senere blev indstiftet hædersgaver på årligt 100 kr. for veteraner fra krigen 1848-50 og 1864. Også sydslesvigere modtog disse danske anerkendelser. De blev siden omgivet med megen veneration i familierne. I sindelagskiftets år efter 1945 anførte ganske mange af de nye SSF-medlemmer som motiv for medlemskab, at en forfader havde modtaget kongens kontante hædersgave, den såkaldte "æressold".

Kilde: C.F. Monrad, Flensborg til Aug. Regenburg 22. februar 1865, RA.

Gustav Johannsen (1840-1901) blev født i Gundebyt ved Slien og voksede op i Sylvested i Treja sogn. Han tog dansk lærereksamen i 1860 og var frem til 1864 lærer i Dollerup og Langballe på Angels nordkyst. P.g.a. sit stærke engagement i det danske arbejde, blev han afskediget i 1864. Han flyttede til Flensborg og fortsatte sin ivrige agitation for danskheden. Gustav Johannsen havde helt særlige evner for at komme i personlig kontakt med mennesker, uanset deres sociale status eller nationale sindelag. I et Flensborg, hvis danske foreningsliv var delt efter socialklasser og præget af klikedannelser, blev Gustav Johannsen det vigtigste samlende midtpunkt.

Rejse eller blive

Rigsdanskeren C.F. Monrad kom til Flensborg som lærer ved latinskolen i 1851 og placerede sig centralt i de danske kredse. I 1864 mistede han sit job og overvejede, om han skulle rejse eller blive:

“Hvad mig selv angår, da kan jeg med sandhed sige, at det med hver måned, jeg kunne næsten sige med hver uge, bliver vanskeligere for mig at forsones mig med den tanke, at jeg skulle blive nødt til at gå herfra. Før har det altid stået for mig, som om min tid måtte være omme, hvis man fratager mig min skolekoncession. I den senere tid begynder det at arbejde sig meget stærkt frem hos mig, at jeg selv i så tilfælde næppe ville være i stand til at rive mig løs; thi det kan jo ikke være anderledes, end at jeg, jo tyndere rækkerne efterhånden bliver, desto mere føler det ansvar, det ville være, at forlade dette sted, hvor der er så meget at leve med og for som i Flensborg ...”

Kan Slesvig deles?

Der opstod hurtigt strid mellem Østrig og Preussen om hertugdømmernes statsretlige stilling. Østrigs politik støttede slesvig-holstenerne og sigtede mod et selvstændigt hertugdømme under augustenborgerne. Preussens ministerpræsident og udenrigsminister Otto von Bismarck stræbte efter en indlemmelse af Slesvig og Holsten i Preussen. Snart blev hertugdømmerne brikker i de to stormagters spil om magten og indflydelsen i hele det tysktalende Mellemeuropa.

I februar 1865 flyttede den civilregering for Slesvig, der var blevet indsat under krigen, fra Flensborg til Slesvig, hvor de to civilkommissærer, den preussiske grev von Zedlitz-Neukirch og den østrigske baron von Halbhuber, tog sæde på Gottorp Slot.

Den preussisk-østrigske fællesregering blev opløst ved Gastein-overenskomsten den 14. august

1865, hvorefter Preussen med general von Manteuffel administrerede Slesvig, mens Østrigs general von Gablenz forvaltede Holsten.

Den hårde preussiske fremfærd mod den slesvig-holstenske bevægelse fik sidst i 1865 den angelske bondefører Andreas Hansen-Grumby til at henvende sig til flere danske førere for at få de gamle stænder indkaldt. Han ønskede en rent slesvig-holstensk stat og lovede, at de dansk-sindede i en sådan stat skulle få det som “blommen i et æg”. Men tidspunktet var forpasset, og danskerne skulle ikke nyde noget efter de dårlige erfaringer med slesvig-holstenske embedsmænd siden 1864.

De danske førere stræbte nu efter en deling af Slesvig efter nationaliteten. Indtil 1864 havde delingstanken ikke været populær blandt de danske slesvigere – og da slet ikke i det helstatssindede Flensborg. Men efter nederlaget og afståelsen så det anderledes ud. Om delingstanken skrev pastor Graae i Flensborg allerede i efteråret 1864: “Lød det før om Slesvigs deling: Det skal ej ske! så må det nu lyde: Det skal dog ske!” Selv tidligere flensborgske heltstatsfolk gik nu ind for en deling af Slesvig, hvis ellers den nordlige del – inklusive Flensborg – kunne komme til Danmark.

Men Preussens repræsentant von Manteuffel lod forstå, at han ville slå hårdt ned på enhver tale om grænseforandring: “Med deres blod har min konges soldater erobret Dybbøl og Als, med deres arme bygger de nu fæstningsværker, hvorfra de vil forsvare landet til Kongeåen, og hver syv fod jord vil jeg dække med min krop, før jeg afstår dem”, erklærede han.

For de dansksindede steg håbet, da den franske kejser Napoleon III i 1865 udtalte sin støtte for princippet om “folkenes selvbestemmelsesret”. Al-

lerede i september 1864 havde en delegation af danske slesvigere med stenhugger H.A. Klewing fra Flensborg i spidsen været i Paris, hvor den over for den franske udenrigsminister fremsatte ønsket om en afstemning i Slesvig. I 1865 blev der med centrum i Flensborg i hemmelighed indsamlet underskrifter til en masseadresse til kejser Napoleon III. Underskriftsindsamlingen blev dog opdaget af politiet, der skred ind med forbud og arrestationer i Flensborg, Harreslev og Bov. Blandt de arresterede var slagtermester Johannes Partsch.

Inden politiet greb ind, havde adressen opnået ca. 800 underskrifter i Flensborg og omegn. Gustav Johannsen mente, at hvis indsamlingen havde været bedre organiseret, så havde der med letthed kunnet samles 3-4.000 underskrifter. Det er sikkert rigtigt. Selv havde han og hans hjælpere indsamlet 600 underskrifter alene i St. Hans sogn i det sydøstlige Flensborg – og her stod danskheden endda meget svagere end i de nordlige bydele. Også i St. Hans sogn havde politiet foretaget husundersøgelser i et forsøg på at konfiskere underskrifterne, men uden held: Underskrifterne havde slagtermester Johannes Partsch på Havretorv gemt i en lærredspose i sin røgeovn mellem pølser og skinker!

Paragraf 5

Appellen til kejser Napoleon III bar frugt. I slutningen af januar 1866 blev modsætningerne mellem Preussen og Østrig yderligere skærpet, og spændingen blev udløst, da Preussen den 14. juni 1866 sprængte Det tyske Forbund og landet kom i krig med Østrig. Det afgørende slag i den kun tre uger lange krig stod ved Königgrätz/Sadowa øst for Prag den 3. juli 1866. Preussen sejrede, og freden blev sluttet i Prag den 23. august 1866. Her måtte Østrig give afkald på alle sine ved fre-

Håbet lever 1865

Flensborg-garveren Jacob Plaetner holdt fast i kærligheden til det gamle fædreland Danmark lige til sin død i 1893:

2/3: "Ak, gid den time må slå, at det efter denne lange vinter igen bliver forår for vort Danmark, når vore brødre igen holder deres indtog her, når vort Dannebrog igen vejer fra vore huse, når vi igen er forenet med vort fædreland. Så vil vi fejre en takkefest, så kan man igen trække vejret, så bliver der efter denne lange nat en smuk lys morgen. Det er vor tro og vor trøst.

5/8: En uendelig sorg vil det være, hvis de danske skoler må lukke. Dog er så meget sikkert, at den sæd, som De her har sået i børnehjernerne, den vil dog vokse op og bære frugt, og forløsningen vil også komme for os. Har vi vel tidligere ikke været så danske som vi burde, så er vi dog blevet det, efter at vi har lært vore brødre og venner ret at kende, som har kæmpet og lidt for os."

Kilde: Jacob Plaetner, til pastor Munck 1865 ADCB P 126-3.

den i Wien to år tidligere erhvervede rettigheder til Slesvig, Holsten og Lauenborg. For Slesvig indeholdt freds aftalen en meget vigtig bestemmelse. På Napoleon III's foranledning blev indføjet en klausul om en afstemning i Slesvig efter nationaliteten. I fredstraktatens paragraf 5 hed det: "Hans majestæt kejseren af Østrig overdrager hans majestæt kongen af Preussen alle sine i freden i Wien af 30. oktober 1864 erhvervede rettigheder til hertugdømmerne Holsten og Slesvig, dog således, at befolkningerne i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, når de ved en fri afstemning tilkendegiver ønsket om at blive forenede med Danmark."

Paragraf 5 gav håb om en deling af Slesvig i en nordlig del, der efter en folkeafstemning med forventeligt dansk flertal skulle gå til Danmark,

Flensborgs danske så sig som en del af Nordslesvigs danskhed. Helt naturligt deltog byens danske, da en nordslesvigsk lykønskingsdelegation i 1869 rejste til den danske kronprins Frederiks (8.) bryllup. Flensborgerne ses stående fra venstre: Jacob Plaetner (1823-93) var velhavende garver og huskes især for sin indsats for de sårede i 1864, for sin godgørelse og som stifter af to fattigstiftelser. Gustav Johannsen havde netop i 1869 lagt grunden til Flensborg Avis. Som den tredje står A.G. - Freudenreich (1816-87), fremtrædende farvefabrikant og farvehandler. Han var en støtte for den danske menighed og skole i mellemkrigsårene og var efter 1864 aktiv for både Flensborg Avis og flere danske foreninger.

og en sydlig del, der skulle blive ved Preussen. Det blev de følgende år de danske slesvigeres vigtigste politiske målsætning at få gennemført den lovede afstemning.

Paragraf 5 byggede på princippet om “folkenes selvbestemmelsesret”. Princippet var nyt og revolutionerende: Hidtil havde befolkningerne intet haft at skulle have sagt, når grænserne skulle trækkes på ny efter en krig. Og der skulle da også gå mange år, før princippet kom til at fungere i praksis, nemlig efter Første Verdenskrig 1914-1918.

De danske i Flensborg regnede det for givet, at byen måtte regnes med til Nordslesvig, og at den i tilfælde af en afstemning ville kunne præstere dansk flertal. En delegation på 47 danske slesvi-

gere blev straks i efteråret 1866 sendt til Berlin for at takke den preussiske konge Wilhelm I for paragraf 5, men opnåede dog ikke audiens.

Indtil rigsdagsvalgene i 1867 gav vished for danskhedens udbredelse og styrke, beroede vurderinger af det nationale styrkeforhold i Slesvig på et mere eller mindre kvalificeret skøn. Fra dansk side regnede man Nordslesvig, d.v.s. Slesvig nord for en linje, der gik syd om Flensborg og nord om Tønder, for sikkert dansk. For at få klarhed på forholdene længere mod syd, lod Gustav Johannsen i sommeren 1866 via tillidsmænd undersøge de nationale forhold her. Tilbagemeldingerne var meget optimistiske – og formentlig også for optimistiske.

Det vigtigste spørgsmål var dog, hvor stor en del af Slesvig, der overhovedet ville få mulighed for at stemme. Otto von Bismarck afviste i en tale den 9. april 1867 meget bestemt, at Als og Dybbøl kunne eller ville blive afstået. I alt fald ville der kun blive tale om afstemning i et beskedent nordligt område.

Preussisk anneksion

Efter Pragfreden styrede Preussen åbenlyst hen imod anneksion af hertugdømmerne. Den 24. januar 1867 blev de indlemmet som en provins i kongeriget Preussen. I det følgende år blev preussisk lovgivning og forvaltning indført. På mange områder var der tale om administrative forbedringer og demokratiseringer i en landsdel, der ikke havde fået del i den danske grundlov af 1849.

Den slesvig-holstenske separatisme var stærk i befolkningen i en årrække efter 1864, men den fortøede sig gradvist. Navnlig etableringen af det tyske kejserrige i 1870/71 efter sejren over Frankrig gav vind i sejlene til en ny, fællestysk identitet, der blev yderligere næret af en stærk økonomisk vækst. De fleste slesvig-holstenere tolkede herefter deres hidtidige politiske stræben efter en selvstændig stat ind i en større, fællestysk ramme. De kom til at se de slesvigske krige som nødvendige skridt på vejen til en tysk samling: "Uden Dybbøl, intet Königgrætz! Uden Königgrætz, intet Sedan! Uden Sedan, intet tysk kejserrige!"

Dansk kirke og skole 1864-1878

Den nye forvaltning efter 1864 greb kraftigt ind i kirke- og skoleforholdene. Allerede den 19. februar 1864 blev de danske sprogreskripter ophævet og overalt blev danske præster, lærere og an-

Ind under Preussen 1867

I 1867 blev Slesvig og Holsten indlemmet i Preussen. Værnepligt og demokratiske rigsdagsvalg var nogle af de mange fornyelser. Gårdejer Röh i Jaruplund skrev om det i sin dagbog:

"24/1: In Flensburg sowie im ganzen Sl. H. Proklamation des Einverleibung der Herzogtümer in die Preussische Monarchie.

12/2: Wahltag zum Norddeutschen Parlament, bei uns war es in Oewersee Kreuz, Regierungsrat Kraus [slesvig-holstener] ward hier gewählt mit 124 Stimmen, Matthiesen [preussisk-national] bekam 65 und der Ahlmann [Nic. A. fra Als, dansk] 105 Stimmen.

11/3: Waren die Bauernvögte, Sand- und Rechensmänner der Uggel- und Wies Harde, auf dem Amtshause in Flensburg, um dem Könige von Preussen Treue zu schwören.

31/8: Nachmittags war die Wahlhandlung in Oewersee Krug zum Norddeutschen Parlament [nordtyske forbunds første ordinære rigsdag]. Kraus hatte in unserm Trint 168 Stimmen, der dänische Candidat Ahlmann 100.

19/10: Ich war nach Munkwolstrup um die Aufnahme neuer Mitglieder in den Nordschleswiger Verein zu bewerkstelligen."

Kilde: Dagbog Hans Peter Röh, Jaruplund. ADCB P 214.

dre embedsmænd afskediget. Tysk blev med enkelte undtagelser atter det eneste kirke- og skolesprog i Sydslesvig. I Vis herred skete det dog først efter en afstemning blandt beboerne i april 1864. I den sydlige del, i Vanderup, Nr. Haksted, Store Vi og Valsbøl sogne var der tilsammen kun en halv snes vælgere, der stemte for dansk eller blandet dansk og tysk kirke- og skolesprog. I den nordlige del var der klart flertal for dansk sprog i Bov sogn, hvorimod Hanved overvejende stemte for tysk sprog. I Bov blev der herefter blandet dansk-tysk kirkesprog og rent dansk skolesprog; i Hanved tysk kirke- og skolesprog, men med

Et lille antal sønderjysktalende grænsesogne bevarede muligheden for at få gudstjeneste på dansk også efter 1864. Det gjaldt Karlum til 1872, Sønderløgum til 1882, Ubjerg til 1889, Hanved til 1893, Ladelund til 1896, Medelby til 1901 og Brarup til 1911. Derfor var der salmenummertavler på både dansk og tysk i kirkerne. Tavlen her er fra Ladelund kirke.

mulighed for at få kirkelige handlinger udført på dansk.

Også vestpå, i Tønder provsti, blev der stemt. Her var der forsvindende få stemmer til fordel for dansk kirkesprog i Aventoft, Humtrup, Klægsbøl, Læk og Sønder Løgum. Der var lidt større tilslutning i Brarup (16% danske stemmer), Karlum (15%) og Ladelund (15%). Medelby skilte sig ud med 55% stemmer for dansk kirkesprog. Civilkommissærerne tog hensyn til afstemningen, således at Sønder Løgum, Brarup, Karlum, Ladelund og Medelby foreløbig beholdt to danske gudstjenester om måneden.

Derimod var der alle steder meget klare flertal for tysk skolesprog, og det blev da også indført overalt. Den markante forskel i Medelby på befolkningens ønske om dansk kirkesprog og tysk skolesprog synes at antyde, at ønskerne næppe

var udtryk for en særligt udviklet national bevidsthed: En del af den voksne befolkning ønskede nok at beholde sit danske kirkesprog, mens børnene af hensyn til deres fremtid helst skulle undervises på tysk.

Heller ikke i Flensborg kom det i første omgang til en standsning af den danske gudstjeneste, der havde fundet sted i Helligåndskirken siden 1588. De danske præster og lærere underskrev den 15. februar 1864 en erklæring om underkastelse og lydighed mod besættelsesmagten og kunne derefter fortsætte deres virksomhed. Den 15. juli 1864 blev pastor Graae og kateket Munck afkrævet en erklæring om deres ed til kong Christian 9., som de begge fortsat følte sig forpligtede af. Den 20. august 1864 blev de derfor begge afskediget og rejste tre uger senere til Danmark.

I den lokale slesvig-holstenske lejr var der et stærkt ønske om at holde opgør med danskerne. Både den nye provst Volquardts og magistraten ønskede tiden skruet tilbage til før 1850, så der i bedste fald kun blev bevaret nogle danske prædikener. Men den preussiske og østrigske civiladministration var tilbøjelig til at frede både de danske gudstjenester og de kirkelige handlinger. Og de fik det sidste ord. Den 23. november 1864 blev den danske menighed i Flensborg opløst, men der skulle stadig være en dansk præst, og han skulle også herefter kunne udføre kirkelige handlinger på dansk. Det var således de fremmede myndigheder, som reddede det dansksprogede kirkeliv overfor de lokale slesvig-holsteneres angreb.

En selvstændig dansk præstestilling blev bevaret indtil 1869 – da blev opgaven henlagt under andenpræsten ved Marie kirke. Han holdt som forgængerne sine gudstjenester og udførte de kir-

kelige handlinger på dansk i Helligåndskirken. Disse danske gudstjenester i Flensborg var de eneste, som fik lov at fortsætte permanent i Sydslesvig gennem hele den preussiske tid.

I april 1864 blev dansk skolesprog i Sydslesvig som nævnt afskaffet alle de steder på landet, hvor det var blevet indført ved sprogreskripterne i 1850. I Flensborg tog det lidt længere tid. Den danske borgerskole i Flensborg mistede mange børn, da de danske embedsmænd forlod byen. Skolen kunne dog i januar 1865 genoptage sit virke med ca. 500 elever. Men skolen var en torn i øjet på den slesvig-holstenske magistrat og kirkevisitatorium, der erklærede, at der intet "behov" var i byen for en offentlig dansk skole. Ifølge provst Volquardts' kirkeberetning fra 1865 var elevtallet på de danske skoler ganske vist vokset i tiden op til 1864. Men det skyldtes alene, at skolerne lokkede forældrene med nedsatte eller slet ingen skolepenge og gratis uddeling af skolebøger. Der var altså ifølge Volquardts ikke tale om nogen "ægte" danskhed, men alene om mennesker, som blev lokket til af materielle grunde.

Regeringen i Slesvig valgte i maj 1865 en afvikling over en årrække: Skolen kunne fortsætte, men børnetallet skulle reduceres; kun børn af forældre fra Danmark eller dansktalende områder kunne optages på skolen. Forældrenes ret til frit at vælge skole til deres børn var hermed afskaffet, og de var underlagt et objektive sprogekrav. Det blev taget i anvendelse, da en ny provst, Otto Peters, den 22. marts 1866 foretog en udvælgelse blandt eleverne. Forældrene gav møde på skolen, hvor Peters forhørte dem om deres hjemstavn og hjemmesprog for at afgøre, om deres børn kunne fortsætte på skolen. Det blev en bevæget dag. Hundredevis af vrede forældre fyldte gangene, hvor de måtte vente i timevis på

at få foretræde for provsten. Provst Peters så sig nødsaget til at tilkalde politiet for at opretholde ro og orden.

Kun 90 af 196 børn blev anerkendt som dansktalende. De danske elever blev reduceret til klasser, resten overført til tyske skoler. Skoleleder Tofte indsendte i 1867 sin afskedsbegæring – og fik den. I 1871 blev de resterende 34 elever overført til tysk skole.

Privatskolerne holdt ud nogle år endnu. I april 1864 havde tidligere lærer ved latinskolen Jørgen Michaelsen fået koncession til at oprette en højere drengeskole med undervisning på dansk. I januar 1865 overtog den tidligere degn i Glücksborg, A.C.C. Holdt, skolen, der omkring 1870 havde ca. 100 elever. A.C.C. Holdt var stærkt engageret i Flensborgs danske foreningsliv, og det fik fatal betydning for skolen, der blev lukket af myndighederne i 1875 som følge af Holdts engagement i foreningen *Enigheden*.

En privat dansk- og tysksproget pigeskole blev drevet af C.F. Monrad, der tidligere havde været lærer ved latinskolen, og den fortsatte foreløbig. I 1870 var der ca. 100 elever. Herefter gik elevtallet stærkt tilbage. I 1878 overtog frk. A. Boldt Monrads skole, hvorefter der kun blev undervist på dansk i religionstimerne. I praksis ophørte skolen med at være en dansk skole. Frk. Henriette Klüwer, der tidligere havde undervist på Monrads skole, ledede en lille dansksproget håndarbejds-skole, indtil et forbud i 1887 satte en stopper for det.

Flere andre, bl.a. Gustav Johannsen, forsøgte i årene efter 1864 at få tilladelse til at oprette danske skoler i Flensborg, men uden held.

I Sydslesvig uden for Flensborg fandtes ingen danske skoler ud over J.A. Viinsteds landbrugs-skole i Ågård i Oversø sogn, som var blevet

Hans Mikkelsen Tofte (1825-1917) var kordegn ved Helligåndskirken og førstelærer ved den danske borgerskole fra 1851. Efter afskedigelsen i 1867 overtog han den danske landbrugs-skole på Ågård ved Oversø. Toftes to døtre Valborg og Helga stod model til billedet af "de sønderjyske piger". I knaphullet bærer Tofte Dannebrogordenens bånd.

C.F. Monrad (1815-1889) var født i Grejs ved Vejle. I 1851 blev han lærer ved Flensborgs lærde skole og underviste samtidig i den private pigeskole. Da han blev afskediget i 1864, overtog han ledelsen af pigeskolen, som han drev, indtil den blev lukket i 1878. Skolen lå i Nørre Gravene, hvor nu den katolske skole ligger. Her er han fotograferet sammen med pigerne. Monrad var initiativtager til Flensborg Avis i 1869 og Sprogforeningen i 1880. I 1865 var han med til at stifte Foreningen Dannebrog, der fra Danmark økonomisk understøttede det danske arbejde i Slesvig.

grundlagt i 1863. Viinsted flyttede i 1869 til Danmark, hvorefter den tidligere degn ved den frie danske menighed i Flensborg, H.M. Tofte, overtog skolen. Tofte drev skolen med ganske få elever indtil 1889. I 1892 solgte han gården og drog til Danmark.

Rigsdagsvalgene 1867 – det nationale styrkeforhold gøres op

Indlemmelsen i Preussen i 1867 førte til de første demokratiske valg i Slesvig. Det var valget til den grundlovgivende forsamling for Det nordtyske Forbund den 12. februar 1867. Stemmeret havde enhver mand over 25 år med preussisk statsborgerskab. De dansksindede slesvigere betragtede valget som en slags generalprøve på den forventede afstemning i henhold til Pragfredens paragraf 5. Valgresultatet blev et fingerpeg om danskhedens aktuelle styrke. Det viste dansk flertal

nord for en linje, der gik syd om Flensborg (med Adelby-Rylskov og Hanved sogne) og nord om Tønder. Det blev denne linje, man fra dansk side efterfølgende henholdt sig til som “afstemningslinjen”. Resultatet skulle senere få betydning, da afstemningen endelig kom i 1920.

I den sikre 1. valgkreds (Haderslev-Aabenraa) blev Hans Krüger fra Bevtøft i Nordslesvig opstillet og valgt med stort flertal (80%). I de sydligere valgkredse var udfaldet mere usikkert. I den nationalt delte 2. valgkreds (Sønderborg-Flensborg) blev alsingeren Nic. Ahlmann stillet op – og vandt som helhed et lille flertal på 51%. I kredsens nordlige del var de danske flertal på landet mange steder massive, men også i den sydlige del blev resultatet over forventning. I Flensborg var valgkampen meget intensiv, og navnlig Gustav Johannsen gjorde sig bemærket som indpisker og agitator: “hele byen er undermineret”, hedder det i en samtidig beskrivelse af den danske valgkamporganisation, der sigtede på at trække alle dansksindede til valgstederne. I Flensborg blev valgdeltagelsen på ikke mindre end 79% og giver derfor et ganske dækkende billede af den nationale stilling i byen: Den danske kandidat Ahlmann fik 52% af stemmerne – det var procentuelt lidt flere end i Aabenraa by.

I modsætning til de små købstæder i det nordlige Slesvig havde storbyen Flensborg dog ikke et stærkt dansksindet opland, der kunne bakke op bag de danske stemmer i byen. Flensborgs opland mod øst, syd og vest var langt overvejende tysksindet – selvom folkesproget mod vest og syd endnu var sønderjysk. Det skulle vise sig at blive afgørende på længere sigt.

4. valgkreds dækkede hele vestkysten fra Ejderen og op til Skærbæk. Her blev den dansksindede gårdejer Detlef Detlefsen fra Læksgårde i

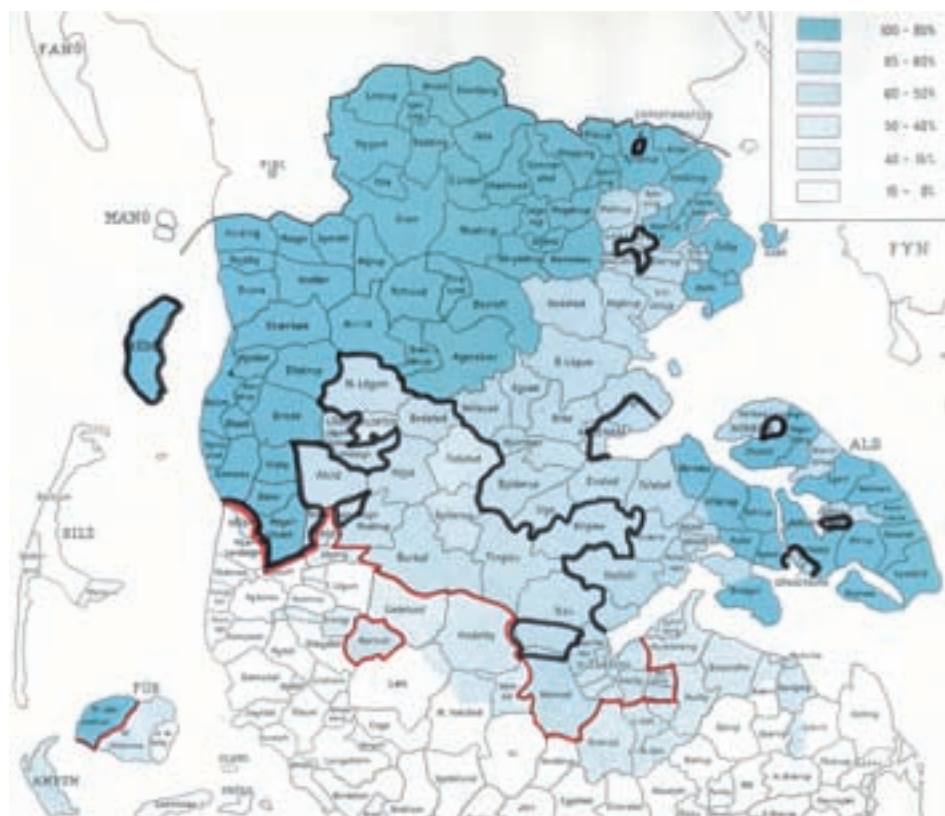
Karlum sogn stillet op. I denne kreds havde Tønder by med kun 17% danske stemmer massivt tysk flertal. Det blev dog opvejet af de meget dansksindede tidligere enklavesogne vest og nord for byen, hvor den danske kandidat fik 96% af stemmerne. På Tønder-kanten boede dansk- og tysksindede faktisk ret så "indfiltret" i hinanden.

Der var store danske mindretal i Medelby (47%), Ladelund (36%) og Brarup (32%), hvor det danske sprog også endnu dominerede. I den øvrige del af 4. valgkreds fik Detlefsen dog intet steds over 10% af stemmerne, bortset fra Witzwort i Ejdersted (13%) – og på Vadehavsøen Föhr: I det gamle enklavesogn St. Laurentius faldt ikke færre end 96% af stemmerne på Detlefsen; i St. Johannes sogn 45%, men i St. Nikolai sogn, der altid havde hørt til hertugdømmet, kun 1,5%. Den ekstreme spredning i stemmerne på den lille, frisisksprogede ø vidner om, hvor stor betydning de historiske bånd endnu kunne have på dette tidspunkt.

3. valgkreds omfattede det sydligste Slesvig med Slesvig by og Ekernførde. Her blev der kun afgivet ca. 150 danske stemmer svarende til ca. 1% af samtlige afgivne stemmer i 3. kreds.

Efter valget kunne de danske slesvigere sende to repræsentanter til den grundlovgivende forsamling: Hans Krüger og Nic. Ahlmann. De benyttede sig snart af muligheden for at påpege det nordlige Slesvigs endnu uafklarede statsretlige stilling, mest berømt med denne formulering: "Vi føle os som danske, traktatmæssig ret opfordrer os til at udtrykke vort nationale sindelag med fuld åbenhed; vi ville forblive danske, vi vil behandles som danske, og det efter folkerettens forskrifter."

Efter endt arbejde blev den grundlovgivende forsamling opløst, og der blev udskrevet valg til

Rigsdagsvalget i 1867 markerede en klar sindelagsgrænse gennem Slesvig. Nord for den røde linje var der dansk flertal. I Bov sogn (79%) og Hanved (71%) og også mod sydøst i Adelby-Rylskov-Veseby (59%) var flertallene betragtelige. Andre steder i Flensborgs omegn var der store danske mindretal: I Valsbøl og Bokslund (39%), Oversø (36%) og i det nordlige Angel med Munkbrarup (30%), Eskris-Stenbjerg (29%), Store og Lille Solt (22%), Hyrup-Husby og Nykirke-Nybøl-Undevad-Nørregaard (20%) samt i Lyksborg (17%). Også i Maesholm ved Slimundingen høstede Ahlmann mange danske stemmer.

Grænsen mellem dansk og tysk flertal ved dette valg blev siden fra dansk side omtalt som "afstemningslinjen". Det var den del, der lå nord for denne linje, som man regnede med ville komme hjem til Danmark. Mellem 1867 og 1912 blev linjen forrykket, så der i 1912 var dansk flertal nord for den sorte linje bortset fra købstæderne og flækkerne.

Stemmer på Ahlmann 1867:

27,7-35,6%	
46,3-50,0%	(enkelt flertal)
58,6-59,2%	
66,1-72,5%	
77,0-78,8%	

– Det 1. landdistrikt bestod af Duborg og Fiskergaarden (samt den kongelige vandmølle) (J.P. Trap: Hertugdømmet Slesvig, 1863; bearb. af Gerret Liebing Schlaber).

Valget til Det Nordtyske Forbunds grundlovgivende forsamling den 12.2.1867 afslørede, at Flensborgs nordlige del var overvejende dansksindet, mens der fandtes et tysksindet flertal i de sydlige bydistrikter. Den danske kandidat Ahlmann vandt det absolutte stemmeflertal i 8 af de 15 valgdistrikter i byen, ligesom i Sct. Jørgen, det kombinerede Duborg-Fiskergård-valgdistrikt og i landsognene Adelby, Rylskov, Hanved og Bov. I de to distrikter langs med Storegade var stemmefordelingen mellem dansk og tysk lige, men her vandt Ahlmann

rigsdagen den 31. august 1867. Her blev valgkredsene dog lagt om, og selvom der denne gang, på grund af lav stemmedeltagelse endda var afgivet flere danske stemmer end tyske i samtlige fire slesvigske valgkredse under ét (25.598 mod 24.664), fik de danske slesvigere nu kun én repræsentant i rigsdagen, nemlig Hans Krüger fra Bevtøft. Han beklædte posten indtil sin død i 1881.

ligesom i to af de sydøstlige distrikter de fleste stemmer af de tre kandidater. I de fem sydlige distrikter 9-13 (Sct. Nikolaj Sogn og dele af Sct. Hans) fandtes derimod et klart tysk flertal. De største stemmeprocenter opnåede Ahlmann mod nord på begge sider af Nørregade med hhv. 78,5 og 77,0%.

Den geografiske fordeling af dansk og tysk i Flensborg afspejler samtidig den sociale fordeling: Danskheden stod stærkest i arbejder- og småborgerkvartererne, mens tyskheden stod stærkest i de velhavende kvarterer.

Augustvalget 1867 bekræftede, at danskheden i Slesvigs sydlige halvdel helt overvejende var koncentreret i et nordligt bælte med Flensborg som centrum. Det var denne del, man regnede med ville komme med i en afstemning i henhold til Paragraf 5, og den blev derfor af den danske bevægelse i Sønderjylland politisk og nationalt regnet med til Nordslesvig.

Fra dansk bevægelse til dansk mindretal 1864-1890

Med indlemmelsen i Preussen i 1867 blev der indført forenings- og forsamlingsfrihed. Den var ganske vist ikke uindskrænket. Indskrænkningerne gjaldt navnlig de foreninger, hvor der drøftedes "offentlige anliggender" og "politiske emner". Disse foreninger skulle indsende vedtægter og medlemslister til politiet, og de måtte hverken have kvinder eller unge som medlemmer; ja kvinder og unge måtte end ikke overvære møderne. Skete dette alligevel, så kunne politiet skride ind og opløse mødet eller forbyde foreningen.

De fleste danske foreninger havde både selskabelige og nationale formål. Men hvis man tonede rent flag som politisk – d.v.s. national – forening, var man næsten nødt til at indstille selskabeligheden, der jo havde det bedst med kvindelig deltagelse. Foreningsliv på dansk blev altså en meget vanskelig balancegang.

De gamle foreninger

Danskheden var ligesom før 1864 delt i mange forskellige foreninger, ofte efter sociale skillelinjer. Den vigtigste forening for Flensborgs velhavende danske var fortsat *Borgerforeningen*. "Medlemmerne var mest storkøbmænd, fabrikanter og større håndværksmestre, og fruernes festdragter var kostbare med deres smykker og kniplinger," fortæller Martha Ottosen, datter af Gustav Johannsen.

Selvom medlemstallet var dalet drastisk ved de danske embedsmænds bortrejse – fra 398 i 1863 til 286 i 1864, så levede foreningen videre i bedste velgående. Endnu i 1884 var der 291 medlemmer.

Gustav Johannsen kunne i et brev i marts 1865 meddele Aug. Regenburg, at "Borgerforeningen

næsten er mere dansk nu end i fredsårene, i det mindste mærker man det i denne tid bedre. Nylig var der bal, og som jeg har hørt, har man på dette bal ikke lagt 'hånden imellem', men udtalt sine forhåbninger åbenlyst. Man har endda udbragt kongens skål." Men det blev snart for farligt. Borgerforeningen vedtog i december 1865 et forbud mod politiske taler. Det skete for ikke at risikere foreningens eksistens, men har nu i første omgang næppe dæmpet talerlysten særlig meget.

Selvom Borgerforeningens forretningsprog vedblivende var tysk, så forsøgte foreningen alligevel at fremme dansk kultur, bl.a. ved udlån fra sin mere end 4.000 bind store bogsamling.

Med afståelsen af hele Slesvig til Preussen kom der andre tider for *St. Knudsgildet*. Det var slut med kongebesøg, og samfundsmoderniseringen, der blev iværksat i forbindelse med inkorporationen i Preussen i 1867, førte til ophævelse af de gamle privilegier – som f.eks. skattefrihed for skyttekongen. *St. Knudsgildet* levede efter 1864 videre på minderne fra mellemkrigstiden og gik efterhånden tilbage både i medlemstal og i anseelse. Der var omkring 50 knudsbrødre i 1870'erne, men endnu var det muligt at gå i optog gennem byen på den store, årlige kongeskydning den 25. juni. Gildebrødrene var især de mindre velhavende håndværkere og gæstgivere, vognmænd og høkere og andre fra den lavere middelklasse. Gustav Johannsen var førsteoldemand fra 1873 til sin død i 1901.

Flensburger Schützenverein var grundlagt som dansk forening i 1861 og genoptog sine skydninger i 1865. Den havde omkring 70 medlemmer, og også her indtog Gustav Johannsen en central placering. Ved skydningen i 1865 blev der skålet for Christian IX og sunget *Der er et yndigt land*. Det afstedkom straks et forbud mod fremtidige

Gustav Johannsen blandt Knudsbrødrene o. 1890. Gustav Johannsens forhold til St. Knudsgildet var tæt, hvad datteren Martha Ottosen har berettet om: "Knudsbrødrene, som far kaldte mine knutter, elskede ham og var stolte af at have ham i deres midte. Det var mest jævne folk, håndværksmestre, håndværkere og små-handlende. For dem var sammenkomsterne i St. Knudsgilde en fest. Her fik de styrket deres danskhed ved at høre deres Oldermann tale, og de fik lejlighed til selv at tale med ham, som med en god ven."

skyttefester. Helt så galt gik det dog ikke, og allerede i 1866 blev der atter skudt. Men igen forløb en skyttebroder sig, og hele bestyrelsen blev kaldt ind til forhør hos politiet. Skytteforeningen slap igen med skrækken og kunne de følgende år fortsætte sin virksomhed – og den var fortsat dansk-national! I 1876 udråbte oldermann A.G. Freudenreich ved indvielsen af en ny skydebane et leve for "gamle Danmark". Det førte straks til en politiundersøgelse, og Freudenreich måtte skyndsomst trække sig som formand for ikke at sætte foreningens eksistens på spil.

Landboforeningen, Enigheden, Foreningsforeningen og Ydun

Uden for Flensborg var den vigtigste forening *Landboforeningen for Flensborg og Omegn*, som blev oprettet 1866. Initiativtageren var J.A. Viin-

sted fra den i 1863 grundlagte landbrugsskole Ågård i Oversø sogn. I 1867 var der 140 medlemmer, heraf var 40 bosiddende i Flensborg by. Nord og vest for byen var medlemstallene høje: Bov og Hanved sogne havde 21 og 35 medlemmer, og også i Vejbæk, Frøslev og Harreslev sad foreningsmedlemmerne forholdsvis tæt. I Angel var gårdmandsstanden helt tysksindet og medlemmerne få, og det samme gjaldt de øvrige sogne syd for "afstemningslinjen" fra 1867: Kun Adelby (9), Oversø (8) og Medelby (6) sogne havde mere end 3 medlemmer. Det samlede medlemstal steg til ca. 200 i 1874 og holdt sig de følgende år på dette niveau.

Landboforeningen beskæftigede sig nok med landbrugsfaglige emner, men det dansk-kulturelle arbejde med bogsamlinger og foredrag var lige så vigtigt. Rigsdansk landbrug overhalede fra 1880'erne med andelsbevægelsen det hidtil førende angelske og blev således både landbrugsfagligt og nationalt forbillede. På de årlige dyrskuer blev der holdt snesevis af dansk-nationale skåltaler, indtil politiet i 1875 strammede grebet og lukkede festlighederne, da én af talerne udråbte et leve for "vort gamle fædreland, det elskede gamle Danmark!" Selv om forbudet senere blev ophævet ved kredsretten stod det klart, at man herefter måtte optræde med langt større varsomhed.

Sidst på året 1868 blev *Foreningen Enigheden* stiftet. Det var hensigten både at udføre et bevidst dansk sprogligt og nationalt arbejde og bygge bro mellem samfundsklasserne inden for det danske Flensborg. Navnlig skulle vægten lægges på det danske sprogs betydning. "Dansk sindelag og tysk tale" ville nemlig "i længden ikke kunne forenes", skrev én af initiativtagerne, C.F. Monrad.

I 1871 var der over 400 medlemmer, overvejende håndværksmestre, svende og faglærte ar-

bejdere. Forretningssproget var dansk, hovedadspreldelsen var fællessang, og foreningen udgav flere sangbøger. Der blev ikke sunget tyske sange, men kun danske og nordiske sange – og helst sådanne, der priste Danmark, det danske sprog og Nordens enhed. Enigheden havde sit eget bibliotek med læsestue i foreningens lokaler i Skyttehuset. Foredragdelen blev i 1873 udskilt til *Flensborg Foredragsforening*, der fik C.F. Monrad som formand.

Enigheden tog fra 1871 også hånd om den opvoksende generation med aftenskoleundervisning. Selskabelighed udgjorde en væsentlig del af foreningslivet: Aftener med sang og musik, foruden en mængde “baller”, spredt ud over året: Kostumebal, påskebal, sommerbal, julebal og børnebal. Sommerballet i 1869 samlede ikke færre end 1.100 voksne, foruden et stort antal børn.

Ligesom i Borgerforeningen og St. Knudsgilde var troskaben mod den danske konge en meget væsentlig ingrediens i medlemmernes nationale identitet: Danskhed var først og fremmest troskab mod *historien* – personificeret ved den “højsalige” Frederik 7., der fortsat blev omgærdet med den allerstørste pietet.

Enighedens udflugter til Danmark udgjorde et kapitel for sig: I 1871 tog 350 medlemmer med skib til Svendborg, og i 1875 tog 300 medlemmer til Fåborg. Udflugterne førte medlemmerne sammen med rigsdanske – og bragte foreningen i politiets søgelys med de patriotiske ytringer, der uundgåeligt faldt under de mange skåltaler. Da Gustav Johannsen på udflugten i 1875 i en lokal fynsk avis blev citeret for at have erklæret, at slesvigerne betragtede Danmark som deres rette fædreland, benyttede politiet citatet til at gå til angreb på de danske foreninger over en bred front. Den 31. juli 1875 lukkede politiet Enigheden

med den begrundelse, at den i strid med foreningsloven havde drøftet politiske emner, uagtet at den blandt sine medlemmer talte både kvinder og unge. Foreningen blev opløst, og ledelsen fik høje bøder. Samtidig blev sekretæren, A.C.C. Holdts private drengeskole med over 100 elever lukket.

Forbudet mod Enigheden betød et dræbende slag for den forening i Flensborg, der lagde den største vægt på dansk sprog og kultur. Men heldigvis var *Foredragsforeningen for Flensborg og Omegn* blevet udskilt i 1873 og den overlevede. Dens formand var indtil 1883 C.F. Monrad. Herefter overtog den nye redaktør af *Flensborg Avis*, Jens Jessen formandsposten.

Foredragsforeningens medlemstal lå i 1874 på ca. 300 og i 1881 på 240. Foredragsforeningen afholdt sine arrangementer i Borgerforeningens lokaler og mødeaktiviteten var ret høj med ca. 20 foredrag om året. Dens arrangementer talte foredrag af en række ledende mænd i den danske højskoleverden og gav flensborgerne kontakt til moderne dansk kultur og åndsliv.

Enighedens øvrige aktiviteter blev i nogen grad overtaget af foreningen *Ydun*, der blev stiftet i 1877. Gustav Johannsen var formand indtil 1891. Foreningens medlemstal lå 1880'erne på ca. 250. *Ydun* var først og fremmest en selskabelig forening, der bl.a. afholdt sommerudflugter, diletant, bal og maskerade. Klog af skade holdt *Ydun* sig langt væk fra politik.

Sprog og sindelag i Flensborg

Hovedsproget i Flensborg var “flensburgerplatt”; et plattysk der var påvirket af dansk ordforråd og ordstilling. Dette plattyske blev talt af de fleste, og det blev af både dansk- og tysksindede i byen betragtet som et nationalt neutralt

I det flensborgske foreningsliv var troskaben mod den danske konge en meget væsentlig ingrediens i medlemmernes nationale identitet: Danskhed var først og fremmest troskab mod historien – personificeret ved den “højsalige” Frederik 7. Men på længere sigt var det mindre heldigt at basere en så stor del af identiteten på minder, som den opvoksende generation ingen havde i. Billedhuggeren J.A. Jerichaus buste af kong Frederik 7. blev opstillet i Foreningen Enigheden den 12. april 1874. Busten havde tidligere stået i stændersalen på Holm. I dag findes den på Frederiksborgmuseet.

Ungdomsforeningen Yduns smukke fane fra 1877 viser asa-gudinden Ydun, der byder af sine æbler. Disse havde den egenskab, at de sikrede aserne evig ungdom. Det var netop problemet for danskheden i Flensborg og omegn: Den manglede unge kræfter. Yduns medlemstal faldt fra ca. 250 i begyndelsen af 1880'erne til kun 23 i begyndelsen af 1890'erne. Det afspejlede udviklingen i den danske bevægelse. Den formåede ikke at fastholde ungdommen. Foreningen Ydun var først og fremmest en selskabelig forening, der bl.a. arrangerede baller og dilettantforestillinger. Fanen findes i dag på Danevirke Museum.

kommunikationsmiddel. Umiddelbart nord og vest for byen var hovedsproget sønderjysk, mens det mod syd og øst var plattysk. Omegnens sprogfordeling påvirkede i nogen grad også omgangssproget i byen, hvor dansk og sønderjysk stod sig bedst i den nordlige bydel, mens højtysk dominerede i den centrale og sydlige del.

Med skæbneåret 1864 opstod blandt de dansksindede flensborgere en stigende bevidsthed om det danske sprogs betydning. Blandt de allerførste, der foretog et bevidst sprogskifte, var familien Partsch på Havretorv, der som nævnt tidligere allerede ved årsskiftet 1863-1864 traf beslutning om herefter så vidt muligt kun at tale

og skrive dansk med hinanden. I de følgende år fulgte flere dansksindede flensborgere familien Partsch' eksempel.

Det gjaldt også i Borgerforeningen. Også efter 1864 var foreningens forretningsprog i hovedsagen plattysk og tysk. Men dansk begyndte at vinde indpas i foreningen fra 1865. Det skyldtes først og fremmest forventningen om en kommende afstemning i Slesvigs dansksindede distrikter – her risikerede det tyske omgangssprog i Flensborg at udelukke byen fra afstemningen. Således blev der holdt en meget velbesøgt foredragsrække på dansk fra sommeren 1865, indtil politimesteren i Flensborg i september 1866 forbød foredragene. Hvert foredrag blev indledt med danske sange, emnerne var ofte historiske og nationale – og på dansk.

Hvor revolutionerende det danske sprogs indtog i det flensborgske foreningsliv var, vidner et brev fra lærer Adolf Knudsen ved Ågård landbrugsskole om. Han overværede i februar 1866 et foredrag, som flensborgeren Dr. Duseberg holdt om åndedrættet: "I aften skal Dr. Duseberg holde *dansk* foredrag; et godt tegn på, at betydningen af sproget begynder at gå op for flensborgerne, der hidtil, så dansksindede som de er, har holdt stift på deres plattyske sprog; og Dr. Duseberg er én af dem, der har holdt allerivrigst på, at sproget var en ligegyldig sag, og at det var en unødvendig indrømmelse, når flensborgerne nogen sinde talte dansk med danske. Og nu holder han dansk foredrag for en forsamling af flensborgere, hvis familiesprog endnu for en stor del, ja næsten udelukkende, er tysk, og af hvilke ikke så få først i de sidste par år har lært sig lidt efter lidt at tale dansk og til dels har ondt ved at forstå det." Duseberg erkendte ved sit foredrag, at hans hidtidige holdning havde været forkert:

“Hellere et mådeligt talt og mådeligt forstået dansk end falde hen til at støtte fjenden med tysk tale!”

Men Dr. Duseberg og familien Partsch var og blev dog undtagelser fra reglen. De fleste holdt fast i det tyske sprog, og eftersom nationaliteten blev stadig tættere knyttet til sprog og kultur, mistede de fleste af de gamle, danske familier i Flensborg i løbet af en generation kontakten til danskheden. Deres børn havde ingen del i de hi-

storiske minder og voksede snart ind i tyskheden. En indsender til *Flensborg Avis* satte i en artikel den 31. januar 1870 fingeren på det ømme punkt: De få familier, der havde indført dansk hussprog, var som “dråber i havet. Så længe næsten alle de, der er førere og viser vejen, endnu viser deres børn den forkerte vej i dette stykke, så længe går det tilbage i stedet for fremad, så længe tør vi ikke have godt håb om udfaldet.”

De første forsøg på at fastslå antallet af dansk-

Dansk (sønderjysk) blev endnu omkring 1890 brugt som hjemmesprog nord for en linje, der gik fra Flensborg fjord nord for Flensborg i en kile dybt ned sydvestpå i Mellemslesvig, således at de sydligste, landsbyer med overvejende dansk hjemmesprog fandtes i den nordlige del af Fjoldes sogn i Lyngsted og Østenå, og derfra gik grænsen atter mod nordvest, indtil den syd for Højer nåede Vadehavet. Mod nord dominerede dansk hjemmesprog i Harreslev (70%), Frøslev (92%), Ellund (75%), Jarlund (96%), Vesby (94%), Bramsted (100%), Ladelund (96%), Vestre (98%), Vimmersbøl (100%) og Aventoft (97%). Også længere mod syd dominerede det danske sprog: Skovbøl (71%), Sillerup (87%), Østenå (80%), Hjoldelund (86%), Risbrig (90%), Stadum (58%), Agtrup (77%), Klægsbøl (65%), Bodsbøl (76%) og Nykirke (68%).

Antallet af dansktalende i Mellemslesvig, inklusive Flensborg, anslog H.V. Clausen til ca. 16.000 mennesker. Men det danske sprog var ikke ensbetydende med en bevidst danskhed, og mange steder i midtlandet var folk begyndt at tale tysk til deres børn af hensyn til børnenes skolegang.

Gustav Johannsen og fru Magrethe fotograferet i deres villa Magrethes Minde i Flensborg. Her fik centralbiblioteket for de danske biblioteker i landsdelen til huse i 1891. Billedet er taget af svigersønnen Sigurd Tri-er, gift med Ingeborg Johanssen.

talende i Flensborg med nogenlunde sikkerhed er fra slutningen af 1880'erne. C.F. Monrad anslog i 1886 antallet af folk med overvejende dansk hjemmesprog til ca. 3.000 – svarende til ca. 9% af befolkningen. Der har utvivlsomt været flere, der forstod dansk. Ifølge den tyske folketælling fra 1890 var der i alt 2.800 mænd og kvinder med dansk (eller norsk) hjemmesprog.

I Nordslesvig kunne myndighedernes indgreb mod det danske sprog i skole og kirke mere end noget andet ophidse gemytterne og mobilisere og organisere de danske sønderjyder til national modstand mod den preussiske undertrykkelse. Den samme mobiliserende effekt havde sprog-

spørgsmålet ikke i Flensborg, hvor nationalitetskampen foregik på et andet og mindre højspændt niveau. I egen selvforståelse var det flensborgernes jovialitet, gemytlighed og munterhed, der stemte dansk- og tysksindede så fredeligt mod hinanden. Dertil kom et mere praktisk syn på tingene: Det ville være skidt for den daglige handel og vandel, hvis byens indbyggere lod sig henrive til indbyrdes politisk og nationalt kiv og splid; byen og dens velstand kom i første række for alle dens indbyggere, uanset nationalt sindelag.

Det siger sig selv, at med en sådan pragmatisk indstilling måtte tyskheden i længden løbe af med sejren.

Flensborg Avis

Endnu en frugt af den voksende fokusering på sprogets betydning blev grundlæggelsen af *Flensborg Avis*. Byen havde tidligere haft en dansksindet, men tysksproget avis, *Flensburger Zeitung*, der under krigen i 1864 var gået over på tyske hænder. I februar 1868 grundlagde danske kredse i Flensborg derfor *Flensburger Anzeiger*, der også var tysksproget. Den 1. oktober 1869 skiftede avisen sprog til dansk og navn til *Flensborg Avis*. Dermed havde Flensborg fået sin første dansksprogede avis, og sprog og sindelag blev koblet direkte sammen i den næsten helt tysksprogede, men endnu i årene efter 1864 overvejende dansksindede by.

Det var C.F. Monrad, der oprindeligt kom fra Vejle, der var den drivende kraft i sprogskiftet, og han blev støttet ivrigt af Gustav Johannsen. Mange flensborgere havde dog fortsat svært ved at se, at deres tyske sprog skulle have nogen som helst betydning for deres danske sindelag eller troskab mod "gamle Danmark", og mange be-

tragtede endda udgivelsen af en dansksproget avis i den tysktalende by som halsløs gerning. Men C.F. Monrad var ikke i tvivl: "Sprogligt er Flensborg en stor tysk propagandaanstalt for Midtslesvig. Derfor ser de – også i deres sprog – danske nordslesvigere stadig på os med mindre velvillige blikke, og de rent danske elementer i vores umiddelbare nærhed føler stærkt det sproglige tryk, der fra Flensborg udøves på dem. Også i Flensborg arbejder i disse år den erkendelse sig mere og mere frem, at sproget er det banner, vi her som andetsteds må flokkes om," skrev han i 1869 til Aug. Regenburt.

Med sprogskiftet ønskede stifterne også at markere, at Flensborg by hørte med til det danske Nordslesvig, som i kraft af paragraf 5 i Pragfreden havde fået løfte om en afstemning. Der var indtil Preussens sejr i den fransk-tyske krig 1870-1871 en forestilling om, at afstemningen kunne være nært forestående – og en bekymring for, at et tysktalende Flensborg ikke ville komme med i de "nordlige distrikter", der ville få lov til at stemme.

Flensborg Avis indtog under skiftende redaktører en naturlig plads som den sydligste af de dansksindede aviser. Dens udbredelse i selve byen blev kun beskeden, men i det dansktalende opland mod nord og vest opnåede den nogen udbredelse. Gustav Johannsen var redaktør fra 1874 til 1882, og han måtte i lighed med andre danske redaktører flere gange afsone langvarige fængselsophold for formentlige "fornærmelser" mod staten eller dens embedsmænd.

Rigsdagsvalgene 1871-1878

Rigsdagsvalgene i 1867 var blevet betragtet som en slags "generalprøve" på den forventede afstemning i henhold til Pragfredens § 5. Men det

trak ud, og i 1869 blev der over hele Nordslesvig indsamlet underskrifter til kong Wilhelm I med bøn om at iværksætte den lovede afstemning. I Flensborg skrev 1941 mænd over 21 år under – det svarer ganske godt til antallet af stemmer ved valgene i 1867. Også i omegnen blev der samlet underskrifter: I Adelby sogn skrev 322 under, i Bov 280 og i Hanved 370.

I Flensborg sluttede endnu omkring halvdelen af befolkningen op bag Danmark, og også i omegnen fandtes håbet om en snarlig genforening i 1869. Man satte sin lid til Frankrigs indflydelse, og da Frankrig i 1870 på baggrund af en diplomatisk krise erklærede Tyskland krig, var jubelen stor blandt Flensborgs danske: "Hvilken håbets jubel, der hersker her, kan du vel forestille dig", skrev C.F. Monrad til Regenburt. "Gud give nu i sin nåde den sag, der er folkenes og frihedens sag, sejr og lykke!"

Men krigen 1870/71 endte med en knusende preussisk/tysk sejr og proklamationen af Det tyske Kejserrige i 1871. Det var ikke til at sige, hvordan det ville påvirke genforeningshåbet og stemningen i Flensborg.

Der blev straks udskrevet rigsdagsvalg til det nye tyske kejserrige. H.A. Krüger fra Bevtøft stillede denne gang op i alle Slesvigs tre nordlige valgkredse. I Flensborg slog bl.a. slagtermester Partsch ved valgmøderne endnu på de materielle strenge og pegede på, at Flensborgs velstand beroede på forbindelsen til Danmark. Monrad pegede på den frihed og fred, som en "retfærdig" grænse syd om Flensborg ville medføre.

Men denne gang blev det en lille tysk sejr. Den tyske kandidat fik 1441 stemmer mod Krügers 1354. Styrkeforholdet mellem dansk og tysk i byen var altså endnu ikke ændret afgørende.

Også i omegnen holdt de danske stemmetal sig

Fængselsstraffe over Flensborg Avis' redaktører og journalister 1869-1881

1872	2 mdr.
1875	1 mdr.
1877	2 mdr.
1879	6 mdr.

Foreningen Yduns udflugt til Skærsbjerg i Angel 10. juli 1887. I midten med det store skæg ses Gustav Johannsen. De danske foreninger kunne ikke tillade sig at holde den nationale fane alt for højt, hvis ikke de ville risikere at blive stemplede som "politiske". Det betød, at selskabelighed af enhver art kom til at stå i centrum: Sang- og foredragsaftener, baller, diletant og fælles udflugter var faste ingredienser i foreningslivet.

godt: I Bov sogn (76%), Hanved (69%) og Adelby (61%) var der dansk flertal. Andre steder var der store danske mindretal eller lokale øer med dansk flertal. I Angel således i Hyrup, Stenbjerg, Dollerupskov og Nykirke. Det samme gjaldt Valsbøl vest for byen.

Der var omvalg i Aabenraa-Flensborg-kredsen allerede i 1872. Og denne gang blev der for første gang opstillet en socialistisk kandidat. Den socialistiske kandidat Wilhelm Hasenclever appellerede til arbejderklassen – som udgjorde kernen i den danske bevægelse i Flensborg. Og det var bekymrende for den danske bevægelse, at han fik støtte af det danske socialdemokrati. Partibladet *Socialisten* skrev op til valget en række artikler, hvori de anbefalede Flensborgs arbejdere at stemme på Hasenclever: "Ved at stemme på hr. Hasenclever plejer Slesvigs arbejdere ... på én gang deres patriotiske og klassetilhørmæssige interes-

ser", skrev bladet, og henviste til, at også socialisterne gik ind for afstemningstanken.

Den danske frygt for socialisterne viste sig velbegrundet. Valget gav Krüger 1231 stemmer (42%) i Flensborg. Den tysk-borgerlige kandidat fik 1100 (37%) og Hasenclever 610 (21%). Det danske stemmetal i arbejderkvartererne omkring Hulvejene blev næsten halveret. Det var et tegn på, hvad der skulle komme. I omegnen gik de danske flertal tabt de fleste steder. I Flensborg holdt stillingen sig mellem den danske og den socialdemokratiske kandidat nogenlunde ved det følgende valg i 1874: 1400 stemmer til Krüger (40%) og 659 til Hasenclever (19%).

Ved det følgende valg i 1877 stod danske og socialdemokrater skarpere over for hinanden end nogensinde før. Tilvandrede arbejdere fra Danmark agiterede for socialismen, og det danske socialistparti gik ivrigt i brechen for den tyske socialdemokratiske kandidat. 10.000 eksemplarer af det danske dagblad "Social-Demokraten" blev omdelt i hele Nordslesvig, navnlig i industribyen Flensborg. I valgopråbet blev danskhedens ledere i Nordslesvig betegnet som "proprietærer" og "storborgere", der kun var interesserede i ro for bedre at kunne udbytte arbejderklassen.

Valgets resultat var skuffende for både danske og socialdemokrater. Krüger fik denne gang 1232 stemmer (36%) og socialdemokraten Brückmann 585 (17%). Men i danskernes højborg Flensborg Nord var socialdemokraterne gået frem. Der var i mellemtiden blevet bygget nye arbejderkvarterer ud mod Harreslevgade og Aabenraagade, og her stod socialdemokraterne endog meget stærkt. Også Duborg var ved at udvikle sig til en socialdemokratisk højborg. Heller ikke i landdistrikterne fik den danske kandidat et godt valg.

På grund af de såkaldte socialistlove stillede

socialdemokraterne ikke op i Flensborg-Aabenraa-kredsen ved det næste rigsdagsvalg i 1878. Det gav danskerne 45% i Flensborg, et flot resultat. I arbejderkvartererne omkring Nørregade og Nystaden fik Krüger 64% af stemmerne. Det tyder på, at en meget stor del af arbejderne var tilbøjelige til at stemme dansk, når der ikke var mulighed for at stemme på en socialdemokrat.

I omegnen havde Bov (57%) og Hanved (64%) sogne danske flertal, og i Adelby sogn var der et meget stort dansk mindretal på 47%. Alle andre steder holdt stemmetallene sig pænt i forhold til rigsdagsvalgene i 1867. Man kan sammenfattende sige, at styrkeforholdet mellem dansk og tysk nok havde forskubbet sig en smule i tysk favør, men heller ikke mere.

Rigsdagsvalgene 1881 og 1884

Hans Krüger døde i 1881. For første gang siden 1867 fik 2. valgkreds, Aabenraa-Flensborg, nu sin egen danske kandidat – tilmed flensborgeren Gustav Johannsen, byens mest populære mand. Gustav Johannsen tog energisk fat på valgkampen: Et valgmøde i Flensborg blev besøgt af 5-600 mennesker, og også i oplandet holdt Gustav Johannsen valg møde, nemlig i Bokholm, der trofast havde stemt dansk siden 1867.

Krüger havde stået stejlt på de danske sønderjyders retskrav på en folkeafstemning i henhold til paragraf 5 i Pragfreden. Men Preussen og Øst-rig var få år forinden, i 1878/79, blevet enige om at slette løftet om afstemning i Nordslesvig. Dette havde Gustav Johannsen taget til efterretning: Genforeningshåbet måtte ifølge Gustav Johannsen herefter basere sig på *nationalitetstanken*: alle menneskers ret til at leve i en stat sammen med dem, de havde sprog, minder og åndelig udvikling til fælles med.

Gustav Johannsen-beskrivelse 1883

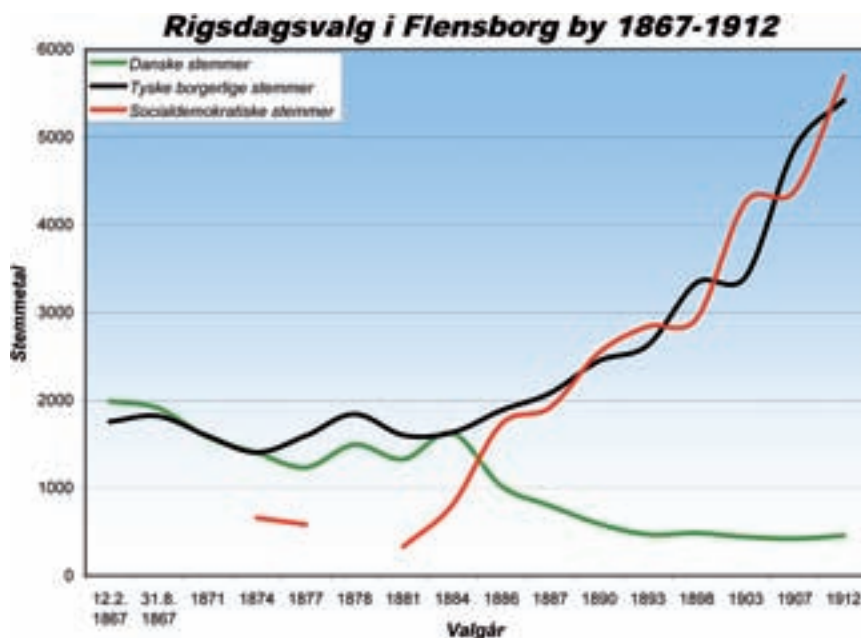
Gustav Johannsens position hang nøje sammen med hans personlighed:

“Gustav Johannsen er en umådeligt populær størrelse i Flensborg og bidrager vist nok i høj grad til den oprømte og forhåbningsfulde stemning, som jeg fandt udbredt næsten overalt i Flensborg. Han snakker lige godt tysk og dansk og efter en omskiftelig tilværelse, hvori han snart har været skolelærer, snart privatlærer, boghandler eller redaktør er han nu fuldkommen kommen på sin rette hylde som rigsdagsmand og ofrer sig aldeles for sine medborgeres ve og vel. Skønt denne mand synes at måtte segne under vægten af alle de tillidshverv, der påhviler ham, er han altid i det mest glimrende lune, altid slagfærdig og altid fra 10-12 parat til at gå ud og tale med folk. Han opsøger de tyskes huller og snakker med alle i både alvor og skæmt, og så populær er han da også, at man kan se folks ansigter drukne i et saligt smil, når de omtaler ‘Gustav’ eller ‘vores Gustav’ eller end-også ‘unser Gustav’. Han er høj, men desværre meget svær grundet på de mange folkelige bægre, han må tømme, i øvrigt en meget smuk mand; mange morsomme historier har jeg hørt om denne mærkelige mand ... aldrig har jeg set nogen mand, der i så høj grad bar præg af folkerepræsentant, og når han træder ud af sin lille underlige gammeldags bolig i Helligåndsgangen, kan man se på ham, at han er skabt og skåret til sin stilling.”

Kilde: Marie Jessen-brev 1883, LAA P 355.

Gustav Johannsen tog desuden sociale punkter på sit program. Han vendte sig imod både socialistlovene og de indirekte skatter på forbrugsvarer og fremstod i det hele taget som en politisk frisindet og socialt bevidst mand.

I hele Aabenraa-Flensborg valgkreds fik Gustav Johannsen 34% af stemmerne, heraf i Flensborg 41%. I omegnen var der dansk tilbagegang over hele linjen. Gustav Johannsen havde været oppe

Rigsdagsvalgene i Flensborg by fik et foruroligende forløb set med danske øjne i de sidste to årtier af 1800-årene. I 1884 fik Gustav Johannsen 40% i Flensborg by, i Flensborg Amt 21%. Set i forhold til Haderslev, Aabenraa og Sønderborg klarede byen sig ikke dårligt. Men herefter skrumpede det danske stemmetal, i tal fra o. 1700 til godt 450, i procent til 4.

imod to borgerlige og én socialdemokratisk tysk kandidat. Ingen af dem havde dog opnået absolut flertal i valgkredsen, og omvalget mod den nationalliberale kandidat Francke, der havde samlet flest stemmer i første valgrunde, blev en strålende succes for Gustav Johannsen. For første gang siden 1867 kunne danskerne igen sende to mand til den tyske rigsdag, en fra 1. og en fra 2. valgkreds.

Hvis man analyserer valgtallene fra Flensborg, så ses det, at Gustav Johannsen fik sin største fremgang i de distrikter, hvor socialdemokraterne havde fået mange stemmer i første valgrunde, f.eks. i Hulvejskvarteret. Hvis arbejderne her altså ikke kunne sætte valget af en socialdemokrat igennem, så foretrak de tydeligvis danskeren Gustav Johannsen frem for den national-liberale kandidat.

Mandatet holdt dog kun til det næste rigsdagsvalg i 1884. Klog af skade stillede de borgerlige

tyskere denne gang kun én kandidat op. Gustav Johannsen førte en intensiv valgkamp, men det var ikke nok. Allerede i første runde opnåede den tyske kandidat over halvdelen af stemmerne og var dermed valgt.

Katastrofevalget i 1886

Allerede i 1886 var der valg igen. Gustav Johannsen stillede op i både 1. og 2. valgkreds. Socialdemokraterne i Flensborg rettede deres valgkampagne direkte imod Gustav Johannsen. De pegede på det urealistiske i en genforening med Danmark og argumenterede for, at arbejderne hellere skulle stemme i overensstemmelse med deres klasseinteresser, end at spille deres stemmer på en sag, der alligevel var tabt.

Gustav Johannsen havde fortsat sociale punkter på sit program, men skulle jo i øvrigt også appellere til de borgerligt-liberale byboer og de konservative landboer. Det var ikke let at skræve så vidt rent politisk.

Valget blev et eklatant nederlag for Gustav Johannsen. Den danske stemmeandel i Flensborg faldt fra 40% to år tidligere til 22%. Denne gang var der ikke tvivl om, hvor vælgerne var gået hen: Socialdemokraternes stemmetal i Flensborg blev mere end fordoblet. Arbejderne valgte at stemme i overensstemmelse med deres materielle interesser. Der var ikke længere dansk flertal i noget valgdistrikt i Flensborg.

Landdistrikterne kunne langt fra opveje tabet i byen. I Adelby sogn var der rivende tilbagegang – også her var det socialdemokraterne, der løb med stemmerne. Bov sogn holdt skansen, mens de danske stemmer i Hanved sogn faldt fra 68% til 55%. Tabet faldt navnlig på Harreslev, der tidligere havde kunnet mønstre en dansk stemmeandel på 70%. I mellemtiden var der bygget arbejderkvarter-

rer, og her stemte man socialdemokratisk. Det trak den danske stemmeandel ned på 39%.

I 1893 nåede Gustav Johannsen ned på 8% i Flensborg, og i landdistrikterne var der tilbagegang i næsten alle distrikter.

I Nordslesvig var der nu flere, der anså Flensborg for tabt for danskheden. Det synspunkt vendte redaktør Jens Jessen, *Flensborg Avis*, sig kraftigt imod: Den danske kamp i Sønderjylland var ikke kun en sproglig og kulturel kamp, men også en politisk kamp. Og selvom Flensborg sprogligt og kulturelt var ved at glide danskheden af hænde, så hørte byen fortsat politisk med til Nordslesvig. Nordslesvigerne måtte ikke opgive Flensborg, således som der havde været en tendens til: “Men hvilken ret har I nordslesvigerne til at harmes over fædrelandsløse, tomhjertede folk i Danmark, der vil slippe Nordslesvig, når I selv vil svigte og prigsive de sydlige egne?” hedder det i en kommentar den 28. juni 1893.

Jens Jessen og Flensborg Avis 1882-1906

Da Gustav Johannsen blev valgt til den tyske rigsdag første gang i 1881, blev han i 1882 erstattet som redaktør på *Flensborg Avis* af Jens Jessen, der året efter købte bladet. Jens Jessen stammede fra Toghale i Vestslesvig ved Tønder. Jessen var læreruddannet og var egentlig udset til at overtage ledelsen af realskolen i Haderslev. Men dette forhindrede de preussiske skolemyndigheder med den begrundelse, at han var en farlig statsfjende, der formentlig ville benytte skolen til at “spredde gift” – d.v.s. agitere for danskheden – blandt skolebørnene. Jessen fik i *Flensborg Avis* et talerør, der lod ham komme langt bredere ud.

Jessen viste sig at være et journalistisk naturtalent og en meget moderne bladleder. Hans beherskelse af det danske sprog var eminent; hans stil

rakte fra det lyrisk-poetiske over det nøgternt og præcist saglige til den bidende ironi og den ætsende satire. Hans modernisering af *Flensborg Avis* gjorde den i løbet af få år til et mønster på effektiv og afvekslende nyhedsformidling – og det førende danske dagblad i Sønderjylland. Jessen udvidede formatet og stofområderne, eksperimenterede med billigudgaver og opkøbte i 1885 *Vestslesvigs Tidende* i Tønder og gjorde den til lokaludgave for vestkysten. Ved hans død i 1906 var avisens omfang mere end firedoblet og oplaget steget til over 9.000, hovedparten i Nordsles-

Jens Jessen (1854-1906) overtog i 1882 redaktionen af Flensborg Avis og gjorde avisen til det førende danske dagblad i Sønderjylland. Jessens nationalt selvbevidste og stridslystne nordslesvigske danskhed skabte ham mange tilhængere i Nordslesvig, men i Flensborg blev han betragtet som en urostifter. Her er Jessen fotograferet i haven til Gustav Johannsens villa Magrethes Minde i 1901.

Flensborg Avis' opgave, 1888

Kilde: Redaktør Jens Jessen til hustruen, 31.12.1888. Gengivet efter Vilh. la Cour: Redaktør J. Jessen, 1913.

“... et vagtsted, et blus, et ly, et tilflugtsted for dansk sprog; en bærer og levendegører af dansk sindelag; en vejleder og frugtbarfører i dansk oplysning og åndsliv. Et godt dansk blad er et hus på den øde hede, en oase i den gølge ørken, en klippeø midt i det frådende hav. ...”

vig. *Flensborg Avis* havde dermed et oplagstal, der var lige så højt som alle de øvrige danske aviser i landsdelen til sammen. Alt dette skete med udgangspunkt i en by, der lå på det danske sprogs yderste grænse.

I et forsøg på også at nå den tysktalende del af flensborgerne og mellemslesvigerne udgav Jessen i årene 1889-1894 den tysksprogede avis *Flensburger Zeitung*. Han begrundede forsøget med, at det “ville være umuligt at vinde tilstrækkelig indflydelse for et på dansk skrevet blad i en by, hvor af den yngre slægt højt regnet kun en tiendedel kan læse dansk”. En tysksproget avis i Flensborg var efter Jessens mening en nødvendighed, fordi byen var nøglen til Nordslesvig: Så længe avisen udkom her, var Flensborg en dansk skanse, og faldt denne skanse først, så ville hele det sydlige Aabenraa amt ligge åbent for tyskhedens fremtrængning.

Med Jessens overtagelse af *Flensborg Avis* i 1882 kom en ny, selvbevidst og offensiv nordslesvigsk danskhed til byen. Jessen lod sjældent en lejlighed gå fra sig til at påtale preussiske overgreb mod danskheden. Det vakte levende bifald hos læserne, men det bragte også redaktøren i konflikt med den restriktive tyske presse- og straffelov. Sammenlagt næsten fire år tilbragte Jessen i fængsel for presseforseelser i tidsrummet 1882-1898.

Fængselsstraffe over Flensborg Avis' redaktører og journalister 1882-1906

1882	6 mdr.
1886	13,5 mdr.
1888	22 dage
1889	18 mdr.
1891	10 mdr.
1895	1 mdr.
1896	4,5 mdr.
1898	6 mdr.
1900	8 mdr.
1902	18 mdr.

Politisk knyttede *Flensborg Avis* an til byens traditionelle kongetroskab, som Jessen anså for et af de vigtigste bånd mellem Sønderjylland og Danmark. Jessen forfægtede det såkaldte retsstandpunkt. Det gik ud på, at nordslesvigerne fortsat havde retskrav på en folkeafstemning om deres statslige tilhørsforhold i henhold til Pragfredens paragraf 5. Traktaten havde givet nordslesvigerne en “tredje mands ret”, og den kunne de to første parter ikke ophæve uden tredje partens billigelse. Det gjaldt derfor for Jessen om dagligt at protestere mod ophævelsen af paragraf 5 for derved at fastholde de dansksindede sønderjydere bevidsthed om at der skete dem uret.

Jessens selvbevidste og offensive danskhed vandt ham stærk tilslutning i Nordslesvig. I Flensborg blev han af byens traditionelle danske kredse betragtet som en halvfanatisk urostifter. Det gavnede heller ikke hans anseelse, at han så ofte måtte vandre i fængsel. Men for Jessen var det nødvendigt at gå offensivt til værks, hvis ikke danskheden i Flensborg lige så stille skulle sove ind. Det havde han uden tvivl ret i. Men det bragte ham i konflikt med den nordslesvigske danskheds nye, unge fører H.P. Hanssen. Han fulgte en forhandlingslinje, der gik ud på at nedtone Pragfredens paragraf 5. Den stædige fastholden af genforeningskravet blokerede nemlig efter Hanssens mening for muligheden for at opnå konkrete forbedringer i de danske sønderjydere vilkår ved politiske forhandlinger. Konflikten mellem H.P. Hanssens og Jens Jessens politiske linje skulle komme til at dominere de danske sønderjydere politik helt indtil Genforeningen i 1920.

Ved Jessens tidlige død i 1906 blev han afløst som redaktør af Ernst Christiansen.

Sprogforeningen og bogsamlingerne

I 1880 oprettedes *Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig*, i daglig tale blot: *Sprogforeningen*. Initiativtageren til foreningen var C.F. Monrad i Flensborg. En væsentlig årsag til foreningens oprettelse var, at Pragfredens paragraf 5 året før var blevet ophævet. De danske sønderjyder kunne herefter ikke længere påberåbe sig retten til en afstemning, og en deling af Slesvig efter nationaliteten var under alle omstændigheder udsendt på ubestemt tid. Det betød, at sønderjydernes nationalitetskamp fik et længere perspektiv: Det gjaldt nu om at bevare dansk sprog og kultur i måske flere generationer, før muligheden for en afstemning måske ville vise sig.

Sprogforeningen havde i 1883 676 medlemmer. I Flensborg var der i 1881 næppe mere end 30 og blot tre i landdistrikterne. Noget af dette kan hænge sammen med, at kontingentet i de første år var temmelig højt. De dansksindede arbejdere i byen havde næppe råd til at være med. Blandt de mere velhavende var der andre grunde til at holde sig lidt på afstand. De preussiske myndigheder betragtede fra begyndelsen Sprogforeningen som en politisk forening, hvis medlemslister skulle indsendes til politiet. Mange af Flensborgs danske spidser ville nok stå som "private" medlemmer – d.v.s. støtte foreningen økonomisk – men de ville helst ikke stå på medlemslisterne. Det meddelte ni fremtrædende danske i hvert fald kredsformand R.P.Rossen i 1890.

Efter århundredeskiftet oplevede Sprogforeningen en svag fremgang i Flensborg og omegn. Den havde i byen før verdenskrigen 112 medlemmer af et samlet medlemstal på 6354 (1914).

Sprogforeningen etablerede bogsamlinger, de fleste i Nordslesvig. I Sydslesvig kom der en samling i Flensborg fra 1888 og fra 1890'erne små

Kortet over Sprogforeningens bogsamlinger i 1914 tydeliggør, hvor danskheden havde sin styrke. De fleste samlinger lå i Nordslesvig. I Flensborg by var der en lang tradition for danske bogsamlinger, og bogsamlingen på Magrethes Minde kom fra 1891 til at fungere som et slags centralbibliotek for hele Sønderjylland. Men i Mellemslesvig uden for Flensborg stod det vanskeligere til. Først op imod Første Verdenskrig blev der oprettet nogle spredte bogsamlinger i strøget vest for byen.

Kortet er gengivet efter Franz von Jessen, *Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie*, 1937, bind. 1, s. 152.

R.P. Rossen (1858-1928) blev født i Holbøl. Rossen var uddannet lærer og blev i 1883 leder af Juhlers danske privatskole i Aabenraa. Men da de preussiske myndigheder lukkede skolen i 1884, flyttede han til Flensborg, hvor han blev knyttet til Flensborg Avis, hvis redaktør Jessen havde en helt tilsvarende baggrund. I Flensborg-tiden var han Sprogforeningens sydslesvigske kredsformand. I 1901 blev Rossen direktør for den nyoprettede Tønder Landmandsbank. Foto 1884.

samlinger vest for Flensborg i Vejebak, Frøslev, Ellund, Hanved, Langbjerg, Jardelund, Valsbøl og Hyllerup. Navnlig i egnene syd for Tønder mødte man vanskeligheder. De lokale dansksindede undslog sig for at lægge hus til bogsamlingerne; folk dér på egnen var “kun interesserede i studehandel og kortspil”, erklærede maler Nicolai Johansen i Ladelund. Peter Marcussen i Brarup var helt opgivende: “Det kan slet ikke nytte. Det kunne snarere gøre ondt værre. Endnu taler de fleste dog dansk; men hvis tyskerne fik at vide, at Sprogforeningen havde oprettet en bogsamling, ville de sikkert begynde at tale udelukkende tysk og snart få de fleste lunkne med over.” I Flensborg fandtes i forvejen *Yduns*, *Borgerforeningens* og *Landboforeningens* bogsamlinger. Den vigtigste bogsamling blev den af foreningen *To Løver* oprettede bogsamling på Magrethes Minde, Gustav Johannsens villa i Eckenergade. Under datteren Alexandra Johannsens ledelse begyndte udlånet herfra i 1891, og samlingen kom snart til at fungere som en slags centralbibliotek for hele Sønderjylland.

Vælgerforening og Skoleforening

I 1888 blev *Nordslesvigsk Vælgerforening* stiftet. Dens formål var at organisere de danske sønder-

jder politisk. Den kom skidt fra start i Flensborg, bl.a. på grund af modsætningsforholdet mellem Jens Jessen og H.P. Hanssen, og både her og i omegnen kneb det med at finde de nødvendige tillidsmænd. Flensborgs overborgmester Toosbüy kunne i 1889 med tilfredshed konstatere, at “den efter tilskyndelse fra agent Gustav Johannsen oprettede Vælgerforenings virksomhed er i Flensborg lig nul”. Frem til 1896 var der kun indmeldt 18 flensborgere samt to fra omegnen i Vælgerforeningen.

Sønderjysk Skoleforening blev stiftet i 1892. Dens formål var at sikre unge, dansksindede sønderjyder ophold på danske efter- og højskoler. Heller ikke denne forening fik i Jessen nogen stor fortaler, og dens tilslutning i Flensborg og omegn var beskedent. Efter århundredeskiftet steg medlemstallet for begge foreninger en smule. *Vælgerforeningen* havde kort før verdenskrigen 120 medlemmer i byen og 33 i omegnen, *Skoleforeningen* h.h.v. 93 og 51. En mindre del af stigningen skyldtes formentlig, at kvinder efter den nye rigsforeningslov i 1908 kunne blive medlemmer af politiske foreninger.

Det svære generationsskifte 1890-1918

De mænd, som tegnede det danske arbejde i Flensborg og omegn i den første snes år efter 1864, var trådt ind i den danske bevægelse i vækelsesårene omkring Den første Slesvigske krig 1848-1850 eller i den gode tid mellem 1850 og 1864. Det betød, at et generationsskifte begyndte at trænge sig på fra midten af 1880'erne, da den ene efter den anden af de gamle faldt fra. I Nordslesvig var der ny over alt for de gamle der faldt – men det var der ikke i Flensborg og Mellemslesvig. Her blev den tyske påvirkning mere og mere afgørende, og for foreningerne kom der en svær tid hen mod århundredets slutning. Derfor blev det af stor betydning, at Flensborg i disse år oplevede en betydelig tilvandring af nordslesvigere, hvoraf flere klarede sig godt i byens forretningsliv. Det var navne som købmændene Cornelius Hansen, J.C. Møller, Niels Uldall, J.C. Paulsen og advokat Chr. Ravn. De skulle komme til at spille en hovedrolle i den danske bevægelse i Sydslesvig i den kommende generation.

Foreningslivet

Borgerforeningen var stadig en ret eksklusiv forening for byens danske spidser. Selvom foreningen var afgjort dansk, var dens officielle sprog fortsat tysk, men de meget populære "dilettant-stykker" var danske og blev spillet på dansk. I 1913 var medlemstallet faldet til 107, men der var dog også nyoptagne, bl.a. af de succesrige tilflyttere fra Nordslesvig. Det var årsagen til, at der langt om længe i 1913 blev indført dansk forretningsprog.

Den tidligere så aktive *Flensborg og Omegns Foredragsforening* gik ind i 1888. Det var formændene C.F. Monrad og siden Jens Jessen, som

havde drevet foreningen, og Monrad døde i 1889, og Jessen måtte i sidste halvdel af 1880'erne tilbringe en meget stor del af sin tid i fængsel.

Ydun var tæt på at lide samme skæbne. I begyndelsen af 1880'erne havde foreningen haft ca. 250 medlemmer, men ti år senere var der kun 23 tilbage. Gustav Johannsen var formand indtil 1891, og han var i Berlin for at passe sit mandat i store dele af året. I hans fravær skete der kun lidt. Hans efterfølgere Carl Petersen og R.P. Rossen fik dog sat lidt skub i foreningen igen, og medlemstallet steg til ca. 100 i 1904. Dilettant-teateret blev genoptaget, og det samme blev bogudlånet. Det selskabelige samvær med baller, maskerader, sommerudflugter og lottospil var fortsat i centrum.

St. Knudsgilde fortsatte i det gamle spor, men i 1902 var der kun otte brødre tilbage, og de var alle højt oppe i årene. Man var i så stærkt bekneb, at der blev forhandlet med Nationalmuseet i København om at sælge sølvtøjet for at bevare det på danske hænder. Da satte redaktør Jens Jessen i 1902 en redningsaktion i gang. Han formåede at få en række fremtrædende dansksindede forretningsmænd til at træde ind i gildet. Chr. Ravn blev i 1913 ny oldermann, og med ham gik det atter fremad.

Landboforeningen for Flensborg og Omegn fastholdt sit medlemstal, men dens medlemsbasis havde forskubbet sig mod nord: I Flensborg by var der 58 medlemmer, ellers boede de i Bov (29) og Hanved (74) sogne samt i Holbøl-Kværs-Rinkenæs-Kliplev (26). Længere mod syd var der kun ganske få. Frøslev var foreningens centrum, og herfra kom foreningens formænd: Hans Tychsen (1898-1910) og Carsten Gregersen (1910-1920). Medlemstallet lå i 1907 på 245 og i 1914 på 259.

J.C. Paulsen (1864-1962) blev født i Aabenraa. Sammen med sin bror købte han i 1892 Flensborg-firmaet J. Jessen & Co.'s Efterfølger, som han førte videre alene efter broderens død i 1899. J.C. ("I.C.") Paulsen blev en succesfuld forretningsmand og nød forskellige tillidsposter inden for det flensborgske handelsliv. I 1920 blev han formand for Mellemslesvigsk Udvalg. Efter afstemningskampen var han bl.a. formand for Borgerforeningen og fra 1930 for A/S Flensborg Avis.

Flensborg og Mellemslesvig var fra 1880'erne ikke længere i stand til at finde erstatning for de ledere, der faldt fra eller trak sig på grund af alderdom. I stedet kom nationalt bevidste tilflyttere fra Nordslesvig til og kom til at udgøre de ledende mænd i den kommende generation. Det gjaldt f.eks. Niels Uldall og J.C. Möller, hvis forretning i Norderfischerstrasse 2 ses her. Foto ca. 1910-1920.

Den hårdhændede undertrykkelsespolitik under overpræsident von Köller (1897-1901), som ramte foreningslivet længere nordpå hårdt, gik næsten uden om Flensborg og omegn. Politiet konstaterede, at de danske foreninger gik tilbage af sig selv og lod dem derfor fra slutningen af 1880'erne i hovedsagen i fred.

Flensborg og Mellemslesvig var fra 1880'erne ikke længere i stand til at finde erstatning for de ledere, der trak sig p.g.a. alderdom eller faldt fra, og de nye måtte hentes nordfra. I begyndelsen var det navnlig redaktører, journalister og typografer på den ekspanderende *Flensborg Avis*, der trådte ind i rækkerne. Fra begyndelsen af 1890'erne kom der dog en ny generation af unge til. Det var mænd fra Nordslesvig, hvoraf flere

blev succesrige forretningsmænd. Gruppen af indfødte håndværkere og småhandlende, der før 1880'erne havde udgjort de dominerende lag i den flensborgske danskhed, svandt derimod ind. Det lykkedes ikke at videreføre denne generations danskhed til den efterfølgende generation. Nordslesvigernes dom over flensborgerne var hård: "De sad og hyggede sig roligt i deres egen danskhed, og så ikke, at ungdommen i Flensborg var i færd med at glide over til tyskerne, der havde alle hjælpemidler på deres side: kirken, skolen og foreningslivet", skrev journalist Nis Petersen i sine erindringer.

Flensborg-danskheden og Nordslesvig ved en skillevej

For de gamle danske flensborgere havde de økonomiske forhold været vigtige, og de greb i deres argumentation for Flensborgs tilknytning til Danmark tilbage til minderne, "den gode tid" før 1864. Efter Tysklands samling i 1870 var dette argument ikke længere gangbart. Også Flensborg fik del i Tysklands store, økonomiske vækst i de såkaldte *Gründerjahre* i 1870'erne med grundlæggelsen af mange, nye industriforetagender. Den mest velhavende del af borgerskabet blev integreret i det nye Tysklands fremadbuldrende økonomi. For denne gruppe var det vigtigste at fastholde den økonomiske førerposition i byen, og dette skete – sådan som forholdene nu var – bedst i samarbejde med den preussiske stat. I Nordslesvig vedblev den dansksindede gårdmandsstand derimod at være den dominerende.

Dertil kom i Flensborg en stigende indvandring af arbejdere som følge af industrialiseringen. En meget stor del af disse arbejdere kom fra Holsten eller de tysksindede egne af Sydslesvig. Disse arbejdere bragte både klassebevidsthed og

socialdemokratiet til byen, hvad der fra slutningen af 1880'erne fik katastrofale følger for den politiske danskhed, da også de dansksindede arbejdere i stigende grad knyttede sig til socialdemokraterne. I disse kredse vejede de materielle interesser tungt i forhold til de nationale interesser.

Men den væsentligste årsag til danskhedens tilbagegang var formentlig, at den danske bevægelse i Flensborg i tiden mellem krigene især havde været en politisk bevægelse. De dansksindede var i hovedsagen tysktalende i deres dagligdag, hvilket vanskeliggjorde en levende forbindelse til dansk sprog og kultur. I takt med at en genforening med Danmark rykkede ud i en fjern fremtid, ikke mindst efter ophævelsen af Pragfredens paragraf 5 i 1878/79, koncentrerede den danske bevægelse i Nordslesvig sig med held om at styrke og vedligeholde dansk sprog og kultur. Den nye generation af danske ledere i Nordslesvig formulerede en ny danskhedsopfattelse, hvor dyrkelsen af dansk og nordisk sprog, kultur og samfundsliv kom i forgrunden, ikke mindst takket være den tætte kontakt til den danske højskoleverden. Men denne danskhedsopfattelse vandt ikke indpas i større omfang i Flensborg, hvor danskheden fortsat baserede sig på kongetroskaben og minderne om den gode tid før 1864. Denne danskhedsopfattelse uddøde med den generation, der havde oplevet Frederik 7.s besøg i Flensborg.

Både Gustav Johannsen og Jens Jessen forsøgte ihærdigt at koble Flensborg på den danske bevægelse i det egentlige Nordslesvig, men uden stort held. Det helstatssindede eller nationalliberale borgerskab afviste grundtvigianismen og Venstre-bevægelsen, og arbejderne søgte over i Socialdemokratiet.

De dansktalende nordslesvigere kunne des-

Arbejdere på Flensborg skibsværft. Fra oprettelsen i 1872 blev det snart byens største virksomhed med 1.350 arbejdere i 1895 og 2.900 i 1911. Værftets direktør, Th. Bredsdorff, hørte til byens danske spidser, mens arbejderne organiserede sig i socialdemokrati og fagbevægelse. Ved de politiske valg tabte den danske bevægelse fra midten af 1880'erne arbejderstemmerne til SPD. En filial af Vælgerforeningens Dansk Oplysnings- og Arbejdsanvisningskontor (Arbejdersekretariat) blev oprettet i Flensborg i 1908 for at modvirke denne udvikling. Initiativtageren var den dansksindede socialdemokrat Chr. Mathiesen, der ønskede at forene kampen for social retfærdighed med striden for den danske nationalitet. Da Chr. Mathiesen i 1910 rejste til Haderslev, blev kontoret overtaget af agent Hans Petersen, der ansatte typograf Jørgen Nielsen som kontorist.

uden mobiliseres politisk i harme over preussernes undertrykkelse af det danske sprog i skole og kirke. I det tysktalende Flensborg og Sydslesvig havde den preussiske sprogpolitik ikke den samme mobiliserende effekt. Flensborgs tyske sprog littede i høj grad assimileringen i det omgivende tyske samfund. I byens omegn gjorde de samme

Da Jens Jessen i 1893 kom hjem fra et af de mange fængselsophold, fik han overrakt en guldmedalje af 14 karats guld finansieret af danske venner i Californien. Medaljen var dateret 18. maj 1893 – 50 året for overrækkelsen af et sølvdrikkehorn til Peter Hiort Lorenzen ved det første Skamlingsbankemøde. Jessen blev på den måde hyldet som arvtager til den gamle stænderdeputerede, der vedblev at tale dansk i Slesvig i 1842. Medaljen her er et afslag i mindre ædelt metal.

forhold sig gældende øst, syd og sydvest for byen, og den før stærkt dansksindede landsby Harreslev mod nordvest blev en socialdemokratisk arbejderforstad. Kun i Frøslev og Vejbæk vedblev de dansksindede gårdejere at give tonen an. Men her var sprog og sindelag også sammenfaldende.

Valgene 1901-1912

I 1901 døde Gustav Johannsen og de danske sønderjyder skulle vælge en ny kandidat til den sikre Haderslev-Sønderborg-kreds. Valget stod mellem Jens Jessen og H.P. Hanssen, der fra 1890'erne havde stået som førere for hver sin fløj i sønderjysk politik: Protest eller forhandling. De to fløjes indbyrdes kamp havde til tider været særdeles forbitret, men midt under nordslesvigernes kamp med overpræsident von Köller var det opfattelsen, at Jessens kompromisløse holdning ville være at foretrække. Det blev derfor Jessen, der blev den danske kandidat i den sikre Haderslev-Sønderborg-valgkreds ved rigsdagsvalget i 1903. I Flensborg-Aabenraa stillede M. Andresen op. Forinden havde de slesvig-holstenske socialdemokrater på partidagen i 1902 vedtaget en reso-

lution, der anerkendte de danske sønderjyders ret til en folkeafstemning om landsdelens statslige tilhørsforhold og tog skarpt afstand fra Köllerpolitikken. I sig selv var dette naturligvis glædeligt. Men det gjorde springet til socialdemokraterne endnu kortere for en arbejder med dansk baggrund, og det afspejledes i valgresultatet. De danske stemmetal gik tilbage til 442 i Flensborg by og 338 i amtet. I egnene syd for Tønder faldt der kun 8 danske stemmer! Jessen skrev om resultatet i byen i *Flensborg Avis* direkte, at "tallet er så ringe i forhold til byens størrelse, at vi aldrig kan være det bekendt".

Jens Jessen døde i 1906 i en alder af kun 54 år. Hans efterfølger i den sikre Haderslev-Sønderborg-kreds blev H.P. Hanssen. Der var valg til rigsdagen igen i 1907. I Flensborg-Aabenraa-kredsen stillede den unge P. Grau fra Pøl på Nordals op. Han var én af de førende inden for den kreds af unge sønderjyder, der tog arven efter Jessen op og gik i opposition til H.P. Hanssen. I Flensborg by høstede Grau 422 stemmer. I Flensborg amt gik stemmetallet frem til 406. Også syd for Tønder var der endelig bevægelse i modsat retning. Her fik den danske kandidat 46 stemmer. I landdistrikterne blev der forud for valget holdt en del valgmøder, hvor lokale folk talte. Flere af dem var yngre mænd, der var født på egnen. Det lovede godt for fremtiden.

I 1912 blev det sidste rigsdagsvalg før Første Verdenskrig afholdt. Ved vælgermødet i Flensborg vedtog forsamlingen en resolution, vendt imod den nye, tyske foreningslov fra 1908, der forbød offentlige, dansksprogede møder (bortset fra valgmøder) i Flensborg by og amt. I resolutionen hed det kort og fyndigt: "Flere hundrede flensborgere, samlede til valgmøde den 15. december 1911, protesterer med usvækket harme

mod det indgreb i vore simpleste menneskeret-tigheder, som øves i den tyske foreningslovs sprogparagraf.” En tilsvarende resolution blev vedtaget på et vælgermøde hos gårdejer Jørgen Søgaard i Jaruplund.

Den tyske foreningslovs sprogparagraf havde igen sat det danske sprog på dagsordenen. På et vælgermøde hos gårdejer Lorenz Jepsen i Valsbøl tog gårdejer Andreas Clausen ordet. Han pegede på den uheldige sproglige indflydelse, som tysktalende tjenestefolk sydfra havde på børnene. Men han vendte også kritikken indad: “Vi er også selv skyld i, at modersmålet trænges tilbage, idet nogle begynder at tale tysk til børnene. Ikke alene tysksindede, men rent dansksindede er med til det, og de siger, at de gør det, for at børnene ikke skal lide under det (det danske sprog) ved deres skolegang. Det er en dårlig undskyldning. Skal vi ikke være enige om at holde på vort modersmål.”

Valgresultatet var ikke ganske entydigt. I Flensborg gik stemmetallet frem til 456. I landdistrikterne faldt det derimod til 332. De sidste tilbageværende danske flertal i Frøslev og Vejbæk gik tilmed tabt. Syd for Tønder blev der målt i procent afgivet forsvindende få danske stemmer – tæt ved 1%.

På 45 år var danskheden i Flensborg og Melleslesvig rullet tilbage. Størsteparten af frafaldet var gået til Socialdemokratiet. Ved politiske valg foretrak de fleste dansksindede arbejdere tydeligvis at stemme på det parti, som havde størst mulighed for at varetage deres materielle interesser. Men valgtallene slører, at der – når vælgerne kun havde mulighed for at stemme enten dansk eller tysk – var en ikke helt ubetydelig dansk reserve at hente i arbejderklassen.

Den gamle modsætning mellem H.P. Hanssens

Sydslesvig 1908

I 1908 var journalisten Andreas Grau på en cykeltur fra Flensborg til Tønder. Et par år efter udgav han sine iagttagelser om den nationale og sproglige tilstand:

“Det mest iøjnefaldende og forbavsende er at se en hel befolkningsdel synke fuldstændig ned i sløvhed, bryde sig fejl om folkeliv og folkeminder, glemme fortiden over nutidens slid og slæb. Materialismen er så godt som folkets eneste drivkraft. ...

Angel er uigenkaldeligt tabt for os ... Det er i sognene Hanved, Valsbøl, Medelby og Tinglev, hvor der dog er nogen danskhed, som om danskheden havde til opgave at gøre sig så ubemærket som muligt. ... Stille og passive lever de danske her, som var de kun tålt, hvor de alene har hjemstedret.

Dette skyldes til dels ... Flensborgs umiddelbare nærhed, men hovedsagelig dog den samme sløjhed og kraftesløshed, der i de hårde tider efter 1864 er vist langs hele sproggrænsen i national henseende. Og dette til trods for, at der ved det første valg i 1867 var et stærkt dansk flertal i Hanved sogn, sønnerne er enten sløve eller tysksindede. ... Syd for Tønder indtil Klægsbøl træffes en så godt som rent dansktalende befolkning, uden næsten at træffe bevidst danskhed. Det er et sovende stykke Danmark, her ligger, som måske aldrig vågner mere, thi enkelte familier, de ‘fine’, er allerede begyndt at tale plattysk med deres børn. ...”

resultatsøgende politiske linje og Jessens protestpolitik ophørte ikke ved Jessens død i 1906 – snarere tvært imod. Jessens elever, navnlig Ernst Christiansen og A. Svensson, og en ny generation af unge, nationalt vakte sønderjyder, fortsatte Jessens linje. Navnlig spørgsmålet om Flensborgs og Melleslesvigs stilling ved den afstemning, som ingen tvivlede på ville komme engang med tiden, delte vandene. Jessens arvtagere mente lige som

Kilde: Uddrag af Dybbøl Posten aug.-sept. 1910, gengivet efter Kirsten Grau Nielsen: Andreas Grau og Sønderjylland, 2005 s. 80-88.

Flensborg-arbejder mellem klasse- og nationalbevidsthed

Kilde: Dagbog, ADCB P 140.

Ved valgene stod mange arbejdere i Flensborg i et dilemma: Skulle de følge klassesolidariteten og stemme med socialdemokraterne, eller holde på det danske tilhørsforhold. Den dansksindede værftsarbejder Jørgen Hansen Petersen i Flensborg skrev om problemet ved rigsdagsvalget 1912:

10/1: Aftenen til vælgerforsamling i "Kolosium", der talte P. Grau, Gothardsen, A. Grau, Christiansen, og fisker Jensen fra Egernsund. Det var et storartet møde, den store sal var fyldt til sidste plads, der er endnu bevis på danskheden hernede ved sproggrænsen, men mit sind maa handle anderledes fordi jeg er arbejdsmand.

12/1: Rigsdagsvælgermøde. Det er kampen om brødet for det daglige livsophold. En betydningsfuld dag for arbejderne. Michelsen for arbejderne og Grau for de danske Venner. Det var en slagdag for både de store og små, når vi blot vil følge en lille smule med tiden. Men det lader dog at arbejderne har havt glæde og gavn og nytte af tidens krav, thi vi haver erobret ikke så lidt endda. Vi fik herredømmet fat for den gang, der blev valgt 110 arbejderfortræde til rigsdagen, det har noget at sige. Jeg gad nok vide hvordan det vil gå.

han, at de store, nationale foreninger i Nordslesvig forsømte arbejdet i de truede egne, ja, nærmest havde opgivet dem.

Dansk kirke

I 1890'erne nærmede det sig slutningen for de danske gudstjenester og kirkelige handlinger i landsognene. I Hanved skete det i 1893. I Ladelund var der bevaret én dansk gudstjeneste om måneden, men det blev et problem, da den hidtidige præst gik på pension i 1896. Kun meget få

nyuddannede præster kunne dansk, og det blev diskuteret i menighedsrepræsentationen, om man burde se bort fra denne forpligtelse for at tiltrække gode ansøgere. Otte ud af tretten medlemmer gik dog ind for at bevare de danske gudstjenester. Når de danske gudstjenester alligevel ophørte, så skyldtes det, at der fra lokal tysk side blev sat en underskriftsindsamling i gang. Den overordnede kirkelige myndighed, konsistoriet, valgte at følge underskriftsindsamlingen og afskaffede herefter den danske gudstjeneste i Ladelund.

Også i Medelby blev et præsteskitte årsag til afskaffelse af den danske gudstjeneste. Det skete i 1901. Her stemte kun fire af elleve menighedsrepræsentanter imod. I Brarup holdt den månedlige danske gudstjeneste sig helt til 1911.

I Flensborg spidsede den nationale strid til i slutningen af 1880'erne. Endnu i 1885 var alle kandidater på den danske liste til menighedsrepræsentantvalget i St. Marie sogn blevet valgt. Men i 1887 var alle seks nyvalgte tysksindede, og i 1889 tippede flertallet til tysk side. Ved de følgende to valg forsøgte danskerne uden held at generobre flertallet. Herefter klingede den nationale konfrontation af. Dansksindede deltog fra midten af 1890'erne i menighedsarbejdet som enkeltpersoner – det var en gestus, som de tyske havde råd til, nu da danskerne ikke længere udgjorde nogen trussel.

Dernæst blev et præsteskitte anledning til at beskære antallet af danske gudstjenester i Helligåndskirken. Pastor H.J. Carstens, der havde varetaget de danske gudstjenester siden 1869, skulle pensioneres i 1900. Der blev ansat en dansktalende og dansksindet præst til afløsning, nemlig Carsten Petersen, men samtidig blev antallet af danske gudstjenester halveret fra fire til to om

måned, foruden en gudstjeneste første søndag i højtiderne. Op slutningen om gudstjenesterne var god i disse år, med gennemsnitlig 80-100 deltagere. Indgrebet blev derfor besvaret med protest. I løbet af sommeren 1900 blev indsamlet 702 underskrifter på en adresse, der androg om at bevare den ugentlige danske gudstjeneste. Konsistoriet afslog andragendet.

En ny adresse blev sat i værk i april-maj 1902, og denne gang nåede man 1923 underskrifter i Flensborg foruden 109 fra Frøslev og Harreslev. Men lige meget hjalp det. Der blev ganske vist afholdt nogle ekstra danske gudstjenester i Bethlehems kapellet i Nystaden de søndageftermiddage, hvor der ikke om formiddagen var dansk gudstjeneste i Helligåndskirken. Men på trods af et fremmøde på op imod 150 kirkegængere bortfaldt ordningen ved påsketid. Det var regeringen i Slesvig, der greb ind efter skarp kritik af ordningen i den tyske presse.

Der skulle endnu en offentlig ydmygelse til, før de danske kirkegængere tog sagen i egen hånd. Det skete i 1905, da klosteret, der ejede Helligåndskirken, solgte kirkens prædikestol for 500 mark til den nyopførte St. Jørgens kirke på østsiden af Flensborg havn. Som protest tog redaktør Jens Jessen og den nye danske præst Chr. Nielsen initiativ til at danne en forening for de danske kirkegængere, *Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn*. I bestyrelsen sad ansete danske flensborgere, heriblandt flere kvinder. Det var første gang, at kvinder indtog ledende poster i det danske foreningsarbejde.

Efter et par år havde foreningen 574 medlemmer, en meget stor del var arbejdere, og Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn var dermed den første danske forening i Flensborg, der fik tilslutning fra arbejderklassen i så stor målestok.

Foreningen afholdt 12 årlige danske gudstjenester i Helligåndskirken. De blev forrettet af nordslaviske præster, overvejende af indremissionsk retning. Gudstjenesterne var velbesøgte med gennemsnitligt 230 kirkegængere i 1906-1907. Der opstod planer om køb af Helligåndskirken, men dette blev dog ikke realiseret, ligesom det heller ikke lykkedes at generhverve prædikestolen.

Efter 1920 kom foreningen til at danne grundlaget for videreførelse af det danske kirkelige arbejde i Sydslesvig.

Foredragsforeninger 1908-1914

En ny æra for foreningslivet begyndte med udstedelsen af den nye rigsforeningslov i 1908. Loven bestemte, at kun det tyske sprog måtte benyttes ved offentlige møder – politiske valg møder for landdags- og rigsdagsvalg undtaget. Haderslev, Aabenraa, Sønderborg – og den nordlige del af Tønder kreds, hvor mere end 60% af den indfødte befolkning var dansktalende – opnåede dispensation indtil 1928. Men for Flensborg by og kreds' vedkommende trådte forbuddet straks i kraft.

Sprogforbuddet gjaldt offentlige møder. Møder, arrangeret af foreninger og alene for foreningens medlemmer, var undtaget. Loven gav derfor fornyet behov for foreninger, hvor alle med interesse for dansk sprog, kultur og samfundsliv kunne mødes beskyttet af en forenings ikke-offentlige karakter. Det førte til *Foredragsforeningen for Flensborg og Omegn*, som redaktør Ernst Christiansen fik oprettet i oktober 1908. Inden årets udgang var der 858 medlemmer, i landdistrikterne 439. Det var dermed den suverænt største af alle danske foreninger i Flensborg og Mellemslesvig – og hvad der var nok så væsentligt: Det var den første forening, der samlede

H.J. Carstens (1825-1903), andenpræst ved St. Marie kirke 1864-96 og dansk præst ved Helligåndskirken 1869-1900. Carstens var dansksindet og blev det danske kirkelivs redningsmand i en vanskelig periode; han måtte leve med, at Flensborgs bystyre, den preussiske stat og den tyske kirke anså det danske kirkeliv mere for et dække over dansk-nationale følelser end udtryk for et ægte kirkeligt behov.

Flensborg Gymnastikforening begyndte med 60 mandlige og 25 kvindelige medlemmer i 1903, men allerede i 1905 synes foreningen at være gået ind igen. Der synes dog at være bedrevet dansk gymnastik i Flensborg i de følgende år. Det dokumenterer dette foto af sytten kvindelige gymnaster i matroskjoler fra 1908.

alle flensborgere og mellemslesvigere på tværs af klasseskæl.

Foreningen gik meget stille med oprettelsen – men dens succes gjorde myndighederne opmærksomme på dens virke. Den udgjorde “et eftertrykkeligt, agitatorisk fremstød i sydlig retning” af den danske bevægelse, skrev amtsforstander Clausen i Bov, og han tog straks initiativ til at forpurre et planlagt møde i Padborg den 10. januar 1909. Det blev anledning til at foreningen fik dom for at være en proformaforening, stiftet for at omgå foreningsloven, og den blev opløst.

I stedet oprettede de dansksindede to andre: *Flensborg Foredragsforening* og *Flensborg Omegns Foredragsforening*. De nye foreninger fik udformet vedtægterne på en sådan måde, at de ikke gav myndighederne mulighed for at gribe ind i henhold til rigsforeningsloven.

Bortset fra en enkelt udvisning af en rigsdansk sangerinde fik de to foreninger nu arbejdsro indtil Første Verdenskrig. De nåede et samlet medlemstal på op mod 1600. For omegnens vedkommende fandtes de fleste medlemmer i Bov sogn og i landsbyerne Frøslev, Harreslev, og Ellund, Valsbøl og Jaruplund. Til møderne kom der i byen 300-400 og enkelte gange 500 tilhørere og i omegnen 75-100.

Ungdoms- og gymnastikforeninger

Efter Köller-tiden rykkede en ny generation af unge, nordslesvigske mænd, født i slutningen af 1870'erne og 1880'erne, ind i rækkerne. Det var en selvbevidst generation, der engagerede sig stærkt i den danske bevægelse og havde held til at rive jævnaldrende med i begejstring for den nationale sag. I Nordslesvig var ungdomsbevægelsen i fremmarch. Det kom også til at smitte af på Flensborg og Mellemslesvig.

Flensborg Gymnastikforening blev stiftet i november 1903 af Holger Fink, en ung, nordslesvigsk bondesøn, der var i handelslære i Flensborg. Foreningen samlede mange lærlinge fra byens handelsliv, men de flyttede ofte fra byen efter udstået læretid – og allerede i 1905 synes foreningen at være gået ind igen.

Til gengæld fik *Ungdomsforeningen for Flensborg og Omegn* et længere liv. Den blev oprettet i 1912 af journalist Andreas Grau. Han havde netop slået sig ned i Flensborg som journalist ved *Flensborg Avis* og tog straks fat på at vække ungdommen, ligesom han havde gjort det på sin hjemegn Als siden 1907. Foreningen kom godt fra start. Men politimyndigheden så med uro på Graus virksomhed og overvågede møderne nøje. De første møder blev holdt i stilhed i *Borgerforeningens* gård.

Dansk foreningskultur i Flensborg 1912-14

Værftsarbejder Jørgen Hansen Petersen stemte på socialdemokraterne, men han var en flittig gæst ved danske foreningsmøder:

1912

13/3: I aften er der theater og forelæsning i den danske foredragsforening, hvis mor kan gå vi med.

15/5: Den danske konge Frederik VIII er død, han blev ramt af et hjerteslag og faldt død om på gaden i Hamburg. Det var en folkekær konge, derfor vil sorgen føles dybt i Danmark og langt ud over dets grænse og ikke mindst i vort gamle Sønderjylland. Han har regeret fra 1906 af.

6/9: Om aftenen til Foredragsforening i Slotsgade. Det var storartet. Der var en sangerinde og en pianistinde fra København, der gav deres bedste til gode. Det var en fornøjelig aften. Vi fik med et at vide, hvad en ganske ubetydelig sang har for en værdi. Vi kom hjem 1/2 12.

1913

7/1: Var vi til foredragsforening. Der talte en sognepræst Tonnesen fra Horsens. Han talte om den gamle Viborg domkirke fra dens oprindelse og indtil denne dag. Det var kunstmaleren Jørgen Skovgaard, der havde dekoreret kirken indvendig. Vi var hjemme om 12.

8/1: Vi har bestilt Flensborg Avis i aftes hos gamle Nissen fra Kontoret.

26/1: Børnene fik deres bøger fra den danske forening. Mary fik Fædrelandets historie og Jes en børnehistorie. Om aftenen til kino med Jensen.

7/3: Om aftenen var vi til foredragsforening i Slotsgade og kom hjem kl. 1 om natten. Der blev spillet to teaterstykker, Den svage side og Soldaterløjer. Derimellem var fælles kaffebord. Et par koncertstykker blev der given, men der var for megen uro. Vi har moret os fortræffelig. Af medlemmer er der for tiden 998.

Kilde: Dagbog, ADCB P 140.

Danske elever i tysk skole

Siden 1871 var der ingen offentlige danske skoler i Sydslesvig, og folkeskolen så det som sin opgave at gøre eleverne til gode preussere. Skolegangen havde et patriotisk sigte. Der var festligheder på kejserens fødselsdag og på Sedan-dagen – årsdagen for Tysklands sejr over Frankrig i krigen i 1870. Ved talrige andre lejligheder året igennem var der nationalt opbyggelige højtideligheder, hvor der blev sunget nationalsange, som børnene forventedes at kunne udenad.

I de rent danske områder mange steder på landet i Nordslesvig kunne en tysk lærer ikke udrette meget imod elevernes sammenhold – navnlig ikke, hvis de fik opbakning hjemmefra. I Sydslesvig var de dansksindede børn i mindretal. Ofte var der kun en enkelt dansksindet elev i en klasse. Det betød, at de fleste gik meget stille med deres danskhed. Det var bedst ikke at gøre sig alt for bemærket.

Den 21. maj 1914 tog De nordslesvigske Ungdomsforeninger på cykeludflugt til slagmarkerne ved Sankelmark, Oversø, Isted og Dannevirke. Men de 200 unge blev overvåget skarpt af politiet. Udflugten var startet ved Flensborg banegård kl. 8.30, og de unge var cyklet af sted i hold à 20 personer for ikke at vække unødigt opsigt. Beredne gendarmere forbød de unge at gøre ophold ved krigsmindesmærkerne. Da der ikke måtte holdes foredrag eller blot tales ved mindesmærkerne, formede opholdene sig i stedet som tavse mindeandagter med en kulisser af brøsiges gendarmere med pikkelhuer.

I Flensborg blev ni dansksindede, hovedsagelig redaktører og journalister på Flensborg Avis, interneret kort efter krigens udbrud i august 1914. De blev anbragt sammen med danske fra Tønder og vestegnen, først på det nybyggede gymnasium og siden på navigationsskolen. Mod slutningen af interneringen lod det sig gøre at få besøg. De fleste slap ud igen i begyndelsen af september 1914. Gruppeto fra et familiebesøg hos de internerede på navigationsskolen. Redaktørerne Ernst Christiansen, L.P. Christensen og Peter Simonsen ses som hhv nr. 4-5 fra venstre og nr. 2 fra højre (ved siden af vagtmanden).

I Nordslesvig var det også muligt for vandre-lærere at samle børn fra bevidste hjem til dansk læsning og skrivning. I Sydslesvig forekom det langt mere sjældent. I Jaruplund forsøgte en optant, Nicolai Lorenzen, at bibringe nabobørn danskundskaber ved hjælp af de stavebøger, som var udgivet af Jens Jessen på Flensborg Avis. Det er nok også forekommet andetsteds, men alt i alt var børn fra dansksindede hjem mere isole-rede i egnene på sproggrænsen end i Nordslesvig. Her var der heller ikke den konfirmationsunder-visning på dansk, som blev bevaret i Nordslesvig. I Flensborg undersøgte byens skolemyn-digheder hvert år børnenes hjemmesprog. Det krævede mod og stædighed at være dansk. Skolen kunne virkeliggøre sin fortyskende mission langt mere intensivt.

Flere erindringer fortæller om vanskelighe-derne for de dansksindede børn. Marie Elsbeth Miang, som var datter af den ansete grosserer

J.C. Paulsen i Flensborg, glemte aldrig sine ople-velser som dansk barn i den tyske skole: “Jeg gru-ede hvert år for det øjeblik, da direktøren – som rektor hed – kom ned i klassen midt i en time med en protokol under armen og stillede sig op foran katederet og spurgte højt: ‘Wer spricht dä-nisch zu Hause?’, hvorpå hele klassen vendte sig om, pegede på mig og råbte: ‘Die da!’; jeg rejste mig rystende, blodet skød op i mine kinder, hvorpå jeg fremstammede: ‘Ich!’. Jeg gruede hele året for det øjeblik, hvor jeg igen skulle stå til ansvar for mit hjemmesprog. En enkelt lærer kaldte mig imod al sædvane ikke ved navn, men sagde kun: ‘die kleine Dänin.’ ... Min skoletid i Flensborg var en lidelse for mig. Jeg var næsten bragt til at skamme mig over at være dansk; jeg syntes, de så ned på mig, og jeg var mange gange gråden nær, når f.eks. mor talte dansk til mig på gaden. Jeg rystede af skræk, når vi mødte én af vore lærere, og bad mor så inderligt om at tale tysk med mig, men ‘nej, du er en dansk pige, og det behøver du så sandelig ikke at skamme dig over!’”

Verdenskrigen

Den 31. juli 1914 blev der i Tyskland erklæret “truende krigsfare” – og dagen efter brød ver-denskrigen ud. Dansksindede blev arresteret af sikkerhedsmæssige grunde. I Flensborg gjaldt det ni dansksindede – i hovedsagen redaktører og journalister ved *Flensborg Avis*. I Strukstrup i An-gel blev Henrik og sønnen Peter Lassen arreste-ret. De fleste slap ud igen først i september.

Krigen lagde alt dansk arbejde brak. Alle of-fentlige sammenkomster blev forbudt – og det samme var enhver upatriotisk (d.v.s. ikke-tysk) tilkendegivelse. Mange af de ledende danske i Flensborg og Mellemslesvig var indkaldte. Det

gjaldt således hele redaktionen på *Flensborg Avis* med undtagelse af den aldrende Peter Simonsen.

Meldinger om faldne og sårede traf lige så hårdt i Flensborg og Mellemslesvig som længere nordpå. Men forholdene på hjemmefronten var betydeligt værre i arbejderbyen Flensborg end på landet, hvor de fleste trods alt kunne supplere de sparsomme rationer med en køkkenhave eller lignende. På stenbroen i storbyen sultede man.

Rationeringen blev stadig skrappere, smør og mælk var til sidst ikke til at få, selv brød kneb det med. Melet blev strakt med kartofler og andet, så brødet snart ikke kunne hænge sammen længere. Til sidst bestod hovedbestanddelen af kosten af roer og kålrabi. I skolen havde arbejderbørnene ofte kun en tommetyk skive kålrabi, indpakket i avispapir, med som skolemad. Sulten gnavede konstant, og børnene lærte, hvordan de med en krog i et langt stykke reb kunne "fiske" kålrabi eller roer ved at kaste krogen op på ladet af forbi-passerende lastbiler – og håbe på "bid".

Og kul og koks var der mangel på. Mange børn måtte hjælpe familien ved at samle kul- og koksstykker sammen ved gasværket eller på jernbaneterrænet. Alternativet var at fryse. Tøj og sko var efterhånden umulige at opdrive.

Endnu i sommeren 1918 blev der appelleret til den efterhånden noget tyndslidte patriotisme og offervilje for med en sidste kraftanstrengelse at vinde krigen. Men i september 1918 måtte den tyske militære ledelse indse, at det ikke lod sig gøre at vinde krigen; og i november 1918 brød revolutionen ud.

Redaktionssekretær ved *Flensborg Avis* L.P. Christensen (1882-1960) blev lige som ca. 30.000 andre dansksindede sønderjyder indkaldt til krigstjeneste under Første Verdenskrig. For hans vedkommende skete det i 1915. Han ses yderst til venstre her sammen med nordslesvigske landstormskammerater ved Auboué på vestfronten i 1917. I den tyske massehær søgte dansksindede sønderjyder – herunder også danske flensborgere og andre mellem- og sydslesvigere – hinandens selskab, når det var muligt. L.P. Christensen oplevede i en alder af 63 år at blive indkaldt igen mod slutningen af 2. verdenskrig.

Afstemning og grænsedragning

Verdenskrigen var kun godt en måned gammel, da rigsdagsmand H.P. Hanssen sammen med Sprogforeningens formand, M. Andresen, i september 1914 under en biltur til Flensborg gjorde holdt ved Kruså. De steg ud og betragtede terrænet på begge sider af landevejen. I sin dagbog noterede H.P. Hanssen senere: "Vi var enige om, at her ville Danmarks grænse blive sat efter krigen, hvis Prag-fredens paragraf 5, som vi begge håber, bliver udført."

Sådan kom det også til at gå. Men afkaldet på en sydligere dansk grænse skulle blive det mest omdiskuterede spørgsmål i Danmark i en hel generation. Og for de dansksindede syd for Kruså blev det skæbnesvangert. De blev efterladt syd for en ny grænse, som mindretal i en ny stat og endeligt afskåret fra den langt stærkere danskhed i Nordslesvig, som de altid havde set sig som del af.

Afstemningskravet rejses

USA's indtræden i Første Verdenskrig i 1917 var et vendepunkt. Den amerikanske præsident, Woodrow Wilson, fremlagde i januar 1918 som sit fredsprogram de såkaldte "14 punkter", hvis målsætning var en ny, demokratisk verdensorden på grundlag af "folkenes selvbestemmelsesret". Det nordslesvigske spørgsmål var ganske vist ikke direkte nævnt i Wilsons program, men det fremgik, at alle "klart definerede nationale krav" skulle tilfredsstilles i videste omfang. Det var på dette grundlag, Det tyske Kejserriges regering den 4. oktober 1918 anmodede de allierede om våbenstilstand.

H.P. Hanssen lod straks en besked gå til den danske regering i København om, at en løsning

på det nordslesvigske spørgsmål nu var inden for rækkevidde. Regeringen valgte dog i første omgang af forsigtighedsgrunde at se tiden an. Det måtte ifølge regeringen være op til de danske sønderjyder selv officielt at rejse krav om en folkeafstemning. Først herefter ville regeringen træde til.

Den 23. oktober 1918 rejste H.P. Hanssen i den tyske rigsdag på de danske nordslesvigeres vegne krav om en løsning af det nordslesvigske spørgsmål på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret, således som den var nedfældet i Wilsons 14 punkter, og i henhold til Pragfredens paragraf 5. Henvisningen til den i 1878/79 ophævede paragraf 5 var nu rent symbolsk. Det havde været H.P. Hanssens erklærede politik, at man – i modsætning til, hvad Jessen-fløjen mente – ikke skulle pukke på paragraf 5 hele tiden, men vente til det rette tidspunkt var kommet. Det var det nu.

Dagen efter afviste den tyske regering, at den for længst ophævede paragraf 5 kunne danne grundlag for et dansk retskrav om en folkeafstemning. Men under hånden fik H.P. Hanssen dog at vide, at også det nordslesvigske spørgsmål ville komme på dagsordenen i forbindelse med den kommende fredsslutning. Dette blev bekræftet skriftligt af den tyske udenrigsminister Solf i et brev til H.P. Hanssen den 14. november 1918.

Nordslesvigs sydgrænse defineres

På et stort møde på Folkehjem i Aabenraa den 16. og 17. november 1918 i *Den nordslesvigske Vælgerforenings* tilsynsråd blev der taget stilling til, hvilke konkrete ønsker og krav, de dansksindede sønderjyder skulle fremsætte over for de allierede sejrherre. Foruden tilsynsrådets 30 ordinære medlemmer var mødt et tilsvarende antal

suppleanter. Det skulle blive det vigtigste møde i foreningens historie.

Resultatet blev nedfældet i en resolution, som blev vedtaget den 17. november. I resolutionen hed det bl.a.: “Vi ønsker det nordslesvigske spørgsmål løst på den måde, at Nordslesvig opfattes som en helhed, hvis befolkning ved at stemme ja eller nej tilkendegiver, om de vil genforenes med Danmark.”

Nordslesvig blev geografisk defineret som området nord for en linje, der gik fra Kruså og Frølev i øst og mandede ud i Vesterhavet syd for Tønder og Højer i vest. Endvidere hed det, at det blev betragtet “som en selvfølge”, at de tilstødende distrikter i Mellemlesvig ved en særskilt afstemning også havde ret til at tilkendegive, om de ønskede at komme tilbage til Danmark, såfremt der fra de dansksindede her blev rejst krav om det. Resolutionen blev vedtaget med 61 af 63 stemmer. Også de to sidste, advokat Chr. Ravn fra Flensborg og gårdejer P. Budach fra Hornskov i Oversø sogn, tiltrådte resolutionen for Nordslesvigs vedkommende, men tog forbehold med hensyn til Flensborg, der efter deres mening hørte med til Nordslesvig, “om end ikke til det danske Nordslesvig”.

For mellemlesvigerne var det en bitter stund. En iagttagelse har berettet, at tårerne trillede ned ad kinderne på P. Budach. Der var en følelse af at blive ladet i stikken og afskrevet på forhånd. Hvad Jens Jessen havde advaret om allerede i 1890'erne, var nu blevet til virkelighed. Den konstante tilbagegang i Flensborg og Mellemlesvig siden 1880'erne havde reduceret de dansksindede her til et ganske lille mindretal, som Danmark kunne blive nødt til at efterlade.

Dette var der flere grunde til: der var hensyn til princippet om folkenes selvbestemmelsesret –

som jo også måtte gælde områdets store tyske flertal; hensyn til det forventelige resultat af den kommende afstemning – de mange tyske stemmer i Flensborg og Mellemlesvig risikerede at trække det egentlige Nordslesvigs danske stemmetal langt ned, måske endog under de magiske 50%; og endelig hensyn til Danmarks sikkerhed – et Nord- og Mellemlesvig, der var genvundet med et eventuelt kun meget beskedent flertal og med store, sammenhængende områder med tysk flertal, ville være en usikker gevinst og en stor belastning for det fremtidige dansk-tyske forhold. Det gjaldt om, mente H.P. Hanssen, at Danmark ikke fik et større tysk mindretal inden for sine grænser, end at det kunne assimileres i løbet af et par generationer.

Vælgerforeningens resolution og udenrigsminister Solfs brev blev nu overdraget til den

Flensborg Avis' sætteri, fotograferet ved 50-års jubilæet 1. oktober 1919. Flensborg Avis nåede under afstemningskampen 1918-1920 med et oplag på ca. 13.500 eksemplarer højdepunktet af sin indflydelse. For mange, ikke mindst nord for Kongeåen, var den en hovedkilde til stemninger og tilstande i Sønderjylland. Chefredaktør Ernst Christiansen forfægtede til det sidste et utvetydigt Dannevirke-standpunkt, fordi han betragtede egnene nord for denne vold som “gammel dansk folkegrund”.

Mellemslesvigsk Udvalgs kontor i Storegade 67. Mellemslesvigsk Udvalg var fra oprettelsen den 18. november 1918 det vigtigste talerør for kravet om en afstemning også i Mellemslesvig. Bemærk, at et af kontorets vinduer er slået i stykker.

danske regering, som blev bedt om at rejse sagen ved fredskonferencen i Paris. Den 28. november 1918 videresendte den danske udenrigsminister Erik Scavenius Vælgerforeningens resolution til vestmagterne, der imidlertid forlangte, at også den danske regering *selv* måtte komme med en officiel anmodning. Dette skete så den 12. december 1918.

Mellemslesvig rejser kravet om en afstemning

Den geografiske afgrænsning af Nordslesvig mod syd kom til at danne rammen om den senere 1. afstemningszone. Den betød, at de dansksindede syd for linjen Kruså-Højer gik en usikker fremtid i møde. Nu var det op til mellemslesvigerne selv at rejse krav om en afstemning.

Fra midten af november 1918 blev der arbejdet på højtryk i Mellemslesvig. Et *Mellemslesvigsk*

Udvalg blev nedsat den 18. november 1918, allerede dagen efter mødet på Folkehjem – i første omgang med Andreas Grau som ledende personlighed, men da redaktør Ernst Christiansen den 10. december 1918 kom hjem fra krigstjeneste, overtog han ledelsen.

Fra midten af november og indtil den 17. december 1918 lykkedes det *Mellemslesvigsk Udvalg* at indsamle 3.401 underskrifter i Flensborg og 876 i landdistrikterne med ønsket om en afstemning også i Mellemslesvig.

Fra tysk side blev der lagt forskellige forhindringer i vejen for underskriftindsamlingen, og de danske mellemslesvigere fik *Vælgerforeningen* til at vedtage en protest med bl.a. følgende indhold: De danske mellemslesvigere kunne allerede nu imødesee tysk chikane, valgtryk, overgreb mod forsamlings- og ytringsfriheden og måske endog valgsvindel. Under sådanne forhold ville selvbestemmelsesretten blive helt illusorisk for de danske mellemslesvigeres vedkommende, og de måtte derfor appellere til den danske regering om at gøre opmærksom på forholdene på den kommende fredskonference i Paris.

Dette var den første af flere lignende erklæringer fra danske flensborgere og mellemslesvigere: Eftersom en afstemning i Flensborg ikke kunne forventes at forløbe retfærdigt, så burde Danmark modtage byen, enten på baggrund alene af de danske tilkendegivelser, der allerede *var* fremsat med underskriftindsamlingen, eller på trods af et eventuelt ikke tilstrækkeligt dansk afstemningsresultat.

Tysk samling og dansk splittelse

De første rygter om en mulig afståelse af dele af Slesvig bredte sig allerede fra midten af oktober 1918. Fra Flensborg sendte faktor ved Flensborg

Avis, L.K. Lausten, denne situationsrapport: "... blandt tyskere her i byen med udpræget nationalfølelse er stemningen meget trykket. Deres ord er få, deres miner udtrykksfulde."

Den tysksindede del af befolkningen organiserede sig den 31. oktober 1918 i *Det tyske Udvalg for Hertugdømmet Slesvig*, der havde det formål at forhindre eller i det mindste reducere omfanget af den forestående grænseændring. Efter et halvt år med heftige, interne diskussioner stod den slesvig-holstenske side i grænsekampen fra midten af 1919 samlet. På den danske side gik det lige modsat. Den oprindelige enighed fra november 1918 blev snart afløst af en bitter, indbyrdes strid.

I januar 1919 trådte fredskonferencen sammen i Paris. På den danske regerings vegne fremsatte den danske gesandt, bistået af H.V. Clausen som særligt sagkyndig, *Den nordslesvigske Vælgerforenings* ønske om en afstemning for det nordslesvigske område under ét (en bloc). Samtidig fremsatte han mellemslesvigernes ønske om en særlig afstemning i "de tilstødende distrikter" i Mellemslesvig, inklusive Flensborg. Afstemningen her skulle ikke foregå under ét, men kommunevis. Mellemslesvigs afgrænsning mod syd var foretaget af H.V. Clausen selv. Den fulgte en linje fra øen Før i vest langs sydgrænsen af Tønder kreds, syd om sognene Hjoldelund, Oversø, Adelby og Munkbrarup til den ydre del af Flensborg fjord.

Denne afgrænsning blev startskuddet til nye uenigheder i den danske lejr. På den fløj, der snart skulle få navnet "Aabenraa-fløjen" og som bl.a. talte rigsdagsmand H.P. Hanssen og landdagsmand Nis Nissen samt den danske radikale regering, støttet af Socialdemokratiet og en del af Venstre, fandt man, at 2. zones linje var trukket vel langt mod syd. For andre danske var afgrænsningen uantagelig af modsatte grunde.

Flensborg- og Dannevirkebevægelserne

Stærke kræfter i Slesvig og Danmark trak nemlig i modsat retning. Det var Flensborgbevægelsen og Dannevirkebevægelsen, der i januar 1919 begyndte at stille krav om en sydligere grænsedragning end den, H.P. Hanssen og den danske regering lagde op til. Fælles for de to bevægelser var opfattelsen af, at Danmarks *historiske* ret til Slesvig og den slesvigske befolknings danske *afstamning* måtte veje tungere eller i det mindste lige så tungt som princippet om national selvbestemmelsesret. Preusserne havde haft over et halvt hundrede år siden 1864 til at påvirke befolkningen i tysk retning, og inden da havde først mange hundrede års tysksproget dansk administration i helstatens tid og siden slesvig-holstensk propaganda fra 1840'erne gjort befolkningen fremmed for sin egen, nedarvede nationalitet. Flensborgbevægelsen pegede også på, at byen endnu ved de første rigsdagsvalg efter 1867 faktisk havde

Tre børn ser på plakater Rådhusgade 7 forud for afstemningen den 14. marts. Kampen om stemmerne op til folkeafstemningerne i 1920 var præget af meget moderne virkemidler. Alene antallet af plakater var imponerende: Det danske statslige oplysningskontor lod trykke 107.700 plakater, og hertil skal lægges et betydeligt antal fra Mellemslesvigs Udvalg. På tysk side var antallet ca. 200.000. Navnlig i Flensborg blev der udkæmpet en voldsom krig på plakater. Nogle af tidens bedste plakattegnere var i arbejde på dansk side, bl.a. Rasmus Christiansen, Thor Bøgelund og Harald Slott-Møller.

Et skib med stemmeberettigede fra Danmark ankommer på havnen i Flensborg i marts 1920. Af de i alt 27.853 tilrejsende i begge afstemningszoner kom 16.638 nordfra og 11.069 sydfra. I 1. zone dominerede de tilrejsende nordfra, mens det modsatte var tilfældet i 2. zone. I Flensborg kom der 1.448 stemmeberettigede tilrejsende nordfra. Af disse stemte de 1.093 dansk, svarende til 75,5%. Sydfra kom der til Flensborg 8.839 tilrejsende, hvoraf de 7.749 stemte tysk, svarende til 89,9%. Intet steds kom de tilrejsende til at rykke afgørende ved afstemningsresultatet.

haft dansk flertal. At afskrive byen nu, da den havde mulighed for at komme hjem, ville være at belønne preusserne for 50 års påvirkning og indvandring.

Navnlig Flensborg-bevægelsen voksede sig stærk i Danmark og Nordslesvig, hvorimod Dannevirkebevægelsen forblev en mindre, men dog ganske slagkraftig og indflydelsesrig gruppe, ledet med stor oratorisk – om end knap så stor taktisk – dygtighed af Flensborg Avis' redaktør, Ernst Christiansen. På et møde på Askov Højskole den 4.-5. januar 1919 mellem ledende personligheder og politikere fra Danmark og Sønderjylland forsøgte de to fløje uden held at nå til enighed. Den nøjagtige ordlyd af det kompromis, som blev formuleret af H.V. Clausen, kendes ikke, men det gik i hovedtræk ud på, at Danmark skulle erklære sig villig til at modtage Flensborg og inderfjordens sydkyst

samt de mellemslesvigske sogne, når de ved en afstemning tilkendegav ønsket om at komme tilbage til Danmark, mod at Ernst Christiansen til gengæld skulle opgive sin agitation for Dannevirke-linjen. I Aabenraa-resolutionen fra november 1918 var der nemlig kun temmelig vagt talt om en afstemning i "de tilstødende distrikter" syd for 1. zone. I H.V. Clausens forslag blev dette område betydeligt udvidet og nærmere konkretiseret. Dette "tilbud" betragtede Ernst Christiansen naturligt nok som en selvfølge, og han modstod siden alle forsøg på at få ham til at opgive kravet på Dannevirke-linjen. En anden deltager, Hans Jepsen Christensen, skal ved denne lejlighed halvhøjt have udbrudt de bevingede ord: "Da brast Flensborg af din hånd, Christiansen!" I en sen nattetime forsøgte historikeren Vilhelm la Cour, der også deltog i mødet, at få Ernst Christiansen til at koncentrere kræfterne om at redde Flensborg, men han skal da have udtalt: "Der er dansk folkegrund helt ned til Slien-Dannevirke, vil De opgive den?"

Flensborg-bevægelsens førende pen nord for Kongeåen blev historikeren Vilhelm la Cour, som i januar 1919 erklærede, at et Flensborg inden for Danmarks grænser næppe ville volde problemer. Når først byen var befriet for sit "berlinereri" – for den påvirkning, den preussiske administration medførte – så ville den hurtigt vende tilbage til de fredelige forhold fra helstatens tid. Et tysk Flensborg ville derimod blive et "stormcentrum lige umiddelbart uden for vor dør". Byen måtte derfor, (næsten) uanset afstemningens resultat, med hjem til Danmark.

På Dannevirke-fløjen i Danmark markerede navnlig den temperamentsfulde Ionas Collin sig. Han tog personligt til Paris, hvor han i februar 1919 på *Mellemslesvigsk Udvalgs* vegne overrakte fredskonferencen et memorandum, der argu-

menterede stærkt for, at den nye landegrænse mellem Danmark og Tyskland burde ligge ved Dannevirke. "Det er en naturlig grænse, som vil være i stand til at danne skel mellem de to folk. Den har holdt i tusind år, hvad der vidner om dens værd. De 200.000 tysktalende indbyggere nord for denne linje ville sandsynligvis efter ét eller to slægtled på ny blive danske."

Det var forestillingen om slesvigerne som for- tyskede danskere, der viste sig her. En Dannevir- kemand udtrykte det på et stort møde i Danmark i efteråret 1918 således: Når man blot lod engel- boerne drikke sig fulde på kong Christians fød- selsdag, sådan som de hidtil havde gjort på kejse- rens, så ville de såmænd være loyale borgere i Danmark!

Helt så let var det nu trods alt de færreste, der regnede med, at det ville blive. Det hører des- uden med til billedet, at mange forestillede sig en internationalisering af Kieler-kanalen – hvorved Danmarks grænse ikke ville komme til at støde direkte op til Tyskland, men derimod til en inter- nationalt administreret kanal-zone.

Det slesvigske spørgsmål i Paris

Jonas Collins private diplomati vandt lydhørhed i Paris. Navnlig Frankrig så gerne, at Danmark fik en større del af Slesvig. Det var ikke blot for de danske slesvigeres skyld, men også fordi det var i fransk interesse, at Tyskland vedblivende skulle befinde sig i et modsætningsforhold til sine nabolande.

Da de allierede magter i maj 1919 offentlig- gjorde et udkast til fredstraktaten, var der til den danske regerings store overraskelse indføjet en tredje afstemningszone, der gik ned til en linje Tønning-Frederiksstad-Slesvig-Slien. Den danske regering protesterede energisk, og den tredje af-

stemningszone gled herefter ud af den endelige fredstraktat, der blev offentliggjort den 14. juni 1919 og underskrevet den 28. juni 1919. Trakta- tens §§ 109-114 fastlagde, at Nordslesvig skulle stemme som en helhed og Mellemslesvig kom- munevis. Det samlede område skulle forud for afstemningen stilles under en international kom- mission (C.I.S.), som skulle have alle forvalt- ningsmæssige beføjelser og sørge for en fri, hem- melig og uafhængig stemmeafgivelse.

Samling om Flensborg

Nu brød splittelsen i den danske lejr ud i lys lue. Afvisningen af 3. zone syntes at understrege, at regeringen og Aabenraa-fløjen på forhånd havde lagt sig fast på kun at ville modtage 1. afstem- ningszone og egentlig helst ville være fri for at modtage mere af Slesvig. I Danmark brød Det konservative Folkeparti og Venstre med den hid- tidige linje og støttede nu bestræbelserne på at få i hvert fald Flensborg med hjem. Også *Den nordslesvigske Vælgerforening* blev spaltet i to om- trent lige store dele på Flensborg-spørgsmålet. Aabenraa-fløjens ledende mænd var fortsat H.P. Hanssen og Nis Nissen. Flensborg-fløjens med den tilknyttede Dannevirkefløjs ordførere var Ernst Christiansen, Peter Grau, H.D. Kloppen- borg-Skrumsager og A. Svensson.

Tidligere havde de to fløje kunnet indgå kom- promiser. Efter striden om 3. zone var dette ude- lukket. Det forværrede blot forholdet, at H.P. Hanssen i juni 1919 lod sig optage i den radikale regering som minister for sønderjyske anliggen- der. Til gengæld betød bortfaldet af 3. zone, at Aabenraa-fløjens modstandere nu samlede sig om Flensborg ud fra devisen: Red, hvad reddes kan! Samlingen om Flensborg styrkede opposi- tionen, og det gjorde sin virkning. I løbet af an-

Afstemningskampen gjorde det nødvendigt at trække på hjælpere. Hanne Lausten, datter af faktor Lausten ved Flensborg Avis, arbejdede med telefonbetjening for Den internationale Kommission. Da alt var overstået, fik hun fra kommissionspræsidenten denne plakette lavet af Harald Slott-Møller. På den ene side ser man kommissionens navn og årstallet 1920 omgivet af retfærdighedens vægt, på den anden side Moder Danmark, der lukker sin fangne datter ud af fængslet. Hanne Lausten blev gift med det danske mindretals generalsekretær Frederik Petersen.

En dansk hjælpers indtryk fra Flensborg 1920

Kilde: Victor Foss-Pedersen, Ålborg, dagbog, ADCB P 663.

“25/1 1920: Der var indvarslet til dansk Møde Kl. 3. Allerede Kl. 2 var der en Mængde Mennesker samlede, og da Mødet begyndte Kl. 3, var der en næsten uoverskuelig Mængde. Efter nogle Taler, der blev besvarede med kraftige Hurraraab og Haandklap, satte Demonstrationstoget sig i Bevægelse med et Orkester i Spidsen, der spillede “Jeg elsker de grønne Lunde”. Mængden skulde igennem en Aabning i et Stendige, uden for hvilket en Skole havde taget Opstilling. Eleverne begyndte nu at synge “Sohleswig-Holstein”. Et øjeblik var Situationen kritisk, men saa begyndte de tusinde Danske at synge “Der er et yndigt Land”, hvorved tyskernes Sang fuldstændig druknede. Da vi var kommen ca. 2-300 meter ned ad Gaden, stod der atter en Klasse Elever med tyske Flag. Hvor jeg gik var der et “Hul” i Demonstrationen. Eleverne forsøgte nu at bryde Demonstrationen, men i samme øjeblik var der en halv Snes haandfaste “Tillidsmænd”, der slog dem tilbage. I en Sidegade havde en hysterisk Kvinde og nogle Læredrenge taget Opstilling. Vi havde ingen Fane, men der var flere der havde nogle smaa Flag. Da et af disse Flag passerede denne Samling, sprang Kvinden ind for at rive det væk, men ligesom sidst var der straks nogle Mænd, der forsvarede det med Held. Toget gjorde holdt ved Søndertorv, hvor der blev holdt nogle Taler. Redaktøren for “Flensborg Avis” Ernst Christiansen sagde bl. a. ... “6 Ugers Arbejde og Flensborg er dansk”. Disse Ord blev besvaret med vældige Hurraraab, hvorefter man sang “Der er et yndigt Land”, og dermed var denne umaadelig store Tilkendegivelse forbi. ... Om Aftenen var der stort Møde i Logen og Borgerforeningen. Begge Steder var der stuvende fuldt af Mennesker og den ene Bifaldstilkendegivelse afløste den anden.

11/3 20: Ligeledes i Dag er Byen et Hav af Flag. Jeg har aldrig set mage til Flagnings, Husfacaderne er ganske dækkede af mægtige Flag, men til Tyskernes Forbavselse er der ogsaa en Mængde danske Flag, og i de smaa Gader har vi Flertal. I nogle Gader er der kun enkelte tyske Flag og Resten danske.”

Tillidsrådet hørte til Det mellemslesvigske Udvalg, som ledede det danske agitationsarbejde i Flensborg og landdistrikterne. Armbindet her blev siden gemt af Svend Johansen fra Flensborg.

den halvdel af 1919 vandt Flensborg-standpunktet mere og mere frem – og det blev blot styrket af danske regeringsudtalelser om, at Danmark kun ville modtage byen, hvis den mødte med et absolut dansk flertal. Det forekom at være et ganske urimeligt krav, som end ikke alle de fire købstæder i 1. afstemningszone ville kunne leve op til.

Afstemningsregler

Den 10. januar 1920 trådte Versaillestraktaten i kraft og få dage senere rømmede tyske tropper de to afstemningszoner. Den 14. januar 1920 anløb det britiske krigsskib *Carysford* og det franske krigsskib *La Marseillaise* havnen i Flensborg. Med sig havde de fortroppen på de i alt 3.000 franske og britiske tropper, der skulle sikre opretholdelsen af ro og orden i de to afstemningszoner. Den udøvende myndighed i afstemningsområdet blev overdraget til C.I.S. – den internationale kommission for Slesvig med englænderen Charles Marling i spidsen.

Afstemningsreglerne var ens i de to zoner. Stemmeberettiget var enhver, uanset køn, hvis de opfyldte følgende betingelser: At de var fyldt 20 år senest den 1. januar 1920. At de var født indenfor afstemningszonernes grænser, eller havde været bosat der siden 1900, eller var blevet udvist at de tyske myndigheder uden at have bevaret bolig dér. Man skulle afgive sin stemme i bopælskommunen – eller for de tilrejsendes vedkommende i den kommune, hvorfra de stammede.

Danske og tyske organisationer gik straks i gang med at skaffe oplysninger om samtlige stemmeberettigede fra nær og fjern for at tilskynde dem til at stemme. I de større byer blev der oprettet særlige informationskontorer for de tilrejsende, og organisationerne stod også for det

praktiske arbejde i forbindelse med rejse og indkvartering. Når de tilrejsende ankom med tog eller med skib, stod der festligt smykkede velkomstkomitéer klar til at modtage dem.

I 2. zone dominerede de tilrejsende sydfra. I Flensborg kom der 1.448 stemmeberettigede tilrejsende nordfra. Af disse stemte 75% dansk. Sydfra kom der til Flensborg 8.839 tilrejsende, hvoraf de 90% stemte tysk.

Intet steds kom de tilrejsende til at rykke afgørende ved afstemningsresultatet. Men de satte deres præg på stemningen. Det har næppe været opmuntrende for de danske flensborgere at se det ene tog efter det andet rulle ind på perronen, fyldt med passagerer, om hvem man vidste, at de ville stemme tysk. Også i de mellemslesvigske landsogne var de tilrejsende i alt overvejende grad sydfra.

Fra dansk side var man tilbøjelig til at betragte så godt som alle de sydfra tilrejsende som landsfremmede, preussiske embedsmænd og deres efterkommere, der tilfældigvis var født i afstemningszonen. Men hvis det var tilfældet, så ville der have været betydeligt flere tilrejsende sydfra også i 1. afstemningszone, for der havde ikke været nogen forskel i antallet af embedsmænd mellem Nordslesvig og Mellemslesvig. De fleste tilrejsende har sikkert været folk med reel tilknytning til den gamle hjemegn; mennesker, der i tidens løb var vandret fra land til by og havde søgt lykken i Hamborg, Kiel eller andre større byer sydpå.

Afstemningskamp

I Nordslesvig blev der stemt den 10. februar 1920, og her var resultatet givet på forhånd. Kampen om vælgerne forløb i store træk fredsommeligt uden særlige vanskeligheder med at

Grosse Strasse med slesvig-holstenske flag. På Flensborgs hovedstrøg Storegade og Holm dominerede de slesvig-holstenske og tyske farver. Det samme var tilfældet i de centrale og sydlige dele af byen. Billedet er malet på selve afstemningsdagen af Marie Mertner, og det viser byen set fra karnappen på huset Storegade 61. Marie Mertner var gift med rektor for Auguste-Victoria-Schule.

Herrestaldene med danske flag. Ved de politiske valg var den flensborgske arbejderklasse for længst gået over til at stemme på socialdemokraterne. Men ved afstemningen i 1920, hvor valget stod mellem dansk og tysk, var danskheden endnu stærk i arbejderkvartererne i Flensborgs nordlige bydel.

sikre parternes agitationsfrihed. Afstemningen gav 74,9% for Danmark og 25,1% for Tyskland. Af de fire nordslesvigske købstæder havde kun Haderslev dansk flertal. I Sønderborg stemte 44% dansk, i Aabenraa 45% – og i Tønder blot 24%. Men store, danske stemmeflertal i landdistrikterne majoriserede de små købstæder.

I 2. zone var forholdene anderledes forud for afstemningen. Der var brug for et kæmpemæssigt oplysningsarbejde fra dansk side. Mens de fleste i 1. zone havde et ganske godt kendskab til det moderne Danmark i kraft af avislæsning eller af egen erfaring, så var forestillingerne om Kongeriget længere mod syd højst tågede og prægede af

gamle, slesvigske fordomme: Før 1864 havde de økonomisk velstående slesvigere set ned på de fattige og tilbagestående jyder, som de mest kendte som tjenestefolk eller daglejere. Uden for det bevidst danske miljø i Nordslesvig havde denne opfattelse holdt sig, upåvirket af den rivende, økonomiske udvikling, der i de mellemliggende år var foregået navnlig på landbrugsområdet nord for Kongeåen.

Den stærke danske krone gjorde det muligt at opkøbe flere tyske aviser. I Flensborg *Flensburger Norddeutsche Zeitung*, der snart blev omdøbt til *Neue Flensburger Zeitung*, og i Tønder *Tøndersche Zeitung*, der fik aflæggeren *Der Schleswiger* i Nibøl. Fra slutningen af januar 1920 og indtil afstemningsdagen udkom desuden gratisavisen *Unser Land*. Sidstnævnte blev uddelt gratis på gaden i Flensborg, og i landdistrikterne sendt med posten til dem, der ønskede det.

Men i 2. zone var de danske anderledes underlegne end i Nordslesvig, og de havde mange steder svært ved at komme til orde. I Flensborg lod det sig dog ikke gøre at hæmme deres udfoldelser. Her samlede danske demonstrationstog mange tusinde deltagere, omend de tyske demonstrationer blev endnu større. I landdistrikterne erobrede de tysksindede mange gange de danske møder, der ofte endte med, at et flertal af forsamlingen istemte *Schleswig-Holstein Meerumschlungen*. Enkelte gange kom det til direkte håndgribeligheder, f.eks. i Ellund i januar 1919 og i Skovlund i december 1919, hvor både foredragsholdere og ordstyrere blev truet med vold. Direkte voldshandlinger var dog undtagelsen, men selv efter den Internationale Kommissions ankomst i januar 1920 blev danske møder i landdistrikterne fortsat "erobret" af slesvig-holstenerne. Mange steder på landet forsøgte postbudene at overtale folk til at afbestille abonne-

ment på de dansksindede aviser. Og de bude, der uddelte gratisavisen *Unser Land* på gaden i Flensborg, var dagligt udsat for chikane.

I Nordfrisland kom der voldsomme, tysk-nationale tilkendegivelser. På "friserdagen" i Nibøl den 10. august 1919 afgav flere tusinde tysksindede frisere en "tysk troskabsed" med stærke religiøse overtoner. Og den lille gruppe af dansk-orienterede frisere omkring Johannes Oldsen fra Lindholm havde det ikke nemt, skønt den stærke danske krone satte ham i stand til at udgive dagbladet *Der Schleswiger*.

En åben bekendelse af et dansk sindelag kunne medføre isolation, ja had og foragt fra naboer og andre i lokalsamfundet. Annelise Johannsen, datter af grosserer I.C. Møller, Flensborg, og senere gift med advokat Willi Johannsen, har berettet om, hvordan hendes svigerfamilie i Læk blev chikaneret. Adskillige gange blev ruderne i Ketel Johannsens hjem knust ved natlige stenkast, og selv ansete tyske borgere i byen forlod foran svigerforældrenes hus fortovet og gik over kørebanen for ikke at komme det danske hus for nær. Familiens forretning blev boykottet, og forfølgelsen kulminerede, da en større forsamling på familiens egen grund rejste en galge med en halmdukke, påhæftet svigerfaderens navn, og satte den i brand.

Andre steder engagerede lokale embedsmænd sig stærkt i afstemningskampen: I Hjoldelund sogn appellerede den lokale sognepræst i sin prædiken den 7. december 1919 til menighedens tyske sindelag med disse ord: "Verflucht seien die Hunde, die für Dänemark agitieren!" Og fra alteret opfordrede han sin menighed til at sværge det tyske flag troskab.

I Flensborg var der store tyske demonstrationer, da de tyske tropper drog ud af byen den 24. januar 1920. Dagen efter blev den fulgt op af den

hidtil største danske manifestation med adskillige tusinde deltagere. Fra midten af januar 1920 blev der organiseret kurser og møder for de mange tusinde tillidsmænd fra Danmark og Nordtyskland, der strømmede til Flensborg for at deltage i afstemningskampen.

Navnlig i Flensborg blev der udkæmpet en voldsom krig på plakater. Nogle af tidens bedste plakattegnere var i arbejde på dansk side, bl.a. Rasmus Christiansen, Thor Bøgelund og Harald Slott-Møller.

På det økonomiske plan stod de dansksindede i den aktuelle situation med en stærk krone og en svag mark tilsyneladende bedst. Dette fik den tyske side til at beskyldte danskerne for "Speckpropaganda", og begrebet "Speckdäne" om en slesviger, der af tilsyneladende økonomiske grunde overvejede at stemme dansk, blev en fast bestanddel i den tyske modpropaganda.

Den danske side kunne på plakater lokke med, at skatten i Danmark gik til alderdomsforsørgelse

Også i landsognene blev der kæmpet på livet løs, og her stod den tyske side markant stærkest. I Valsbøl opsatte tyskerne en æresport. Tyske valgplakater, unge hvidklædte piger med Slesvig-Holsten-fanen og i midten en valkyrie med skjold og draget sabel tager mod de tilrejsende.

Jørgen Petersen (Avnbøl) om afstemningen i Nibøl 1920

Kilde: Privateje.

“Den 12. marts rejste jeg videre til Nibøl efter at jeg blev opfordret af den danske valgkomite i de frisiske egne om ufortøvet at indfinde mig på Central Hotel i Nibøl. Her var vi indlogeret en hel stab af danske agitatorer ... Der holdt altid biler til vor rådighed. Vi kunne kun opgive hvor vi ville hen i omegnen, ligesom vi altid kunne få af mad og drikke på hotellet, hvad vi ønskede. Jeg var især ude i håndværkerkredse og forsøgte at påvirke mine standsfæller i dansk retning, men mærkede hurtigt, hvad klokken var slået. Tyskerne havde haft for lang tid til at udfolde en voldsom agitation og folkene var for det meste frisisk orienterede.

I nogle loftsværelser på Central Hotellet havde vi store stabler af alle slags varer, mel, gryn, ris, sukker, alle slags kolonialvarer, håndværkstøj m.m., som var bestemt til at bruges ved valgagitationen. Det var det, som tyskerne nu kalder “Speck”. Undertiden kom der så folk ved aftenstid, små hold på 3-5, og bad om at få danske stemmesedler. De blev så modtaget venligt, blev bevertet og fik nogle gode pakker med, men om de danske stemmesedler blev afgivet er vel nok i de fleste tilfælde tvivlsomt.

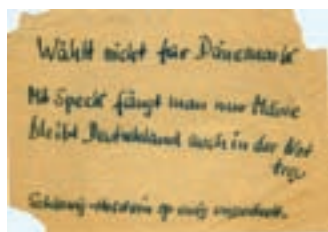
Om aftenen den 12. marts havde vi modtagelsesfest for 14 danske stemmeberettigede. (sådanne hold kom tilrejsende nordfra med togene de sidste dage før afstemningen i 2. zone). Disse modtoges så af os og andre danske på stationen. Hvis de ingen slægtninge havde at holde sig til, blev de helt gratis indlogeret på Central Hotellet, som vi havde lejet. Alle rejseudtagerne fik ved ankomsten varm spise og alt, hvad de behøvede straks ved ankomsten, og hele tiden, indtil valget var forbi. Ved den festlige sammenkomst om aftenen var der mange som talte, og stemningen var højt oppe.

De fleste tilrejsende var dog tyskere, som kom med togene sydfra. Disse modtoges på banegården af musikkorps, som ideligt spillede “Schleswig-Holstein meerumschlungen”. De blev indlogeret hos tyskere.

[...] En del af os, deriblandt også jeg, blev på valgdagen den 14. marts sendt ud til de omliggende valglokaler for at påtale mulige misligheder og forsøg på valgtryk. Vi fik et legitimationsbevis udstedt af den internationale kommission i Flensborg. Jeg blev sendt hen i valglokalet i Nibøl og modtoges til at begynde med af fjendske blikke af valgkomiteen. Da jeg fremviste mit kort, bad man mig dog høfligt en stol. Jeg opdagede hurtigt, at man gennem et par opstillede klædeskabe, som dannede væggen for det såkaldte hemmelige rum, iagttog hvilke stemmesedler de enkelte vælgere brugte, og min protest herimod toges også til følge.”

og social sikkerhed, mens den i Tyskland ville gå i det bundløse hul, der hed krigsskadeserstatninger. Men også den tyske side anvendte økonomiske argumenter. Kort før afstemningsdagen lod direktionerne på både Flensborg Skibsværft og Kobberrmøllen meddele, at de i tilfælde af dansk sejr ville lukke virksomhederne og flytte dem mod syd. Skibsværftet var byens suverænt største arbejdsplads, og Kobberrmøllen var helt dominerende i sit område. Det kunne nok få én og anden familieforsørger til at overveje sin stemme en ekstra gang. Til gengæld lovede skibsreder A.P. Møller at give 100.000 kr. til et universitet i byen og at forlægge hele sin rederivirksomhed til Flensborg, såfremt byen stemte dansk.

For arbejderbefolkningens stemmeafgivning var formentlig Socialdemokratiets holdning det afgørende. Det tyske Socialdemokrati anbefalede at stemme for det nye Weimar-Tyskland, der nu havde en socialdemokratisk præsident, en demokratisk forfatning og en tilsyneladende lys fremtid for sig.

Afstemmingskampen var hård. Svend Johannsen fra Flensborg, som senere blev dansk skoleleder i Slesvig, opbevarede dette minde fra afstemningsdagen i 1920.

Op til afstemningsdagen blev der hængt flag op over hele byen, butiksruder blev pyntede i danske eller slesvig-holstenske h.h.v. tyske farver, folk gik rundt med farvede sløjfer på reversen, og i det hele taget var navnlig Flensborg hyldet i de respektive modstanderes nationale farver.

Afstemningen 14. marts 1920 og Påskekrisen

Selve afstemningsdagen, søndag den 14. marts 1920, oprandt med strålende forårsvejr, og hvad der var mere betydningsfuldt: Dagen forløb i ro, en mærkelig kontrast til de foregående dages larvende sangerdemonstrationer og uroligheder.

Om aftenen den 14. marts 1920 blev spændingen endelig udløst. I 2. zone som helhed var der afgivet 12.800 danske stemmer, svarende til 20%, for Danmark, og 51.724 stemmer, svarende til 80%, for Tyskland. Det første resultat, der indløb om aftenen den 14. marts 1920, var fra Goting på Før. Det hensatte den danske lejr i jubel: 34 danske mod 29 tyske stemmer. Før med de gamle enklavesogne mødte i det hele taget med gode, danske stemmetal: St. Laurentius 33%, St. Johannes 30% og St. Nicolai 18%. Men de fleste andre steder i Nordfrisland og på øerne faldt der forsvindende få danske stemmer, og selv i de bedste sogne langs grænsen nåede tallene ikke over Ladelund 24%, Medelby 25% og Hanved 29% danske stemmer.

I Flensborg faldt der 8.944 danske stemmer, svarende til 25%, og 27.081 tyske stemmer, svarende til 75%. Regnes de tilrejsende stemmer fra, var forholdet mellem danske og tyske stemmer i byen 28% mod 72%.

Resultatet af afstemningen i 2. zone fremkaldte sorg og bestyrtelse i vide kredse i Danmark. Forventningerne om et bedre dansk resultat var under den kraftige agitation blevet skruet stærkt op, og da tallene forelå, gav de anledning til dyb og

Ernst Christiansen om afstemningsdagene 1920

“13. marts: Alle gader sorte af mennesker. Tyske optog dagen igennem (Tordenskjolds soldater). Man vader i tryksager. Tyske sammenkomster i en række lokaler. Luften er fyldt af spænding. Hele byen drukner i flag, deriblandt mange danske, selv i den sydlige bydel.

Aftenen 14. marts: De første efterretninger kommer, dybt nedslående fra landet, Angel, højderyggen, vestkysten, alt revet omkuld af strømmen sydfra. Før er en skuffelse, byen en svag oprejsning. Der bliver stigende tummel på gaden, sort på torvet [Nørretorv, hvor Flensborg Avis havde sin redaktion], nidviser, truende fagter, brus af stemmer. Betjente skaffer kun et øjeblik luft. Så skråles der igen, ustandseligt gjalder det det meste af natten og føles som en hån. Alpejægerne holdes tilbage på kasernen. En præst taler fanatisk, truende fra brøndkarmen på Nørretorv [Neptunbrønden], klokkerne runger tysk sejr over hele vor gamle by; den bitreste af de prøjsiske sejre i vort land.

Folk kommer og går på kontoret, beretter om forulempelser på gaden, ulykkelig stemning på vore sammenkomster. En sten klinger gennem ruden. Pinligt ikke at kunne være helt alene. Taler mekanisk med nogle besøgende, mens hylene lyder udefra, som om alle onde ånder var sluppet løs. Bliver mere og mere kold indvendig, følelsesløs. Bittert som dansk flensborger at opleve dette, en fattig trøst, at vi har sat vore kræfter ind til det yderste, støttet trofast af venner. En ydmygelse for vort folk og en grænseløs sorg.”

Kilde: dagsbogsoptegnelser, L.P. Christensen: Slesvig delt, 1922.

Brosten, kastet igennem ruden ind til Flensborg Avis' redaktion om aftenen den 14. marts 1920. Stenen opbevares siden da på redaktionen.

ægte skuffelse. Den senere statsminister, venstremanden Niels Neergaard, skrev f.eks. i et privat brev: “... jeg tør sige, i hele mit offentlige liv er intet gået mig så nær som dette”.

Dagen efter afstemningen rejste Ernst Christiansen, Andreas Grau, Marie Jessen og Peter Grau til København for at søge at rejse en folke-

Afstemningslokalet i Dittmers Gasthof i Flensborg den 14. marts 1920. Vælgerne havde to muligheder. De kunne lægge en stemmeseddel fortrykt "Danmark – Dänemark" i stemmeurnen, eller de kunne foretrække en seddel påtrykt "Deutschland – Tyskland".

stemning i Danmark for kravet om Flensborgs indlemmelse i Danmark på trods af afstemningsresultatet. De blev straks på banegården modtaget af store folkemængder, og Ernst Christiansen gik i spidsen for et demonstrationstog til Amalienborg, hvor de tre mænd var hos kongen, der modtog dem venligt og imødekommende.

Regeringen Zahle gjorde det imidlertid klart, at den agtede at holde sig til afstemningsresultatet. I efteråret 1918 havde den også haft flertallet af befolkningen og flertallet i Folketingssalen bag sig i dette spørgsmål.

Men nu så det formentlig anderledes ud i befolkningen.

Oppositionen krævede derfor udskrevet valg med den begrundelse, at regeringens politik ikke var i overensstemmelse med folkeviljen, og at regeringen i øvrigt var valgt under krigen, på et

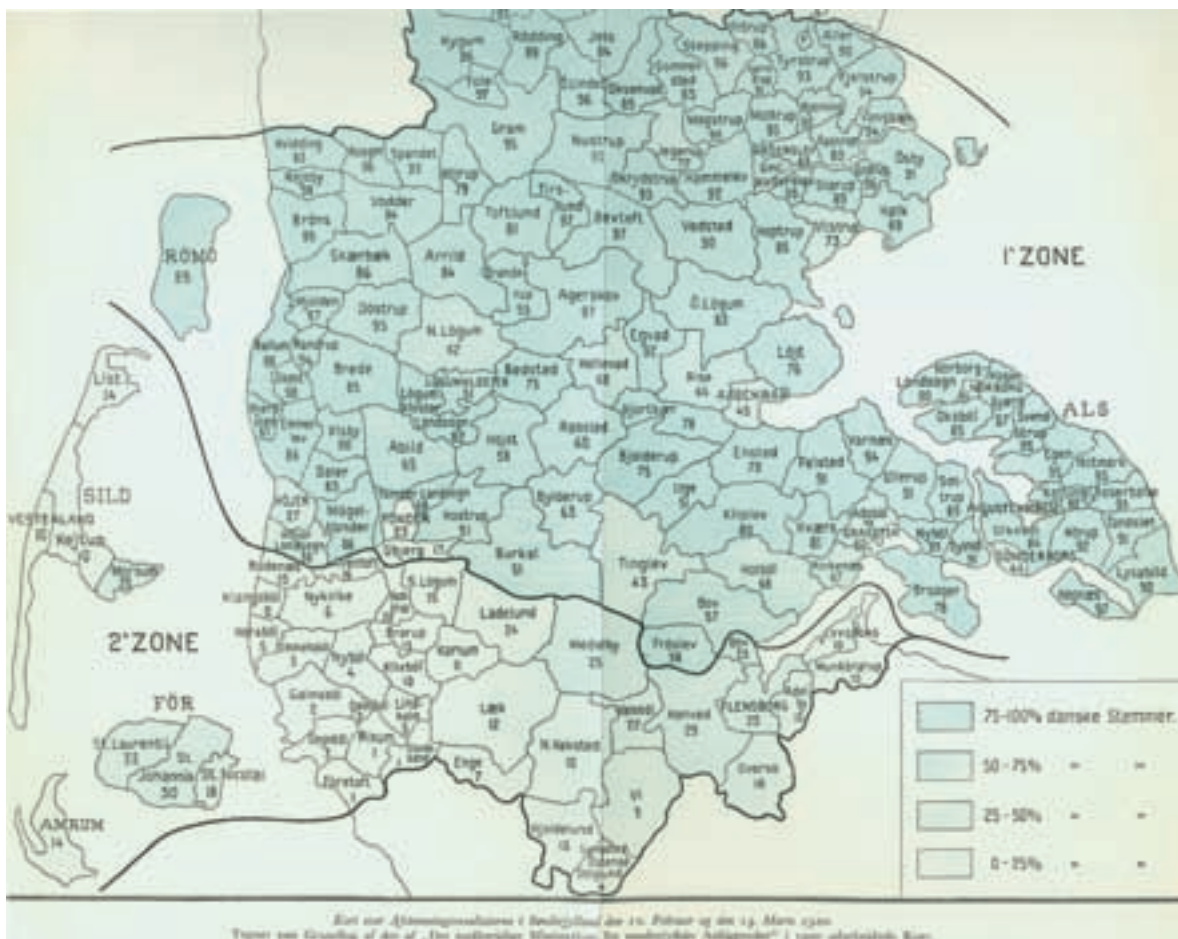
tidspunkt, da det for nationen skæbnesvangre sønderjyske spørgsmål ingen rolle havde spillet.

Statsminister Zahle så dog ingen grund til at udskrive valg. En række mænd med tilknytning til kong Christian den X. forsøgte nu at påvirke denne til at fremkalde et valg. Kongen var overbevist Dannevirke-mænd, så han lod sig let påvirke til at følge sin egen overbevisning. På et møde med statsminister Zahle den 29. marts 1920 forsøgte kongen at få Zahle til at gå af og udskrive valg. Dette nægtede han med henvisning til, at han stadig havde et flertal bag sin regering i Folketinget. Men det stod jo kongen frit for at afskedige ministeriet, tilføjede han. Christian den X. tog ham på ordet.

Mod sædvane nægtede regeringen at fortsætte, indtil en ny var valgt, og kongen måtte i hast udpege et forretningsministerium under højesteressagfører Otto Liebe. Dette fik socialdemokrati og arbejderbevægelse til at beskyldte kongen for statskup og true med generalstrejke. Tvunget af situationen måtte kongen udpege et nyt ministerium, hvis eneste embedshandling blev at udskrive valg. Valget den 26. april 1920 førte til stor fremgang for oppositionen – og en halvering af Det radikale Venstre. Venstremanden Niels Neergaard blev ny statsminister for en regering, støttet af de konservative. Men heller ikke denne nye regering fandt anledning til at anfægte afstemningsresultatet i 2. zone.

Forsøg på internationalisering af 2. zone

Flensborg-folkene arbejdede også med den tanke at lade byen komme under international administration og så gentage afstemningen efter en årække. Den 5. maj 1920 – samme dag som den nye regering var blevet udnævnt – modtog statsminister Neergaard en henvendelse fra Ernst Christian-

Sognekort over afstemningen i 2. zone 14.3.1920. Af i alt 70.854 stemmeberettigede i 2. afstemningszone stemte de 64.524. Det svarer til en stemmeprocent på 91. 51.724 (80,2%) stemte for Tyskland og 12.800 (19,8%) stemte for Danmark. Den 16. april 1920 underskrev medlemmerne af den internationale kommission deres forslag til den nye dansk-tyske grænse. Et flertal, hvor formandens stemme gjorde udslaget, gik ind for Clausen-linjen, mens et mindretal ønskede en lidt sydligere landegrænse, der gik sønden om Aven-toft, Sønder Løgum, Ladelund og Medelby sogne samt en del af Klusskov og bebyggelserne Kobbermølle og Wassersleben. I Paris fulgte fredskonferencen dog flertallets indstilling.

sen, Cornelius Hansen, C.W. Garbers og Holger Andersen. I henvendelsen hed det bl.a., at man gik ud fra, at den nye regering ville støtte Mellemslesvigsk Udvalgs arbejde for oprettelse af en mellemslesvigsk fristat. Ønsket ville udvalget fremsætte i Paris. Den mellemslesvigske fristat skulle stilles under Folkeforbundets protektion. Forslaget var inspireret af Versailles-traktatens bestemmelser vedr. Saar-landet og fristaten Danzig.

Regeringen Neergaard nøjedes med at udtale sin sympati for forslaget, men gjorde det ikke til sit. Man føjede dog til, at skulle den planlagte delegations rejse til Paris bære frugt, så ville Danmark med taknemmelighed modtage den foreslåede ordning.

Den 12. maj 1920 ankom den mellemslesvigiske delegation til Paris for at føre forhandlinger om en internationalisering. Selvom man kunne

Skuffet dansksindet i Valsbøl

Gårdejer Lorens Jepsen var en af de danske i Valsbøl. Da nederlaget var en realitet, med 22 % danske stemmer i sognet, skrev Jepsen til en ven i Vendsyssel:

“Hvad nu? det er spørgsmålet blandt de dansksindede. Vil vi komme med til Danmark. eller er vi tvungne til at udvandre? Thi at blive boende hernede under tysk herredømme, det er der kun få, som vil finde sig i, og disse få ynker jeg, Hvis de ikke vil hyle med de hunde, som de er iblandt, så vil de ikke få det behageligt. Prøjseren er hensynsløs og rå.”

Kilde: ADCB P 345, jf. Slesvigland 1995 s. 9.

drage nytte af redaktør Franz von Jessens fortrinlige kontakter til den franske regering og embedsapparat, var missionen forgæves.

Da Ernst Christiansen indså, at også disse bestræbelser for at redde Flensborg var slået fejl, befandt han sig på et hotelværelse i Paris sammen med Franz von Jessen. Franz von Jessen har berettet om, hvordan Ernst Christiansen kastede sig hulkende ned på en sofa og sagde: “Nu må vi bort fra Flensborg alle sammen, også Flensborg Avis. Vi må nordpå. Efter denne kamp holder vi ikke til atter at skulle under preussisk styre.”

Man forstår Ernst Christiansens frygt: Efter den tabte afstemning måtte afregningens time komme. Mange steder blev der fremsat uforblommede trusler. I Soholm syd for Tønder var

En tvivler affinder sig med Tyskland

Afstemningstiden bød på valgmuligheden “dansk eller tysk”. Nogle følte måske danske sympatier, men var uafklarede, og da valgresultatet så blev til fordel for Tyskland, affandt de sig med det kendte. Anderledes blev det 25 år efter i 1945. Da brød Tyskland sammen – og de selv samme personer tog da springet over i det danske. Et eksempel er læreren Peter Chr. Dahl i Flensborg. I 1920 fandt han sig udadtil til rette med det tyske, i 1945 skiftede han ståsted:

“13. juni 1920. Vi forbliver altså tyske. Den 27. maj telegraferede redaktør E. Christiansen resultatet fra Paris. For os er det sikkert bedst sådan. Vi har i sinde fundet os til rette med Tyskland, og det ville vel have været umuligt at komme i det rette forhold til Danmark.”

Kilde: Dagbog, ADCB P 354. jf. Flensborg Avis 11. marts 1995.

der faldet 91 tyske og 8 danske stemmer. Det tyske Udvalgs lokale tillidsmand erklærede hertil: “Hvem disse kreaturer er, der har handlet så æreløst [at stemme for Danmark], lader sig naturligvis ikke fastslå med sikkerhed; men det lader sig dog alligevel på visse personers optræden forud for afstemningen udmærket vurdere, og således som forbandelsen engang kom over Judas, således vil den også komme over disse forrædere.”

Helt så slemt skulle det dog ikke komme til at gå.

Weimarrepublikken 1920-1933 – en ny begyndelse

Før afstemningen var det fra tysk side understreget, at den nye Weimar-forfatning af 11. august 1919 gav en række grundlovssikrede rettigheder til de danske, der måtte forblive syd for den nye grænse. Der ville ikke blive tale om en fortsættelse af kejsertidens undertrykkelses- og fortrykningspolitik. Der ville blive oprettet særlige offentlige skoler for mindretallet, ligesom det ville blive muligt at oprette private skoler.

Faktisk gav Weimar-republikken også på mange måder fundamentalt nye muligheder: Der

kunne tales dansk på offentlige møder, de politiske presseprocesser stoppede, og den smålige statslige forfølgelse af alt dansk hørte op. I praksis tog det dog sin tid for embedsapparatet at vænne sig til de nye demokratiske forhold, og den kraftige tyske nationale mobilisering op til afstemningen fortsatte i 1920'ernes første år.

Ved valget til det nye Tysklands første grundlovgivende nationalforsamling den 10. januar 1919 faldt stemmerne i Slesvig-Holsten ligesom i resten af Tyskland på de demokratiske midterpartier, hvad der umiddelbart lovede godt for den unge republiks fremtid. Men sådan skulle det ikke gå. Ved valgene i 1920 og i 1921 blev partier-

Den 12. juli 1920, dagen efter genforeningsfestlighederne i Kongeskansen på Dybbøl, tog kong Christian X med bil til Tønder. Ved Kruså stod en større gruppe dansksindede flensborgere og mellemslesvigere parat for at hilse på kongen. De bar skilte med teksterne: "Danske Flensborgere hilser Danmarks Konge" og "Forposterne lever i Haabet". Med sig havde de også det store Dannebrogflag med Frederik VII's monogram, der var blevet strøget på Lyksborg slot, da kongen døde i november 1863. Troskaben mod det danske kongehus var fortsat en uadskillelig del af det danske mindretals identitet.

Det bedre danske borgerskab i Flensborg mødtes i Borgerforeningen. Bygningen blev overtaget af Borgerforeningen G.m.b.H. i 1920 med grosserer J.C. Paulsen som formand og gennemgik en omfattende restaurering. I Borgerforeningen videreførte man traditionerne fra forrige århundrede og mødtes til selskabelighed, foredrag og sang. Borgerforeningens bygning fungerede som forenings- og forsamlingshus for alle danske foreninger i byen. Her fejrede grosserer J.C. Paulsen i 1944 sit guldbrillup, således som det ses på billedet. Bemærk det kransede Dannebrog med Frederik VII's navnetræk – og mørklægningen!

ne på den demokratiske midte valgets store tabe. Det højreorienterede Kapp-kup den 14. marts 1920 og blodige arbejderuroligheder i Flensborg senere på året forstærkede mistroen mellem højre og venstre i tysk politik, og følgen blev, at de midtsøgende partier blev alvorligt svækket. Allerede ved dette valg begyndte den vælgervandring fra midten mod højre, der skulle føre til republikkens endeligt.

Mindretallet – hvem og hvor?

Det danske mindretal, der opstod i Sydslesvig efter den tabte afstemning i 1920, var en temmelig uensartet flok. Danskheden i Flensborg og omegn samt i egnene umiddelbart syd for den nye grænse kunne bygge på en lang og ubrudt dansk tradition. Siden 1864 havde den været en integreret del af den velorganiserede danskhed i Nordslesvig og havde kunnet hente sit rygstød i det danske flertal i oplandet mod nord. Afstem-

ningskampen 1918-1920 havde mobiliseret ikke ubetydelige dansksindede kredse, der hidtil var blevet anset for tabte. Der var afgivet 12.800 danske stemmer, hvoraf 8.944 i selve Flensborg. Det var en betydelig fremgang i forhold til de 456 danske stemmer ved rigsdagsvalget i 1912. Der var altså noget at bygge videre på.

Ca. 70% af de danske stemmer i 2. zone var faldet i Flensborg, og her var danskheden også koncentreret i de følgende år. I byen var afstandene små og danskheden stærk med op imod 10% af stemmerne ved kommunalvalgene (1924). Mindretallet i Flensborg med forstaden Harreslev bestod af tre omtrent lige store dele: Der var de indfødte flensborgere. Hertil kom mange, som var indvandret til byen fra oplandet i takt med industrialiseringen fra 1870'erne. De udgjorde de øvrige to tredjedele af byens danskhed. De indvandrede fra det dansktalende og bevidst danske Nordslesvig udgjorde den hårde kerne, og de kom også til at dominere mindretalsledelsen i byen i 1920'erne. Den nye grænse satte imidlertid en stopper for indvandringen fra Nordslesvig, og det kom til at præge mindretallets sammensætning. Andelen af nationalt bevidste og organisatorisk skolede nordslesvigere stagnerede, og aldersprofilen i de ledende lag steg. De rigsdanske ansatte i de danske institutioner, som nu blev oprettet (skoler, kirke, biblioteksvæsen o.s.v.) overtog med tiden i nogen grad den betydning, som nordslesvigerne tidligere havde haft, omend deres antal var beskedent. Det var idealistiske mennesker, for hvem det nationale arbejde i Sydslesvig var et kald, og som engagerede sig stærkt i mindretallets liv.

Mindretallets ledelse var overvejende dansktalende – i modsætning til mange dansksindede i byen, der havde plattysk omgangssprog. Ledelsen

bestod af redaktører, journalister, funktionærer og købmænd og stod socialt højt over de fleste almindelige medlemmer. Men det var netop deres økonomiske uafhængighed, ikke mindst af tyske arbejdsgivere, der gjorde det muligt for dem at koncentrere deres indsats om de nationale opgaver og at indtage ledende poster i dette arbejde.

Mindretallet i Flensborg var navnlig koncentreret i arbejderkvartererne i byens nordlige bydel omkring Nørregade og Nystaden samt i arbejderforstaden Harreslevmark. Ca. 70% kom fra arbejderklassen, ca. 15% var butik- eller kontoransatte i byens handelsliv, og ca. 7% var selvstændige, mestendels håndværkere og småhandlende. Dertil kom enkelte grosserere og storkøbmænd. Det danske mindretal som helhed betragtet hørte således til i byens socialt dårligst stillede lag. Det gjorde mindretallet sårbart over for pres fra tyske arbejdsgivere og myndigheder. Men det betød også, at det sociale arbejde, som nu begyndte i mindretalsregi, faktisk gjorde en forskel i de mindre bemidlede hjem og var med til at fastholde dem i mindretallet. Det sociale arbejde kunne desuden virke tiltrækkende på bekendte og venner, der endnu ikke hørte med i det danske mindretals fællesskab. Resultatet blev en konstant til- og afgang i mindretallets organisationer.

På landet i den tidligere 2. afstemningszone bestod mindretallet i hovedsagen af mindre gård ejere, husmænd, landarbejdere og håndværkere. Her boede de dansksindede mere spredt og som regel så isoleret, at det var svært at unddrage sig indflydelsen fra de tyskdominerede landsbysamfund. Selv hvor danskheden stod stærkest, var den svag. Det danske sprog (sønderjysk) var ganske vist endnu i 1920'erne almindeligt i grænsestrøget vest for Flensborg. Men brug af sønder-

jysk var ikke nødvendigvis ensbetydende med dansk sindelag.

Uden for strøget syd for den nye grænse var der spredte rester af en danskhed, der havde overlevet uden nogen nævneværdig tilknytning til den danske bevægelse i Nordslesvig. Den byggede på en kongetro, dansk tradition fra tiden før 1864. Den viste sig f.eks. i de forbavsende gode danske stemmetal i de tidligere kongerigske enklaver på vadehavsoen Før. Selv langt mod syd kunne der findes spredte og isolerede danske miljøer, såsom f.eks. Lassen-familien i landsbyen Strukstrup i det sydlige Angel. Dertil kom små mindretal i Slesvig by og Tønning. Disse danske satellitter blev etableret ved opsøgende dansk arbejde i 1920'erne. Mindretallet i disse byer hørte til de økonomisk dårligst stillede. De blev mobili-

På landet boede de dansksindede spredt, ofte omkring enkelte bevidst danske familier som f.eks. Büchert, Budach og Søgaard i Jaruplund, Jepsen, Hansen og Böse i Valsbøl og Lassen i Strukstrup. Büchert-familien på Jaruplundmark udgjorde en enklave for sig, kaldet "Büchert-kolonien". Her er Jaruplund-danskerne samlet i Asmus Jessens grusgrav omkring den unge danske vandrelærer Rudolf Hansen Thorling og Peter Clausen, hos hvem der blev holdt aftenskole (nr. 7 og 9 fra venstre i første række).

Sydslesvigerne: de oprindelige og danske

Kilde: Grænsevagten
1922.

På årsmødet 1922 gav chefredaktør Ernst Christiansen sin karakteristik af de danske i Sydslesvig, deres opgave og forskellen til tyskerne:

“Vor sag er bygget op på en ganske simpel tanke, som i sig selv modsiger alle sigtelserne for chauvinisme fra den ene [i.e. kritikere i Danmark] og forræderi fra den anden side [i.e. Tyskland]: Vi vil hjælpe vor hjemstavns befolkning til at finde sig selv igen. Tredive slægtleds røst skal tale til den og genrejse vort folks livskraft og livsret. Intet skal påtvinges nogen, intet fremmed skal påklistres, kun det oprindelige, det hjemlige skal fremdrages af forglemmelsen til frit valg. Det er vor overbevisning, at vore landsmænd [sydslesvigerne] først kommer på deres rette hylde, når de folkeligt set finder sig selv, når bonde-slægten fra den store fremmede kaserne finder hjem til sin egen gård. Vort folk, som alle slesviger har regnet sig til, byder ikke de vældige muligheder i medgang og de lige så store farer i modgang [som det tyske folk]. Man frister en jævn tilværelse i den lille gård med de blanke ruder, og hvad mod og drif-tighed, der findes, sættes ikke ind på at tage fra andre, men på egen dygtiggørelse og på udjævning af samfundets uretfærdigheder.”

seret under afstemningskampen og i de svære inflationsår og blev fastholdt ved et udbredt socialt arbejde. Men de var samtidig meget sårbare over for pression fra det omgivende tyske samfund.

I hele området mellem de to sydlige forposter i Slesvig og Tønning og grænsestrøget var danskheden i 1920'erne og 1930'erne spredt, svag og dårligt organiseret. Den sydslesvigske landbefolkning fra Angel i øst til Nordfrisland i vest var i overvældende grad tysksindet.

Sindelags-, afstammings- eller sprogmindretal?

Det danske mindretal så sig selv som en dansk forpost i en århundreder lang kamp mellem dansk og tysk i grænselandet mellem Kongeå og Ejder. Udgangspunktet for denne tankegang var hos mindretallets ledere troen på Danmarks historiske ret til *hele* Slesvig. Slesvig ned til linjen Dannevirke-Ejder var urgammel dansk folkegrund, og befolkningen var i kraft af *afstamning* i grunden dansk af rod og blod, helt uafhængigt af det aktuelle nationale sindelag. Gennem historien havde landet oplevet en fortyskning og indvandring sydfra, og var så i 1864 af overmægtige fjender blevet frarøvet Danmark. Alt dette havde gjort store dele af befolkningen fremmed for sin egen nationalitet. Men det ændrede ikke ved, at hele landsdelen ned til Dannevirke hos mange danske og hos mindretallets ordførere blev opfattet som keredansk, lige under den tilsyneladende tyske overflade.

Mindretalsledelsen opgav ikke sin tro på, at sydslesvigerne med tiden igen ville blive danske. Men arbejdet måtte indrettes på langt sigt. Først måtte slesvigerens danskhed vækkes og dermed også ønsket om og viljen til en genforening med Danmark. Det gjaldt om at være forberedt, når der næste gang ville byde sig en mulighed for genforening med Danmark. Om det ville lykkes, afhang af to ting: For det første af en stærk og velorganiseret danskhed i Sydslesvig. Og for det andet af et enigt dansk folk, der var forberedt på at påtage sig den nationale opgave at tage imod sydslesvigerne, når tiden var inde.

Dette synspunkt var kontroversielt i Danmark, hvor grundlaget for den dominerende opfattelse siden 1880'erne ikke opererede med “historiens” eller “afstammingsens” ret, men baserede sig på sindelagsprincippet. Det var heller ikke i harmo-

ni med de danske nordslesvigeres nationalitetskamp, der havde baseret sig på selvbestemmelsesretten i henhold til Pragfredens *Paragraf 5*.

Afstemningen i 1920 havde imidlertid ubarmhjertigt afsløret, at Sydslesvigs genforening med Danmark umuligt kunne begrundes på befolkningens sindelag alene. Derfor fik afstamningen så stor en betydning for de sydslesvigske ledere.

Men hvilke kriterier lagde Tyskland til grund? I alle tilfælde var det i statsretlig forstand en forudsætning for at kunne regnes til mindretallet, at den pågældende var tysk statsborger. Dertil kom fra statens side en række objektive krav.

Den nye demokratiske tyske Weimar-republik anerkendte tilstedeværelsen af et dansk mindretal og tilstod det en række forfatningsmæssige rettigheder. Forudsætningen var opfyldelse af en række *sproglige* krav. Ifølge Weimar-forfatningens artikel 113 måtte “fremmedsprogede folkedele i riget ikke ved lovgivning og forvaltning underkastes indskrænkninger i deres frie, folkelige udvikling, i særlig grad ikke i brugen af deres modersmål i undervisning, forvaltning og retspleje”. I artikel 148 hed det, at der “ved undervisningen i de offentlige skoler skal tages hensyn til, at anderledes tænkendes følelser ikke krænkes”. På tilsvarende vis hed det i den preussiske forfatnings artikel 73, at “provinsiallanddagene ved provinsiallovgivning ved siden af det tyske sprog kunne tillade et andet undervisningssprog for fremmedsprogede folkedele”.

Det var således navnlig *sproget*, der blev anset for at være bestemmende for det nationale tilhørsforhold. Hvis man ville regne sig til det danske mindretal, måtte man også tale dansk. Et dansk *sindelag* var ikke tilstrækkeligt. Det medførte bl.a., at myndighederne foranstaltede sprogpøver for skolebørnene, før de kunne optages i

de kommunale danske skoler, og sorterede de børn fra, der ikke talte tilstrækkeligt godt dansk.

I praksis var det enkelte menneskes nationale tilhørsforhold i Sydslesvig imidlertid mere et spørgsmål om *sindelag* end om afstamning og sprog. En meget stor del af det danske mindretal havde plattysk som dagligsprog. Den enkeltes sindelag var et privat anliggende, der tilmed kunne skifte. Man fødes ikke *med* en national identitet. Man vokser *ind* i den.

For mange sydslesvigere havde afstemningskampen 1918-1920 været en anledning til at tage deres hidtidige nationale tilhørsforhold op til revision. Det fortsatte under de svære inflationsår 1922-23 og førte til en tilvækst af nye medlemmer i mindretallet. I mindretallets egen selvforståelse var dette en helt naturlig udvikling. Men brede kredse i Danmark og i Tyskland, navnlig i Slesvig-Holsten, så med mistro på disse “nydanskere”. Først med de preussiske skoleforordninger fra 1928/29 anerkendtes fra tysk side sindelagsprincippet, i hvert fald når det gjaldt forældrenes valg af skole til deres børn.

Tysk mindretalspolitik

Fredsslutningen i Versailles i 1919 førte til skabelsen af et helt nyt Europakort med mange nye stater og mange nye nationale mindretal. Freden tvang Tyskland og Østrig til store landafståelser. Derved opstod betydelige tyske mindretal i de nyskabte stater Polen (ca. 2,2 millioner) og Tjekkosllovakiet (ca. 3,3 millioner), og det blev hurtigt klart, at man ikke kunne forlange beskyttelse af de tyske mindretal i udlandet, hvis ikke man modsat var villig til at yde en tilsvarende beskyttelse af de nationale mindretal, der befandt sig inden for landets egne grænser.

Der var efter 1920 tre anerkendte mindretal i

Ernst Christiansen (1877-1941) kom i lære som journalist på Flensborg Avis i 1893. Ved Jens Jessens død i 1906 overtog han chefredaktionen. Det lykkedes ham at løfte arven, både journalistisk og politisk. Ernst Christiansen blev i 1916 indkaldt og kom først hjem fra krigen i december 1918. Han var Dannevirke-mand og så det som sin opgave at bevidstgøre sydslesvigerne om deres oprindelige danskhed – og forberede befolkningen i Danmark på at tage imod dem, næste gang en lejlighed bød sig. I modsætning til den kontante Jessen skrev Ernst Christiansen i et lyrisk-poetisk sprog, og han er derfor blevet kaldt “den ømmeste pen i dansk journalistik”.

I august 1927 sprængtes det tyskdominerede Forbundet af nationale Mindretals stævne i Genève på spørgsmålet, om nordfrisere udgjorde et nationalt mindretal eller ej, og polakker, danske sydslesvigere og sorbere udvandrede fra konferencen. Dette førte til, at Forbundet af nationale Mindretal den 27.-28. marts 1928 holdt en ny konference i Flensborg for at klinge skårene. Det lykkedes dog kun i nogen grad. De "nationale" frisere blev fortsat ikke anerkendt som nationalt mindretal. Foto fra mindretalskonferencen i Flensborg: Forreste række fra venstre mod højre: Redaktør af Kulturwehr Jan Skala; rigsdagsmand Machat, Wien; journalist Andreas Grau; rigsdagsmand Dr. J. Wilfan; redaktør Ernst Christiansen; yderst Johs. Oldsen. Bageste række: Malermester P.P. Friis; redaktør Julius Bogensee; gårdejer P. Budach; redaktør L.P. Christensen; byrådsmedlem August Petersen; grosserer Cornelius Hansen; landdagsmand Baczewski; advokat Chr. Ravn; generalsekretær Dr. Kaczmarek, gårdejer J. Søgaard.

Tyskland: Det polske mindretal (ca. 1 million), Lausitz-serberne (sorberne) i Sachsen (ca. 70.000) og endelig det danske mindretal i Sydslesvig (10-15.000). I det vestlige Sydslesvig organiserede et mindretal af nordfrisere sig, men de

blev ikke anerkendt som nationalt mindretal, og langt de fleste frisere vedblev at betragte sig som en tysk stamme. Mindretallene i Tyskland samarbejdede indbyrdes, bl.a. i forbindelse med valg til den tyske rigsdag og den preussiske landdag, og mellem det danske mindretal og de nationale nordfrisere i Sydslesvig blev samarbejdet meget tæt.

Hurtigt viste det sig, at forholdene omkring især det store polske mindretal skulle få afgørende betydning for det lille danske mindretal. De tyske centralmyndigheder var egentlig ikke uvillige til at løse de i sig selv små problemer i det dansk-tyske grænseområde. Men indrømmelser til det danske mindretal i Sydslesvig ville med sikkerhed medføre krav om tilsvarende indrømmelser til det polske mindretal, og det var Tyskland indtil 1926/1928 ikke interesseret i. Det var også udelukket officielt at anerkende den dansk-tyske grænse, for hvis Tyskland først begyndte at anerkende én Versailles-grænse, så ville det uvægerligt medføre krav om anerkendelse af også de øvrige grænser.

Hertil kom, at den tyske centralregering var nødt til at tage hensyn til den nationale opinion i Slesvig-Holsten og det tyske mindretal i Nordslesvig. I dette lokale miljø levede mange i en stadig bekymring for, at centralregeringen i Berlin skulle glemme det slesvigske spørgsmål, og man drømte om en dag at kunne flytte grænsen nordpå igen. Det betød, at tyskheden i grænselandet var tilbøjelig til at overdrive det danske mindretals formentlige farlighed, og det betød også, at de lokale myndigheder i Slesvig-Holsten forsøgte at forhale indrømmelser til mindretallet. Tysklands bestræbelser for at understøtte sit mindretal i Nordslesvig og med tiden at gennemføre en revision af grænsen fik derfor i de følgende år

stor indflydelse på den tyske mindretalspolitik i Sydslesvig.

Dansk mindretalspolitik

De fleste i Danmark var tilbøjelige til at betragte det slesvigske spørgsmål som endegyldigt løst ved grænsedragningen i 1920. Man forventede, at de to nationale mindretal med tiden ville lade sig assimilere i flertalsbefolkningen, og at grænsespørgsmålet således ville løse sig af selv. Men sådan kom det ikke til at gå.

Tyskland foreslog i foråret 1920 Danmark en gensidig mindretalsbeskyttelsesaftale. Dette var Danmark imidlertid ikke interesseret i, fordi stormagten Tyskland meget let ville kunne udnytte den til at blande sig i indre danske anliggender i Nordslesvig, hvorimod småstaten Danmark aldrig ville have tilstrækkelig magt til at gøre noget tilsvarende i Sydslesvig. Danmark holdt i stedet for på, at landets liberale grundlov og den almene frihedslovgivning i sig selv sikrede alle borgeres frihedsrettigheder og dermed også garanterede den bedst mulige beskyttelse af det tyske mindretal i Nordslesvig. Det tyske mindretal blev på den måde sikret frie forhold, og det var håbet at denne model ville forpligte Tyskland moralsk til en tilsvarende liberal fremfærd i Sydslesvig. Dette eksempel til efterfølgelse blev den håndsækning, som det danske mindretal fik til sit møde med det modstræbende preussiske bureaukrati. Det danske mindretal kunne kun pege på de gode forhold for det tyske mindretal i Nordslesvig – f.eks. på skoleområdet – og udtrykke ønsket om en tilsvarende ordening. Men ikke før 1926/1929 fik det danske mindretal i Sydslesvig tilnærmelsesvis så frie forhold som det tyske i Nordslesvig.

Danmark ville også helst undgå en aftale, der

blandede Folkeforbundet eller de allierede sejrmagter ind til beskyttelse af det danske mindretal. Derved ville spørgsmålet nemlig blive knyttet til det i Tyskland så forhadte Versailles-system, og det kunne desuden let blive blandet ind i de større og mere betændte grænse- og mindretals-spørgsmål ved Tysklands østgrænse. Den danske regering så derfor også med misbilligelse på, at det danske mindretal i Sydslesvig samarbejdede politisk med det polske mindretal mod øst. På trods af nuanceforskelle mellem partierne var der bred politisk enighed om dette synspunkt i Danmark.

Støtten fra Danmark

Med den nye grænse rykkede det danske statsråd tættere på Sydslesvig. Det forbedrede mulighederne for en tæt kulturel forbindelse over grænsen. Den danske stat fik mulighed for at understøtte danskheden i Sydslesvig kulturelt, moralsk – og økonomisk. Det var dette, statsminister Niels Neergaard gav udtryk for, da han ved de store genforeningsfestligheder på Dybbøl den 11. juli 1920 udtalte: “En bitter smerte må trods al glæde fylde vort sind for dem, der har kæmpet så trofast. På regeringens og hele det danske folks vegne siger jeg: De skal ikke blive glemt! Det er en ærespligt for enhver regering at støtte dem og af yderste evne opretholde sprog og folkelighed, som de har ofret taprest for.”

Det økonomiske grundlag for det danske arbejde syd for grænsen blev et tillæg til finansloven 1920/1921, som det danske folketing vedtog i sommeren 1920. Bevillingen var på 100.000 kroner årligt, men blev allerede fra finanslovsåret 1921/1922 forhøjet til 200.000 årligt. Der blev i 1921 nedsat et sagkyndigt udvalg under statsministeriet på tre personer til at administrere

Andreas Grau (1883-1935) malet af Harald Slott-Møller til portrætgalleriet på Flensborghus o. 1926. I 1913 flyttede Grau til Flensborg for at være med i opbygningen af det danske ungdomsarbejde, og i de følgende krigsår arbejdede han som journalist ved Flensborg Avis. I afstemningstiden kastede han sig ud i grænsestriden som tilhænger af Flensborgretningen og blev som sekretær for Mellemslesvigsk Udvalg en hovedaktør for mobilisering af danskheden i 2. zone. I mellemkrigsårene var han redaktør af Dybbøl-Posten i Sønderborg og interesserede sig meget for nationale mindretals-spørgsmål i Mellemuropa.

I maj 1921 nedsatte statsminister Niels Neergaard et udvalg, som skulle administrere den danske statslige kulturstøtte til det danske mindretal. Landstingsmand for Venstre, Hans Jepsen Christensen, kom til at spille en central rolle i dette "femmandsudvalg" som en slags uofficiel dansk "minister" for Sydslesvig. Udvalget bestod af medlemmer med tilknytning til begge sider af grænsestriden i 1918-1920, og Jepsen Christensen lagde stor vægt på, at der var enighed i udvalget. Femmandsudvalget ses her til møde på Folkehjem i Aabenraa 23. januar 1928. Fra venstre læge, medlem af Grænseforeningens hovedbestyrelse Vald. Harsløf; rektor, formand for Grænseforeningen H.P. Hansen, Margrethe Lebeck (sekretær), landstingsmand, formand for Sønderjysk Skoleforening Hans Jepsen Christensen (halvt skjult), formand for Sprogforeningen H.P. Hanssen og bibliotekar, sekretær (senere formand) for Sprogforeningen Jacob Petersen.

midlerne. Formand blev landstingsmand for Venstre, sønderjyden Hans Jepsen Christensen, der også var formand for Sønderjysk Skoleforening. Han beholdt denne position under de skiftende danske regeringer og fungerede med stor diplomatisk sans som en slags "uofficiel dansk minister" for Sydslesvig.

Der var i Danmark to modstridende holdninger, som delte sig efter de linjer, der var trukket op under afstemningskampen: Det radikale Venstre og Socialdemokratiet stod mest afvisende

over for det danske mindretal. Det konservative Folkeparti var mest positiv, mens Venstre længe var delt i en Aabenraa- og en Flensborg-fløj. Det kom til at få indflydelse på fordelingen af midlerne. Der blev dog i løbet af 1920'ernes første år i Danmark opnået en politisk konsensus, der gik ud på økonomisk at understøtte det danske mindretal, så det fik frie muligheder for at udfolde sin danske kultur med skoler, kirke, biblioteker, foreningsliv o.s.v., men det gjaldt kun inden for den tidligere 2. afstemningszone. Statslig økonomisk bistand til politiske aspirationer i form af national mission blandt tysksindede sydslesvigere eller direkte arbejde i retning af en grænserrevision var udelukket, hvis den politiske borgfred i Danmark skulle holdes. For at markere statstilskuddets udtrykkelige kulturelle sigte, blev bevillingen i 1922-1923 overført fra Statsministeriet til Undervisningsministeriet.

Mindretallet blev også støttet af private kredse i Danmark. Den vigtigste organisation var *Grænseforeningen*, som blev oprettet i 1920 med udgangspunkt i en række allerede eksisterende foreninger til støtte for danskheden i Sønderjylland. Impulsen til oprettelsen kom fra Ernst Christianesen, der ønskede at skabe en centralt styret organisation i Danmark til støtte for de danske sydslesvigere. Baggrunden var hans urokkelige tro på, at når Sydslesvig ikke var blevet genforenet med Danmark i 1920, så var årsagen ikke sydslesvigernes overvejende tyske sindelag, men derimod, at det danske folk havde stået splittet under afstemningskampen og derfor ikke havde kunnet sætte sin fulde nationale kraft ind på at genvinde hele landsdelen. Det måtte der følgelig laves om på, så det danske folk stod samlet og rede, næste gang der bød sig en mulighed.

Grænseforeningen var i praksis en paraplyorga-

nisation for støtteebejdet til Sydslesvig. Hver lokal afdeling havde en betydelig grad af selvstændighed og kunne på egen hånd tage opgaver op, og foreningens løse struktur gjorde det muligt for dens mange enkelte afdelinger og udvalg at forfølge egne tilbøjeligheder, hvad enten disse nu udsprang af et Aabenraa-, et Flensborg- eller et Danevirkestandpunkt.

Derimod forbeholdt *Ligaen Danmark – Danebrog – Danevirke* (kort: *Ligaen D.D.D.*, fra 1936: Slesvig Ligaen) sig retten til at sige lige ud, at kampens mål var et Danmark til Ejderen. Foreningen blev stiftet i januar 1920 og den holdt sig ude af samarbejdet med Grænseforeningen og de øvrige foreninger, hvis taktiske hensyn bød Liga-folkene imod.

En række eksisterende sønderjyske foreninger valgte at blive uden for Grænseforeningen. Det gjaldt *Flensborg-Samfundet*, der var blevet grundlagt umiddelbart efter den tabte afstemning i 2. zone den 14. marts 1920. I 1921 fusionerede den med *Foreningen Dannebrog*, der havde eksisteret siden 1865.

Sprogforeningen (stiftet 1880) blev i 1921 reorganiseret med H.P. Hanssen som formand. Den anvendte hovedparten af sine midler i Nordslesvigs truede egne, men støttede også det danske sprog i Sydslesvig med bl.a. biblioteksarbejde.

Den nordslesvigske Skoleforening (stiftet 1892) blev reorganiseret i 1921 under navnet *Sønderjysk Skoleforening*, men beholdt sin formand siden 1910, Hans Jepsen Christensen. Foreningen sendte sydslesvigske børn og unge på efterskole og højskole i Danmark og arbejdede navnlig på at sikre børnene undervisning i det danske sprog.

De slesvigske foreninger

En betragtelig del af de sydslesvigere, der stemte dansk den 14. marts 1920, gjorde det i forventning om, at landsdelen herefter ville blive forenet med Danmark. Hvis de skulle fastholdes og ikke blive genopslugt af den assimilationsproces, der kun var blevet afbrudt af afstemningskampen, måtte de knyttes mere permanent til mindretallet. Der måtte opbygges en fast organisation. Det var baggrunden for oprettelsen af *Den slesvigske Forening* den 26. juni 1920.

Foreningens formål var “at samle landsmænd til gensidig støtte i alle folkelige spørgsmål, til styrkelse af dansk åndsliv og oplysning og til opretholdelse af en livlig forbindelse med deres landsmænd nord for Danmarks nye grænse”. Enhver dansksindet mand eller kvinde over atten år kunne blive medlem, når han eller hun var indmeldt af en tillidsmand med distriktsformandens godkendelse. Initiativtageren til foreningen var Ernst Christiansen, som også holdt trådene i sin hånd i de følgende år.

Den slesvigske Forening blev det danske mindretals politiske parti ved rigsdags-, landdags-, provinsiallanddags- og kommunalvalg, og havde også folkelige, kulturelle og sociale opgaver. Der blev straks fra begyndelsen arrangeret danske sprogkurser, og der blev holdt foredrag og andre arrangementer, hvor der blev oplyst om dansk kultur, politik og erhvervsliv, og der blev arrangeret julefester og bespisning af trængende børn og gamle. Med navnet den “slesvigske” byggede foreningen både på traditionen fra *Den slesvigske Forening*, der var blevet oprettet af danske nordslesvigere i Haderslev i 1843, og den flensborgske forening af samme navn, der var blevet stiftet i 1849, men som i 1852 havde opløst sig selv i skuffelse over, at Slesvig ikke var blevet for-

Grænseforeningen

	Afd.	Medl.
1920	29	(9000)
1921	?	?
1922	?	?
1923	95	33052
1924	100	32359
1925	106	30501
1926	117	33399
1927	122	35500
1928	119	36370
1929	128	41128
1930	138	42983
1931	143	44785
1932	143	41663
1933	144	39030
1934	166	45958
1935	169	51241
1936	175	55672
1937	179	61058
1938	181	74800
1939	188	82528

Kilde: Franz von Jessen (red.): *Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937. Bind III, s. 179.* Tal i parentes er cirkatal.

De slesvigske Foreninger

År	Flensborg	I alt
1921	(5200)	(6000)
1922	5150	(6970)
1923	5633	(8893)
1924	5797	8191
1925	(5000)	?
1926	4529	?
1927	4187	?
1928	3612	?
1929	3519	?
1930	3449	?
1931	3305	?
1932	3663	(4093)
1933	3493	(3922)
1934	3077	?
1935	3043	(3627)
1936	3016	?
1937	3018	3562
1938	2850	(3393)
1939	2419	2956
1940	?	?
1941	2048	?
1942	1942	?
1943	?	?
1944	?	?
1945	1990	2728

Kilde: Reimer Hansen, Peter Iver Johannsen, Johann Runge, Thomas Steensen: *Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzgebiet. Landeszentrale für politische Bildung, Schleswig-Holstein, Kiel, 1983. S. 103 og 127. Tallene i parentes er cirkatal.*

enet med Danmark efter treårskrigen. Dertil var der forestillingen om, at den danske bevidsthed i Sydslesvig endnu kun slumrede, men ville kunne vækkes ved at appellere til den regionale *slesvigskehed*, der formodedes at være første trin på vejen mod en bevidst danskhed.

I modsætning til det nordslesvigske tyske mindretals *Slesvigske Vælgerforening*, der blev stiftet den 20. juli 1920, havde det sydslesvigske danske mindretal ikke en grænseflytning på sit program. Men det lå som det udtalte endemål. Målet var, skrev formand L.K. Lausten i 1922, "at oplyse alle de mennesker, der er fødte og hjemmehørende på Sønderjyllands jord [d.v.s. Nord- og Sydslesvigs], om, at de tilhører den danske stamme, at prøjserne kun ejer landet i kraft af erobringens ret – og så få dem til at vende tilbage til dansk sindelag og til dansk tunge og med alle lovlige midler at hævde og kræve deres ret til at leve og virke som danske mennesker på gammel dansk grund."

Organisatorisk overtog foreningen det netværk af tillidsmænd, som var opbygget i årene før verdenskrigen af *Den nordslesvigske Vælgerforening* og især af *Mellemslesvigske Udvalg* under afstemningskampen. Der blev oprettet distriktsforeninger i hver af de 22 valgkredse i Flensborg (inklusive Harreslev og Kobberrmølle-Nyhus). Sammen med den snævrere bestyrelse dannede distriktsformændene den udvidede bestyrelse.

Den slesvigske Forenings Flensborgafdeling kom godt fra start. Ved det første danske årsmøde i Flensborg i september 1921 havde man rundet de 5.000 medlemmer eller mere end 60% af de afgivne hjemmehørende stemmer ved Folkeafstemningen i 1920. Endnu i 1925 var der ca. 5.000 medlemmer, fra 1928 lå det nogenlunde stabilt omkring 3.500. De forholdsvis stabile medlemstal i

Flensborgafdelingen i første halvdel af 1920'erne dækker dog over en kraftig medlemsvandring ind og ud. I løbet af 1920'ernes første fem år bestod halvdelen af alle medlemmer af nyoptagne. Næsten lige så mange forlod foreningen igen efter kortere eller længere tid. Uden om den stabile danske kerne var således et ydre lag, hvor der fandt en konstant til- og afgang sted.

Den 26. september 1920 blev Flensborgafdelingen suppleret af *Den slesvigske Forening for Landdistrikterne*. I modsætning til Flensborgafdelingen tales der i landdistrikternes vedtægter ikke om et *dansk*, men om et *slesvigske* åndsliv. Det skyldtes formentlig navnlig Peter Lassen, Strukstrups initiativ. Foreningen talte i 1922 1.400 medlemmer. Landdistrikterne organiserede dermed henvend 20% af de mennesker, der havde stemt dansk ved folkeafstemningen i 2. zone. Det var en betydelig ringere procentdel end i Flensborg. Der var længere mellem meningsfællerne på landet end i byen, og de isolerede mindretalsdanskere var ikke sjældent udsat for chikane eller boykot fra deres tysksindede naboer. Det afholdt mange fra åbent at bekende dansk kulør og melde sig ind.

Den 19. maj 1922 blev endnu en afdeling stiftet: *Den slesvigske Forening for Gottorp Amt*. Denne forening omfattede Kreis Schleswig med Slesvig by. Dens dominerende skikkelse var gårdejer Peter Lassen fra Strukstrup i Angel. Foreningen angav i 1923 at have mellem 850 og 1.100 medlemmer, i 1925 ca. 450 og i 1927 næppe over 200, hvoraf ca. halvdelen boede i Slesvig by.

Foreningens formål var at "samle hjemstavnsfæller til gensidig støtte i alle folkespørgsmål for at styrke slesvigske åndsliv og slesvigske kultur og for at vedligeholde livlig forbindelse med landsmænd også uden for Slesvig". Man bemærker, at det *danske* er helt fraværende i formålsparagraffen. Opta-

ges kunne desuden “enhver person over 18 år, boende i foreningsområdet, som er kendt af et bestyrelsesmedlem eller en tillidsmand som uplettet og som politisk stabil, og som kan godtgøre, at hans forfædre førend 1864 som hjemstavnsberetigede har boet i det daværende hertugdømme Slesvig, ligegyldigt om han nu for øjeblikket er dansk- eller tysksindet eller om han er friser”.

Gottorp-foreningen nedtonede altså helt *sindslagsprincippet* til fordel for *afstammingsprincippet*. Peter Lassen var nemlig af den opfattelse, at enhver indfødt slesviger i kraft af sin afstamning simpelthen *var* dansk og derfor i grunden ikke havde behov for nogen kulturel forbindelse med dansk sprog eller kultur. Det var nødvendigt, hvis foreningen skulle vinde fodfæste, men udadtil var det ikke ufarligt, for det kunne give bagslag blandt støtterne i Danmark, hvis der var tale om et dansk mindretal i Sydslesvig, hvoraf dele ikke fandt det nødvendigt at bekende sig udtrykkeligt til danskheden.

Ejdersted fik en slesvigsk forening i 1932. Den var resultatet af et intensivt, opdyrkende arbejde, som navnlig vandre lærer Jørgen Jørgensen havde foretaget siden slutningen af 1920'erne. Den hentedes især sine medlemmer i værftsbyen Tønnings arbejderklasse og blandt de mindrebemidlede. Foreningen talte ved sin stiftelse ca. 80 medlemmer.

På vestkysten samarbejdede det danske mindretal med de danskorienterede nationale nordfriserne. Den 25. maj 1923 blev *Den slesvigsk-frisiske Forening* oprettet. Dens formål var at “samle landsmænd til fremme af frisiske interesser, til genoplivelse af frisisk folkekultur under udvidelse af den kulturelle forbindelse med Norden”. Foreningen knyttede an til de frisiske frihedstraditioner og vendte sig navnlig imod preussisk under-

trykkelse og (over-)administration. Formanden, redaktør Johs. Oldsen fra Lindholm, der fra 1925 havde sæde i kreds dagen (amtsrådet) for Sydtønder kreds, varetog også det danske mindretals interesser. Foreningen talte i 1923 ca. 1.000 medlemmer. Langt størsteparten af nordfriserne følte sig som en tysk stamme, og de havde et samlingspunkt i *Nordfriesischer Verein für Heimatkunde und Heimatliebe*, der var grundlagt i 1902. I september 1926 udstedte denne forening ved sin generalforsamling de såkaldte “Bohmstedter Richtlinien”, der fastslog, at nordfriserne var tysksindede og i århundreder havde følt sig forbundne med Slesvig-Holsten og tysk kultur, og man afviste at betragte sig som et nationalt mindretal, således som “dano-friserne” lagde op til. Nordfriserne blev på intet tidspunkt før 1945 anerkendt som nationalt mindretal af de tyske myndigheder.

De første valg 1921

Ved valget den 20. februar 1921 stillede *Den slesvigsk Forening* op for første gang. Der var valg

Ved kommunal- og byrådsvalgene 1924 fik *Den slesvigsk Forening* 10% af stemmerne i Flensborg og syv mandater i det 45 mand store byråd. Socialdemokraterne fik 11 mandater, kommunisterne to, embedsmændspartiet syv, afholdsmænd og privatfunktionærer én, den folkelig-social blok én og Borgerforbundet 16. Overborgmester Todsens pointerede ved det første byrådsmøde, at Flensborg var tyskhedens “værn” og “højborg”. Med tiden blev den danske fraktion dog en naturlig del af byrådsarbejdet. Dens byrådsgruppe bestod af (fra højre) Chr. Ravn, M.H. Johnsen, Cornelius Hansen, J.C. Møller, Samuel Münchow, H. Poggensee og H. Hollensteiner. Yderst til venstre ses redaktør Jacob Kronika som sekretær.

Da inflationen toppede i 1923, udgjorde medlemsbidraget til den danske menighed i Flensborg for Martha Blohm, en svigerinde til Niels Uldall, 5 millioner mark. Den billige mark gav problemer, men den stærke krone gav samtidig mindretallet mulighed for ekspansion.

til både den tyske rigsdag, den preussiske landdag, den slesvig-holstenske provinsiallanddag og til kreds dagene (amtsrådene). Selv om der kun var en reel chance for at opnå valg til kreds dagene, talte Ernst Christiansen varmt for, at mindretallet burde opstille kandidater til alle valg. Hvert eneste valg skulle være en lille "folkeafstemning" og demonstrere mindretallets styrke og sammenhold. Det var samtidig vigtigt at kunne pege på et talstærkt dansk mindretal syd for grænsen som kontravægt mod hjemmetyskheden i Nord-slesvig.

Ved rigsdagsvalget i februar 1921 opnåede *Den slesvigske Forening* i alt 4.697 stemmer. Heraf faldt 3.671 stemmer i Flensborg by, svarende til 13,6% af stemmerne i byen. Det var mindre end halvdelen af resultatet ved folkeafstemningen i 1920. I Flensborg landkreds og Sydtønder kreds fik mindretallets liste derimod kun 3-4%, hvoraf de fleste faldt i Flensborgs umiddelbare opland. I det sydvestlige Sydslesvig med Ejdersted faldt der ikke én eneste dansk stemme og i Slesvig by kun 30. Valgresultatet demonstrerede med al tydelighed, at det danske mindretal i 1920'ernes første år først og fremmest var et Flensborg-fænomen.

Ved landdagsvalget fik *Den slesvigske Forening* i alt 4.720 stemmer. Takket være valgsamarbejdet med det polske mindretal, der ved landdagsvalgene i 1921 opnåede to mandater, havde det danske mindretal alligevel mulighed for at komme politisk til orde i den preussiske landdag.

Ved valget til kreds dagene (amtsrådene) lykkedes det i Flensborg landkreds for det danske mindretals liste at få valgt Jørgen Søgaard fra Jaruplund. Det var af stor symbolsk betydning, selvom den politiske indflydelse blev beskeden de første år.

Inflationstiden 1921-1923

I april 1921 præsenterede de allierede magter Tyskland for en krigsskadeserstatning på 132 milliarder guldmark. Det fik store økonomiske og politiske konsekvenser. Inflationen begyndte at løbe løbsk: I 1914 havde man for en amerikansk dollar kunnet få 4 tyske mark. I juli 1920 måtte man give 39,50 mark for en dollar og i sommeren 1922 400 mark. Frankrig og Belgien besatte i januar 1923 Ruhr-området som pant for sine erstatningskrav, og befolkningen reagerede med en strejke, som den tyske regering finansierede ved at lade seddelpressen køre. Én dollar kostede i januar 1923 18.000 mark, og herefter kom inflationen fuldstændig ud af kontrol. Den 5. november 1923 blev én amerikansk dollar noteret til 4,2 billioner mark. Da regeringen endelig den 15. november 1923 indførte den såkaldte rentemark, blev én rentemark indløst mod 1 billion mark (=tusind milliarder: 1.000.000.000.000).

Inflationen førte til en forarmelse af det tyske samfund, da hundredetusindvis af småspareres indeståender mistede deres værdi. Den førte samtidig til en radikaliserings af det politiske liv, da meget store dele af den tyske befolkning mistede tilliden til den demokratiske Weimar-republik. I Sydslesvig fik dette også nationale følger.

I en situation, hvor dele af befolkningen mistede troen på Tysklands fremtid, steg tilslutningen til det danske mindretal. Mange hidtil tysksindede eller nationalt indifferente sydslesvigere øjnede et håb om et bedre liv, hvis de tilsluttede sig mindretallet. Det tyske samfunds højredrejning betød desuden, at en del mennesker, der var splittede mellem tilslutningen til socialdemokratiet og danskheden, slækkede båndene til SPD og bekendte dansk kulør. Det afspejlede sig i et stigende medlemstal i *Den slesvigske*

Forening og i stigende søgning til de danske skoler i Flensborg.

For mindretalsarbejdet betød værdiforringelsen af den tyske mark en konkret fordel. Støtten fra Danmark steg i værdi. Det blev muligt at købe eller bygge skoler og forsamlingshuse. I 1920 købte *Dansk Kirke i Udlandet* således den tidligere restauration *Kaiserhof* i Toosbuygade i Flensborg og indrettede den til menighedshus; i 1921 købte *Grænseforeningen* hotel *Nordischer Hof* i Nørregade i Flensborg og lod den indrette til dansk forsamlingshus og bibliotek under navnet *Flensborghus*; i 1922 blev grundstenen lagt til *Duborg-Skolen* i Flensborg. I 1923 købte *Flensborg Avis* bygningen i Storegade på Nørretorv, og samme år kunne mindretallet i Slesvig by tage *Slesvighus* i brug. *Slesvighus* blev købt for private midler, som Jutta Skrumsager Madsen i København fik indsamlet i Danmark.

Der var i tyske kredse stærk bitterhed over den danske økonomiske overlegenhed. Det kom til udtryk i heftige verbale angreb, og det skete, at mindretalsbygninger blev bemalet med anti-danske slagord og sætninger.

Det danske mindretal, som for størstedelens vedkommende bestod af socialt dårligt stillede, var ramt hårdt af krisen. Den stærke danske valuta gjorde det muligt at hjælpe brede befolkningsgrupper i Sydslesvig med penge, tøj og madvarer. I den situation oprettede mindretallets organisationer suppekøkkener og foranstaltede på anden vis bispising af børn, gamle og andre trængende.

Dette sociale arbejde tiltrak også folk, som hidtil ikke havde haft større berøring med det danske mindretal. Ifølge mindretallets egen selvforståelse var alle sydslesvigere potentielle medlemmer af det danske folk, og derfor stod min-

Rejse eller blive 1923

Den fremtrædende danske grosserer Niels Uldall i Flensborg overvejede under inflationskrisen i 1923, om han skulle flytte til Danmark eller blive:

“15/3: I dag om 3 Maaneder er Loddet falden. Enten er jeg da ude af Tyskland, eller jeg har ladet Fordelen, som Optionsretten ifølg. Versailles-Traktaten byder, gaa mig Næsen forbi. Hvor er det dog tungt at staa over for en saa stor Afgørelse. Den sværeste Opgave jeg hidtil har haft at løse. Ved den stadige veien “for og imod” slappes formlig Viljen og Energien. Det ene store Fremtidsspørgsmaal efter det andet dukker op i Hjernen og en vældig Plakat med store Bogstaver ‘Bliv’ eller ‘Flyt’ staaar i samme Øjeblik for det aandelige Øje. – Hvad er det da for Afgørelse jeg staaar overfor? Naturligvis Spørgsmaal der altid ligger en omsorgsfuld Familieerøver paa Hjerte, f.E.: I Danmark lever man under sunde rolige Forhold, i Tyskland under oprivende og Dag for Dag mere nedtrykkende Forhold. Men mit Livs Arbeide, alt hvad jeg ved Guds Velsignelse har maattet bygge op, ligger i Flensborg, skal jeg ofre de sidste Stumper der endnu er tilbage af mit skabte Værk og reise nordpaa? Naar jeg bliver i Tyskland, kan min kone saa – om jeg skulle dø tidlig – være betrygget? Mon Tyskerne ikke skulde forstaa ved Arveskatten og andre Skatter, som de i deres Finansnød maatte finde paa, at lægge Beslag paa hendes Formue? I Danmark ville hun være sikret imod saadant. Et andet Punkt: I samme Øjeblik jeg opterer, er [min søn] Bruno dansk Undersaat og saaledes ikke forpligtet til at gaa i Krig for Tyskland, naar det i blind Had mod dets Fjender paatvinger Landet en saadan. Dernæst det nationale Spørgsmaal: Naar jeg flytter vil Tyskerne juble. Skal jeg forårsage dem denne Glæde, ikke gerne. For mine Landsmænds Skyld, ved hvis Side jeg har kæmpet i den store Afstemningskamp, bør jeg blive, hvis jeg nogenlunde kan forsvare det overfor min Familie.”

Kilde: 1923, ADCB P 225-15,1.

De tysksprogede dansksindede aviser opnåede under inflationskrisen en stor udbredelse med støtte nordfra i gode danske kroner.

Den tysksindede Schleswiger Tageblatt gik ind p.g.a. økonomiske vanskeligheder. Den blev overtaget af Neue Flensburger Zeitung, der begyndte udgivelsen af Neue Schleswiger Zeitung den 1. marts 1922. Den 25-årige Martin Lorenzen blev ansat som lokalredaktør.

Den tyske konkurrent Schleswiger Nachrichten iværksatte straks en kampagne imod den danske bevægelse i byen: Man offentliggjorde navne på Slesvig bys dansksindede for om muligt at skræmme dem, og der blev holdt protestmøder i byen. Ruder blev slået ind på redaktionen, og repræsentanter for de nationale tyske foreninger gik fra hus til hus for at advare folk mod at holde avisen. Men det var Tysklands økonomiske stabilisering snarere end forfølgelsen, der endte med at knække avisen i

1925. Fotografiet viser bygningen i Lange Strasse nr. 33, hvor Neue Schleswiger Zeitung havde redaktion, efter at avisen var lagt sammen med Der Schleswiger og Neue Flensburger Zeitung.

dretallet åbent for alle, der ønskede at benytte sig af dets tilbud, hvad enten disse var af kulturel eller social art. Men fra tysk side blev tilvæksten i mindretallets rækker forklaret som resultaterne af uværdig *Speck-Propaganda*. De nye medlemmer var *Speck-Dänen*.

Tysksproget dansk presse

Den tyske vrede rettede sig i særlig grad imod den tysksprogede danske presse, som profiterede kraftigt af inflationen. Under afstemningskampen havde et dansk konsortium i 1919 købt de to tyske aviser *Flensburger Norddeutsche Zeitung* og *Tondernsche Zeitung* og med den som udgangspunkt oprettet *Der Schleswiger* i Nibøl. Flensborg-bladet kom under redaktion af Jacob

Kronika og Julius Bogensee og skiftede i april 1921 navn til *Neue Flensburger Zeitung*, *Der Schleswiger* blev redigeret af Johannes Oldsen. Den 1. marts 1922 blev kredsen af aviser på tysk – men med dansk holdning – udvidet med *Neue Schleswiger Zeitung* i Slesvig by, under redaktion af den unge friser Martin Lorenzen. Aviserne var kun mulige med betydelige tilskud fra private kredse i København, og de opnåede tallet være en meget billig pris under inflationskrisen stor udbredelse. Deres samlede oplag steg fra ca. 1.500 den 1. juli 1921 til 10.315 den 1. april 1923.

Det har næppe *alene* været avisernes prisbillighed, der fik folk til at holde dem. Det har sikkert også spillet en rolle, at store dele af den tyske befolkning på grund af nøden og de urolige forhold mistede tiltroen til republikken og vendte sig mod alternative politiske partier. Der opstod flere steder regionale løsrivelsesbevægelser, der gik ind for opløsning af republikken.

I 1920'ernes første år verserede endda rygter om, at hvis Tyskland skulle sprænges af krisen, så ville Sydslesvig blive tildelt Danmark. Presseforlydender hævdede, at personer med forbindelse til det danske arbejde i Sydslesvig virkede aktivt for en international overtagelse af Kielerkanalen. Egnene nord for denne "kanalstat" skulle i så fald tilfalde Danmark. Rygterne førte den 19. marts 1923 til en omfattende tysk aktion mod det danske mindretal. Store politistyrker mødte op på redaktionerne på *Flensborg Avis* og *Neue Flensburger Zeitung* og på *Den slesvigske Forenings* kontor, og der blev foretaget husundersøgelser hos en lang række ledende folk i mindretallet, uden at der dog efterfølgende blev rejst tiltale.

Kanalstatsrygterne og den tysksprogede presses

virke fik også konsekvenser for støtten fra Danmark. Det danske statsudvalg, der fordelte midlerne til det kulturelle arbejde i Sydslesvig, ville ikke være med til at støtte en national missionsvirksomhed for danskheden i tyske kredse. Kulturbestillingen til Sydslesvig blev fra 1923 videreført, men kun under forudsætning af, at den *udelukkende* blev anvendt til kulturelt arbejde – og dermed altså *ikke* til den tysksprogede presse.

Inflationen og den politiske uro i Tyskland fortsatte. I september 1923 blev landet erklæret i militær undtagelsestilstand på grund af uroligheder i Bayern og andre steder. Undtagelsestilstanden blev den 21. november 1923 benyttet til et forbud mod de tre tysksprogede danske aviser. Begrundelsen var, at bladenes generelle redaktionelle tendens gik ud på at udnytte Tysklands øjeblikkelige svagheit til at arbejde for en løsrivelse af Sydslesvig.

I løbet af et par måneder blev forbudet imidlertid en udenrigspolitisk belastning for forholdet mellem Danmark og Tyskland. Da også Tyskland havde interesse i et godt forhold til Danmark, pressede det tyske udenrigsministerium, *Auswärtiges Amt*, på for at få forbudet ophævet. Det skete den 28. januar 1924, på trods af overordentligt stærke lokale indvendinger fra provinsregeringen i Slesvig-Holsten.

Det reddede dog ikke aviserne. Nødvendige prisstigninger og det tyske samfunds begyndende stabilisering førte til fortsat fald. *Neue Flensburger Zeitung* gik fra 6.331 abonnenter i november 1923 til blot 2.059 i april 1925. Den 6. juni 1925 trådte selskabet i likvidation. Fra 1. august 1925 udkom avisen under navnet *Der Schleswiger* med de to tidligere navne som undertitler. Bladet blev trykt på *Flensborg Avis'* trykkeri, men stod økonomisk og juridisk helt frit. Det blev Jacob Kro-

nika, der kom til at tegne det nye dagblad. *Der Schleswiger* havde ca. 1.800 abonnenter, hvoraf de 800 boede i Flensborg. Af disse betalte kun 300 fuld pris for abonnementet. Avisen var dybt afhængig af de midler, der kunne skræbes sammen fra privat side i Danmark. Men uden et tysksproget organ ville de sidste forhåbninger om at nå ud til de tysktalende slesvigere med det danske budskab briste.

Politiske valg 1924-1925

Inflationstidens fremgang fik også politisk udtryk. Den 4. maj 1924 var der valg til både den tyske rigsdag og den preussiske landdag, og for første gang var der byrådsvalg i Flensborg. *Den slesvigske Forening* stillede igen op til alle valg. Samtidig blev samarbejdet med de øvrige mindretal i Tyskland formaliseret den 27.-28. marts 1924 med stiftelsen af *Forbundet af nationale Mindretal i Tyskland*.

Ved rigsdagsvalget opnåede *Den slesvigske Forening* i alt 6.786 stemmer, en fremgang på mere end 2.000 stemmer i forhold til sidste valg. Det var bestemt ikke ringe, men de mange stemmer rakte på trods af valgsamarbejdet med polakkerne ikke til et mindretalsmandat i rigsdagen. Ved byrådsvalg i Flensborg fik *Den slesvigske Forening* 4.569 stemmer eller 10% af de afgivne stemmer i byen. Det rakte til ikke færre end syv repræsentanter i byrådet, der i alt talte 45 medlemmer, og det rakte til en plads i magistraten. Det blev advokat Chr. Ravn, der blev det danske mindretals første rådmand i Flensborg. Mindretallet fik desuden sæde i de vigtigste udvalg, i alt ca. 30. Ved de samtidige kommunale valg i det øvrige Sydslesvig fik det danske mindretal valgt fem repræsentanter i Harreslev kommuneråd og i Jaruplund to.

I Harreslev kommune blev der afgivet 360 danske stemmer ved kommunerådsvalet i 1924. Det gav danskerne fem af i alt tolv pladser i kommunerådet. De øvrige pladser var besat af fem tyske borgerlige og to socialdemokrater. Her ses fire fra den danske gruppe, fra venstre Heinrich Clausen, Henning Jürgensen, Jes Andresen og Nis Petersen.

Men fremgangen var kun forbigående. Det efterfølgende rigsdagsvalg den 7. december 1924 viste, at det var vanskeligt at holde sammen på flokken til rigsdags- og landdagsvalg, hvor der ikke var en chance for at få valgt et mandat; stemmetallet faldt med ca. en tredjedel. Ved de lokale valg havde man derimod større held til at mobilisere alle sine vælgere. Det viste kredsdaysvalgene i 1925. Den slesvigske Forening opnåede igen valg af én kredsdaysmand i Flensborg landkreds (Jørgen Søgaard). Dertil kom én i Sydtønder kreds (Johs. Oldsen) og to i Slesvig kreds (Fr. Ilper og Peter Lassen). Det ene mandat i Slesvig kreds blev tabt ved det efterfølgende valg i 1929, men ellers holdt mindretallet skansen i de øvrige kredse.

Kommunale danske skoler

En af de vigtigste opgaver for mindretallet efter 1920 var at få skabt et eget skolevæsen og få sørget for danskundervisning til de lidt ældre årgange. Det var betingelsen for at fastholde den opvoksende ungdom i danskheden, og det var en krævende opgave. For en mindretalsskoles opgave er ikke blot at indføre eleven i mindretallets sprog men også i dets nationale og kulturelle fællesskab. I Flensborg havde der ikke været offentlige danske skoler siden 1866/71, på landet ikke siden 1864. Man måtte altså begynde helt på bar bund.

Weimar-forfatningen åbnede mulighed for oprettelsen af skoler for sproglige mindretal (§ 113) og påbød hensyntagen til anderledestænkende elevers (nationale) følelser (§ 148). Bestemmelserne blev tolket sådan, at eventuelle danske skoler for de mindste årgange skulle være kommunale, for femte klasse og opefter kunne privatskoler tillades.

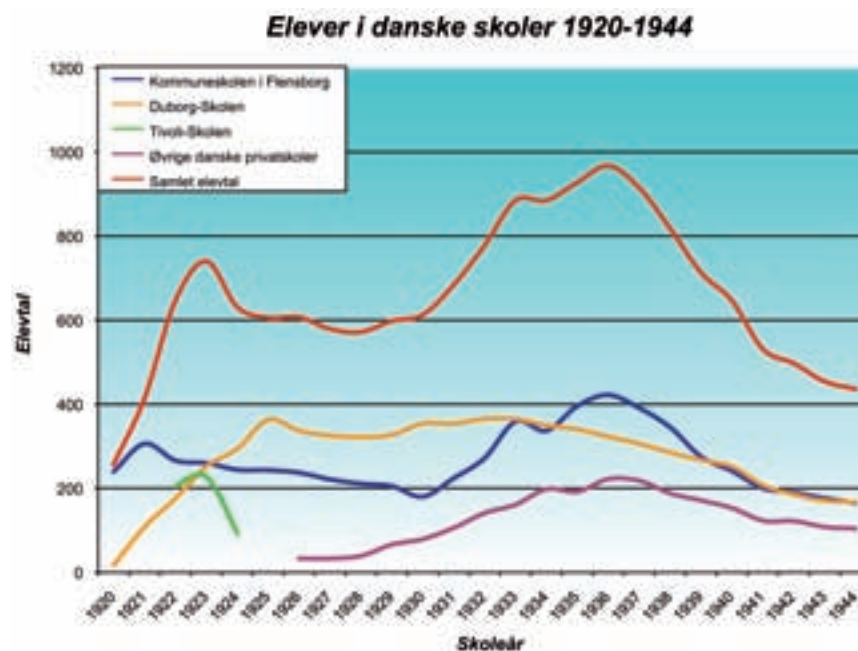
Mindre end to uger efter afstemningen tog skolekommissionen i Flensborg skridt til oprettelsen af en kommunal folkeskole for det danske mindretal. Men myndighederne ville helst selv have kontrol med undervisningen og så helst et så beskedent elevtal i den danske skole som muligt. Derfor hed det i bekendtgørelsen om den kommende skole den 28. marts 1920, at kun børn med dansk modersmål ville kunne blive optaget.

I juni 1920 blev det bekendtgjort, at skolen var tænkt som en rent dansk skole med dansk undervisnings- og omgangssprog. Kun i de øverste klasser ville der blive givet to *frivillige* timer i tysk om ugen. Der skulle altså ikke megen fantasi til at forestille sig, at elever fra den danske kommuneskole ville komme til at stå mindre stærkt, når

de efter endt skolegang skulle fungere i et rent tysktalende samfund, uden de nødvendige færdigheder i mundtlig og skriftlig tysk. Det måtte mane mange forældre til eftertanke. For at gøre fortsat skolegang i byens tyske skoler mere spiselig for medlemmer af mindretallet, blev det samtidig bekendtgjort, at der fremover ville blive tilbudt to timers frivillig danskundervisning i de øverste klasser i den almindelige tyske folkeskole. Det var skolemyndighedernes hensigt på denne måde at fastholde så mange elever som muligt i det tyske skolevæsen.

Der blev anmeldt ca. 1.000 børn til den nye kommunale danske skole. Skolemyndighederne forsøgte herefter ved hjælp af sprogpøver at reducere antallet af optagelser mest muligt. Først frasorterede kommissionen uden videre ca. 500 af de tilmeldte børn med den begrundelse, at ansøgningerne enten ikke var kommet rettidigt, eller at forældrene ikke stammede fra Sydslesvig eller Danmark og følgelig ikke kunne tilhøre mindretallet. Her blev der således anlagt et *afstammingskriterium*. Af de resterende ca. 540 elever sorteredes yderligere mere end halvdelen fra ud fra et *sprogligt kriterium*. Til rest af de oprindeligt ca. 1.000 tilmeldte børn blev kun 239, som kunne omskoles fra tysk til dansk skole. Den 1. oktober 1920 begyndte denne udvalgte flok i den danske kommuneskole, der var indrettet i en ældre og dårligt vedligeholdt bygning i Skolegyde (Schulgasse) i Flensborgs nordlige bydel.

Fra mindretallets side blev der protesteret imod skolemyndighedernes fremfærd. *Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn* var blevet stiftet i maj 1920 med det formål at oprette en privat dansk realskole i byen. Nu kom foreningen også til at tale det danske mindretals sag i kommunale skoleforhold. Skoleforeningen forlangte,

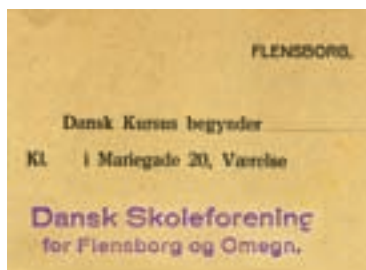
at det – lige som det var tilfældet i Nordslesvig – alene skulle være forældrenes vilje, der afgjorde skolevalget.

Foreløbig havde man dog ikke held med sine klager, og i det følgende år blev der igen afholdt sprogpøver. I 1921 var 638 børn tilmeldt i rette tid, 295 mødte op til prøverne. Af dem slap kun 83 børn gennem nåleøjet og blev omskolet fra tysk til dansk skole. Dertil kom 44 nybegyndere, som var fritaget fra sprogpøven.

1921 blev dog det sidste år med sprogpøver. Den slesvig-holstenske provinsregering indså, at denne fremgangsmåde meget vel kunne ramme det sønderjysktalende tyske mindretal i Nordslesvig, hvis Danmark i gensidighedens navn fandt på at indføre tilsvarende sprogpøver.

De fleste af den danske kommuneskoles elever kom fra arbejderkvartererne i den nordlige bydel.

Elevtal i de danske skoler 1920-1944. Talmaterialet er anført side 337.

Danskkurser blev påbegyndt straks i 1920-21. Denne meddelelse fra 1921 om kursusundervisning i "Hjemmet" i Mariegade i Flensborg er bevaret blandt papirerne fra den allerførste vandre lærer Rudolf Hansen Thorling.

Det gav den et tvivlsomt fagligt ry, som flertalsbefolkningens fordomme og uvilje var med til at forstærke. Det gjaldt derfor om at præstere gode resultater, når byens skoleembedsmænd én gang om året dukkede op for overhøre eleverne. "Vi elever var hjemmefra blevet skrubbet, så vi lignede marcipangrise", huskede Helmuth Leckband. "Vore lærere var mindst lige så nervøse som eleverne. Alt var nøje indstuderet, og hænderne røg i vejret ved hvert spørgsmål." Der var da også sjældent noget at klage over.

Lærerne på den danske kommuneskole i Flensborg var alle tyske undersætter, og med undtagelse af en enkelt var de tysk uddannede og tysksindede. Skoleleder A. Burgwald forvaltede dog sit vanskelige embede loyalt. Skoleforeningen stillede gennem flere år krav om dansksindede og danskuddannede lærere, der også kunne meddele undervisningen i dansk ånd, men den første dansksindede lærer, sydslesvigeren H. Tønnsen, der havde dansk lærereksamen, blev først ansat den 1. april 1933, og først i 1935 fik kommuneskolen med H. Fischer en dansksindet leder.

Også i Flensborgs umiddelbare opland ansøgte dansksindede forældre flere steder om at få dansk skolegang til deres børn. I Klus nord for Flensborg ansøgte forældre til 77 skolepligtige børn i november 1920 om oprettelsen af en dansk afdeling ved kommuneskolen, men fik aldrig noget svar. I landsbyen Ellund ca. 10 kilometer vest for Flensborg afslog det tyske skoleudvalg en ansøgning om at indføre danskundervisning for voksne i skolen. Og i Harreslev kommune, hvor mindretallet stod stærkt, og hvor 41% havde stemt dansk ved folkeafstemningen, forventede dansksindede forældre til 128 børn i 1920, at kommunen ville oprette en dansk afdeling ved den tyske kommuneskole. Men kommunen afviste deres

ansøgning. I 1922 og igen i 1924 ansøgte forældrene i Harreslev om oprettelse af en dansk kommuneskole, men mødte atter afvisning. Kommunen ville ikke strække sig længere end til at tilbyde fire timers frivillig danskundervisning ugentligt ved kommuneskolen uden for sædvanlig skoletid.

Vandre lærere og kursusundervisning

På landet var det således i de første år efter 1920 ikke muligt at oprette danske folkeskoler. I deres sted blev der fra dansk side indsat vandre lærere. Allerede i 1920 var de første vandre lærere i gang med danskundervisning af voksne og børn. Martin Frederik Lange var med til at oprette de første sprogkurser i dansk i Flensborg og omegn, i Østerby i midtlandet og i Aventoft syd for Tønder, og sammen med Rudolf Hansen Thorling tog han fat på at opdyrke en arbejdsmark i strøget syd for grænsen. Men det var først, da *Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn* i 1922 ansatte Niels Kjems som vandre lærer og rejsesekretær, at der kom system i vandre lærerarbejdet. Sammen med sin kone Anna bosatte han sig i Harreslev, hvorfra han ledede arbejdet. En lang række vandre lærere blev ansat og fik tildelt hver sit distrikt. Der var i Sydslesvig i 1920 to vandre lærere, i 1923 var der ni og i 1925 syv. I begyndelsen var arbejdet indskrænket til den tidligere 2. afstemningszone, men det blev efterhånden udvidet til at omfatte hele Sydslesvig. I hele perioden 1920-1945 var der i alt ansat 35 danske vandre lærere, 16 var kvinder og 19 var mænd. En del vendte hurtigt hjem igen, men andre blev i Sydslesvig resten af livet. Flere af dem tog tysk statsborgerskab for at undgå udvisning eller anden chikane fra myndighedernes side. Det var nationalt vakte folk, der af idealistiske grunde

ønskede at gøre en indsats for danskheden i Sydslesvig. De fleste havde ét eller flere højskoleophold bag sig, og det kom til at præge den praktiske tilrettelæggelse af arbejdet.

Man samledes som regel i private danske hjem og senere, hvor der var mulighed for det, i de små danske skoler og forsamlingshuse. "Det vigtigste var sangen, uden den kommer man ingen vegne", skrev Niels Kjems i sin dagbog. Og sunget blev der, mellem oplæsning på dansk for de mindste og dansk diktat for de større børn og voksne. Dertil kom foredrag, navnlig om Danmark (med og uden lysbilleder), indøvning af diletantkomedier, folkedans og anden underholdning, forberedelse af højtidsfester til jul, påske og kongens fødselsdag, idræt og gymnastik og husflid af forskellig art: Træarbejde, kurvefletning, børstebinding, kjolesyning og kurser i omsyning o.s.v. Endelig sørgede vandrelereren for at formidle dansk læsning i form af bøger, aviser og ikke mindst "læsemapper" med de meget populære illustrerede danske ugeblade.

Vandrelererne knyttede desuden forbindelser til fadderskabskredse og venskabsforeninger i Danmark og formidlede ferieophold eller besøg på danske høj- og efterskoler. Arbejdet blev støttet af både Sprogforeningen og Sønderjysk Skoleforening og blev i øvrigt finansieret for danske statsmidler af Dansk Skoleforening, undtagen i de sydligste egne, hvor Grænseforeningen bar omkostningerne.

En ikke ubetydelig del af det nye danske mindretal talte ikke eller kun mangelfuldt dansk. Det blev der straks fra 1920 forsøgt rettet op på med danskkurser i Flensborg og oplandet. Kurserne samlede folk fra alle aldersklasser og sociale lag. De fandt ofte sted i private hjem og havde også en social funktion. Man sang danske sange og

læste danske tekster, f.eks. eventyr af H.C. Andersen. For de viderekomne blev der suppleret med korte foredrag om Danmarks historie, betydningsfulde danske mænd og kvinder, forhold og tilstande i det moderne Danmark og lignende. Disse danskkurser var ofte mange danske sydslesvigeres første møde med Danmark, som de fleste kun havde vage forestillinger om, og som de intet havde hørt om i skolen.

Sydslesvigerne på danske ungdoms-, efter- og højskoler

Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn tog også fat på at hjælpe sydslesvigiske unge på ungdoms-, efter- og højskoleophold i Danmark. Disse skoleophold skulle styrke de unges danskhed, indføre dem i Danmarks sprog, historie og kultur, og ikke mindst dygtiggøre dem i idræt og gymnastik. Efter endt ophold kunne de ofte

Fra 1926 blev det ved den nye preussiske mindretalskolelov muligt at oprette danske skoler i Mellemslesvig. Dermed kunne vandrelerernes undervisning på landet flytte inden for i egentlige skoler. I Hornskov ved Jaruplund stillede Peter Budach straks ved lovens ikrafttræden sit aftægtshus til rådighed, så undervisningen kunne begynde med det samme. Her er eleverne fotograferet foran Budachs aftægtshus i 1926 sammen med bl.a. Duborg-Skolens rektor Dr. Andreas Hanssen og lærerinde Amalie Rattenborg.

Vandrelærerkvaler

Kilde: Bengtsson-Henning-
sen: *Vandrelærere, rejsende i
dansk kultur*, 1996.

Gustav Lindstrøm i Agtrup 14/12 1921: “Vi sang og læste, og jeg læste ‘Prinsessen der ikke kunne sove’ samt ‘Fyrtojet’ og nogle Molbohistorier. Der var hverken mødt mange børn eller voksne, men ellers gik det rigtig godt. Jeg var meget hæs begge aftener.” 10/1 1922 i Østerby: “Trods al venlighed bliver jeg mismodig ved forholdene engang imellem, navnlig ved at der er for få. Selv om sjæl hverken skal tælles eller måles, er der noget trist ved at gå og vente; men det nytter jo ikke at fortvivle.” 11/1 i Agtrup: “Det er strengt for mig at holde skole for så få – men jeg må holde ud og ikke lade mig gå på af tyskernes lumske agitation.”

indtage ledende stillinger i det danske ungdoms- og idrætsarbejde i Sydslesvig.

Fra 1919 til 1925/26 blev der sendt 995 unge på høj-, efter- og efterskoleophold i Danmark, heraf ca. halvdelen fra Flensborg. Antallet af skolebesøg nordpå var størst i inflationstiden frem til 1923-24. I dette år var i alt 314 fra Sydslesvig på skole i Danmark.

For unge mennesker var et ophold i Danmark særdeles tillokkende i disse år. Et Danmarks-ophold gav nye muligheder, og måske kunne der i tilslutning til opholdet fås et arbejde i Danmark. Niels Kjems i Harreslev havde førstehåndskendskab til skolebesøgene. Han vidste også, at støtten var rundhåndet og en og anden blev sendt afsted nordpå, som hellere skulle være blevet hjemme. Hvor motivet til skolebesøget var drømmen om en bedre tilværelse økonomisk og arbejdsmæssigt, var det nok undtagelsen, at opholdet medførte en national dansk vækkelse, vurderede Niels Kjems senere ganske nøgternt.

I mange tilfælde havde skoleopholdet dog god virkning. Om en tysksproget ung mand fra Flens-

borg-egnen på Testrup højskole lød det i 1925: “Han var kun lidet kendt med skriftlig dansk. Han har dog i vinterens løb ved flittigt arbejde gjort gode fremskridt.” Andre elever var knap så motiverede. ““Uden energi og interesse (d.v.s. for danskheden)” synes desværre at passe på alle vore sydslesvigere i år. Ingen af dem er kommen herop for at hente våben til kampen syd for grænsen. Tværtimod: de vil allesammen helst blive heroppe – af økonomiske grunde”, mente forstander Frede Terkelsen på Danebod Højskole i 1925.

Feriebørnsrejser og børnehaver

I februar 1919 tog oberstinde Julie Ramsing og gårdejer Niels Skrumsager initiativ til *Komiteéen for slesvigske Børns Ferierejser*. Nøden og elendigheden i navnlig byerne var stor, og tanken var at skaffe sultne og underernærede børn fra Syd- og Nordslesvig ophold i Danmark hen over sommeren 1919. Der blev dannet lokalkomiteer over hele landet, og i sommeren 1919 blev de første børn fra Sydslesvig afhentet i Flensborg af hjuldamperen *Ægir* og sendt på ferie i Danmark. I alt 10.200 syd- og nordslesvigske børn opholdt sig i de tre sommermåneder af 1919 i Danmark.

Om bord på *Ægir* stod hvidklædte sygeplejersker klar til at modtage børnene med æg og brød med smør. For børn, der havde sultet lige så længe, de kunne huske, og som havde overlevet ved at spise kálroer, som de ofte selv havde måttet “organisere”, var dette første møde med Danmark en meget stærk oplevelse. Med jernbanen blev børnene transporteret til deres forskellige “plejefamilier”.

Ferieopholdene fortsatte efter 1920, nu særligt henvendt på Sydslesvig-børn. I årene 1920-1936 blev i alt 22.000 sydslesvigske børn sendt på ferieophold i Danmark. Syge og svagelige elever på

de danske skoler kunne også efter anbefaling af skolelægen sendes på ophold på helsehjemmet ved Vilstrup Strand i Nordslesvig.

Det var meget ofte landbohjem, der åbnede døren for de sydslesvigske ferie børn, der for flertallets vedkommende kom fra den flensborgske stenbro. Og selvom hjemveem kunne plage, så var venligheden, friheden på landet og ikke mindst den rigelige mad med til at forme børnenes indtryk af Danmark som et land med næsten paradisiske tilstande, hvad en lang række skolestile vidner om. Ferieopholdet i Danmark knyttede ofte livslange venskaber mellem de sydslesvigske børn og deres danske plejefamilier. Det var ikke sjældent først under de månedlange ferieophold i Danmark, at de sydslesvigske børn lærte at tale dansk, og når de vendte hjem til Sydslesvig, kunne man ofte høre på deres dialekt, hvor i Danmark, de havde opholdt sig. Indskolingen til de danske skoler foregik hvert år i april, men det var ofte først efter sommerferien og opholdet i Danmark, at der kunne gennemføres konsekvent dansksproget undervisning i de danske skoler.

Til de helt små børn oprettede Skoleforeningen for Flensborg og Omegn en række børnehaver. Den første blev oprettet i Flensborg i 1921 i et lokale i det tidligere forlystelsesetablissement Bellevue. Den flyttede i 1922 ind i Borgerforeningen i det centrale Flensborg, men da myndighederne i 1924 lukkede Tivoli-Skolen, fik børnehaven en blivende plads her (fra 1941 under navnet Bertha Wulff-Børnehaven). Endnu en børnehave i Batterigade i byens nordlige del blev oprettet i 1925 (fra 1941: Ingrid Hjemmet), og i den nordlige arbejderforstad Harreslevmark åbnede en børnehave i 1926 (fra 1941: Margrethe-Børnehaven). En fjerde børnehave åbnede i 1931 i Adelbykamp i byens sydøstlige del.

Skoleforeningen og Duborg-Skolen

Som nævnt tillod forfatningen fra 1919 ikke mindretallet at oprette egne private skoler for de yngste årgange. En privat realskole for de ældre årgange var derimod mulig. Det var med oprettelsen af en sådan for øje, at *Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn* blev stiftet den 5. maj 1920. Skoleforeningens formål var bl.a. "at fremme dansk åndskultur og skoleundervisning, foreløbig i særdeleshed ved at støtte bestræbelserne for oprettelsen af en dansk borgerskole". I et opråb hed det: "Hjælp til at genoprette, hvad forrige slægters uforstand forsømte og vore erobrere forsøgte at undertrykke. Hjælp til at opdrage og oplære vore børn i modersmålet, i fædrenesproget, som i tusind år hørte hjemme her." Foreningen blev organiseret i 20 distrikter med tillidsmænd

Foran menighedshuset "Ans-gar" i Toosbüygade i Flensborg kommer en gruppe børn i 1934 retur efter fire ugers ophold i Nymindegab. Ferierejserne skulle "fede" de i mange tilfælde underernærede sydslesvigske børn op med gode, danske kalorier. Børnene blev vejet før og efter deres ferieophold, og opholdets succes blev målt i pund. Men rejserne skulle også gøre Sydslesvigerne danske, ganske som deres plejebrodre og -søstre nord for grænsen. De sydslesvigske ferie børn skulle tilegne sig Danmark, danskerne og dansk kultur ved selvsyn og selvoplevelse.

Dansk gennem sang

Kilde: Bengtsson-Henningsen: *Vandre-lærere, rejsende i dansk kultur*, 1996.

Lærerdagbøgerne fortæller, at sangene var vigtige, når det gjaldt om at lære de nye elever dansk: Rudolf Hansen Thorling: "7/1 1921 spadserede til Jørgen Søgaard, Jaruplund med 30 bøger, bl.a. 'Syng dig glad'" 18/1 1921 Østerby: "Vi har lært at synge 'Havren', 'Ole sad på en knold' og 'Vældige riger', 'Slesvig vort elskede omstridte land.'" Gustav Lindstrøm i Agtrup 14/12 1921: "Begyndte børneundervisningen og for de voksne om aftenen. Vi sang og læste." Jaruplund 3/11: "Gik derud og hjem. Jeg havde ikke fået mine læsebøger derud, men så læste vi i sangbøgerne, og jeg lærte dem nogle sange." Niels Kjems: "Kom man med de store ideer og tanker og metoder, skulle man snart blive nødt til at kaste dem overbord. Begyndelsen blev sangen."

i hvert distrikt og tog straks efter sin stiftelse fat på at få oprettet en privat dansk realskole.

Den tyske reaktion på dette nye danske initiativ var direkte krigerisk: "Vi vil bygge en uoverstigelig mur omkring denne første danske kulturinstitution i det tyske Flensborg, og snart vil det vise sig, at den danske skole var et misfoster", hed det i et opråb i *Flensburger Nachrichten*.

Den danske realskole startede med 18 elever den 1. oktober 1920 i *Hjemmet*, redaktør Jens Jessens tidligere bolig i Mariegade. Rammerne her viste sig dog snart at være helt utilstrækkelige. Allerede den 1. april 1921 var elevtallet seksdoblet og talte 108 elever; i 1922 var der 176 og i 1923 252, så det blev nødvendigt at opføre en nybygning til skolen.

Den danske rigsdag bevilgede 300.000 kroner til byggeriet; en meget betydelig sum. Skolen "rejses af det danske folk til fredeligt arbejde for dansk sprog og kultur", hed det i et samtidigt opråb. Den 9. februar 1921 blev der købt et

grundstykke på Duborg Banke, og dr. phil. Andreas Hanssen blev ansat som den første rektor.

Efter mange genvordigheder kunne 180 elever den 16. april 1923 i sluttet trop marchere op til Duborg Banke til den endnu kun halvt færdige skolebygning. Driften af skolen blev finansieret af den danske stat, mens landet Preussen bidrog med et mindre tilskud.

Den tyske skolelovgivning forlangte, at en elev skulle være 10 år, før han eller hun kunne blive optaget på en realskole. De mindre børn var bundet til den fælles, fireårige kommunale grundskole. Eftersom de færreste dansksindede forældre fra den østlige og sydlige del af Flensborg sendte deres seksårige børn den lange vej til den danske kommuneskole i byens nordlige del, betød det, at en betragtelig del af de elever, som realskolen optog, havde gået fire år i den tyske grundskole og først ved 10-års alderen fik undervisning på dansk.

Det var baggrunden for, at dansksindede forældre i Flensborgs øvrige bydele gennem *Dansk Skoleforening for Flensborg* allerede i 1921 anmodede om oprettelsen af danske kommuneskoler i byens sydlige og centrale del. Da det ikke gav resultat, greb forældrene i vinteren 1921-1922 til desperate forholdsregler: De foranstaltede en "skolestrejke", idet de simpelthen holdt deres børn hjemme fra de kommunale tyske skoler. Det kom til episoder, da enkelte børn blev afhentet af politiet og bragt i skole med tvang.

Mindretallet oprettede i stedet privat undervisning af disse børn, foruden de mange, der var blevet afvist ved sprogprøverne til den danske kommuneskole i Skolegyde. Det skete fra den 1. april 1922 i *Tivoli-Skolen*, et tidligere forlystelses-etablisement, der blev købt af *Grænseforeningen* og indrettet til skolebrug med seks klasseværelser og en gymnastiksal. I 1922 gik der på *Tivoli-Sko-*

len 205 danske elever og i 1923 228, idet ca. 50 børn blev afvist ved prøver af myndighederne.

Da skolen blev lukket af myndighederne i 1925 havde 65 afsluttet skolegangen, og 70 blev overført til *Duborg-Skolen*.

Duborg-Skolen var en seks-klasset realskole (5.-10. klassetrin) med afsluttende præliminær-eksamen. Kommende elever skulle forud for optagelsen gennemgå en faglig optagelsesprøve, som skolen selv stod for. Alligevel indførte de flensborgske skolemyndigheder yderligere en prøve med den begrundelse, at *Duborg-Skolen* optog elever, der ikke var "fagligt egnede" til at gå i en realskole – og følgelig hellere burde blive på én af byens kommunale skoler. Helt urigtigt var det næppe, eftersom mange dansksindede forældre foretrak den dansk ledede realskole fremfor den tysk ledede danske kommuneskole.

Allerede i 1923 var 76 elever blevet afvist med den begrundelse, at de ikke havde lært engelsk og derfor ikke ville kunne følge med i undervisningen på en realskole. Den virkelige begrundelse var dog snarere den, at overborgmester Hermann Todsens mente, at eleverne her blev "opdraget til fjender af Tyskland". I 1924 slap 96 af 150 tilmeldte elever igennem *Duborg-Skolens* egen optagelsesprøve. De flensborgske skolemyndigheders prøve sorterede yderligere 67 elever fra, således at kun 27 elever blev fundet egnede til at begynde på den danske realskole. Disse optagelsesprøver blev praktiseret frem til 1927.

Medlemmerne af lærerkollegiet på *Duborg-Skolen* var alle dansksindede. Det bestod i 1934 af seks flensborgere, fire danske nordslesvigere og syv fra Danmark nord for Kongeåen. De lærere, der var danske statsborgere, fik undervisningstiladelse for ét år ad gangen, og tilladelsen kunne til enhver tid tilbagekaldes af myndighederne.

For de fleste af lærerne var gerningen på skolen et nationalt kald. Det påvirkede undervisningen. Lærerne engagerede sig stærkt i elevernes faglige og personlige udvikling, og de deltog i ungdoms- og foreningsarbejdet i fritiden. Set med vore dages øjne herskede der en streng disciplin på *Duborg-Skolen* i 1920'erne, men sådan oplevede eleverne det ikke. Mange kom med erfaringer fra det langt mere autoritære preussiske skolesystem og har berettet om den frie, utvungne og kammeratlige omgangsform mellem lærere og elever på de danske skoler. På *Duborg-Skolen* gik drenge og piger sammen, hvad der også var usædvanligt for tiden. Det var med til at knytte venskaber på tværs af kønnene, og det gav en følelse af, at hele skolen tilhørte én stor, dansk familie.

Også børn fra socialt dårligt stillede familier havde mulighed for at komme på *Duborg-Skolen*.

Duborg-Skolen blev indviet den 29. juni 1924. Bevillingen fra Danmark i stærke danske kroner gjorde det i inflationstiden muligt at bygge en stor, smuk og moderne skole. Der var særlige klasseværelser til undervisning i tegning, fysik, naturhistorie og geografi, gymnastiksal, sløjdløkal, skolekøkken og badefaciliteter. Duborg-Skolen var rammen om al dansk videregående undervisning i Flensborg, indtil indvielsen af Cornelius Hansen Skolen på den gamle Tivoli-grund i 1951. Bygningerne blev tegnet af formanden for Dansk Skoleforening for Flensborg, arkitekt Andreas Dall.

Den danske skole på Harreslevmark begyndte som kommunal skole i 1926, men afløstes i april 1929 af en dansk privatskole med Hans Meng (1901-1954) som lærer. Skolen delte i begyndelsen lokaler med børnehaven, men kunne takket være en bevilling fra Sønderjysk Skoleforening indvie en tilbygning med skolestue og lærerbolig den 28. oktober 1929. Fotografiet viser lærer Hans Meng og samtlige 15 elever i 1930.

Svage eller sygelige børn fik kakao, mælk og rundstykker. Under den store nød og arbejdsløshed i begyndelsen af 1930'erne var henvendelse af eleverne omfattende af denne ordning. Der var fra 1923 hvert år skolelægetilsyn og fra 1931 tandlægetilsyn.

Skolelovene 1926-1929

Klimaet mellem flertal og mindretal havde været iskoldt i de første efterkrigsår. Det bedrede sig, da Gustav Stresemann overtog posten som tysk udenrigsminister fra 1923. Tyskland stod over for optagelse i Folkeforbundet, og den tyske regerings begyndte af hensyn til landets internationale omdømme at forandre udenrigspolitiske signaler også på mindretalsområdet. Dette skulle samtidig være en hjælp til de store tyske mindretal

uden for Tyskland. "Vi kan kun træde i skranken for tyske mindretal i udlandet med fuld overbevisning og med god samvittighed, når vi giver det, som vi kræver for tyskerne i udlandet, til dem, der repræsenterer mindretallene i vort tyske fædreland", erklærede Stresemann. Det fik følger for mindretallets skoleforhold.

Hidtil havde den tyske forfatning og skolelovgivning som nævnt ikke tilladt oprettelsen af private folkeskoler for nationale mindretal. Lokalt i Slesvig-Holsten var modstanden mod at give indrømmelser til det danske mindretal på skoleområdet tilmed blevet forstærket ved den store tilstrømning til mindretallet i de urolige inflationsår. Der måtte derfor fra 1924 føres mange og lange forhandlinger mellem de preussiske myndigheder og repræsentanter for det danske mindretal, før ændringer blev mulige. Der blev givet moralsk hjælp af den danske regering, hvor socialdemokraten Th. Stauning samme år var blevet statsminister. Både Stauning og Stresemann ønskede at bidrage til politisk og national afspænding i grænselandet.

For den preussiske regering ville det være det mindste af to onder, hvis den kunne nøjes med at gennemføre en skolelovgivning for det danske mindretal, men derimod ikke for det polske mindretal. En sådan begrænset ordning ville efter den preussiske regerings mening være tilstrækkelig til over for udlandet at demonstrere Tysklands gode vilje i mindretalsspørgsmål. Ændringen af skolelovgivningen i Sydslesvig kom derfor til at foregå i to etaper.

Den 13. februar 1926 udstedte det preussiske statsministerium et "reskript til ordning af mindretals-skoleforholdene i Slesvig regeringsdistrikts område". Det åbnede mulighed for at oprette private og kommunale danske skoler for

mindretallet i Sydtønder kreds og i Flensborg by og landkreds. En privat skole kunne oprettes, når der kunne mønstres mindst 10 folkeskolebørn, en kommunal skole kunne oprettes, såfremt danske forældre til mindst 24 skolepligtige børn stillede krav om det. Mindretallet blev defineret ud fra et afstammingskriterium: Kun børn af tyske statsborgere, hvis far, mor eller den ene af bedste-forældrene var født enten i Sydtønder kreds, Flensborg by eller Flensborg landkreds, kunne optages i skolen. Også børn af rigsdanske forældre kunne optages. Yderligere skulle kommunen kun imødekomme ansøgninger fra folk, der “i længere tid har stået i forbindelse med dansk folkelighed”, og dette skulle efterprøves i hvert enkelt tilfælde. Denne foranstaltning skulle begrænse adgangen for børn af sydslesvigere, hvis danske sindelag var af nyere dato – og den blev håndhævet. Det forholdsvist beskedne antal tilmeldte børn i årene efter 1926 førte dog med tiden til en mere liberal holdning, da det stod klart, at de ikke udgjorde nogen umiddelbar national fare.

Denne skoleordning kom til at gælde indtil den 31. december 1928, da det polske mindretal endelig fik tilstået en ny skoleordning. Den tog udgangspunkt i de principper, der var nedfældet i Genève-konventionen af 15. maj 1922 (artiklerne 74 og 131) og dens grundsætning om, at bekendelsen til et mindretal måtte ligge i den enkeltes egen frie beslutning. Den “polske skoleforordning” blev udstrakt til Sydslesvig fra 1. februar 1929. Den gjaldt for hele Sydslesvig uden begrænsning, og som noget nyt fastslog den udtrykkeligt sindelagsprincippet. I dens artikel 8, stk. 8 hed det således: “Ved dansk mindretal ... forstås de folkedele i riget, der bekender sig til den danske nationalitet. Bekendelsen af at høre

til mindretallet må hverken efterprøves eller bestrides”, og i stk. 9: “Når et barn anmeldes til en mindretalsskole ... gælder det som tilstrækkeligt bevis for barnets tilhørsforhold til mindretallet.”

Skoler helt til Slien

De nye muligheder blev udnyttet. Allerede den 4. marts 1926 blev der i Harreslev og Harreslevmark anmeldt 61 børn til dansk skolegang, og Harreslev kommune oprettede straks en dansk afdeling ved den eksisterende kommunale folkeskole. De kommunale myndigheder efterprøvede dog forinden elevernes nationale tilhørsforhold og sorterede en stor del af børnene fra. Skolegangen i den *danske afdeling af Harreslev kommunale skole* begyndte med 28 elever.

Nu fulgte skolegrundlæggelserne slag i slag: Den 4. maj 1926 blev *Tarup Danske Skole* i Adelby sogn sydøst for Flensborg indviet i en ældre bygning. I *Jaruplund* begyndte man den 2. juni 1926 i lejede lokaler i Peter Budachs aftægt under ledelse af Amalie Rattenborg.

I Nyhus var der allerede den 7. maj 1926 anmeldt 12 børn til en dansk privatskole, men de lokale myndigheder nægtede at godkende den. I stedet tog en kreds af forældre initiativ til *Kobbermølleskolen* for Nyhus, Kobbermølle og Sosti (Wassersleben). Den åbnede den 4. august 1926 i den gamle villa Schöneck i Sosti under ledelse af August Rattenborg. Af oprindeligt i alt 38 tilmeldte børn slap kun 13 igennem myndighedernes nåleøje.

Den danske afdeling ved den kommunale skole i Harreslev levede ikke op til forældrenes forventninger. Den var siden sin grundlæggelse i 1926 blevet ledet af en tysksindet lærer, og elevtallet dalede stærkt i løbet af få år. Det var uholdbart, og i februar 1929 afmeldte forældrene de reste-

Nye danske skoler

Flensborg danske kommuneskole	1920
Duborg-Skolen	1920
Tivoli-Skolen, Flensborg	1920-1925
Harreslev (kommunal)	1926-1929
Harreslevmark	1929
Kobbermølle	1926-1938
Tarup	1926
Jaruplund	1926
Langbjerg	1929
Slesvig	1930
Tønning	1935
Ladelund	1936

Med indvielsen af den nybyggede "Ansgar-Skolen" den 16. oktober 1931 blev mange års intensivt vandelærerarbejde kronet med held. Det var samtidig det foreløbige højdepunkt i Grænseforeningens Dannevirke-fløjs bestræbelser på at udstrække det opdyrkende danske arbejde helt til Sli-Dannevirke-linjen. Skolen var tegnet af arkitekt Dall, Flensborg, der også havde tegnet Duborg-Skolen. Den oprindelige plan var en bygning med plads til en børnehave med 24 børn og en skole med 24 børn med sløjdsal og læsesal, foruden beboelse for en gift lærer og en ugift børnehavelærerinde. Men tilstrømningen oversteg de vildeste forventninger, og både sløjdsal og læsesal måtte inddrages til brug for de 40 børnehave- og 40 skolebørn. En ekstra fløj med 5 klasseværelser blev bygget til i 1936.

rende børn og rettede henvendelse til Skoleforeningen med bøn om i stedet at få oprettet en dansk privatskole, hvor forældrene selv kunne vælge læreren. Ønsket blev straks imødekommet, børnehaven i Thomasmgade på Harreslevmark blev udvidet med en skoletilbygning, og den 5. april 1929 begyndte Hans Meng undervisningen af de i alt 15 elever i skolen.

Skoleforeningen sonderede allerede i vinteren 1926 muligheden for at oprette privatskoler andre steder på landet, men mange forældre i de

små landsbyer gav udtryk for betænkelighed og frygtede at blive frosset ud af deres tyske naboer. I stedet underviste danske vandrelærere børn og forældre om aftenen. Vandrelæreren kunne indgyde forældrene mod til at oprette en privat skole, og det var det, der skete, da en privat dansk skole i lejede lokaler blev indviet den 20. august 1929 i Langbjerg i Hanved sogn vest for Flensborg med 11 elever.

De danske skoler på landet udgjorde små centre for dansk kulturelt og folkeligt arbejde. Her samledes om aftenen unge og gamle til sløjd og håndgerning, gymnastik eller møder med foredrag eller underholdning, og om søndagen var skolestuen rammen om danske gudstjenester.

Disse skoler i den tidligere 2. afstemningszone blev oprettet på initiativ af *Dansk Skoleforening for Landdistrikterne*. Skolerne blev alle finansieret med dansk statsstøtte gennem *Sønderjysk Skoleforening* – med undtagelse af *Kobbermølleskolen*, der bar tilnavnet *Den sønderjyske Dags Skole*, fordi den blev købt og drevet for midler fra *Grænseforeningens* store landsindsamling hvert år den 18. april på årsdagen for stormen på Dybbøl i 1864.

Syd for 2. zone havde vandrelærere allerede længe arbejdet intensivt, og så snart lovgivningen fra 1929 gjorde det muligt at oprette skoler her, blev *Dansk Skoleforening for Slesvig og Omegn* stiftet for at fremme skolesagen også i det sydlige område. I 1935 skiftede foreningen navn til *Dansk Skoleforening for Sydslesvig*. Allerede den 13. november 1930 åbnede foreningen en dansk *privatskole i Slesvig by* med 16 elever.

Grænseforeningen stod bag oprettelsen, og den ville meget gerne gå videre og også opføre en rigtig skole her på Dannevirkelinjen, hvor den danske stat af mistro til den stedlige danskheds bestandighed og af udenrigspolitiske grunde hid-

til ikke havde ønsket at støtte dansk arbejde. Derfor besluttede man at finansiere en helt ny skolebygning. Den kunne indvies 17. oktober 1931 og fik navnet *Ansgar-Skolen*. I 1933 var den vokset til 71 elever.

Det var skolens opgave at “genopvække det danske sprog i en egn, hvor det i løbet af nogle generationer er faldet i dvale”. Den skulle “hos forældre og børn vække kærligheden til deres forældres, bedsteforældres eller oldeforældres sprog med det formål at bringe dem til at foretage den viljeshandling, som det i alle tilfælde bliver: atter at gøre dansk til deres hjemmesprog. I samme grad som det lykkes, at sindelag og sprog kommer til at dække hinanden, har vi nået vort foreløbige kulturelle mål. Men heller ikke før”, hedder det i årsberetningen for 1933/34.

Skolens vækst fik byens tyske til at reagere. Midt i januar 1933 blev der afholdt et større møde med deltagelse af tyske lærere, embedsmænd og erhvervsdrivende. Stemningen var opildnet, og der blev argumenteret for, at børnene for det første slet ikke var danske og for det andet slet intet lærte, eftersom de fleste i grunden hørte hjemme i hjælpekolen. Der blev nedsat en komité, der skulle opsøge børnenes forældre for at overbevise dem om, at de forsyndede sig mod både deres fædreland og deres børn, når de sendte dem i den danske skole, og det blev desuden foreslået, at byens håndværksmestre skulle nægte at tage børn fra den danske skole i lære. Det var en forsmag på, hvad der skulle komme efter Hitlers magtovertagelse.

Afspænding 1926-1932 – Front og bro

Internationalt fandt der i 1920'ernes sidste år en dansk-tysk afspænding sted. *Kieler-Woche* i 1929 stod i den tysk-nordiske forståelses tegn, og det

såkaldte *Østersøår* i 1931 havde til formål at knytte Tyskland og Skandinavien tættere til hinanden i venskab og forståelse. Ved et stort møde i Flensborg i 1931 betegnede overborgmester von Hansemann byen som “broen mellem Tyskland og Norden”.

Begge mindretal i det dansk-tyske grænseland deltog i denne afspænding, og Ernst Christiansen definerede omkring 1930 slesvigerens særlige rolle som *brobyggeren* mellem nord og syd: Dansk sindelag skulle ikke være ensbetydende med en anti-tysk indstilling – og omvendt. Tværtimod skulle i hele Slesvig et frit nationalt kappestræb sættes i stedet for gensidigt had og undertrykkelse. Hvis både dansk og tysk kultur fik frie udfoldelsesmuligheder, så ville danskheden naturnødvendigt sejre i det lange løb p.g.a. slesvigerens iboende danske natur, mente Christiansen.

Ernst Christiansen gav denne tankegang navnet: front og bro. Front og bro blev forklaret som *national selvhævdelse og mellemfolkelig forståelse*. Front-delen indebar en hævde af dansk kulturs berettigelse og *odelsret* på gammel dansk folkegrund i Slesvig og et forsvar for grænsen og det danske mindretals rettigheder. Bro-delen stod for en imødekommelse og åbenhed over for Tyskland og tysk kultur. Tanken placerede samtidig hele Sønderjylland og i særlig grad dets nationale mindretal i en helt central position som *formidler* mellem Norden og Europa. Helt tilsvarende forsonlige udtalelser kom på samme tidspunkt fra den yngre generation i det tyske mindretal, men blev dog fraveget igen, da nazismen brød igennem i Tyskland.

Denne forsonlige ånd med dens positive definition af mindretallenes opgaver blev først vakt til live igen i 1950'erne, men der skulle gå endnu en generation, før den slog igennem i bredden.

Gårdejer Peter Lassen, Strukstrup (1866-1938) stod på Ejderstandpunktet. I hans øjne var alle slesvigere i grunden danske. Mange var blot fortyskede sydslesvigere, som kunne bringes tilbage til deres oprindelige danske nationalitet. Et af hans agitationsmidler var udgivelsen af tidsskriftet "Südschleswigsche Flugschriften". Peter Lassen var formand for Den slesvigske Forening for Gottorp amt, som han repræsenterede i kredsagen. Portrættet er malet af Harald Slott-Møller o. 1926 til billedgalleriet på Flensborghus.

Valgnederlag eller stabilisering 1928 og 1929

Weimar-republikken havde i midten af 1920'erne oplevet nogle gode år med fremgang og vækst. Der faldt ro over Tyskland, i hvert fald for en tid, og mange med en løsere forbindelse til de danske foreninger faldt fra igen. Til gengæld havde mindretallet i mellemtiden fået opbygget en fast organisation og et eget skolevæsen, i hvert fald omkring Flensborg. Det betød bedre muligheder for at leve en tilværelse som dansk for dem, der virkelig ønskede det. På den anden side var de væsentligste af mindretallets krav nu blevet opfyldt, og det gav mange, navnlig i arbejderklassen, anledning til at genoverveje, hvor krydset skulle sættes ved rigs- og landdagsvalgene. Det var det, der afspejlede sig i stemmetallene. Rigsdagsvalget i 1928 blev en katastrofe for Den slesvigske Forening. Mindretallets liste fik i 1928 kun 2.215 stemmer mod 4.727 ved valget i 1924. Det var mere end en halvering på kun fire år. I de vestlige og sydlige områder af Sydslesvig syntes mindretallet efter valgtallene at dømmes at gå mod sin udslettelse, og selv i Flensborg og omegn så det meget skidt ud.

Det var tilsyneladende navnlig de tyske socialdemokrater (SPD) og til dels kommunisterne (KPD), der gjorde indhug i Flensborgs danske arbejderstemmer. For de dansksindede arbejdere var det et simpelt spørgsmål om, hvor deres stemme gjorde mest gavn. Det var de samme mekanismer, der havde gjort sig gældende i Flensborg i 1880'erne og 1890'erne: Ved rigsdags- og landdagsvalg, hvor den danske liste ikke havde nogen mulighed for at opnå et mandat, og hvor en stemmeafgivelse på den danske kandidat derfor kun havde symbolsk betydning, valgte store dele af arbejderklassen at lægge deres stemme dér, hvor den kunne gavne deres materielle interesser, nemlig på de tyske arbejderpartier.

I landdistrikterne var situationen en anden. Her var utilfredsheden stor i 1928, for høsten var året før slået fejl, svinepriserne var lave, og flere steder havde mund- og klovsyge ført til alvorlige økonomiske tab i sydslesvigske landbrug. En ny bevægelse af utilfredse bønder – *Landvolk*-bevægelsen – var i færd med at opstå, og den forstod at opsamle de utilfredse.

Netop disse utilfredse kredse søgte Strukstrup-bonden Peter Lassen at få kontakt med i 1927, da han begyndte at udgive bladet *Südschleswigsche Flugschriften*. Bladet blev finansieret af *Ligaen D.D.D.* og blev et par gange årligt med uregelmæssige mellemrum sendt i et antal på 6.000 eksemplarer til mennesker med danskklingende navne i byerne Slesvig, Ekernførde og Husum samt i landkredsene Rendsborg og Ejdersted. *Südschleswigsche Flugschriften* argumenterede meget firkantet for, at hele landet ned til Ejderen var gammel dansk folkegrund og befolkningen i grunden dansk, og derfor burde følge sin afstamning og vende sig mod nord. I andre artikler gik man, lige som *Landvolk*-bevægelsen, under udfoldelse af megen bonderomantik løs på de preussiske love og skatter, der tvang de nedarvede sydslesvigske landbrug i knæ, og der blev som løsning på landbrugets problemer peget på lokal selvforvaltning. I *Südschleswigsche Flugschriften* pegede man desuden – i modsætning til det tysk-nationale *Landvolk* – også på en tilslutning til Danmark.

Rigsdagsvalget havde vist et dansk mindretal i tilsyneladende opløsning. Men ved *byråds- og kommunalvalg*ene den 17. november 1929 kunne mindretallet endnu holde sammen på tropperne. Ved de fire lokale valg fik den danske liste til sammen 4.503 stemmer, og det var mere end dobbelt så mange som ved rigsdagsvalget. Det betød, at

mindretallet nu fik fire (mod tidligere syv) byrådsmedlemmer i Flensborg, nemlig grosserer J.C. Møller, redaktør L.P. Christensen, smedeme-ster Samuel Münchow og arbejdsmand August Petersen. Det kunne være gået meget værre, og valget viste i hvert fald, at byens dansksindede arbejdere trods alt ikke havde vendt *Den slesvigske Forening* ryggen og godt ville give den sin stemme, når blot den også gav politisk indflydelse. På landet blev Jørgen Søgaard genvalgt til Flensborg kreds dag, og i Sydtønder kreds blev Johs. Oldsen genvalgt. I Slesvig rakte stemmerne til at sætte Peter Lassen ind.

På en anden måde blev kredsvalgene i 1929 imidlertid ildevarslende: de blev et gennembrud for nationalsocialisterne. NSDAP havde dygtigt indrettet sin propaganda på de kriseramte landbrugere. I Ejdersted, Husum og Slesvig fik NSDAP mellem 22% og 25% af stemmerne. Det var et varsel om, hvad der skulle komme.

Valg 1930 og 1932

Det dårlige valgresultat ved rigsdagsvalget i 1928 gav anledning til en intern diskussion i *Den slesvigske Forenings* Flensborgafdeling. Den borgerligt indstillede ledelse med Ernst Christiansen og formanden L.K. Lausten gik fortsat stærkt ind for, at mindretallets parti burde stille op ved alle valg og vise mindretallets styrke udadtil. Men de socialistisk indstillede medlemmer så anderledes på sagen. De ville ikke spille deres stemme, men ønskede at benytte den til at fremme deres klasseinteresser, og ikke mindst ønskede de at støtte arbejderpartierne i en tid, hvor nazisterne stormede frem. Begge sider frygtede at miste medlemmer, men var uenige om taktikken. Den borgerlige side ville forpligte medlemmerne på at stemme dansk ved *alle* valg, for derved at fasthol-

de stemmerne også ved lokale valg. Arbejdersiden havde samme mål, men ville opnå det ved at fritstille medlemmerne ved rigsdags- og landdagsvalg og kun forpligte ved lokalvalgene. Man risikerede nemlig, at mange meldte sig helt ud af *Den slesvigske Forening*, hvis man fremtvang en konflikt mellem de nationale sympatier og de sociale interesser. Endnu var medlemstallet i Flensborg stabilt, hvorimod foreningen i Slesvig og Tønning havde mistet mange arbejdere.

Redaktør Tage Jessen, søn af den legendariske redaktør Jens Jessen og siden 1928 ansat på *Flensborg Avis*, stillede på et møde den 13. august 1930 op til formandsposten mod L.K. Lausten – og vandt. Dette kampvalg førte til dannelsen af en helt ny bestyrelse i Flensborg-afdelingen, der besluttede, at *Den slesvigske Forening* herefter ikke skulle stille op i Flensborg ved rigsdags- eller landdagsvalg. Danske vælgere i Flensborg kunne, hvis de ønskede det, i stedet stemme på *Den slesvigske Forenings* kandidat i landdistrikterne, hvor man fortsat stillede op. Det afspejlede sig i valgresultatet ved rigsdagsvalget den 14. september 1930. Mindretallets liste opnåede ved dette valg i alt kun 1.671 stemmer.

Den nationale afspænding i grænselandet, der var påbegyndt sidst i 1920'erne, fik et tilbageslag, da virkningerne af børskrakket i 1929 i New York slog igennem i Europa i 1931-32 og førte Weimar-republikken ind på den dødsrute, der endte med dens sammenbrud. Tonen skærpedes og medførte i årene 1932-33 en stigende national spænding i det dansk-tyske grænseland. Nord for grænsen agiterede tyske kredse for en flytning af toldgrænsen til Kongeåen som en løsning på landbrugets afsætningsproblemer, og syd for grænsen forsøgte dele af den tyske presse at slå grænsepolitisk mønt af den stærke nationalsoci-

Valgpropaganda i Flensburg ved præsidentvalget i 1932. I 1932 udløb Hindenburgs valgperiode som republikkens præsident. De demokratiske midterpartier (socialdemokrater, centrum og liberale), der syv år tidligere havde været imod Hindenburg, kunne ikke selv stille med en kandidat, der kunne måle sig i popularitet med nazisternes Adolf Hitler eller kommunisternes Ernst Thälmann. De overtalte derfor den 84-årige Hindenburg til at genopstille. I første valgrunde den 13. marts 1932 opnåede ingen kandidat absolut flertal. Ved anden valgrunde stod Hitler over for Hindenburg, der lige akkurat sejrede med 53% af stemmerne. Hindenburg døde i 1934, og Hitler forenede embedet som regeringschef og præsident i titlen som "det tyske folks fører og rigskansler".

alistiske propaganda om folkefællesskab og national samling.

Arbejdsløsheden og nøden var stor i Flensburg og i Sydslesvig i det hele taget, og under valgkampene kom det til voldelige sammenstød mellem kommunister og nationalsocialister i gaderne. I Slesvig-Holsten voksede tilslutningen til nationalsocialismen eksplosivt fra 4% ved rigsdagsvalget i 1928, over 27% i 1930 – til 51% ved juli-valget i 1932, mod kun 37% i Tyskland som helhed. Slesvig-Holsten var blevet en nationalsocialistisk højborg. I Sydslesvig var tilslutningen endog stærkere end i Holsten; her opnåede natio-

nalsocialisterne ved julivalget 1932 isoleret set 61,9% af stemmerne. Det var den højeste tilslutning noget steds i Tyskland. Partiet stod stærkest på landet og allerstærkest i det tyndt befolkede midtland, gesten, hvor partiet i gennemsnit opnåede ikke mindre end 78% af stemmerne. Her havde allerede landbrugskrisen i 1920'erne radikaliseret bønderne og gjort dem modtagelige for ekstreme politiske løsninger. I byerne var kommunismen til gengæld vokset stærkt, og i det danske mindretals kerneområde Flensburg, hvor størsteparten af medlemmerne hørte til blandt småkårsfolk, havde den vundet stærk tilslutning, ikke mindst i den nordlige bydel omkring Nørregade, Nystaden og i arbejderforstaden Harreslevmark.

Diskussionen, om mindretallet skulle stille op til de nationale valg eller ej, blev gentaget ved landdagsvalget i april 1932. Denne gang var der med 87 stemmer mod 12 overvældende flertal for ikke at stille op. Taktikken blev fastholdt ved de følgende rigsdagsvalg. Resultaterne forandrede sig kun lidt: Ved rigsdagsvalget den 31. juli 1932 opnåede *Den slesvigske Forening* i hele Sydslesvig 1.367 og den 6. november 1932 1.544 stemmer. Men stemmetallene var for længst ophørt med at afspejle den faktiske tilslutning til danskheden i Sydslesvig. Og da nationalsocialisterne efter magtovertagelsen i 1933 forbød socialdemokratiet (SPD) og kommunisterne (KPD), så vendte mange arbejdere tilbage til mindretallets foreninger.

Mindretalsliv 1920-1932

Med Weimar-forfatningen fra 1919 var der som nævnt givet bedre muligheder for mindretallets virksomhed, og skoleforordningerne fra 1926 og 1928/29 betød endnu et fremskridt. I modsætning til tiden før 1920 var det nu muligt at leve et dansk mindretalsliv indenfor det tyske riges grænser.

Kirken

Siden stiftelsen i 1905 var de danske flensborgeres interesser på det kirkelige område blevet varetaget af *Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn*, der i 1919 talte 236 medlemmer. Statskirken sørgede for danske søndagsgudstjenester, men siden 1900 var det kun hver anden søndag.

I august 1920 fandt de danske kirkegængere tiden inde til at gøre krav på friere og bedre forhold. *Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn* rettede henvendelse til provst E. Niese i Flensborg med bøn om dansk gudstjeneste hver søndag og på alle kirkelige festdage. Man ønskede desuden sine gudstjenester ledet af en præst fra Danmark, men så helst, at det kunne fortsætte inden for rammerne af den slesvig-holstenske landskirke. Alternativet, at oprette en frimenighed, forekom i begyndelsen mindre tillokkende, fordi man frygtede, at kun få af byens dansksindede borgere var villige til at forlade landskirken. Man håbede at få lov til at fortsat at benytte Helligåndskirken. Provst Niese svarede længe henholdende. Den slesvig-holstenske landskirke ville helst undgå et brud med de dansksindede, men så på den anden side meget nødt, at der kom en præst nordfra til Flensborg.

I mellemtiden tog den rigsdanske organisation *Dansk Kirke i Udlandet* kontakt til *Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn* og tilbød et samar-

bejde, der imidlertid indebar oprettelsen af en frimenighed. Et samarbejde blev indledt, og *Dansk Kirke i Udlandet* købte i oktober 1920 ejendommen Toosbüygade 7, der havde fungeret som dansk forsamlingslokale under afstemningskampen. Ejendommen blev indrettet som menighedshus under navnet Ansgar efter Nordens apostel, der havde prædikeret i Slesvig i 800-tallet.

Forhandlingerne med den slesvig-holstenske landskirke trak fortsat i langdrag, og til sidst slap tålmodigheden op: På et møde den 12. maj 1921 blev *Den danske Menighed i Flensborg* oprettet som en fri menighed, uafhængig af den slesvig-holstenske landskirke og med tilknytning til *Dansk Kirke i Udlandet*. Den 26. juni 1921 blev kirkesalen i *Ansgar* indviet og pastor Carl Wulff Noack indsat som præst for den danske menig-

Ved Helligåndskirkens genindvielse som dansk kirke 28. august 1927 gik biskop Wegener, generalkonsul Neergaard-Møller, præsterne C.W. Noack og H.F. Petersen og præstekolleger i højtidelig procession fra menighedshuset Ansgar i Toosbüygade til det nye hjemsted.

Kirkesalen i Lorens Jepsens gård i Valsbøl blev indviet 2. december 1923 som hjemsted for en fri grundtvigsk menighed. Dannebrog er betegnende for tonen i menigheden. Dansk Kirke i Udlandet, som bar kirkearbejdet i Flensborg, holdt sig derfor lidt på afstand, "da man ikke kunne være forsigtig nok overfor de nationale brydninger".

hed i byen. Ved sin oprettelse talte menigheden ca. 700 medlemmer, men allerede i 1923 var tallet 2.700 medlemmer.

C.W. Noack tog også fat uden for Flensborg. Allerede fra 1922 afholdt han jævnligt gudstjeneste i Slesvig by, Harreslev og Valsbøl, og snart fulgte andre små menigheder med: Tarup (1924); Kobbermølle (1926), Jaruplund (1927), Lyksborg (1930) og Adelby (1932). I 1932 skiftede foreningen derfor navn til *Den danske Menighed i Flensborg og Omegn*, og i 1933 blev pastor H.F. Petersen ansat som præst for landdistrikterne. Gudstjenesterne blev holdt i egne bygninger, men kunne også holdes i de lokale tyske sognekirker, hvis kirkeforstanderskabet ellers gav sin tilladelse. Det var ikke en selvfølge. Således afviste kirkeforstanderskabet i Adelby både i 1932 og 1933 ansøgninger om at måtte anvende sognekirken til

dansk gudstjeneste, men måtte bøje sig, da det i november 1933 blev underkendt af landskirkekontoret.

Uafhængigt af Flensborg oprettede Maren Sørensen i 1922-1923 i Valsbøl vest for Flensborg en dansk frimenighedskreds, der blev betjent af skiftende præster. Frimenigheden havde fra december 1923 kirkesal i Lorenz Jepsens gård, men flyttede i 1930 ind i det nyopførte forsamlingshus.

Eftersom det danske mindretal i Flensborg efter 1921 gik til gudstjeneste i *Ansgar*, forsvandt behovet for landskirkens dansksprogede gudstjenester i Helligåndskirken, og den sidste gudstjeneste blev holdt i maj 1923. Helligåndskirken stod tom og ubenyttet i henved et år, og i 1924 henvendte den danske menighed sig til kirkekollegiet i Marie Sogn med bøn om at måtte købe eller leje kirken. Det blev imidlertid afvist. Først med den almindelige afspænding lykkedes det i 1926 at nå en aftale, hvorefter menigheden lejede Helligåndskirken, foreløbig for ti år.

Danske årsmøder

Frem til 1914 havde de danske foreninger i Nord-slesvig hvert år holdt et fælles årsmøde, hvor der blev gjort status over stillingen, og hvor der blev udstykket retningslinjer for det kommende års arbejde. Traditionen med danske årsmøder genoptog de danske sydslesvigere efter 1920. Det første årsmøde blev holdt i september 1921 på Blæsbjerg på østsiden af Flensborg Fjord. De tyske myndigheder tillod i hele tidsrummet 1920-1939, at mindretallet denne ene gang om året kunne holde friluftsmøde under Dannebrog.

Årsmøderne fik hurtigt et fast program. Om lørdagen aflagde formændene for de forskellige afdelinger af *Den slesvigske Forening* beretning,

og søndag morgen mødtes man til flaghejsning på årsmødepladsen. Derefter var der dansk gudstjeneste, og tidligt søndag eftermiddag forsamlede mindretallet sig i Duborg-Skolens gård, hvorfra man under anførsel af Flensborg-Spejdersnes orkester gik gennem byen til årsmødepladsen, der med tiden kom til at ligge fast ved Sorte Vej. Søndag aften var der forskellige sammenkomster i *Flensborghus*, *Borgerforeningen* og Afholdsforeningens logehus. Ud over taler af mindretallets ledere, blev der bragt hilsener fra venner i Danmark og fra friserne og de øvrige nationale mindretal i Tyskland.

Det danske årsmøde i Flensborg blev den vigtigste årlige danske manifestation i Sydslesvig. Det var her man både over for den tyske flertalsbefolkning og over for Danmark kunne vise, at danskheden i Sydslesvig levede og trivedes endnu.

Flensborg Avis

Flensborg Avis var i 1920 med et dagligt oplag på 13.500 eksemplarer den største og mest udbredte danske avis i Sønderjylland. Men 85% af oplaget blev solgt nord for den nye grænse, og ud fra en forretningsmæssig synsvinkel ville det mest fornuftige være at flytte avisen op til holderne i Nordslesvig. Uden *Flensborg Avis* ville Flensborg dog være sat tilbage til udgangspunktet i 1869, uden en dansksproget avis til at modvirke for tyskningen. I sommeren 1920 enedes ejeren, enkefru Marie Jessen, og redaktør Ernst Christiansen derfor om at lade avisen blive i Flensborg og fortsætte kampen for et dansk Sydslesvig.

I de første år klarede man sig godt. *Flensborg Avis* oplevede lige som den tysksprogede danske presse en række gode år i begyndelsen af 1920'erne. Indtægterne i gode danske kroner sat-

te i januar 1923 avisen i stand til at købe bladhuset på Nørretorv, hvor den hidtil havde boet til leje, og der blev udvidet med nye maskiner og et trykkeri til lokalsiderne i Tønder, hvor avisen havde sit bedste opland. Men det kneb med at fastholde abonnenterne på den anden side af grænsen, hvor bladkonkurrencen var hård. Dagsoplaget faldt til 10.000 i 1924 og 8.700 i 1926. Fra 1928 stabiliserede oplaget sig på ca. 7.500 eksemplarer, hvoraf de ca. 6.500 gik til abonnenter i Danmark.

Det gav økonomiske problemer, og det blev nødvendigt med en omstrukturering af hele virksomheden. I 1930 blev *Flensborg Avis* omdannet til et aktieselskab og samtidig lagt sammen med *Der Schleswiger*, der herefter udkom som et dagligt tillæg til *Flensborg Avis*. Sammenlægningen med *Der Schleswiger* i 1930 betød en styrkelse

Det danske forsamlingshus i Harreslev dannede rammen om månedlige gudstjenester fra sommeren 1922. Alteret med Thorvaldsens Kristusfigur blev opbygget direkte på scenefronten, og det var scenetæppet og ikke Dannebrog, som dannede baggrund for helheden.

Årsmøderne var anledning til at mane til sammenhold. På årsmødet den 12. juni 1927 konstaterede formanden for Den slesvigske Forening, faktor L.K. Lausten, at medlemstallet var gået tilbage fra 4529 medlemmer til 4187, som følge af den høje arbejdsløshed og tysk tryk. Men, sagde han: "det har også vist sig, at de medlemmer, der kraftigst hævder deres danskhed, er mindst udsatte for den slags tryk; derfor må det anbefales at vise og hævde sin danskhed i al sin færd." Fotoet er fra årsmødet 1923.

af avisens holdertal syd for grænsen, hvor den tysksprogede avis hidtil havde haft en større udbredelse end *Flensborg Avis*. Det samlede oplag steg i 1931 til 9.200, heraf ca. 1.800 i Sydslesvig.

Men da Danmark devaluerede kronen i årene 1931-1933 kom vanskelighederne. I sommeren 1931 kunne man for 1 dansk krone få 1,12 rigsmark. Efter devalueringen i januar 1933 fik man kun 0,55 rigsmark. For en virksomhed som *Flensborg Avis* med størsteparten af indtægterne i kroner og størsteparten af udgifterne i rigsmark, betød det en halvering af indtægterne. Efter lange og vanskelige forhandlinger indvilligede den danske stat dog i at udligne avisens valutatab. Denne hjælp satte lige akkurat *Flensborg Avis* i stand til at overleve.

Danske biblioteker

Ligesom Flensborg Avis fik også det danske bibliotek i 1920 draget en grænse mellem sig og hovedparten af bibliotekets oprindelige opland. Derfor blev biblioteket nu udbygget som mindretalsbibliotek, finansieret af den danske statsstøtte. I 1921 blev der indrettet bibliotek med veludstyrede læsesale til både børn og voksne i det tidligere hotel Nordischer Hof i Nørregade, som nu blev ombygget til Flensborghus. Biblioteket fik navnet Flensborghus Bogsamling og kunne ti år senere i sin årsberetning meddele, at der i 1930 havde været et samlet udlån på 44.251 bind samt 18.949 besøgende på læsesalen, svarende til ca. 350 gæster om ugen.

Af hensyn til statsstøtten var bibliotekets udlån begrænset til den tidligere 2. afstemningszone. For mindretallet og det meget aktivistisk indstillede bogudvalg under *Grænseforeningen* var det imidlertid vigtigt, at også de sydlige egne kunne komme i forbindelse med dansk litteratur. Der blev derfor den 1. november 1922 åbnet et dansk bibliotek i Slesvig by og i september 1923 også en lille bogsamling i Tønning i Ejdersted. Det mødte begejstret tilslutning fra bibliotekslederen i Flensborg, som tilbød sin bistand. Derved var han imidlertid nær ved at kompromittere hele biblioteksarbejdet i Sydslesvig, eftersom det åbenlyst stred med forudsætningerne for statsbevillingen, og han blev afskediget. Der blev dog fortsat udlånt bøger i Slesvig og Tønning, i hovedsagen tyske oversættelser af dansk skønlitteratur.

I landdistrikterne sørgede vandre lærerne for, at der blev oprettet små bogsamlinger. I begyndelsen i private hjem, og senere også i skolerne og forsamlingshusene. Der blev efterhånden skabt faste udlånssteder på Harreslevmark, i Ja-

ruplund, Kobbemølle, Langbjerg, Lyksborg, Slesvig, Tarp og Tønning, og desuden blev der i midten af 1930'erne indsat en bogbil, der besøgte lånerne på faste ruter.

Foreningsliv

Alt dansk forenings- og selskabsliv havde ligget stille under Verdenskrigen, og i 1918-1920 var kræfterne blevet brugt på afstemningskampen. Men straks efter afstemningen blev der taget fat igen.

Blandt de gamle foreninger var *Borgerforeningen* fortsat samlingsstedet for Flensborgs bedre danske borgerskab. I 1920 overtog *Borgerforeningen G.m.b.H.* ejendommen på Holmen og sikrede gennem sine vedtægter, at den kunne bevares som forenings- og forsamlingshus. Den gamle bygning rummede både selskabslokaler, læsestue og keglebane, og foreningen blev nu rammen om utallige selskabelige sammenkomster og teaterforestillinger. Bygningen dannede ramme om store dele af det danske foreningsliv i Flensborg.

St. Knudsgildet blomstrede også op og fik flere medlemmer, og der blev knyttet tætte kontakter til medlemmer nordpå. I Flensborg var gildet synligt ved de årlige festmarcher gennem byen. Knudsbrødrene var praktiske mænd fra handel og håndværk med mange kontakter til tyske kolleger. Her mødtes man i en flensborgsk broderskabsånd og prøvede at undgå, at det nationale skulle trække for dybe skel til medborgerne.

Ny fremgang prægede flere af de gamle foreninger. *Landboforeningen for Flensborg og Omegn* (stiftet 1865) overvandt tabet af områderne nord for den nye grænse og nåede med Jørgen Søgaard på Røhsminde i Jaruplund som formand op på henved 250 medlemmer. Det var ikke tilstrækkeligt til at genoptage tidligere tiders dyr-

skuer, og man koncentrerede sig i stedet om folkeoplysning og om uddannelsen af unge landmænd.

Ungdomsforeningen "Ydun" levede også videre og foranstaltede foredrag, læseaftener, dilettantkomedier, udflugter til Danmark og meget mere.

Flensborg Sygeplejeforening, der var grundlagt i 1912, udbyggede sit arbejde i løbet af 1920'ernes første år, hvor behovet for hjælp var meget stort. I vinteren 1922-1923 blev der således oprettet en hjælpefond, der uddelte understøttelser og skaffede hjælp, herunder sygeplejeartikler, til et meget betydeligt antal gamle og syge mennesker.

Hertil kom en hel række nye foreninger. *Flensborg Ungdomsforening* blev stiftet 5. april 1919. Den byggede på den tidligere flensborgske ungdomsforening fra 1912, der havde måttet indstille sin virksomhed på grund af Verdenskrigen. Den 1. januar 1920 var medlemstallet allerede steget til 400. Man samlede i begyndelsen navnlig om at dyrke de forskellige sportsgrene fodbold,

Under inflationskrisen tog Jutta Skrumtsager Madsen i 1922 initiativ til købet af "Hotel zum holsteinischen Hause" i Slesvig by. Hun omdøbte bygningen til "Slesvighus". Her blev det meste danske arbejde i Slesvig by samlet under ét tag. Der blev givet danskundervisning, bispist fattige børn, fattige og gamle, holdt juletræsfester og andet; her var bibliotek og dansk turistkontor, og her holdt redaktionen af Der Schleswiger til. Det gjaldt også Flensborg Avis' lokalredaktion. I denne næsten helt tysksprogede by stod det dansksprogede blad på en andenplads.

I 1923 gennemførte arkitekten Aage Lønborg-Jensen en stor ombygning af Flensborghus og indrettede fine lokaler for Flensborghus Bogsamling. Læsesalen havde god plads til både bøger og besøgende.

håndbold, gymnastik og boksning. I de første år kneb det med at finde egnede lokaler eller sportspladser, og man måtte improvisere sig frem. Den gymnastik, der blev dyrket, var dansk gymnastik, enten efter det egentlig svenske Ling'ske system eller som Niels Bukhs "primitiv gymnastik", der adskilte sig fra den eksercerende militær-gymnastik, der lærtes i de tyske skoler.

Det var ikke uden omkostninger for de unge at optræde offentligt som danske. Flensborgeren Wilhelm Iversen har fortalt om, hvordan ungdomsforeningen trænede kapgang ved Stuhrs Allé. "De forbigående, som var ude at gå søndagstur, kunne godt iagttage os fra gaden. Mange hæslige ord som 'Speckdäne' og lignende blev råbt til os. En dag kom også lærer Richter [som Iversen havde haft i skolen under Første Verdenskrig] ... Da han genkendte mig, kaldte han mig hen til sig. To ord sagde han til mig: 'Også du?' Derpå gik han

stille sin vej." I ungdomsforeningen blev der arrangeret foredrag og diskussioner, spillet spil, sunget sangleje og danset danske folkedanse. I Flensborg mødtes man fra 1923 i *Hjemmet*; afdøde redaktør Jens Jessens tidligere hjem i Mariegade, som *Flensborgsamfundet* dette år lod indrette til ungdomshus. Her var studie- og læsekredse, og bygningen blev snart udvidet med en sal, hvor der kunne holdes møder med foredrag og oplæsning, korsang og folkedans. På gode aftener i 1920'erne kunne man samle op til 150 unge.

I mellemtiden var der skudt ungdomsforeninger op mange steder i Sydslesvig, bl.a. *Slesvig Ungdomsforening*, *Harreslev Ungdomsforening*, *Valsbøl-Østerby Ungdomsforening*, og den 23. september 1923 sluttede de sig sammen under navnet *De sydslesvigske Ungdomsforeninger*. Efter nogle år var der i alt 10 ungdomsforeninger med tilsammen 649 medlemmer (1935). Blandt dem kan nævnes *Ungdomsforeningen "Ydun"* i Skovlund, *Ungdomsforeningen "Fremad"* i Slesvig, *Dansk Gymnastikforening*, *Dansk Tennis Club* i Flensborg, *Dansk Spejderkorps* i Flensborg samt *KFUK* og *KFUM*.

Sammenslutningen arrangerede fælles foranstaltninger, bl.a. den årlige "ungdomsuge" med møder og gudstjenester over hele Sydslesvig, og hvert efterår blev der holdt et fælles ungdomsstævne med gymnastikopvisninger, idræt, boldspil, skydning, folkedans, sang, musik og taler. Om vinteren var der møde hver 14. dag med foredrag og oplæsning, og man samledes desuden til gymnastik, folkedans og almindeligt samvær med studiekredse om navnlig dansk historie og litteraturhistorie. Der blev desuden afholdt håndarbejdskurser for pigerne. Om sommeren blev der dyrket idræt og boldspil og arrangeret udflugter. I Flensborg arrangerede man

udflugter til omegnens danske forsamlingshuse, hvor man mødtes med landdistrikternes danske. Der blev med tiden også knyttet forbindelse til de danske ungdomsforeninger i Nordslesvig, som man jævnligt besøgte på cykeludflugter.

Den slesvigske Kvindeforening blev stiftet den 22. marts 1922, og der blev snart dannet små kredse i mange landsogne. Dens ledende kvinder var Anna Jepsen i Valsbøl, der var foreningens formand indtil 1931, Johanne Lund i Medelby, Frieda Nissen og Anna Tychsen i Skovlund (formand 1931-1933), frk. Ehlers i Læk, Metha Thomsen i Agtrup og Anna Kjems i Harreslev (formand efter 1933). Kvindeforeningens formål var at hjælpe syge, gamle og ubemidlede; at virke for ungdommens dygtiggørelse; at styrke sammenholdet mellem hjemmene og gennem det husholdningsfaglige arbejde at medvirke til en økonomisk, sund og tidsbesparende husførelse.

Efterhånden blev det danske foreningsliv udbygget og meget omfattende med foreninger for snart sagt ethvert formål: *Duborg-Samfundet* for tidligere elever; *Gamles Værn* tog sig af plejen af ældre og syge; *Dansk Lærereforening* organiserede lærerne på de danske skoler og *Flensborg Haandværkerforening* byens dansksindede håndværkere, og foreningen *Odin* var for de i Flensborg bosatte danske statsborgere. Der var endvidere to afholdsforeninger: *Good-Templar-Logen "Skjold"* og *Good-Templar-Logen "Godt Haab"*, begge i Flensborg; *Slesvigske Automobil Club* og *Sangforeningen Sønderjylland* i Flensborg.

Lørdag og søndag aften var der dans i *Borgerforeningen*. Skiftende foreninger stod som arrangører af disse meget populære "baller", som altid var forbeholdt medlemmer. Det skyldtes formentlig politivedtægten og udskænkningssloven, men det havde en positiv effekt på medlemstallet.

Dilettantkomedier var et andet yndet program i mange foreninger, og der blev arrangeret ture til Danmark. Og for mange sydslesvigere var dette deres første besøg i det land, de identificerede sig med.

Forsamlingshuse

Uden for Flensborg måtte det danske mindretal i første omgang leve sit foreningsliv i private hjem, men efterhånden rykkede det ind i skoler og forsamlingshuse. Begyndelsen til egentlige forsamlingshuse var som regel behovet for lokaler til den danskundervisning, som vandre lærere påbegyndte i årene 1920-1924.

Harreslev lagde for i 1921, da byens gamle kro blev indrettet til forsamlingshus med undervisningslokale og gymnastiksal med en tilhørende scene til skuespil og koncerter, og udendørs blev der indrettet en idrætsplads. Der var desuden sløjdværksted med høvle- og drejebænke, og senere kom også kurser i husholdning til. Forsamlingshuset blev fra 1922 også anvendt til gudstje-

Tysklands stabilisering midt i 1920'erne forbedrede St. Knudsgildes forhold til de lokale myndigheder. Fra 1924 afhentede brødrene den afgående skyttekonge i hestetrukken landauer og marcherede gennem byen til St. Knudsborg. Processionen måtte dog indstilles igen under verdenskrisen i 1930-1931. Den blev først genoptaget ved Flensborgs bys 700 års jubilæum i 1984. I "Østersøåret" i 1931, der skulle fremme det gode forhold mellem Tyskland og Norden, arrangerede gildet et stort skyttestævne med deltagelse nordfra og med repræsentanter fra byens tyske skydeselskaber. Formålet var at bidrage til en "flensborgsk forståelsesbro mellem Tyskland og Danmark".

Nationale danske spejdere

Kilde: *Kronik i Flensborg Avis* 21-22. nov. 2000.

Spejderbevægelsen var sportslig og international. I Sydslesvig var det dansk-nationale arbejde vigtigere:

Flensborg Dreng-Spejderne 1922: *“Det gælder om at samle bevidste danske drenge under den danske spejderfane, drenge der kunne være til gavn og glæde for danskheden. Vi vil stå til rådighed for den danske befolkning, når denne ved møder, ved uddeling eller andet forefaldende har brug for en håndsrekning.”*

Kronika ved 10 års jubilæet 1929: *“Der blir’ lagt stærkt beslag på spejderne i det nationale arbejde. Vi kan ikke vælge og vrage hernede. Gid bevægelsen må hjælpe jer til at blive gode danske mænd og kvinder, der holder Grænsevagt.”*

Heimdal-studerer på besøg

Kilde: *Niels Bøgh Andersen: Fiskerson fra Aventoft*. 1974.

Besøg nordfra var stjernestunder for de små danske kredse på landet:

“Oppe fra Danmark kom folk på besøg. Det var begivenheder, ikke blot for os danske, men for hele byen. Heimdal-studerne kom med deres røde og hvide huer. Tænke sig, at disse studerede folk kom helt til Aventoft! I landsbyen havde man ikke haft en student i mange, mange år. Studenterne kom ind i de små hjem og blev venner med befolkningen, ofte overnattede de endog hos de tysksindede. De optrådte med deres sange og viser, og de kunne danse folkedanse på toften foran kirken.”

nester, og bygningen rummede desuden bopæl for vandrelærerparret Niels og Anne Kjems, der var det naturlige midtpunkt for alt dansk arbejde i Harreslev.

Her blev drevet gymnastik, idræt og skydning; det stedlige danske blæseorkester holdt sine øveaftener, og forsamlingshuset var også rammen om festlige private begivenheder i de danske familier i byen og omegnen.

På Østerby Mark forsamlede de lokale danske sig i begyndelsen i Peter Lorenzens lille, stråttækte hus. Allerede i vinteren 1920-1921 blev her holdt danskkurser, der samlede folk helt fra Jarlund Mark i Medelby sogn. Peter Lorenzens stuer viste sig i længden at være for små, og i 1923 blev ejendommen med bistand fra *Skoleforeningen* udvidet med en tre fag stor stue – kaldet *Pers Pissel* (sønderjysk for “Peters stue”). Indvielsen den 15. april 1923 blev i øvrigt skæmmet ved tyske demonstrationer, hvor der blev afsunget slagsange. En kvindelig gæst, der på cykel kørte hjem fra mødet, blev i Østerby overdænget med hånsord, sten og stokkeslag.

I Valsbøl havde der længe været en bevidst danskhed, der fra 1921 forsamlede sig hos landmand Lorenz Jepsen. Her blev *Den slesvigske Kvindeforening* stiftet i 1922 med hustruen Anne Jepsen som formand, og i vinteren 1922-1923 begyndte sygeplejerske Maren Sørensen at afholde folkelige og kristelige møder her. Det blev begyndelsen til den danske menighed i Valsbøl. I sommeren 1923 blev der indrettet en kirke- og forsamlingsaal i gårdens staldbygninger. I 1930 blev det muligt at bygge *Valsbøllhus* som et nyt, stort forsamlingshus til mindretallet på egnen. Dette forsamlingshus afløste i nogen grad også *Pers Pissel* på Østerby Mark. Huset blev indrettet med forsamlings- og gymnastiksal med scene samt en kirkesal, foruden køkken og sløjdlukaler samt en række værelser til gæster og syge. *Valsbøllhus* var nemlig også hjemsted for sygeplejegeringen i

det vestlige Sydslesvig, og desuden holdt den danske landbrugskonsulent til her.

Forsamlingshusene bredte sig. I vinteren 1921-1922 var der danskurser i Sønderup og året efter i det nærliggende Tarup. Kroejeren, der havde lovet at stille lokaler til rådighed for danskurset, løb fra sit løfte af frygt for boykot fra byens tyske flertal, og kurserne måtte i stedet afholdes hos lokale dansksindede, der skiftedes til at lægge stuer til. Senere rykkede kurserne ind i Hans Brodersens gård i Store Tarup. Fra 1924 blev der afholdt dansk gudstjeneste her. Den lavloftede stue blev siden ombygget og udvidet, så der både var plads til forsamlingsrum og gymnastiksal, og i 1930 blev lokalerne moderniseret, og der blev indrettet sløjdlokaler.

I Jaruplund begyndte danskundervisningen hos landmand Peter Clausen i januar 1921, og fra 1924 mødtes de dansksindede hos landmand Jakob Büchert eller i andre private hjem på egnen. Forholdene var kun beskedne, deltagerne medbragte selv både kaffe og kage, foruden kopper, tallerkener og teskeer til møderne. Da den private danske skole begyndte undervisningen i P. Budachs aftægtshus i 1926, rykkede møderne med, og da Jaruplund danske skole i 1927 stod færdig, blev skolen det naturlige midtpunkt for det danske mindretalsliv. Her blev holdt foredrags- og diskussionsaftener, aftenskole, undervisning i sløjd og husflid, gymnastik, idræt, folkedans og fra 1927 desuden dansk gudstjeneste.

I Aventoft samledes fra vinteren 1923-1924 egnens danske børn og voksne til danskurser hos fisker Theodor Andersen. I 1928 rykkede de danske møder i Aventoft ind hos frøken Alwine Borg, hvis tidligere kostald blev ombygget til dansk forsamlingslokale.

I Lyksborg begyndte danskurserne i vinteren

Valsbøl-bonden Lorenz Jepsens gård var fra 1. Verdenskrig hjemsted for danske møder. I 1923 blev lo og stald bygget om til kirke- og forsamlingshus. Arbejdet blev videreført i Valsbølhus – det første forsamlingshus i Sydslesvig, som blev bygget i 1930. Forsamlingshuset er en vinkelbygning med foredrags- og gymnastiksal og scene og kirkesal. De to sale kunne slås sammen ved større møder. Det store loft kunne anvendes til spisesal og sløjdundervisning. Der var også et par sygeværelser, badeværelse og køkken. Valsbølhus blev hjemsted for Maren Sørensens grundtvigiansk-kristelige arbejde og central for sygeplejearbejdet i det vestlige Sydslesvig, i disse år ledet af Katrine Bøjlesen. Endvidere holdt hele det danske forenings- og vandrelærerarbejde på egnen til her. På en nabogrund havde den danske landbrugskonsulent Erik Paulsen indrettet en forsøgsmark.

1923-1924 i et lille hus i Holdnæsgade. Den slesvigske Forening holdt sine møder i restaurationen *Bürgerverein*, hvis vært imidlertid blev truet med boykot af byens tysksindede, hvis han fortsat lagde hus til danske møder. Først i 1928 blev der lejet et ganske lille lokale på førstesalen af et baghus. Forholdene var spartanske, men med økonomisk bistand fra *Grænseforeningen* kunne det i 1929 tages i brug som dansk forsamlingslokale.

Mindretallet til dansk forestilling i Flensborg Teater. Det var byrådsmedlem L.P. Christensen, som sørgede for, at en række danske gæstespil fik adgang til byens teater. Den første forestilling fandt sted den 30. januar 1926, da Aarhus Teater opførte Erasmus Montanus, og de følgende år var der i hver vintersæson dansk skuespil med som regel Aarhus og Odense bys teatre eller med omreisende provinstournéer. I 1934 gav Det kongelige Teater for første gang en forestilling i Flensborg.

I Agtrup begyndte danskundervisningen i vinteren 1921-1922 på Nissens Kro. Kroejeren blev imidlertid boykottet af egnens tysksindede og måtte i 1925 afhænde kroen. Danskundervisningen blev derefter delt i to hold; et østligt hos landmand Hans Albert Christiansen i Tætvang mellem Agtrup og Ladelund og et vestligt hos landmand Christian Hinrichsen på Agtrup Mark. I 1929 blev gården i Tætvang udbygget med mødelokaler.

Mange andre steder i Sydslesvig blev de danske møder holdt i private hjem. Det gjaldt Veding, Havrup Mark, Hyllerup, Skovlund, Medelby, Bramsted, Ladelund, Sønder Løgum, Sønder Løgum Mark og Læk.

**De sydslesvigske Ungdomsforeningers
TEATER-AFTEN**
 Lordag den 26. Januar 1935,
 Kløkken 8 i Borgerforeningens.
 ☆
 Graasten Ungdomsforenings Dilettanter opfører:
OLGA OTT
LILLE EVA
 LYSTSPIL I THE AKTER

Personerne:
 Dam, Departementschef.
 Fru Mary Dam.
 Eva, deres Datter.
 Dr. Niels Brun.
 Ida.
 Fru Kaas.
 Gerda, hendes Datter.
 Fru Petersen.
 Asta | hendes Døtre.
 Beate |
 Fritz Krøjer, Student.
 Jomfru Jensen, i Tjeneste hos Brun.
 Marie, i Tjeneste hos Dam.
 Et Bød.

Første Akt hos Departementschef Dam.
 Anden Akt hos Dr. Brun.
 Tredje Akt hos Departementschef Dam.

Programmet gælder som Adgangstegn!

Mens de fornemme danske gæstespil fandt sted i Flensborgs Stadttheater, var der amatørteater i Borgerforeningen. Her reklameres for dilettanter fra Graasten Ungdomsforening, der optræder med stykket 'Lille Eva' i 1935.

I hagekorsets skygge 1933-1939

Den 30. januar 1933 kom nationalsocialisterne til magten i Tyskland og Adolf Hitler blev rigskansler. I løbet af det følgende halve år gjorde NSDAP kort proces med enhver opposition og satte sig tungt på magten. Det danske mindretals ledelse betonedede straks, at det opfyldte alle sine statsborgerlige pligter, men i øvrigt ikke tog stilling til indre tyske forhold eller til den politiske udvikling i Tyskland. Det skulle hurtigt vise sig at blive en meget vanskelig balancegang.

Tysk mindretalspolitik

Nationalsocialisterne formulerede aldrig en national mindretalspolitik, og regimet ville meget nødtigt forpligte sig på en egentlig mindretalslovgivning. Adolf Hitler erklærede i sin store, såkaldte "fredstale" den 17. maj 1933 bl.a., at det nye Tyskland ville "respektere og forstå de andre nationers fædrelandsfølelse". Under alle omstændigheder var her en reference, som mindretallet kunne henholde sig til.

Ligesom i 1920'erne var det først og fremmest udenrigspolitiske grunde, som dikterede Tysklands politik over for landets egne nationale mindretal; navnlig hensynet til de tyske mindretal uden for landets grænser og det dermed forbundne ønske om med tiden at revidere Versailles-grænserne. På den anden side blev ønsket om at bevare et godt udenrigspolitisk forhold til Danmark og Norden prioriteret højt, især i det tyske udenrigsministerium *Auswärtiges Amt*, og det danske mindretal kunne derfor regne med støtte i dette vigtige ministerium, når det vurderede, at forholdsregler, der ramte de danske sydslesvigere, risikerede at belaste forholdet til Danmark. *Propagandaministeriet* var indtil krigsud-

bruddet først og fremmest interesseret i, at det nye Tyskland udadtil fremstod som et fredselkende mønstersamfund. Derfor var heller ikke dette ministerium interesseret i en for åbenlys undertrykkelse af de danske sydslesvigere. Det gav desuden det danske mindretal i Sydslesvig en særstilling, at det var af *germansk* race. Eftersom de danske sydslesvigere ikke tilhørte en efter nationalsocialistisk ideologi "mindreværdig" race, blev de på intet tidspunkt udsat for lovgivning eller forholdsregler, der på nogen måde kan sammenlignes med dem, der ramte de slaviske mindretal, romaerne eller jøderne. I Berlin var man

Vandrelærer Niels Kjems fotograferede denne "Hitler-Eiche" med tilhørende mindesten og hagekors i Langbjerg, da de var helt nye. De var et eksempel på nazisternes indstiftelse af festdage for opbyggelsen af et nationalt og politisk fællesskab. Der blev indrettet festdage 30. januar (magtovertagelsen), 24. februar (partiets grundlæggelse), 17. marts ("Heldengedenktag"), 20. april (Hitlers fødselsdag), fra 1934: det tyske folks nationale festdag, 12. maj (mors dag), 22. juni (solhverv), 1. halvdel af septemember (partidagen i Nürnberg), 6. oktober (høstfest), 9. november (mindedag for bevægelsens faldne). Nogle festdage blev opfundet af partiet, andre var eksisterende festdage, som blev overtaget og omformet med nationalsocialistisk tankegods. Det gjaldt f.eks. arbejdernes kampdag den 1. maj. Hitler-egen var netop plantet på denne "Tag der deutschen Arbeit". Plantningen af et "tysk" egetræ symboliserer det kommende 1.000-årsriges vækst og soliditet.

Plakaten for Niels Bukh-arrangementet på Flensborg Stadion 5. juli 1936 var to-sproget – både tysk og dansk.

derfor villig til at tilstå det danske mindretal i Sydslesvig særlige rettigheder og afbøde de værste konsekvenser af samfundets ensretning.

Tilsammen repræsenterede holdningen i de centrale ministerier og partiinstitutioner en grundlæggende imødekommende holdning over for mindretallet, som der indtil 1938 ofte kunne appelleres til med held. Jacob Kronika havde i 1932 taget bopæl i Berlin som korrespondent for *Nationaltidende* og *Flensborg Avis*. Han fik stor betydning for mindretallet i forhandlinger med de centrale myndigheder.

Fra 1938 blev det vanskeligere. Tyskland oplevede en række storslåede, udenrigspolitiske sejre og blev stærk nok til at lade mange af de hidtidige hensyn over for udlandet fare.

Over for den centrale “berlinske linje” stod den såkaldte “slesvig-holstenske linje”, repræsenteret ved provinsens embeds- og partiapparat og de traditionelle modstandere i den slesvig-holstenske og hjemmetyske lejr. Her var den første prioritet dels at få ensrettet og nazificeret det tyske mindretal i Nordslesvig og dels at få flyttet grænsen tilbage til Kongeåen. I forhold til denne målsætning repræsenterede det danske mindretal en irriterende kontravægt, som helst skulle reduceres mest muligt. Mellem den “berlinske” og den “slesvig-holstenske” linje opstod et rum, inden for hvilket det danske mindretal kunne manøvrere, og hvor der kunne opnås fordele og særlige rettigheder.

“Påskeblæsten” 1933

Kort efter Hitlers magtovertagelse blev det dansk-tyske grænsespørgsmål sat på dagsordenen med hårde, verbale angreb i den såkaldte “påskeblæst”. Hovedpersonerne var to af de førende nazister i Slesvig-Holsten: Formanden for *Schles-*

wig-Holsteiner Bund, Wilhelm Sievers, og medlem af den preussiske landdag for NSDAP, pastor J.L. Peperkorn fra landsbyen Fjølde (Viöl) i Sydslesvig. Wilhelm Sievers erklærede den 24. marts 1933 i en flammende tale: “Vi vil ikke længere tåle den uret, danskerne øvede i 1918 og 1920. Vi vil aldrig anerkende denne grænse. Vi vil skribe dem ind i øret, at vi vil have Nordslesvig tilbage!” Den 5. april 1933 talte pastor Peperkorn: Nordslesvig måtte atter blive tysk, og snart ville vejen ligge “åben og fri for de brune bataljoner”.

Talerne vakte naturligvis bestyrtelse i det danske mindretal ligesom i hele Norden, og rigsregeringen i Berlin så sig i april 1933 nødsaget til at trække i land. Fra central tysk side kom der ordre til mådehold, og det virkede beroligende på det danske mindretals ledelse. Det var tilsyneladende ikke Tysklands hensigt at gennemtvinge en grænserevision med magt.

Støtten fra Danmark

For mindretallet betød den permanente trussel mod grænsen imidlertid, at det nu fik øget betydning som en slags “kontravægt” mod tyske grænserevisionskrav. Lydhørheden i Danmark blev større. Det fik konkret betydning for Flensborg Avis. Fra 1930 havde den danske stat modvilligt påtaget sig at sikre det økonomiske grundlag for den kriseramte avis. Fra 1933 blev denne støtte permanent.

“Påskeblæsten” medførte også en folkelig dansk mobilisering af forsvaret for grænsen. Allerede i foråret og sommeren 1933 blev der afholdt store, danske manifestationer i Nordslesvig, der kulminerede med ungdomsstævnet på Dybbøl den 11. juni 1933, hvor 40.000 unge deltog, og mundede ud i stiftelsen af *Det unge Grænseværn* (*DuG*) med Peter Marcussen i spidsen. Det dan-

ske mindretals unge, hvoraf mange havde givet udtryk for utilfredshed med mindretalsledelsens yderst forsigtige linje, knyttede straks forbindelser til *DuG* og indledte et tæt samarbejde med denne organisation.

Også de gamle støtteforeninger i Danmark oplevede medlemsfremgang. I 1937 talte *Grænseforeningen* 179 enkeltforeninger med et samlet medlemstal på 61.000, og i 1940 var man nået op på knap 200 enkeltforeninger med tilsammen næsten 100.000 medlemmer.

Inden for *Grænseforeningen* var der stærke kredse, som ville imødegå de tyske grænsevisionskav i Nordslesvig ved at gå til modangreb i Sydslesvig. Dette førte bl.a. til oprettelsen af den danske skole i Tønning i 1935 og udgivelsen af *Dansk Grænseleære* i 1936. På dansk regeringsniveau vedblev støtten dog at være af rent defensiv karakter.

Medlemsudrensning i Den slesvigske Forening

Der var udskrevet valg til den tyske rigsdag og den preussiske landdag til den 5. marts 1933. Den 28. februar 1933 brændte rigsdagen i Berlin. Nazisterne benyttede branden til at erklære Tyskland i en undtagelsestilstand, der kom til at vare indtil 1945, og der blev straks indledt en klapjagt på kommunisterne, hvem man beskyldte for at stå bag. Her kom mindretallet med i skudlinjen.

I et stort valgnummer den 4. marts 1933 gik *Flensburger Nachrichten* til angreb på den danske kommuneskole i Flensburg: Skolens høje procentandel af arbejdsløse forsørgere (78%) måtte skyldes de gaver og den understøttelse, der blev uddelt til disse børns forældre. Altså: de var *Speck-Dänen*. Men ikke nok med det: De var *kommunistiske Speck-Dänen*: Mindretallets skolevæsen blev nemlig udnyttet af kommunister,

der i de danske skoler hverken behøvede at betale skolepenge eller bøger, og hvor der tilmed var klækkelige økonomiske fordele. *Flensburger Nachrichten* oplyste endvidere, at i kommunistforsamlingerne havde 7 ud af 10 af de unge kommunister mellem 20 og 30 år "sikkert gået i dansk skole i Flensburg".

Flensburger Nachrichten's artikelserie adskilte sig ikke stort fra andre artikler, som den grænsertyske presse jævnligt havde offentliggjort om det danske mindretal. Ved at udskille den dansk-sindede del af arbejderklassen fra mindretallet som "uægte" kunne det danske mindretal reduceres til sin formentlig "ægte kerne" – som så langsomt kunne uddø af sig selv. Kampagnen var i form og indhold velkendt. Men situationen var efter 30. januar 1933 radikalt anderledes: Efter nazisternes magtovertagelse blev kommunister overalt arresteret og mange myrdet eller overladt

For det danske mindretal var det heldigt, at NSDAP gerne demonstrerede deres "nordiske" indstilling. Størst begejstring vakte Niels Bukhs gymnasters besøg på Flensborg stadion den 5. juli 1936 – kort efter olympiaden i Berlin. Opvisningen fandt sted under deltagelse af både mindretallets ledere og den danske generalkonsul Lauritz Larsen. For det nazistiske regime tjente gymnastikopvisningen til at promovere det "nordiske menneske" og vise vilje til samarbejde og kulturel udveksling med nabolandene. For mindretallet bidrog opvisningen til at opnå respekt i flertalsbefolkningen.

Medlemsoptagelse

Kilde: ADCB, Protokol Den slesvigske Forening Flensborg 7.-8. distrikt.

Medlemskabet af Den slesvigske Forening gav en vis tryghed. Medlemmerne var presset af samfundet udenom – af fattigdom, økonomisk krise og nazismen, og myndighedernes søgelys ramte skarpt, hvis kommunister slap ind, for at finde ly for systemet. Nye medlemmer blev derfor vejret nøje:

“20. august 1931: drøftet optagelse. Herover udspandt sig en hidsig og kedelig debat. Formanden var ked af, at der i den sidste tid var vrøvl og strid i vore møder. Der var også indgået klage fra medlemmer. Når dette ikke blev anderledes, så ville de ikke komme til møde. Tiden var dårlig i vort daglige liv, så de par timer vi her var sammen, skulle vi ikke være sammen for at skændes os huden fuld, men forsøge at have det hyggelig og godt sammen og opmuntre hinanden, og i de timer vi her er sammen glemme alt udenom.

5. marts 1932: to foreslået til optagelse. Der udspandt sig en debat om optagelsen. Vedtaget at udsætte det til næste møde. Det skulle til den tid undersøges, om de var gode nok.”

til en uvis skæbne i fængsler og koncentrationslejre. Det var direkte livsfarligt at blive kædet sammen med kommunisterne.

Den slesvigske Forening måtte herefter være overordentlig påpasselig med, hvem man optog, for ikke at udsætte sig for mistanke om at fungere som tilflugtssted for fjender af det nye Tyskland. På et møde i den udvidede bestyrelse den 29. marts 1933 blev spørgsmålet drøftet. Der blev herefter anlagt et *afstammingskriterium*, så kun folk af slesvigske eller dansk afstamning kunne blive medlemmer. Der blev desuden opnået enighed om, at ingen indskrevne medlemmer af noget som helst andet politisk parti kunne stå som aktive medlemmer, men straks skulle slettes. Dis-

kussionen afspejler den meget håndgribelige frygt for at blive opfattet som et tilflugtssted for politiske statsfjender. Men den viser også de tætte forbindelser, der rent faktisk var mellem det danske miljø og arbejderklassen i Flensborg og Hareslev. Helt tilsvarende forhold gjorde sig gældende i Slesvig og Tønning, omend i mindre målestok. Det blev pålagt de enkelte distrikter at sikre sig, at der ikke kunne sættes en finger på nye medlemmers taknemmelighed, før de blev optaget.

Det følgende år blev flere medlemmer ekskluderet. Eksklusionerne ramte både medlemmer af KPD, SPD og NSDAP. Allerede under valgkampen op til kommunalvalget den 12. marts 1933 havde *Den slesvigske Forening* for Flensborg pålagt alle dansksindede pligt til at stemme på den danske liste. Efter valget blev de medlemmer, som var udeblevet fra valget eller som ikke havde stemt på den danske liste, ekskluderet af foreningen. Inden udgangen af året 1933 havde *Den slesvigske Forening* for Flensborg ekskluderet 107 medlemmer.

Eksklusionerne ramte navnlig NSDAP-vælgere. Det hang formentlig sammen med, at mindretallet opfattede en tilknytning til dette parti som ikke blot en politisk, men også en national bekendelse. Et tilhørsforhold til SPD eller KPD lod sig derimod efter mindretallets opfattelse udmærket forene med et dansk sindelag, og disse medlemmer blev kun ekskluderet af frygt for repressalier.

Razzia i Tønning

I 1932 var det lykkedes at etablere en afdeling af *Den slesvigske Forening* for Ejdersted i Tønning. Foreningen hentede navnlig sine medlemmer fra byens værftsarbejdere, arbejdsløse og småkårsfolk og talte i 1933 65 medlemmer. De fleste hav-

de en fortid i SPD eller KPD og mange stammede fra Nordslesvig. Den sydligste lille danske enklave i Tønning var en torn i øjet på de slesvig-holstenske modstandere, og *Gestapo* foretog den 31. august 1934 en razzia mod formodede rigsfjender i Tønning. Formanden for *Den slesvigske Forening* Jens Christian Nielsen blev anholdt, men straks løsladt igen.

I den slesvig-holstenske presse blev sagen slået op som en sensationel afsløring: Mindretallet i Tønning bestod ifølge *Flensburger Nachrichten* alene af statsfjender – kommunister, marxister (d.v.s. socialdemokrater) og Jehovas Vidner (såkaldte "bibelforskere"), hvilket *Gestapos* razzia havde afsløret. Nyheden stod også at læse i andre tyske aviser syd for grænsen.

I Danmark førte kampagnen til, at der blev meget stærkere vilje til at understøtte mindretallet i Ejdersted, og det banede vejen for byggeriet af en skole i 1935.

De sidste frie valg i marts 1933

Det danske mindretal var ikke talstærkt nok til at deltage i rigsdagsvalget den 5. marts 1933. I Flensborg stillede *Den slesvigske Forening* heller ikke op til de samtidige landdagsvalg. Der kunne stemmes på landdistrikternes liste, der fik i alt 1.780 stemmer, heraf 1.132 i Flensborg by og 419 i Flensborg Landkreds. Stemmetallene ved landdagsvalget afspejlede dog ikke længere mindretallets faktiske styrke.

Men det gjorde kommunalvalgene den 12. marts 1933. *Flensborg Avis* lagde op til valget alle medlemmer af mindretallet meget stærkt på sinde, at de denne dag burde afgive deres stemme på *Den slesvigske Forening*. Man anede, at dette kunne blive det sidste valg i meget lang tid, og det gjaldt om at få fastslået mindretallets aktuelle styrke.

I hele Sydslesvig fik det danske mindretals lister ved byråds- og kommunalvalgene den 12. marts 1933 i alt 4.658 stemmer. Det stemte meget godt overens med antallet af medlemmer i *Den slesvigske Forening*, nemlig ca. 4.300. Medlemmerne havde altså efter alt at dømme fulgt parolen og stemt på mindretallets eget parti.

Ved byrådsvalget i Flensborg opnåede *Den slesvigske Forening* 3.363 stemmer, svarende til 9,6% af stemmerne i byen. Det var en fremgang på mere end 400 stemmer i forhold til byrådsvalget i 1929. Resultatet førte til genvalg af mindretallets fire mandater i byrådet. I Flensborg Landkreds fik *Den slesvigske Forening* 578 stemmer (mod 701 i 1929), og Jørgen Søgaard, Jaruplund, beholdt sit kredsmandat. I Sydtønder kreds faldt der 533 stemmer på den danske og den frisiske liste (1929: 506 stemmer). Også Johs Oldsen, Lindholm, beholdt sit mandat. Derimod var der stor tilbagegang i Slesvig by og amt, hvor der denne gang kun faldt 184 stemmer på den dan-

Nordfriseren Johannes Oldsen (1894-1958) blev indvalgt i Sydtønder kreds dag i 1925 og genvalgt med stigende stemmetal indtil 1933. Med stort personligt mod kæmpede han for anerkendelsen af nordfriserne som et nationalt mindretal også efter nazisternes magtovertagelse, men efter en række adværsler og hundersøgelser fik han i sommeren 1937 skriveforbud. På gruppefotoet af Sydtønder kreds dag sidst i 1920'erne ses Oldsen som nr. tre fra venstre i bageste række.

Flensborg fik besøg af rigspræsident von Hindenburg i 1927 i forbindelse med indvielsen af den nye jernbanedæmning til Sild. De danske byrådsmedlemmer var inviteret med til modtagelserne. Her Stadtrat Chr. Ravns adgangskort.

ske liste (1929: 364). Det betød, at Peter Lassen, Strukstrup, mistede sit kredsmandat.

Ved de samtidige sognerådvalg i Nyhus blev den dansksindede teglværksarbejder Jørgen Nissen valgt på en upolitisk arbejderliste. Han blev imidlertid under trussel om arrestation tvunget til at nedlægge sit mandat i sommeren 1933. Landråd Wilhelm Sievers fremførte, at selvom Nissen ikke var medlem af andre partier end *Den slesvigske forening*, var han valgt på en liste, der også havde talt kandidater, der var medlemmer af Socialdemokratiet. Han var derfor ikke blevet valgt på danske stemmer *alene* og havde dermed at nedlægge sit mandat. Landråden ledsagede sit krav med forsikringer om, at “ingen tænker på at berøve det danske mindretal dets frihed”. Over for en sådan argumentation valgte mindretallet at resignere. Den danske konsul i Flensborg, Lauritz Larsen, tog dette som et vidnesbyrd om, “hvordan mindretallet her er dukket og ikke tør vove den mindste modstand for ikke at udsætte sig for at blive knust”. I andre sogneråd havde mindretallet dog fortsat repræsentanter siddende, således f.eks. i Harreslev og Jaruplund.

Kommunalvalgene med de næsten 4.700 stemmer på *Den slesvigske Forening* i hele Sydslesvig gik efter omstændighederne tilfredsstillende. Ved det seneste folketingsvalg i Danmark den 12. november 1932 havde det hjemmetyske *Slesvigske Parti* fået 9.868 stemmer. Det danske mindretal havde dermed vist sig så stort, at det i nogen grad fungerede som kontravægt imod hjemmetyske grænserevisionskrav. Det var vigtigt at få slået fast, mens man endnu kunne.

Kommunalvalgene den 12. marts 1933 blev de sidste frie politiske valg før nazismens sammenbrud i 1945. I praksis fik valgene ikke stor betydning, for i løbet af sommeren 1933 satte det nazi-

stiske apparat sig tungt på magten, og alle andre politiske partier end NSDAP blev i august 1933 forbudt. Kun *Den slesvigske Forening* var uberørt af forbudet, men det almindelige byråds- og kommunalpolitiske arbejde blev herefter helt betydningssløst.

Byrådsarbejdet i Flensborg ensrettes

På det første byrådsmøde den 31. marts 1933 erklærede J.C. Møller på den danske byrådsgruppes vegne, at “vi som loyale borgere nu som før efter bedste evne vil arbejde med på Flensborg bys vel. Vi anser det for en selvfølge, at det nye flertal på rådhuset vil det bedste for vor by, at det også lader det nationale mindretals rettigheder, som er blevet udbygget i det sidste tiår, forblive ubeskåret. (...). Her på rådhuset skal der jo ikke føres storpolitik. Vi er alle valgt som repræsentanter for borgerskabet; som sådanne er vi rede til også under den nye ledelse efter bedste evne at deltage i arbejdet.”

Byrådet i Flensborg vedtog den 8. august 1933 at nedsætte antallet af borgerrepræsentanter fra 45 til 30. Det skete ved en simpel udelukkelse af de lovligt valgte socialdemokratiske og kommunistiske mandater samt tre fra de borgerlige tyske partier. Tilbage blev 27 nazistiske og fire danske mandater. Det blev i alt én mere end de vedtagne 30 repræsentanter, og *Den slesvigske Forening* måtte derfor give afkald på sit ene mandat. Det blev arbejdsmand August Petersen, der gik for at være socialdemokratisk indstillet, der mistede mandatet. Tilbage i byrådet sad nu som de eneste ikke-nazister J.C. Møller, L.P. Christensen og Samuel Münchow. Det er værd at bemærke, at *Den slesvigske Forening* herefter var det eneste tilladte oppositionsparti i Flensborg. Det samme gjaldt for kreds dagene og de kommunalt valgte forsamlinger.

Byrådet i Flensborg vedtog herefter – mod de tre danske stemmer – at overdrage borgerrepræsentationens myndighed til en fem-mands kommission. Dermed var “fører-princippet” indført i Flensborgs kommunale styre og de folkevalgte sat uden for indflydelse.

Ved indsættelsen af den nye overborgmester Wilhelm Sievers den 19. september 1933 blev han hilst af hele byrådet – også af de danske medlemmer – med den “tyske” hilsen. Dette gav anledning til stærk kritik fra en række yngre danske sydslesvigere, der betragtede det som et unødvendigt knæfald for nazismen. Det blev taget til efterretning. I oktober 1934 blev byrådet yderligere reduceret og bestod herefter af 18 såkaldte “rådsherrer” – en politisk helt betydningsløs titel. Mindretallet fik to “rådsherrer, nemlig J.C. Møller og L.P. Christensen. Da de to danske “rådsherrer” skulle tages i ed, forsøgte de at undgå at “heile”. De bad om at måtte aflægge eden enten før eller efter den officielle edsaflæggelse, uden at gøre brug af den “tyske” hilsen. Men ønsket blev ikke imødekommet, og de besluttede at betragte den som en uundgåelig og nødvendig formalitet. Sievers betonede i sin tale, at udnævnelsen af de to danske rådsherrer var sket, “fordi vi dermed ville vise, at vi ønsker et samarbejde med den herboende danske folkegruppe på en så loyal måde, som det altid har været vor bestræbelse”. Men mindretallets rådsherrer skulle ikke regne med at nyde nogen særrettigheder og skulle “fuldt og helt stille sig på det af loven skabte grundlag”. Det ville med rene ord sige: Den totalitære, ensrettede ét-partistat.

Ensretning og afskedigelser

Med nazisternes magtovertagelse begyndte ensretningen af det tyske samfund i nationalsociali-

stisk retning. Dette førte til en gradvis udelukkelse af det danske mindretal fra næsten alle sider af det offentlige liv. Medlemskab af det vidtstrakte stats- og partiapparats forskellige forgreninger blev meget snart en betingelse for at få arbejde, læreplads eller modtage socialhjælp. I denne situation blev det livsnødvendigt for mindretallet at opnå undtagelsesbestemmelser og særrettigheder fra den almindelige ensretning. Det skulle vise sig at blive en lang og sej kamp, som meget længe faktisk blev kronet med held.

Det var på den ene side nødvendigt af hensyn til mindretallets kulturelle udfoldelsesmuligheder, at det på udvalgte områder fik lov til at stå uden for det nye ensrettede samfund. F.eks. var det afgørende, at medlemmerne blev fritaget fra tvungen deltagelse i de mere nazistisk-indoktrinerende organisationer. På den anden side måtte denne særstilling ikke medføre, at mindretallet ligefrem blev udskilt fra omgivelserne. De danske

Ved indsættelsen af den nye overborgmester Wilh. Sievers 19. september 1933 hilstes han af hele byrådet med den “tyske” hilsen. Unge i mindretallet kritiserede de danske byrådsmedlemmer for at have deltaget i hilsenen, og ved næste indsættelsesceremoni i 1934 forsøgte de uden held at undslå sig. Lærere og elever på den danske kommuneskole havde større held med sig og opnåede efter lange forhandlinger undtagelse fra bestemmelsen.

sydslesvigere måtte insistere på, at de fortsat var fuldgyltige medlemmer af det tyske samfund. Igennem hele perioden mellem 1933 og 1945 kæmpede mindretallets ledelse en brav kamp for at finde en balance, der kunne sikre mindretallets overlevelse. Det blev sværere og sværere som årene gik.

Det nye regime rensede i løbet af 1933 ud i hele embedsapparatet. Det førte til en lang række afskedigelser, både højt og lavt. Friedrich Christiansen, der var medlem af *Den slesvigske Forening* og fagforeningen, men ikke af noget andet politisk parti, blev i november 1933 afskediget fra Flensborgs kommunale sporvognsselskab med den begrundelse, at han ikke "levede op til de krav, som i dag må stilles til en ansat i byens tjeneste", d.v.s. på grund af "politisk upålidelighed". Friedrich Christiansen var blevet stukket af en arbejdskollega, der var medlem af NSDAP, over for hvem han i efteråret 1932 – altså før magtovertagelsen, – havde udtalt sig nedsættende om Hitler i en privat samtale. Stillingen fik i stedet den person, der havde angivet ham. Hele det følgende år var Friedrich Christiansen arbejdsløs, men fik derefter arbejde ved marinen, hvor han holdt lav profil og ikke oftere kom ud for at blive angivet.

Tilfældet Christiansen blev ikke enestående. I de følgende år forekom andre tilfælde, hvor medlemmer af mindretallet blev afskediget fra offentlig tjeneste, fordi de nægtede at anvende den "tyske hilsen" eller blev mistænkt for at nære et "statsfjendtligt sindelag". Ganske hyppigt kom der trusler om afskedigelse, hvis et barn ikke blev ommeldt til tysk skole. Hver gang afviste myndigheden dog, at der var tale om indgreb på grund af folks nationale sindelag eller forsøg på at begrænse det danske mindretals rettigheder og

pegede i stedet på individuelle, politiske grunde. På private arbejdspladser var mindretallets medlemmer ganske ubeskyttet mod den slags trusler.

Også dansksindede handlende oplevede boykot af nationale grunde. En dansksindet baker blev f.eks. i 1933 opsøgt af en politibetjent, der erklærede, at han herefter ikke agtede at købe sit brød hos ham. Boykotten blev dog sjældent bekendtgjort så direkte. Ofte oplevede danske handlende blot, at antallet af kunder blev færre.

Det samme gjaldt danske håndværkere. I 1933-1935 konstaterede de et fald i opgaverne for kommunen. Efter flere klager udsendte overborgmester Sievers i august 1935 en forordning, ifølge hvilken der ikke måtte gøres forskel på danske og tyske håndværkere ved tildeling af kommunale arbejder. Men det var meget vanskeligt at kontrollere, om forordningen blev fulgt.

Den nationalsocialistiske ensretning omfattede alle sider af det tyske samfund, der blev indrettet i en række partiorganisationer. Som følge heraf blev den dansksindede advokat Willi Johannsen ekskluderet af den nationalsocialistiske sagfører-sammenslutning. Han var herefter udelukket fra en lang række opgaver, men kunne dog fortsætte sin private advokatpraksis. Foruden Willi Johannsen blev kun yderligere én flensborgsk advokat udelukket fra sammenslutningen, og det skete med den begrundelse, at han var kvartjøde.

Den "tyske hilsen"

De danske privatskoler fik i hovedsagen lov til at passe sig selv de første år. Anderledes med den kommunale skole i Flensborg, der straks blev udsmykket med tysk-patriotiske billeder, herunder adskillige portrætter af Hitler. Lærerne fik i lighed med alle andre kommunale embedsmænd i 1933 påbud om at anvende den "tyske hilsen" –

den oprakte, strakte højrearm, ledsaget af et "Heil Hitler!" Det samme gjaldt børnene.

Kommuneskolens første dansksindede lærer, sydslesvigeren H. Tønnsen, der netop var blevet ansat ved skoleårets begyndelse den 1. april 1933, protesterede mod påbudet og nægtede at efterkomme det. En henvendelse til byens skoleråd Mittag gav ikke resultat. Tønnsen fik ordre til inden tre dage at bøje sig for kravet – eller være rede til at tage følgerne. Det afskrækkede nu ikke læreren, og med støtte fra forældrerådet blev der afgivet en skarp indsigelse til både rådhuset og provinsregeringen i Slesvig mod, at lærere og elever på den danske kommuneskole skulle tvinges til at bruge den "tyske" hilsen. Den 7. oktober 1933 ophævede regeringspræsidenten i Slesvig påbudet for både lærere og elever. Også skolens tysk-patriotiske udsmykning blev efter klage fra forældrene fjernet og erstattet af neutrale billeder af danske landskaber.

De private danske skoler var ikke omfattet af disse påbud og fortsatte uanfægtet. Derimod måtte de dansksindede børn, der gik i tyske skoler, gymnasier eller andre læreanstalter, indrette sig efter forholdene. Ikke mindst, da det fra den 9. februar 1934 blev påbudt at indlede hver eneste time med et "Heil Hitler!" Den dansksindede Heinrich Hansen, der gik på handelsskolen i Flensborg, blev den 16. februar 1934 sendt til rektor, der insisterede på, at Hansen som tysk statsborger havde at anvende den "tyske hilsen". Hvis han ikke ville det, så kunne han rejse til Danmark! Men Hansen stod fast, og han blev støttet af *Dansk Generalsekretariat*. Efter en række henvendelser til provinsregeringen og længere op i systemet, besluttede det preussiske kultusministerium i december 1934, at Hitler-hilsenen ikke skulle forlanges af medlemmer af det danske

Mindretallets særrettigheder 1934

Fra 1934 til 1936 nød mindretallet i Flensborg et vist værn af en anordning fra overborgmester Sievers. Selvom der stadig forekom tilfælde af pression, var mindretallet ikke forpligtet til at deltage i nationalsocialistiske stævner, fester eller lignende eller til at indmelde sig i nationalsocialistiske organisationer:

"Nationalsocialismen er bygget op på folkesamfundet, ikke på staten. Den respekterer over alt andet nationaliteten, også den fremmede. Som følge heraf tager enhver nationalsocialist såvel som hver repræsentant for den nationalsocialistiske stat afstand fra på nogen som helst måde at indlemme fremmed nationalitet i den tyske. ... Med hensyn til forholdene i Flensborg betyder dette: Agtelse for enhver livsytring fra den danske nationalitets side. Jeg forbyder derfor forholdsregler, der går ud på at chikanere medlemmer af det danske mindretal med det formål at udøve et pres på disse mennesker, for at de skal slutte sig til den tyske nationalitet. Jeg pålægger derfor alle tjenestegrene den pligt at give agt på, at der ikke fremkommer de mindste klager i så henseende."

Kilde: Sievers' anordning 1934 vedrørende korrekt opførsel over for det danske mindretal, Amtsblatt der Stadtverwaltung Flensburg 8. april 1934.

mindretal. Men det krævede selvsagt en særlig robusthed at benytte sig af denne ret og skille sig ud fra mængden som anderledes.

Hitler-Jugend

For det nye regime var det af afgørende vigtighed at opdrage den opvoksende ungdom i nationalsocialistisk ånd. Fra 15. juni 1933 skulle alle ungdomsorganisationer anmeldes til rigsungdomsledelsen til godkendelse. I modsat fald ville de blive betragtet som opløste. Der blev samtidig udstedt forbud mod at oprette nye ungdomsforeninger. Det fik straks formændene for *De sydslesvigske Ungdomsforeninger* og *Den slesvigske Forenings*

Det danske mindretals børn og unge opnåede fritagelse for at deltage i arrangementer som dette i Hitler-Jugend ved indvielsen af H-J-hjemmet over for Petri skole ved Aabenraagade i Flensborg 1938. Men på talrige områder var det en stor ulempe ikke at være medlem. Det gjaldt f.eks., når de unge skulle have læreplads. Mange valgte i den situation at søge til Danmark. Rektor på Duborg-Skolen, Andreas Hanssen, vurderede i sommeren 1936, at henvendte 1.000 unge fra mindretallet på dette tidspunkt befandt sig i Danmark for at videreuddanne sig, og han havde kun ringe håb om, at de ville vende tilbage efter endt uddannelse.

Flensborg-afdeling til at rejse til Berlin for at forhandle med rigsungdomsledelsen. Svaret blev beroligende: De danske ungdomsorganisationer skulle ganske vist af formelle grunde anmeldes som alle andre, men forbudet mod nydannelser skulle ikke omfatte det danske mindretal. En repræsentant for udenrigsministeriet forsikrede samtidig, at "overgreb mod det danske mindretal i Sydslesvig ikke ville blive tålt".

I første omgang syntes ulykkeligt således at være drevet over, men med tiden strammede regimet sit greb. Den nye rigsungdomslov af 1. december 1936 gjorde Hitler-Jugend til den eneste tilladte ungdomsorganisation i Det tredje Rige og bestemte, at alle eksisterende ungdomsorganisationer skulle lægges ind under HJ. Her skulle hele den tyske ungdom "opdrages legemligt, åndeligt og moralsk i nationalsocialismens ånd til tjeneste for folket og til folkefællesskabet", hed det i loven. Der var ikke levnet undtagelser for de nationale mindretals vedkommende, og det betød, at også

danksindede børn og unge skulle møde til "mønstring".

Mindretallet reagerede straks og gjorde først indsigelse over for den lokale HJ-fører. Da svaret var afvisende, rettede man den 11. december henvendelse direkte til Hitler. I henvendelsen hed det, at "vi anser det for en selvfølge, at ... vor folkegruppe ikke berøres af den. Danske forældre har en umistelig ret til deres børn og disses nationale og folkelige opdragelse, en ret, som må indrømmes dem helt og ubeskåret."

Henvendelsen resulterede i februar 1937 i en tilkendegivelse overfor Dansk Generalsekretariat, at mønstring af drenge og piger, der tilhørte det danske mindretal, foreløbig ville blive stillet i bero. Dermed havde mindretallet fået et pusterum, og det gjaldt nu om at finde en varig løsning. Det blev drøftet, hvordan man bedst imødegik truslen om ungdommens indrullering i HJ. Løsningen blev at indrullere så mange dansksindede børn og unge som muligt i Dansk Spejderkorps Sydslesvig. Derved kunne også mindretallets børn og unge dygtiggøre sig fysisk, men uden at være udsat for nationalsocialistisk indoktrinering. Under forhandlinger i Berlin havde Jacob Kronika nemlig fået at vide, at regimet lagde stor vægt på den fysiske træning. I korpsbladet *Ravneskriget* skrev Svend Johannsen i julen 1936: "Skønt vi i al almindelighed selvfølgelig vil adlyde Det tredje Riges love, har vi dog under ingen omstændigheder til hensigt at lade os tvinge ind i et tysk nationalt korps." Løsningen måtte ifølge Svend Johannsen være denne: "Træd ind i spejderkorpsets rækker, alle I piger og drenge, unge mænd og kvinder, der vil kæmpe for vor ret til kulturel frihed!"

Tilstømningen til Dansk Spejderkorps Sydslesvig steg herefter eksplosivt fra 120 medlemmer i

december 1936 til 267 i marts 1937. Undtagelsesbestemmelsen gjaldt dog kun de børn og unge, der gik i dansk skole. Dansksindede børn i de tyske skoler slap ikke eller kun meget sjældent for at blive indrulleret i *HJ*.

Den noget usikre fritagelse hindrede ikke gnidninger med lokale ungdomsførere, men i marts 1939 kom den såkaldte *Jugenddiestverordnung*. Det blev en uventet sejr, for forordningen tog hensyn til sindelagsprincippet og befriede dermed mindretallets unge fra tjeneste i *Hitler-Jugend*. Det blev end ikke pålagt mindretallet selv at sørge for fysisk dygtiggørelse af sine unge i f.eks. spejderkorpsen. Det var efter alt at dømme frygten for, at Polen eller Danmark skulle pålægge deres tyske mindretal en tilsvarende politisk og national indoktrinering, der fik regimet til at tilstå det danske mindretal i Sydslesvig denne særstilling. Selv efter verdenskrigens udbrud blev der ikke gjort forsøg på at indrullere danske unge i *HJ*, og i krigens sidste fase, da også purunge, 16-årige drenge i *HJ* blev bevæbnet og indsat i den tyske "Endkampf", lykkedes det ved forhandlinger fortsat at undgå indkaldelser af danske unge. Det sparede utvivlsomt det danske mindretal for faldne.

Deutsche Arbeitsfront

Den 1. maj 1933 knuste det nye regime de tyske fagforeninger og oprettede efterfølgende *Deutsche Arbeitsfront (DAF)*, en nationalsocialistisk, kooperativ sammenslutning, der skulle omfatte både arbejdere og arbejdsgivere. I betragtning af den fortsat høje arbejdsløshed tillod *Den slesvigske Forening* i første omgang sine medlemmer at melde sig ind i *DAF* for at undgå, at de blev forbigået ved tildelingen af arbejde. Man gjorde det dog samtidig klart, at et medlemskab af egentlige

NSDAP-organisationer såsom SA ville føre til eksklusion af *Den slesvigske Forening*.

Der var brug for en afklaring, og formanden for *Den slesvigske Forenings* Flensborg-afdeling, Tage Jessen, stillede den 27. juli 1933 i en henvendelse til rigsføreren for arbejdsfronten, Dr. Robert Ley, en række principielle spørgsmål: Ville også dansksindede arbejdere, arbejdsgivere og funktionærer være nødt til at melde sig ind i *DAF*? Og hvilke arbejdsmæssige konsekvenser ville et manglende medlemskab få i tilfælde af fritagelse for medlemskabet? Svaret lød, at eftersom *DAF* var en rent tysk indretning, så kunne der ikke være tale om indmeldelsespligt for det danske mindretals vedkommende. Fra partiets øverste embedsmand i provinsen, Gauleiter Lohse, blev meldt, at dansksindede arbejdere, arbejdsgivere og funktionærer ikke var forpligtede til at deltage i *DAF*'s stævner, uanset om de var medlemmer eller ej.

Det hindrede dog ikke, at mindretallets folk

De danske spejdere så det som deres hovedopgave at tjene den dansk-nationale sag, som her ved deltagelse i årsmødeoptaget gennem Ny-staden i Flensborg 1927. Da Hitler-Jugend blev oprettet førte det til jævnlige sammenstød. En søndag i april 1934 passerede f.eks. en spejdergruppe med orkester på Havretorv i Flensborg en HJ-marchkolonne med orkester og hagekorsbanner. Korpschef Svend Johannsen hilste med spejderhilsen. Det fremkaldte tilråb fra de tyske rækker, og en HJ-fører sendte en spytklat lige i ansigtet på pigernes tropsfører, Else Suhr. Oplevelsen vidner om de ydmygelser, som danske sydslesvigere kunne blive udsat for.

Skæbner mellem mindretal og antinazisme

Kilder: Hans Nielsen: *Streifzüge durch mein Leben*, 1994. Karl Heinz Lorenzen: *Holdninger har en pris*, 1997.

Enkeltmedlemmer af det danske mindretal med tilknytning til arbejderpartierne blev udsat for forfølgelse på grund af deres partipolitiske orientering eller oppositionelle arbejde. Mindretalsledelsen advarede imod et sådant illegalt arbejde på venstrefløjen. Det kunne kompromittere det danske mindretals statsborgerlige loyalitet og sætte dets eksistens på spil.

Hans Nielsen, Flensborg: *familien stammede fra Nordslesvig. Han var som socialdemokrat helt intergreret i byens tyske arbejderklasse, men følte sig efter forbudet mod arbejderpartierne i 1933 politisk hjemløs og meldte sig ind i Den slesvigske Forening i skuffelse over den flensborgske arbejderklasses manglende modstandsvilje. Blev involveret i illegalt oppositionelt arbejde, hjalp forfulgte tidligere partimedlemmer over grænsen til Danmark, medvirkede til indsmugling af illegale blade til Tyskland. Arrestret den 8. december 1933 og blev efter 10 måneders isolationsfængsling idømt to års tugthus for højforræderi og slap først ud igen 12. december 1935.*

Karl Heinz Lorenzen, Flensborg: *gik i 1920'erne i den kommunale danske skole i Flensborg. Blev i 1930 ungenkommunist og deltog i de politiske gadekampe i Weimar-republikkens sidste år. 1933 arresteret for illegalt arbejde og idømt 6 måneders fængsel. Efter snedkerlære i Kolding tilbage til Flensborg i 1934. Involveret i illegalt kommunistisk arbejde. Sejlede bl.a. partifæller i sikkerhed til Danmark og smuglede illegale blade ind i Tyskland. 24. december 1936 anholdt af Gestapo og idømt fem års tugthus for højforræderi. 1942 sendt til koncentrationslejren Sachsenhausen, men kom levende igennem opholdet.*

mødte problemer på det lokale Arbeitsamt, og i december 1933 sendte mindretallet en delegation til Rigsarbejdsministeriet i Berlin. Her blev gentaget, at dansksindede medlemmer af DAF ikke

var forpligtede til at deltage i organisationens demonstrationer.

Forholdet til Deutsche Arbeitsfront viser det danske mindretals problem i det nationalsocialistiske samfund i en nøddeskal. Man tilstod det visse særrettigheder, men de samme rettigheder gjorde det nærmest umuligt for mindretallets enkelte medlemmer at fungere normalt i det ensrettede Tyskland.

Vinterhjælp og socialhjælp som pression

Efter den nazistiske magtovertagelse var offentlig social forsyning ikke længere et kommunalt eller statsligt anliggende, men blev varetaget af partiets organisationer, fra 1934 koncentreret i *National-Sozialistische Volkswohlfahrt (NSV)*. Medlemmer af partiets organisationer fik som en helt naturlig ting fortrinsret til hjælp. Mennesker, der skønnedes af mindre værdi for samfundet, fik ringere hjælp, end de mennesker, der ud fra arvebiologiske eller racehygiejniske principper blev betragtet som værdifulde.

Blandt de vigtigste sociale initiativer var den såkaldte "vinterhjælp" (*WHW*), som blev iværksat første gang i vinteren 1933-1934, og som skulle afhjælpe den store sociale nød, der var en følge af den fortsat meget høje arbejdsløshed. Uddelingen af vinterhjælpen blev foretaget af NSV's lokale tillidsmænd. Det gav rige muligheder for vilkårlighed og pression, og stillede umiddelbart medlemmer af det danske mindretal i en meget sårbar situation.

Allerede i maj 1933 blev mindretallet opmærksom på vilkårligheder. Kommuneforstanderen i Tarup bearbejdede systematisk forældre til børn i den danske skole. Han havde således trukket et beløb fra to enlige mødres understøttelse med den begrundelse, at de fik støtte fra dansk side.

De kunne få den fulde støtte tilbage, hvis de meldte deres børn ud af den danske skole.

Den følgende vinter 1933-1934 blev mange dansksindede familier i Flensborg i små kår udsat for pres af NSV's uddelere. Flere uddelere lod forstå, at det ville forhøje de trængendes chancer for at opnå vinterhjælp, hvis de meldte sig ud af *Den slesvigske Forening* og tog deres børn ud af de danske skoler. Også i Hanved kommune vest for Flensborg blev flere dansksindede arbejdsløse i efteråret og vinteren 1933 forbigået ved fordelingen af vinterhjælpen, fordi de havde deres børn i den danske private skole i Langbjerg. Som eksempel på forskelsbehandlingen fremhævede mindretallet, at en mand i Hanved, hvis børn gik i den tyske skole, havde fået hjælp, hvorimod hans bror, hvis børn gik i den danske skole, ingen hjælp fik.

Mindretallets ledelse klagede, og den nye landråd i Flensborg Landkreds, Claus Hans, erklærede, at *alle* trængende havde krav på at få vinterhjælp: "En udelukkelse af politiske, religiøse eller nationale grunde" måtte ikke finde sted. Men han understregede også, at der ikke kunne være tale om, at de trængende fik hjælp fra *både* vinterhjælpen og den danske menighedspleje.

Også overborgmester Wilhelm Sievers erklærede, at det ikke var meningen, at der ved uddelingen af vinterhjælpen skulle gøres forskel på flertal og mindretal. Alligevel kunne mindretallet i slutningen af januar 1934 dokumentere i alt 30 tilfælde, hvor folk, der stod som medlemmer af *Den slesvigske Forening* eller havde deres børn i den danske skole, enten slet intet havde fået eller kun havde fået en mindre del af den forventede vinterhjælp.

Pressionen fik alvorlige konsekvenser for den danske kommuneskole i Flensborg, hvor en

meget stor procentdel af forældrene på grund af den høje arbejdsløshed var helt afhængige af social- og vinterhjælp. Den førte til, at ca. 80 tilmeldte elever ikke mødte op ved skoleårets begyndelse den 1. april 1934. *Dansk Skoleforening* undersøgte i samarbejde med byens skolemyndigheder sagen, og det stod klart, at der havde fundet en kampagne sted. Forhandlingerne førte til, at 15 af de ommeldte børn i løbet af april-maj 1934 vendte tilbage til den danske kommuneskole. Alene dette forhold dokumenterede, at der havde fundet pressionssted. Men af de oprindeligt ca. 80 ommeldte børn forblev de 65 i det tyske skolesystem, og kampagnen havde således ført til en alvorlig svækkelse af mindretallet.

Det var et problem, at mange af de trængende i mindretallet også fik hjælp fra *Dansk Menighedspleje* og således var stillet bedre end de trængende fra flertalsbefolkningen. Det kunne myndighederne principielt ikke gå med til. Det var en helt grundlæggende tysk opfattelse, at en stor

En stor del af det danske mindretal var socialt dårligt stillede småkårsfolk. Mange var afhængige af både offentlig socialhjælp og de pakker med tøj og fødevarer, som kom fra Danmark. På tysk side levede afstemningskampens forestillinger om, at mange i mindretallet var "spæk-danskere", der alene sluttede sig til mindretallet af materielle grunde, videre i bedste velgående. Her er hjælpere på Flensborgs borg i gang med at forberede pakkeuddeling. Portrætter fra Harald Slott-Møllers sydslesvigske portrætgalleri kigger på fra vraggen. Foto efter 1927.

Flensborg Avis og Der Schleswiger på bordet ved Grænseforeningens 10-års jubilæum i 1930. Omdannelsen af Flensborg Avis til et aktieselskab i 1930 og statsstøtten fra 1931-32 reddede avisen fra konkurs. Flensborg Avis blev af den danske udenrigstjeneste anset for at være så vigtig for forsvaret af grænsen, at den danske stat ikke kunne tillade sig at lade den falde. Placeringen syd for grænsen blev derfor paradoksalt nok avisens redning på længere sigt. Grænseforeningens formand rektor H.P. Hansen og chefredaktør Ernst Christiansen ses yderst til venstre.

del af danskheden i Sydslesvig bestod af mennesker, der i grunden slet ikke var danske, men hvis egentlige bevæggrund for et medlemskab af mindretallet var ønsket om at opnå økonomiske fordele. Det var derfor en absolut betingelse, at socialt dårligt stillede medlemmer af mindretallet ikke måtte være stillet økonomisk bedre end trængende i flertalsbefolkningen.

Endelig i februar-marts 1934 blev der opnået enighed om, at de gaver, som mindretallet modtog fra Danmark, skulle overlades til *Winterhilfswerk* til almindelig uddeling blandt de trængende i Flensborg, uanset nationalt tilhørsforhold. Til gengæld skulle medlemmer af mindretallet herefter behandles på lige fod med alle andre tyske statsborgere ved uddelingerne.

Alligevel fik *Dansk Menighedspleje* lov til fort-

sat at varetage børnebespisningen i de danske skoler og børnehaver, den danske sygepleje og lignende. Efterhånden som arbejdsløsheden med tiden blev afløst af mangel på arbejdskraft og der blev behov for alle ledige hænder, blev problemerne dog mindre.

Mindretalspressen

Umiddelbart efter Hitlers magtovertagelse blev den tyske oppositionspresse slået ned med hårde midler, og i de følgende måneder blev det ene dagblad efter det andet lukket eller overtaget af partitro nationalsocialister. *Flensborg Avis* med tillægget *Der Schleswiger* kom til at indtage en bemærkelsesværdig undtagelsesstilling. Det lykkedes avisen at overbevise de vigtigste myndigheder om, at en lukning ville medføre udenrigspolitiske konsekvenser overfor Skandinavien, og at begge aviser ville miste troværdighed overfor det skandinaviske Norden, hvis der ikke blev efterladt dem et vist spillerum i nyhedsformidlingen.

Flensborg Avis' nyhedsformidling om Det tredje Rige blev af Berliner-korrespondenten Jacob Kronika i februar 1933 fortolket således: "Det er ikke journalistens opgave at sige sin mening om forholdene i Tyskland og om tysk politik. Lad ham nøjes med at referere kendsgerninger. Dem er der jo tilstrækkeligt mange af! Så må for øvrigt enhver med opmærksomhed skue og lytte! Og dertil tænke en smule!" Disse ord beskriver ret nøjagtigt grundsætningerne for *Flensborg Avis'* nyhedsformidling om Tyskland.

Regimet kunne leve med disse grundsætninger. *Flensborg Avis* blandede sig ikke i den tyske indenrigspolitik, men beholdt dog overfor mindretals- og grænsespørgsmålet sin skarpe stillingtagen, og undlod ikke i næsten enhver pennefejde med den tyske grænsepresse at gøre

opmærksom på, at det i de nævnte spørgsmål var *Flensborg Avis* og ikke dens modstandere, der havde rygdækning i Berlin. Ikke sjældent blev "Førerord" stukket i næsen på den tyske grænsepresse, og overfor sådanne våben havde disse intet forsvar.

Flensborg Avis havde siden slutningen af 1920'erne defineret sin rolle i grænselandet som brobygger og formidler mellem Norden og Tyskland. Dette er baggrunden for, at *Flensborg Avis* i de første par år efter magtovertagelsen i henhold til sit motto: *Front og bro* ikke stillede sig ganske afvisende overfor nationalsocialismen. Flere elementer i den nye bevægelse blev fremhævet som efterlignelsesværdige – også i Danmark. Nationalsocialismen havde nemlig tilsyneladende samlet det tyske folk, hvis ungdom nu i begejstring tog fat på at genrejse Tyskland. Efter både Ernst Christiansens og Jacob Kronikas mening havde også Danmark brug for en sådan national genrejsning, ikke mindst hvis det genvundne Nordslesvig skulle forsvares imod de aggressive hjemmetyske og slesvig-holstenske grænserevisionskrav. Efterhånden som nationalsocialismens sande natur gik op for avisens redaktører, forsvandt fascinationen af den nye tyske bevægelse dog igen. *Flensborg Avis'* kortvarige flirt med dele af nazismen var da også blevet mødt med skarp kritik, navnlig fra de unge i mindretallet.

Generelt skulle den tyske presse være et instrument i den nationalsocialistiske bevægelses tjeneste. Men *Flensborg Avis* formåede at bevare sin borgerligt-liberale og kristelige verdensanskuelse og blev aldrig blot et talerør for Propagandaministeriet. Flere højtstående embedsmænd i Propagandaministeriet udtalte ved flere lejligheder, at *Flensborg Avis* var "det frieste blad i Det tredje Rige". Dette var imidlertid ingenlunde ensbe-

tydende med, at *Flensborg Avis* var "fri"; den var underlagt nøjagtigt den samme lovgivning som enhver anden avis i Tyskland. Men det betød, at det danske mindretals avis havde et vist spillerum.

Regimet kunne til enhver tid med irettesættelser og trusler skræmme avisen til at makke ret. Redaktørerne og journalisterne på *Flensborg Avis* var alle tyske statsborgere, og de var yderst bevidste om den daglige fare, de befandt sig i. Der måtte derfor skrives med stor forsigtighed. Avisens ringe udbredelse – ca. 1.500 eksemplarer syd for grænsen mod godt 6.000 nord for – og den kendsgerning, at avisen ikke havde nogen næneværdig udbredelse uden for mindretallet, såvel som dens danske sprog, talte dog for, at Tyskland havde mere at tabe end at vinde ved at forbyde avisen.

Flensborg Avis ville derfor få lov til at bestå så længe den gav, den gjorde *udadtil*, var større, end den skade, den gjorde *indadtil* – og så længe Tyskland ikke var villig til at betale prisen i form af et forværret udenrigspolitisk forhold til Danmark ved en lukning af avisen.

Værnepligt og rigsborgerret

Den 16. marts 1935 blev værnepligten genindført i Tyskland. Den var et led i nationalsocialisternes bestræbelser på atter at gøre Tyskland til en stormagt, der ville være i stand til at føre krig. Værnepligten omfattede alle rigsborgere, som de var defineret i den nye *Reichsbürgergesetz*, der blev udstedt den 15. september 1935. Loven skelnede mellem tyske undersåtter (*Staatsangehörige*) og tyske rigsborgere (*Reichsbürger*). En undersåt havde ingen politiske rettigheder. Rigsborgerskabet var således et privilegium, som kun kunne erhverves af statsborgere af tysk eller "artsbeslæg-

Den enkelte og nazisystemet

Kilder: Barn og Ung i Sydslesvig 1900-1982, 1986, s. 134-154.

Stadtarchiv Flensburg, C32, Die dänische Minderheit in Flensburg 1928-1938.

Sydslesvig gennem tiderne, I, 1946, s. 538.

René Rasmussen: Front og bro, II, 2005, s. 529.

Sydslesvig gennem tiderne, I, 1946, s. 561.

Skoleelev Sven Kjems, Flensburg: *afsluttet skolegang på Duborg-Skolen, derefter fortsat uddannelse på det tyske gymnasium Adolf Hitler-Schule i Flensburg, opnåede en særtafte med rektor om brug af 'tyske hilsen': Sven Kjems skulle række den højre arm i vejret som alle de andre, men slap til gengæld for at råbe "Heil Hitler!"*

Sporvognskonduktør Jacobus Jensen, Flensburg: *skulle som embedsmand fra 1933 anvende den 'tyske hilsen', nægtede med henvisning til sit tilhørsforhold til mindretallet og sin religiøse overbevisning. Blev fyret med henvisning til, at byens embedsmænd havde pligt til at anvende den 'tyske hilsen' i tjenesten, og at Jacobus Jensen ikke havde nægtet af nationale, men af religiøse grunde.*

Dansksindet ansat ved politiet i Flensburg: *fik af magistraten besked på at ommelde sit barn fra Duborg-Skolen til en tysk skole. Rektor Andreas Hansen protesterede, og efter brevveksling med byens politipræsident blev kravet trukket tilbage.*

Albert Johannsen, Flensburg: *søn af tidligere rigsdagsmand Gustav Johannsen, juni 1933 afskediget fra Flensburgs Arbeitsamt mistænkt for "statsfjendligt sindelag". Mindretallet klagede. Ikke genansat, men som en slags hensyntagen til Nordslesvig, hvor der var hjemmetyskere i embedsstillinger, blev den unge Hans Ronald Jørgensen i 1934 ansat på rådhuset i Flensburg.*

Karl Oluf Hansen, blikkenslager: *1936 afskediget fra Fliegerhorstkommandantur i List på Sild med den begrundelse, at han som medlem af det danske mindretal ikke kunne arbejde ved en Wehrmachtsbetrieb. Efter protest fra Dansk Generalsekretariat derefter anvist andet arbejde på Sild, og det blev understreget, at afskedigelsen ikke måtte betragtes som et angreb på det danske mindretals rettigheder.*

Dansksindet hushjælp hos postmesteren i Tønning: *1936 afskediget med skriftlig motivering, at han var medlem af Den slesvigske Forening, i juni 1936 skriftlig afskedigelse fra en anden stilling med den samme begrundelse.*

tet" blod. De skulle endvidere gennem deres adfærd have bevist, at de var egnede til "villige og trofaste" at tjene det tyske folk og det tyske rige.

Meningen med rigsborgerretten var at udskille dels jøder og dels folk, der var illoyale over for det nye Tyskland. Et medlem af de nationale mindretal blev anset for egnet til at erhverve rigsborgerkabet, "når han uden at prisgive sit forhold til folkegruppen, i troskab mod riget fyldestgør sine statsborgerlige pligter, såsom værnepligten o.s.v." Rigsborgerretten stillede nye og hidtil usete krav om statsborgerlig loyalitet, når regimet kunne fratage ikke-ønskede personer de almindelige statsborgerlige rettigheder. Den skæbne, der ramte lausitz-serberne (sorberne) i Sachsen, som det danske mindretal havde samarbejdet med siden 1920'erne, var et vidnesbyrd om regimets vilkårlighed: Sorberne blev fra januar 1936 ikke længere anerkendt som nationalt mindretal, og i marts 1936 blev Jan Skala, den sorbiske redaktør af tidsskriftet for de nationale mindretal i Tyskland *Kulturwehr*, slettet fra redaktørlisten. Han var herefter afskåret fra enhver publicistisk virksomhed.

Medlemmer af det danske mindretal i Sydslesvig blev uden videre anerkendt som rigsborgere med de rettigheder og pligter, som dette indebar. Det betød som nævnt også værnepligt. Og det betød deltagelse i den 6 måneders rigsarbejdstjeneste, som i 1935 blev pligt. Den var et problem for mindretallet, fordi den havde til formål at opdrage den tyske ungdom til folkefællesskab i nationalsocialistisk ånd. Der blev forhandlet om en særlig arbejdstjeneste for det nationale mindretal uden den nationalsocialistiske indoktrinering. Men Hitler sagde nej. Arbejdstjenesten var en del af værnepligten. Eftersom værnepligten var en selvfølgelig statsborgerlig forpligtelse, stod en

undtagelse for mindretallets vedkommende ikke til diskussion.

Det var i overensstemmelse med dansk, sønderjysk tradition, at enhver ung mand måtte underkaste sig værnepligten og om nødvendigt drage i krig for herbergstaten for at bevare retten til at leve som dansk indenfor Det tyske Riges grænser, eller, som det hed: for at bevare "retten til hjemstavnen". Før 1880'erne var tusindvis af unge sønderjyske mænd udvandret for at undrage sig værnepligten, og det havde kun ført til svækkelse af danskheden. Derfor havde det lige siden for enhver dansksindet slesviger været opfattet som en pligt, ikke blot mod herbergstaten, men også mod hjemstavnen, at aftjene sin værnepligt. Nu kom en ny generation til at følge det gamle bud.

Bortset fra enkeltstående problemer med at få tilsendt *Flensborg Avis* til dansksindede værnepligtige, oplevede medlemmer af mindretallet sjældent chikaner eller lignende under militærtjenesten. De fleste dukkede sig og gjorde deres pligt, uden at gøre opmærksom på sig selv. Det var på mange måder et spørgsmål om den enkelte soldats egen indre styrke.

Landboforeningen og arvegårdslovene

Ensretningen af det tyske samfund omfattede også landbruget. De forholdsvis få dansksindede landmænd i Sydslesvig havde i *Landboforeningen for Flensborg og Omegn* deres egen organisation. Den havde i midten af 1930'erne henvend 200 medlemmer og havde i Erik Paulsen egen landbrugskonsulent. I 1927 oprettede man *Slesvigsk Kreditforening*, der med en meget beskedent egenkapital på lempelige vilkår udlånte mindre beløb til dansksindede landmænd og hjalp unge danske landmænd med at etablere sig. Det var på mange

måder et – omend svagt – ekko af den tilsvarende jordkamp i Nordslesvig, hvor det tyske mindretal mange steder på landet stod stærkt og fra 1927 med *Kreditanstalt Vogelgesang* fik tilført betydelige statsmidler.

Alle landmænd i Tyskland blev fra 1933 underlagt *Reichsnährstand*, hvis mål var at kontrollere al fødevarerproduktionen i Tyskland. Også de dansksindede landmænd var underlagt denne statslige organisation. Derimod nægtede *Landboforeningens* medlemmer at slutte sig til det nationalsocialistiske *Bauernbund*. De undgik derved ganske vist nazistisk påvirkning og organisering, men måtte samtidig undvære de fordele, som et medlemskab indebar.

I 1935 blev den såkaldte "arvegårdslovgivning" indført i Tyskland. Loven gav statsmagten afgørende indflydelse på køb og salg af landbrug. Til gengæld sikrede den, at en gård forblev i familiens eje ved at lovfæste mandlig arvefølge. Som ejer af en arvegård blev landmanden betragtet som forvalter af et betroet gods, der skulle bevares i uforringet stand for slægten og dermed for folket, for hvem bevarelsen af en sund, raceren og økonomisk sikret bondestand formodedes at være en nødvendighed. Salg af jord og ejendom krævede statslig godkendelse af køberen, der skulle være "bondeduelig" [bauernfähig].

For allerede etablerede dansksindede landmænd med mandlige arvinger fungerede lovgivningen for så vidt som en sikring. Men det blev meget vanskeligt for unge, uetablerede dansksindede landmænd at købe en gård. Det viste sig, da den barnløse dansksindede gårdejer Lorenz Hinrichsen på gården Stiglundsand i Jørl sogn – i den sydligste del af den tidligere 2. afstemningszone – i august 1937 solgte sin 100 tønder land store gård til den unge dansksindede landmand

I Flensburg voksede elevtallet siden 1932, og bygningerne i Schulgasse blev utidssvarende. De lokale skolemyndigheder var imod ønsket om bedre rammer, men efter indgreb fra Berlin blev skolen i 1935 flyttet til denne bygning i Duborggade. Imødekommelsen var led i en taktik, som skulle presse Danmark til at give det nordslesvigske tyske mindretal større indflydelse på læreransættelser i de kommunale tyske skoler dér, herunder muligheden for at ansætte lærere med tysk statsborgerskab. Dette er også baggrunden for, at overborgmester Sievers i 1935 tillod, at danske statsborgere kunne ansættes på kommuneskolen i Flensburg.

Chr. Jepsen fra Meden ved Valsbøl. Lokale partitillidsmænd fik nys om salget, og snart var hele partiapparatet sat i bevægelse for om muligt at forhindre det. Lokale NSDAP-tillidsmænd arbejdede tæt sammen, flere embedsmænd, herunder borgmestre og landråder, blev inddraget, og der blev rettet henvendelse til arvegårdsdomstolen i Flensburg.

Det var dog et problem, at Chr. Jepsen var fundet "bondeduelig". Men arvegårdsdomstolen (*Erbhof-Gericht*) i Flensburg nægtede sit samtykke til handelen med den begrundelse, at gården ville blive "for stærkt belastet". Jepsen havde i mellemtiden giftet sig og var flyttet ind på gården, men blev kort før jul 1937 tvunget bort igen, da arvegårdsdomstolen indsatte en tysksindet bestyrer. Jepsen indankede sagen for *Landes-Erbhof-Gericht* i Celle, og mindretallet rettede desuden henvendelser til de centrale parti- og statsmyndigheder. I mellemtiden mobiliserede man den rigsdanske presse, der i talrige, harmful-

de indlæg pegede på de helt anderledes frie muligheder, det tyske mindretal i Nordslesvig havde for at erhverve jord i fri handel.

Sagen nåede dermed op på allerhøjeste niveau i Berlin, og her vejede det udenrigspolitiske forhold til Danmark tungt. Endelig den 30. juni 1938 omstødte *Landes-Erbhof-Gericht* afgørelsen fra Flensburg og godkendte salget. Det skyldtes sandsynligvis en "Weisung von oben".

Denne såkaldte "Stiglundsand-affære" endte altså med dansk sejr. Men det har herefter næppe været behageligt for Chr. Jepsen at sidde på sin gård midt i et meget fjendtligt sogn.

Nye danske skoler

Grundlaget for de danske mindretalsskoler blev ikke forandret ved nazisternes magtovertagelse, men vedblev at være de preussiske skoleforordninger af 1926 og 1928/29, herunder også princippet om forældrenes frie valg af skole til deres børn.

I første omgang førte ensretningen til en øget tilstrømning til det danske mindretal og dets skoler. Det samlede elevtal steg fra 778 i 1932 til 967 i 1936. Fra tysk side så man på denne tilvækst med mistro. Officielt tilstod man ganske vist det danske mindretal fuld kulturel frihed. Men denne frihed gjaldt i praksis kun den lille del af mindretallet, som blev anset for "ægte". Den gjaldt ikke formentlige "spæk-danskere" eller rigsfjender, der formodedes at søge ly i mindretallet.

På den anden side var man fra tysk side meget bevidst om, at en for åbenlys fremgangsmåde kunne få uheldige konsekvenser for det tyske mindretals skolevæsen i Nordslesvig, hvis Danmark skulle begynde en tilsvarende kampagne imod tysksindede forældre her. Det tyske mindretal nord for grænsen var i fremgang og kunne

i 1933 åbne 15 nye privatskoler, således at der ved årsskiftet 1933/34 var 46 tyske privatskoler og 28 offentlige skoler i Nordslesvig. Denne udvikling skulle nødtigt kompromitteres af en for åbenlys diskriminering af det danske mindretal. Fremgangsmåden blev derfor et mere eller mindre diskret arbejde for at påvirke enkeltmedlemmer af det danske mindretal til at melde sig ud af *Den slesvigske Forening* og tage sine børn ud af de danske skoler.

Men mindretallet fik også en række indrømmelser. Den 1. maj 1933 blev tidligere lærer ved Jaruplund danske skole, Hans Tønnsen, ansat ved den danske kommuneskole i Flensborg som den første dansksindede lærer. Og i januar 1935 blev den dansksindede lærer ved Duborg-Skolen, H. Fischer, udnævnt til ny leder af kommuneskolen. Senere kom der flere danske lærere til, så skolen fra 1937 var ikke blot dansksproget, men med overvejende dansksindet lærerstab.

Tiden muliggjorde også tilvækst på skoleområdet. Den 20. oktober 1935 kunne mindretallet indvie en ny privatskole i Tønning. Hitlers magtovertagelse i 1933 havde ført til en forstærket dansk vilje til at støtte danskheden i grænselandet. Det blev paradoksalt nok *Gestapos* razzia i Tønning den 31. august 1934, der endelig fik tvivlerne i *Grænseforeningen* til at opgive alle forbehold over for skoleplanen i Tønning. Og det var ikke uden risiko, for den danske stat støttede principielt ikke skolearbejdet så langt mod syd, og det blev derfor *Grænseforeningen*, der kom til at bære driftsomkostningerne.

Tønning hørte ligesom Slesvig under den såkaldt "polske" skoleforordning af 1929 for det sydlige Sydslesvig. Her krævedes det bl.a., at der bag etableringen af en privat skole skulle stå en forening med mindst 100 medlemmer. Det var

der ikke i Tønning, hvor *Den slesvigske Forening* kun talte 65 medlemmer, og hvor der foreløbig ikke var udsigt til fremgang. Problemet blev løst ved at udvide *Dansk Skoleforening for Slesvig og Omegns* virkefelt til hele området syd for den tidligere 2. afstemningszone, inklusive Ejdersted, og skifte navn til *Dansk Skoleforening for Sydslesvig*.

Skolen fik det symboltunge navn *Uffe-Skolen*, efter den danske sagnhelt Uffe hin Spage, der med sværdet *Skræp* i hånden skulle have besejret to sachsiske krigere på en ø i Ejderen og således afværget, at landet blev erobret af tyskerne. *Uffe-Skolen* skulle bære vidnesbyrd om, at danskheden i Slesvig gik helt til Ejderen – og danne et brohoved for landets åndelige generobring for Danmark.

Skolegangen begyndte den 21. oktober 1935 med 32 elever, foruden 18 børn i den tilhørende børnehave. Fra tysk side blev skolen i Tønning betragtet som en krigserklæring, en "ejderdansk offensiv", og skolen befandt sig snart i en slags belejringstilstand. Både inden åbningen og i de følgende måneder blev skolen udsat for rudeknusninger. Arbejdsløse forældre til skolebørn fik meget vanskeligt ved at få anvist arbejde, og forældre i arbejde blev afskediget. En tysk murermester, der havde afskediget en dansksindet murerarbejdsmand, skrev helt åbent i dennes arbejdsbog: "Fristlose Entlassung wegen: Mitglied im dänischen Verein."

Et år efter indvielsen af skolen i Tønning, kunne man den 11. oktober 1936 indvie en stor tilbygning til *Ansgar-Skolen* i Slesvig. Elevtallet her voksede fra 63 i 1934 til 92 i 1937. I det overvejende sønderjysktalende Ladelund i midtlandet umiddelbart syd for grænsen blev der den 1. december 1936 taget en ny skole i brug med 10 elever. Det var navnlig gårdejer Jens Andresens

Uffe-Skolen i Tønning på indvielsesdagen i 1935. I sin tale udtrykte Grænseforeningens formand, rektor H.P. Hansen, at skolens eksistens var beviset på, at Danmarks historiske ret gik til Ejderen: "De bygger tyske skoler i Nordslesvig. Vi bygger dansk skole her. Det er fri og åndelig kamp. De har bygget mange, vi har bygget få. Men hvem af os bygger på fastest grund? Historien lærer os, at hvor de bygger deroppe, bygger de for et sprog, der hidtil var fremmed i hine egne. Hvor vi bygger hernede, bygger vi for landets gamle i tunge tider fortrængte sprog." Det sidste udsagn var nu helt sikkert forkert. For dansk havde aldrig været folkesprog på Ejdersted.

børn, der havde gjort livet surt for læreren i den tyske skole. De havde modsagt ham i historieundervisningen og holdt på deres ret til som danske ikke at sælge mærker for *Verein für das Deutschtum im Ausland*. Den tyske lærer havde opgivet erklæret, at de i grunden slet ikke hørte hjemme i den tyske skole – og faderen havde taget ham på ordet og anmodet *Dansk Skoleforening* om at oprette en dansk skole. Skolens første lærer var Chr. Stenz.

Skruen strammes 1936-1939

De nye skoler kom imidlertid på et vanskeligt tidspunkt. Fra 1936 blev fremgangen vendt til tilbagegang. I sin årsberetning den 5. maj 1939 registrerede *Duborg-Skolens* rektor Andreas Hansen et fald i elevtallet i Flensborg på 155 elever over to år. Det samme skete uden for byen. I Kobbermølle faldt elevtallet i 1937 til kun 7 og dermed under de lovbefalede 10 elever, og i 1938 måtte skolen nedlægges. Presset fra det omgivende samfund på forældrene var stigende.

Tilbagegangen var en frugt af det såkaldte *Grenzgürtelarbeit*. Det blev ledet af Ernst Schröder, som også fik tildelt midler fra den tyske stat til formålet.

Ernst Schröder begrundede sit *Grenzgürtelarbeit* med, at der siden 1935-1936 havde fundet en "ejderdansk offensiv" sted med skolebyggerierne i Tønning og Ladelund og udvidelsen i Slesvig. Dertil kom i 1936 udgivelsen af Claus Eskildsens bog *Dansk Grænselære*, der til dels under anvendelse af den nazistiske lære om *Blut und Boden* argumenterede imod tyske krav om grænserevision og ved hjælp af talrige eksempler på sted- og personnavne, sprog, sæd og skik, påviste, at hele Slesvig ned til Dannevirke var dansk "folkegrund".

Det tyske pres mod mindretallet foregik fra 1936 systematisk med opbakning fra hele parti- og embedsapparatet fra overpræsident Lohse til landråder, borgmestre, kommuneforstandere samt fra *Verein für das Deutschtum im Ausland* (VDA), *Schleswig-Holsteiner-Bund* (SHB) samt *Wohlfahrts- und Schulverein*. På et møde i den store sal i *Det tyske Hus* i Flensborg den 11. november 1936 fik embedsmænd og partitillidsmænd foreskrevet fremgangsmåden af regeringspræsident Wallroth og vice-overpræsident Schouw: Embeds- og partiapparatet kunne af hensyn til det udenrigspolitiske forhold til Danmark ikke træde offentligt frem. Den enkelte skulle derfor arbejde på eget initiativ, men de fik at vide, at der var fuld opbakning fra hele systemet. Stille og diskret skulle der arbejdes i hver enkelt landsby for at påvirke hver eneste beboer for tyskheden. Hvert enkelt individ måtte bindes ind i det nationalsocialistiske, tyske landsbyfællesskab.

De mange fremmødte embeds- og tillidsmænd

i salen kom med talrige eksempler på de erfaringer, de allerede havde gjort sig i arbejdet imod danskerne. Jensen fra Medelby erklærede, at det i dag var langt lettere end tidligere at føre grænsekamp mod danskheden: “Bag os står nu en stor idé, som vi selv hylder, og som vi vil skal omfatte hele folket.” I Medelby blev alle borgere – også de dansksindede – inviteret til partiets mange arrangementer. Og de, der stædigt selv satte sig uden for det nationalsocialistiske fællesskab, blev simpelthen bojkottet – således som det allerede skete med den danske familie i Østerby.

Pressionen mod det danske mindretal blev nu sat i system: Nazistiske tillidsmænd, funktionærer og andre i partiets tjeneste blev systematisk sat til at opsøge den socialt svage del af det danske mindretal for med en blanding af trusler, lokkemidler, antydninger eller pengeløfter at få folk til at melde sig ud af *Den slesvigske Forening* og tage deres børn ud af danske skoler og børnehaver.

Utrygheden i mindretallet steg. Natten før det danske årsmøde 5.-6. juni 1937 blev der øvet hærværk mod flagstangen og talerstolen på årsmødepladsen i Flensborg, og om aftenen den 21. juni 1937 tændte Flensborgske SA-mænd på den danske årsmødeplads et kæmpemæssigt bål, et “grænseblus”, der skulle minde folkefællerne hinsides grænsen om, at de ikke var glemt. Dette kunne kun opfattes som en bevidst skærpelse af mindretalspolitikken fra tysk side.

Forbud mod *Der Schleswiger*

Både *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* beskæftigede sig løbende med de mange tilfælde af pressen, som kunne konstateres efter 1936. Men omtalen var et problem for det tyske Grenzgürtelarbeid. Omtalen fremkaldte nemlig som regel

Tysk front mod danskheden i Ejdersted 1938

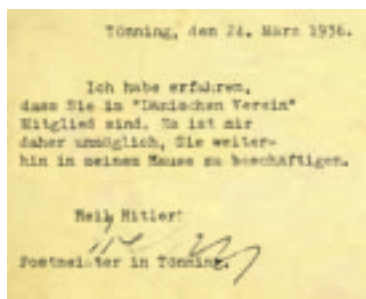
Gendarmereihauptwachtmeister Willmer i Tating til Verein für das Deutschtum im Ausland 24. juli 1938: “Efter at det er lykkedes vor gruppe at fjerne arbejder Willi Geertsen (familie med tre medlemmer) fra det danske mindretal, er det nu også lykkedes at fjerne lederen af det danske mindretal [i Tating] Julius Geertsen (familie med syv medlemmer). På vor foranledning har Geertsen taget sine tre skolepligtige børn ud af den danske skole i Tønning og atter indskolet dem i Tating. Følgende har endvidere forladt mindretallet: Fisker Mortensen, Geertsen, Heinrich Geertsen (familie med tre medlemmer). Mindretalsmedlemmet Hermann Carstens er død og hans hustru, Anna Carstens, flyttet til Svavsted. Tilbage er blot malkeassistent Hermann Hansen, Süderdeich (familie med fire medlemmer), som sender en søn til skole i Tønning. Men det skal nok lykkes os at få også det sidste medlem af mindretallet bragt tilbage i tyskhedens lejr. De øvrige familier i farezonen forbliver under opsyn. Men der består ikke længere nogen umiddelbar fare i Tating. Mindretallet her turde være knust, hvilket samtidig medfører tilbagegang for elevtallet i skolen i Tønning.”

Kilde: Landsarkivet for Sønderjylland, Troels Finks arkiv. Afskrifter nr. 99.

skriverier i den rigsdanske presse – hvorefter *Auswärtiges Amt* som regel greb ind. Det blev derfor væsentligt at forhindre mindretalspressen i at komme til orde.

En mulighed kom i 1937. I juni og juli 1937 gik Ernst Christiansen i *Flensborg Avis* og *Der Schleswiger* til angreb på modstanderne: Deres politik var en belastning for det dansk-tyske forhold. Det blev for meget for Slesvig-Holstens Gauleiter Hinrich Lohse. Han var formentlig klar over, at det ikke ville være muligt at komme igennem med et krav om et forbud mod *Flensborg Avis*. Men kunne den tysksprogede aflægge *Der Schleswiger* forbydes, var meget vundet. For der-

I 1936 fik fru Brokmann i Tønning denne opsigelse fra den stedlige postmester. Som begrundelse blev anført medlemskab i den danske forening. Det var ikke helt i overensstemmelse med regimets officielle linje. Men det karakteriserer faktiske holdninger rundt om i Sydsvens lokalsamfund.

ved ville mindretallets mange klager ikke længere være tilgængelige for den tyske offentlighed, der ellers til daglig i den almindelige ensrettede presse fik at vide, hvilken enestående frihed, det lille danske mindretal nød i Det tredje Rige. Propagandaministeriet udstedte det ønskede forbud den 19. august 1937. I den rigsdanske presse udløste forbudet imidlertid så stor fortørnelse, at det tyske udenrigsministerium fandt det nødvendigt at gribe ind. Det anbefalede, at Propagandaministeriet slækkede forbudet og eventuelt tillod *Der Schleswiger* at udkomme som tidsskrift. Propagandaminister Goebbels tog sig personligt af sagen og henviste til, at et godt forhold til Danmark var i den tyske handels- og udenrigspolitikens interesse.

Enden på sagen blev, at *Der Schleswiger* fortsatte som månedsskrift indtil 1944. Men den flensborgske danske presses betydning som ikke-ensrettet nyhedskilde indenfor Tysklands grænser var efter forbudet i praksis begrænset til den lille kreds, der beherskede det danske sprog.

Enkeltmedlemmer under pres

Der er mange eksempler på *Grenzgürtelarbeits* effektivitet både på landet og i byerne. I december 1937 flyttede en dansksindet familie fra Husumegnen til det sydlige Angel. Familien ville lade de tre børn indskrive på *Ansgar-Skolen* i Slesvig, men det fik landsbyens førstelærer forhindret med en blanding af løfter og trusler. Familien blev lovet sko og fødevarer. Af frygt for at miste sit arbejde lod manden sig skræmme.

I vinteren 1937-1938 konstaterede mindretallet, at børnerige familier i Flensborg blev nægtet socialhjælp, når partimyndighederne fandt, at familien ikke var "egnet og villig til i troskab at tjene den nationalsocialistiske stat". Det blev også

konstateret, at når danske familier søgte denne hjælp, så blev det antydnet, at det ville gavne deres muligheder, hvis de meldte sig ud af Den slesvigske Forening og tog deres børn ud af de danske skoler. Mere end 50 børn blev inden 1. februar 1938 ommeldt fra dansk til tysk skole.

Mindretallet klagede i en stort opsat artikel den 1. februar 1938 i *Flensborg Avis* på både dansk og tysk. Der blev anført en lang række eksempler: "En dame fra *NS-Frauenschaft* møder frem hos en arbejderfamilie på Duborg og forklarer, hvor dårligt det ser ud for de børn, der går i dansk skole. De vil ikke få arbejde senere. Melder de børnene ud af dansk skole, så vil der blive sørget for arbejde til dem.

En herre fra *NS-Folkevelfærdens* [*NS-Volkswohlfahrt*] nordlige gruppe udtaler til en kone, ligeledes på Duborg, at hun ikke får understøttelse for barnet, fordi det skal i dansk skole.

En kone i Nørregade, der vil stille andragende om løbende børnehjælp, får til svar, at dette er unyttigt, så længe hendes børn går i dansk skole.

I Flensborg-Jørgensby meddeler en dame fra den stedlige gruppe en arbejderkone, at hun i fremtiden ikke længere vil få hjælp, hvis hun ikke melder sig ud af mindretallet. – Samme påvirkning udøver vedkommende dame i et andet arbejderhjem.

En datter af en værftsarbejder, der søger ægteskabslån, får til svar, at hun først må bringe en skriftlig meddelelse om, at hun har udmeldt sig af alle danske foreninger."

Rækken af eksempler var lang, og den offentlige henvendelse fik bred omtale i den rigsdanske presse. Men det ændrede intet. Mindretallet kunne senere på året konstatere, at mange af de medlemmer, som nu havde meldt sig ud af *Den slesvigske Forening* og havde taget deres børn ud af

dansk skole, herefter modtog børnehjælp. Vejen til at opnå "politisk pålidelighed" var altså at fraskrive sig enhver tilknytning til danskheden og at gå op i det nazistiske, tyske folkefællesskab.

I efteråret 1938 blev yderligere 60 børn anmeldt fra dansk til tysk skole, igen blev det konstateret, at der havde fundet økonomisk pres sted, og igen klagede mindretallet sin nød. En større delegation fra mindretallet deltog så i et møde på overborgmester Krachts kontor under deltagelse af det tyske indenrigsministeriums særligt sagkyndige i mindretalsspørgsmål, Dr. Springorum, og redaktør Ernst Schröder. Mødet havde til hensigt at mindske den nationale spænding i grænselandet. Mindretallets ledende repræsentanter blev som altid behandlet med høflighed, men selvom mødet foregik i fordragelighed, fik de danske sydslesvigere intet konkret ud af det. Tværtimod måtte de love at undlade at føre klagerne ud i offentligheden til gengæld for en *smidigere* administrativ behandling af enkelttilfældene. Det var et temmelig tvivlsomt udbytte.

Hele forløbet overbeviste mindretalsledelsen om, at den var kørt fast. Der var herefter ingen anden mulighed end at gå direkte til Føreren. Mindretallet forsøgte i løbet af første halvår 1938 gentagne gange uden held at komme i audiens hos Førerens stedfortræder, Rudolf Hess. Og i efteråret 1938 søgte man om audiens hos Hitler – men fik den ikke.

Hjælp fra Danmark

De socialt svagt stillede i det danske mindretal var nu bragt i en fortvivlet situation, uden mulighed for at få offentlig socialhjælp med mindre de afskrev sig deres tilhørsforhold til danskheden. *Flensborg Avis* kunne den 12. august 1938 doku-

mentere, at med undtagelse af højst tre uklare undtagelser havde ikke én eneste børnerig dansk-sindet familie i Flensborg fået del i børnehjælpen.

I denne situation greb den danske stat ind. På et stort stævne i Odense med deltagelse af ministre fra øvrige nordiske lande udtalte den danske statsminister Th. Stauning, at de danske syd for grænsen naturligvis måtte indordne sig under de politiske forhold, der rådede der i landet, men de skulle behandles anstændigt. "Vi kalder til samling om det neutrale, fredselkende Danmark, idet vi føler vor forpligtelse til at beskytte og hjælpe alle, der taler det danske sprog, enten de lever inden for eller uden for vort lands grænser," og statsministeren gav tilsagn om økonomisk støtte, "hvis sådan tiltrænges".

På et møde i Padborg mellem repræsentanter for mindretallet, venstremanden Hans Jepsen Christensen og socialdemokraten J.P. Nielsen, der

I 1921 købte Grænseforeningen Hotel Nordischer Hof i Flensborg og omdannede det til Flensborghus. Bygningen, der bl.a. rummede Flensborghus bogsamling og Dansk Generalsekretariat, blev de følgende år centrum for mindretallets politiske og kulturelle arbejde. Den store sal og de mindre møderum blev scene for et utal af arrangementer. Det materielle traktament til møderne var ofte afhængigt af gaver nordfra. Her indøver børn fra den danske kommuneskole folkedans o. 1935. På væggen hænger afstøbninger af Bissens medaljoner fra Istedløven.

Hjælpen fra Danmark var helt afgørende for det lille mindretal i mellemkrigsårene. I 1920'erne blev der solgt mærkater på skoler i Danmark til fordel for Durborg-Skolens børnebespisning. Disse mærkater er fra 1927.

begge havde sæde i *Statens Udvalg til Støtte af dansk Kultur i Udlandet*, fik de danske sydslesvigere løfte om økonomisk støtte til børnerige, dansksindede familier, som ubegrundet havde fået frataget deres socialhjælp. J.P. Nielsen, der siden 1920 havde hørt til blandt det danske mindretals skarpeste kritikere, udtalte i august 1938: "Til mine folkefæller derovre siger jeg: Hold blot trofast ud! I skal hverken blive glemte eller tiet ihjel!"

Hjælpen fra Danmark var stærkt tiltrængt. I 1939 søgte i alt 96 dansksindede børnerige familier i Flensborg om tysk børnehjælp, men kun 9 ansøgninger blev imødekommet.

Folkeråd og folketælling 1939

Det forstærkede pres på de danske sydslesvigere fik mindretallet til at koordinere ledelsen i det såkaldte *Folkeråd*, der blev konstitueret den 4. januar 1939. De gamle ledere med Ernst Christiansen i spidsen, der længe havde været kritiseret skarpt af mindretallets unge for at være for passive og forsigtige i forhandlinger med regimet og myndighederne, måtte acceptere en bredere repræsentation af unge i denne første egentlige centrale mindretalsledelse. Blandt de yngre kræfter, der blev optaget, kan nævnes Hans Meng, Niels Kjems, Svend Johannsen, Frederik Mommensen og Niels Bøgh Andersen. Cornelius Hansen blev *Folkerådets* første formand.

Det danske mindretal var i 1939 blevet reduceret med ca. 25% i forhold til 1933. Det samlede medlemstal for alle afdelinger af *Den slesvigske Forening* var dalet fra ca. 4.000 i 1933 til ca. 3.000 i 1939 – og frafaldet fortsatte.

I 1937 kom der regler for en folketælling, som blev gennemført 17. maj 1939. Efter loven havde alle pligt til at oplyse sit modersmål og sit nation-

nale sindelag ("Volkszugehörigkeit" – folketilhørsforhold). Det var altså en folketælling som registrerede sindelaget. Det var muligt som modersmål at anføre tosprogethed. Regimet hævdede, at hver enkelt borger "i fuld frihed" kunne foretage en individuel national bekendelse. I sig selv var dette bemærkelsesværdigt på baggrund af nazismens race-ideologi. Men under det tiltagende pres mod de nationale mindretal var det risikabelt at bekende sig som ikke-tysk. Lausitzserbernes (sorbernes) skæbne var en advarsel: Allerede i januar 1936 havde myndighederne bekendtgjort, at lausitz-serberne ikke længere blev anerkendt som et nationalt mindretal, men derimod blev betragtet som "en tysk befolkning med vendisk modersmål". Sorbernes organisation blev herefter knust og dets ledere forfulgt.

Det var regimets hensigt med folketællingen at få fastslået de nationale mindretals faktiske størrelse én gang for alle og få registreret deres medlemmer i et centralt kartotek. Det var skræmmende: Folketællingen ville fastlåse mindretallet på en én gang fastsat størrelse – og derefter afsnøre det for tilgang. Uden denne tilgang var mindretallet dømt til langsomt at forbløde.

Flensborg Avis forsøgte den 2. februar 1938 at påkalde sig gensidighedsprincippet og pegede på forholdene i Nordslesvig: "Skal et tysk mindretal, der er groet af sindelagsfortyskning i løbet af de sidste århundreder, have mulighed for vækst, så skal det danske mindretal groet af dansk jord og blod på dansk folkegrund, selvfølgelig ikke af jern-rammer prisgives til udslettelse. Det gode forhold, som vi alle ønsker mellem de to folk, forudsætter nogenlunde ensartede vilkår for de to mindretal."

Vilkårene var imidlertid ubøjelege, og i den situation gjaldt det for ledelsen om at sikre, at in-

gen dansksindede lod sig skræmme, men stod ved deres nationale tilhørsforhold. Under ledelse af lærer Niels Bøgh Andersen og formanden for ungdomsforeningerne Hermann Tychsen blev der lagt et omfattende arbejde i at opsøge, informere og mobilisere alle de hjem, der efter mindretallets egne kartoteker på nogen måde stod eller havde stået i forbindelse med den organiserede danskhed. Niels Bøgh Andersen har berettet om de skuffelser han mødte på denne næsten to år lange rundtur til mange forskellige hjem: "I en sidegade ikke langt fra Duborg-Skolen lå en værkbruden gammel kone i et lille mørkt kammer. Hun var medlem. Hun havde gået i dansk børnehaven før 1864. Nu var hun tandløs og afmagret, næsten et spøgelse fra fortiden. Med nedslidt, hæs stemme hviskede hun: Vi skal nok komme hjem, vi skal nok komme hjem. (...). Vi kom også til fornemme hjem. Der hang billeder af Frederik VII og Christian IX. Når man spurgte om børn og børnebørn – det ønskedes oplyst på kartotekskortene – afsløredes det, at mange af disse fornemme flensborgske familier, der havde

været kendte patrioter før 1864, ganske langsomt var blevet optaget af den tyske verden. Børnene og børnebørnene følte sig som tyskere. Jeg kom i hjem, hvor der hang nazi-flag på væggen. Lidt chokeret spurgte jeg: Er det ikke her, hr. Petersen bor? Jeg ville gerne tale med ham, jeg kommer fra Slesvigsk Forening. På fuldendt tysk kom det overrumplende svar: Ja, Grossvater ist ein echter Däne – bedstefar er en ægte dansker, og det vil glæde ham at træffe en dansker. Så kom man ind og talte med den gamle. Han lukkede først omhyggeligt døren, og så fik hans egen familie en slem opsang: Forrædere, uanstændigt pak m.m."

Eksemplet viste, at mange enten var blevet assimileret eller havde ladet sig presse og skræmme ud af mindretallet. Og tiderne indbød ikke til at melde sig ind igen.

På trods af alle ængstelser fik folketællingen ingen praktisk betydning for det danske mindretal. Mindre end et halvt år senere angreb Tyskland Polen, og regimet fik andet at se til under den følgende verdenskrig.

Under verdenskrigen 1939-1945

Den 1. september 1939 marcherede Tyskland ind i Polen og 2. Verdenskrig var begyndt. Det betød, at det polske mindretal i Tyskland straks blev knust. I praksis var der herefter kun ét anerkendt nationalt mindretal i Tyskland, nemlig det danske. Hvor længe ville det vare?

Det danske mindretals institutioner og foreningsliv slap igennem verdenskrigen. Den lille danske flok blev dog mindre og mindre: Medlemstallet i *Den slesvigske Forening* faldt fra 3493 i 1933 til kun 1990 i foråret 1945. Og elevtallet i de danske skoler faldt fra 967 i 1935 til 436 i 1944. Det var slut med optog og årsmøder under åben himmel; årsmøderne rykkede inden døre. Man rykkede sammen og forsøgte efter evne at leve en dansk tilværelse, helt afskærmet fra de fjendtlige tyske omgivelser. Det danske arbejde blev i nogen grad vanskeliggjort af en delvis grænsespærring til Danmark. Men alle hidtidige aktiviteter fortsatte under krigen: Skoler, kirke, bibliotek, teaterforestillinger og foreningslivet i det hele taget.

Mindretallets ledelse havde personlige erfaringer fra Første Verdenskrig, da alt dansk foreningsliv straks ved krigens udbrud var blevet forbudt og havde måttet ligge stille indtil det tyske nederlag i november 1918. Der var derfor både glæde, taknemmelighed og overraskelse over, at det under den nye krig trods alt var muligt at fortsætte arbejdet. Men det danske mindretal blev fortsat overvåget nøje af rigets sikkerhedstjenester. I en indberetning fra *Sicherheits-Dienst* fra sommeren 1940 hedder det: "Det danske mindretal i Sydslesvig er til i dag ikke blevet underkastet nogen indskrænkning i sit folkelige arbejde. Trods denne imødekommende holdning

fra Riget er mindretalsledelsens arbejde orienteret mod vestmagterne." Og Ernst Schrøder skrev i flere vurderinger under krigen, at bag hele det danske mindretals arbejde "hviler ønsket og håbet om, at Tyskland dog til sidst bliver besejret af englænderne." Alligevel blev der ikke grebet ødelæggende ind i det danske mindretals kulturelle liv.

Flensborg Avis

I løbet af de første seks krigsmåneder faldt der kun få advarsler, og *Flensborg Avis* kunne ved at reagere smidigt sikre, at den fortsat udkom. Men overfaldet på Danmark den 9. april 1940 forværede situationen.

Tidligt om morgenen den 20. april 1940 indtraf en hændelse som skulle blive skæbnesvanger for avisen. Lokalredaktøren af *Flensborg Avis'* Tønder-udgave, den tidligere spejderleder i Flensborg Viggo Lausten, blev arresteret af dansk politi efter krav fra de tyske militærmyndigheder og hensat i Aabenraa arrest. Han blev mistænkt for at have spioneret til fordel for de vestallierede. Ti dage senere blev han overført til den tyske militærforvaltning, der indsatte ham i Kastellet i København. Her blev han den 2. maj 1940 fundet død i sin celle. Alt tyder på selvmord, da han blev fundet med opskårne pulsårer, hængende i sit slips fra sengegærdet.

Den følgende dag bragte de danske aviser på tysk initiativ en kort meddelelse fra det danske udenrigsministerium, i hvilken der stod, at den 35-årige tyske statsborger Viggo Lausten dagen før, under indtryk af de "tungtvejende beviser", havde begået selvmord i Københavns Kastel, efter at han den 1. maj var blevet afhørt under retlige former. Det var pålagt redaktionerne i Danmark kun at gengive meddelelsen ordret. Dette pålæg

nåde efter alt at dømme aldrig *Flensborg Avis*. Redaktør L.P. Christensen læste den 4. maj 1940 meddelelsen i *Politiken* og viste Ernst Christiansen nyheden. Chefredaktøren skrev samme nat en nekrolog over sin unge medarbejder. Den 6. maj 1940 gengav *Flensborg Avis* såvel meddelelsen fra *Politiken* som nekrologen over Viggo Lausten. Den følgende dag blev udgaven fra den 6. maj beslaglagt, og den 1. juni 1940 blev *Flensborg Avis* forbudt i 14 dage. Ved modtagelsen af forbudet måtte Ernst Christiansen underskrive en erklæring, ifølge hvilken ethvert yderligere redaktionelt fejltrin ville medføre et permanent forbud af avisen.

Hvis dette var sket før besættelsen af Danmark, ville det ikke have været længe, før den danske presse havde reageret skarpt, hvorefter den danske regering havde ladet det tyske gesandtskab forstå, at man anså en ophævelse af forbudet som det bedste for alle parter, hvorefter det tyske udenrigsministerium ville have gjort sin indflydelse gældende overfor Propagandaministeriet, og dette ville så endelig have ført til ophævelse eller mildnelse af forbudet. Men i foråret 1940 fungerede denne proces ikke mere; den danske presse tav og den danske regering var travlt beskæftiget med at redde sig selv og søge at forhindre, at de danske nationalsocialister, støttet på tyske bajonetter, overtog regeringen. Ernst Christiansen stod ikke til at redde. Efter 34 år som redaktør måtte han trække sig tilbage fra posten den 8. juli 1940, og han døde i februar 1941.

I oktober 1940 overtog L.P. Christensen ansvaret. Som chefredaktør måtte han foretage en vanskelig balancegang. Det var vanskeligt nok at udgive en uafhængig avis i Hitler-Tyskland, men næsten en umulighed i et Hitler-Tyskland i krig. Det lykkedes dog L.P. Christensen at manøvrere

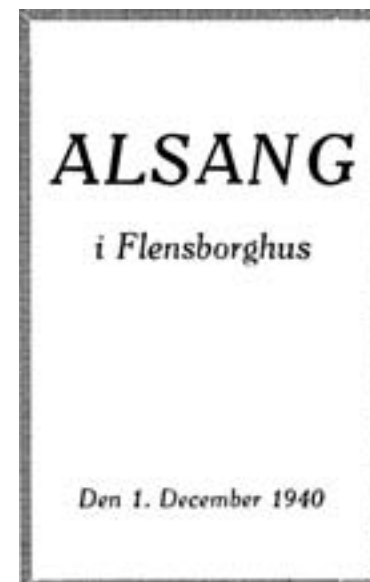
avisen igennem den anden verdenskrig. Det var efter al sandsynlighed først og fremmest den særlige besættelsessituation i Danmark, som *Auswärtiges Amt* ikke ønskede at belaste, som redde *Flensborg Avis*.

I begyndelsen af 1942 var *Flensborg Avis* kommet så tæt på den egentlige ensretning, at der herefter ikke var anledning til flere irettesættelser. Og således forblev Flensborg den eneste by i Det tredje Rige med et indbyggertal på under 100.000, hvor der selv efter proklamationen af den totale krig 1943 udkom mere end én avis.

Social- og børnehjælp

Tysk politi og sikkerhedstjeneste kunne i november 1939 indberette, at forsendelser af pakker med tøj, sko og lignende til mindretallet fra Danmark var taget til efter krigsudbruddet. I januar 1940 gav jurist i *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA), den senere rigsbefuldmægtigede i Danmark 1942-1945, Dr. Werner Best, ordre til, at politiet skulle undersøge alle pakker med tøj, sko og andre rationerede varer fra Danmark til mindretallet. Forsendelser af rationerede varer skulle modregnes og føre til klip i de tildelte rationeringskort, så danske sydslesvigere ikke fik mere end deres tyske naboer. Det var ifølge Best vigtigt "med alle midler" at forhindre, at "spæk-danskheden" igen voksede sig stor, sådan som det var sket i årene efter Første Verdenskrig.

I maj 1941 blev reglerne for børnehjælp igen strammet. Det var herefter kun muligt at modtage børnehjælp, hvis begge forældre var af "tysk blod". Loven var et led i den almindelige ensretning og ikke rettet mod det danske mindretal, men de lokale myndigheder var ikke sene til at tage den i anvendelse mod de 33 dansksindede familier, der i 1941 endnu fik børnehjælpen.

Krigen formåede ikke at sætte en stopper for det danske mindretals for- eningsarbejde. Man rykkede sammen og forsøgte efter evne at afgrænse sig helt fra det omgivende samfund. Der blev også sunget alsang i Sydslesvig, og den nationale begejstringsbølge, der gik over Danmark i sommeren 1940, stoppede ikke ved grænsen.

Nabohuset til den danske kommuneskole i Duborggade i Flensborg blev totalskadedet under bombardementet 19. maj 1943.

Hjælpen blev også tilbudt rigsdanske, norske, svenske, hollandske og andre germanske familiefædre på arbejde i Tyskland – men kun på den betingelse, at de sendte deres børn i tyske skoler. Loven ophævede dermed i praksis den undtagelse, som medlemmer af det danske mindretal havde på papiret – men som kun kom meget få danske sydslesvigere til gode.

Folkerådet søgte forgæves rigsindenrigsministeriet om dispensation for det danske mindretal. Der var da ikke andre muligheder end at henvende sig til Danmark. I november 1941 indvilligede den danske stat efter møder med de danske sydslesvigere i at holde alle de ramte familier skadesløse. Man budgetterede med beløb på mellem 50.000 og 70.000 kroner årligt. Fra marts 1942 fik således 104 dansksindede familier med i alt 204 børn 10 rigsmark månedligt pr. barn.

De danske skoler

Straks ved udbruddet af krigen i september 1939 blev der indrettet luftbeskyttelsesrum i kældrene. Øvelser i luftalarmer og forholdsregler ved gasangreb blev herefter en naturlig del af skolerutinen. Og som krigen skred frem, blev skoledagen stadig oftere afbrudt af luftalarmer, der tvang elever og lærere i beskyttelseskældrene. I alt 813 gange lød luftalarmen i Flensborg i løbet af de 5 1/2 år, krigen varede, i krigens sidste to år næsten dagligt.

På grund af brændselsmangel måtte elever og lærere ved den danske kommuneskole i den strenge vinter 1939-1940 flytte ind i lokaler på *Duborg-Skolen*, der var bedre forsynet. Dette skulle vise sig at blive en permanent foranstaltning, der varede krigen ud. I 1944 havde *Duborg-Skolen* og kommuneskolen i alt blot 332 elever. Det var langt færre, end hver skole havde kunnet mønstre hver for sig blot ti år tidligere.

De øvrige skoler i Sydslesvig blev ikke berørt af krigen, før flygtningestrømmen satte ind i 1944-1945 og flere skoler blev anvendt til genhusning eller lazaret.

I 1940 døde *Duborg-Skolens* rektor, Andreas Hanssen. Han blev fra foråret 1941 erstattet af Bernhard Hansen, der havde været lærer og inspektør ved *Duborg-Skolen* indtil 1934. Bernhard Hansen var en energisk og initiativrig mand, der snart fik en central placering i mindretallets arbejde.

Med undtagelse af sommeren 1940 lykkedes det hvert år under hele krigen at få sendt elever på ferieophold i Danmark, hvor de fik et tiltrængt tilskud til den rationerede kost til daglig. Feriebørnskomitéens formand, Julie Ramsing, sørgede desuden for, at eleverne på de danske skoler kunne få et dagligt måltid på skolen.

I januar 1945 måtte *Duborg-Skolen* rømme gymnastiksalen, lærerværelset og otte klasseværelser for at give plads til flygtninge, der i stigende tal ankom på flugt for den fremrykkende røde hær. Livet blev “både uværdigt og ydmygende på samme tid”, hedder det i årsberetningen 1944-1945. *Duborg-Skolens* parketgulve forvandlede til halmstrøede lejer for forkomne kvinder og børn.

Også i Tarup og Ladelund blev de danske skoler og forsamlingshuse beslaglagt, og undervisningen måtte ske i lærerens private hjem. I Harreslev blev forsamlingshuset inddraget til møbelager for de bomberamte familier i storbyerne sydpå, og *Ansgar-Skolen* i Slesvig måtte i flere omgange give husly til Kiels Universitet, der var blevet hårdt ramt af de allierede bombeangreb.

I 1944-1945 blev de 16-17-årige drenge i de ældste klasser indkaldt til soldatertjeneste. Ingen af de danske skolers helt unge elever nåede dog at komme i kamp.

Bombeangrebet 19. maj 1943

Flensborg blev ramt af i alt 12 bombeangreb under krigen, de fleste i 1942. Også mindretallet led under disse angreb materielle og civile tab. Jørgen Søgaards landejendom *Røhsminde* i Jaruplund nedbrændte den 13. november 1943 efter at være blevet ramt af flyverbomber, og journalist J.N. Jensens hus i Frederiksdal i Flensborg blev svært beskadiget ved et andet bombeangreb.

Den største katastrofe ramte mindretallet ved det amerikanske dagangreb på skibsværftet den 19. maj 1943. Ved middagstid lød luftalarmen, og snart efter kunne man høre lyden fra 63 firemotorers B17-bombemaskiner. Alle søgte tilflugt i kældrene. Det gjaldt også børnene i den danske børnehave *Ingridhjemmet* i Batterigade. Her var beskyttelsesrummet indrettet i kælderen under den nærliggende fiskefabrik. Alle børn nåede i beskyttelsesrummet, før de i alt 134 tons bomber begyndte at regne ned fra himlen.

Angrebet varede fem minutter. De fleste bomber faldt over skibsværftet og kraftværket, men mange forfejlede deres mål og slog ned i Nystaden, Aabenraagade, Ecknergade og Duborg. Mange ejendomme blev jævnet med jorden, og bombeangrebet krævede 82 civile ofre.

I Batterigade fik fiskefabrikken flere fuldtræffere. Én bombe brød gennem loftet til beskyttelsesrummet, hvor den dræbte 15 danske børnehavebørn og to lærerinder. Det var skæbnes bitre ironi, at selve børnehaven ikke blev beskadiget under angrebet. To børn overlevede mirakuløst angrebet.

Ved den officielle tyske højtidelighed den 24. maj 1943 ved begravelsen af størsteparten af de i alt 82 bombedræbte flensborgere blev der bl.a. sagt: "Fjenden har med det sidste angreb ikke opnået at se os forknytte. Vi har tværtimod sluttet

os endnu mere sammen i troskab mod Føreren og i den forvisning, at vi vil sejre."

I *Flensborg Avis* var fortolkningen af de danske tab den stik modsatte: De dræbte børnehavebørn blev ligesom de faldne soldater tolket som et offer: I artiklen "Femten små bærer" den 22. maj 1943 blev der givet udtryk for sorg over tabet og medfølelse med de pårørende: "Vi sørger over disse børn, vi lider med dem, der stod dem allernærmest. Der spørges *hvorfor?* Ingen glemmer dog, at de var danske børn, at de hørte os til, at de var led i en lovlydig befolkning – lovlydigheden kan i visse tilfælde blive af skæbnesvanger virkning for den enkelte – , og derfor ved vi, at der var en mening med også dette bitre offer."

Flensborg by havde tilbudt at lade de 15 børn begrave under deltagelse af byen og med uniformerede kistebærere. For at undgå, at der blev "heilet" ved graven afslog mindretallet – og lod i stedet flensborgske drengespejdere på 14-16 år bære kisterne ved begravelsen den 24. maj 1943.

Det værste luftangreb på Flensborg kom 19. maj 1943. En flåde af amerikanske flyvere anrettede alvorlige ødelæggelser på byens værft- og industriområde, gas-, kraft- og vandværk, 14 boligejendomme blev total-skadet, 52 blev stærkt beskadiget, og 325 blev ramt let. Naboejendommen til den danske kommuneskole blev jævnet med jorden. 1556 personer mistede tag over hovedet. Blandt de 82 ofre var 15 danske børnehavebørn og to lærerinder fra "Ingrid-Hjemmet".

Mere end 108 lærere og tidligere elever fra Duborg-Skolen faldt i tysk krigstjeneste under krigen. Gang på gang var skolens festsal scene for mindehøjtideligheder, og i mere end tre år efter kapitulationen kunne man i skolens årsberetning læse nye supplementer til tablisten. I 1949 blev de faldne drenge fra skolen mindet med denne rude i festsalen. Billedet er en bearbejdelse af en Lorenz Frølich-tegning til Eigil Skallagrimssøns digt 'Sønnetabet' udført af flensborgeren Ortwin Nöbbe. I 1958 blev der sat et minde over alle de faldne danske fra Sydslesvig, i form af en mindeplade ved kursusstedet Christianslyst i Angel.

Fordi der var så få spejdere, måtte drengene hver gå 3-4 gange med en kiste til graven. Det var en oplevelse, som ingen af dem nogensinde glemte.

I tysk uniform

Straks ved krigsudbruddet blev mange danske sydslesvigske mænd indkaldt. Det var en naturlig følge af de statsborgerlige pligter og stod slet ikke til diskussion. Alternativet, desertation, ville have nedkaldt frygtelige ulykker over familien og muligvis over hele mindretallet. Den danske mindre-

talsledelse advarede meget kraftigt imod deserteringer og benyttede desuden enhver lejlighed til offentligt at pege på den statsborgerlige loyalitet, som krigstjenesten var udtryk for: De dansksindede sydslesvigeres loyale deltagelse i Hitler-Tysklands krig var et pant, der skulle sikre mindretallet ret til et fortsat liv i Det tredje Rige. De unge, dansksindede mænd kæmpede og faldt for "retten til at leve som danske i hjemstavnen", som det blev udtrykt.

Næsten 1000 dansksindede blev i krigsårene indkaldt til krigstjeneste. Ca. 140 tidligere elever i danske skoler faldt i krigen, og det samlede tabstal for det danske mindretal er beregnet omkring 250. Helt præcise tal kan ikke angives, da sindelagsprincippet jo var afgørende for mindretallets afgrænsning, og i betragtning af sindelagskifterne kan det være vanskeligt at fastslå de indkaldtes nationale sindelag på indkaldelsestidspunktet.

Det var ikke uden vanskeligheder at stå ved det danske tilhørsforhold som soldat. I november 1939 meddelte to indkaldte, at deres *Feldwebler* havde forbudt dem at modtage *Flensburg Avis*. Sagen blev i første omgang løst, men midt i januar 1940 udstedte *Oberkommando der Wehrmacht (OKW)* et generelt forbud imod, at *Flensburg Avis* blev sendt til soldaterne. Hjemme i Flensburg sendte *Folkerådet* en bøn til *OKW* om ophævelse af forbudet, og *Kronika* fik Propagandaministeriet til et anbefale en ophævelse. Det var så heldigt, at Propagandaministeriet netop havde kørt en kampagne, om hvor vigtig "hjemstavns avis" var for alle de indkaldte soldater – og så var det svært at gå imod mindretallets anmodning. Den 10. februar 1940 kom der svar fra *OKW*: Forbudet var "uden betænkeligheder ophævet."

Adskillige danske sydslesvigere kom til at deltage i besættelsen af Danmark den 9. april 1940 og mange fik et uddannelses- eller rekreationsophold i Danmark i løbet af krigsårene. I et brev til vennen Leo Dane beskrev generalsekretær Frederik Petersen sine oplevelser ved besættelsen: "Og så kom én af mit livs tungeste dage, den 9. april 1940. Aldrig glemmer jeg hin kolde morgen i Isted-skovbrynet, hvor de tungtlastede flyvemaskiner med voldsomt brøl fløj henover os mod nord, hvor gevæerne blev ladet med skarp ammunition, og hvor jeg ene blev kaldt frem foran fronten for at skulle træffe valget: Enten at blive afleveret i en flensborgsk kaserne som en soldat, der ikke ville gøre sin pligt, og som måtte tage sin fæstningsstraf herfor, eller at tage med over grænsen for muligt at kæmpe imod mine egne brødre. Mit livs tungeste dag, mit livs tungeste afgørelse!

Afgørelsen blev et kompromis: Jeg valgte at tage med over grænsen, men ikke som den der skulle kæmpe, kun som tolk. På den måde mente jeg at gavne mit folk bedst – uden at jeg forsømte mine pligter som tysk statsborger. Denne betragtning gav mine foresatte mig medhold i."

På deres vej op gennem Sønderjylland oplevede de danske sydslesvigere jublende hjemmety-skere, der regnede med snart at komme *heim ins Reich*. Frederik Petersen kunne ikke lade være med at besvare deres jubel med et klingende "Hol' op mæ det rofen!" og "I skulle skamme jer!"

Ved fronterne

Mange danske sydslesvigere oplevede på den ene eller den anden måde den moderne krigsførelses helvede. For mange styrkede det deres bevidsthed om at være danske. Christian Nielsen fra Kobber-

mølle beskrev sine følelser i et feltpostbrev den 29. juli 1941, tre dage før han faldt ved Welikije-Luki under forsøget på at hjælpe en såret kammerat: "Jeg har lige oplevet hjertets treklang, så stærkt, så jeg er bleven blød om hjertet. Denne treklang gør os så rig, så ufatteligt rig, som kun vi danske sønderjyder kan fatte det helt ud, ja måske knap nok endda. ... Hvor er vi dog lykkelige, vi, der har denne treklang i os, vort hjem, vor hjemstavn, Danmark. Intet har beriget os som dem. Hvad nytte ville vort liv være til, om vi ikke havde disse toner i os, disse stærke følelser, der hjælper os over alle tunge timer, og giver for tilværelse indhold. ... Og derud over har jeg lært at elske Danmark, Danmark, længslernes land, som vi nu har savnet i to år. Men du lever i vore hjerter og vore sind. Hver tanke på dig og hver linje om dig gør os så trygge og så uendelig lykkelige og glade."

Deltagelsen i den forbryderiske tyske krigsførelse gav anledning til mange overvejelser. Helmut Leckband fortæller: "Det er meget let i dag at give gode råd. Men hvad gjorde jeg selv – da uskyldige mennesker blev nedslagtet i Polen og Rusland. Sprang jeg frem med min maskinpistol rettet mod bødlerne og råbte: "holdt"? Nej – jeg knyttede mine hænder i sanseløs afmægtighed og vendte mig bort. Selvfølgelig kunne jeg have plaffet dem alle ned, som jeg havde mulighed for at ramme. Ja – og så kunne jeg ved et eneste skud blive udslettet – måske i bevidstheden om, at nu havde jeg ydet en dåd. Havde det kunnet standse et massebord? Ikke en tøddel. En rå, utiltalende latter ville ledsage min fart hinsides. Muligvis hos nogle noget som lignede chok. Dog kun et sekund. Et menneske vil jo overleve. Og deri ligger grunden til dets nedværdigelse." Også Karl Otto Meyer oplevede som ung rekrut i Polen, hvordan

civilbefolkningen blev mishandlet: “Vi så en polsk mand komme kørende sammen med sin kone. Vognen blev trukket af en hest og en okse, et ejendommeligt forspand. Han tog ikke hatten af for officeren, da han holdt både pissen og tømmen i hænderne. Officeren sprang op, tog pissen og slog ham med den i ansigtet. Konen skreg højt, og jeg kunne lang tid efter høre hendes skrig. ... selvom jeg havde protesteret, kunne jeg ikke have forhindret, at polakkerne blev slået. Jeg ville blot selv blive straffet og kørt væk, og så havde jeg slet ingen muligheder for at gøre modstand. Jeg har somme tider sagt, at samfundet har mere behov for en levende kujon end for en død idealist.”

Deserteringer i krigens sidste fase

Kun meget få danske sydslesvigere deserterede under krigen. Først i krigens allersidste fase var det overhovedet muligt at desertere til Danmark, hvor modstandsbevægelsen først i besættelsens sidste år var tilstrækkeligt organiseret til at kunne hjælpe sydslesvigske desertører til at holde sig skjult. Men som krigen skred frem, meldte spørgsmålet sig: Kunne et forbryderisk regime som Hitlers overhovedet gøre krav på loyalitet?

På *Duborg-Skolen* holdt rektor Bernhard Hansen ved hver meddelelse om en tidligere elevs død mindehøjtideligheder. I skoleåret 1943-1944 således den 26. august 1943 over tolv tidligere elever – og sådan fortsatte det.

Højtidelighederne antog med tiden karakter af besværgelser. I en tale i 1943 sagde han bl.a. om krigsdeltagerne og de faldne: “... de kæmpede og kæmper, de blødte og faldt for det danske Sydslesvigs fremtid og vel. Deres indsats er blevet dåd uden ord. Dåd alene! Dåd i tavshed! Men tavshed kan også tale. Og fra over 50 jordtuer på

Ruslands massekirkegårde vil der, så længe dansk liv leves syd for Flensborg fjord, lyde en stærk og stille tale til os om unge, der drog ud på landsmænds vegne og, idet de fulgte pligtens bud, gjorde den danskhed, der boede i deres hjerte, til viljestærk dåd.”

Efter en af Bernhard Hansens mange mindehøjtideligheder på *Duborg-Skolen* kom Karl Otto Meyer tilbage til klasseværelset, hvor læreren i frustration kastede sin pipe hen i et hjørne og udbrød: “Man skulle næsten tro, at danske sydslesvigeres største ønske er at gøre deres pligt over for herbergstaten!”

Karl Otto Meyer og et par kammerater kunne efterhånden ikke holde mindetalerne ud. De begyndte at skulke fra mindehøjtidelighederne og svor indbyrdes, at hvis én af dem faldt i krigen, så ville de øvrige ikke deltage i mindehøjtideligheden over ham. De ville i stedet tage ud til et sted, hvor de havde været sammen som spejdere, og mindes ham dér.

Enkelte forsøgte at komme til skade eller at blive syge. Herbert Maas bad en kammerat om at brække hans arm – hvad denne dog ikke kunne gøre. Han forsøgte derefter at få lungebetændelse ved at lægge sig i Lautrupbækken ved Flensborg og gå med vådt tøj en lang og kold nat. Men han havde åbenbart et jernhelbred og måtte af sted til fronten lige som alle de andre.

Karl Otto Meyers fem år ældre bror, Henry Meyer, kunne under en orlov i 1944 fortælle om grusomhederne på østfronten. Under orloven drøftede de spørgsmålet om at desertere. Henry Meyer talte ikke om “pligtens bud”, men alene om viljen til at overleve. Han faldt den 22. december 1944 i Rusland.

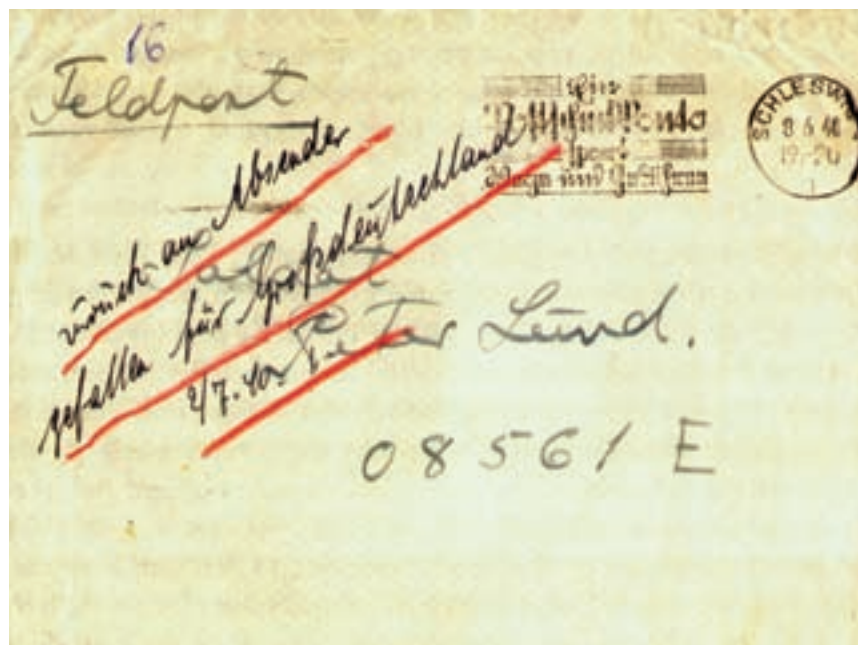
Broderens død fik Karl Otto Meyer til at træffe sin beslutning. Han havde takket være ferie- og

studieophold i Danmark mange kontakter nord for grænsen, der havde tilbudt at hjælpe ham. Derimod blev hans eventuelle flugt modarbejdet af ledelsen i Sydslesvig, der imødeså store problemer for hele mindretallet, hvis en tidligere elev skulle desertere. Andre i mindretallet var derimod på forskellig vis behjælpelige ved flugten, herunder spejderkammeraten, lærer Hans Futtrup, lærer ved kommuneskolen i Flensborg Aage Frøslev Christensen og journalist ved *Flensborg Avis* J.N. Jensen.

Karl Otto Meyer blev indkaldt som 16-årig i november 1944. Efter udstået rekruttid var han hjemme i Flensborg på orlov midt i januar 1945. Under påskud af at ville besøge sin søster, der gjorde arbejdstjeneste i Hamborg, sneg Karl Otto Meyer sig med hjælp fra to kammerater over grænsen ved Kruså, hvor en mand fra den danske modstandsbevægelse stod klar til at tage imod ham. Resten af krigen opholdt Karl Otto Meyer sig i skjul i Danmark. Et lignende kunststykke lykkedes for nogle ganske få andre.

I krigsfangenskab

Mange dansksindede sydslesvigske soldater endte i krigsfangenskab. I vestallieret krigsfangenskab blev fangerne behandlet efter de internationale konventioner for krigsfanger. Enkelte, som f.eks. Niels Bøgh Andersen, der i august 1944 blev taget til fange i Frankrig, kom efter et kort og ydmygende ophold i fransk fangenskab videre til en amerikansk lejr, hvor han efter omstændighederne blev behandlet godt. I november 1944 blev han sendt videre til en lejr til England. Takket være sine forbindelser til danske kredse i England slap han ud allerede i februar 1945 og kunne straks gå i gang med at forberede arbejdet for Sydslesvigs fremtid. De fleste sydslesvigere i vest-

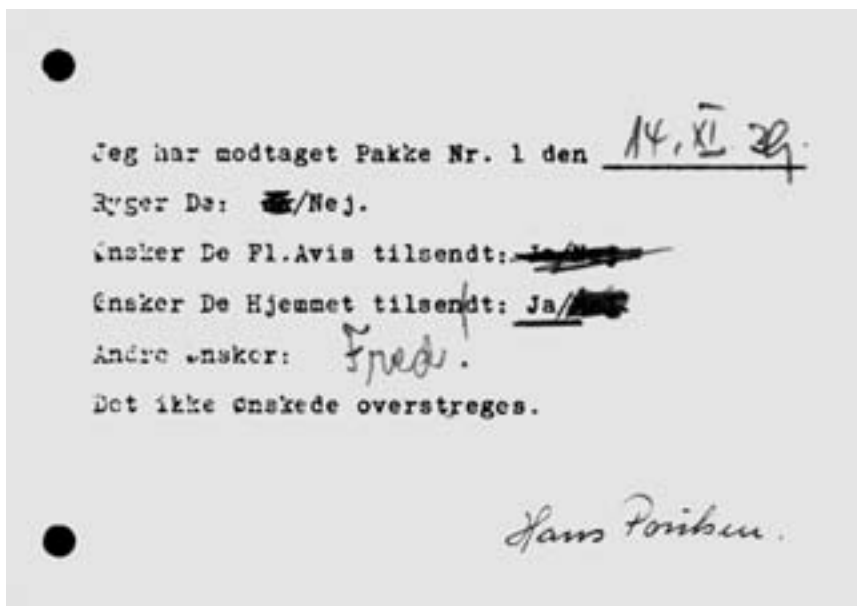

allieret fangenskab blev sluppet fri igen i løbet af 1945-1946.

Det var anderledes med fangerne i sovjetiske fangelejre, hvor forholdene for fangerne var forfærdende, og hvor dødsraten var ekstremt høj. Russerne skelnede ikke mellem dansksindede sydslesvigske soldater, der havde været tvunget i tysk uniform, og rigsdanske østfrontfrivillige. Hvis en dansksindet sydslesviger i tysk værne-magtsuniform oplyste, at han ikke var tysker, så blev han ofte antaget for at være dansk SS-frivillig – og blev behandlet derefter i de særlige lejre for SS'ere, hvor forholdene var om muligt værre end i de øvrige lejre.

Henvend 250 dansksindede sydslesvigere endte i russisk krigsfangenskab, og flere af dem har berettet om de umenneskelige forhold i de russiske fangelejre. Helmut Leckband blev taget til fange

De danske sydslesvigere fulgte "pligtens tunge bud", når de drog ud i verdenskrigen. I hærens og regimets sprogbrug gik de i krig for "Stortyskland". Dette brev nåede ikke Peter Lund fra Medelby. Han faldt samme dag brevet er stemplet, dog ikke "für Grossdeutschland", som hærforvaltningen har skrevet på kuverten. Hans sidste ord var "Danmark leve og leve dens frihed."

På hjemmefronten gjorde familierne og de danske organisationer meget for at holde kontakt til de indkaldte. Det såkaldte "Soldaterpakkeudvalg" sendte spiselige sager, røgvarer, uldsager og læsestof til soldaterne. Her har soldat Hans Paulsen returneret en følgesedel og påført det ønske, som nok var størst for de fleste indkaldte: Fred.

i februar 1945 og kunne først efter fire et halvt år med sult, kulde og nedslidende arbejde i asbestminerne vende hjem til Flensborg i november 1949. Den sidste danske sydslesviger, der overlevede russisk krigsfangenskab, kontorist ved *Flensborg Avis* Asmus Matthiesen, vendte først hjem til Flensborg i oktober 1955. Han havde da tilbragt mere end 15 år i krig og krigsfangenskab.

Den danske regering havde siden 1945 forsøgt at forhandle de dansksindede krigsfanger fri, men russerne anvendte fangerne til at lægge diplomatisk pres på Danmark på andre områder, og forhandlingerne var derfor næppe til fordel for de danske sydslesvigere.

Repressalier mod danske sydslesvigere

Umiddelbart efter krigsudbruddet blev det forbudt at lytte til udenlandsk radio. Forbuddet gjaldt også den danske statsradiofoni. For de

danske sydslesvigere var det en alvorlig begrænsning af den kulturelle frihed, og hvis man blev grebet i at lytte til udenlandsk radio på trods af forbudet, var straffen hård. I slutningen af 1941 blev den 66-årige danske pensionist Jens Christian Johannsen angivet af sin tysksindede søn, fordi han havde lyttet til både dansk radio og BBC. Sønnen, der var på orlov fra hæren, begrundede sin handlemåde med, at han navnlig som soldat måtte gøre sin pligt mod fædrelandet. Jens Christian Johannsen blev i juli 1942 idømt ét års fængsel, en straf, der imidlertid blev forkortet af helbredsgrunde. En dansksindet kvinde, den 43-årige Marie Jess, blev angivet af sin nabo for at lytte til dansk radio. Hun blev idømt to måneders fængsel, men slap med en bøde på 200 rigsmark.

Adskillige dansksindede blev dømt for ufordelagtige bemærkninger om regimet eller krigen. Matthias Sönnichsen fra Flensborg blev i 1943 idømt ét års fængsel for at have udtalt, at nazisme og kommunisme kunne komme ud på ét og at han håbede, at England ville vinde krigen. Den kendte danske kredsmand og gårdejer Jørgen Søgaard fra Jaruplund, som var formand for *Landboforeningen for Flensborg og Omegn*, fik også problemer. Allerede i 1930'erne havde han gjort sig bemærket med kritiske udtalelser om regimet, og i august 1941 gik det galt. På vej hjem fra et hesteskue besøgte den da 68-årige Jørgen Søgaard kroen i Bilskov, hvor han indtog adskillige te-punse. Talen faldt på de polske krigsfanger, som mange landmænd havde til hjælp på gården, og en anden gæst spurgte, hvorfor Jørgen Søgaards krigsfanger havde fyraften kl. 18.00 – én time før normalt. Jørgen Søgaard svarede: "De polske fanger arbejder længe nok. Hvis I stod under polsk herredømme, ville I såmænd

heller ikke arbejde længere.” Jørgen Søgaard skal også have ladet en bemærkning falde om, at Tyskland ville tabe krigen, og på spørgsmålet: “Ja, Jørgen, det er vel dit inderste ønske”, svarede han: “Ja, det er det!” Derefter faldt han i søvn hen over bordet.

NSDAP's *Ortsgruppenleiter* Willy Behrens fra Munkvolstrup havde overværet samtalen og angav Jørgen Søgaard. Adskillige vidner fremhævede for særdomstolen i Kiel Jørgen Søgaards fanatiske danskhed og tyskfiendtlighed. Han blev i august 1941 idømt syv måneders fængsel og blev løsladt den 15. marts 1942.

Fængsel og kz-lejr – Svend Johannsen

Særlig tydeligt fik skolelederen i Slesvig, Svend Johannsen, jerngrebet at mærke. I et brev til sin kone, der befandt sig hos familie i Troense ved Svendborg, beskrev han begivenhederne den 9. april 1940, sådan som han havde oplevet dem. Han knyttede hertil en række bitre bemærkninger: “Russerne var dog så korrekte at opsigte deres ikke-angrebspakt med Finland, inden de gik løs på dem. Ikke engang dermed kan tyskerne rose sig”, hed det bl.a. i brevet. Brevet blev opsnappet af censuren, og den 29. maj 1940 blev Svend Johannsen arresteret, sigtet for overtrædelsen af *Heimtückegesetz*, en lovgivning, der skulle “værne den tyske regerings anseelse”. Svend Johannsen blev fængslet, først i Flensborg og derefter i Kiel. Opholdet i de flensborgske fængsler fandt sted i en venlig atmosfære og under tålelige forhold, hvorunder han bl.a. havde mulighed for at modtage besøg.

Den 21. september 1940 blev Svend Johannsen transporteret til Sachsenhausen. Også på denne transport oplevede han venlighed fra en fangevogter, der kort før ankomsten satte sig om til fangerne for at forberede dem på, hvad der ven-

tede dem. “I er i en slem situation, og jeg vil gerne give jer et par kammeratlige råd. (...) Inden længe er vi ved koncentrationslejren Sachsenhausen, hvor vi skal aflevere jer. Vi har prøvet det før, så vi kan forberede jer lidt. Hvis nogen af jer har en vielsesring, der sidder fast, så få den af, inden vi når derhen, ellers ryger der måske en finger. (...). Så snart bilen standser og vi lukker dørene op, så spring ud med hatten i hånden og stil jer som lyn og torden i tre geledder og stå ret. Der står nemlig en hel flok SS-mænd parat til at tage imod jer, og de glæder sig til at hjælpe jer på plads med støvlerne.”

Advarslerne viste sig at holde stik. Svend Johannsen kom til at stå yderst i andet geled. “Pludselig hørte jeg en SS-mand ved siden af mig: ‘Sie da mit der Brille!’ Instinktivt vendte jeg front mod ham og stod ret. ‘Jude, was?’ – ‘Nej, jeg er ikke jøde’. – ‘Hvad er De så af profession?’ – ‘Lærer’. – ‘Aha, professor!’ – ‘Nej, kun lærer.’ Den beskedenhed skulle jeg have holdt for mig selv, og for sent kom jeg i tanker om, at man i Sydtykland også betegner almindelige lærere som professorer. ‘Professor hab’ ich gesagt!’ brølede han. ‘Javel, professor.’”

Dermed havde Svend Johannsen gjort sig bemærket, og det kunne være livsfarligt i den sadistiske kz-verden.

Koncentrationslejr-opholdet formede sig for Svend Johannsen som for hundredetusinder af andre fanger i det nazistiske Tyskland: Tætpakkede barakker, hårdt arbejde, helt utilstrækkelig kost, endeløse udendørs appeller og mishandling. Svend Johannsen var i den heldige situation, at han lejlighedsvis kunne købe ekstra brød og rødbeder. Kontakten til familien var kun sporadisk. Han kunne ganske vist både skrive og modtage post (to breve og to postkort om måneden), men

I Svend Johannsens fængselsdagbog fra 1940 ligger denne tobakspose med en foldepind. Der blev sørget for beskæftigelse til fangerne.

Mindretallets indkaldte måtte bære deres danskhed med sig i det skjulte. Da Herman Burmester var død af sine sår i august 1944, blev hans pung sendt hjem til konen. Den indeholdt bl.a. et årsmødemærke og et lille dansk flag. Og brevet hjemmefra: "Lille Far, kom hjem til vos igen."

oplevede ofte at modtage tomme kuverter, fordi censuren af den ene eller den anden grund ikke havde ladet brevene passere. Hans hustru forsøgte at få tilladelse til at besøge ham. Det var naturligvis helt udelukket, men forsøget viser, hvilke falske forestillinger man endnu i 1940-1941 nærede om kz-lejre.

Under fængselsopholdet i Flensborg havde Svend Johannsens arbejde bestået i at lime papirposer. I Sachsenhausen var der helt andre

forhold. Svend Johannsen blev sat til hårdt jordarbejde i al slags vejr i helt utilstrækkelig påklædning, og i lighed med de øvrige fanger blev hans helbred i løbet af meget kort tid nedbrudt. I februar 1941 efter godt fire måneders ophold i lejren måtte han lade sig indlægge i sygebarakken, der i praksis ikke var andet end et opbevaringssted for syge og døende fanger. Takket være hjælp fra Flensborg-kommunisten Martin Schiøler kom han dog i den noget bedre afdeling for såkaldte "prominente" fanger. Men Svend Johannsen var så svækket, at han måtte mades af kammeraterne, og efter en forværring af tilstanden blev han flyttet til *Krepiersaal* – rummet for de døende. Han var, som kammeraterne sagde: *Schornsteinreif* – klar til krematoriet. Men mod forventning kom han sig og var snart atter i stand til at spise selv.

I begyndelsen af april 1941 blev han sendt tilbage til blokken. Her blev han af bloksskriveren (næstkommanderende i blokken), hvem han havde fået et godt forhold til, kommanderet til stuetjeneste, og det lette, indendørs arbejde medførte, at han atter kom til kræfter. Senere fik han hjælp til at komme på en skrivestue, der blev ledet af en humanist indstillet SS-officer, der endog lod indrette en illegal radio på kontoret, så man kunne aflytte BBC's nyhedsudsendelser.

Men heller ikke med dette nye, lettere arbejde, slap Svend Johannsen for mishandlinger, når han bevægede sig rundt i lejren, og kun ved et tilfælde slap han fra en kollektiv afstraffelse af hele blokken, der efter al sandsynlighed ville have kostet ham livet.

Alt imens arbejdede mindretallets ledelse hektisk på at få Svend Johannsen frigivet. Efter langvarige forhandlinger blev han midt i september 1941 løsladt. Han vendte hjem til Slesvig, hvor

han hver dag skulle melde sig hos *Gestapo* og han havde ikke tilladelse til at forlade byen.

Illegalt arbejde

Det danske mindretals ledelse forsøgte af hensyn til mindretallets overlevelse at føre en strengt loyal linje for ikke at give anledning til repressalier. Illegalt arbejde var udelukket, og man forsøgte at holde streng justits med alt, som af myndighederne kunne betragtes som provokerende. Men det var vanskeligt. Mindretallets arrangementer blev nøje overvåget og *Flensborg Avis* gransket omhyggeligt af *Gestapo* og *Sicherheits-Dienst*. Selv gudstjenester og kirkeligt stof i *Flensborg Avis* blev betragtet som skjult kritik af nationalsocialismen. I en SD-indberetning den 13. april 1942 hedder det bl.a.: “Ved siden af den nationale propaganda præges indholdet i *Flensborg Avis* af en udpræget religiøs tendens. Kirkelige artikler, der bringes hver lørdag, formidler over for læseren et religiøst tankegods, der står i modsætning til den tyske livsopfattelse. At der er forbundet en politisk hensigt med disse artikler af religiøst indhold, fremgår af den snedige og forsigtige offentliggørelse af mange taler og artikler af kendte danske politikere og hetz-agitatorer, som f.eks. den bekendte danske pastor og forfatter Kaj Munk, i hvilke der tales for en konservativ-kristen holdning i afværgekampen mod oversvømmelsen fra syd.”

Det blev efterhånden som krigen skred frem vanskeligere at bekæmpe de unges trang til at få luft for den knugende frygt og ensretning. Under et ungdomsmøde i *Hjemmet* i januar 1944 talte redaktør L.P. Christensen om danskhedens aktuelle situation. Det blev holdt i meget forsigtige vendinger for ikke at give det altid nærværende *Gestapo* mulighed for repressalier. Efter foredra-

get sang forsamlingen J.J. Lohmanns sønderjyske sang *Den ti, te do draw fra mæ*. Det sidste vers lyder:

“Ja, tro do mæ, ò får vi e tysker’ astæj
– e daw jøst for dæj ò for mæj,
så holder vi et hømte, der aller førr æ nævn,
vi bliwer glaj, som vi aller æ blewn!”

Det var kort efter mordet på Kaj Munk, og da sidste vers var forbi, udbrød Johannes Büchert spontant: “Og så synger vi stående det sidste vers én gang til!” Forsamlingen rejste sig og sang af karsken bælg: “Jo tro do mæ, ò får vi æ tysker’ astej ...”

Det var, husker Karl Otto Meyer, “befriende efter den knugende stemning, der havde præget mødet på grund af Kaj Munks død. L.P. Christensen så nervøs ud, men han rejste sig også. Bagefter sagde vi til hinanden: ‘L.P. sover ikke godt i nat’”

L.P. Christensen bar efter Ernst Christiansens død det tunge ansvar for hele mindretallet på sine skuldre. Og det kunne have fået alvorlige konsekvenser for både *Flensborg Avis* og det danske ungdomsarbejde, hvis de var blevet indberettet til *Gestapo*. Der skete ikke noget, men, som Karl Otto Meyer anfører: “Alle vi unge, der var forsamlet i *Hjemmet* den aften, tænkte ikke på loyaliteten over for den tyske stat. Vi ønskede kun at få ‘e tysker’ astæj.”

Der opstod i det danske mindretal aldrig en egentlig modstandsbevægelse. Danske sydslesvigere i tjeneste i Danmark så ofte skeptisk på den danske modstandsbevægelse – de vidste hjemmefra, at det gjaldt om at dukke sig, hvis man ville overleve. Alene den kendsgerning, at de fleste unge mænd, der i Danmark udgjorde hovedbestanddelen i modstandsbevægelsen, befandt sig

ved fronterne i tysk uniform, virkede hæmmende. Dertil kom, at de repressalier, som illegalt arbejde i Sydslesvig kunne afstedkomme, var langt værre end i det besatte Danmark. Alligevel blev der etableret enkelte grupper, der beskæftigede sig med illegalt arbejde. En gruppe omkring kunsthandler Peter Hattesen opererede allerede fra 1943, og i efteråret 1944 stiftedes en gruppe bestående af unge med tilknytning til *Dansk Spejderkorps Sydslesvig* – hvad navnet “BP” for “Baden-Powell” vidner om. Kontakterne i Danmark var tidligere spejdere fra Sct. Georgsgilderne, navnlig i Sønderborg. Gruppen informerede om forholdene syd for grænsen og smuglede illegale tryksager ind i Tyskland. Den var desuden aktiv, når dansksindede desertører skulle hjælpes over grænsen til Danmark eller holdes skjult i Sydslesvig. Gruppen havde tråde til *Borgerforeningen* i Flensborg og til journalist J.N. Jensen ved *Flensborg Avis*, hvis hjem ofte blev benyttet som gennemgangssted for desertører. Det lykkedes desuden i flere tilfælde at stjæle våben fra tyske soldater og smugle dem over grænsen, hvor de udgjorde et kærkomment tilskud til den danske modstandsbevægelses beskedne arsenal. Et særligt “kup” blev gjort i begyndelsen af 1945, da to skoledrenge stjal to maskingeværer, en maskinpistol, en karabin, tre pistoler samt tilhørende ammunition. Disse våben blev smuglet til Danmark i en dansk kølevogn og endte hos en modstandsgruppe i Padborg.

Enkelte sabotageaktioner blev iværksat med sprængstoffer, indsmuglet fra Danmark, og i andre tilfælde blev lastvogns- eller flymotorer ødelagt med sand og salt. Kort før kapitulationen deltog danske sydslesvigere i samarbejde med en dansk sabotagegruppe om sprængning af jernbanen syd for Padborg.

Mod enden

Da det fra 1943 begyndte at gå tilbage for den tyske krigsførelse, steg håbet i mindretallet om en bedre fremtid. Det blev diskuteret indbyrdes, men kun sjældent sagt åbent. Der var dødsstraf for at ytre tvivl om, hvorvidt Tyskland ville vinde krigen. Aktivistiske kræfter indenfor mindretallet pressede på for at genoptage hvervearbejdet fra mellemkrigstiden, men ledelsen og *Folkerådet* holdt igen. I en resolution fra 1. februar 1943 blev der advaret imod at forlade den hidtidige linje: Når krigen engang var slut, måtte det danske mindretal med alle de ofre, det havde bragt, have “et berettiget krav på naturlige vilkår, uden hæmninger for den store folkelige opgave, der er givet os i arv efter henfarne slægter: et ufravigeligt krav på at kunne virke frit og uhindret for et dansk folkelivs udfoldelse i gammelt dansk land.” Men i øvrigt skulle den yderst forsigtige linje opretholdes og man skulle afholde sig fra at drøfte “fremtidsspørgsmål”.

Alligevel undgik stemningsskiftet i det danske mindretal ikke *Sicherheits-Diensts* opmærksomhed. I en indberetning fra juni 1943 berettes der om stemningsskiftet i mindretallet siden det tyske nederlag ved Stalingrad. Udadtil forsøgte mindretallet ganske vist at optræde korrekt, men nederlagene på østfronten og i Nordafrika havde fået de danske sydslesvigere til at vejre morgenluft: “... samlet er der dog netop efter begivenhederne ved Stalingrad og Tunis og i modsætning til den loyale holdning, der ellers stilles til skue, konstateret en udtalt afvisning af alt tysk. Mange medlemmer af den danske folkedel har allerede dengang set Rigets undergang og en krigsafslutning med en befrielse af danskheden nærme sig.”

Men først i maj 1945 kom befrielsen.

Genforening eller mindretal 1945-1955

Martin Klatt

Ved den tyske kapitulation i maj 1945 begyndte en forunderlig revolution i Sydslesvig. Den danske hovedorganisations medlemstal voksede fra knap 2.800 til knap 75.000 tre år senere. Skolernes elevtal steg fra ca. 450 til ca. 13.000. I sit freskobillede "Et Løfte" fra 1952 (300×180 cm) på omstående side har den sydslesvigske kunstner Sophie B. Jensen givet en nærmest religiøs fortolkning af udviklingen. To folkegrupper kommer hinanden i møde, lidt tøvende, sydslesvigerne til venstre og rigsdanskerne til højre. Blikket går fra venstre mod højre hen over Dannebroget, styret rytmisk af 1920-løftet "I skal ikke blive glemmt" i tekstfelterne, der rytmisk lægger sig om figurerne, så det næsten kommer til at ligne glories på den rigsdanske gruppe. Dannebrogets kors står i centrum, solen stiger op i Nord, og de fortabte, udmagrede, krigsplagede sydslesvigere venter på frelseren. Eller står de snarere lidt urolige, mens gruppen til højre virker mere afventende? Et stemningsbillede af genforeningshåbet, som var så kendetegnende for Sydslesvig efter 1945.

Det tankevækkende billede rammer lige ind i efterkrigstidens Sydslesvig-problematik. Et flertal i Sydslesvig udtrykte ønsket om at komme til Danmark. Det var ikke længere et dansk mindretal, der forsøgte at overleve som danske i et tysk Sydslesvig, men hidtil tysksindede mennesker, der ville have en ny nationalitet, eller genopdage deres forfædres nationalitet fra før 1864. Denne bevægelse blev efter en overgangstid styret af det 'gamle' danske mindretal. Da det oprindelige håb på en umiddelbar annekstion til Danmark brast, satse mindretallet på at overbevise Danmark og danskerne om, at sydslesvigerne mente det al-

vorligt med at blive danske, og at der derfor burde være en ny folkeafstemning om Sydslesvigs nationale tilhørsforhold.

Udviklingen blev kompliceret, fordi hverken de forskellige danske regeringer eller den britiske besættelsesmagt havde interesse i en grænseflytning. De politiske strukturer blev ikke antastet, og snart skulle det vise sig, at tyskerne hurtigt kom sig over chokket fra 1945 og effektivt modarbejdede den danske bevægelse i Sydslesvig, ikke altid med fine metoder. Den storpolitiske omverden med den begyndende kolde krig gjorde sit til, at de allieredes hovedinteresse blev et stabilt Vesttyskland. Det udelukkede al snak om grænseflytninger, ligesom det afholdt de nationalt usikre fra at satse helt og holdent på Danmark.

Mindretallet blev nødt til at acceptere disse politiske kendsgerninger. Det fik en stabil mindretalsordning med Bonn-Erklæringen fra 1955 og fortsat finansiel støtte fra Danmark efter Niels Neergaards løfte "De skal ikke blive glemmt", men ikke mere. Mindretallet kunne imidlertid glæde sig over, at det var vokset sig betydeligt større end i mellemkrigstiden, og at det i anden halvdel af 1950'erne rådede over stabile institutionelle rammer spredt ud over hele Sydslesvig lige ned til Ejderen.

Sophie B. Jensens billede er udført i freskoteknik, dvs. malet på den endnu ikke tørre kalkpuds. Derefter blev farvelaget og et tyndt pudslag trukket af muren og overført til et lærred. I 1999 fandt billedet sin varige plads på Duborg-Skolen i Flensborg, efter det først var blevet grundlæggende renoveret takket være en storslået donation fra A.P. Møller-Fonden.

Nyt mindretal i konfrontationens tegn

Krigen var kommet nærmere Sydslesvig i 1945, der ellers havde været forskånet for det meste. Nu var der flere bombeangreb, ofte kunne der ses fly i himlen, og resterne af den tyske værne-magt tog mod nord. Der var konstant trafik af militære og civile biler gennem Sydslesvig i de sidste april-dage. Militæret blev ledsaget af mange høje nazi-funktionærer, der var flygtet fra Berlin og resten af Riget for at hytte deres skind ved at gå under jorden på landet. Samtidig blev der stadigvæk bygget forskansninger over alt; de var imidlertid så ubehjælpssomme, at den lokale befolkning grinede af dem.

Spændingen i befolkningen var derfor på høj-kant i slutningen af april 1945. Og selv om det var tydeligt, at krigen var tabt for det "Stortyske Rige", kunne befolkningen føle dens rædsler helt til de sidste dage. I natten 2.-3. maj døde således 63 mennesker, deriblandt 20 børn, i et allieret bombeangreb på Flensborg. Kl. 22 den 1. maj blev det meddelt, at Hitler var "faldet" i Berlin. Hans efterfølger, admiral Karl Dönitz, meddelte videre, at Tyskland ville fortsætte kampen mod russerne. Weekenden 5./6. maj indtraf så "rigsregeringen" under Dönitz i Flensborg. Den fik sæde i flådeskolen i Flensborg-Mørvig og fungerede faktisk indtil den 23. maj 1945, hvor den blev afsat af briterne.

Befrielsen

Inden meddelelsen om kapitulationen verserede kun rygter om, hvor de britiske tropper stod, på-lidelige oplysninger var der ikke. Derimod var opløsningstendenserne tydelige: folk fjernede partiskilte fra husene, og butikker blev tømt for

varer. Regulær skoleundervisning var ikke mulig i de danske skoler. På Duborg-Skolen var der indkvarteret mange flygtninge. I Slesvig var der kun få elever, der mødte op ved skolen i de sidste april-dage. Forældrene holdt børnene hjemme på grund af de usikre forhold. Sent om aftenen den 4. maj meddeltes i dansk radio, at de tyske tropper i Holland, Vesttyskland, Danmark og Norge kapitulerede den 5. maj kl. 8 om morgenen. Glæden var stor i det danske mindretal. Skoleleder Svend Johannsen i Slesvig fejrede med festligt morgenbord med blomster, levende lys og Dannebrogssflag. Nordfra ankom ved middagstid en gruppe danske journalister, som det var lykkedes at slippe over den egentlig lukkede grænse. Familien Johannsen gik til regeringsbygningen i Slesvig, hvor der var en hel del engelske militærkøretøjer. Flere i mindretallet viste tydeligt deres

På Duborg-Skolen blev befrielsen og de første allierede soldaters ankomst fejret ved en fredsfest den 9. maj. Fem lærerinder fremførte et nordisk tableau. Fra venstre Thea Büchert, Ingrid Bøgh Andersen, Charlotte Schubert, Elisabeth Hansen og Signe Petersen.

I den kaotiske tid lige efter den tyske kapitulation var det vigtigt for mindretallet at skille sig ud fra tyskerne. Mindretallets ledelse udstedte legitimationskort til enkeltpersoner som bevis på at de tilhørte det danske mindretal. Kortene kunne bl.a. benyttes i forbindelse med ønske om at passere grænsen.

glæde over befrielsen, mens de tyske tilskuere var mere tilbageholdende.

Dagen efter traf Johannsen på hotel Stadt Hamburg en engelsk general fra Royal Airforce, der var ledsaget af en dansk-talende adjudant. Johannsen præsenterede sig som leder for mindretallet i Slesvig, og det lykkedes ham at få en tilladelse til at færdes i hele Sydslesvig og Danmark. Han fik ligeledes lov til at beholde sit våben og fotografiapparat. Generalen bemærkede, at RAF var kommet til Slesvig som venner. Det kunne ikke andet end at få Svend Johannsen til at tro, at

briterne var velvilligt indstillet overfor det danske mindretal.

Den 8. maj fulgte så Tysklands totale kapitulation. Hitler-Riget var overstået.

Sydslesvig til Danmark?

I Sydslesvig var situationen på flere måder anderledes end i resten af Tyskland. For det danske mindretal var kapitulationen en befrielse. Ikke kun fra Hitler-diktaturet, men også fra Tyskland i det hele taget, håbede de fleste. Mindretallets ungdom havde gjort deres pligt som soldater i krigen, og derfor måtte det nu være en selvfølge, at mindretallet kunne være medbestemmende over hjemstavnens fremtid, mente man. I mindretallet var der en nærmest naturlig forventning om, at Danmark ville få Sydslesvig tilbage, når Tyskland havde tabt krigen. Denne forventning kom til udtryk i en redegørelse, senere formand i Sydslesvigsk Forening, Niels Bøgh Andersen, skrev under sit ophold i England i februar 1945. Her opridsede han en strategi der kunne sikre Sydslesvigs genforening med Danmark. Bøgh Andersen hævdede, at Sydslesvigs befolkning i modsætning til 1920 nu var bevidst om sine danske rødder. "Tyskerne føler sig skyldige og kunne aldrig forstå, hvis vi gav afkald på vor gamle ret nu, da vi havde vundet den med den efter deres opfattelse højeste ret, nemlig krigens", og nu var "dørene blevet slået op på vid gab gennem en tillidskrise til Tyskland og en historiens magt for Sydslesvigerne". Han troede, at man ville kunne vinde store dele af befolkningen i landsdelen for danskheden. Det krævede et hvervearbejde, og der skulle ikke alene sættes på det nationale argument – sydslesvigernes danske rod – men også fornuftsargumenter: "Der findes mange faktorer, der former folkeviljen, både kulturelle og økono-

miske. Gode sociale forhold er måske kulturens højeste udformning. Mange mennesker vælger efter økonomiske fordele, der kan sikre deres familie fremtid. Den rene beregning ligger som en mægtig faktor i al politik og har til forbavsende grad været at finde i dansk politik i krigstiden. Hvorfor så ikke i vor grænsepolitik, der afstikkes af de begrænsede mål, der med historiens ret tilhører os?”

Rent følelsesmæssigt mente mindretallet at have en ret til en genforening på danske betingelser. Mindretallet, der havde holdt fast ved danskheden på trods af det enorme pres i nazitiden, måtte belønnes for dets udholdenhed. Det var netop håbet om en genforening, der havde holdt sindet oppe under krigen. Tyskland havde begyndt krigen, og tabt den, og det måtte føre til landafståelser som “straf”, ligesom i 1918. Det var på denne baggrund, at det danske mindretals ledelse i Flensborg drøftede situationen i Den Slesvigske Forening for Flensborg by den 7. maj 1945. Her blev det ganske tydeligt, hvad man ville: Grænsen skulle flyttes til Ejderen med det samme. “Nu er timen kommet, hvor vi skal kræve vor ret”, udtalte grosserer I.C. Møller, som havde repræsenteret mindretallet i Flensborgs bystyre siden 1924 og som få dage senere blev udnævnt som overborgmester af den britiske besættelsesmagt. “Vi skylder de faldne at komme hjem”, sekunderede Duborg-Skolens rektor Bernhard Hansen, og Samuel Münchow krævede “vi skal sige til Danmark, at vi vil hjem”. Bernhard Hansen havde allerede udarbejdet en plan for Danmarks overtagelse af Sydslesvig, der blev vedtaget i Fællesrådet den 9. maj 1945. Sydslesvig skulle indlemmes i Danmark uden afstemning eller nogen form for selvstyre. Den tyske befolkning skulle registreres i et nationalregister og kun

råde over kulturel selvforvaltning. Alle højere embeder skulle forbeholdes danskere. Dette program var en simpel annekseion af Sydslesvig. Det viste også tydeligt, at mindretallet endnu ikke regnede med det massive nationale sindelagsskifte i Sydslesvig, som man kom til at opleve snart efter.

Den danske regering skuffede imidlertid sydslesvigerne. Den 9. maj 1945 udtalte statsminister Vilhelm Buhl, at “Regeringen, som står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at grænsen ligger fast.”

Den holdning, der kom til udtryk i regeringserklæringen, havde imidlertid ikke været uomstridt. I oktober 1944 blev der dannet et illegalt politisk udvalg af nationalt konservative akademikere, der skulle agitere for Sydslesvigs genforening med Danmark efter befrielsen. Dens ledende skikkelse var den unge jurist Frants Thygesen, der senere blev Sydslesvigsk Forenings generalsekretær. Danske politikere fra alle partier stillede

I dagene 19.-20. november 1945 drog mindretalsledelsen til København for at fremføre sine ønsker, bl.a. om flygtningene, nye danske skoler, Den slesvigske Forenings stilling og lettelse af forbindelserne med Danmark. Den 20. november blev der fotograferet til møde i Grænseforeningen. Fra venstre siddende formanden for Sydslesvigsk Udvalg af 5. maj 1945, borgmester Vilh. Fischer, chefredaktør L.P. Christensen, Flensborg Avis og mindretallets formand Cornelius Hansen. Stående Grænseforeningens formand Holger Andersen, rektor Bernhard Hansen og Den slesvigske Forenings formand smedemester Samuel Münchow.

Forbud mod Dannebrog

Kilde: Rundskrivelse fra Dansk Generalsekretariat 22.okt. 1946. ADCB F 195.

Opbruddet i 1945 skete i Dannebrogets tegn. Den britiske besættelsesmagt så dog brugen af det danske flag som et anslag mod de rådende statsforhold. Derfor blev enhver offentlig benyttelse forbudt; under åben himmel gjaldt det helt til 1954.

*“Til SSFs distriktsforeninger,
De bedes paany indskærpe Medlemmerne, at Dannebrog ifølge Ordre fra Militærregeringen ikke maa vises offentligt paa nogen som helst Maade. Det er saaledes udtrykkeligt forbudt at flage med Dannebrog, at føre Dannebrog paa tysk indregistrerede Automobiles, at bære Dannebrogslaget paa Frakkeopslaget, at bruge Dannebrogsmærket paa Brevpapir.”*

sig dog afvisende. Det gjaldt både samarbejdspolitikerne og de konservatives Christmas Møller, der var gået i eksil i London. Politikerne Arne Sørensen og det nye politiske parti Dansk Samling var dog fortalere for at genvinde Sydslesvig. I efteråret 1944 prøvede Arne Sørensen at påvirke den britiske regering i retning af en grænseflytning. Han sendte Dansk Samlings folketingsmedlem Robert Stærmosé til London, der fik kontakt til flere danskere, der arbejdede for briterne, blandt dem Niels Bøgh Andersen. Kontakten til fremtrædende briter gav et blandet indtryk. På den ene side gjorde briterne det klart, at de kun kunne handle, hvis en kommende dansk regering krævede Sydslesvig. På den anden side fremkom der udtalelser om, at Kieler-kanalen ville blive internationaliseret efter den tyske kapitulation, hvilket faktisk ville udskille Sydslesvig administrativt fra resten af Tyskland. Aktivisterne gjorde sig derfor forhåbninger om, at det måske alligevel kunne komme til en grænseflytning, selvom den

kommende danske regering ikke førte en aktiv politik i denne retning.

Den umiddelbare skuffelse førte ikke til, at mindretallet opgav genforeningskravet, tværtimod. I slutningen af maj 1945 opsøgte en delegation statsminister Buhl og udenrigsminister Christmas Møller i København. De fik et kategorisk nej til en grænseflytning nu og i de kommende år. Buhl advarede udtrykkeligt mod konjunkturpolitik, og Christmas Møller troede ikke, at man syd for grænsen kunne arbejde en stærk danskhed frem, som varigt kunne holde.

Herefter satsede mindretallets ledelse i første omgang på at samarbejde med de kredse i Danmark, der var positivt indstillet over for en indlemmelse af Sydslesvig. Dansk Nordisk Ungdomsforbund udsendte den 10. juni 1945 en resolution fra et grænselandsmøde i Aabenraa, der opfordrede alle til at samle sig om Sydslesvigs frigørelse fra Tyskland. Dansk Samlings hovedstyrelse erklærede dagen efter, at det tilsluttede sig denne resolution. Studenterforeningen Heimdal og den konservative sønderjyske studenterforening To Løver fulgte trop. Dermed var debatten om Sydslesvig og grænsen sat i gang i Danmark. Flensborg Avis videregav ivrigt, hvad tilhængere af en grænseflytning ytrede i Danmark, indtil pressecensuren den 22. oktober 1945 forbød al omtale af en mulig grænseflytning samt ønsker og agitation herom i Danmark. Den 3. juli 1945 grundlagdes så Sydslesvigsk Udvalg af 5. maj 1945, der snart blev en stor lobbyorganisation i Danmark til at støtte sydslesvigernes genforeningshåb. Sydslesvigsk Udvalg startede med en stor underskriftsindsamling på kravet om Sydslesvigs frigørelse fra Tyskland.

Det blev imidlertid tydeligt senest i efteråret 1945, at den danske regering ikke ville føre en

aktiv politik for at få grænsen flyttet. Selv indenfor de borgerlige partier var der ikke entydige flertal for en annekstion af Sydslesvig. Mindretallets og dets støtters eneste udvej blev således at arbejde for, at den brede sydslesvigske stemning for en tilslutning til Danmark blev gjort mere permanent. Det skulle dokumenteres overfor danskerne, at ønsket om en grænseflytning ikke bare var udtryk for en konjunktur, men at der sandelig var tale om et folkeligt opbrud, om en renaissance af landsdelens folkelige danskhed.

Folkeligt opbrud?

Umiddelbart så det ud til at mindretallets håb om en bred, stadig folkelig bevægelse for tilslutning til Danmark kunne blive til en realitet. Allede inden maj 1945 kunne der fornemmes en vis opbrudsstemning. Nye medlemmer begyndte at melde sig ind i Den slesvigske Forening så tidligt som i marts 1945. I april 1945 var der tydelige tegn på, at også hidtil tysksindede slesvigere forventede en grænseflytning, eller i det mindste håbede på, at den kunne komme.

Dansksindede sydslesvigere blev aktive i hele landsdelen, og der blev indsamlet underskrifter i Sydslesvig helt ned til Ejderen. Disse indsamlinger og de forskellige petitioner var ikke nødvendigvis koordineret. Tværtimod var stemningen kendetegnet af spontane aktioner og initiativer, der heller ikke nødvendigvis indebar et nationalt sindelagsskifte endnu. I sommeren 1945 cirkulerede således flere petitioner om en grænseflytning iværksat af forskellige grupper med socialdemokratisk baggrund med hjælp fra mindretallet og dets danske støtter. Underskriverne lovede at være loyale mod en ny dansk stat.

Flere kilder viser, at der var en udbredt stemning for tilslutning til Danmark i store dele af

den sydslesvigske befolkning, der hidtil havde stået mindretallet fjernt. Især sydslesvigske socialdemokrater, der i 1920 endnu var gået ind for Tyskland, vendte sig nu mod nord. Her er det nok skuffelsen over den fejlslagne tyske republik og forfølgelsen under nazisterne, der gav udslag. Både hjemmehørende socialdemokrater og mange borgerlige havde ikke længere tiltro til et tysk demokrati og satte deres lid til Danmark, som de opfattede som et socialt, fredeligt og demokratisk land. Mest bemærkelsesværdig var den senere ministerpræsident i Slesvig-Holsten, Friedrich Wilhelm Lübke, der i sommeren 1945 hvervede for Danmark blandt Angels bønder. Knap et år senere var han blevet til en af de førende tyske politikere i grænsekampen mod Sydslesvig-hjem-bevægelsen.

I slutningen af juli 1945 sendte mindretallet en resolution til det britiske hovedkvarter i Nordtyskland, der krævede Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten, indsættelsen af en sydsles-

Hattesen-gruppen omkring fotograf og kunsthandler Peter Hattesen var oprindelig en lille modstandsgruppe, der mødtes under krigen bl.a. for at drøfte Sydslesvigs fremtid. Gruppen bestod af socialdemokrater og enkelte borgerlige, og den var ikke direkte tilknyttet til mindretallet. I sommeren 1945 var den initiativtager til den mest succesrige af de mange petitioner, der var i omløb i Sydslesvig og krævede Sydslesvigs genforening med Danmark. På dette lidt senere foto af gruppen ses Peter Hattesen siddende i midten på første række.

Nye SSF-medlemmer efter køn, Flensborg by

	Antal	Mænd	Kvinder
1945	6165	42%	58%
1946	19470	36%	64%
1947	2565	40%	60%
1948	1300	57%	47%

Kilde: Noack 1991, s. 184-185.

Tallene viser, at tilgangen til mindretallet ikke var jævnt fordelt mellem kønnene. Det store kvindeoverskud i 1945 og 1946 kan ikke alene forklares med, at mange mænd endnu sad i krigsfangenskab, for det blev knap nok indhentet senere hen. Var mændene mere bange for konsekvenser på arbejdspladsen, eller kunne mange mænd ikke optages, fordi flere mænd end kvinder havde været medlem af nazistpartiet?

vigsk regeringspræsident og sydslesvigske embedsmænd ligesom en flytning af alle flygtninge fra Sydslesvig. Resolutionen var også underskrevet af borgerlige slesvigere, der senere var aktører i grænsekampen på tysk side.

Mange mennesker i Sydslesvig blev rokket i deres nationale ståsted efter den tyske kapitulation. Det kendte eksisterede ikke mere. Folk manglede orientering og et fast ståsted. Hvordan skulle fremtiden se ud? Nøden gjorde sit til, at Danmark blev opfattet som paradys på jorden.

Folk forventede, at Sydslesvig ville komme til Danmark – ud af retfærdighedssans og historieopfattelse. “Hvorfor vil danskerne ikke ha’ os?”, var der mange der spurgte. Den danske realpolitik og dens “grænsen ligger fast” var noget, den jævne slesviger ikke kunne forstå i 1945-46 – Tyskland lå der på jorden, og alternativet til en tilslutning til Danmark ville være kaos eller kommunisme, troede mange.

Dette statspolitiske tomrum vendte op og ned på forholdene, ikke kun i Sydslesvig; også fra andre dele af Tyskland indløb der breve til Dansk Generalsekretariat, hvor mennesker bad om støtte, optagelse i mindretallet eller tilflytningstilladelse til Sydslesvig. Disse mennesker havde hidtil ingen personlig kontakt til mindretallet eller Sydslesvig – nogle pegede dog på danske aner i slægten eller på anden tilknytning til Danmark. Brevene er udtryk for nøden, rodløsheden og håbløsheden i store dele af befolkningen af det tidligere “Stortyske Rige”. Familier var desperate efter at finde danske aner i deres slægt, for at få lov til at tilslutte sig SSF. Mange mennesker var villige til at modtage det danske med åbne arme som en vej ud af elendigheden. Man bad om skoler, lærere, præster og biblioteker.

Over hele landsdelen viste der sig et massivt

ønske om tilslutning til de danske foreninger. Den slesvigske Forenings afdelinger havde ca. 2.700 medlemmer i maj 1945. I januar 1946 lå tallet på 11.800 for at nå højdepunktet 75.000 sidst i 1947.

Men det der skete var mere end bare at melde sig ind i en forening og ellers fortsætte livet, som man var vant til. Det vante liv fandtes ikke længere i det forhenværende tyske rige. De sydslesvigere, der ville være danske, efterspurgte dansk kultur. Danmark og det danske var lyset i en mørk tid – det var et håb om et bedre liv, hvor alt var i orden igen. Ønsket om at overtage dansk kultur viste sig på mange måder. Flensborg Avis’ abonnenttal steg til over 20.000, selvom de fleste nye læsere næppe kunne dansk nok til at forstå avisen. Men den var dansk, den formidlede nyheder fra Danmark, og var ikke nazistisk belastet som den tyske presse. Danske gudstjenester fik stor tilslutning. Heller ikke her var sproget det afgørende. En nyreligiøsitet hjalp mange sydslesvigere gennem den svære efterkrigstid. Ånden i en dansk gudstjeneste var en anden, og den gav håb. Mange børn sad i de danske gudstjenester, sammen med unge og gamle, og de følte sig hjemme. “Det er helt anderledes end det, vi er vant til”, “det er som nat og dag”, blev der sagt om de danske gudstjenester, som magtede at trøste de ældres krigsmærkede sind og gjorde autoritetstrodssende krigsbørn til glade, lærelystne skolebørn. Er denne samtidige fremstilling af en dansk pastorinde realistisk? Tilslutningen til gudstjenesterne peger på, at den ikke kan være helt forkert.

De mange danskere, der tog til Sydslesvig for at arbejde for en udbredelse af den danske vækkelse, har en stor andel i, at det gik som det gik. De modtog de nye danske med forståelse, de blev

Bekendelse for Danmark

I oktober 1945 kom lærer Martin Mortensen fra Sønderborg til Kappel, hvor der var ønske om en dansk skole og tilmeldt 60 elever. I dagbøger noterede han sine indtryk af sydslesvigernes sindelagskifte.

“24/10: Da købmanden var hos barberen, ventede jeg i forretningen. Mange købte Flensborg Avis. Da jeg havde siddet lidt begyndte kunderne at tale til mig. En frue sagde: Er Danmark ikke ein schönes Land? Gewiss! Kort efter sagde hun: Kan De ikke tage os med til Danmark? Jeg svarede: Det er derfor jeg er kommen. Hun: Jamen vil Danmark have os; man siger at de ikke vil. Jeg fortalte så om stillingen.

Hun fortsatte: Nå ja, tag os så med, så får vi bønnekaffe, chokolade o.a. Hertil svarede jeg: Nej, frue, med den begrundelse kommer De ikke til D. Det er den slags udtryk vi er bange for. Thi man siger i Danmark: Nu er de sultne, men når de igen bliver mætte, synger de atter Deutschland, über alles, Heil Hitler und so weiter og vil igen til Tyskland. Her afbrød fru en mig og sagde: Nej, derfor behøver De ikke at frygte. Min mand har aldrig været nazist, vore børn heller ikke, og jeg har end ikke været i Frauenbund.

25/10: Tog om eftermiddagen til Maasholm. Besøgte kaptajn Sørensen. Da jeg omtalte partierne sagde S.: Når bare folk her mærker, at Danmark har interesse for os og vil gøre noget for os, så er alle på Maasholm danske. Nu har vi mange der holder sig tilbage og ikke tør vove sig frem ... kunne ikke dansk, men udtalte sig stærkt for Danmark ud fra begrundelsen, at så fik hjemmene børnene tilbage og så fik børnene religionsundervisning. Fru Sørensen udtalte også: Ursprünglich sind wir ja alle Dänen.

En djærv fisker svarede: Nu har jeg i 12 år af mit liv været soldat – og for hvad? Tror De ikke, at jeg har fået nok af Tyskland. En tredje sagde: Vi er lede og kede af at høre om politik, vi ønsker ro og fred til at passe vort arbejde og leve med vor familie. Vi ønsker ikke at vende tilbage til Tyskland eller at lave vrøvl. En dame kom til. Senere sagde hun: Hvordan er det med fedt i Danmark? Hvis vi kommer til Danmark, kan vi så få fedt? Jeg svarede: Ja, men sig ikke meget om det, så tror man i Danmark, at det kun er for mad, og at når De atter er mætte, at De så vil til Tyskland. Herpå fik jeg et meget bestemt og næsten skarpt svar: For sultens skyld behøver vi ikke at komme til Danmark, vi har ikke sultet og kommer heller ikke til det. Vi har fisk.”

Kilde: Dagbog, Kappel 1945, ADCB P 103.

accepteret og mødt som værdige mennesker. De udsendte rigsdanskere gav sydslesvigerne deres selvgættelse tilbage, efter hårde år med krig og nød.

Over alt blev der ønsket oprettelse af danske skoler. Børnene skulle ikke undervises i tysk af tyske lærere, de skulle lære alt på dansk. Børn fik ofte en halvanden times skolevej til fods i al slags vejr og uden fornuftigt fodtøj. Selv større børn blev omskolet, fordi forældrene mente, at de så ville få det bedre. Til sprogkursus for voksne kom folk helt op i 70-års alderen for at lære “det rette modersmål”. Der var tale om et helhedssyn i øn-

sket om Sydslesvigs genforening med Danmark. Menneskene ville opgive det tyske, de var vokset op med, og i stedet for helt og holdent blive danske.

Ønsket om at blive dansk og vejen dertil kunne tage forskellig form. Der var den sønderjysk talende unge mand fra Sydtønder, der var blevet bevidst om, at familien jo egentlig var dansk. Eller den slesvigske arbejder med familie i Danmark, der følte sig udelukket af sit socialdemokratiske parti, fordi det afkrævede en klar tysk holdning imod “die Speckdänen deutschen Geblüts”, som SPD’s formand Kurt Schumacher ud-

Det danske opbrud viste sig særlig tydeligt på årsmødedagene. I krigsårene 1940-42 foregik de danske årsmøder inden dørene, indtil de ophørte helt i de sidste krigsåre. Den 23. juni 1946 blev traditionen genoptaget. I Flensborg indtog danskerne byens største lokale "Tyske Hus" og holdt festgudstjeneste i tre af byens kirker. Om søndagen var der storslået friluftsmøde på Eckenersgades Stadion. Billedet viser kun en del af de 45.000 deltagere. I Slesvig by var der dansk årsmøde for første gang med 10.000 deltagere, i Husum var der 7-8000.

trykte det i juli 1946. Der var den unge flensborger, der af den tyske hær blev sendt til Danmark endnu i foråret 1945, som så søgte forbindelse til mindretallet for at få sig en uddannelse i Danmark. Der var den unge tyske lærerstuderende, der hos den danske bibliotekar i Slesvig havde fået Claus Eskildsens Dansk Grænselære og ved læsningen var blevet overbevist om, at Slesvig var dansk. Der var den unge mand fra det sydlige Husum Amt, der mere eller mindre tilfældigt kom til at underskrive en petition for Sydslesvigs indlemmelse i Danmark og ligeså tilfældigt blev ført til en uddannelse som lærer indenfor det danske skolevæsen, der var under opbygning i Sydslesvig. Der var pigen fra Nordfrisland, hvis far døde som nazistisk fange efter at have skrevet noget kritisk i et brev hjem, og hvis frisisktalende mor kom i kontakt med de dansk-orien-

terede nationale frisere efter 1945, hvorefter datteren fik sig en læreruddannelse i Danmark. Og der var den lille dreng uden navn, der med store, klodsede barnebogstaver med kridt skrev "Ich will ein Däne sein" på indgangsdøren til Kappels tyske kommuneskole.

Det forekom også, at de der tilsluttede sig Sydslesvigsk Forening bare var trætte af krigen, nazismen, nød og sult. Her var det alene håbet om en bedre fremtid, der fik dem til at tilslutte sig danskheden, og det var tvivlsomt, om denne tilslutning ville være varig. Ikke desto mindre var bevægelsen stærk. I Ekernefælde forelå der f.eks. efter krigen 1000 skriftlige indmeldelser af børn til en dansk skole.

Men der var også dem der ikke fulgte strømmen mod nord. Især efter at der var udskrevet kommunevalg i september 1946 voksede den tyske modstand mod en grænseflytning og mod dem, der ønskede den. Nu blev de dansksindede truet som landsforrædere. Børn på de danske skoler fik tæsk af børn, der stadigvæk gik i tysk skole. Forretningsdrivende blev boykottet, hvis de tilkendegav danske sympatier. Ruder blev smadret, hvis der var dansk materiale i vinduet. Der forekom ildspåsættelser og andet hærværk mod nye danske skoler. Bønderne var bange for, at de ville blive udsat for større ekspropriationer i den planlagte jordreform, hvis de åbent erkendte deres danske sympatier.

Ønsket om at komme til Danmark forelå overalt i Sydslesvig. Danske lærere og andre udsendte syd for grænsen blev ofte mødt med spørgsmålet "Hvornår kommer vi til Danmark?" Et svar kunne de ikke give, men de formidlede sydslesvigerne det indtryk, at bare de viste alvoren i deres sindelagskifte, så ville Danmark gerne tage imod dem. Denne fortælling svarede ikke til de storpolitiske

Et ægte og holdbart dansk opbrud?

Mange danske lærere og funktionærer drog til Sydslesvig med genforeningsdrømme. Nogle gjorde sig også kritiske overvejelser midt i det feberagtige opbrud. Det gjaldt Torben Glahn, som tiltrådte ledelsen af det danske bibliotek i Flensburg i sommeren 1946:

“Hvordan står det i øvrigt til? ... udadtil – 118 danske skoler! Et flot tal – men ellers – ja også vort udlån stiger kolossalt – men ellers – ja jeg ved det ikke. “Jeg er ikke blåøjet optimist” ... nu, da jeg har været her i 4 1/2 måned. Ganske vist erkender jeg, at jeg langt fra endnu er kommet til mer end overfladen af problemet, men samtalen med andre – tyske som danske – gør mig urolig. Mange – selv ret kløgtige danske – er optimister, men netop “blåøjede” – tror, at inden 3 uger “sker der noget”. ... rygterne svirrer ... Englænderne er absolut uvillige – de favoriserer ganske givet tyskerne frem for os. Og at Sydslesvig bliver emnet for storpolitik turde være givet. Alt dette var til at tage, om man blot vidste, at vi virkelig havde majoriteten af sydslesvigerne med os. Har vi det? Har vi altså retten med os? For sydslesvigerne må efter min mening selv bestemme! Jeg ved det ikke. Er det konjunkturbestemt? En del ja! – men overvejende – jeg tror det ikke. ... Mange, mange ærlige sydslesvigere tror på, at vi har retten, at sydslesvigerne i roden er danske, og nu er ved at finde sig selv, de har bedt om Danmarks hjælp – og så må vi danske melde os – så sandt som man har pligt til at hjælpe landsmænd. Man må tro, at er sagen i sig selv ikke “retfærdig”, så falder den af sig selv. Er den retfærdig, så skal den sejre – eller er dog i det mindste værd at kæmpe for – selv om den skulle blive forgæves. – Blot man kan vedblive at holde sig dette for øje – og tro på det, så skal det gå. Men til tider er det svært – meget svært.”

Kilde: Glahn dagbog 1946 s. 31-33, ADCB P 316.

og de dansk-indenrigspolitiske forhold – men det ved vi først i dag med historikernes bagklogskab. De danskere, der tog ned til Sydslesvig i tiden efter krigen, ønskede jo selv inderligt Sydslesvigs genforening med Danmark og var med til at sprede optimisme. Derfor kunne mange sydslesvigere få den opfattelse, at de en dag ville komme til Danmark. Det kom frem på mange måder. Den 4. marts 1947 udtalte den danske repræsentant i Husum byråd, dr. Peters: “Vi er fremtiden, og der vil

Årsmøderne 1947 slog rekorden fra 1946. Det var forbudt at medføre faner, og spejdere måtte ikke bære uniform. Det fremgår af billedet fra optøget i Husum i 1947. Her blev deltagertallet på “kun” 5.000 forklaret med, at myndighederne havde nægtet at medvirke til at fremskaffe ekstra trafikmidler.

Sydslesvig-Hjælpen omfattede en såkaldt "Dansk Kørselstjeneste". Mere end 34 lastbiler var i fast fart for at bringe de forskellige slags forsyninger ud til sydslesvigerne. De første vogne rullede over grænsen i juli 1945, bemanded med folk fra modstandsbevægelsen. Lastbilerne havde hovedstation i Flensborg. Kørselstjenesten rådede også over personbiler, som sørgede for kørsel med gamle og syge, præster og læger og rekreationsrejser til Danmark.

endnu i dette år komme den dag, hvor CDU intet har at sige i denne by." Da SSF fik et godt resultat ved landdagsvalget i 1947, mente en del lige som sydslesvigeren Hans Pries fra Øster Ørsted, at det burde sikre en ny folkeafstemning om Sydslesvigs fremtid.

Det allermeste af tilgangen kom i 1946. Den var stærkest i Flensborg, hvor over 50% af den voksne hjemmehørende befolkning tilsluttede sig. Tilgangen var stærkere i byerne end på landet, og den var større i nord end i syd. Der opstod danske foreninger over hele Sydslesvig, også steder, hvor der aldrig før var blevet tilkendegivet dansk tilbøjelighed. Mens omkring 30% af den hjemmehørende befolkning i Husum by, Ekernførde by og Bredsted blev medlem, var andelen på landet under 10%. Denne koncentration på byerne havde til dels organisatoriske grunde: Oprettelsen af distrikter på landet foregik noget

Flygtninge i flertal

En beretning fra den lille landsby Øster Ørsted øst for Husum fra oktober 1946 tegner et typisk billede:

"Landsbyen Øster Ørsted har kun ca. 350 indbyggere og har måttet tage imod ca. 500 flygtninge. De kan forestille Dem, hvad det betyder. At anbringe 2-3 og undertiden endnu flere familier i hvert hus er ikke så enkelt og medfører ofte strid. Hertil kommer, at flygtningene og deres art er fremmede for os. De forstår ikke plattysk og forstår sig ikke på vores arbejde. De fleste kommer fra byerne i Østtyskland."

Kilde: Hans Pries' breve til støtter i Danmark, ADCB P 645.

langsommere, befolkningsgrundlaget var mindre dér, og det samme gjaldt elevgrundlaget for en eventuel dansk skole.

Den materielle nød

Spørgsmålet om, hvilken betydning den almindelige nød og den deraf følgende materielle hjælp til de dansksindede sydslesvigerer havde, har spillet en stor rolle i tolkningen af opbruddet. Fødevareforsyningen i Tyskland blev katastrofal efter krigen. På grund af de mange flygtninge var der flere, der skulle forsørges, og landbruget var ikke i stand til at levere nok. I vinteren 1945-46 faldt den daglige ration per person til under 1.000 kalorier, og stort set alle varer var knappe frem til den vesttyske valutareform i 1948. Derfor var al materiel hjælp fra Danmark velkommen.

Allerede kort efter befrielsen blev der igangsat illegale transporter af madvarer til de dansksindede i Sydslesvig. Den 22. maj 1945 traf repræsentanter for mindretallet, Danske Samfund og Grænseforeningen aftaler om den fremtidige Sydslesvighjælp med faste månedlige leverancer.

I juni fik man tilsagn om økonomisk støtte fra Socialministeriet. I Flensborg etablerede Grænseforeningen et fordelingsudvalg, hvortil der kom flere lønnede uddelere bistået af frivillige hjælpere. Fordelingsudvalget rådede over en kørselstjeneste. Varerne blev uddelt til Den slesvigske Forenings medlemmer mod særlige rationeringsmærker, og modtagerne skulle hver betale 5 RM om måneden som administrationsbidrag. Udover den officielle hjælp kunne private givere hver måned gratis sende en 5 kg-pakke med tøj og fødevarer til Flensborg. Men hvem skulle have adgang til hjælpen? Skulle de gamle og de nye medlemmer behandles ens? I efteråret 1945 indførte man en karenstid på et halvt år. Den kom dog snart under pres, fordi man herved havde skabt to klasser i mindretallet. Man var imidlertid bevidst om, at pakkerne for nogle var den eneste grund til at indmelde sig i Den slesvigske Forening. Andre derimod ville ikke melde sig ind, fordi de ikke ville vække indtrykket, at de gjorde det for pakkernes skyld.

Fra oktober 1945 til januar 1946 forbød briterne optagelsen af flere nye medlemmer. Da optagelsesstoppet skulle hæves, blev Sydslesvig-hjælpen igen drøftet indenfor mindretallet. På et møde i Den slesvigske Forenings hovedstyrelse den 18. februar 1946 gik Svend Johannsen ind for, at uddeling af mad skulle begrænses til de medlemmer, der var optaget inden 1.1.1946. Samuel Münchow ville ikke indføre en så snæver grænse, men uddele til dem, der trængte hårdt. Afgørelsen blev, at medlemmer optaget efter 1.2.1946 ikke fik pakker, mens de tidligere optagne kunne få noget efter seks ugers karenstid. Når man ser på, hvordan antallet af hjælpemodtagere udviklede sig i tiden 1946-48, bliver det dog tydeligt, at disse regler ikke er blevet overholdt i praksis:

	Antal modtagere	Indhold (kal.)
Juli 1945	3.700	1.500
Nov. 1945	7.000	1.500
April 1946	16.000	1.500
Juni/juli 1946	20.000	1.324
Jan. 1947	29.000	1.324
Marts 1947	38.000	950
Aug. 1947	79.000	950

Tabel fra Johan Peter Noack: *Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947*, Aabenraa 1991, s. 200.

Det kan skønnes, at Sydslesvighjælpens modtagere havde ca. dobbelt så store daglige madrationer, som de øvrige indbyggere i landsdelen. Desuden

Sydslesvig-Hjælpen blev organiseret af Grænseforeningen og byggede på amtsindsamlinger over hele Danmark suppleret af et lige så stort statstilskud. Udgifterne blev på 15 millioner kr. i 1945-48 – et meget stort beløb. I Sydslesvig sørgede lokale fordelingsudvalg for uddelingen. Ved uddelingsstederne stod modtagerne i kø. Hver 14. dag kunne hentes en halv liter mælk. Betingelserne for at få hjælp skiftede, og var et halvt eller et helt års SSF-medlemskab eller krav om medlemskab før 1. februar/1. juli 1946, senere juli 1947. Sydslesvig-Hjælpens organiserede understøttelse varede indtil 1948.

Dansk landdagsmand om flygtningene

Kilde: V. Reventlow-Criminil i landdagen 27. nov. 1947.

“Vi ser flygtningene som gæster, som vi må sørge for og hvis nød vi må lindre. Vi vægrer os imidlertid ved, at flygtningene får ret til at bestemme med over vort lands skæbne. Vi vil også gerne være herre i vort eget hus.”

blev alle danske skolebørn bespist dagligt i skolen. Der kom med jævne mellemrum også ret vidtgående forslag om at udvide hjælpen til tysksindede, i det mindste skolebespisningen, men de blev ikke gennemført. Set med tyske øjne var Sydslesvighjælpen i sig selv med til at fremkalde tilstrømningen til det danske mindretal – de nye var ren og skær “Speckdänen” – flæskedanskere, der havde forrådt deres tyske herkomst for materielle fordele.

Flygtningeproblemet

En yderligere dimension adskilte forholdene i Sydslesvig fra de fleste andre tyske egne. Da sovjettropperne overskred de tyske grænser i januar 1945, forlod hovedparten af befolkningen i Østpreussen og Pommern deres hjem af rædsel for de sovjetiske troppers hævnaktioner. Flugtruten over land og især over Østersøen ledte mange til provinsen Slesvig-Holsten. Her blev flygtningene indkvarteret i skoler, baraklejre og private hjem. Ved den første folketælling efter krigen i oktober 1946 havde provinsen 2,58 millioner indbyggere i forhold til 1,59 i 1939. Denne tilvækst på over 60% forbundet med de i forvejen store sociale problemer i efterkrigstiden skabte mange konflikter mellem flygtningene og de hjemmehørende. Flygtningene mente, at der ikke blev taget nok hensyn til dem, mens de hjemmehørende

klagede over at skulle dele lejlighed, sengetøj, overtøj, husgeråd og meget andet med de ubudne gæster. Både dansk- og tysksindede hjemmehørende beretter om konflikter med flygtninge. Stridigheder om boliger, tilflytningstilladelse, familiesammenføringer, rationeringsmærker, fordelinger af knappe goder etc. fyldte meget papir i de kommunale social- og flygtningeudvalg i årene efter krigen.

I den opblomstrende danske bevægelse blev flygtningenes tilstedeværelse opfattet som en fare. For mindretallet stod det uden for tvivl, at flygtningene under ingen omstændigheder måtte komme med til Danmark. De var ikke sydslesvigere og dermed i bund og grund tyskere. Deres integration i regionen måtte forhindres. Hvis de fik stemmeret ved en eventuel folkeafstemning, var alt håb om et dansk flertal i Sydslesvig forgæves. Men konflikterne med flygtningene bød også på muligheder: “Jeder Flüchtling macht drei neue Dänen” – sådan lød det i 1946. Var flygtningene årsag til den danske bevægelses vækst, eller var de årsag til bevægelsens undergang?

Overraskende nok, så brugte mindretallet begge forklaringer, der jo egentlig er modsigende. De østtyske flygtninge blev fremstillet som dem, der havde åbnet sydslesvigernes øjne for at de var danske. Mange beretninger fra dansksindede sydslesvigere ude i landdistrikterne fremhæver, at der var en slags fælles front mellem alle hjemmehørende på den ene side og flygtningene på den anden side.

Hovedargumentet var, at flygtningene angivelig var anderledes, fremmede, og derfor ikke hørte til i Sydslesvig. Flygtningene blev opfattet som en trussel mod den spirende danske renæssance i landsdelen. Herved trængte man de hidtidige

Sydslesvigsk Udvalg af 5/5 1945 solgte denne mærkat for 2 øre pr. stk. Mærkaten hvervede for kravet om at få flygtningene ud af Sydslesvig og for ønsket om en mere offensiv dansk politik.

modsatninger mellem dansksindede sydslesvigere og tysksindede slesvig-holstenerne tilbage.

Med tiden blev det imidlertid tydeligt, at både briterne og også de tyske politiske partier agtede at integrere flygtningene i landsdelen, så godt som det nu kunne lade sig gøre. Alle anstrengelser på at få flygtningene omflyttet til andre, mindre belastede egne af Tyskland mislykkedes. Yderligere vakte det bestyrtelse i mindretallet, da det blev tydeligt, at hjemmehørende unge begyndte at gifte sig med unge flygtninge, således at godt halvdelen af de indgåede ægteskaber i Sydslesvig i årene 1946-49 blev "blandede". Mindretallet satte sig til modværge med flere kampagner inklusive udelukkelse af medlemmer, hvis de giftede sig med en født syd for Ejderen, men lige meget hjalp det.

Alt i alt er det vanskeligt at vurdere, hvor stor en rolle flygtningene spillede ved sindelagsskiftet. Spirerne til dette blev jo lagt i foråret og sommeren 1945, på et tidspunkt, hvor ingen kunne vide, at flygtningene var kommet for at blive. Derfor kan modsætningen til flygtningene ikke have været det der gjorde udslaget, da så mange hjemmehørende sydslesvigere valgte den danske vej. Over for Danmark var de dog et brugbart argument, der kunne forklare, hvorfor de hidtil så tysksindede sydslesvigere ville blive danskere.

Mindretallets sociale sammensætning

Var det et bredt udsnit af den hjemmehørende befolkning i Sydslesvig, der blev danske efter 1945? Hvis vi lytter til samtidige danske kilder, kan man nærmest formode det. Bevægelsen blev fremstillet som bred og folkelig. Det skal have været et bredt udsnit af de hjemmehørende sydslesvigere, som stod i opposition til de tilvandrede preussiske embedsmænd og flygtningene.

Dette var måske tilfældet i sommeren 1945 –

Flygtninge uønskede i mindretallet

Frygten for at de tyske flygtninge skulle svække mindretallets position førte i februar 1948 til ændring af SSFs vedtægter:

“Personer, som efter 1/3 1948 gifter sig med en flygtning, kan principielt ikke optages i Sydslesvigsk Forening. Et Medlem, der fremtidig gifter sig med en Flygtning, kan principielt ikke blive staaende som Medlem af Sydslesvigsk Forening. Undtagelser fra disse Regler kan gøres af Amtstyrelsen efter indhentet Udtalelse fra Distriktsbestyrelsen. Med Flygtninge ligestilles i denne Paragraf alle Personer, der er kommet til Sydslesvig efter 1/9 1939, og som ikke er af slesvigsk eller nordisk Afstamning.”

Kilde: ADCB F 195.

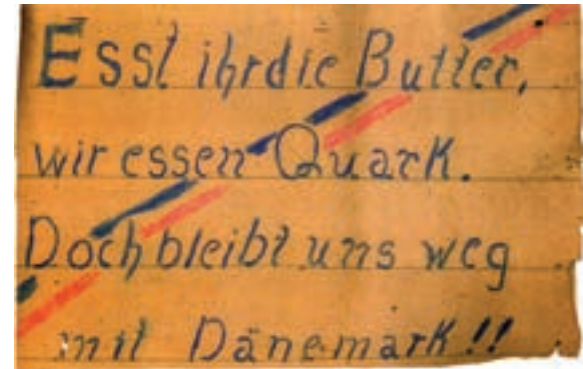
straks efter den tyske kapitulation, og inden der kom klare tegn fra besættelsesmagten, hvilken fremtid man havde tiltænkt det forhenværende tyske rige. Da indmeldelsen i de danske foreninger begyndte for alvor, blev det imidlertid tydeligt, at der ikke var tale om et bredt udsnit af den hjemmehørende befolkning. Mange af de nye medlemmer kom fra miljøer, der stod tæt på socialdemokratiet. Et overvejende flertal af arbejderpartiets medlemmer sympatiserede med tanken om Sydslesvigs tilslutning til Danmark. Flere indicier bekræfter desuden, at det var hos småkårsfolk, den danske bevægelse fik størst tilslutning.

Medlemskartoteket for Den slesvigske Forening i Flensborg by er velbevaret og giver udmærkede oplysninger om medlemmernes sociale status. I Flensborg by udgjorde højere funktionærer under 4% af de nyindmeldte i årene 1945-48, mens lavere funktionærer, faglærte og ufaglærte arbejdere udgjorde mellem 65-69%. Situationen var ikke anderledes i de mindre købstæder og på

landet. Den bevarede korrespondance mellem distrikterne og sekretariaterne viser, at distriktsformændene ofte ikke magtede at udtrykke sig særlig velformuleret, hverken på dansk eller tysk. De velstillede bønder på landet så derimod sjældent en anledning at gå over i den danske lejr – selv ikke efter skræmmekampagner mod en eventuel jordreform. Dermed følger mønstret den sydslesvigske danskheds hidtidige socialstruktur, hvor der altid havde været stor overvægt i de ringere socialt stillede samfundslag. Også efter Anden Verdenskrig forblev det fine borgerskab og de højere embedsmænd tyske. Ikke mindst det sidste gav den tyske side en fordel, da grænsekampen begyndte og fik hjælp fra de tyske myndigheder.

Det er ikke helt sikkert, om de flensborgske forhold vedrørende bevægelsens sociale sammensætning kan overføres til hele Sydslesvig. Meget tyder dog på, at det er tilfældet. Kun ganske få store gårdejere blev synligt aktive i bevægelsen – mest markant Waldemar Reeder fra Ejdersted, der i årene 1946-50 var kredsbondefører og samtidig aktiv i SSF og SSW. Enkelte fremstående bønder som Peter Jensen Oksager og den senere ministerpræsident Friedrich Wilhelm Lübke støttede vist i sommeren 1945 ideen om Sydslesvigs tilslutning til Danmark, men blev snart meget aktive på den tyske side i grænsekampen. Derimod viser mange bestyrelsesprotokoller og de danske amtssekretariats korrespondance med distrikterne, at det var småkårsfolk, der dominerede medlemskabet. Hans Ronald Jørgensen, der var amtssekretær i Slesvig fra 1946 og havde en stor andel i opbygningen af SSF-distrikter i det gamle Gottorp Amt, mente senere hen, at man godt kunne have nået ud til de store bønder, hvis det havde været tilladt at optage tidligere nazister.

Denne plakate fjernede den danske lærer Karl Lund i Mårkær i 1946 fra den lokale karetmagers hus. Originalen måler 37 x 24 cm. I skoleprotokollen noterede han indskriften på andre plakater indsamlet i landsbyen, f.eks. "Lieber Deutsches Schwein – wie Schleswiger Verein", eller "Haut die Speckdäner nieder. Es leb hoch das deutsche Reich."

Forholdet mellem det gamle mindretal og de "nye" var heller ikke ubetinget nemt. De mange chikaner under nazismen havde svejset det gamle mindretal sammen. Efter 5. maj 1945 følte de gamle det mærkeligt, at så mange tyskere og forhenværende tilhængere af det nazistiske styre nu påstod, at de altid havde næret sympati for Danmark, danskerne og det danske mindretal. Gamle elever på Duborg-Skolen havde svært ved at acceptere de nye, "tyske" elever. Lærerne opfordrede de gamle til at tage pænt imod de nye, selvom eleverne havde kendt adskillige af dem som begejstrede medlemmer af Hitler-Jugend. Nogle, der tidligere havde hånet dansk-sydslesvigske spejdere som landsforrædere og uønskede individer i "Stortyskland", var nu blevet til skolekammerater på Duborg-Skolen. Snart var det de nye elever, der bestemte på skolen, følte de gamle.

Heller ikke i Den slesvigske Forening hhv. SSF var der udelt begejstring. Det gælder især de ste-

der, hvor der havde været et fungerende dansk foreningsliv i mellemkrigstiden. Fra mange flensborgske distrikter er der overleveret beretninger om modvilje til at imødekomme optagelsesandragender. De nye blev gransket nøje: havde de været nazister? Hvorfor kom de først nu og ikke tidligere, da der var brug for dem? Kom de kun for at få del i Sydslesvig-hjælpen? Skulle de have lov til at overtage bestyrelsesposter? Nogle hævder i deres erindringer, at SSF kunne have optaget mange flere, havde man ikke været så restriktiv.

På den anden side er det tydeligt, at de 'gamle' dansksindede var kernen i opbygningsarbejdet rundt omkring i Sydslesvig. Folk som Iver Callø (Ekernførde), Carl Moltzen (Kappel), Sophus Gottschalk (Brebøl), Johannes Oldsen (Lindholm), Andreas Lorenzen (Damholm) og Detlef Lassen (Strukstrup) var meget aktive i deres lokalområde. Det gjaldt både med henblik på medlemshvervning, organisationsarbejde og vedligeholdelse af kontakt til danske støtter. I de områder, hvor der skulle skabes nye foreninger, var spørgsmålet gammel eller ny ikke så afgørende. Man accepterede også 'nydanske' som ledere.

Det er imidlertid svært at sige, hvor længe disse konflikter spillede en rolle. I skolen voksede man fra dem med årene – efter få år var de gamle elever jo udskrevet. I distrikterne blev det med tiden og den tiltagende tyske chikane mere og mere klart, at gamle og nye var nødt til at stå sammen. Her møder man kun diskussioner om, hvor vidt man kunne optage "landsfremmede", folk der ikke var indfødt i Sydslesvig.

Nazister i mindretallet?

Et andet spørgsmål er, hvorvidt tidligere nazister fandt vej til den nye bevægelse. I 1930'erne var

Sydslesvig en nazistisk højborg. Stemmetallene ved de sidste frie rigsdagsvalg i 1932 toppede med 70% i landdistrikterne, og NSDAP fik også hovedparten af stemmerne i byerne. På den baggrund kan det virke overraskende, at det danske brød så stærkt igennem efter 1945.

Som før nævnt stod det gamle mindretal afvisende overfor nazismen og tog stærkt afstand fra optagelse af tidligere nazister efter befrielsen. Mindretallet opfattede sig selv som en demokratisk, frisindet bevægelse i nordisk ånd. Alligevel møder man allerede i samtidens kilder ikke så sjældent påstanden, at det var gamle nazister som søgte tilflugt i mindretallet, og denne fortælling er længe holdt i live af ældre, tysksindede slesvigere. Var store dele af de nydanske egentlig blot gamle nazister?

Mindretallet var tidligt bevidst om, at der kunne komme ønsker om optagelse fra tidligere medlemmer af nazistiske organisationer. Ved be-

Modsætningerne omkring det danske opbrud viste sig på mange måder i de første efterkrigsår. I Mærker i Angel opbevarede lærer Karl Lund siden disse papstykker, som han havde fundet klæbet på en dansk rutebil i efteråret 1946. Originalformatet er 10 x 8 cm.

Antrag zur Aufnahme in „Den slesvigske Forening“

Name: *Müller Margarethe* Beruf: *Häuferei*
 Geburtsjahr und -tag: *7.12.1901* Geburtsort: *Büsum*
 Wohnort: *Schleswig* Straße: *Börnung Nr. 5*
 Seit wann in: *1918*

Waren Sie früher Mitglied einer dänischen Organisation? *nein*
 Wann und warum ausgetreten? *ausgetreten*

Sind Sie Mitglied anderer dänischer Vereine? *nein*
 Sprechen und schreiben Sie dänisch? *nein*
 Besuchen Ihre Kinder die dänische Schule? *nein*
 Beabsichtigen Sie Ihre Kinder in die dänische Schule zu senden? *ja*
 Sind Ihre Kinder Mitglied in „Den slesvigske Forening“? *nein*
 Aus welchem Grunde? *keine Mitgliedschaft*
 Sind Sie gewillt, zu *20%* Zeit Ihre dänische Gesinnung öffentlich zu zeigen? *ja*
 Waren Sie Mitglied der N.S.D.A.P. oder deren Gliederungen? *ja* *von 1933 bis Ende*

Sollte es später in Erfahrung gebracht werden, daß Sie falsche Angaben gemacht haben, werden Sie umgehend von der Mitgliedschaft ausgeschlossen. Damit ist jede Möglichkeit einer späteren Mitgliedschaft erloschen. Eine diesbezügliche Mitteilung geht selbst an alle Vereinsverbände in Schleswig.

Unterschriften von 3 gleichberechtigten Personen mit Angabe der gesamten Adresse:
Otto Kahlke Halungsgang 53
Johann Jepsen Halungsgang 19
Elle Kierkegaard Halungsgang 7

Margarethe Müller
 (Unterschrift des Antragstellers)

Klassifizierung: 13. Feb. 1946

Alle der søgte optagelse i den danske organisation skulle udfylde et ansøgningsskema. Det spurgte bl.a. om medlemskab i nazipartiet og dets organisationer. Ansøgeren her havde været medlem af D.A.F. – Deutsche Arbeitsfront – men det var et tvunget kollektivt medlemskab og udelukkede derfor ikke fra optagelse i den danske forening.

frielsen var holdningen klar og entydig: Forhenværende nazister havde ikke noget at gøre i det danske mindretal. I Dansk Generalsekretariats månedsberetninger fra juni 1945 fremhævedes det, at der ved nye optagelser blev ført kontrol med, om kandidater havde været i forbindelse med NSDAP eller dets forgreninger. Da hovedstyrelsen for Den slesvigske Forening i oktober 1945 vedtog nye retningslinier for medlemsoptagelse, hed det, at “hverken ansøgeren eller ægtefællen må have været medlem eller Parteianwärter [ansøger] til NSDAP og dets forgreninger, derunder V.D.A. [Verein für das Deutschtum im Ausland].” Kun menigt medlemskab i de nazistiske organisationer med tvungent kollektivt med-

lemskab (DAF, Reichsnährstand, HJ og BdM) eller i organisationer som var af social karakter (NSV og Frauenwerk) blev tolereret.

Faktisk ved vi dog, at der var en del tidligere medlemmer af NSDAP og tilsluttede organisationer, som søgte om optagelse i mindretallet efter 1945. I praksis blev de sat på venteliste med henblik på senere optagelse. Her stod de sammen med andre kategorier, der også søgte optagelse, og det vides ikke, hvor stor andel nazisterne udgjorde. I Ejdersted kreds var der f.eks. i september 1947 ca. 7.000 SSF-medlemmer og 3.500-4.000 på venteliste. Dette medførte, at der fra enkelte distrikter kom ønsker om, at SSF, ligesom de nye tyske partier angiveligt gjorde det, skulle kunne optage “ubelastede” nazimedlemmer. Lokale danske var med til at formidle den for efterkrigstidens Tyskland typiske fortælling, at mange inderst inde altid havde hadet nazismen og partiet og havde meldt sig ind i NSDAP, fordi de var bange for negative konsekvenser, hvis de ikke havde gjort det.

Den officielle, generelt afvisende holdning mod tidligere nazister kom således under pres fra distrikterne, der ønskede en mere pragmatisk linje. Det førte dog ikke til en ændring af den officielle linje. Det er imidlertid også påfaldende, hvor let man i Danmark accepterede påstanden, at de hjemmehørende sydslesvigere aldrig havde været ægte nazister.

Sindelagsskifte – et slesvigsk folk?

Der har været en grundig debat om motiverne bag den udvikling der medførte, at ca. 40% af den voksne, hjemmehørende befolkning i Sydslesvig organiserede sig i det danske mindretal. På den ene side er bevægelsen tolket som en ægte, national omvendelse. Afgørende var her er-

kendelsen af en fælles dansk afstamning og en fornyet slesvigsk-dansk bevidsthed. Pludselig blev man sig bevidst om, at Sydslesvig var en dansk landsdel. Mange sydslesvigere havde på grund af nazisternes rigoristiske regler om afstamning ("arier-bevis") gennemført slægtsforskning og så opdaget, at de faktisk havde danske rødder. Mødet med de østtyske flygtninge, der var kommet til landsdelen i massevis i slutningen af krigen, overbeviste yderligere sydslesvigerne om, at de faktisk *ikke* var tyskere. Det udbredte, folkelige ønske i Sydslesvig om oprettelse af danske skoler, kirker og biblioteker blev tolket som udtryk for et nationalt sindelagsskifte, ægte og varigt.

Det med nutidige øjne måske overraskende skifte var faktisk forståeligt og meget nøgternt set med samtidige øjne. Afstemningen om landsdelens nationale tilhørsforhold lå kun 25 år tilbage og var derfor præsent i de voksnes hukommelse. Samtidigt burde man jo netop forvente, at Danmark ville få en erstatning for den skade, landet havde lidt under den tyske besættelse. Dertil kom, at Tysklands fremtid var totalt uafklaret. Det tyske Rige var ophørt med at eksistere, og det var endnu uklart, hvordan eller om en tysk stat ville genopstå. Sult, økonomisk kaos og sociale konflikter med de talrige flygtninge østfra, der var blevet indkvarteret i sydslesvigernes private hjem, gjorde deres til, at menneskene længtes efter politisk stabilitet og ordnede forhold. Alt dette kunne en grænseflytning indfri, troede mange.

I mange dele af det forhenværende tyske rige opstod i sommeren 1945 regionale hjemstavnsvælgelser, der gav udtryk for flugt fra det tyske og tysk nationalisme. I Bayern og i Rhinlandet fandtes stærke regionalistiske strømninger. Mest vidtgående var denne udvikling i Saarland, der var

Tilknytningen til hjemstavnsvælgerne var vigtig for den danske bevægelse. Optagelsesregler fra maj 1945 foreskrev, at det nye medlem eller ægtefællen skulle "stamme fra området nord for Ejderen eller kan føre denne afstamning tilbage til 1863". De dansksindede gik også til valg på hjemstavnsvælgerne og lagde dermed afstand til de tyske flygtninge østfra. Fotoet her er fra valget i Glücksborg i 1947.

blevet udskilt af Tyskland og sat under fransk forvaltning. Ved det første landdagsvalg dér i 1947 stemte 80% af vælgerne på partier, der gik ind for Saarlandets tilslutning til Frankrig, dog med bevarelse af indbyggernes tyske sprog og kultur. I 1955 stemte saarlænderne i øvrigt med stort flertal for en tilbagevenden til den vesttyske forbundsrepublik i en folkeafstemning.

Sagen var en anden i Sydslesvig. Her drejede det sig i sidste ende ikke om en regionalisme, men om en udtrykt vilje til at assimilere sig i et andet folk end det, man hidtil havde identificeret sig med. Meningen var at blive en del af det danske folk, at genopdage de danske rødder, man havde.

Hvorfor medlem i dansk forening 1945-46?

Kilder: ADCB F 130-4 Sa-
trup, F 308-3 Sdr. Brarup, F
354-2 Store Vi, I 35-100
Husum.

Ansøgningerne om optagelse i Slesvigsk Forening/Sydslesvigsk Forening skulle begrundes. I det enkelte distrikt var begrundelserne ofte ret ensartede; formanden gav ansøgerne råd om, hvad der kunne skrives. Her nogle eksempler:

Vanderup: *“Interesse für Dänemark”* – *“Sympatie für Dänemark”* – *“Anschluss unsere Heimat an Dänemark”* – *“Vertrauen zu Dänemark”*.

Store Vi: *“Jeg er af dansk afstamning og regner mig til det danske folk”* – *“Aus politisch wirtschaftlichen Gründen”*.

Satrup: *“In der Hoffnung eine bessere Zukunft und Lebensmöglichkeit zu kriegen”* – *“Um in Ruhe und Frieden zu leben”* – *“Aus Interesse für ein friedliches Land”*. Sdr. Brarup: *“Weil es früher Dänisch war”* – *“Weil ich hoffe dass meine Stimme dazu beitragen wird, dass wir dänisch werden”* – *“Um in Frieden zu Leben”* – *“Für unsere Kinder eine bessere Zukunft”*.

Husum: *“Um mit meiner Familie in Ruhe und Frieden leben zu können”* – *“Anschluss Südschleswig an Dänemark”* – *“Um Ruhe und Ordnung zu haben”* – *“Weil mir der dänische Mensch sympatisch ist + ich in Frieden leben möchte”* – *“Für eine bessere Zukunft unserer Heimat”*.

I de skriftlige optagelsesandragender, ansøgere skulle udfylde, blev der stillet spørgsmål om, hvorfor man søgte medlemskab i Den slesvigsk Forening hhv. SSF. For Flensborgs vedkommende er 15.000 bevarede optagelsesandragender blevet undersøgt. Her tegner svarene følgende billede:

Begrundelser som “for at støtte den danske sag”, “dansk sindelag”, “Interesse für die Sache”, “aus Überzeugung” tegner for ca. 80% af svarene. Af de 15.000 andragender var der kun syv (0,05%), hvor der blev henvist til flygtningene, f.eks.: “Jeg støtter foreningens kamp for Sydslesvigs befolkning mod flygtningene fra østen”. Var

fra andre distrikter i Sydslesvig har et lignende mønster. Her er der således kun ganske sjældent en konkret henvisning til flygtningeproblemet, mens mange svar tyder til bevidsthed om familiære danske rødder.

Fra tysk side blev disse motiver ikke taget for gode varer. De blev afvist som skalkeskjul for materielle motiver (“flæskedanskere”). “Nydanskerne” fortrængte medansvaret for nazismen, krigen og nederlaget, hed det. I stedet for solidarisk at opbygge et nyt Tyskland, ville sydslesvigerne løbe fra deres ansvar og komme til Danmark med dets rigdom, hvor der ikke var sult og nød. Det var denne argumentation, der gennemgående kom til udtryk i den tyske grænsekamp. Man betegnede bevægelsen som uægte: Nydanskerne var tyskere, der solgte deres nationalitet for en månedlig madpakke. Disse nydanske skulle ikke behandles på lige fod med et “ægte”, gammelt dansk mindretal, som man ellers godt ville give fulde demokratiske mindretalsrettigheder. Uden dog at det nogen sinde blev præciseret, hvem der udgjorde dette “ægte” mindretal.

I tilbageblik må siges, at drivkraften i den danske bevægelse var et ønske om at komme væk fra Tyskland. I Sydslesvig blev løsrivelsesbevægelsen bæredygtig på grund af et velorganiseret mindretal, der med rigelig støtte fra Danmark kunne samle den og give den en institutionel ramme med en forening, skoler, børnehaver og et politisk parti. Det var denne ramme, der var i stand til at samle den løse bevægelse, der opstod i sommeren 1945. Her kunne menneskene finde både materiel og åndelig føde og lysere fremtidsudsigter. De fleste sydslesvigerne var i 1945 assimileret i tysk kultur. Ikke desto mindre kan man ikke reducere bevægelsen som uægte. Hos mange havde forbindelserne til Danmark ofte været intakte

i mellemkrigstiden. Mange havde familie i Nord-slesvig, og valg af sindelag gik tværs gennem familier. Og var det ikke et etisk ansvarligt standpunkt i 1945, at man ville afsvære den tyske nationalisme og nazismen og sikre sine børn en bedre fremtid i Danmark? Med sydslesvigernes personlige historiske erfaring er det nok mere overraskende, hvor mange der faktisk ikke gik over til danskheden. Det er ofte skuffelsen over Danmarks afvisende holdning, der fik mange til at falde fra igen.

Den store politik

På trods af det tilsyneladende overbevisende ønske fra et lille flertal af den hjemmehørende befolkning om landsdelens tilslutning til Danmark blev udviklingen en anden. Det var storpolitikken, der blev afgørende for, at Sydslesvig ikke kom til Danmark. Dette var ikke åbenlyst i sommeren 1945, men der var dog allerede her tegn der tydede på, at briternes interesser som besættelsesmagt ikke harmonerede med det danske mindretals og deres støtters interesse. Mens sidstnævnte ønskede at få en grænseflytning eller i det mindste Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten og flygtningenes fjernelse, ville briterne under alle omstændigheder forhindre, at Sovjetunionen fik fodfæste i Nordsøen. Der var brug for Tyskland som bolværk mod Sovjet. Briternes besættelsespolitik sigtede derfor på at opbygge et nyt demokratisk Vesttyskland, og det harmonerede dårligt med landafståelser til nabolande. Desuden regnede det britiske udenrigsministerium med, at Danmark ikke ville indvillige i at annektere det nødvendige område af Slesvig-Holsten.

Disse forhold førte til, at den tyske side fik fodfæste igen i foråret 1946, hvor et demokratisk selvstyre blev stillet i udsigt. I september 1946

Nydanskere i Ekernefærde efter 1945

Iver Callø var dansk sønderjyde. Siden 1914 boede han i Ekernefærde, hvor han fra 1945 fik en fremtrædende plads i det danske arbejde. Da bevægelsen igen var på retur, vurderede han de "nye tider" sådan:

"Ombruddet i Sydslesvig foregik i Egernefærde på samme måde og med samme styrke som i det øvrige Sydslesvig. Tilslutningen til de danske foreninger var uhyre stor. Medlemstallet i Sydslesvigsk Forening svulmede op til et for mit vedkommende betænkeligt tal. Jeg ytrede dengang mine betænkeligheder. Jeg var klar over, at alle disse mennesker, som dengang sluttede sig til os, ikke var danskere eller af overbevisning sluttede sig til den danske bevægelse. Det var mennesker som var håbløst trætte. Trætte af Hitlerregimet, trætte af den rædselsfulde krig og med længsel efter frihed. De havde igennem år lidt nød og sult. Man kunne ikke regne med, at de igennem alt det de havde lidt, var bleven danske mennesker. Jeg var bange for, at disse mennesker engang med tiden, når det først gik dem bedre igen, ville finde tilbage til det de var, nemlig tyskere. Jeg var bange for at SSF i Egernefærde igennem et stærkt tysk flertal engang med tiden kunne blive en forening med dominerende tysk flertal. Man kunne måske kalde disse mennesker, som dengang sluttede sig til os, de nogenlunde normale tyskere. Jeg tror at disse trætte tyskere var lige glade med, hvad de sluttede sig til. Hovedsagen for dem var vel håbet, at det skulle gå dem bedre, og at de kunne leve i frihed, når de sluttede sig til den danske bevægelse."

Kilde: ADCB P 537.

tilbød briterne overraskende den danske regering en grænserevision. Det blev afvist af den danske regering og rigsdag som aktuel politik i den såkaldte oktobernote. Historikerne har drøftet, hvor meget der reelt lå i tilbudet, men alt tyder dog på, at Danmark ikke ville have kunnet opnå en grænse ved Ejderen, men måske nok en mindre revision omfattende Flensborg by og de

Ved kommunevalget 15. september 1946 var den trykte valgpropaganda begrænset. Denne håndlavede valgplakat fra Karlum i Sydtonder amt viser de hårde modsætninger. Der var skarpe fronter mellem tysk- og dansksindede og mellem hjemmehørende og flygtninge.

nordligste egne. Det blev imidlertid afvist af de sydslesvigske ledere.

SSF og den politiske organisation 1945-47

I sommeren 1945 var mindretallets organisation decentral og svag. Der fandtes Den slesvigske Forening for Flensborg by, Den slesvigske Forening for Flensborg Amt, Den slesvigske Forening i Gottorp Amt og i Tønning. Foreningen havde et Fællesråd som talerør og et sekretariat i Flensborg, men foreningerne var ellers ikke tilsluttet hverandre og havde til dels forskellige vedtægter. Her begyndte der allerede i sommeren 1945 en centraliseringsproces for at sikre en effektiv udbygning af foreningen, da nye medlemmer strømmede til. Det var også tænkt som en politisk organisation, der kunne deltage i de valg, der allerede blev varslet i efteråret 1945. Kun ved disse valg kunne man demonstrere bevægelsens styrke, ikke mindst overfor det danske bagland. Samtidigt havde briterne en interesse i at få en samlet organisation, der repræsenterede hele mindretallet, som de så kunne forhandle med og stille til ansvar. Mindretallets organisation blev udvidet til at omfatte hele Sydslesvig, også området mellem Dannevirke og Ejderen. Den 31. oktober lykkedes det at vælge en fælles bestyrelse for hele Den slesvigske Forening, hvor Samuel Münchow fra Flensborg blev valgt til formand. Alle sydslesvigske amter bortset fra Rendsborg og Ekernførde var repræsenteret ved bestyrelsesvalget.

Den 1. oktober 1945 blev der vedtaget nye retningslinjer for medlemsoptagelse i alle danskslesvigske foreninger. Ansøgere skulle være født nord for Ejderen eller i det mindste kunne påvise, at de var af dansk eller nordisk afstamning. Ægtefæller, der ikke opfyldte disse kriterier, kun-

ne optages efter nærmere prøvelse, hvis de viste dansk sindelag. Medlemmer af nazistiske organisationer blev udelukket fra optagelse. Forslag om at forbyde medlemskab i politiske partier og udtrykkeligt at kræve dansk sindelag og villighed til at vise det blev dog nedstemt. På dette tidspunkt ville mange medlemmer ikke opgive deres tilknytning til det tyske socialdemokrati, frygtede man: "Så kan vi i Angel og Slesvig lige så godt anmelde konkurs", udtalte den danske aktivist Sophus Gottschalk fra Brebøl.

Den 31. oktober blev det meddelt fra briterne, at Den slesvigske Forening ikke ville blive anerkendt som politisk parti, og at al politisk virksomhed fra mindretallets side måtte suspenderes. Briterne krævede opfyldelse af objektive krav om sprog og afstamning som forudsætning for medlemskab. Og grænseflytning måtte ikke indgå i foreningens mål. Mindretallet lukkede nu for nyoptagelser indtil februar 1946; ikke mindst for at udrense kartoteket for tidligere nazister og medlemmer, hvor ingen af ægtefællerne havde slesvigske afstamning. Samtidig fortsatte forhandlingerne med briterne. Her opnåede man, at der sås bort fra de oprindelige krav om danske sprogkundskaber. Derimod fastholdt briterne i første omgang, at nye medlemmer skulle kunne dokumentere slægtskab til sydslesvigere, der havde været medlem før 1. september 1939. Mindretallet fastholdt derimod sindelagsprincippet, som man mente allerede var indskrænket tilstrækkeligt med de interne optagelsesregler fra 1. oktober 1945. Internt fortsatte der også en diskussion i mindretallet, hvor restriktivt medlemskriterierne burde være. Således overvejede man, om man skulle kræve, at begge forældre skulle være født nord for Ejderen, hvis ansøgeren var født syd for, og om man kunne nøjes med at

kræve 20-års bopæl i Sydslesvig som tilstrækkelig. Fra sommeren 1946 optog man desuden ægtefæller hver for sig; derved kunne ægtefæller, der ikke havde slesvigsk afstamning, sies fra.

I september 1946 nåede man frem til statutter for Sydslesvigsk Forening, den nye organisation der skulle danne fremtidig ramme om den danske bevægelse. Statutterne kom i stand i forhandling mellem briterne og det danske udenrigsministerium, der varetog mindretallets interesser. Nu blev de endelige retningslinier for medlemsoptagelse fastlagt: Nye medlemmer skulle være født nord for Ejderen eller have mindst to bedsteførelde født nord for Ejderen. Hvis ansøgeren selv eller en af hans/hendes forældre var eller havde været medlem af en dansk forening før 1. januar 1946, blev der givet dispensation for afstammingskravet. Derudover blev det krævet, at ansøgeren havde dansk sindelag og var villig til at vise dette offentligt. Den 15. november 1946 stiftedes Sydslesvigsk Forening officielt. Den afløste de slesvigske foreninger og var fremover mindretallets centrale organisation.

Da der blev åbnet for optagelse igen 1. februar 1946, strømmede medlemmerne til. Højdepunktet blev nået ved udgangen af 1947, da medlems-tallet kom op på knap 75.000. Det stillede store krav til organisationen. I januar 1946 startede et dansk sekretariat i Slesvig, i 1947 et i Husum. Disse sekretariater spillede en vigtig rolle under opbygningen af distrikter rundt omkring. Alene fra det danske sekretariat i Slesvig opbyggede sekretæren Hans Ronald Jørgensen i halvandet år 40 distrikter i amtet og startede aktiviteter i amterne Rendsborg og Ekernførde. Mange steder var det dog vanskeligt at starte foreninger – folk var bange for konsekvenserne.

Ude i distrikterne var der et broget billede,

hvad angår optagelser i mindretallet. Normalt var proceduren, at interesserede enten henvendte sig til de danske sekretariater eller til deres lokale distrikt. Sekretariaterne sendte optagelsesandraget til distriktbestyrelserne og omvendt; ofte krævedes der derudover vidner, der skulle bevidne ansøgerens danske sindelag og at han ikke havde været medlem af en nazistisk organisation. Fra 1946 gennemførtes en screening af alle dem, der var blevet optaget siden 1. januar 1946, for at se om de opfyldte optagelsesbetingelserne. Op mod 10% af alle medlemmer blev slettet, mest fordi de ikke opfyldte kravet om slesvigsk afstamning.

De første politiske valg

Med den danske afvisning af september-noten i oktober 1946 blev grænsekampen primært et anliggende mellem mindretallet, besættelsesmagten og i stigende grad de tyske politiske institutioner.

Sydslesvigsk Forenings konstituerende møde i salen på Flensborghus den 15. november 1946. I første række ses fra venstre de danske borgmestre fra Flensborg og Slesvig, I.C. Møller og Hermann Clausen, derefter den ledende Flensborg-socialdemokrat Nic. Reiser og Sir Christopher Steel fra den britiske kontrollkommission.

Nye danske foreninger 1946-47

Kilde: Hans Pries' breve til støtter i Danmark, ADCB P 645.

I den lille landsby Øster Ørsted øst for Husum oprettede lokale folk en SSF-forening ligesom det skete ud over hele Sydslesvig. Formanden Hans Pries fortalte om det i breve til venner i Danmark:

“Oktober 1946: Min mor, min kone og jeg har siden marts været medlemmer af Sydslesvigsk Forening. Jeg er formand for distriktsforeningen i Øster Ørsted. Vi har her allerede 66 medlemmer, og der kommer hele tiden flere til. I søndags var der kredsvalg. Af de hjemmehørende i Sydslesvig har mere end 50% stemt for Sydslesvigsk Forening. Vi håber nu at det kommer til en folkeafstemning. Den vil bestemt falde ud til vores fordel.”

Februar 1947: “Af de 80 medlemmer af vores forening taler kun 14 dansk, men sproget har ikke meget at gøre med de nationale følelser. Vi blev her altid betegnet som “skalpreusser” og har også følt os som sådan. Vor skik og brug, vore måder at bygge på, vore marknavne og navnene på vore landsbyer, vore familienavne, alt dette og først og fremmest hjertets indstilling er dansk. Sproget kommer først i anden række. I dag bliver her også allerede mange steder givet dansk undervisning, særlig for den yngre generation.”

Allerede under Potsdam-konferencen i august 1945 havde de allierede bekræftet, at deres mål var at opbygge et demokratisk Tyskland. Etableringen af demokratiske politiske partier blev tilladt den 15. september 1945 i den britiske zone. Socialdemokrater (SPD) og kommunister (KPD) gendannede deres partier med det samme, mens det på den borgerlige fløj først lykkedes i løbet af 1946 at samle de forskellige regionale partidannelser i Christlich-Demokratische Union Deutschlands (CDU). Som allerede nævnt fik Den slesvigske Forening ikke lov til at fungere som politisk parti. De allierede ville ikke acceptere partier, der havde

et nationalpolitisk grundlag og grænseflytning som mål. De foretrak, at dansk- og tysksindede hjemmehørende ligesom flygtningene skulle organisere sig i ‘traditionelle’, klasse- og holdningsorienterede partier. Var denne vej blevet fulgt, ville det have været svært, hvis ikke umuligt for mindretallet at arbejde politisk for en grænseflytning, ligesom det ville have været svært at få et tydeligt bevis for bevægelsens faktiske, numeriske styrke.

Grænsespørgsmålet førte også til splittelse indenfor det tyske socialdemokrati i provinsen, SPD. De fleste sydslesvigske socialdemokrater sympatiserede med landsdelens tilslutning til Danmark. Denne holdning blev ikke tolereret af den socialdemokratiske ledelse i Slesvig-Holsten der mente, at “separatisterne” i Sydslesvig skulle bekæmpes. Konflikten mellem den tyske linie i partiledelsen og de lokale sydslesvigske socialdemokrater, der ville stille medlemmerne frit i deres holdning til grænsespørgsmålet, kulminerede i sommeren 1946. Under en tale ved et massemøde i Husum den 7. juli 1946 erklærede SPDs kommende vesttyske formand Kurt Schumacher den flensborgske socialdemokratiske partiforening for opløst. Det førte til, at hovedparten af de flensborgske socialdemokrater fortsatte som Sozialdemokratische Partei Flensburg, SPF. SPF blev politisk samarbejdspartner for Sydslesvigsk Forening og senere SSW, indtil det blev genforenet med SPD i 1954.

I det øvrige Sydslesvig prøvede dansksindede socialdemokrater efter den flensborgske model at danne et Sozialdemokratische Partei Südschleswigs, SPS. Førrende var blandt andet Hermann Clausen, der var blevet udnævnt til borgmester i Slesvig i 1945 og demokratisk valgt i 1946. Hermann Clausen havde været socialdemokratisk byrådsmedlem i mellemkrigstiden og var blevet

fængslet i forbindelse med attentatet mod Hitler i juli 1944, hvor han kom til koncentrationslejren Neuengamme ved Hamburg. De planlagte kredsforeninger opnåede dog ikke britisk godkendelse, og i maj 1947 måtte man opgive tanken om et særligt socialdemokratisk parti med en neutral holdning til det nationalpolitiske. De dansk-sindede socialdemokrater valgte herefter helt og holdent at slutte sig til den danske bevægelse.

Det første skridt til etablering af et kommende parlamentarisk liv kom med åbningen af en provinsiallanddag for Slesvig-Holsten i Kiel den 26. februar 1946. Medlemmerne var udnævnt af briterne i henhold til resultaterne ved de sidste frie valg i 1932, bortset fra nazisterne, selvfølgelig. Mindretallet var oprindeligt ikke med, men fik dog efter protest et mandat i april 1946, der blev varetaget af advokat Willi Johannsen fra Flensborg. Første ministerpræsident blev Theodor Steltzer fra CDU. Provinsen Slesvig-Holsten blev ophøjet til "Land", altså delstat, i sommeren 1946. Slesvig-Holsten havde nu en, om end udnævnt, landdag og en regering med ministerpræsident og ministre. I Sydslesvig blev den gamle administrationsstruktur intakt. Der var landråder som øverste embedsmænd i amterne (Landkreise), og borgmestre i byerne. I september og oktober 1946 blev der gennemført kommunalvalg i kommuner og kredse. Her var det ikke lykkedes at få Den slesvigske Forening anerkendt som parti, men dansk-orienterede kandidater kunne opstille som "uafhængige". At nævne grænserevision som politisk mål var forbudt. Dette indebar flere ulemper ved valgene: Det var vanskeligt at føre en koordineret valgkamp, valg-systemet gav fordele til partilister ved fordelingen af tillægsmandater, og et klart dansk budskab kunne ikke formidles til vælgerne.

På trods af disse indskrænkninger gav valget for første gang mulighed for at vurdere, hvor stor en tilslutning bevægelsen faktisk havde. Ved kredsvalget i oktober 1946 stemte ca. 60% af de hjemmehørende på de danske kandidater.

Ca. hjemmehørende stemmer på de danske kandidater, kredsvalg oktober 1946

Flensborg by	85%
Flensborg landkreds	50%
Slesvig kreds	50%
Sydtønder kreds	70%
Husum kreds	40%
Ejdersted kreds	70%
Rendsborg nord	40%
Ekernførde kreds	25%

Generalsekretær Frants Thygesens skøn, antagelsen er, at flygtningene, der også havde stemmeret, udelukkende stemte på tyske partier.

Ved kredsvalget 13. oktober 1946 var tonen måske endnu skarpere end ved kommunevalget en måned før. Dette tyske angreb på "spækdanskerne" kunne man læse på en husvogn i Flensborg.

Ved kredsvalget 13. oktober 1946 opstillede de dansksindede under betegnelsen "unabhängig SSV". Det overordnede program punkt "tilslutning til Danmark" kunne ikke udtrykkes direkte. Denne plakatbærer fra Flensborg siger det derfor mere indirekte. Hans ene plakat har forbillede i en berømt valgplakat fra 1920. Den anden viser, hvor dyrt befolkningen i 1946 måtte betale for, at generationen forud havde truffet den forkerte afgørelse.

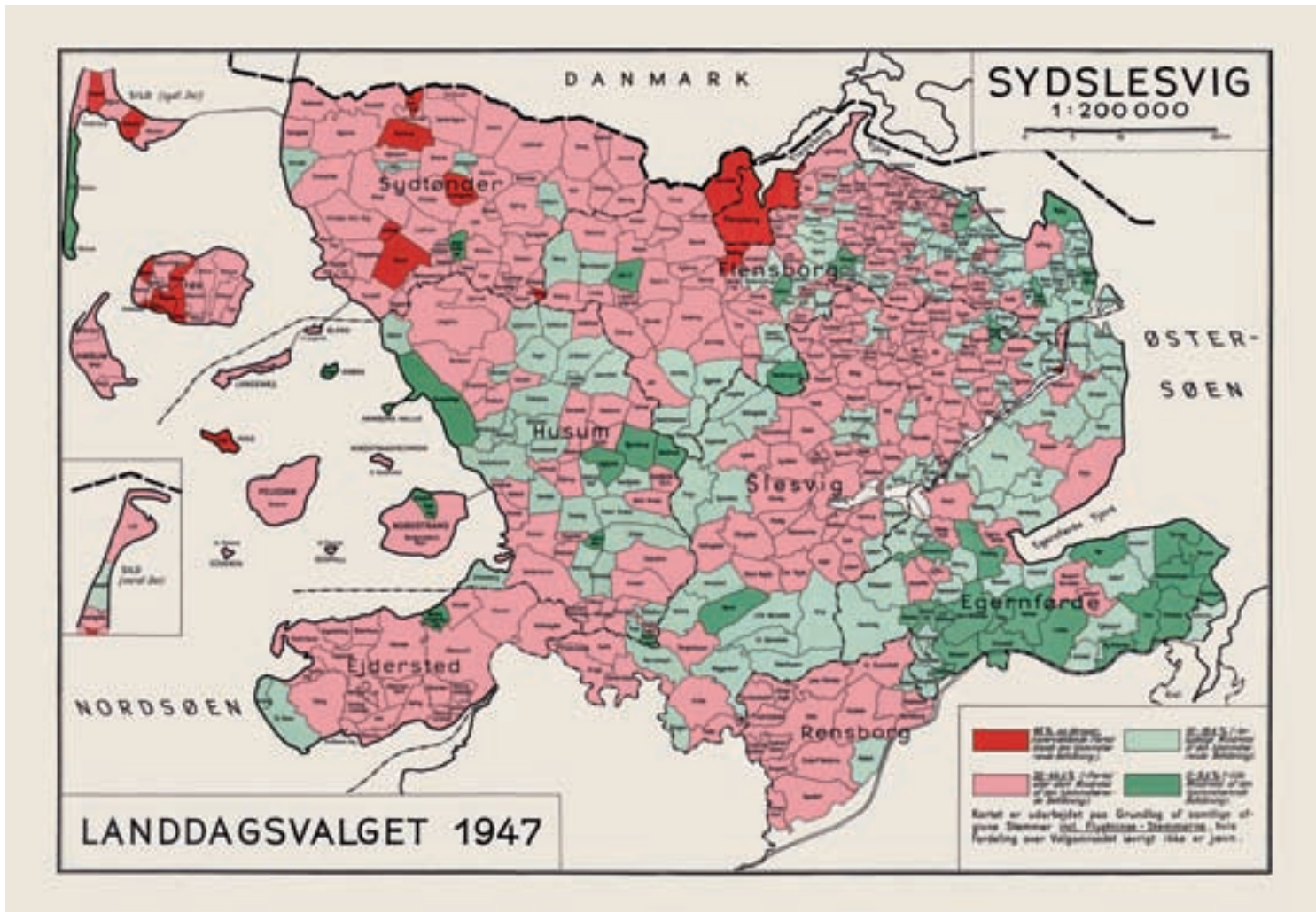
Resultatet af kommunalvalget blev et danskorienteret styre i byerne Flensborg og Slesvig og et par andre kommuner, men alt i alt var valget en stabilisering af de politiske og administrative rammer i delstaten. Nu var der folkevalgte politikere i regionen, hvilket gav administrationen mere legitimitet til at modarbejde den danske bevægelse de steder, hvor der var tysk flertal, og det gjaldt de fleste byer og alle kredse. Den udnævnte landdags sammensætning blev ligeledes tilpasset valgresultatet. Det gav mindretallet fire mandater i stedet for de hidtidige to, der så kunne danne en SSF-landdagsgruppe. Samtidigt var valget et klart fingerpeg om, at der igen ville blive oprettet en tysk stat, og at en umiddelbar genforening med Danmark ikke var at forvente. Politikerne i landdagen optrådte mere selvbevidst. Man viste tydeligt de danske landdagsmedlemmer, at man ikke agtede at imødekomme deres politiske mål, og at man ville kæmpe hårdnakket mod en eventuel afståelse af Sydslesvig.

Denne udvikling blev fulgt op med landdagsvalget i april 1947. Her fik Sydslesvigsk Forening efter hårde forhandlinger lov til at opstille som parti, men kun for dette ene valg. Genforeningen måtte ikke nævnes som mål, men SSF havde dog mulighed for at føre en mere koordineret og velorganiseret valgkamp end forud for kommunalvalget. Ved valget nåede bevægelsen sit højdepunkt med 99.500 danske stemmer. Den danske

stemmeandel lå højest i byerne, hvor ca. 70% af de hjemmehørende stemte dansk, mens det gjaldt ca. 40% af de hjemmehørende i landdistrikterne. Den danske landdagsgruppe blev forøget til 6 medlemmer. Nu var der en demokratisk legitimeret SPD-delstatsregering, hvilket gav den tyske side yderligere politisk vægt.

SSW

Anerkendelsen af SSF som politisk parti gjaldt kun til landdagsvalget i april 1947. Et problem var, at briterne krævede, at kun tyske statsborgere kunne være medlemmer af et politisk parti, og at et sådant ikke havde lov til at have forbindelser til Danmark og at modtage økonomisk støtte derfra. SSF foreslog så i januar 1948, at det kulturelle arbejde blev lagt ud til de enkelte kulturelle foreninger, således at den store organisation med sine på dette tidspunkt ca. 75.000 medlemmer kunne blive en stærk politisk forening. Resolutioner fra distrikternes generalforsamlinger i januar 1948 gav dog udtryk for, at man ikke ønskede et parti i gængs forstand. Der var modstand hos mange medlemmer mod at være medlem af et politisk parti. Samtidigt var der ved årsskiftet 1947/48 stadig større tvivl om det realistiske i at tro på en ny folkeafstemning om Sydslesvigs nationale fremtid. Denne tvivl gjorde sig især gældende udenfor Flensborg, hvor bevægelsen stod svagere. Uden for bevægelsens højborg i grænsebyen var man villig at se bort fra afstemningskravet og føre en "slesvigsk" hjemstavnslinie, der skulle føre både dansk- og tysksindede hjemmehørende over til bevægelsen ved at kræve flygtningene fjernet og oprettelsen af et Land Sydslesvig. Eftertrykket skulle ikke ligge på det danske, men på hjemstavnen. Når først flygtningene var fjernet og Sydslesvig adskilt fra

Holsten, var der mulighed for at rejse mere vidtgående krav.

Det sidste ord havde dog briterne. De krævede i foråret 1948 en klar organisatorisk adskillelse af politik og kultur, og de mente ikke at det var praktikabelt at gøre den store kulturelle organisation, SSF, til et politisk parti. Medlemmerne var indtrådt i SSF som kulturel forening – de kunne ikke bare overføres i et politisk parti. I sommeren 1948 oprettede mindretallet derfor et nyt, fra den

Det første landdagsvalg fandt sted den 20. april 1947 og markerede højdepunktet for den danske bevægelse. SSF blev det største parti i Sydslesvig med 32,8% af samtlige stemmer. I Flensborg var andelen af samtlige stemmer 60%, i Slesvig og Tønning 42%. Overraskende høje var de danske stemmetal på Vesterland Før, den gamle danske enklave. Kortet viser dog også, at der var mange egne i Sydslesvig, hvor bevægelsen stod svagt.

Efter landdagsvalget i 1947 fik Sydslesvigsk Forening en seks mands gruppe i landdagen. På gruppemødet her ses fra venstre Hermann Clausen, Christian Mahler, Hermann Olson, Samuel Münchow, sekretær W. L.Christiansen, grev Reventlow-Criminil og Berthold Bahnsen.

kulturelle forening adskilt, politisk parti Sydslesvigsk Vælgerforening (SSW). I partiets første program skildredes det som “überparteilich”, hævet over partierne. Det henvendte sig ikke specielt til den dansksindede del af befolkningen, men ville udtrykkeligt samle alle hjemmehørende sydslesvigere, både dansk-, frisisk- og tysksindede. Selvbestemmelsesretten måtte ikke nævnes direkte, i programmets punkt 12 hed det dog, at “Gegenwart und Zukunft Südschleswigs müssen nach dem Willen der südschleswigschen Bevölkerung gestaltet werden”. Genforeningshåbet var således meget vagt udtrykt, og i stedet samlede programmet sig om hjemstavnen, demokratiet, friheden. Programmet var henvendt til de hjemmehørende, og vendt mod flygtningene. Den 5. august 1948 blev programmet og partiet anerkendt. Den 20. august 1948 fik det udtrykkelig

tilladelse til at drive politisk virksomhed i hele delstaten Slesvig-Holsten

Danske skoler til Sydslesvig

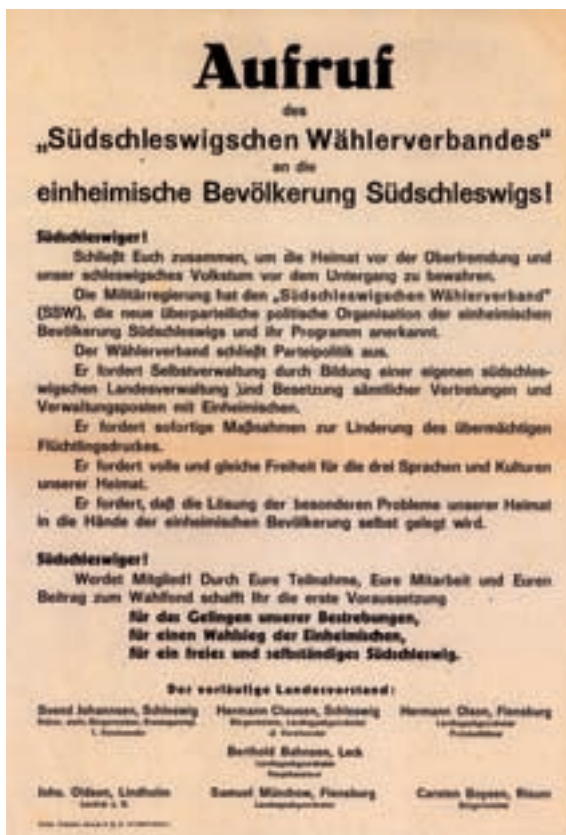
Danske skoler var det afgørende i det store projekt at gøre Sydslesvig dansk. Det folkelige opbrud i landsdelen kunne kun blive varigt, hvis sydslesvigerne blev gjort bekendt med dansk sprog og kultur – noget de allerfleste ikke havde med i bagagen. Opbygningen af et dansk skolevæsen i hele landsdelen var en forudsætning for at kunne opnå målet, et dansk Sydslesvig. Det var imidlertid ikke nemt at starte en dansk skole i de første år efter 1945. Der var stort pres på de eksisterende skoler, både de få danske privatskoler fra mellemkrigstiden og de offentlige tyske skoler. Under krigen var der ikke blevet gjort meget for at vedligeholde skolerne, og flygtningenes tilstedeværelse havde forøget børnetallet be-

Tysksprogede børn i dansk skole

Begynderundervisning i dansk var den store opgave for de nyansatte lærere. Jørgen Pors i Flensborg skrev om det i sine dagbøger:

“8. november 1946 begyndte undervisningen efter normal plan. 7. klasse kan forstå en hel del dansk – 3. klasse kan ikke ret meget dansk. De læser i Oles 1. Læsebog. Naturhistorie prøvede jeg på at tage på dansk, men det går ikke endnu. Jeg fortalte om stor-ken på tysk. Fortalte 3. klasse om Kong Skjold. Gjorde det på dansk. Børnene oversatte så til tysk, sætning for sætning. Fortalte så om Roar og Helge på tysk. Lydhør opmærksomhed. Men fædrelandshistorie skal helst fortælles på dansk. Mon ikke vi kan tage den udelukkende på dansk efter jul?”

Kilde: Jørgen Pors-dagbog, Flensborg, ADCB P 197.

SSWs første hverveopråb fra august 1948. "Kun hjemmehørende sydslesvigere skal styre og flygtningene skal ud", lød budskabet. Det var ikke uden grund, at de mange flygtninge opfattede opråbet som en provokation.

tragteligt. Mange lærere døde under krigen, mange sad endnu i fangenskab eller var blevet afskediget som forhenværende nazister. Efter kommunalvalget i 1946 var der i nogle få byer opnået et dansk flertal. Disse byer var venligt indstillet over for danske skoleønsker. I Flensborg og Slesvig blev der oprettet danske kommuneskoler ved at omdanne eksisterende skoler eller op-

rette danske afdelinger i eksisterende kommunale skoler. Det gav den store fordel at have en skolebygning til rådighed, som så bare skulle fyldes med lærere og undervisningsmateriale.

Andre steder var det mere vanskeligt. Selv når der var meldt 860 børn til dansk skole som i Husum i 1947, kunne der ikke altid oprettes en dansk skole på grund af myndighedernes modarbejde. I Kappel i det østlige Sydslesvig blev mindretallets andragender afvist hele efteråret 1945 med den begrundelse, at briterne endnu ikke havde givet tilladelse til at oprette en dansk skole i byen. Man ville derfor heller ikke stille en grund til rådighed for en barakskole. I februar og april 1946 afviste byen stadigvæk, nu med den begrundelse, at der ikke var behov for en dansk skole i byen. Dette selvom borgmesteren indrømmede, at byens skole var overfyldt med børn. Først da forældrene tog sagen i egen hånd og organiserede en skolestrejke, kunne den danske skole komme

I maj 1945 var der i alt 9 danske skoler i Sydslesvig. Hurtigt meldte næsten alle egne af Sydslesvig sig med ønske om at få en dansk skole. Et år efter var 36 skoler i gang, 9 stod foran åbning og 54 var under planlægning. Elevtallet var steget fra 500 til 4000. I maj 1947 var 50 skoler tilladt, med 9.484 elever i alt. I 1950 var der 80 skoler med 13.867 elever.

Voksenundervisning i dansk

Kilde: Jørgen Pors-dagbog, Flensborg november 1946, ADCB P 197.

De voksne strømmede i hundredvis til for at lære dansk i de første år efter 1945:

“Der har meldt sig over 500 forældre til aftenundervisningen. Havde vi taget tanter og onkler med, var der blevet mange flere. Stor tilstrømning. Ca. 400. De står som sild i en tønde i spisesalen. Rektor Meng byder velkommen på tysk. Håber forældrene vil blive ved med at møde. Det er også for deres børns skyld. De har jo selv ønsket dem i dansk skole. Vi må arbejde på fremtiden. Bl.a. gennem danskundervisningen. Forældrene deles i tre hold. A, de der kan tale lidt dansk, 2, de der forstår dansk, 3, de der ingen dansk kan. Det sidste hold bliver det største. Jeg får 40 nybegyndere. Begynder med Oles 1. Læsebog. Skriver “Der er et yndigt land” på tavlen, læser og oversætter den.”

i gang den 15. maj 1946. Den havde 235 børn allerede den 25. maj.

Også briterne stillede sig skeptiske. I oktober 1945 blev den danske forbindelsesofficer i Sydslesvig oplyst om, at tilgangen til de danske skoler ønskedes begrænset til børn af dansktalende forældre. Udenrigsminister Christmas Møller intervererede dog i dette spørgsmål. Ved at henvise til den liberale preussiske skoleforordning fra 1928-29 lykkedes det ham at overtale briterne til at give efter.

De nye skoler opstod efter lokale ønsker, Dansk Skoleforening var ikke initiativtager. I maj 1945 var der 2 danske skoler i Flensborg by, 4 i Flensborg amt og hver én i Sydtønder, Slesvig og Ejdersted. I august 1947 var der 6 skoler i Flensborg, 20 i Flensborg amt, 13 i Sydtønder, 11 i Slesvig og stadigvæk 1 i Ejdersted. Det samlede elevtal havde i maj 1945 været på 442 og steg til 12.495 i august

Træbarakker fra Danmark løste lokaleproblemet for mange af de nystartede skoler. Grænseforeningen skaffede dem til veje, og Danmarks skovejere hjalp med materialer. I Husum var der i maj 1946 tilmeldt 200 elever til en skole, men først i 1948 kunne man begynde i denne barak.

1947. En helt ny generation af førstegenerationsdanskere voksede frem i Sydslesvig.

De fleste nye skoler blev indrettet i krostuer, private lokaler eller i barakker importeret fra Danmark. Finansieringen hvilede ofte på semiprivate kilder, fordi staten i 1945-46 kun nødigt ville hæve bevillingen til Skoleforeningen, og der kom ikke finansielle tilskud fra tysk side til private danske skoler. Her var det Grænseforeningen, Sydslesvigsk Udvalg og Slesvig-Ligaen, der hjalp til.

De børn, der startede på de nye danske skoler, var i alle aldre. Mange elever blev omskolet efter flere års skolegang i tysk skole, og forældrene havde flere slags motiver. Nogle er nedfældet i en samling af stile skrevet i 1948 på Duborg-Skolen. Her var dårlige erfaringer med det tyske skolesystem et afgørende motiv: brutale lærere, der slog børnene for ingenting; lærere, der ikke for alvor tog sig af børnene; for mange flygtningelærere. Et afgørende motiv var dog den helt klare for-

ventning, at Sydslesvig ville blive en del af Danmark. "De der håber, at Sydslesvig kommer til Danmark igen, kommer i dansk skole." Og børnene berettede om positive oplevelser i den nye skole. Lærerne tog sig mere af dem, var flinke og lavede spøg ind i mellem. Kammeratskabet mellem eleverne var bedre, og lusten til at lære større – i hvert fald i elevernes øjne.

Mange engagerede, idealistiske unge lærere tog som frivillige fra Danmark til Sydslesvig for at hjælpe til, selv om forholdene ofte var primitive. Det var et kald at komme til Sydslesvig og være med i opbygningen af et dansk skolevæsen, og udfordringerne var store. Børnenes forudsætninger var vidt forskellige, og de sproglige forudsætninger ringe. Det gav ofte skuffelser ved siden af de ellers positive indtryk.

Sangene spillede en stor rolle i undervisningen. Med sangene gik mange ord ligesom i sig selv ind i børnenes aktive ordforråd. "Jeg elsker de grønne lunde" og andre fædrelandssange blev centrale i formidlingen af det danske. Sangene gav mulighed for aktiv indlæring i en tid, hvor sprogundervisning endnu var meget præget af at oversætte og store klassehold ikke gav mulighed for at aktivere eleverne meget.

Forældreønskerne om at få deres børn i dansk skole rakte helt til Slien-Dannevirke og det allersydligste Sydslesvig. Men den danske stat ville ikke støtte oprettelsen af danske skoler syd for denne line, som i association til den samtidige Korea-konflikt blev kaldt for den 36. breddegrad (breddegraden, der adskilte det kommunistiske Nordkorea fra det vestligt orienterede Sydkorea). De dansksindede var derfor hér henvist til private støttemidler. Slesvig-Ligaen indsamlede penge til oprettelsen af danske skoler i Karby på Svans (1947), Ekernførde (1949) og Rendsborg (1950).

Ferierejser til Danmark

Et andet middel i opdragelsen til danskhed var ferierejserne. Traditionen med at sende sydslesvigske børn på ferie i danske plejefamilier var startet efter første verdenskrig. Nu blev den udvidet betydeligt. Det var både en humanitær og en national akt. Børnene skulle for en tid bort fra det hårde efterkrigsliv, hvor der var mangel på alt, og de skulle opleve Danmark, det forjættede land. Samtidige beretninger viser, hvor stærkt et indtryk mødet med Danmark gjorde på børnene. Ferierejsen til Danmark var et højdepunkt i disse sydslesvigske børns liv. 8.000 sydslesvigske børn kom på sommerferie til Danmark i 1947, 9.900 i 1948 og ca. 10.000 i 1949.

Det direkte møde med Danmark, plejeforældre og plejesøskende skabte personlige relationer, der ofte varede hele livet. Nogle elevstile fra 1947 viser, hvor stor og vigtig oplevelsen var for bør-

Den første efterkrigstids danske skoler var "genforeningskoler". De skulle ruste børnene til en fremtid under Danmark. For børnene var et af årets højdepunkter ferierejsen til Danmark. Det danske var ikke til at overse i klasselokalerne. I lærer Langdal-Nielsens klasse i Damholm skole i Angel hænger Danmarks-kortet på væggen, ved siden af en plakette med en idealiseret gengivelse af hertug Erik Abelssøns segl fra 1264. Det blev opfattet som det første sønderjyske segl afledt af det danske rigsvåben.

Pastor Buur holder gudstjeneste i Mårkær danske skole i 1948. Altertavlen er et Dannebrog, over alteret hænger kong Christian X. De danske gudstjenester indgik i en ramme af nationale symboler.

nene: op mod 3.000 børn tog af sted med særtog fra Flensborg. Undervejs blev der sunget, både på vej ud og hjem. Allerede i Padborg var der den første herlighed: is, som endnu ikke kunne fås i efterkrigs-Sydslesvig. På færgen til Sjælland fik børnene rigtig sødmælk, noget andet end den tynde mælk, de kendte hjemmefra. Maden spillede i det hele taget en vigtig rolle i børnenes beretninger. Det at få så meget at spise, som de ville, var en ny oplevelse for børnene, der var vokset op med stadig mindre madrationer i Sydslesvig.

Danmark var sandelig det forjættede land: der var venlige mennesker, nok at spise og en dejlig, frodig atmosfære. Afskeden var vanskelig, men den styrkede håbet om, at Sydslesvig ville blive en del af Danmark og menneskene få det lige så godt, som man havde det i Danmark. Og så fik børnene gaver med, så det kunne mærkes!

Kirken

Det danske opbrud omfattede også kirken. De danske menigheder oplevede en eksplosiv tilslutning. Det kan måske undre, fordi de "nye" jo

Tønning-børn på ferieboersrejse 1947

Ferieboersrejserne gav mange en uforglemmelig oplevelse. Det er beskrevet i lærerdagbøger og i elevernes skolestile:

Lærer: "En herlig rejse sammen med glade børn, der havde haft det godt i fem uger i Danmark, og som nu rejste tilbage med alt det, de kunne slæbe af mad og tøj, som de havde fået. Der brød en jubel løs fra børnene, da der på stationen i Padborg blev delt små Dannebrogslag ud, som de måtte tage med hjem. En dreng havde fire høns med sig i en trækasse."

Elever: "Det var en meget fin rejse med toget: Vi så mange store byer, marker, kornet og altid saa vi vort Dannebrog. Vi lærte rigtig Danmark at kende. I Aarhus fik jeg den første ispind, den smagte så godt, at jeg straks købte den anden. Da vi endelig var i Laurbjerg, var jeg saa tørstig og sulten, at jeg straks fik noget at spise. Og den næhste morgen, da jeg vågnede i min danske seng, så var jeg så lykkelig! at jeg i et nu åbnede vinduet, og den fineste duft og luft kom ind i mit værelse. Det var en rigtig Danskemorgen. Vi havde en stor have med mange træer, planter og blomster. Hver morgen hang vi Dannebrog ud, så måtte jeg gerne hjælpe." ...

"Da vi kørte hjem fra Danmark, havde jeg en stor koffer og en stor pakke, da fik jeg også en kjole og andre ting, og fra mine plejeforældre fik jeg så mange ting jeg kunne ikke bære det, den var saa tung."

Kilde: Uffe-Skolen Tønning, 1947, skolestile og dagbog Schjødt Pedersen, jvfr. Fl. Avis 6. + 8 juni 1998.

oftest var rent tysksprogede, og forkyndelse af Guds ord på modersmålet er et centralt element i både den lutherske danske folkekirke og den evangelisk-lutherske slesvig-holstenske landskirke. Der kan findes flere forklaringer på, at hidtil tyske sydslesvigere henvendte sig til den danske kirke efter 1945. Den tyske lutherske kirke var kompromitteret efter aktiv støtte til nazismen i

Danske funktionærer blev en vigtig søjle i mindretallets arbejde efter 1945. Deres antal steg eksplosivt. Lærerne var den største gruppe. I 1944 var der knap 40 lærere i alt. I 1948 var tallet vokset til omkring 320. Også i kirken blev der flere, fra 5 i 1944 til 27 i 1950. Her er lærere fra Flensborg amt fotograferet på besøg i Valsbøl i juni 1948.

bevægelsen “tyske kristne”, og mange mennesker havde brug for en ny religiøsitet efter krigens rædsler og nazisternes ukristelige, materialistiske verdensanskuelse. Den danske kirke udfyldte et åndeligt tomrum, bedre end den selvbelastede tysk-lutherske kirke. De nye danskere bekendte sig til det danske i dets fulde udstrækning. Her var kirken en selvfølgelig del. Derfor sås de nu også som tilhørere hos danske præster.

Mens den danske kirke indtil 1945 havde været koncentreret i Flensborg, var det nu hele Sydslesvig, der ønskede danske præster. Dette blev en stor udfordring. Det brede ønske om danske

gudstjenester fandt imidlertid velvilligt genhør i Danmark. Ønsket blev modtaget som ægte, hvorimod mange ellers tvivlede på ægtheden i den sydslesvigske danske vækkelse. Kirkeønskerne var en fast del af den politisk-nationale bevægelse.

Da der blev opslået en præstestilling i Slesvig i juni 1945 indkom 28 ansøgninger. Det høje tal viser, at især mange unge præster følte et kald til at komme til Sydslesvig. Nogle gik meget langt i deres motiver: Valgmenighedspræst Aage Møller fra Rønshoved mente, at det var Guds klare vilje at føre Sydslesvig hjem til Danmark. “Den ungdom, som rejste sig mod tyskervældet på trods af leder-

Dansk foreningskultur bredte sig til hele Sydslesvig efter 1945.

Generalforsamlinger, foredrags- og filmsmøder samlede i hundredvis af deltagere – selv i de mindre distrikter. I Flensborg fyldte danske det store Tyske Hus, i Slesvig samledes man i det gamle danske forsamlingshus Slesvigshus. Salen er her fyldt af børn ved de lange borde til fest 30. september 1945. Der er pyntet med Dannebrog, på scenen underholder et spejlerorkester.

nes fornuft og klogskab, må nu rejse sig mod ynkeligheden og i tro til Gud kræve grænsen flyttet til Ejderen!” Den danske Folkekirkes primas, biskop Fulgsang-Damgaard, udtalte i oktober 1946 ligeledes, at Danmark ville lide skade på sin sjæl, hvis det ikke af alle kræfter gik ind for at løse Sydslesvig-problemet. Sydslesvigerne var fortyskede danskere, der skulle bringes tilbage til deres rødder og frigøres fra Tyskland. De fleste præster tog til Sydslesvig i den klare forventning, at landsdelen ville blive genforenet med Danmark.

I foråret 1946 besluttede Dansk Kirke i Udlandet (DKU) at udvide det kirkelige arbejde i Sydslesvig. Seks nye præstestillinger blev bevilget i maj 1946 – til Sønder Brarup, Arnæs, Havetoft, Kappel, Lyksborg og det vestlige Slesvig. Få måneder senere var der stillet 9-10 yderligere præster i udsigt. Bestyrelsen for DKU valgte præsterne efter drøftelse med biskop Noack i Haderslev – der

fandtes endnu ikke organiserede menigheder i de nye præstekald, der kunne foretage et kvalificeret valg.

Indtil 1945 gennemførtes i gennemsnit 200 kirkelige embedshandlinger pr. år af danske præster i Sydslesvig. Dette tal steg til ca. 1.300 årligt i årene 1945-49, 2.300 pr. år i 1950-54, hvorefter det faldt igen til 1.800 i årene 1955-59 og lidt over 1.300 i årene 1960-64. Det var dåb og konfirmation som bar væksten, også fordi der var et betydeligt efterslæb af dåb og konfirmation fra de foregående år. Antallet af vielser og begravelser i den udvidede danske kirke lå derimod nærmest konstant.

Der kom som regel over 100 mennesker til gudstjenesterne, og hver gang var der barnedåb, ofte af store børn. Men sproget var selvfølgelig et problem. Der blev brugt en del tysk i gudstjenesterne, men selve ritualerne blev holdt på dansk.

Forholdet mellem de nye danske menigheder og den tyske, slesvig-holstenske landskirke var i begyndelsen ret godt. I november 1945 enedes Flensborgs danske præst H.F. Petersen og formanden for den slesvig-holstenske kirkeregering Wilhelm Halfmann om, at de dansksindede foreløbig skulle forblive medlemmer i landskirken, som til gengæld skulle stille kirkerne til rådighed. Halfmann, provst Hasselmann og sognepræsterne for Marie Kirke og Petrikirken i Flensborg deltog også i Flensborg-menighedens 25-års jubilæum i maj 1946, hvor Halfmann hilste menigheden “ikke som gæster og fremmede, men som borgere og husfæller”.

Det skulle imidlertid snart vise sig, at mange præstegårde og Kirchenvorstände valgte en langt mere uforsonlig, nationalt præget tone. Det var motiverne bag omvendelsen, der førte til tvist. Landskirken stillede spørgsmålstegn ved, om den nye bevægelse var ægte. De danske præster ansås

for at være ude i en national i stedet for en kirkelig mission. Tyskerne mente, at det materielle og politiske stod i forgrunden. Dertil kom et med kristelige øjne forkasteligt motiv – man mente, at sydslesvigernes tilslutning til det danske var en flugt fra at tage korset. Efter nederlaget og nazismens antikristelige ideologi måtte de kristne i Tyskland bekende deres skyld og tage imod korset og Guds straf. Kirken skulle holde sig fra politik og det nationale, og koncentrere sig om evangeliets budskab. Det blev også kritiseret, at de danske præster holdt gudstjenester på tysk – kernen i den lutheriske reformation var jo, at Guds ord skulle forkyndes på modersmålet.

Det var det enkelte sogns menighedsråd, Kirchenvorstand, som gav adgang til at benytte sognekirken, og de danske menigheders ansøgning om brug af sognekirken blev modtaget meget forskelligt. Efter 1. november 1946 skulle ansøgningerne forelægges for kirkeledelsen i Kiel, der fik en slags vetoret. Hvis ansøgningen kom fra et SSF-distrikt eller bar SSFs stempel, blev den afvist med det samme, fordi den kom fra en ikke-kirkelig organisation. Ofte brugte man begrundelsen, at medlemmerne af de danske menigheder eller det danske mindretal talte tysk og derfor godt kunne deltage i den tyske gudstjeneste. De danske menigheder gav dog ikke op. I forhandlinger med landskirken opnåedes i januar 1947, at de danske præster i Sydslesvig blev ligestillet med landskirkens præster. Kirkerne skulle åbnes, men dansk skulle være eneste sprog under gudstjenesten, og embedshandlinger skulle anmeldes til den tyske sognepræst forud og efterfølgende, så de kunne indføres i den tyske kirkebog. Ligestillingen fremkaldte vrede fra nogle lokale sognepræster og Kirchenvorstående. Men kravet om udelukkende at tale dansk satte snævre grænser for de danske

præsters arbejde. Hermed var forholdene således langt fra afklaret mellem den danske og den tyske kirke. Stridighederne medførte, at de danske menigheder i stigende grad foretrak at bruge egne, midlertidige kirkesale i stedet for at søge om tilladelse til at bruge sognekirkerne.

Foreningslivet – hvordan var man dansker i Sydslesvig efter 1945?

Opbygningen af et levende, dansk foreningsliv i Sydslesvig var ikke nemt. Viljen fandtes mange steder, hvor der opstod nye SSF-distrikter, ungdomsforeninger, kvindeforeninger etc. Men hvordan skulle man dog opbygge en dansk forening, når medlemmerne kun talte tysk? Her fik sangen en vigtig rolle som den første indgang til det danske sprog. Mange rigsdanskere, der kom til Sydslesvig efter krigen skildrer, hvor hurtigt både børn og ældre tog de danske sange til sig. Den danske

*Kong Christian X blev hyl-
det i Sydslesvig mindst lige
så meget som i Kongeriget i
efterkrigsårene. Fødselsdag
og regeringsjubilæum blev
markeret med fester og guds-
tjenester. I Slesvighus var
salen fyldt på kongens fød-
selsdag 26. september 1945.*

Dansk gennem sang

Kilde: Foreningsprotokol,
ADCB F 249.

Mange af de nye danske foreninger måtte begynde arbejdet på tysk. Vejen frem mod mere dansk gik ofte over sangen, som det skete i Vanderup Kvindeforening i august 1947:

“Da vi foreløbig er temmelig ubemidlede og ikke i stand til at tage fat i noget praktisk aktiv arbejde, nøjes vi med at lære nogle danske sange, fortrinsvis fædrelandssange, så vi da i alt fald kunne begynde og slutte vores møder med dansk ord i sang, fordi der kun er ganske få af medlemmerne, der kan tale og forstå det danske sprog.”

sangskat og Højskolesangbogen havde allerede været en vigtig del af vandrelærernes arbejde i 1920'erne.

En beretning fra lærer Jørgen Pors om et møde i Havrup 1. november 1946 illustrerer situationen: “Salen var iskold. Vi sad i overfrakke. Salen pænt pyntet med Dannebrogssflag. Talt med en deltager. Jeg spurgte hvorfor de ville til Danmark. Svar: Wegen meiner dänischen Abstammung. Jeg spurgte om det var det eneste. Han svarede: Wir wünschen Ruhe und Frieden. SSF-formand Mahler byder velkommen på plattysk. Synger et par danske sange.” Denne historie fortæller det hele i kort form: Nøden – den kolde sal, sproget – tysk, hvorfor til Danmark – på grund af historien og for at få fred og ro, hvad gjorde man på dansk side – formanden talte plattysk og der blev sunget danske sange.

Alle disse mennesker skulle ledes ind i det danske. I Flensborg var der i november 1946 ca. 400 forældre, der mødte op til voksenundervisning på Duborg-Skolen – havde man taget tanter og onkler med, havde der meldt sig endnu flere, no-

terede lærer Jørgen Pors. De blev så delt op i tre hold, 1. dem der kunne tale lidt dansk, 2. dem der kunne forstå lidt dansk, 3. dem der ingen dansk kunne. Det sidste hold blev det største.

I foreninger holdt man sig ofte til sange som eneste danske element ved møderne, der blev påbegyndt og afsluttet med en sang fra Højskolesangbogen. Senere erindringer om disse år fortæller lignende om sangens betydning. Gennem sangene blev de nye kendt med dansk digtning og forfatterne. Sangene om eventyrlandet Danmark blev indgangen til det nye liv som dansker – man kunne dykke ned i den danske kultur og suge den til sig gennem sange, som Karin Johannsen-Bojzen, der kom i dansk skole i 1946, udtrykte det senere.

I foreningslivet fortsatte ellers det tyske. Fra Vanderup blev der indsendt månedsberetninger om arbejdet. I december 1947 stor julefest for børn og voksne med 350 deltagere, i maj 1948 “Kameradschaftsabend” med 200 deltagere, og plattysk teater samlede endda 400 deltagere i marts 1948. Indbydelsen til årsmøde i Sønderbrarup i 1950 var på tysk, kun sangene var danske.

Den dansksprogede del i foreningernes aktiviteter øgedes med tiden. I Jerrishøj kunne børnene optræde med stykker på dansk og danske sange til julefesten 1947.

Ungdommen lokkedes til med dans, bal og andre forlystelser. I Kær Herreds ungdomsforening, der allerede eksisterede i mellemkrigstiden, gik det stærkt efter krigens afslutning. Der kom ofte mere end 50 unge til foreningens arrangementer, 2-3 gange så mange som i 1930'erne. I 1947 var der hele 26 arrangementer, med 125 til fastelavnbal. Sprogkurser til unge piger trak mændene til – og foreningen mente godt, at den fik smuglet nogen dansk kultur i dem.

Stabilisering som mindretal 1948-1955

Efter landdagsvalget i 1947 var der tydelige tegn på at 'Sydslesvig-hjem' bevægelsen ville få det sværere. De tyske politisk-administrative forhold begyndte at stabilisere sig. Den nye, socialdemokratiske slesvig-holstenske delstatsregering under ministerpræsident Hermann Lüdemann var demokratisk legitimeret, og den nød den britiske besættelsesmagts støtte. Den begyndte at spille en aktiv rolle i det sydslesvigske grænsespørgsmål og i de forhold, der vedrørte den danske bevægelse. Her førte delstatsregeringen en inddæmningspolitik, der skulle forhindre yderligere fremgang for de danske institutioner og foreninger og dermed en eventuel senere afståelse af Sydslesvig til Danmark. Den britiske besættelsesmagt støttede delstatens myndigheder i denne politik og ønskede ikke at imødekomme de dansk-sydslesvigske krav om Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten og Tyskland og flygtningenes fjernelse, for slet ikke at tale om en evt. folkeafstemning. Danmarks indflydelse på de indre forhold i Sydslesvig blev stadig mindre.

Et nyt Vesttyskland

Etableringen af politiske institutioner viste vejen til mere stabilitet. Der var ikke længere den brede usikkerhed fra sommeren 1945, om hvordan forholdene ville udvikle sig. Sydslesvigerne måtte være klare over, at det ville blive en sej kamp at opnå en grænseflytning; ligesom de nationalt usikre kunne mærke, at der lå en tysk fremtid for Sydslesvig. Situationen i sommeren 1947 var således en ny. Nøden var stadigvæk stor, men samfundets rammer var ikke længere i opløsning –

Fra sult til Wirtschaftswunder

Efter nødårene 1946-47 lysnede det fra 1948, og i 1950'erne gik det virkelig fremad i Sydslesvig:

“24/5 1946: Es ist schlimm mit der Ernährung, es wird ja immer knapper, hier auf dem Lande geht es ja noch einigermassen, aber in der Stadt müssen sie hungern.

30/3 1947: Det går også uden kaffe, jeg kan hver dag spise mig sat. Ja, vi er arm her i Tyskland, og hvornår bliver der anderledes? Men der går nok, wenn vi blot kunne købe noget. Mange folk købe på den sorte Märken, dér er alting at købe for smør og flæsk.

26/12 1947: Du skriver at tøj og fodtøj og alt er dyrt, men her er der ikke noget at købe, blot på sorte Märken.

[21/6 1948: D marken indført] 3/11 1948: Nu kan vi da også få kaffe for 12 til 14 mark pr. pund, så kan vi doch købe lidt. Det bliver også sagt, at man kan købe the i Flensborg. Det kommer vel alt nu med tiden, blot vi ingen krig får igen.

11/12 1951: Hvor det er morsomt, at I har fået bil. Hvad siger Du da, når Hartwig også har fået en! Han har fået en i efterår (Mercedes) til 8.000.”

Kilde: Breve fra familien Tønder, Medelby til familie på Sjælland. ADCB P 612, jf. Fl. A. 29/11 2003.

tværtimod var de blevet stabiliseret inden for de hidtidige, tyske rammer.

Med valutareformen i juni 1948 blev den inflationære rigsmark erstattet med den nye Deutsche Mark, og bruddet med Sovjetunionen var tydeligt. Sovjetunionen reagerede med at blokere forsyningsruterne til Vest-Berlin. Det var udbruddet af Den kolde krig. Nu var det ikke længere i de vestallieredes interesser at svække Vesttyskland og flytte grænser. Det gjaldt om at opbygge en allieret stat.

Det økonomiske liv vendte tilbage til normale forhold i et frit marked: færre og færre livsforhold var rationeret, og pengene havde igen en værdi. Håbet om en grænseflytning, der havde

Briterne tillod ikke, at SSW tonede rent flag som dansk parti i 1948. Partiets plakater ved kommunalvalget 24. oktober 1948 blev vejet på den britiske censurs guldvægt. Føringerpigen og kompasnålen pegede umisforståeligt mod nord og angav det danske håb. De fik derfor ingen godkendelse.

ført til indmeldelsen i foreningen, var ved at briste. Samtidigt styrkedes håbet om bedre tider i et tysk Sydslesvig.

Valutareformens beroligende virkning kan ikke undervurderes, når det gælder om at afklare genforeningshåbets betydning i Sydslesvig. I 1945 og 1946, hvor der herskede bitter nød, rodløshed og ingen fremtidsudsigt for Tyskland, var en genforening med Danmark den nemmeste løsning. Fra 1948 fik livet en ny ramme, der bød på overlevelse og fremtidsperspektiver. Denne udvikling fik alvorlige konsekvenser for Sydslesvigs danske bevægelse.

SSWs første valg

Konsekvenserne af den politisk-økonomiske stabilisering kunne iagttages allerede ved det første valg efter valutareformen, kommunalvalget i oktober 1948. Til dette valg kunne den danske bevægelse for første gang opstille med sit eget parti, SSW. Især kredsvalget skulle bruges til at vise Danmark, hvor stærk bevægelsen var. Det gjaldt om at mobilisere så mange vælgere som muligt for at underbygge kravet om en ny folkeafstemning. Samtidig måtte de dansksindede regne med en hård valgkamp. Tyskerne ville satse meget på at knuse de danske flertal i de byer, der havde fået et danskorienteret flertal i 1946, ikke mindst i Flensborg.

SSW optrådte konsekvent som hjemstavnsparti i valgkampen, i tråd med partiets program. SSW ville repræsentere alle hjemmehørende sydslesvigere. Flygtningetruslen spillede en vigtig rolle ved de lokale valgmøder – ad denne vej håbede man at øge tilslutningen blandt de hjemmehørende. Det første mål var at opnå Sydslesvigs adskillelse fra Holsten.

I flere kommuner forsøgte SSW at opstille fæl-

les kandidatlistor af hjemmehørende mod flygtningene. Disse forsøg var dog ikke kronet med succes. Tværtimod opstilledes der ofte tyske lister, hvor de tyske slesvigere sammen med flygtningene kæmpede mod SSW. Mens man fra SSWs side prøvede at reducere valget til et opgør mellem hjemmehørende og fremmede, brugte tyskerne den nationale konflikt: kommunalvalget var et opgør mellem dansk og tysk.

Tonen i valgkampen var hård, og det kom til mange episoder af vold og hærværk. Den tyske modstand mod SSW hæftede sig ved partiets dobbeltspil, der på den ene side fremhævede det slesvigske, mens det på den anden side helt tydeligt repræsenterede den danske grænseflytningsbevægelse.

Valget blev en skuffelse for SSW. Det lykkedes ikke at gentage succesen fra landdagsvalget året før: stemmetallet gik tilbage fra 99.000 til 92.000, 26,1% af stemmerne i Sydslesvig. Bevægelsen havde tabt sit flertal af den hjemmehørende befolkning. Det lykkedes ikke at trænge ind i nye vælgergrupper – hvilket ikke mindst hang sammen med, at de tyske partier i deres valgpropaganda stadig havde gjort opmærksom på, at SSWs hjemstavnsprogram i deres øjne var svinde, fordi partiets langtidsmål var Sydslesvigs tilslutning til Danmark. På kommuneplan tabte bevægelsen de danske flertal i Slesvig, Frederikstad, Tønning, Arnæs, Nibøl og Harreslev. Kun i Flensborg opnåedes et flertal på 21 danske mandater mod 19 tyske, og SSW-borgmesteren I.C. Møller blev genvalgt, selvom der var afgivet 31.581 tyske mod 30.352 danske stemmer.

Kiel-erklæringen

Forholdet til delstatsregeringen blev noget bedre efter at Danmark fik en socialdemokratisk-radi-

kal regering i oktober 1947. Slesvig-holstenerne følte sig herefter mere sikre mod vidtgående danske krav, og de stode på de uformelle kontakter mellem de socialdemokratiske partier. Det førte bl.a. til, at der igen kunne oprettes danske skoler i Sydslesvig i slutningen af 1947 efter en pause på godt et år. Kommunalvalget i oktober 1948, hvor de danske stemmer var gået tilbage, gjorde også sit til, at delstatsregeringen følte sig mere sikker. Den lagde dog stadigvæk vægt på en eller anden form for loyalitetserklæring fra mindretallet – noget der stred mod mindretallets krav om fortsat at kunne arbejde for en ny folkeafstemning.

Delstatsregeringen mente, at en kommende mindretalsordning måtte være gensidig og også gælde for det tyske mindretal i Nordslesvig. Den kædede indrømmelser til de danske sydslesvigere sammen med lignende indrømmelser til det tyske mindretal i Nordslesvig. F.eks. ville delstatsregeringen kun godkende de danske kommuneskoler, der blev oprettet i Flensborg og Slesvig, hvis det tyske mindretal i Nordslesvig tilsvarende fik genoprettet kommunale skoler.

I oktober 1948 blev den sidste dansk-britiske Sydslesvig-konference afholdt i London – den såkaldte rundbordskonference. Det runde bord skulle signalere ligeværd mellem parterne, men faktisk blev den danske regering sat på plads af briterne. Briterne ville ikke imødekomme danskernes krav om Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten, og de fik at vide, at en eventuel mere jævn fordeling af flygtningene over hele Tyskland var en sag for den kommende vesttyske regering. Dertil gjorde briterne det tydeligt, at de i fremtiden ville betragte det danske mindretal i Sydslesvigs anliggender som en sag mellem mindretallet og den slesvig-holstenske delstatsrege-

ring. En kommende mindretalsordning skulle forhandles direkte mellem disse parter. Forhandlinger skulle begrænses til kulturelle spørgsmål. Det var »worst-case« for de danske sydslesvigere. Nu var det helt tydeligt, at deres egentlige mål var umulige at gennemføre. De hidtidige erfaringer med delstatsregeringen i Kiel lovede jo ikke godt. Her lovede briterne dog at lægge det nødvendige pres på delstatsregeringen. Det var således tydeligt efter rundbordskonferencen, at der ville komme en mindretalsordning, men ikke mere.

SSF gik kun under pres med til direkte forhandlinger med delstatsregeringen og nægtede at fravige bevægelsens krav på flygtningenes fjernelse, administrativ adskillelse og udøvelsen af selvbestemmelsesretten. Det blev bekræftet ved bl.a. et SSW-møde i Flensborg den 13. januar 1949, hvor 1.300 deltagere tilsluttede sig en resolution om de tre krav. Ligeledes fik Hermann Clausen vedtaget en resolution på SSWs første landsmøde den 30. april 1949, at kun Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten kunne give tilstrækkelig garanti for, at en mindretalsordning ville fungere i praksis.

Delstatsregeringen var oprindelig heller ikke begejstret for at skulle forhandle om en mindretalsordning, især fordi SSF og SSW stod fast på at kræve udøvelse af selvbestemmelsesretten. Målet var at trænge mindretallet tilbage. Man ville ikke affinde sig med, at de mange, der havde skiftet nationalt sindelag efter krigen, vedblev at være danske. Desuden stod den socialdemokratiske delstatsregering under pres fra en borgerlig, nationalistisk opposition, der var på vagt over for ethvert tegn på national svaghed.

Først da den britiske ministerpræsident Attlee under et besøg i Lubeck i marts 1949 udtrykte

Hjemstavnsbudskabet ved 1948-valget kom frem i flere plakater. Hestespandet gav udtryk for, at fremmede ikke skulle have del i landsdelens jord. De hjemmehørende bønder kunne trygt stemme på SSW. Plakaten med de lokale motiver talte til alle hjemstavnsbevidste.

I de første efterkrigsår frem til 1955 kunne Dannebrog kun benyttes inden døre. I det fri og ved årsmødeoptogene måtte det danske nationalflag ikke vises. Da tyskerne fra 1949 fik lov at benytte den slesvig-holstenske fane, reagerede mindretallet med øget brug af et flag med de to blå slesvigske løver på gul grund. Billedet her er fra årsmødet 1952 i Ekernførde. Mindretallet bar løvebanneret fuldt udfoldet i optog og vovede samtidig at vise et sammenrullet Dannebrog.

håbet om, at ministerpræsident Lüdemann ville komme til forståelse med Sydslesvigsk Forening var det tydeligt, at direkte forhandlinger mellem delstatsregeringen og SSF ikke var til at komme uden om. Under forhandlingerne blev parterne enige om to væsentlige punkter: at medlemmer af det danske mindretal skulle nyde alle borgerlige rettigheder nedfældet i den kommende tyske grundlov, og at bekendelsen til mindretallet skulle være fri. Stridspunktet blev, hvordan det blev sikret, at erklæringens indhold blev overholdt. Her udtalte SSF helt klart, at de hidtidige erfaringer viste, at mindretallet ikke kunne være sikker på en overholdelse fra de tyske myndigheders side. SSF ønskede derfor om end ikke en formel administrativ adskillelse, så dog en særordning for Sydslesvig – hvilket slesvig-holstenerne nægtede. Finansminister Richard Schenk gik endda så vidt at foreslå en international garanti under FN, som også skulle gælde Nordslesvig og hjemmetyskerne dér. Her trak den senere ministerpræsident Bruno Diekmann dog i land og bekræftede, at det var delstatsregeringens standpunkt, at spørgsmålet var en sag mellem Danmark, Tyskland og den britiske besættelsesmagt. Under mægling af den senere vesttyske forbundskansler Willy Brandt lykkedes det i sidste ende at overbevise Diekmann, at Slesvig-Holsten ikke længere behøvede at frygte et dansk krav på Sydslesvig. Da Diekmann afløste Lüdemann som ministerpræsident i august 1949 var vejen banet til en løsning.

Enden blev, at mindretallets rettigheder skulle sikres i en ensidig regeringserklæring. Den blev vedtaget enstemmigt i landdagen den 26. september 1949, men to CDU-medlemmer afholdt sig fra at stemme. Erklæringen fremhævede, at den danske befolkningsdel i Sydslesvig var omfattet af

alle demokratiske rettigheder i den nye vesttyske grundlov af 23. maj 1949. Det blev fastslået at bekendelsen til det danske folk (Volkstum) og den danske kultur var fri, og at denne ikke måtte efterprøves eller bestrides af myndighederne. Det blev også slået fast, at det var forældrenes ret at bestemme, om deres børn skulle gå på en dansk mindretalsskole. Erklæringen slog dog også fast, at tilhørsforholdet til mindretallet ikke fritog medlemmerne fra deres statsborgerlige pligter – hvilket skulle få betydning igen, da Vesttyskland blev optaget i NATO i 1955 og indførte værnepligt i 1957.

SSF og SSW var ikke begejstret over Kiel-erklæringen. Nok sikrede den de danske sydslesvigere nogle vigtige rettigheder, men erklæringen satte samtidigt bevægelsen i bås som nationalt mindretal inden for Slesvig-Holsten. Chancen for at selvbestemmelsesretten ville komme til anvendelse var svundet betragteligt og dermed drømmen om en grænseflytning. I mindretallets ledelse nægtede man imidlertid at opgive drømmen om en genforening med Danmark – ligesom de tyske myndigheder stadigvæk var langt fra villig til at acceptere, at mindretallet var vokset og at retten til at bekende sindelag var fri.

Mindretal i stagnation

I 1948 nåede tilslutningen til Sydslesvigsk Forening sit højdepunkt med ca. 70.000 medlemmer plus ca. 4.500 medlemmer i den nationalfrisiske forening. På samme tidspunkt var de politiske signaler dog ikke særlig opmuntrende. Danmark ydede kun finansiel støtte, men ikke den ventede politiske støtte til genforeningsønsket. Den tyske modpart stabiliserede sig med en demokratisk legitimeret delstatsregering, en ny, solid valuta og en kommission til at udarbejde en grundlov til

en kommende vesttysk stat. Denne almene politiske udvikling gik ikke de danske sydslesvigere forbi. Det fremmede strategiske overvejelser om at definere bevægelsen som slesvigsk hjemstavn-bevægelse åben for hjemstavns tre kulturer, den danske, den tyske og den frisiske. Altså uden det klare fokus på dansk nationalitet og kultur, der havde været kendetegnende for de første efterkrigsår, og som hidtil var blevet formidlet til baglandet i Danmark. Ude i distrikterne fornemmedes der stor skuffelse og frustration blandt medlemmerne.

Medlemstallet steg ikke mere fra vinteren 1948-49. Udmeldelserne blev flere. Også de, der ikke meldte sig ud med det samme, svigtede. De kom ikke mere til møder, og mange 'glemte' at betale kontingent. Abonnementstallet for Flensborg Avis faldt drastisk: mens der i april 1948 endnu havde været 40.000 abonnenter i Sydslesvig, var tallet faldet til 7.000 medio 1951. Den nye, tysksprogede Südschleswigsche Heimatzeitung kan kun delvis forklare denne udvikling. Oprettelsen af en tysk avis var desuden problematisk, fordi det tydede på en svækkelse af det danske element i bevægelsen.

En central undersøgelse gennemført af sekretariaterne i begyndelsen af 1950 viste, at »billedet var temmelig mørkt«. Alle SSF-distrikter over hele Sydslesvig havde fået tilsendt spørgeskemaer, hvor de blandt andet skulle registrere distrikts- og medlemsaktiviteter i året 1949. Resultaterne var skuffende. På den finansielle side kunne det konstateres, at så godt som intet medlem ydede mere end minimums-kontingentet. Foredragsudvalget mente ikke, at dette skyldtes pengemangel. Det var næsten kun ungdomsforeningerne, der afholdt selskabelige arrangementer: mest dans, amatørskuespil og maskerade. Arrangementer baseret på

Forsvar af det opnåede

Sekretær Hans Ronald Jørgensen i Slesvig gav i 1949 udtryk for, at den danske bevægelse stod ved et vandstel og måtte justere sin fremtidige kurs:

“1949 har været et prøvelsernes år for vor bevægelse. Få succes'er i det ydre, kun lidt opmuntring, men mange vanskeligheder. Man kan vel sige at en hård og kold vind har blæst mod os, og at vi kun oplevede få solskinsdage. Alligevel må vi ikke være utilfredse med det opnåede. Vor bevægelses fremstormen er gået over i et forsvar af det opnåede. ... Vil man drage en lære af året 1949 kan det kun være, at det har vist sig, at vor bevægelse har en fast kerne og en eksistensberettigelse og at antallet af medløbere i forhold til dem, som står trofast bag vor hjemstavns sag, kun er ringe.”

Kilde: Årsberetning 1949 SSF Gottorp amt (oversat fra tysk), ADCB I 31-14.

en dansk kulturel baggrund som foredragsaftener var sjældne og vakte antagelig ikke stor interesse hos medlemmerne. Der var regionale forskelle: Aktivitetsniveauet var forholdsvis højt i Flensborg by, Flensborg amt, Gottorp amt og Sydtønder amt. I yderamterne Husum, Ejdersted, Ekernførde og Rendsborg så det værre ud. Flere distrikter i disse amter havde slet ikke holdt noget møde i 1949. Undersøgelsen viste også, at de fleste distrikter ikke rådede over studiekredse, sangkor, amatørteatergrupper eller lignende; hvilket alt tyder på svigtende interesse fra medlemmernes side i et eget dansk foreningsliv med brede tilbud til alle.

Stemningen blandt medlemmerne var heller ikke god. Man var ikke kommet bevægelsens mål nærmere siden kapitulationen, og det prægede stemningen inden for SSFs medlemsskare. Af de 21 flensborgske distrikter beskrev kun 4. distrikt stemningen blandt medlemmerne som god. Alle de øvrige distrikter svarede negativt på spørgsmålet om stemningen. Også andre steder var der

Valgplakaterne fra landdagsvalget 1950 gentog hjemstavnsmotivet og gik igen i brechen for de hjemmehørende bønders råderet over jorden.

mismod. Husum Ungdomsforening beklagede i juli 1949, at bestyrelsen ikke kunne mobilisere medlemmerne, og at der som regel kun kom 10% til foredrag, sangaftener etc. På centralt holdt klagedes der over, at alt for meget af aktiviteten bare var forlystelser og dans, mens dansk kulturelt arbejde kom til kort. Journalist J.N. Jensen, der i 1949 var formand for 1. distrikt i Flensborg, beklagede situationen og slog fast, at »SSF's formål er hverken at dyrke maskerade eller amerikanske auktioner. Bestyrelsen har den opgave at arbejde for at højne livets synspunkter hos dem, som hidtil har stået uden for dansk arbejde.«

Hjemstavnsbevægelse og SSW

I opbruddets øjeblik – i 1945 – var det helt klart, hvad der var målet for Den slesvigske Forening og de mennesker, der tilsluttede sig bevægelsen. Det var genforeningen med Danmark. Sydslesvig skulle igen blive dansk, og indbyggerne skulle blive danskere så hurtigt som muligt. Der var tale om en ønsket grænseflytning og kulturel assimilation, ikke tilbagevenden til det gamle hertugdømme med de to konkurrerende kulturer. Det var fortællingen om Sydslesvig som oprindelig dansk folkegrund, der bar bevægelsen.

Tre år senere var dette ikke længere ubetinget tilfældet. Under indtryk af svigtende tilslutning i den hjemmehørende befolkning, den manglende opbakning fra den danske regering, politiske krav fra briterne, det stigende pres fra slesvig-holsternerne og flygtningetrykket talte mange ledere nu for at definere bevægelsen som slesvigske hjemstavnsbevægelse, der skulle forene alle slesvigere, dansk-, tysk- og frisisk sindede.

Hjemstavnslinjen var på den ene side taktisk betinget. Eftersom det ikke havde vist sig at være

muligt at få grænsen flyttet, gjaldt det nu at samle så mange mennesker som muligt bag kravet om administrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten – et krav der i hvert fald i retorikken blev støttet af den danske regering og et politisk flertal i Folketinget. Når det var opnået, kunne man så arbejde for det langsigtede mål – genforeningen – frit for tryk fra de »preussiske« slesvig-holstenerne.

På den anden side var hjemstavnslinjen dog mere end en taktisk manøvre. Ud fra stemningen fra sommeren 1945, hvor danske sydslesvigere havde fornemmet, at et bredt flertal i befolkningen ønskede landsdelens forening med Danmark, og ud fra fornemmelsen af de hjemmehørendes uvilje mod flygtningene, troede mange, at en slesvigske hjemstavnslinje havde udsigt til at samle et stort flertal af den hjemmehørende befolkning. Lige meget, om de var dansk-, tysk- eller frisisk sindede. Vejen til det danske skulle gå over hjemstavnen.

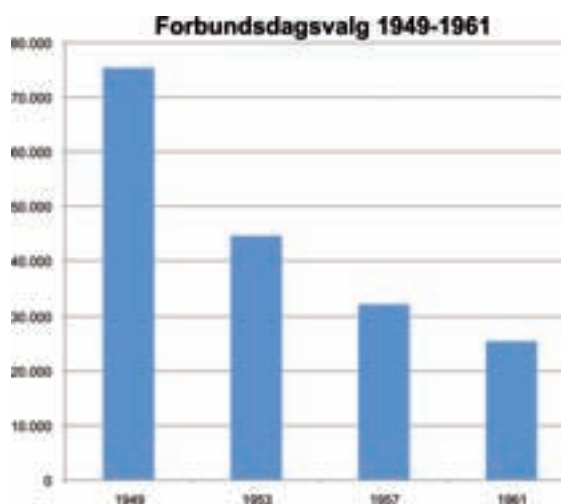
Allerede under forhandlingerne med briterne om politisk anerkendelse blev fokuseringen på hjemstavnen forstærket. Hjemstavnen som program bød i sidste ende en udvej af de blokerede forhandlinger. Ideen havde i mellemtiden blandt andre vundet den afskedigede, forhenværende socialdemokratiske og nu danskorienterede bydirektør i Husum, Georg Beckmann, slesvigerne Svend Johannsen og Hermann Clausen samt sekretæren for det danske sekretariat i Slesvig, Hans Ronald Jørgensen som støtter. Målet for initiativtagerne til hjemstavnslinjen var på den ene side at holde medlemmerne i SSF, selvom en snarlig genforening med Danmark antagelig var udsigtsløs, og på den anden side at muliggøre tilgang fra tysksindede. På baggrund af de talrige sociale konflikter med flygtningene anså for-

talerne for hjemstavnslinjen det for at være realistisk at kunne nå ud til tyske slesvigere.

Dette kom mest tydeligt til udtryk i det nye parti SSWs program. Her måtte genforening med Danmark ikke nævnes som mål – resultatet blev som allerede omtalt et udpræget hjemstavnsprogram. »Der Südschleswigsche Wählerverband ist ein Heimatverband, in dem alle Bevölkerungskreise vertreten sind«, hed det. SSW blev netop ikke defineret som repræsentation for den danske og frisiske befolkningsdel, men som repræsentant for alle hjemmehørende. Den gamle danske forkæmper, flensborgeren Samuel Münchow, fik det laveste stemmetal ved valget til det nye partis foreløbige bestyrelse, mens de øvrige bestyrelsesmedlemmer sympatiserede (Svend Johannsen, Hermann Clausen, Hermann Olson) eller var udprægede fortalere for hjemstavnslinjen (friserne Johannes Oldsen, Carsten Boysen og Berthold Bahnsen). Bahnsen krævede faktisk ved SSWs landsstyrelsesmøde i september 1948, at stiftelsen af SSW måtte betyde en officiel nydefinition af bevægelsen. Et år senere bekræftede han sin opfattelse i SSWs landsstyrelse: »Vi er nødt til, uden at tage hensyn til Danmark, at forcere en hjemstavnspolitik og -bevægelse.« Også Waldemar Reeder var overbevist om, at alle hjemmehørende ville finde deres politiske hjemsted i SSW, hvis SSF og den tyske grænsekampsforening Schleswig-Holsteinischer Heimatbund indskrænkede sig til det kulturelle arbejde.

Hermann Clausen i den vesttyske forbundsdag

I august 1949 blev Forbundsrepublikken Tyskland grundlagt i de tre vestlige besættelseszoner. Statsdannelsen betød, at de for Danmark og de danske sydslesvigere presserende problemstillinger som flygtningeproblemet og en eventuel ad-

SSW's stemmetal ved de fire forbundsdagsvalg, hvor partiet deltog. Tallene viser, hvor stærkt den politiske opbakning gik tilbage, efter at Forbundsrepublikken Tyskland var blevet grundlagt.

ministrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten, nu var sager, der skulle forhandles med en vesttysk regering om.

Den 14. august 1949 var der for første gang valg til det nye vesttyske parlament, Forbundsdagen. SSW opstillede den tidligere socialdemokrat og dansk borgmester i Slesvig Hermann Clausen som spidskandidat. Ved valget lykkedes det ikke at vinde kredsmandatet i Flensborg, men Hermann Clausen vandt et listemandat og blev således dansk medlem af den første vesttyske forbundsdag.

Her sluttede Hermann Clausen sig i begyndelsen ikke til nogen partigruppe, selvom han fik flere tilbud. Det gav en del ulemper: det varede et år før han fik anvist et eget arbejdsværelse, og SSW blev ikke medlem af hverken ældsterådet eller de to udvalg, det havde særlig interesse i, nemlig grænselandsudvalget og udvalget vedrørende nyordningen af de indre-tyske grænser. I begyndelsen kunne Hermann Clausens derfor kun fremføre SSWs politik i forbundsdagens ple-

num-møder, hvor han som »én-mands gruppe« kun rådede over begrænset taletid, mens hovedmodstanderen, den »uafhængige« tyske kandidat i Flensborg-kredsen Eduard Edert, havde en god støtte i CDU-gruppen. I sin jomfrutale den 22. september 1949, præsenterede Hermann Clausen så SSWs politiske handlingsprogram. Han krævede en omflytning af flygtningene og fremførte SSWs krav om selvbestemmelsesretten og Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten ved etablering af et Bundesland Südschleswig.

Dette harmonerede med, at et af de første emner forbundsdagen tog fat på, var en nyordning af de tyske delstaters grænser. SSW håbede ad denne vej at kunne opnå Sydslesvigs adskillelse fra Holsten. Hermann Clausen mente optimistisk, at loven kunne bruges for Sydslesvig, og at flygtningene ville blive udelukket fra den nødvendige folkeafstemning. Denne optimisme var imidlertid en total fejlvurdering. At Hermann Clausen endnu i 1950 troede, at flygtningene kunne udelukkes fra en eventuel folkeafstemning, kan kun betegnes som politisk naivt.

I slutningen af januar 1952 fik Hermann Clausen gæstestatus i gruppen Föderalistische Union, der bestod af det katolske Zentrum-parti og det regionalistiske Bayern-parti. Dette gav medlemskab i grænselandsudvalget og i udvalget for territorial nyordning, mens Föderalistische Union til gengæld nu talte 22 medlemmer og dermed opnåede repræsentation i alle vigtige udvalg. Bayernpartei var ligesom SSW klart imod at give flygtningene stemmeret ved lokal- eller landdagsvalg, da de måtte betragtes som fremmede. Da forbundsdagen i april 1953 drøftede en mulig kompensation til Danmark for at give husly til tyske flygtninge i knapt fire år, advarede Föderalistische Unions taler mod at indgå nogen forplig-

telse over for Danmark. Hermann Clausen var altså ikke havnet i det fineste selskab, men det talte man ikke højlydt om i Danmark.

Hermann Clausens tilstedeværelse i forbundsdagen var mest af symbolsk karakter. Han opnåede dog ét væsentligt resultat, nemlig at SSW i marts 1953 blev fritaget for 5%-spærregrensen ved valgene til forbundsdagen. Ved næste forbundsdagsvalg den 6. september 1953 opnåede SSW imidlertid ikke de nødvendige stemmer, og efter 1961 stillede SSW ikke længere op til forbundsdagsvalg.

Chikanepolitik og fortsat grænsekamp

Ved landdagsvalget i 1950 mistede SPD flertallet i landdagen. Det nye flygtningeparti Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten (BHE) fik 23,4% af stemmerne og blev tungen på vægtskålen mellem den borgerlige tyske valgblok (CDU, FDP og Deutsche Partei, DP), der repræsenterede den hjemmehørende middelklasse, og socialdemokraterne. SSW fik 5,5% af stemmerne i Slesvig-Holsten og fire mandater. Socialdemokraterne forespurgte dagen efter valget hos SSW, om mindretalspartiet kunne tænke sig at støtte en koalitionsregering af SPD og BHE, hvilket SSWs gruppeformand Samuel Münchow dog afviste. SSW havde ført en valgkamp rettet mod flygtningene og deres nye parti. Nu ville det være særdeles vanskeligt at forklare vælgerne, at man gik i regering sammen med dem.

Efter nogle ugers forhandling blev der så dannet en koalitionsregering af de borgerlige og flygtningepartiet BHE under Walter Bartram (CDU). Kun én af de nye ministre havde ikke været nazist, hvilket fik samtidige kritiske røster til at tale om en koalitionsregering af NSDAP, SA og SS. I Danmark frygtede Berlinske Tidende

med rette svære tider for de danske sydslesvigere: Det eneste, den nye delstatsregering kunne blive enig om, var også en hård kurs mod de danske sydslesvigere. BHE krævede nyvalg til kredsuge og kommuneråd, da partiet ikke havde været opstillingsberettiget ved sidste kommunalvalg i 1948 – nyvalget skulle sikre flygtningene en passende repræsentation i kommunerne og kredse. De hjemmehørende borgerlige, men også SSW, frygtede derimod et 'fremmedstyre' i Slesvig-Holstens mange landkommuner, hvor flygtningene udgjorde flertallet af indbyggerne. Valget blev gennemført i april 1951 trods SSWs, SPDs og enkelte CDU'eres protester og medførte ved siden af en generel tilbagegang for SSW tabet af det danske flertal i Flensburg by. Det kom imidlertid ikke til det frygtede flygtningestyre – faktisk var der fredsvalg i mange af de små landkommuner, og i mange tilfælde havde flygtninge stillet op i kommunale vælgerforeninger sammen med hjemmehørende.

I juni 1951 blev ministerpræsident Bartram tvunget til at gå af, fordi han ikke magtede at løse de mange konflikter i koalitionsregeringen. Ny ministerpræsident blev den hidtidige landråd i Flensburg landkreds, Friedrich Wilhelm Lübke. Lübke var den ene af de to landdagsmedlemmer, der havde afholdt sig fra at stemme for Kiel-Erklæringen i 1949. Allerede som landråd i Flensburg landkreds havde han gjort alt for at sinke danske skoleprojekter eller lignende med bureaukratisk chikane. Lübke formåede i sin korte regeringstid at løse konflikterne indenfor regeringen og at lægge grundlag til at samle de borgerlige slesvig-holstenere og flygtninge i CDU. Samtidigt var det hans udtalte politik at »inddæmme« og tilbagetrænge mindretallet og det han opfattede som en dansk kulturoffensiv – altså den danske

støtte til at udbygge mindretalsinstitutioner i Sydslesvig. I den faktiske politik resulterede kampen i en slags nålestikspolitik mod mindretallet og dets medlemmer.

Det var mest emsige, lokale embedsmænd, der stod bag chikanerne, men de vidste at de ville få rygdækning fra toppen. For at forhindre disse sager af magtmisbrug indeholdt Kiel-Erklæringen en bestemmelse om etableringen af et kontaktudvalg mellem mindretallet og delstatsregeringen, der skulle behandle klager om overgreb og lignende. Udvalget fik dertil et sekretariat betalt af delstatsregeringen. Arbejdet i udvalget begyndte i januar 1950. Mindretallets medlemmer kunne henvende sig til sekretariatet, hvis de følte sig uretmæssigt behandlet af tyske myndigheder. Udvalgets sekretær prøvede så at mægle mellem parterne. Hvis det ikke lykkedes, blev sagerne be-

De mange uafklarede spørgsmål mellem mindretal og flertal fandt fra tid til anden ubehagelige udtryk. I natten mellem 20. og 21. september 1952 blev danske skole- og kirkebygninger i Slesvig oversmøret med antidanske indskrifter og tegninger. Her inspicerer den danske forbundsmand Hermann Clausen en af de værste tegninger. Hans kommentar lød: "Sådan var det også kort før 1933, da jeg måtte have en vagt med knipler posteret i mit hus til beskyttelse mod nazisterne." Südschleswigske Heimatzeitung frygtede en ny "krystalnat".

Medlemsfrafald i chikanetiden

Kilde: ADCB I 58-2, 3 og 5.

Medlemstallet i SSF kulminerede i 1948. Nogle af udmeldelserne i Store Vi-området viser, at chikanerne var medvirkende årsag:

1949. *“Vi må melde os ud af SSF, fordi vi ikke kan klare os imod den chikane af amtsforstander, kommune- og boligkommission.” “I Sillerup kan medlemmerne ikke holde sig, fordi amtsforstanderen og formanden for afnazificeringen har for stor macht over befolkningen. De få medlemmer som endnu er, det er for det meste medlemmer, som er temmelig uafhængige og som der kan vise disse mænd tænderne.” “Faderen har blevet truet med, at saa længe Sønnen var i SSF, maate han ikke sette ham i arbejdet.”*

handlet i selve udvalget, der så kom med en indstilling til den berørte myndighed.

Det lykkedes ikke altid at finde frem til en tilfredsstillende løsning, men dog i mange tilfælde. Sagerne drejede sig ofte om trusler eller tilskyndelser til medlemmer i mindretallet om at flytte deres børn til tysk skole, ytringer fra borgmestre eller andre, at man ville være mere imødekomende ved andragender til at åbne forretninger, yde offentlige lån etc., hvis vedkommende meldte sig ud af Sydslesvigsk Forening og lignende. Forældremyndighedssager forekom også, f.eks. at myndighederne ville flytte børn, der var født udenfor ægteskab og dermed under ungdomsmyndighedernes opsyn, til tysk skole. Der var desuden sager, hvor kommunale myndigheder forhalede køb af grund til bygning af en dansk skole, eller nægtede danske foreninger brug af elers offentlige anlæg som idrætspladser. Klager om afskedigelser på grund af dansk sindelag forekom også. Kort sagt behandlede Kontaktudvalget en mængde sager, hvor offentlige embedsmænd

misbrugte deres magt til skade for personer og familier med dansk sindelag. Chikanesager endte ofte med en løsning i mindretallets favør. Selvom ‘enden’ således ofte var god, må man ikke undervurdere det pres, chikanesager lagde på den enkelte. Ligeså må det fastslås, at chikanerne forsinkede mange skoleprojekter med umiddelbare følger for de berørte børn, lærere og forældre. Resultatet var en atmosfære af mistillid, som forgiftede klimaet mellem folk i Sydslesvig.

Dansksindede embedsmænd kunne miste embede og pension, hvis de i optagelsesandraget til SSF havde erklæret, at de ville arbejde for Sydslesvigs tilslutning til Danmark. Det blev udlagt som illoyalitet mod deres tjenesteherre, den tyske stat. Kredsdirektøren i Ejdersted Karl Wolff, som var udnævnt af briterne, blev således suspenderet i 1946 og senere afskediget. Han førte retssag gennem flere instanser og tabte til sidst ved Tjenestestrafretten i Kiel, der fradømte ham embedet og pension. Sagen blev brugt til at skræmme embedsmænd, der var medlemmer af SSF og havde deres børn i den danske skole, og flere valgte af denne grund at udmelde sig og flytte børnene over i tysk skole.

Program Nord

Chikane- og nålestikspolitikken var kun den ene side af den slesvig-holstenske inddæmningspolitik mod de dansksindede. Der var også en regional-økonomisk politik, der skulle hjælpe med at føre de »vildledte får« tilbage til tyskheden gennem en økonomisk stabilisering i Sydslesvig. I februar 1953 præsenterede ministerpræsident Lübke et program til strukturforbedring af landbruget i et bælte syd for den dansk-tyske grænse. Et stort investeringsprogram skulle forøge det dyrkbare jordareal bl.a. gennem forbedret afvanding, jord-

forbedring og anlæg af læplantager. Der skulle inddiges nyt land ved Vesterhavet, og gårdenes produktivitet skulle øges gennem udflytning og nyarrondering. Forbilledet var de lignende programmer, Danmark efter 1920 med succes havde gennemført i Nordslesvig. Programmet er blevet kendt under sin arbejdstitel »Programm Nord«. Det skulle skabe 6842 nye landbrug, der med familier kunne give underhold til godt 30.000 mennesker.

Programmet berørte et ømfindtligt område, jord, og det blev fremlagt på et tidspunkt, hvor mindretallet nærrede stor mistillid til landsregeringen. Den rodfaste, jordejende befolkning stod afvisende over for statslige indgreb, der ville medføre en nyfordeling af jord, oven i købet til de fremmede flygtninge. Denne holdning blev delt af den danske bevægelse i Sydslesvig og dets bagland i Danmark. Det syntes tydeligt, at jordforbedrings- og udstykningsprogrammet skulle bruges til at bosætte flygtningelandmænd og dermed skabe modvægt til den danske bevægelse. Alt i alt var det derfor forståeligt, at SSW stillede sig mistænksomt, da Programm Nord blev fremlagt i landdagen.

SSWs landdagsmedlem Berthold Bahnsen hilste i princippet programmet velkommen, men udtrykte dog også den klare forventning, at det skulle komme de hjemmehørende til gode. Heri blev han støttet af den slesvig-holstenske landboforening. Udtalelser om at integrere flygtninge og bosætte »tyske« mennesker på de nyudstykkede brug fremmede dog mindretallets skepsis mod Programm Nord, selvom ministerpræsident Lübke fremhævede, at danske sydslesvigere som tyske statsborgere ville være ligestillet ved ansøgninger i programmet.

Det er på denne baggrund, at mindretallet

endnu en sidste gang kunne mobilisere opinionen i Danmark omkring dette udviklingsprogram. Ethvert tegn på en tysk jordkamp i Sydslesvig fik en opmærksom omtale i dansk presse.

Resultatet blev dog noget andet. Programmet Nord udviklede sig aldrig til den frygtede østpreussiske kolonisation af grænsebæltet. Tværtimod er der meget der tyder på, at det først og fremmest var de hjemmehørende landmænd, der i sidste ende profiterede af programmet.

Programmet Nord synes således ikke at have betydet en tilsidesættelse af de hjemmehørende, hverken danske eller tyske. I maj 1956 bragte Dagbladet Vestkysten f.eks. en udførlig kronik om Programm Nords gennemførelse. Det fremhævedes udtrykkeligt, at en gårdejer fra Medelby »af en solid gammel dansk slægt« fik en nybyggergård til 99.000 DM på 32 ha. Kronikøren mente, at de dansksindede landmænd på grund af deres kendskab til dansk landbrug drog langt større nytte af Programm Nord end de tysksindede. Disse frygtede ofte konsekvenserne af en radikal omstilling af deres drift og var derfor mere tøvende med at søge om Programm Nord-midler. Af de nyoprettede brug blev åbenbart kun få uddelt til flygtninge. Ved Programm Nords 20-års jubilæum blev det så også anerkendt fra dansk side, at programmet havde været et forbilledligt egnsudviklingsarbejde, der i sidste ende var blevet til gavn for alle uanset national indstilling.

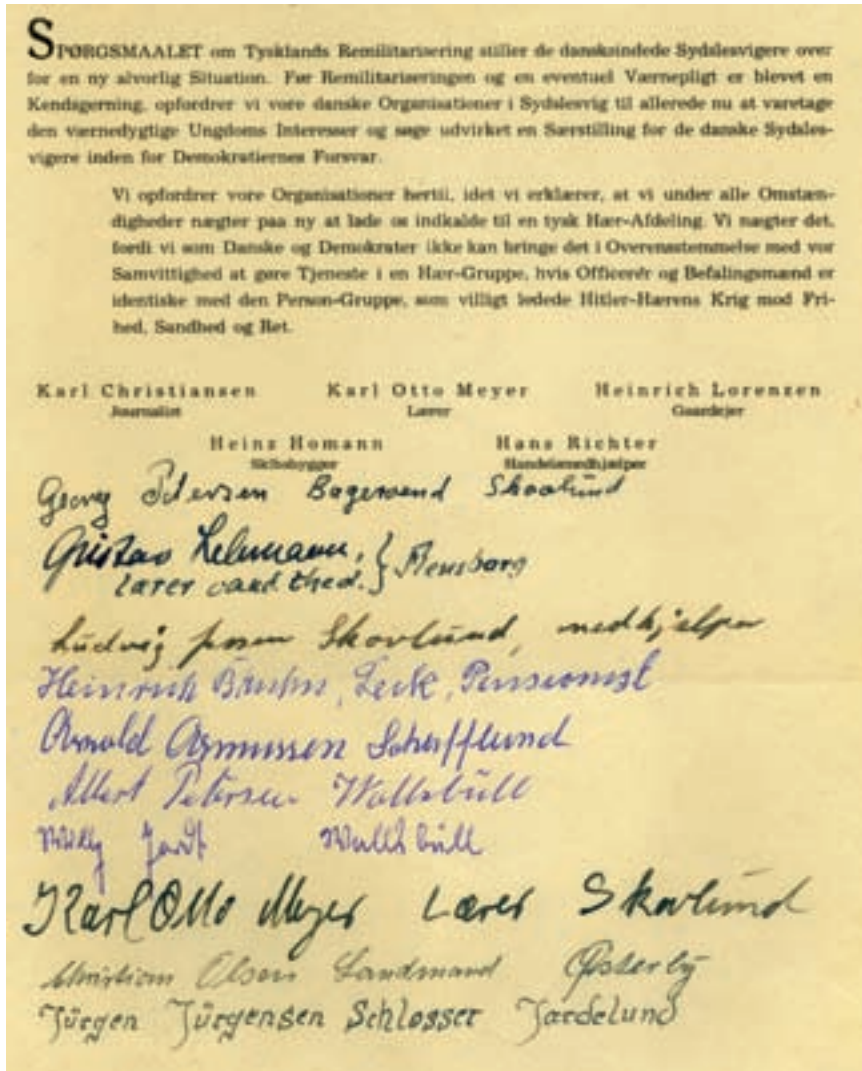
Remilitarisering

Det danske mindretal har aldrig været undtaget for værnepligten i Tyskland, og mange dansksindede faldt i tysk krigstjeneste i de to verdenskrige. Mindretallet havde altid indtaget den holdning, at retten til at leve som dansk i hjemstav-

Karl Otto Meyer blev det mest kendte offer for chikaneopolitikkens Skovlund-læreren og det senere mangeårige SSW-landdagsmedlem fik 5. februar 1952 frataget sin undervisningstilladelse på grund af udtalelser ved et møde i Sønderborg imod en kommende tysk værnepligt. Karl Otto Meyer anførte, at den tyske stat ikke kunne kræve loyalitet, så længe den ikke gav de danske sydslesvigere en loyal behandling. Først i 1954 kunne Meyer genoptage arbejdet som lærer. Delstatsregeringen appellerede til Forbundsforvaltningsretten, og sagen svævede lige til marts 1956, hvor appellationen blev trukket tilbage. Foto 1957.

Flensborg-journalisten Karl Christiansen var først i 1950'erne hovedkraften i en underskriftsaktion i store dele af Sydslesvig mod Tysklands remilitarisering.

nen indebar den tunge pligt til at trække i soldatertøjet. Derfor vakte det store følelser i mindretallet, da oprettelsen af en ny, vesttysk hær blev drøftet fra 1950. Mindretallet var imod tysk genbevæbning og stod her ikke alene. Efter an-

den verdenskrigs erfaringer var store dele af den tyske befolkning ligeledes imod, og oppositionspartierne i Forbundsdagen ville heller ikke følge den borgerlige kansler Adenauers kurs mod en ny tysk hær og medlemskab i den vestlige forsvarsalliance NATO.

SSW og SSF drøftede spørgsmålet om vesttysk remilitarisering ved flere lejligheder. Hermann Clausen fremhævede i Forbundsdagen, at danske sydslesvigere ikke for tredje gang ville ofre deres liv for en sag, som ikke var deres. Foreningen af danske sydslesvigske krigsdeltagere tog i 1951 ligeledes stærkt afstand fra tysk remilitarisering. Mindretallets ledelse manede dog til besindighed, efter at fem unge sydslesvigere var begyndt at samle underskrifter mod en tysk remilitarisering. Man forstod de unges synspunkter, men SSF-formand Niels Bøgh Andersen fremhævede samtidig, at det drejede sig om at være loyal over for mindretallets fremtidsmuligheder i Sydslesvig.

Da Vesttyskland blev optaget i NATO i 1955, pressede mindretallet på for at få et møde i det nye vesttyske forsvarsministerium. Dette møde kom i stand i januar 1956, og mindretallet fremførte fire ønsker i forbindelse med danske sydslesvigeres værnepligt: deres danske (eller frisiske) sindelag skulle respekteres, de skulle have lov til at aftjene værnepligten i hjemstavnen, begrebet »samvittighed« skulle præciseres i militærnægterloven, og danske sydslesvigere skulle være repræsenteret i de komiteer, der skulle vurdere militærnægternes troværdighed. Mindretallet opnåede tilsagn om, at dansksindede sydslesvigere måtte holde danske aviser under værnepligten og så vidt som muligt blev stationeret i hjemstavnen. Da det var de lokale politiske råd, hvor mindretallet var repræsenteret gennem SSW, der skulle udnævne militærnægterkomiteer, var der ikke noget i vejen for at ud-

nævne danske sydslesvigere til disse. Det blev imidlertid gjort tydeligt, at medlemskab i et nationalt mindretal ikke kunne accepteres som samvittighedsgrund til at nægte værnepligt.

Yderligere tilbagegang

Sidst i 1940'erne toppede medlemstallene i de danske foreninger i Sydslesvig. Herefter gik det nedad – der kom ikke flere indmeldelser, og nogle begyndte at melde sig ud. Over hele Sydslesvig tabte bevægelsen ca. 56.000 vælgere og hen ved 30.000 medlemmer i perioden 1947-55, d.v.s. over halvdelen af vælgerne og ca. 40% af medlemmerne. Stemningen blev dårligere, og drivkraften bag bevægelsen var ved at forsvinde. Den tyske chikane var tiltagende. Medlemmer i de danske foreninger blev forfordelt ved fordelinger af knappe goder og måske ligefrem diskrimineret ved de almægtige boligkommissioner og på arbejdspladsen. I 1950'erne går klagen over troløse medlemmer som en rød tråd gennem protokollerne for SSF's distrikter rundt omkring i Sydslesvig. Især de unge blev væk.

Medlemsudskiftningen i perioden 1947-55 er særdeles veldokumenteret og analyseret af Johan Peter Noack for Flensborg bys vedkommende. I alle år oversteg antallet af udmeldte, fraflyttede og afdøde medlemmer antallet af nyindmeldte. De nyindmeldte var som regel i den yngre aldersgruppe. Deres ringe antal leder til den antagelse, at det først og fremmest drejede sig om rekruttering indefra, dvs. de gamle medlemmers børn. Det var ligeledes især de yngre, der fraflyttede. Selvom de ikke ubetinget flyttede fra Sydslesvig, betød en flytning ofte, at de mistede kontakten til det danske. Andelen af lavere funktionærer var høj blandt de udmeldte. Det kan skyldes tysk pres, eller en formodning hos de pågældende, at

det gavtede deres muligheder i den vesttyske stat bedst at de droppede tilknytningen til det danske.

Abonnenttal på de to danske aviser i Sydslesvig gik ligeledes tilbage. Flensborg Avis havde i april 1948 40.000 abonnenter i Sydslesvig. Dette tal gik ned til 16.838 i november samme år efter valuta-reformen, og var medio 1951 på 7.000. Den tysksprogede Südschleswigsche Heimatzeitung startede med et oplæg på 17.000 i 1949 og var faldet til 8.200 i 1951.

Alt i alt gik det dog ikke så galt, som nogle frygtede og tyskerne håbede. Det tog 5-6 år, før SSF's medlemstal var halveret fra toppunktet på 75.000 i 1948. Sidst i 1950'erne skete der en stabilisering på godt 25.000 SSF-medlemmer. Elevtallene i skolerne stabiliseredes ligeledes omkring de 6-7.000 elever. Det danske mindretal i Sydslesvig efter 1955 var således en helt anden størrelse end mindretallet i mellemkrigstiden. Den største forskel var, at det nu var spredt over hele Sydslesvig

I december 1951 gæstede forhenværende statsminister Hans Hedtoft og den tidligere minister Frede Nielsen Flensborg og SPF. Hedtoft holdt en tale, der blev rost i Tyskland for dens forsonlige tone. SPF'erne blev samtidig klar over, at de danske socialdemokrater ikke troede på en grænseflytning og helst så, at de danskorienterede socialdemokrater i byen igen tilsluttede sig SPD. Fra venstre W.L. Christiansen, Frede Nielsen, Hans Hedtoft, Nicolaus Reiser og Max Beyreis.

Udbygningen af det danske kulturarbejde ud over hele Sydslesvig krævede markant øgede bevillinger fra den danske stat

Danske statsbevillinger	Mio. kr.
1945-46	1,7
1946-47	5,8
1947-48	11,0
1948-49	12,3
1949-50	12,4
1950-51	23,2
1951-52	25,4
1952-53	19,4
1953-54	19,7
1954-55	16,0

Kilde: Noack, 1997 s. 188.

ned til Ejderen og Kielerkanalen. Dertil kom, at det fik en stabil, tidssvarende institutionel ramme, der blev grundlaget for mindretallets udvikling indtil den dag i dag.

Danskhed eller hjemstavn?

Flere konflikter rystede Sydslesvigs danske i begyndelsen af 1950'erne. Disse konflikter begyndte ofte som personsager, men havde dybere rødder. I Tønning opstod der en strid mellem SSWs byrådsgruppe og dens formand, den tidligere socialdemokrat Heinrich Wiebner, på den ene side og byens skoleleder og præst på den anden side. Wiebner havde fungeret som borgmester indtil valget i 1948 og tragtede nu efter en mere vigtig post i den danskorienterede bevægelse. Sammen med ligesindede opponerede han mod de danske funktionærer og deres støtter omkring skolen og kom med hårde beskyldninger mod den danske præst Flemming Møller og skoleleder Anders Kølvrå. Flere mæglingsforsøg fra Flensborg nyttede ikke noget. Wiebner fik 200 SSF-medlemmer til at underskrive en resolution, der krævede Møller og Kølvrå fjernet. Sagen endte til sidst med, at Wiebner og de fire andre 'danske' byrådsmedlemmer meldte sig ud af SSW og fortsatte som løsgængere.

En lignende konflikt udspillede sig i Husum, hvor SSF-formanden og flere andre medlemmer havde flyttet deres børn fra den danske til den tyske skole i protest mod den nye skoleleder, C.C. Håkansson, som de betegnede som tysker-hader. Da Håkansson imod generalsekretærens henstilling lod sig vælge som distriktsformand i et af Husums distrikter, blev den helt gal. Nu truede byformanden og den danske byrådsgruppe med at melde sig ud, hvis ikke Håkansson blev fjernet. Under et hastemøde blev generalsekretær Frants

Thygesen og Iver Callø konfronteret med grove klager mod Håkansson. Han havde intrigeret mod den gamle forældrerådsformand, og blev citeret for udtalelser som »smid de falske danskere ud« og lignende. Dansk Lærerforening og præsten i Husum tog Håkansson i forsvar, hvilket medførte en skolestrejke i Husum, der endte med byrådsgruppens og forældrenes sejr: Håkansson blev fjernet.

Begge episoder viser en konflikt mellem de danske kulturfunktionærer, der skulle opdrage sydslesvigerne i dansk kultur, og bevægelsens bagland. De kan tolkes som tegn på en begyndende rådvildhed og opløsning inden for den bevægelse, der opstod i 1945, nu hvor der ikke længere var udsigt til en genforening med Danmark. Var de et indicium på, at bevægelsen var ved at glide tilbage til det tyske? Eller snarere tegn på, at det aldrig havde drejet sig om Danmark, men kun om hjemstavnen? Den uklare linje, dele af bevægelsen havde ført ikke mindst under valgkampene, fik nu sine uheldige konsekvenser.

SPF genforenes med SPD

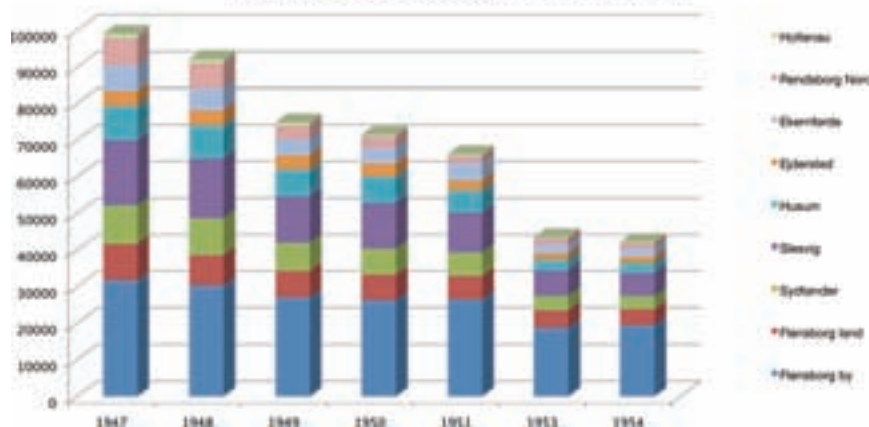
Kiel-erklæringen indledte en normalisering af forholdet mellem de dansksindede og SPD. I landdagen fik SSW's medlemmer herefter plads i et yderligere antal udvalg. SSW blev ikke længere betragtet som en større risiko. Efter det for SPD katastrofale valg i 1950 tilbød man endda SSW en deltagelse i regeringen. Det havde konsekvenser for de særlige forhold i Flensborg, hvor et selvstændigt, dansk orienteret socialdemokratisk parti, Sozialdemokratische Partei Flensburg (SPF) havde eksisteret siden 1946. SPF havde siden 1946 arbejdet tæt sammen med SSF og siden 1948 med SSW. Dobbeltmedlemskab var tilladt – noget, der ellers er helt usædvanligt i politik. SSW's første landsse-

ekretær W.L Christiansen var således SPF-medlem, Hermann Olson repræsenterede SPF i Flensborg byråd, mens han sad i landdagen for SSW og var medlem af SSW's landsstyrelse.

Med vedtagelsen af Kiel-erklæringen var der imidlertid ikke rigtig længere nogen grund til at have et danskorienteret socialdemokratisk parti i Flensborg. SPD havde »sluttet fred« med de dansksindede og ville gerne genoptage dem i partiet. Her blev de støttet af Socialdemokratiet i Danmark, der hele tiden havde haft en skeptisk holdning til SPF. I 1951 indrømmede SPD's formand Kurt Schumacher, at han havde fejlbedømt situationen, da han ekskluderede de danskorienterede socialdemokrater i 1946. Samme år blev der så indledt forhandlinger om at genforene SPF med SPD. SPF's formand Nikolaus Reiser støttede tilnærmelsen, ligesom mange i arbejderkredsen fandt, at SSW indtog en for borgerlig holdning i Flensborg byråd. Det vakte også forargelse i SPF, at SSW's forbundsdaysmedlem Hermann Clausen, selv tidligere socialdemokrat, valgte at indgå et gruppefællesskab med det borgerlige Centrumsparti og Bayernparti i stedet for SPD i Forbundsdagen. Socialdemokratiet i Danmark og Hans Hedtoft gik ligeledes ind for en genforening af SPF med SPD: I længden burde der ikke være socialdemokratisk splittelse i Flensborg. Reiser vandt så et flertal i bestyrelsen for den linje, at SPF's medlemmer skulle melde sig ud af SSW, mens de fortsat godt måtte være medlemmer af den kulturelle forening SSF.

Det var imidlertid faretruende for den danske bevægelse – ca. 85-90% regnedes for at tilhøre arbejderklassen. SSW's Hermann Clausen og Samuel Münchow tog derfor stærkt afstand fra en fusion, og den blev nedstemt to gange i 1953 af SPF's medlemmer. I april 1954 var løbet dog kørt.

Danske stemmer 1947-1954

Efter et omstridt genvalg af fusionstilhængererne Reiser som formand forlod de dansksindede bestyrelsesmedlemmer W.L. Christiansen og Hermann Olson mødet i protest, og SPF blev herefter afviklet ved et medlemsmøde den 25. juni 1954. SSW-SPF-gruppen i byrådet skrumpede fra 18 til en ren SSW-gruppe på 14, og ved landdagsvalget i 1954 fordoblede SPD sit stemmetal i byen på bekostning af SSW, der også af denne grund mistede repræsentation i landdagen, fordi partiet ikke kom over 5%-spærregrensen.

SSW's tilbagegang

De første år efter krigen var der blevet afholdt valg hvert år. SSW var gået tilbage ved alle valg, men havde dog stabiliseret sig med en 4-mands landdagsgruppe i 1950 og et forbundsdaysmandat i 1949. I 1953 skulle det sidstnævnte forsvares. Det var ikke helt urealistisk, eftersom det var lykkedes Hermann Clausen at få SSW fritaget for spærregrensen ved forbundsdaysvalg. Det krævede ca. 50.000 stemmer at opnå det sidste slesvig-holstenske mandat, og ved kommunalvalget i

Figuren viser de danske stemmer i Sydslesvig ved de enkelte landdags-, kredsdays- og forbundsdaysvalg fordelt efter amterne. Det bliver tydeligt, at der var tale om en konstant tilbagegang. Kilde: Sydslesvig i Dag.

I de første efterkrigsår måtte en del danske skoler tage til takke med barakker og de lokaler, som nu en gang kunne fremskaffes. I 1950'erne blev der indviet nye og moderne skolebygninger. Husum fik i 1952 en velproportioneret trefløjet skolebygning i to etager tegnet af kgl. bygningsinspektør Ejnar Packness fra Ålborg. Til skolen hørte selvstændige inspektør- og viceinspektørboliger. I tilslutning til skolen blev der oprettet en børnehave.

1951 havde SSW fået 66.000 stemmer. Forbundsvalget blev dog en skuffelse, SSW fik kun 44.585 stemmer og mistede mandatet.

Landdagsvalget et år senere var lige så vanskeligt. Lübke-regeringen havde hævet spærregrænsen fra 5% til 7,5% i 1951, en forøgelse, der endtydigt var rettet mod SSW. SSW klagede ved Forbundsforfatningsdomstolen, Vesttysklands højeste ret, og fik medhold. Domstolen afviste valgloven som uforenelig med den vesttyske grundlovs bestemmelser om valglighed. Dommen afviste dog ikke principielt spærregrænser. SSW prøvede også at anke den fortsatte 5% spærregrænse, efter at forbundsvalgloven fritog nationale mindretalspartier fra spærregrænsen, men forgæves. Forfatningsdomstolen mente ikke, at 5% spærregrænsen var urimelig. Den fastslog også, at forbundsvalgloven ikke skabte præcedens, men at det var op til delstaten at bestemme valgreglerne.

Efter denne afgørelse var SSW nødt til at opnå mindst 5% af stemmerne i hele Slesvig-Holsten,

eller vinde et kredsmandat, for at blive repræsenteret i den kommende landdag. Under valgkampen blev der satset på at mobilisere hele mindretallet. Ikke desto mindre gik SSW tilbage endnu en gang, resultatet blev godt 42.000 stemmer ved landdagsvalget i 1954. Tilbagegangen var ikke så drastisk som ved forbundsvalget, men stor nok til at landdagsrepræsentationen gik tabt. Inden for et år havde SSW således mistet både landdags- og forbundsmandater og var blevet reduceret til et parti på kommunalt plan.

Fra barakskoler til murstensskoler

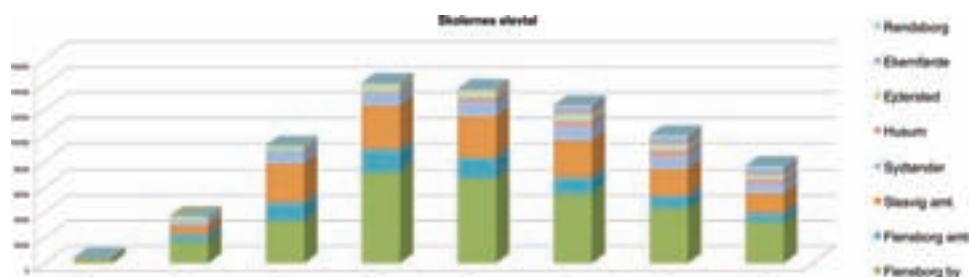
Modvægten til den netop skildrede talmæssige nedgang i danskheden i Sydslesvig i årene 1948-55 blev stærkt forbedrede institutionelle rammer. Set fra institutionerne var perioden en vækstperiode. Midlertidige og improviserede barakskoler blev afløst af faste skolebygninger i sten. Det var også en nødvendighed, hvis bevægelsen ikke skulle miste alt det, der var vundet efter 1945. Stabiliseringen af genforeningsbevægelsen som dansk mindretal krævede stabile institutionelle rammer, der i længden kunne danne ramme om et dansk liv i Sydslesvig, også nu da en grænsflytning var gledet ud af sigte. Kun derved ville det være muligt at fastholde de mange, der havde valgt at skifte nationalt sindelag og få dem og deres børn rodfæstet i dansk sprog og kultur. Da mindretallet ikke kunne løfte denne opgave selv og tyskerne næppe var villige til at hjælpe, krævede det en forøgelse af det danske finansielle engagement i Sydslesvig.

De næsten ubegrænsede skoleønsker i de første år efter 1945 kunne ikke virkeliggøres alene inden for rammerne af et privat skolevæsen i Skoleforeningens regi, finansieret af danske skattepenge, som det var kendt i årene før krigen. Efter

krigen havde forældre kredse i mange sydslesviske kommuner søgt om at få oprettet danske kommunale folkeskoler. Det kunne dog kun lade sig gøre enkelte steder på grund af politisk modvilje fra tysk side. Kun i Flensborg og Slesvig indrettede det danske bystyre kommunale danske skoler i 1945-46 for at imødekomme den store efterspørgsel efter dansk skolegang. Mens der i Flensborg allerede havde været en dansk kommunal folkeskole siden 1920, var dette nyt i Slesvig. En offentlig dansk kommuneskole gav umiddelbart en del fordele. Den blev drevet over et kommunalt budget, man kunne bruge eksisterende skolebygninger, og en almen, offentlig skole var et mere synligt vidnesbyrd om landsdelens danske karakter end private mindretalsskoler.

Delstatsregeringen var imidlertid ikke venligt-sindet over for kommunale danske skoler. Det spillede en rolle her, at man i Danmark havde lukket de tyske afdelinger i de kommunale skoler efter befrielsen. Pr. 1. april 1949 blev de kommunale skoler i Flensborg og Slesvig omdannet til private skoler i Skoleforeningens regi ved et cirkulære fra delstatsregeringen. De allerfleste elever forblev i skolerne, ligesom næsten alle lærere forlod deres tjenestemandstillinger og gik over til Dansk Skoleforening for Sydslesvig. I Flensborg by kunne Skoleforeningen overtage skolebygningerne i forpagtning. Omdannelsen af kommuneskolerne til private skoler havde store økonomiske konsekvenser for Skoleforeningen. Hovedparten blev i sidste ende dækket af den danske stat.

Dansk støtte til Sydslesvig optog Folketinget en del i begyndelsen af 1950'erne, og der var ikke konsensus om, hvor langt støtten burde gå geografisk. I mellemkrigstiden var den direkte statsstøtte umiddelbart indskrænket til anden afstem-

ningszone, mens støtten sydpå til en linje Tønning-Dannevirke-Sli først begyndte senere hen og formidlet hhv. skjult gennem Grænseforeningen. Efter 1950 overtog staten disse udgifter direkte og støttede dermed danske aktiviteter til linjen Tønning-Sli-Dannevirke.

Da disse forhold var afklaret, begyndte en størstilet byggetid. Skolebyggerierne fra 1950 sikrede, at de danske skoler i Sydslesvig kom på fuld højde med de offentlige tyske skoler, og gerne lidt højere. Barakskolerne fra de første år og alle de andre provisoriske skoler i krostuer etc. blev nu erstattet med rigtige skolebygninger efter datidens standard.

En speciel situation forelå i det sydligste Sydslesvig, landet mellem Slien-Dannevirke og Ejderen. Her opstod der en bitter strid i Danmark om oprettelse af danske skoler. Statsudvalget forbød Skoleforeningen at imødekomme skoleønsker derved fra, fordi den danske stat ikke ville støtte skolearbejdet syd for Dannevirke-Slien linjen. I stedet påtog private, nationalt mere yderligtgående initiativer sig den store opgave at stille skoler til rådighed for det sydligste Sydslesvig. Skolernes fadderskabskredse, Slesvig-Ligaen og Sydslesvigsk Udvalgs Ejderindsamling oprettede fra 1948 til 1954 syv skoler og to vandrelærerstillinger i området. De to største af disse rent privat finansierede skoler, Ejderskolen i Rendsborg og Jes Kru-

Skolernes elevtal, 1944-1955. Figuren viser, at elevtallet steg voldsomt i 1947-48, men gik langsomt tilbage igen for at stabilisere sig midt i 1950'erne. I Husum, Ekernførde og Rendsborg kom skolerne sent i gang på grund af problemer med myndighederne. Kilde: Sydslesvig i dag, 1955.

I 1948 tog en kreds af lærere ved Duborg-Skolen initiativ til "Duborglærernes private studenterkursus" som en overbygning på den normale undervisning. Der var 10 elever, og det første år underviste lærerne gratis. I juni 1951 gik holdet til eksamen i Sønderborg. Billedet viser de nybagte studenter sammen med rektor Henry Jensen hjemme i Flensborg. Deres eksamen gjaldt dog kun i Danmark. Efter Bonn-Erklæringen i 1955 fik de første studenter med anerkendelse i både Danmark og Tyskland deres huer i 1959.

se Skolen i Ekernefælde, havde immervæk 257 og 346 elever i april 1955.

Alt i alt fandtes der i 1955 90 skoler med ca. 7.500 elever og over 450 danske lærere i hele Sydslesvig. Og elevtallet blev nogenlunde stabilt i de følgende år, den demografiske udvikling taget i betragtning.

Lærerstaben i Sydslesvig ændrede sig også i 1950'erne. Umiddelbart efter krigen var det først og fremmest unge idealister fra Danmark, der påtog sig den spændende opgave at undervise på de nye, ofte primitive og provisoriske danske skoler i Sydslesvig. Dansksindede sydslesvigiske lærere var der kun ganske få af, og dem var der hårdt brug for på de ledende stillinger. En del tyskuddannede lærere flyttede over i det danske skolevæsen, mest for at varetage tyskundervisningen. Fra 1950'erne kom der dog et stigende antal sydsles-

vigere, der i mellemtiden havde fået en læreruddannelse i Danmark. Det skabte den blanding, der indtil i dag er karakteristisk for lærerstaben ved de danske skoler i Sydslesvig, med sydslesvigiske og rigsdanske, danskuddannede lærere samt sydslesvigiske tyskuddannede lærere ved siden af hinanden.

Alt i alt blev skolesystemet stabilt efter 1950. Lærerstaben var veluddannet, klassekvotienten lå mellem 21 og 29 i 1950 og dermed ganske betydelig under de offentlige tyske skoler, der var mere rigelige og gratis undervisningsmidler, og man fulgte den mere milde disciplin, der var tradition i Danmark. Forældrene kunne være trygge, at deres børn ikke blev undervist af nazistiske lærere eller lærere med flygtningebaggrund.

Foreninger og kirker

Det er noget svært at give klare oplysninger om foreningslivets kår efter stabiliseringen i 1950'erne. Antallet af SSF-distrikter voksede indtil 1955, selvom det samlede medlemstal gik tilbage i samme tidsrum. Det samme gjaldt de tilsluttede foreninger og ungdomsforeningerne organiseret i Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (SdU). Ligesom ved skolerne, blev det i foreningslivet muligt at skabe mere faste institutionelle rammer i 1950'erne ved at ansætte en række faste sekretærer. Finansiell støtte gjorde det muligt at skabe rammerne for et varieret foreningsliv. Fra 1951 var de danske idrætsforeninger i Sydslesvig heller ikke længere udelukket fra tyske turneringer. Fra 1955 fik de desuden andel i tyske tipsmidler.

Danske kirkesteder og danske præster

	1948	1950	1955
Kirkesteder	62	76	99
Præster	17	20	23

Kilde: *Sydslesvig i Dag*, s. 256ff., Noack 1997, s. 247

Kirken oplevede også vækst, hvad angik prædikesteder og antal af præster. Også her skete der den påtrængte stabilisering efter de kaotiske år, hvor et dansk kirkeliv skulle bygges op af næsten ingenting. Det er imidlertid uklart at udtale sig om tilslutningens størrelse. De fleste sydslesvigere var medlemmer af den lutherske slesvigholstenske landskirke. Den havde de tilhørt i generationer, og der var ikke mange, der meldte sig ud til fordel for de danske menigheder. Det overrasker noget, når man tager i betragtning, hvor vanskeligt forholdet var mellem de danske menigheder og den tyske kirke. Som regel stod den afvisende for brug af sognekirkerne til danske gudstjenester, hvorfor de danske menigheder oprettede kirkesale i de nye skoler, men også i krostuer og andre steder. Selv ikke med København-Bonn erklæringerne blev dette problem løst. Først i slutningen af 1960'erne opblødtes den tyske kirkes holdning og muliggjorde brug af sognekirkerne.

Kulturlivet blev mere omfattende. I Flensborg havde der også i mellemkrigstiden været et godt tilbud af dansk teater og lignende. Det blev nu udvidet til hele Sydslesvig. Hjulpet af den danske statsstøtte blev det helt almindeligt, at dansk teater, danske orkestre og andre kunstnere turnerede i Sydslesvig. Det var et udvalg under Sydslesvigsk Forening, der organiserede det praktiske.

Biblioteksbetjeningen blev forbedret væsentligt. Flensborghus Bogsamling havde allerede rummet en betydelig bestand i 1945. Med de nye skolebygninger fulgte oprettelsen af udlånssteder over hele Sydslesvig, udbygningen af Slesvighus Bogsamling til et rigtigt bibliotek og oprettelsen af en filial i Husum i 1954. Bogbusser forsynede udlånsstederne ved skolerne og andre steder, således at danske bøger var tilgængelige i hele Sydslesvig i 1955. Udlånet udenfor Flensborg by og amt samt Slesvig by forblev dog beskedent målt i forhold til SSF-medlemstal i tiden 1945-55. I landdistrikterne manglede de nødvendige sprogkundskaber til at bryde med den tyske kultur, medlemmerne var vokset op i.

Voksenuddannelse var hovedsagelig sprogundervisning. De voksne skulle gøres fortrolige med det danske sprog, og dette gjaldt især skolebørnenes forældre. Der blev tilbudt danskurser

Fra 1950erne valgte de danske menigheder at skabe egne rammer om kirkelivet. Der blev indrettet kirkesale i de danske skoler, og enkelte steder blev der opført selvstændige danske kirker. I Sønder Brarup holdt den danske menighed først til i sognekirken, men da gebyrerne blev for høje, flyttede man over i skolebarakken. I 1957 fik skolen en ny stenbygning, og barakken blev overflødig. I stedet indrettede menigheden så hele den store barak til kirke, menighedssal og kirketjenerbolig. Den tidligere skolebarak blev indviet som "Johanneskirken" den 2. marts 1958.

Da benyttelse af sognekirkerne blev enten for vanskelig eller var uønsket, ydede Danmark rundhåndet støtte til, at mindretallets menigheder kunne få egne lokaler. Det gjaldt om at give de ofte ret uorganiserede danske menigheder mere fast struktur og hjemsted. Dansk Kirke i Udlandet gennemførte amtsindsamlinger i Danmark, som finansierede nye lokaler til flere menigheder, og fra 1961 kom der flere statsbevillinger til kirkebyggerier. Lyksborg fik sin egen danske kirke i 1954 – det var den første af de selvstændige danske stenkirker.

i de fleste distrikter. Det er dog svært at komme med et skøn på succesen. Beregninger fra historikeren Johan Peter Noack skønner, at kun ca. 10% af forældrene i Flensborg fulgte danskundervisning. I landdistrikterne var tilslutning efter hans skøn endnu lavere, så det lykkedes ikke at erstatte tysk med dansk som talesprog i mindretallet.

I 1950 fik sydslesvigerne så deres egen folkehøjskole. Den skulle oprindeligt placeres ved Sankelmark Sø tæt ved stedet, hvor træfningen i

1864-krigen havde fundet sted. Det forpurrede de tyske myndigheder ved at erklære stedet for fredet, kun for et par år senere at oprette en højskole drevet af den tyske grænseforening selv samme sted. Den danske højskole kom så til at ligge ved Jaruplund Sø og har siden været en fast bestanddel af det danske liv i Sydslesvig og velbenyttet mødested mellem sydslesvigere og rigsdanskere.

På vej til København-Bonn-Erklæringerne

Med forkyndelsen af den vesttyske grundlov den 23. maj 1949 og valget til en vesttysk forbundsdag den 14. august samme år, der så valgte en vesttysk regering under forbundskansler Konrad Adenauer i september, lå der igen en fungerende tysk stat ved Danmarks sydgrænse, om end den indtil 1955 kun rådede over begrænset udenrigs- og indenrigspolitisk suverænitet.

De første fem år efter oprettelsen af Forbundsrepublikken Tyskland var kendetegnet af en faktisk tilbagevenden til normale forhold ved den dansk-tyske grænse. Der var dog på dette tidspunkt endnu ikke tale om grænsepolitisk afspænding, tværtimod. Grænsekampen ulmede stadigvæk, og de uafklarede forhold omkring det danske mindretal i Sydslesvig forhindrede en stabilisering af grænsen. På dansk side var utilfredsheden med den tyske chikanepolitik og mindretallets vilkår stærk. Ved landdagsvalget i 1954 lykkedes det på trods af 42.242 danske stemmer ikke det danske mindretals parti SSW at overvinde 5%-spærregænsen. En omlægning af valgkredsene i Flensborg-området forhindrede dertil, at SSW vandt et kredsmandat, således at det danske mindretals parti nu i løbet af to år mistede både repræsentationen i den vesttyske Forbundsdag og i landdagen i Kiel. På den danske side af

grænsen havde det tyske mindretal derimod netop vundet et mandat i Folketinget med et stemmegrundlag på 9.271. Dette åbenlyse misforhold førte til sydslesvig-danske og rigsdanske protester overfor lands- og forbundsregeringen, de allierede magter og endda i Europarådet. Den danske regering var udsat for pres for at gøre noget ved sagen og arbejde for en forbedring af mindretallets vilkår. Af de traditionelle udenrigspolitiske grunde var Danmark dog ikke villig til at søge en forbedring for mindretallet gennem indgåelse af en formel, bilateral mindretalstraktat. Det ville blot give den vesttyske regering en uønsket mulighed for at blande sig i indre danske anliggender.

På samme tid var den vesttyske forbundsregering interesseret i at forholde sig til Forbundsrepublikkens nabolande og ikke mindst til Danmark blev normaliseret. Korea-krigens udbrud i 1950 førte til krav fra NATO-landene om et vesttysk forsvarsbidrag, og forbundskansler Konrad Adenauers politik sigtede på en integration af Forbundsrepublikken i den vestlige alliance. I denne situation var det påkrævet, at der blev fundet en løsning på de sydslesvigske problemer, ikke mindst af hensyn til Forbundsrepublikkens udenrigspolitiske renommé.

Den slesvig-holstenske regerings position var derimod langt mere fastlåst af de foregående års konfliktposition. Det skyldtes tre grundholdninger:

- det danske mindretal havde efter slesvig-holstensk opfattelse vokset sig unaturligt stort efter 1945, hovedsagelig på grund af Sydslesvig-hjælpen (»flæskedanskere«) og burde reduceres til dets »naturlige« størrelse,
- Danmark havde efter slesvig-holstensk opfat-

telse ikke opgivet målet om at genvinde Sydslesvig; den danske støtte til mindretallets kulturarbejde, først og fremmest oprettelse af danske skoler, blev opfattet som et instrument i denne revisionistiske politik,

- mindretalsspørgsmålet skulle løses ud fra gensidighedsprincippet i en bilateral traktat; under den forudsætning, at det danske mindretal afgav en loyalitetserklæring, lige som det tyske mindretal i Nordslesvig havde gjort det.

Ministerpræsidenten fra 1951-54, Friedrich Wilhelm Lübke, anså det i princippet som en af sine vigtigste opgaver at skabe et godt forhold til Danmark og at tilvejebringe ro i grænselandet. Men ikke mindst på grund af sit politiske bagland mente han, at mindretallet i en eller anden form måtte bekende sig til den i 1920 trukne grænse, før det var muligt at komme mindretallet i møde.

Det var under disse forudsætninger, drøftelserne der førte til København-Bonn Erklæringerne begyndte.

Bonn-København-Erklæringerne

Chancen for en nyordning kom i efteråret 1954. Vesttyskland søgte om optagelse i NATO. Det gav pludselig den danske stemme en vægt – for optagelsen krævede det danske Folketings samtykke. På et møde den 19. oktober 1954 gav Folketinget da sin tilslutning til, at udenrigsminister H.C. Hansen på det kommende NATO-rådsmøde skulle tiltræde Vesttysklands optagelse i forsvarsalliancen – men samtidig »fremføre de danske synspunkter vedrørende de dansk-sindede sydslesvigeres interesser«. Her var tale om et moralsk pres.

H.C. Hansen gik til arbejdet. Han satte sig i flyet til Paris og nævnte i sin tale de tyske myn-

Den endelige tekst til Bonn-Erklæringen blev færdiggjort den 28. marts 1955 i Bonn. Dagen efter ankom den danske stats- og udenrigsminister H.C. Hansen med flyveren og blev modtaget af forbundskansler Adenauer. Senere underskrev forbundskansleren Bonn-Erklæringen vedr. det danske mindretal i Tyskland, H.C. Hansen København-Erklæringen vedr. det tyske mindretal i Danmark. Derefter var der møde med pressen og til slut en festlig middag.

digheders hidtil lidet imødekommende holdning over for det danske mindretal. Han bragte også sagen frem for den tyske forbundskansler Konrad Adenauer – og så skete det afgørende: Kansleren lovede at tage sig af sagen, og han rettede henvendelse til den slesvig-holstenske ministerpræsident Kai Uwe von Hassel i Kiel.

Her kom det kort efter til forhandlinger mellem mindretallet og den slesvig-holstenske delstatsregering. Mindretallet fremhævede dets interesse i at generhverve en dansk repræsentation i landdagen, mens den nye ministerpræsident Kai Uwe von Hassel ville drøfte alle aktuelle problemer. Hermann Clausen nævnte muligheden for en valglovsbestemmelse i lighed med forbundsdagsvalgloven; von Hassel sigtede derimod på en bilateral traktat med Danmark. Han krævede også gensidighed med det tyske mindretal i

Nordslesvig, og han forblev stejl: kun hvis Danmark ville underskrive en gensidig mindretals-traktat kunne der være tale om fritagelse for spærregrænsen.

Den udenrigspolitiske konstellation betød imidlertid, at sagen blev løftet ud af hænderne på modvillige konservative kredse i Kiel. Fra dansk side var der store betænkeligheder ved at underskrive en mindretals-traktat med Tyskland. Det var primært frygten for en tysk indblanding i interne danske anliggender, der var årsag hertil. Den vesttyske regering var mere samarbejdsvillig. Den ville nødig blive udsat for et dansk veto ved Vesttysklands optagelse i NATO, ligesom den var interesseret i et godt ry som demokratisk land. Den 2. februar 1955 rettede Tyskland henvendelse til Danmark med forslag om forhandlinger om en mindretalsordning. Set med danske øjne kunne der blive tale om to ens erklæringer, hvor de to landes parlamenter tilsikrede de to mindretal grundlæggende borgerrettigheder. Spærregrænsen måtte falde bort, og skoleproblemerne måtte finde en løsning. I tiden 28. februar til 5. marts 1955 forhandlede på embedsmandsniveau. Den 28. marts blev resultatet nået i Bonn, og dagen efter, den 29. marts, blev resultatet stadfæstet. Forbundskansler Adenauer underskrev Bonn-Erklæringen vedr. det danske mindretal i Tyskland, statsminister H.C. Hansen underskrev København-Erklæringen vedr. det tyske mindretal i Danmark.

Den 31. marts forelagde von Hassel Bonn-Erklæringen for landddagen i Kiel. Dagen efter gjorde H.C. Hansen ligeså i Folketinget i København. I Forbundsdagen ventede fremlæggelsen til 6. juli. Allerede 31. marts var Bonn-Erklæringen blevet officiel ved trykning i det tyske justitsministeriums organ Bundesanzeiger.

Skepsis og håb omkring Bonn-Erklæringen 1955

I Tarup-lærerens dagbog aner man de fronter, som fandtes, da Bonn-erklæringen blev udformet:

“6/1: Nu har vi 42 elever i skolen, 1948 var der 157. Og så begynder vi året med glæde over, at det er tyskerne, der gør os uret og ikke omvendt! Det ser gråt ud for vort arbejde. Der mangler vilje til at gøre ret og skel hos vore modstandere. Nå, dem om det. Det kan nok skade os på kortere sigt. I det lange løb sejrer vi!

31/3: Fire gik til tysk skole. Skrædder Petersens to børn. Fordi han mener bedre at kunne arbejde, når børnene “sælges” til tysk skole.

31/12 Atter et år. Året har trods alt været et godt år. Men det er jo svært at besinde sig på, at vi skal til at være de små – en ussel lille landskole – en dansk skole, foragtet af de tyske.”

Kilde: Børge Krebs Lange, dagbog 1955. ADCB I 4.

Jyllands Posten var ikke imponeret over Bonn-Erklæringen:

“Det var med en Scenesættelse i den helt store Stil, at Danmark og Vesttyskland ikke underskrev en Mindretalsoverenskomst i Bonn. Man undgik Traktat eller Overenskomst og udvekslede i Stedet Erklæringer, som de to Regeringer hver for sig vil forelægge i deres Parlamenter. Heri opregnes, hvad Regeringerne “agter at gennemføre eller iagttage i den kommende Tid”. Det hele ser yderst tilforladeligt ud, men den tyske Erklæring indeholder ikke et eneste væsentligt punkt, som ikke i Forvejen er af finde den vesttyske Grundlov, den slesvig-holstenske Landsstatut eller i Kiel-Erklæringen. En stor Eventyrdigter er aktuel i disse Dage, og hele den velscenesatte Demonstration med de diplomatiske Artigheder og de store Ord, alt det, der dannede Svøb om det saare beskedne Indhold, bringer uvilkårligt Tankerne hen paa Kejserens nye Klæder.”

Kilde: Jyllands Posten 31. 3. 1955.

Ved forelæggelsen af Bonn-Erklæringen i landdagen i Kiel 31/3 søgte ministerpræsident von Hassel at berolige tysk utilfredshed. Men det gav ny næring til indgroet skepsis på dansk side: *“Så længe kravet om folkelig erobring opretholdes på dansk side, må man have særlig forståelse for, at vi, selv med fuld værdsættelse af de ved delegationsforhandlingerne opnåede resultater, ikke har anledning til på nogen måde at indskrænke vore bestræbelser for at befæste det tyske “Volkstum” og den fortsatte fremme af det tyske arbejde i grænselandet.”* Kilde: Grænsevagten 1955 s. 174.

Udenrigsministeriets direktør Niels Svenningsen fremhævede, at fremtiden afhang af den gode vilje: *“Jeg håber, at resultatet af disse forhandlinger i praksis vil vise sig at få den tilstræbte virkning. Alt afhænger jo, som det så ofte kom til udtryk under forhandlingerne, af den gode vilje. Vi kan jo kun håbe på at denne vil være tilstede hos de tyske myndigheder. For mig personlig var det en stor glæde at være med i disse forhandlinger, der jo på en måde blev en slags afslutning på forhandlingerne om genforeningsspørgsmål i 1921/22. Allerede dengang blev jo spørgsmålet om en mindretalstraktat rejst af tyskerne, men afvist fra dansk side.”*

Kilde: Niels Svenningsen til SSF-formand Niels Bøgh Andersen 12.5.1955. ADCB I 61 02.04-4.

Den danske stat ville ikke støtte skoleprojekter syd for linjen Slien-Dannevirke-Tønning i de første år efter krigen. Private støtteforeninger som Sydslesvigsk Udvalg og dens Ejderindsamling skaffede så de nødvendige penge til bl.a. skoler i Rendsborg, Drage og Vestermølle, med danske erhvervsvirksomheder og især skibsreder A.P. Møller som hovedsponsorer. For den ledende organisator, professor Lars Hansen Larsen, var skolerne en "Ejdervold" mod Tyskland og et skridt på vejen til den ønskede grænseflytning. Ejderskolen i Rendsborg blev åbnet i en barak i 1950 og stod fuldt udbygget som billedet i 1954 med omkring 260 børn. I 1969 blev de sydligste skoler overtaget af Skoleforeningen efter at det viste sig umuligt at indsamle de nødvendige driftsmidler fra privat hold. Først nu blev hele Sydslesvig én helhed – fremprovokeret af et privat skoleinitiativ.

Bonn-Erklæringen for det danske mindretal i Sydslesvig skabte en ny platform. Det afgørende var stadfæstelsen af sindelagsfriheden, retten til frit at bekende dansk sindelag, sprog og kultur – »Minderheit ist, wer will«. Myndighederne måtte hverken afprøve eller betvivle, hvem der tilhørte til mindretallet. Det var op til den enkeltes samvittighed, om man ville være dansk eller tysk i Sydslesvig. Ved siden af mindretalserklæringen afgav den vesttyske regering sammen med delstatsregeringen i Kiel en hensigtserklæring, at det danske mindretal snarest skulle fritages for 5% spærregrænsen ved landdagsvalg, at delstatens tilskud til de danske skoler snart igen skulle sættes op til 80% af de løbende udgifter pr. elev i delstatens offentlige skoler, og at det blev tilladt at oprette eksamensskoler inklusive et dansk gymnasium.

Nu gjaldt det om at omsætte disse meget alment principper til praktisk virkelighed.

Fra afgrænsning til medborgerskab 1955-2009

Jørgen Kühl

Årene mellem 1955 og 2009 udgør kun en begrænset del af den lange historie om det danske mindretal i Sydslesvig, og dog har næppe nogen anden periode bragt så grundlæggende ændringer som denne. I 1955 var der ikke meget i lokal-samfundet, der tydede på, at Bonn Erklæringens ord om et bedre samliv mellem flertal og mindretal skulle blive virkelighed. Mindretal og flertal stod stadig med indgroet skepsis over for hinanden, og lukketheden mellem parterne var betydelig. Overordnet set var viljen til at arbejde frem mod ligeberettigelse for mindretallet dog i vækst.

Endnu længe efter kunne der opstå situationer, som gav mindretallet anledning til at gøre opmærksom på uløste problemer. Et eksempel er mindretallets demonstration foran den slesvigholstenske landdag i Kiel den 10. december 1997, som ses på siden forud. Med flag, bannere, trommer, fløjter og sange demonstrerede godt hvert tiende medlem af det danske mindretal mod ensidige nedskæringer i tilskuddet til de danske mindretalsskoler og for ligestilling og økonomisk støtte. På protestbannerne stod der bl.a. "Wir sind zwar eine Minderheit, aber nicht minder Wert" – ganske vist er vi et mindretal, men ikke mindre værd – og "Lad os leve".

Det var første gang, at det danske mindretal markerede sine krav i form af en stor offentlig demonstration, og det vakte megen opmærksomhed hos partierne i landdagen og i medierne. Der blev således bl.a. berettet om tyske landdagsmedlemmers vrede over at blive mødt af dannebrog og protesttilråb foran delstatsparlamentet. En socialdemokratisk statssekretær (viceminister) brugte under demonstrationen en uheldig formulering om "tyske skattepenge til danske skoler".

Ikke desto mindre foregik der i disse år en bemærkelsesværdig ændring. Godt hjulpet af udviklingen i ind- og udland pressede flertalspolitikere og nye generationer i mindretallet på for at få gjort op med tidligere tids berøringsangst mellem flertal og mindretal. Efterkrigstidens flugt fra det tyske samfund ind i mindretallet blev afløst af nye generationer af tyskere, som så supplerende værdier i et liv med kontakt til begge de gamle hovedkulturer i grænselandet. Mindretallet fik en betydelig tiltrækningskraft. Stadig mere fandt det officiel anerkendelse, at samfundet har en forpligtelse over for mindretallet – og at det kun kan overleve med en vis grad af positiv særstilling. Mindretallet nød godt af den stadige forbedring af forholdet mellem de to lande Danmark og Tyskland og intensiveret internationalt samarbejde, og det gav medvind, at mindretallemner fik stadig større betydning på europæisk plan. Ofte og oftere blev mindretallet omtalt som en "europæisk model" og "merværdi" for fællesskabet, og det kom i et helt nyt samarbejde med grænselandets andet store mindretal, det tyske nord for landegrænsen. Mindretallet blev ikke længere udelukkende betragtet som historisk betinget dansk forpost i et fremmed Tyskland. Mindretallet vedkendte sig mere og mere officielt, hvad det altid havde været: en særlig sydslesvigsk danskhed. Fra en stilling i skuffet udelukkelse førte udviklingen mindretallet frem mod en stilling i anerkendt medborgerskab. Men dermed blev også kravet til at besinde sig på sin særlige identitet og fastholde det danske sprog, kultur og sindelag dobbelt påtrængende. Mindretallet blev et identitetslaboratorium.

Tilbagegang, stabilisering og fremgang 1955-1989

I løbet af 1955 blev de konkrete løfter og hensigtserklæringer, der var nedfældet i København-Bonn Erklæringerne af 29. marts 1955, realiseret. 5%-spærregrænsen ved landdagsvalg i Slesvig-Holsten blev ophævet for nationale mindretalspartier. Der blev fundet en løsning for anerkendelsen af danske mindretalsskoler som eksamensskoler. Nu var turen så kommet til at formidle budskabet om ligestilling, fredelig sameksistens og ønsket om afspænding videre til befolkningerne i grænseregionen. Det gjaldt både mindretal og flertal.

Fornyset repræsentation i landdagen

Selv om SSW nu blev fritaget fra spærregrænsen, ville det danske mindretal først få mulighed for igen at blive repræsenteret i landdagen efter næste valg i 1958. Samtidig stod det soleklart, at SSW ikke skulle gøre sig forhåbninger om to rådgivende landdagsmedlemmer i den mellemliggende periode. Landsregeringen tilbød et "Beirat", men det danske mindretal afviste forslaget. I stedet blev SPD's forslag om et parlamentsudvalg gennemført. Den 13. september 1955 blev et udvalg for det danske mindretals anliggender nedsat. Det bestod af 13 landdagsmedlemmer, der repræsenterede partierne i landdagen, og to sagskyndige SSW-repræsentanter. Det var dog kun landdagsmedlemmerne, der fik stemmeret. Det danske mindretal udpegede veteranen Samuel Münchow og Berthold Bahnsen, der samtidig skulle varetage frisernes interesser. I begyndelsen arbejdede det ny udvalg efter hensigten; men det viste sig hurtigt, at det på ingen måde kunne erstatte landdagsrepræsentationen. I 1955 og 1956

blev der afholdt i alt fire møder i udvalget, men intet i 1957. Det danske mindretal indstillede reelt sin medvirken i denne overgangsløsning. I stedet gjaldt det om at markere SSW som et parti, der kunne genvinde landdagsmandaterne i Kiel.

Det såkaldte Kontaktudvalg/Verständigungsausschuss fik lov til at overleve frem til landdagsvalget i 1958, og var det eneste, som i en overgangsperiode blev bevaret, da landdagen i 1955 besluttede at ophæve Kiel Erklæringen. Denne var ifølge landsregeringen blevet betydningsløs som følge af Bonn Erklæringen. Det danske og nationalt-frisiske mindretal protesterede energisk imod ophævelsen, ikke mindst fordi Bonn Erklæringen ikke indeholdt nogen bestemmelser med hensyn til kirkelige forhold og friserne. Protesterne viste imidlertid ingen virkning.

Ved landdagsvalget i 1958 fik SSW i alt 34.136 stemmer. Det var på grundlag af fritagelsen fra spærregrænsen tilstrækkeligt til valg af to landdagsmedlemmer: Münchow og Bahnsen kunne dernæst atter deltage i det politiske liv på lige fod med de øvrige medlemmer af delstatsparlamentet. I mellemtiden var der sket en klar forbedring af forholdet mellem mindretal og flertal. SSW fik tildelt gruppestatus, selv om det kun var repræsenteret med to personer. Dette ændrede imidlertid ikke ved, at SSW befandt sig i fortsat tilbagegang. Ved det følgende landdagsvalg i 1962 gik SSW tilbage til 26.900 stemmer – og landdagsgruppen blev reduceret til én. Selv om det ved de følgende gik yderligere tilbage, og SSW i 1971 kun opnåede 19.720 stemmer, var det ikke desto mindre muligt at fastholde det ene landdagsmedlem.

Samuel Münchow på talerstolen i landdagen i Kiel. Hans første periode som landdagsmand 1946-54 var præget af den skarpe konfrontation. Da spærregrænsen var ophævet, og Münchow igen indtog sin plads i årene 1958-1962, var tonen blevet en anden. Han og kollegaen Berthold Bahnsens indlæg blev nu mødt med større velvilje, og den danske tomandsgruppe fik tilkendt gruppe- eller fraktionsrettigheder og kunne deltage i alle udvalgsmøder som rådgivende medlemmer.

Karl Christiansen og sønnen Jens fotograferet på en udflugt i Bonn-årene. Christiansens ansættelse som mindretals-presserepræsentant i Bonn 1960-63 var et skridt på vejen til at mindretallet kunne opnå en mere permanent repræsentation tæt på forbundsregeringen. En sådan blev virkelighed, da et mindretalssekretariat i Berlin blev oprettet i 2005. Også sønnen var på vej. Omkring 40 år senere, i 2001, blev han generalsekretær i Sydslesvigsk Forening.

Mindretallet og forbundspolitikken

SSW havde været repræsenteret i den første forbundsdag i årene 1949-53. Hermann Clausens forbundsdagsmandat gik tabt ved valget i 1953, og selv om SSW opstillede til Forbundsdagen i 1957 og 1961, lykkedes det aldrig at komme i nærheden af et mandat. Efter forbundsdagsvalget i 1961 besluttede SSW derfor ikke længere at deltage i valg på forbundsplan. Denne beslutning er blevet opretholdt frem til 2009, selv om spørgsmålet blev sat på partiets dagsorden i anden halvdel af 1990'erne pga. stemmefremgangen.

Senest med Bonn Erklæringen i 1955 stod det klart for det danske mindretal, at en repræsentation tæt på forbundsregeringen ville være en fordel. I 1958 tog SSW og SSF – efter et forudgående udspil fra en tysk politiker – derfor kontakt til den vesttyske regering for at sondere stemningen over for en formel mindretalsrepræsentation i Bonn. Udgangspunktet var en egentlig repræsentation. Den vesttyske regering var også positiv, og der blev indledt forhandlinger om emnet. I 1959 udtrykte regeringen i København imidlertid sin skepsis over for en sådan mindretalsrepræsentation. Der kan gisnes om, at dette skete ud fra en forventning om, at det tyske mindretal ville gøre krav på en tilsvarende ordning, hvilket var blevet afvist under forhandlingerne, der førte frem til København-Bonn Erklæringerne. Den danske regering støttede til gengæld tanken om en presserepræsentant, som samtidig kunne dække forbundspolitikken for mindretallets aviser. SSW og SSF gik med på denne ordning, der formelt skulle finansieres via støtten til Flensburg Avis. Den erfarne journalist Jacob Kronika blev udpeget til posten som presserepræsentant, som han tiltrådte 15. august 1959. Allerede året efter blev han dog udpeget til ny chefredaktør for Flensburg

Avis. Hans afløser i Bonn blev journalisten Karl Christiansen, der fungerede som SSW/SSF-repræsentant fra august 1960 og frem til udgangen af april 1963. Herefter besluttede SSW og SSF ikke at genbesætte stillingen.

Dette skyldtes til dels en udvikling, der pegede i retning af et kontaktudvalg mellem mindretallet og den vesttyske regering. I begyndelsen af december 1964 meddelte SPD-forbundspolitikeren Hermann Schmitt-Vockenhausen overraskende, at indenrigsudvalget ville nedsætte en permanent arbejdsgruppe for mindretalsspørgsmål. Baggrunden var, at der i København på samme tid blev forhandlet om et udvalg, der skulle erstatte det tyske mindretals parlamentariske repræsentation, efter at Slesvigsk Partis folketingsmandat var gået tabt.

Gennembruddet kom, da den danske regering i foråret 1965 nedsatte Kontaktudvalget for det tyske mindretal. Den ensidige gensidighed i mindretalspolitikken – der senest var blevet understreget med København-Bonn Erklæringerne – satte skub i udviklingen i Bonn: Allerede den 2. juni 1965 besluttede den vesttyske regering, at der i lighed med det ny udvalg for det tyske mindretal skulle oprettes et kontaktudvalg for det danske mindretal. Mindretallet tog imod den udstrakte hånd, og den 1. juli 1965 blev det ny kontaktudvalg med den officielle tyske betegnelse “Beratender Ausschuss für Fragen der dänischen Minderheit” konstitueret på et møde i Bundeskanzleramt i Bonn. Heri deltog også den vesttyske kansler Ludwig Erhard, der påskønnede den fundne løsning, som han tilmed tillagde betydning som europæisk model for løsningen af mindretalsspørgsmål.

Det nye kontaktudvalg blev i vedtægterne klart defineret som erstatning for SSW's repræsenta-

tion i Forbundsdagen. Udvalget skulle behandle alle spørgsmål, der måtte være relevante for det danske mindretal. Konkret blev det placeret under forbundsindenrigsministeriet. Det kom til at omfatte tre repræsentanter for SSW, hvor det ene medlem dog traditionelt indstilles af SSF. Ud over mindretallets repræsentanter omfatter udvalget repræsentanter for indenrigsministeriet, to repræsentanter for hvert af partierne i Forbundsdagen samt en repræsentant for delstatsregeringen i Kiel.

Kontaktudvalget har – efter nogle startvanskeligheder i 1966-67 – lige siden fungeret som forum for en institutionaliseret dialog mellem det danske mindretal og den tyske forbundsregering. Denne dialog er dog overvejende af gensidigt informerende karakter. Dette skyldes især, at mindretalsanliggender i den tyske føderale statsmodel henhører under delstaterne. Som sådan er det regeringen i Kiel, som er primært ansvarlig for det danske mindretal.

SSW bliver selvstændigt

SSW var siden 1948 det danske (og nationalt-frisiske) mindretals politiske parti. Fra første færd fandtes der et nært samarbejde mellem SSW på den ene og den kulturelle mindretalsorganisation SSF på den anden side. Det var SSF's generalsekretær, der skrev SSW's første partiprogram. SSF-folk var politisk aktive inden for SSW på mange forskellige niveauer – og omvendt. Selv om der formelt fandtes en arbejdsdeling mellem SSW og SSF, hvor partiet tog sig af politikken, mens SSF stod for det kulturelle samt båndene til Danmark, var virkeligheden langt mere sammenvævet. Der blev afholdt fælles møder mellem SSF's forretningsudvalg og SSW's landsstyrelse. Reelt var det dog den kulturelle forening, der be-

stemte. Således blev det politiske arbejde underordnet det samlede mindretalsarbejde. SSW var afhængig af SSF – organisatorisk og finansielt. Selv om SSW havde sit eget landssekretariat og en fuldtids landssekretær, var partiets økonomiske situation særdeles vanskelig. Landssekretariatet var i 1948 blevet placeret i Slesvig; men i 1957 blev det flyttet til Flensborg og anbragt i samme bygningskompleks, hvor SSF havde til huse.

SSW rådede ikke over tilstrækkelige midler til at pleje kontakten til sine vælgere mellem de enkelte valg. Det var først i 1957/58, at SSW fik en eksplicit andel af den danske støtte – og det var først i 1960, at SSW fik udbetalt denne støtte af SSF som en slags bloktilskud til egen disposition. Selv om SSW og SSF således nærmest var forbundne kar, havde de hver sit særpræg. SSF's in-

Kontaktudvalget til møde 18. marts 1966. Fra venstre danskerne Ernst Meyer, Karl Otto Meyer, generalsekretær Hans Ronald Jørgensen og landdagsmand Berthold Bahnsen, derefter de tyske politikere Schmitt-Vockenhausen (SPD) og Will Rasner (CDU).

SSW lagde i sine valgplakater vægt på det nordiske budskab. Her udtrykt af de fem nordiske svaner på en plakat fra forbundsdagsvalget 1957.

terne sprog var dansk, SSW's organisatoriske sprog var frem til 1960'erne tysk. Det var først, da landssekretær Hermann Bornholdt blev pensioneret i 1966, at det politiske organisationsprog blev dansk. Protokollen fra SSW's landsmøder blev dog først skrevet på dansk fra 1969. Dette sproglige skift på øverste organisatoriske niveau skyldtes især Karl Otto Meyer og Bornholdts efterfølger som landssekretær: Paul Hertrampf. Ude i de enkelte distrikter var situationen hyppigt en anden, og den dag i dag findes der SSW-distrikter, hvor formænd, bestyrelsesmedlemmer eller lokale kommunalbestyrelsesmedlemmer ikke taler dansk.

Samarbejdet mellem SSW og SSF blev formaliseret i 1958, da de to organisationer besluttede, at formanden for den ene skulle være født næstformand i den anden organisation. Frem til 1968 blev det således vedtægtsbestemt, at SSF's formand skulle være næstformand for SSW – og omvendt. Det var først, da en ny vesttysk partilov blev vedtaget, at denne ordning måtte ophøre. Selv om det organisatoriske samarbejde således var blevet cementeret, foregik der på samme tid en proces, der efterhånden førte til, at SSW blev mere selvstændig i forhold til den kulturelle forening. Friedrich Mommsen, der efterfulgte Hermann Clausen som landsformand og fungerede som sådan i tiden 1956-60, iværksatte en nyorganisering med bl.a. en særlig kommunalpolitisk sekretær. Da Mommsen gik af som formand i 1960, gav han i sin afskedstale udtryk for ønsket om større selvstændighed. Hans efterfølger fra 1960, Karl Otto Meyer, fortsatte og forcerede denne linje. Han var modstander af alle forsøg på en sammenlægning af de to organisationer. I 1966 gik SSW's landssekretær som nævnt på pension, og i denne anledning blev det endnu

engang diskuteret, om de to organisationer skulle lægges sammen med én generalsekretær, men med en sekretær med ansvar for det politiske arbejde. Meyer insisterede imidlertid på, at SSW skulle bevare sin selvstændighed og derfor også have sin egen landssekretær. Det blev Paul Hertrampf, som hidtil havde været videnskabelig assistent for landdagsmanden Bahnsen. Dermed blev det afgørende slag vundet for SSW.

I 1968 resulterede den ny vesttyske partilov så i, at SSW og SSF blev separeret i organisatorisk henseende. SSW blev en selvstændig organisation, som dog – selv om der fra tid til anden er kurrer på tråden – fortsat samarbejder med SSF. Således fungerer SSF's amtssekretariater også som regionale SSW-sekretariater, og SSF indstiller fortsat én kandidat af de tre, som SSW udpeger til kontaktudvalget mellem partiet som mindretallets repræsentant på den ene og den tyske forbundsregering på den anden side.

Ny SSW-kurs

Med Karl Otto Meyers valg til formand i 1960 blev kursen i SSW's politik lagt mere offensivt. Meyer var en udfarende formand, der supplerede Berthold Bahnsens parlamentariske indsats som eneste SSW-repræsentant i landdagen. Bahnsen var friser, moderat borgerlig og tilhænger af europæisk samarbejde, mens Meyer var dansk, stod til venstre for midten og særdeles skeptisk over for den europæiske integration. Som sådan supplerede de to politikere hinanden. I Kiel forsøgte Bahnsen at opnå politisk indflydelse, hvor det måtte være muligt. Samtidig afstod han dog fra at udnytte sit mandat til det yderste. Hans politiske maksime var, at han hverken ville støtte eller omstyrte den siddende regering. Derimod opnåede han stor anseelse hos de øvrige land-

dagspartier. Hans indsats blev udmøntet i konkrete tilskud til det danske mindretal. Derudover argumenterede han vedholdende for øget erhvervspolitisk støtte fra Kiel og Bonn til Sydslesvig. Dette ønske har været en rød tråd i SSW's regionalpolitiske profil frem til i dag. Selv om Bahnsen kunne opnå en række konkrete resultater i Kiel, blev kontakten til SSW's ledelse mindre intens. Bahnsen måtte hyppigt sende afbud til forretningsudvalgsmøder og blev i stedet repræsenteret af sine videnskabelige assistenter. Dermed tilkom der Karl Otto Meyer en større rolle i forbindelse med udformningen af den overordnede politiske kurs. Det førte bl.a. i 1968 til dannelsen af et såkaldt "skyggekabinet", hvor en række SSW-politikere fik ansvaret for de centrale politiske områder.

Forinden var SSW's partiprogram blevet grundigt revideret. Det oprindelige program fra 1948 var ikke længere tidssvarende. Det primære krav om etableringen af et separat land Sydslesvig havde i lang tid været illusorisk. I 1966 vedtoges derfor et nyt rammeprogram, hvori en række overordnede målsætninger for samfundet blev defineret. SSW blev eksplicit defineret som dansk og frisisk mindretalsparti. Målet for dets politiske arbejde var et samfund, der på flest mulige områder skulle ligne de nordiske velfærdssamfund. Konkret betød det, at SSW i de følgende 15 år tog udgangspunkt i den politiske konsensus (hhv. fortolkningen af denne) i Danmark, og partiet forsøgte at overføre denne til Vesttyskland. Med udgangspunkt i det ny rammeprogram definerede Meyer en ny, offensiv målsætning: SSW skulle arbejde ekspansivt og være ekspansiv. SSW skulle gå efter ny vælgere, vinde ny tilslutning og tilstræbe større stemmetal frem for som hidtil blot at forsøge at dæmme op for tilbagegangen.

Målsætningen var én ting, realiteten en anden. I første omgang fortsatte tilbagegangen: Ved kommunevalget 1970 skrabede SSW bunden med 21.800 stemmer. Ved landdagsvalget i april 1971 faldt stemmetallet for første gang til under 20.000. Med 19.700 stemmer lykkedes det dog for SSW at bevare mandatet i Kiel. Berthold Bahnsen blev genvalgt. Da han uventet døde i oktober 1971, overtog Meyer efter nogen tøven pladsen i landdagen, men fortsatte som SSW-landsformand frem til 1975, da Gerhard Wehlitz tog over. Nu fik Meyer mulighed for helt og aldeles at lægge den politiske kurs. Det skal dog pointeres, at der ikke var tale om noget brud, men om kontinuitet ud fra andre prioriteringer. Han valgte en anden politisk stil end Bahnsen. Meyer var mere direkte og kompromisløs i sin argumentation, og han hævdede de nordiske principper. Samtidig gjorde han det klart, at SSW også ville tage stilling til de tysklands- og storpolitiske problemstillinger, der trængte sig på. Meyer bakkede op om SPD-forbundskansler Willy Brandts østpolitik, men afviste samtidig selv samme regerings forholdsregler imod politisk ekstremisme, det såkaldte "Berufsverbot". Desuden gik han imod et andet af tidens store emner: atomkraften. Centralt stod dog fortsat de klassiske SSW-emner: mindretallets status og regionalpolitik til gavn for Sydslesvig. Denne klare politiske profil blev mødt af kritik navnlig fra konservative delstatspolitikere. Samtidig var den dog med til at give SSW et nyt image, som blev attraktivt for vælgere uden tilknytning til det danske mindretal.

SSW fulgte med tidens udvikling. I 1981 førte det til vedtagelsen af et nyt rammeprogram, der i endnu mere udpræget grad end 1966-programmet definerede konkrete politiske målsætninger.

Plakaten fra sidst i 1950'erne udtrykker SSWs forbilleder i de nordiske samfund.

I ministerpræsident Uwe Barschels periode fra 1982 oplevede mindretallet langt om længe imødekommenhed over for flere af de gamle krav. I sine taler bekendte Barschel sig til ligeret og ligestilling, og han optog nærmere kontakter til mindretallet. Her er han sammen med SSW-formand Gerhard Wehlitz på vej til møde på Kaj Munk Skolen i Kappel 11. september 1985. Det var første gang, en slesvig-holstensk ministerpræsident talte ved et SSW-møde.

SSW var dog fortsat og eksplicit det danske mindretals og de nationale friseres politiske repræsentation, der fremhævede princippet om ikke-diskrimination af mindretal og krævede ligestilling af alle sprog og kulturer i Sydslesvig. Store dele af programmet omhandlede konkrete sager såsom fredspolitik, økonomi og arbejdsmarked, energi- og miljøpolitik. Det er blevet vurderet, at det nye program banede vejen for, at SSW kunne indtage rollen som protestparti på venstrefløjen.

Karl Otto Meyer havde et anspændt forhold til den konservative slesvig-holstenske ministerpræsident Gerhard Stoltenberg. Dette gjorde det vanskeligt for SSW at komme igennem med sine mærkesager. Det gjaldt ikke mindst ønsket om, at delstatens tilskud til det danske og frisiske mindretal, herunder navnlig tilskuddet til de

danske skoler, skulle øges. I årene efter Bonn Erklæringen i 1955 var tilskuddet til de danske mindretalsskoler øget til 80% af gennemsnitsomkostningerne pr. elev i de offentlige skoler. Denne sats blev fastholdt i de følgende år. Fra og med skoleåret 1974-75 blev tilskudssatsen til gymnasieelever på det danske mindretalsgymnasium Duborg-Skolen dog hævet til 85%. I 1978 blev også tilskuddet til de øvrige elever i de danske skoler fastlagt til 85% af gennemsnitsomkostningerne pr. elev i de offentlige skoler. SSW's forslag om en ligestilling mellem mindretalsskolerne og de offentlige skoler lod sig dog ikke gennemføre, selv om der forekom positive signaler, f.eks. i form af byggetilskud til Duborg-Skolen i Flensborg.

Ny mindretalspolitik i Kiel

Der skulle gå yderligere en årrække, førend isen blev brudt. Da ministerpræsident Gerhard Stoltenberg i efteråret 1982 blev forbundsminister i Bonn, blev Uwe Barschel valgt til ny ministerpræsident i Kiel. Dermed skete der en omlægning i mindretalspolitikken, der blev mere imødekomende og positiv. Konkret betød det, at SSW's krav om en formel ligestilling på skoleområdet blev realiseret: I 1985 besluttede delstatsregeringen, at Slesvig-Holsten fremover ville yde 100% af de gennemsnitlige udgifter til elever i offentlige skoler som tilskud til eleverne i de danske mindretalsskoler. Selv om der således var tale om en formel ligestilling, kunne det øgede delstatstilskud langt fra dække de reelle udgifter til de danske mindretalsskoler. Ligestillingen gjaldt kun de direkte undervisningsrelaterede udgifter. Elevtransporten var således ikke omfattet. Her var mindretallets skoler afhængige af velvilje fra kommunerne og kredsene. Således skulle der et

dansk statstilskud i omtrent samme størrelsesorden til for at sikre driften af de danske skoler.

Ikke desto mindre var der sket en afgørende tilnærmelse og positiv udvikling på det mindretalspolitiske område. Dette blev klart påskønnet af SSW. Tidligere tiders hårde konfrontation var ved at blive afløst af en konstruktiv dialog og samarbejde. Parallelt med den nyformulerede slesvig-holstenske grænselands- og mindretalspolitik kunne SSW som parti ved kommune- og landdagsvalgene nyde godt af, at Danmark, dansk og nordisk kultur blev stadig mere populære størrelser blandt ikke mindst veluddannede tyskere. Det resulterede i stemmefremgang fra midt i 1980'erne. Denne udvikling fortsatte og blev forstærket efter regeringsskiftet i Kiel i 1988, hvorefter SSW aktivt samarbejdede med den ny socialdemokratiske delstatsregering omkring en lang række sager.

Forinden udspillede den såkaldte Barschel-skandale sig i Kiel i forbindelse med landdagsvalget i september 1987. Skandalen resulterede i Barschels afgang og beslutning om, at et nyt landdagsvalg skulle afholdes i foråret 1988, hvilket igen resulterede i, at SPD kom til magten i Kiel. I mellemtiden blev der sat fokus på Karl Otto Meyer, der blev landskendt i Vesttyskland, idet han med sin stemme var afgørende for, hvorvidt der kunne vælges en ny ministerpræsident, efter at Barschel var trådt tilbage i slutningen af september 1987. Ledende konservative tyske forbundspolitikere fremsatte kritiske udsagn om Meyers rolle, hvilket imidlertid blot bidrog til at øge hans anseelse og forstærkede mediernes søgelys. Samtidig skabte det yderligere sympati og opbakning i vælgerskaren, hvilket ved landdagsvalget i maj 1988 blev udmøntet i stemmefremgang, alt imens SPD vandt et absolut flertal.

Til valgkampen i 1988 udviklede SSW-U en utraditionel valgplakat med henrydning til en samtidig biografifilm. Karl Otto Meyer står med en påskeblomst foran landdagen i Kiel og præsenteres som "der Unbestechliche" (den ubestikkelige). Valget indbragte SSW en pæn fremgang til over 26.000 stemmer.

Disse begivenheder kan dog ikke bortlede fra, at der forinden i løbet af 1980'erne var blevet foretaget en betydningsfuld og eftertrykkelig omlægning af den slesvig-holstenske mindretalspolitik, og at ministerpræsident Uwe Barschels kurskifte var blevet bifaldet på tværs af partierne i landdagen. Dette kom tillige til udtryk ved, at landdagen i november 1985 anmodede om, at delstatsregeringen i hver valgperiode skulle aflægge en beretning over det danske mindretal i Slesvig-Holsten og det tyske mindretal i Danmark. Den første mindretalsberetning blev præ-

Valgplakater forud for 1988-valget, som førte Björn Engholm til posten som ministerpræsident i Slesvig-Holsten.

senteret og drøftet i landdagen i oktober 1986. Her fremgik der trods forskellige opfattelser principiel enighed på det mindretalspolitiske område. Da beretningen og landdagsdebatten efterfølgende blev udgivet i en særskilt publikation, fremhævede landdagspræsidenten Rudolf Titzck i sit forord, at ånden i Kiel Erklæringen og København-Bonn Erklæringerne lever. I juni 1987 fulgte en rapport om frisisk sprog og kultur. I januar 1992 blev der fremlagt en beretning, der omhandlede alle tre mindretal i tidsrummet 1988-1992. Da den tredje mindretalsberetning blev fremlagt i januar 1996, omfattede den foruden de tre førnævnte mindretal tillige de tyske sigøjnere: sinti og roma i Slesvig-Holsten. Dermed kom den slesvig-holstenske mindretalspolitik eksplicit til at omfatte disse fire traditionelle mindretalsgrup-

per. SSW spillede en vigtig rolle for beslutningen om at aflægge disse mindretalsberetninger, hvis udvikling siden den første rapport i 1986 samtidig vidner om en positiv udvikling på mindretalsområdet i Slesvig-Holsten. Dette blev understreget af, at den ny SPD-delstatsregering i 1988 tillige udpegede en særlig grænselandskommitteret, som siden blev til en decideret mindretalskommitteret.

Også i andre henseender kunne det ses, at forholdet mellem det danske mindretal og delstaten var under hurtig bedring. Under landdagsdebatten om den første mindretalsberetning i 1986 blev det bl.a. drøftet, hvorvidt tyske officielle repræsentanter ville kunne blive inviteret til de danske årsmøder i Sydslesvig. I 1987 overbragte Flensborgs overborgmester en hilsen på årsmødet, og i 1989 var tiden moden til, at den daværende ministerpræsident Björn Engholm den 5. juni kunne holde tale på friluftsmødet i Flensborg. Siden er det blevet tradition, at repræsentanter for lokalsamfundet og delstaten og også forbundsmyndigheder deltager aktivt i årsmøderne med hilsener og indlæg.

Mindretalsparagraf i delstatsforfatningen 1990

I 1990 fik delstaten Slesvig-Holsten en ny delstatsforfatning. Her blev mindretallene tilgodegivet, ligesom det havde været tilfældet i de foregående vedtægter fra 1949. I 1949-tekstens artikel 5 var princippet om fri bekendelse til nationalitet og kultur fastslået, og det var konstateret, at dette ikke fritager fra de almindelige statsborgerlige pligter. Heraf fremgår tillige, at kun tyske statsborgere anerkendes som medlemmer af mindretallet. 1990-forfatningen udbyggede hensigtserklæringerne med henblik på mindretallene. Artikel 5 fastslog herefter:

(1) Bekendelsen til et nationalt mindretal er fri; den fritager ikke fra de almindelige statsborgerlige pligter.

(2) Den kulturelle egenart/særpræg og nationale mindretals og folkegruppers politiske participation står under Landets, kommunernes og amternes beskyttelse.

Det nationale danske mindretal og den frisiske folkegruppe har krav på beskyttelse og støtte/fremme.

Fra SSW's side var der forinden blevet udtrykt ønske om en mere vidtgående ordning med påbud om ligestilling af tysk, dansk og frisisk og en fastskrivning af SSW's fritagelse fra spærregrensen på 5%. Dertil kom forslag om, at det skulle indgå eksplicit, at de danske mindretalsskoler skulle støttes på samme måde som offentlige skoler. Endvidere kom der forslag om større nærdemokrati og mulighed for folkeafstemninger. Det lykkedes imidlertid ikke at få tilskuddet til mindretalsskolerne medtaget i forfatningen. Ikke desto mindre var nyformuleringen af artikel 5 et stort mindretalspolitisk fremskridt.

Danske eksamensskoler

Fra og med 1955 blev tilskuddet til de danske skoler som nævnt hævet til 80% af gennemsnitsomkostningerne i de offentlige skoler. Dermed blev det ene skolarelevante løfte i Bonn Erklæringen indfriet. Næste skridt gjaldt anerkendelsen som eksamensskoler.

Hidtil havde afgangseksaminerne fra de danske mindretalsskoler kun været anerkendte i Danmark. Det gjaldt også det private studenter-

kursus på Duborg-Skolen, hvor undervisningen blev påbegyndt i 1948, og de første studenter blev udklækket i 1951. Forhandlinger med delstatsregeringen i Kiel om ordning af skoleforholdene begyndte i marts 1955 og fandt sted i en meget positiv ånd. Forhandlingerne mandede ud i anerkendelse af eksamensretten ved Duborg-Skolen og Christian Paulsen-Skolen i Flensborg samt Ansgar-Skolen i Slesvig. Anerkendelsen blev knyttet til, at skolerne, herunder også gymnasiet, skulle følge de bestemmelser, der gjaldt for privatskoler i Slesvig-Holsten. Dansk ville dog fortsat være undervisnings- og eksaminationssprog. I foråret 1956 blev strukturen på de tre nævnte skoler tilpasset de tyske regler. Samtidig blev der efter forældreønske dog oprettet en dansk mellem-skole- og realskolelinje på Gustav Johannsen-

Mindretal og flertal vovede sig tættere på hinanden i 1980'erne. Her er landdagens vicepræsident og SPD-fraktionens mindretalspolitiske ordfører Kurt Hamer på talerstolen i det danske forsamlingshus "Valsbølhus" i januar 1984. Det var første gang, en prominent tysk politiker var taler i et dansk-sydslesvigsk forsamlingshus.

De første studenter fra Duborg-Skolen med en eksamen, som var fuldgyltig både i Danmark og Tyskland, blev udklækket i 1959. Året forinden blev der dimitteret 2 Duborg-elever med en dansk anerkendt studentereksamen. Det blev tradition, at de nye studenter blev ønsket til lykke af den danske generalkonsul i embedsboligen. Her hilser professor Troels Fink, generalkonsul 1959-75, på tre af de unge.

Skolen i Flensborg, hvor de danske regler fortsat gjaldt. Tilsvarende var det tilfældet i Tønning og Husum. De første eksaminer efter de nye regler blev afholdt i foråret 1958: Det første hold realister tog deres eksamen på Duborg-Skolen og Christian Paulsen-Skolen. Ansgar-Skolen fulgte efter i 1959. I 1959 blev de første studenter dimitteret med tysk anerkendt eksamen.

Eftersom de danske skoler nu kunne give tysk- anerkendte eksaminer, var der ikke længere substans bag en del danske sydslesvigeres beslutning om at lade deres børn gå i offentlige skoler for at få en anerkendt eksamen. På denne baggrund besluttede SSF i 1958 at revidere sine optagelses- bestemmelser ved at fastskrive, at SSF-medlem- mer var forpligtet til at sende deres børn i danske skoler. Denne sammenkobling af dansk skole- gang og medlemskab afstedkom en del offentlig diskussion i danske medier, hvor enkelte debattø-

rer så SSF's nye krav som brud med dansk skole- syn og i strid med forældreretten. SSF's formand Hermann Tychsen slog imidlertid på et hovedsty- relsesmøde den 20. maj 1958 fast, at det ikke var andet end en skærpelse af en hidtil gældende for- pligtelse, som samtlige medlemmer i Sydslesvigsk Forening var gået ind på, da de indmeldte sig.

Dermed indførte SSF i 1958 obligatorisk dansk skolegang for børn af SSF-medlemmer. Omvendt fandtes der imidlertid ikke noget obligatorisk SSF-medlemskab for de forældre eller værger, som valgte dansk skolegang for deres børn, selv om skolelederne som regel indtrængende opfor- drede til, at valget af skole blev fulgt op af opbak- ning om de andre danske aktiviteter i Sydslesvig. Imidlertid medførte den nye regel ikke nogen sta- bilisering, endsige vækst i elevtallet. Tværtom vedblev såvel elevtallet som medlemstallet i SSF at falde. Efter Bonn Erklæringen syntes mindre- tallets aktiviteter at være fanget i en negativ spi- ral, der gjorde sig gældende inden for kultur, po- litik og skoleområdet. Der var grund til pessimis- me på de indre linjer.

Derimod lå antallet af danske børnehavebørn meget stabilt, hvilket frem for alt skyldtes en massiv udbygning af børnehavetilbuddet. Først midt i 1960'erne kom der igen fremgang i elevtal- let samtidig med en generel vækst i fødsels- og børnetallet.

Udviklingen i elevtallet kan illustreres ved føl- gende periodisering:

- 1945-1950: elevfremgang på 12.803 elever sva- rende til en 30-dobling
- 1950-1955: elevtilbagegang på 5.517 elever sva- rende til næsten en halvering
- 1955-1965: elevtilbagegang på 3.674 elever sva- rende til en halvering

1965-1975: elevfremgang på 2.219 elever svarende til en fordobling

1975-1990: elevtilbagegang på 1.010 elever svarende til en nedgang på 16%

En ny fase?

I midten af 1950'erne kunne der i visse danske og tyske kredse spores en grad af optimisme, der skyldtes de nye mindretalsordninger. Den tog i første omgang sit udgangspunkt blandt grænse-landsinteresserede i flertalsbefolkningerne i de to lande. Kort tid efter fremsættelsen af 1955-erklæringerne begyndte således en diskussion om, hvorvidt der nu var blevet tale om en ny fase i det dansk-tyske forhold i grænselandet. Udgangspunktet var dansk-tyske møder, der blev afholdt på højskoler i Danmark i hhv. 1955 og 1956.

Det danske mindretal og forskellige nationale kredse i Danmark afviste kategorisk og energisk, at der var tale om en ny fase. Det danske konsulat i Flensborg vurderede i en indberetning til udenrigsministeriet i København den 30. august 1956, at mindretallets afvisning af påstanden om, at en ny fase var indledt, frem for alt skyldtes, at dette ville kunne opfattes som en uformel anerkendelse af grænsen og en loyalitetserklæring over for Vesttyskland. Netop disse to krav, der gang på gang også i de følgende årtier blev fremført fra tysk side, ville det danske mindretal under ingen omstændigheder gå med til. Den slesvig-holstenske delstatsregering mente, at afvisningen primært var rettet mod Danmark og skulle tjene det formål at understrege det uændrede behov for dansk materiel støtte til mindretallet. Den tyske ambassadør Duckwitz i København vurderede, at det danske mindretals foreninger havde skadet sig selv med deres skarpe reaktion, der savnede enhver samarbejdsånd. I betragtning af

reaktionerne i toneangivende kredse i København håbede Duckwitz på, at det danske mindretal ville reagere så uovervejende, fordi det i Danmark reelt opnåede det modsatte af, hvad det måtte tilsigte.

I november 1956 blev spørgsmålet om en ny fase så diskuteret i en udsendelse i Danmarks radio. I drøftelserne deltog imidlertid kun danskere fra hhv. Sydslesvig og Danmark, herunder Nord-slesvig. Tyske repræsentanter deltog ikke. Så afspændt var situationen åbenbart ikke, at det var muligt. Ikke desto mindre blev der i samtalen løb fremført en række meget væsentlige synspunkter, der viser den danske sides syn. Således pointerede den unge danske redaktør Bent A. Koch, at hans motivation for at være med til at rejse spørgsmålet, om hvorvidt grænsekampen var på vej ind i en ny fase, skyldtes det forhold, at Danmark og Vesttyskland nu var blevet allierede, at de to lande ikke længere befandt sig på hver sin side af fronten, men at de nu havde fælles fjender og fælles allierede. De to lande befandt sig "simpelthen i samme båd!" Udgangspunktet for drøftelserne var front og bro-konceptet. Koch udtalte således: "*Spørgsmålet melder sig så, om det er muligt at bygge bro i grænselandet. Dertil vil jeg gerne svare, at for at bygge en bro i et grænseland, en bro, der kan holde, må der være tale om en front. Det vil med jævne ord sige, at broen kun kan bygges ved, at de danske sydslesvigere fortsat er danske. Men man kan ikke bygge en bro ved at tale om, at de skal neddæmpe deres nationalitet.*"

Den unge sydslesvigske studerende Lorenz Repup, der siden blev historieprofessor i Roskilde og frem til sin pludselige død var dansk generalkonsul i Flensborg, uddybede front og bro-tankens. Han tog udgangspunkt i den afvisende og skarpt

Ich bin ein dänischer Student,
en rigtig Abiturient.
Ich hab' durchlebt die neue Phase
in der berühmten Ritterstrasse.

Men jeg kan også tale fransk
og engelsk og en smule dansk.
Og jeg kan synge "Jeg er havren"
viel mehr gebildet als die Bauern.

Ich rede klug und selvbevidst
und gerne med hver journalist.
Og når der tales skal om grænsen,
så sker det med intelligensen.

Ich bin ein Kind der neuen Zeit,
ein Beispiel der Zweiströmigkeit.
Das heisst mit richtiger Benennung:
Ich ström' ent-zwei vor Anerkennung.

De andre tar nach Danmark hin
und bleiben möglichst lange drin.
Og så kan Jacob bare skrive.
De rejser først – for så at blive.

Der synger de vor hjemstavns pris
und abonniert'n auch stets Avis.
De samler den i store dynger
und flöten mit, når grænsen synger.

Und fällt der Abschied auch lidt tungt,
den er dog "livets højdepunkt".
I hvert fald de kan se mening
i der's private genforening.

I mindretallet vakte det ikke udelt begejstring, at Duborg-Skolen og de andre eksamensskoler, måtte tilpasse skolestrukturen til den tyske for at få eksamen anerkendt i Tyskland. Dertil kom at flere Duborg-elever blev citeret for "zweistromige" meninger. SdU-revyen i 1961 kommenterede det med denne vise.

Mindretals skepsis over for "ny fase"

Kilde: Grænsevagten 1956.

Samuel Münchow 16. aug. 1956:

"Og hvis man forud for fremsættelsen af tesen om den ny fase havde gjort sig den ulempe at sætte sig i forbindelse med de mennesker, der står i det praktiske arbejde hernede, ville man have kunnet få sikkert overbevisende dokumentation heraf: Fra tysk side anerkender man ikke det danske mindretal fuldt ud, fordi dette på sin side ikke mener at kunne anerkende den nuværende grænse; gang på gang kommer vore folk i vanskeligheder, udelukkende af den grund, at de er danske; kontakt-udvalgets sekretær har hver dag fuldt op at gøre; vore aviser får ikke de officielle annoncer på lige fod med de tyske aviser; vi står i det økonomiske liv og erhvervslivet ikke på lige fod med flygtningene; i en række kommuner søger man efter evne på at få vore børn ud af de danske skoler. Hvor er der tegn på en ny fase?"

SSF-formand Hermann Tychsen:

"Jeg tror ikke, at der er nogen i Sydslesvig, der vil påstå, at en ny fase foreligger, eller at der i den nærmeste fremtid skulle være mulighed for, at denne kunne komme til at foreligge. Vi er ikke indstillet på at afvise tanken om, at den kan komme og afviser heller ikke formodningerne om, at en ny fase vil være gavnlige i grænsekampen. Vi er blot indstillet på, at den ikke er så vidt endnu. Derfor mener jeg, at når man i dag taler om en ny fase, må man komme med konkrete beviser for, at den er der. Man siger nok, at tiden må være inde til at bygge bro, til at lægge plankerne over piller, man påstår allerede findes. Man siger, at pillerne findes i København-Bonn-aftalen, men een pile i Bonn og een pille i København er ikke nok til at bygge bro. De mellem-liggende piller mangler! Hvor er f.eks. pillen i Kiel? ... Vi vil gerne være med til at bygge en bro, men tiden er endnu ikke inde dertil."

protesterende reaktion, tanken havde mødt fra fremtrædende danske sydslesvigeres side. Dernæst udtalte han: *"Vi går ud fra, at man har en forpligtelse overfor næsten – også i national henseende. Når vi lever i Sydslesvig, må vi finde os i, at vi skal leve sammen som danske og tyske, og deraf følger efter min opfattelse en forpligtelse til at prøve at være noget for hinanden, ikke blot være noget imod hinanden. Vi mener, at man ved, at vi for vort vedkommende er så danske som vel muligt – hvilket jeg vil kalde front – kan være noget af betydning også for tyskerne – og det vil jeg kalde for at være bro."*

Var konceptet om en "ny fase" andet og mere end et udtryk for ønsketænkning? Eller var der noget om sagen? Det er svært at vurdere. Der blev fremført argumenter, der talte for det modsatte. Det blev bl.a. fremført, at delstatsregeringen nægtede at godtgøre det beløb i skoletilskud på 800.000 DM, som mindretallet gjorde krav på. Ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel fremhævede, at dette krav vanskeliggjorde bestræbelserne for en fredeligørelse. Desuden var der ikke fundet nogen løsning på det kirkelige område. Den slesvig-holstenske delstatsregering påpegede, at landskirken var selvstændig, og at regeringen ikke kunne øve nogen indflydelse på den – og det måtte det danske mindretal så affinde sig med. Kiel fastholdt denne opfattelse, selv om det vesttyske udenrigsministerium og udenrigsministeren selv i juni 1956 henstillede til, at Kiel viste større imødekommenhed på dette punkt. Det blev også anført, at offentlige bekendtgørelser – trods Bonn Erklæringens ord og en henstilling fra von Hassel til myndighederne i delstaten – ikke blev offentliggjort i de danske mindretalsaviser. Flensborg Avis dokumenterede en lang række eksempler på, hvor ligestilling med tyske medier netop ikke var tilvejebragt.

I øvrigt blev begrebet ny fase, men til dels med et andet betydningsindhold, også brugt i officielle taler holdt af repræsentanter for den tyske side. I sin tale på Den Tyske Dag i Aabenraa den 4. november 1957 udtalte ministerpræsident von Hassel således, at en ny fase i det dansk-tyske forhold allerede var begyndt, da mindretalserklæringerne blev fremsat i 1955. Denne ny fase havde dog ikke ændret "dynamikken" i grænselandet, og derfor måtte der ydes alt for at støtte den tyske stilling på begge sider af grænsen. Konkret betød det bl.a., at det tyske mindretal kunne regne med Slesvig-Holstens økonomiske og ideelle støtte.

Forestillingen om, at grænsekampen som følge af mindretalserklæringerne var blevet afløst af en kulturel kappestrid, hvorved det gjaldt om at støtte den tyske position mest muligt, blev siden fremført af von Hassel ved flere lejligheder. Den 11. august 1958 udtalte han i en regeringserklæring i landdagen i Kiel, at han med tilfredshed kunne fastslå, at den fredelige udvikling i det dansk-tyske grænseforhold, der var blevet påbegyndt med mindretalserklæringerne i foråret 1955, også var fortsat i det forløbne år: Tidligere tiders politiske kamp var blevet afløst af en kulturel kappestrid. Også forbundsregeringen i Bonn konstaterede i 1963, at konkurrencen mellem dansk og tysk fandt sted i en høflig atmosfære på det kulturelle område. På dansk side i Sydslesvig og Danmark var man principielt enig.

Genforeningshåb

Selv om grænsespørgsmålet endegyldigt var blevet lukket med København-Bonn Erklæringerne, betød det ikke, at alle i mindretallet af den grund opgav håbet om en genforening med Danmark. Årsmøderne i Sydslesvig i 1957 viste sig som are-

na for udsagn, der forsøgte at fastholde fokus på selvbestemmelsesretten og dermed det langsigtede mål at få tilvejebragt en grænseændring. Årsmøderne trak mange mennesker af huse. Der var således ifølge mindretallets egne skøn ca. 20.000 deltagere i friluftsmødet i Flensborg, ca. 5.400 i Slesvig og ca. 1.500 i Husum.

Den 1. juni 1957 talte SSF's landsformand Hermann Tychsen i Humtrup. Her fremsatte han en programerklæring. Han udtalte bl.a., at han ville have grænsen flyttet. Det skulle ske, når tiden var inde, og når "det sydslesvigske folk har fundet sig selv, har fundet tilbage til det, der en gang var, men med magt og snilde blev lokket fra". Han fastholdt, at ingen "kan forbyde mig eller hindre mig i at arbejde for at nå dette mål, så længe jeg holder mig inden for den gældende landslovs afstukne rammer". Desuden afviste han krav fra tysk side om en anerkendelse af grænsen som "endelig og i al evighed urokkelig". Endelig konstaterede han, at denne "indstilling er jeg ikke ene om. Jeg tror, den besjæler os alle. Og intet skal bringe os til at opgive den."

Dagen efter talte forstander for Jaruplund Højskole, Niels Bøgh-Andersen, på friluftstævnet i Flensborg. Her udtalte han bl.a.:

"Vort mål er for det første at vinde den sydslesvigske befolkning tilbage til dansk-nordisk kultur, en kultur, som vore forfædre gennem 1000 år har været med til at forme. For det andet at bruge selvbestemmelsesretten og kampen for selvbestemmelsesretten som et middel til at løse vort lands nationale problemer."

Bøgh-Andersen og Tychsen lagde således op til at fastholde selvbestemmelsesretten som ledetråd for mindretallet. Der var dog en nuance-

Det krævede dybtgående samfundsmæssige og politiske ændringer og et bevidst arbejde fra både politikere og græsrodder, før mindretal og flertal kunne mødes i et tillidsfuldt samarbejde. Længe var det flertalspolitikere, som kom med forbrødrende udmeldinger, mens mindretallet holdt sig mere skeptisk afventende. "Leever Dood as Dütsch" – hellere død end tysk, en omskrivning af det frisiske valgsprog "Lewer duad iis Slaav" – hellere død end slave – var teksten på et brevhoved, som en fremtrædende dansk sydslesviger brugte i en brevveksling om mulig dansk deltagelse i tyske Isted-arrangementer i 1978. Dengang var tiden ikke moden til at møde hinanden på Isted-dagen. Det kom først i 2000.

Vintermøde 1961/62 i Foreningen af Sydslesvigs Studerende FSS. Foreningen bestod i årene 1949-72 og fik stor betydning som debatforum for yngre belæste sydslesvigere. Her brødes meningerne, og her formede unge akademikere tanker om en ny fase i grænselandet, hvor danske og tyske kunne komme bort fra gamle fronter og møde hinanden i gensidig respekt.

forskæl: mens Tychsen åbent talte for en grænseflytning, tog Bøgh-Andersen afsæt i et ønske om først at vinde den sydslesvigske befolkning og dernæst at virkeliggøre den nationale selvbestemmelsesret.

Det var ikke kun kulturelle aktører, der fastholdt genforeningsmålsætningen på trods af Bonn Erklæringens de facto-ankendelse af grænsen. Formanden for SSW, Friedrich Mommsen, fastslog den 3. august 1957 i en valgtale forud for forbundsdagsvalget klart og umisforståeligt, at hans målsætning var, at Sydslesvig skulle genforenes med Danmark:

“Man siger, jeg er for hård, for aggressiv og uforsonlig. Men jeg er præget af min fortid som ‘renegat og flæskedanser’ fra 1918, af en hård og uforsonlig tysk kurs over for danskheden og det danske arbejde i Sydslesvig. Ingen, der valgte mig til min

nuværende post, var i tvivl herom, og derfor har jeg lov til at formode, at man samtykker heri. Jeg vil altid være blandt dem, der ‘vil stride landet hjem til Danmark’. Jeg vil aldrig ophøre at mene, at hvad der skete i 1864, var en uret, som kun delvis er blevet gjort god igen!”

Også i de følgende år fastholdt ledende sydslesvigere en genforening med Danmark som mindretallets overordnede målsætning. Formanden for SSF, Hermann Tychsen, udtrykte det i sin årsberetning for 1960:

“Et dansk Sydslesvig – ikke uden for, men inden for det danske riges grænser. Det har alle dage været maalet med vort arbejde. Det er maalet i dag, og det vil være maalet i fremtiden.”

Tychsens måludpegning faldt ikke i god jord alle vegne. Internt i det danske mindretal blev der også gjort indsigelse. På vegne af 15 medlemmer af Kiel-afdelingen af Foreningen af Sydslesvigs Studerende fremsendte Detlev Lorenzen den 30. maj 1961 et brev til SSF-formanden, hvori de tog afstand fra Tychsens udsagn:

“Vi synes, at denne udtalelse ikke mere er tidssvarende, idet den efter vor opfattelse savner ethvert realistisk grundlag. Statsgrænsen har ingen indflydelse på vort kulturelt-folkelige tilhørsforhold. Vort arbejdes værdi hernede ligger netop i en forbindelse med Danmark og det danske på trods af grænsen. Vore kræfter bør derfor udnyttes til at fremme det kulturelle arbejde i Sydslesvig, og ikke til en håbløs kamp på at forskyde bestående grænser, der alligevel vil miste noget af deres betydning med henblik på den forestående europæiske samling.”

Detlev Lorenzen var ikke i tvivl om, at SSF-formanden med sine udtalelser skadede mindretallet udadtil og indadtil. Denne gjorde bevægelsen latterlig, også hos tyskere, som ellers havde stor respekt for det folkeligt-kulturelle arbejde.

Spørgsmålet blev siden drøftet indgående på et nytårsmøde, som Foreningen af Sydslesvigs studerende afholdt på Jaruplund Højskole 2.-3. januar 1963. Diskussionen drejede sig bl.a. om emnet "Generationsskifte i den sydslesvigske danskhed: Revolution eller evolution?" Her kom formanden for SSW-gruppen i Flensborg, Friedrich Mommsen, med sin tolkning af genforeningshåbet:

"Vi ældre har hele vort liv levet på genforeningshåbet. For os blev det danske i sin tid en religion, og Danmark blev himmelen, som vi og efterfølgende slægtled vilde ind i. Så længe der er en dråbe dansk blod i Sydslesvig, er der håb om en genforening. Dette er vort løsen."

De unge deltagere kunne ikke tilslutte sig denne tolkning, ligesom de på andre møder afviste genforeningshåbet som målsætning. Som sådan efterlystes der et alternativ.

Uenigheden afspejlede et mindretal i en overgangsfase. De ældre ledere fastholdt deres overordnede målsætning, der var blevet skuffet efter 1945, og som senest havde mistet ethvert realpolitisk grundlag med København-Bonn Erklæringerne. De unge tog udgangspunkt i den virkelighed, de befandt sig i, præget af en europæisk integrationsproces, som på dette tidspunkt spillede en stor rolle for Vesttyskland, og som var på vej til også at omfatte Danmark.

Netop på samme tid blev der i Sydslesvig og grænselandet funderet meget over, hvad det

europæiske fællesmarked ville betyde for området. De ydre forhold havde forandret sig. Genforeningshåbet var knyttet til en virkelighed, som ikke længere var aktuel. Danmark og Vesttyskland var blevet allierede i NATO, og ingen af landene havde efter 1955 nogen reel interesse i at lade mindretalsspørgsmålet være til gene for det bilaterale og internationale samarbejde. Selve begrebet genforening måtte derfor virke anakronistisk i begyndelsen af 1960'erne, men det var alligevel lyslevende i dele af mindretallet. Endnu i 1965 talte den ny SSF-formand Ernst Meyer om genforeningshåbet på langt sigt. Ti år efter København-Bonn Erklæringerne havde centrale sydslesvigske aktører fortsat svært ved at fraskrive genforeningen som fremtidsmål for mindretallet. Samtidig pegede den fremadskridende europæiske integration imidlertid i en anden retning.

Sproget og truende fraflytning

Selv om mindretallet omkring 1955 numerisk var langt svagere end i de første efterkrigsår, fremkom der i samtiden positive vurderinger, hvad angår det danske sprogs status. Samtidige analyser viste, at det danske sprogs stilling var blevet styrket af den store tilstrømning til mindretallet i årene efter 1945. Den danske skolemand Christian Stenz skønnede i Sprogforeningens årsberetning for 1956, at dansk på dette tidspunkt blev talt som dagligsprog af mellem 8.000 og 10.000 sydslesvigere. Derudover anslog han, at langt flere var fuldt fortrolige med dansk. Dette antal opgjorde han til 24.000 nuværende og tidligere elever i mindretallets skoler, ca. 3.800 elever på skoler i Danmark og ca. 500 på lærlingeuddannelser i Danmark. Dertil kom ca. 14.000 personer i Sydtønder amt, ca. 15.000 i Flensborg by og amt

Fra 1961 og en række år frem var revyer en del af aftenunderholdningen ved Sydslesvigs danske Ungdomsforeningers sendemandsmøder. Der blev rørt godt rundt i sager og personer, som stak lidt op inden for mindretallets egne cirkler. Endnu blev der ikke talt så meget om en særlig rigdom i at leve mellem flere kulturer. Man begrænsede sig til sin egen danske "andedam". Men samtidig muliggjorde 1960'ernes mere beskyttede klima i Sydslesvig, at de gamle nationale helligdomme kunne tages uhøjtideligt. Der var plads for et internt frisprog, som de foregående mere pressede generationer ikke havde kendt.

samt ca. 6.000 i det øvrige Sydslesvig. Tilsammen nåede Stenz frem til ca. 55.000 personer, der talte eller kunne tale dansk. Til sammenligning anslog et skøn i 1938, at der var 7.000 dansktalende i hele Sydslesvig. Ifølge dette skøn var der altså sket en ottedobling af de dansktalende.

Denne optimistiske vurdering blev suppleret af mere subjektive indtryk, der påpegede, at det ikke var alle medlemmer af mindretallet, som talte dansk. Således kunne Grænseforeningens rejseinspektør Fr. Rudbeck i 1957 berette:

“Kommer man i dag til Sydslesvig, vil man overalt kunne møde dansktalende mennesker, særligt blandt de unge. Dermed være ikke sagt, at hver anden dansker i Sydslesvig nu i almindelighed taler dansk, så langt er udviklingen slet ikke nået endnu. Men mange flere, end det engang var tilfældet, kan nu klare sig hæderligt med det danske sprog, der ikke længere virker som noget fremmed og ukendt.

Årsagen til dette fremskridt er selvfølgelig først og fremmest den danske skole, men også ferieopholdene i Danmark og deltagelse i det danske ungdomsarbejde eller andet kulturelt dansk arbejde har sat sine spor.

I dag er det ikke nær så nødvendigt at tale tysk på danske møder i Sydslesvig.”

Rudbeck fastslog samtidig:

“Endnu er vejen til det endelige sprogskifte i Sydslesvig af uanet længde. Først når de unge og de børn, der i dag taler dansk, selv begynder at sende børn i danske skoler, er for alvor håb om, at der kan ske et sprogskifte i hjemmene, hvilket må være det endelige mål for det danske kulturarbejde syd for grænsen.”

Imidlertid ændrede hverken optimistiske analyser eller formanende påbud ved, at mindretallets aktivitetstal samlet set var for nedadgående. Afspændingen mellem dansk og tysk gjorde det vanskeligere at fastholde mindretallets medlemmer. Jo mere imødekommende flertallet viste sig, jo mere vanskeligt blev det at fastholde modsætningsforholdet. Jo mere udbredt blandet-nationale ægteskaber blev, jo mindre sandsynlighed var der for, at hjemmesproget blev dansk. I bedste fald blev dansk et rudimentært hjemmesprog. Der var grund til pessimisme: det sproglige genforeningshåb var lige så lidt realistisk som det politiske.

Dertil kom, at en stor del af de unge, der udgik fra de danske mindretalsskoler og kunne dansk, søgte uddannelse og arbejde i Danmark, nogle også andetsteds i Vesttyskland. Kun en mindre del vendte tilbage til Sydslesvig. Blandt unge sydslesvigere i Danmark førte dette i 1950'erne og igen omkring 1960 til en diskussion om at “rejse

eller blive”. For mindretalslederne herskede der ingen tvivl om, at de unge burde vende tilbage til Sydslesvig for i det mindste at arbejde for mindretallet i en årrække. Skoledirektør Bernhard Hansen talte i september 1960 med store bogstaver om “de unge sydslesvigere, der svigter”. Han tænkte på de unge, der med økonomisk hjælp fra mindretallet tog en læreruddannelse i Danmark og ikke vendte tilbage som lærere. Denne “svigten” var især til irritation, fordi Skoleforeningen på samme tid – og til trods for faldende elevtal – stod over for en betydelig lærermangel.

De unge insisterede derimod på, at de havde ret til at søge lykken dér, hvor den var lettest at finde, og at deres forældres valg af dansk skolegang ikke forpligtede dem til selv at leve i Sydslesvig. Disse og tilsvarende udsagn blev formuleret på et KFUM/KFUK-møde på kursus ejendommen Christianslyst i november 1961. Dette afstedkom en heftig debat, hvor der blev rejst kritik af udsagnene og rettet alvorstunge ord til de unge.

Hverken formaninger, forargelse eller forskrifter ændrede ved, at flere danske sydslesvigere rejste til og forblev i Danmark og dér gennemførte deres personlige genforening frem for at vende tilbage til mindretallet. Dette kontinuerlige dræn af unge bidrog til at forstærke tilbagegangen. Når de unge i den fødedygtige alder fraflyttede mindretallet, blev der ikke født nye børn, som kunne befolke de danske børnehaver og skoler. Der skulle således enten en demografisk kowending til for at vende nedgangen – eller nye grupper af mennesker måtte søge ind i mindretallet. Mindretallet kunne ikke regenerere sig selv. Derfor var der behov for kontinuerlig tilgang udefra.

“Zweistromigkeit”

Begrebet “Zweistromigkeit” er i det dansk-tyske grænseland traditionelt blevet brugt til at karakterisere og forklare, hvorfor hverken det tyske mindretal i Sønderjylland eller det danske i Sydslesvig er entydigt tysk hhv. dansk, men i begge tilfælde i sig både har danske og tyske kulturelle og mentalitetsmæssige træk. Grænselandet er en overgangszone mellem helt dansk og helt tysk – og der findes mange nuancer og mange kombinationsmuligheder. Det betyder, at der findes en del i det danske mindretal, som ikke kun identificerer sig selv som danske, men også føler tyske træk i sig. Det omvendte gør sig også gældende og forklarer, hvorfor en del sydslesvigere aldrig fik lært sig dansk, men ikke desto mindre valgte og fastholdt en tilknytning til mindretallet.

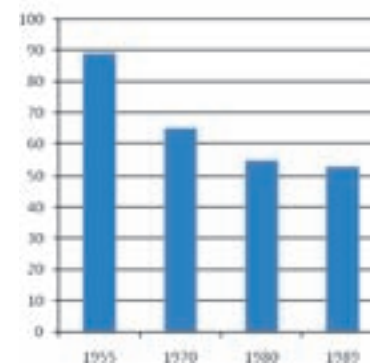
I 1961 blev der sat ord på “Zweistromigkeit” hos seks unge sydslesvigere i aldersgruppen 17-20 år, der alle havde gået i dansk skole, og som i en rundbordssamtale bl.a. kom ind på identitetsspørgsmålet. Fælles for alle seks var, at de agtede at blive i Sydslesvig, hvor de hørte hjemme. Den 20årige Christian fra Hørup sagde, at “vi vil fastholde, at vi ikke vil være danske i modsætning til det tyske”, eftersom:

“Vi er nok både tyske og danske, og først og fremmest er vi tyske statsborgere. Desuden har vi jo lov til at være orienteret mod Danmark og til at deltage i det kulturelle liv i Tyskland uden derfor at svinge det danske. Man kan godt være begge dele på én gang.”

Den 17årige Rolf fra Slesvig tilføjede:

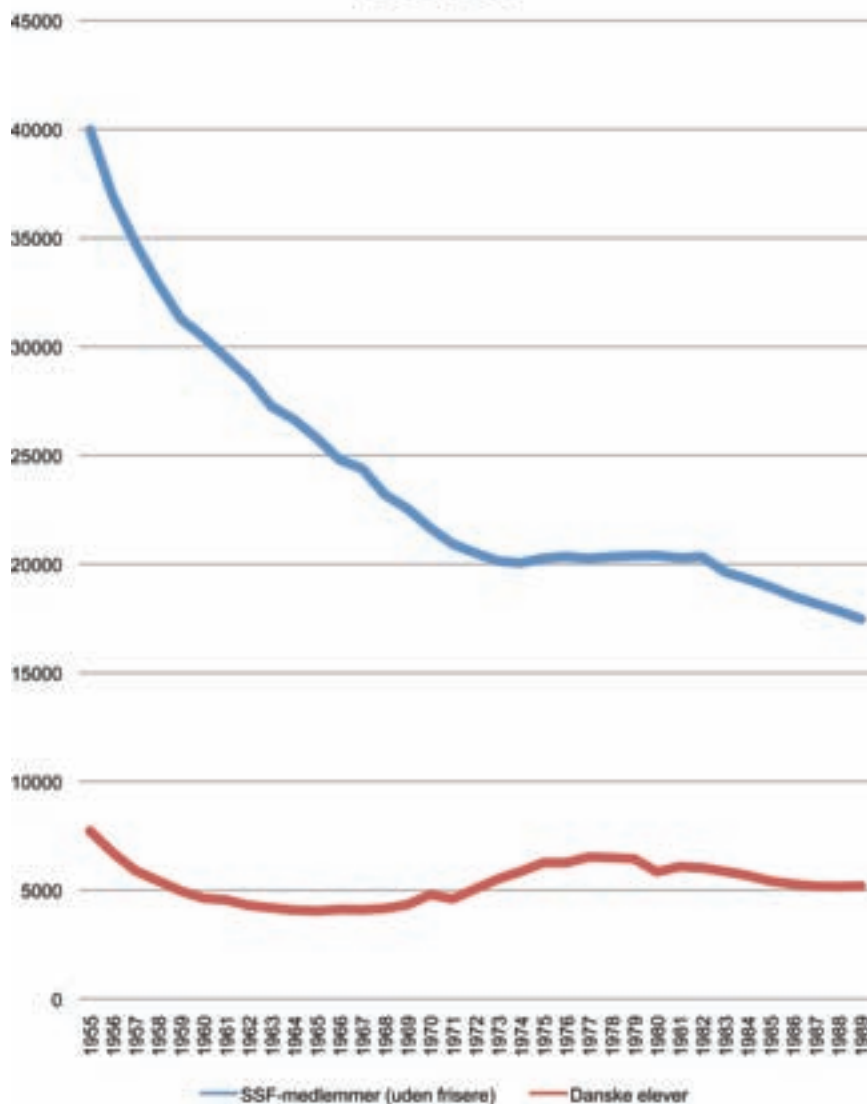
“Vi danner faktisk en blød overgang mellem dansk og tysk. Vi sammenligner de to kulturer, og det er

Danske skoler i Sydslesvig
1955-1989

SSF-medlemmer og danske skoleelever 1955-1989

Efter et kraftigt fald 1948-55 oplevede elevtallet i de danske skoler i de følgende år på længere sigt en stabilisering. For Sydslesvigsk Forening fortsatte tilbagegangen dog længe derefter.

da det, der skal til for at skabe den rette forståelse mellem Danmark og Tyskland.”

Dermed blev der givet udtryk for, at i hvert fald denne gruppe unge sydslesvigere på trods af dansk skolegang følte sig som *både* danske og tyske. De var en del af mindretallet, men så ikke noget modsætningsforhold mellem de to kulturer, som havde præget dem. Disse udsagn kom på et tidspunkt, hvor afspændingen, som blev indvarslet med mindretalsklæringerne 5 år forinden, var ved at slå igennem. De klare fronter og det skarpe modsætningsforhold mellem dansk og tysk var ved at bløde op. Det blev lettere at være mindretal. Det blev samtidig vanskeligere at fastholde identiteten i kontrast til det tyske.

Mellem tilbagegang og stabilisering

Perioden 1956-1989 var præget af både tilbagegang, stabilisering og fremgang for de danske mindretalsorganisationer. SSF's medlemstal gik kontinuerligt tilbage fra 1955 til 1971, men stabiliseres dernæst omkring 20.000 medlemmer frem til 1985. Herefter faldt medlemstallet yderligere, men langt fra så brat, som det havde været tilfældet i perioden 1955-1970. Antallet af danske skoleelever gik tilbage helt frem til 1967. Herefter blev kurven vendt, og de danske skoler fik en numerisk fremgang af elever. Dette hænger i begyndelsen sammen med store årgange, der også slog igennem i mindretallet. Fra midten af 1970'erne stabiliseres elevtallet formentlig af andre grunde på et niveau over 6.000 elever. I løbet af 1980'erne falder elevtallet til ca. 5.200 i 1989. Antallet af danske skoler ændrer sig ligeledes, men uden at tendensen vender. Mens der i 1955 havde været 89 danske skoler, var der kun 53 tilbage i 1989. Dette skyldtes lukning af en række

små skoler, hvilket imidlertid ikke syntes at have påvirket det samlede elevtal i negativ retning.

SSW's stemmetal faldt fra valg til valg frem til landdagsvalget i 1971, hvor lidt under 20.000 vælgere satte deres kryds ud for partiet. Herefter gik det igen fremad, men med markante forskelle mellem kredsvalg og landdagsvalg. Mens SSW i 1970'erne fik højere stemmetal ved kredsvalg, blev forholdet vendt på hovedet i slutningen af 1980'erne. Dette skyldtes ikke mindst, at Barschel-affæren i 1987 skabte stor opmærksomhed om SSW, hvilket igen afstedkom øgede stemmetal.

Den negative udvikling i aktivitetstallene forsøgte mindretallets ledere at forklare på forskellig vis. Umiddelbart kunne tendensen tolkes som udtryk for, at mindretallet faktisk var ved at blive reduceret til den "kerne", som aktivister i flertalsbefolkningen havde set som målsætning for mindretalspolitikken. Der fandtes betydelig pessimisme i mindretallet. Det bratte fald i elevtallet fik skoledirektør Bernhard Hansen til i 1960 at udpege 3.000 elever som minimumstal for Skoleforeningen. Helt så mørk blev virkeligheden dog ikke – men elevtallet vedblev med at falde frem til 1965, hvor der gik ca. 4.000 elever i de danske skoler. Herefter kunne der dog registreres en kontinuerlig vækst i elevtallet, som endog i 1970'erne medførte tilbygninger til en række danske skoler såsom nybygning af Lyksborg skole og tilbygning til Duborg-Skolen i Flensborg og skolerne i bl.a. Medelby, Slesvig og Ekernførde, der ikke længere kunne rumme eleverne.

SSF begyndte at fundere over, om ungdommen mon var ved at svigte foreningen. Daværende amtsformand for Sydtønder Amt, Ernst Meyer, fastslog i sin beretning for 1961 klart og umisforståeligt: "De fleste af vore medlemmer er

Mødetræthed?

I de første efterkrigsår oplevede foreningerne imponerende deltagertal. I 1960'erne blev det sværere at fylde stolene. Notaterne i protokollen for Skovlund SSF var ikke atypiske:

1961: *Desværre var kun 14 medlemmer mødt op.*

1962: *Der kunne godt have været flere deltagere.*

1963: *Hård medlemstilbagegang.* 1965. *Møderne ikke for godt besøgt.*

1973: *Adventmøde – der mødte kun få. Julefest: God fest, men der kunne være flere.*

1974: *Der er ikke ført nøjagtige deltagertal, men det er mit indtryk, at det har været mindre end i foregående år. Man ser at man slås med de samme problemer andre steder end hos os. Jeg så f.eks. en stor overskrift for et par dage siden: Større ansvar er tiltrængt for de danske foreningers arbejde. Det gælder i høj grad også for Skovlund.* 1975: *En god aften. Der måtte godt have været flere.* 1982: *Man kunne få det indtryk, at nogle medlemmer sender deres børn, så de har fjernsynet i fred den aften.*

Kilde: ADCB F 301, jf. kronik i Flensborg Avis 19. okt. 2001.

ældre mennesker. Alt for faa unge melder sig ind i Sydslesvigsk Forening." Samtidig var der tale om et betydeligt frafald grundet død. Således skyldtes en stor del af medlemsnedgangen, at hidtidige medlemmer døde, mens der ikke kom nye til i samme omfang. I sin årsberetning for 1970-71 kunne SSF's landsformand Ernst Meyer konstatere, at foreningen over en femårig periode havde mistet 4.000 medlemmer pga. dødsfald. Dette svarede nøje til det samlede fald i medlemmer i samme periode.

I begyndelsen af 1960'erne syntes det, som om det danske mindretal befandt sig i en negativ spiral: faldende stemmetal, faldende medlemstal, faldende elevtal. De unge flyttede enten bort eller fravalgte et aktivt medlemskab efter endt uddan-

Årsmøderne blev hvert år synliggjort på mange måder. Mødedeltagerne i Slesvig by bar et år i 1970'erne dette mærke.

nelse. Selv om udviklingen i elevtallet vendte fra 1965 – hvilket for en væsentlig dels vedkommende formentlig skyldes et voksende børnetal i samfundet som helhed – fortsatte den nedadgående udvikling på de andre aktivitetsområder. En vigtig undtagelse var i begyndelsen af 1960'erne ungdomsforeningerne, der i 1962 kunne melde om fremgang på 766 medlemmer til 7.588 aktive i 96 forskellige foreninger. Deraf var 2.470 under 14 år, 2.246 fra 14 til 18 år, mens 2.872 var voksne. Det interessante ved denne statistiske opgørelse var, at de ca. 4.700 børn og unge under 18 år, som var aktive i SdU, svarede til ca. 90% af alle skoleelever og børn i de danske børnehaver. Selv om det ikke vides, hvor mange børn og unge, som blev talt med flere gange i statistikken grundet medlemskab i flere foreninger, viste dette formentlig, at det lykkedes for mindretallet at fastholde langt hovedparten af de unge i ungdomsaktiviteter, mens de havde en daglig tilknytning til mindretallet via skolen. Det var først efter endt skolegang, at tilhørsforholdet blev svækket eller løst.

Til trods for generel nedgang i aktivitetstallene, kunne der på samme tid registreres en institutionel stabilisering af mindretallet. Der blev rejst nye bygninger, og nye tilbud kom til. Der blev satset på et attraktivt kulturelt tilbud, som kunne få sydslesvigerne i tale.

Det kulturelle tilbud var omfattende med bl.a. dansk teater og koncerter, som tiltrak mange tusinde. Dertil kom de traditionelle foreningsaktiviteter med møder. Mens SSF's medlemstal faldt med over 10.000 fra 1959 til 1972, lå antallet af deltagere i de regulære foreningsmøder nogenlunde stabilt på 60-65.000 pr. år. Deltagelse i årsmøderne varierede i samme tidsrum fra 5.500 til 6.800. De kulturelle tilbud i form af teater og

koncert voksede derimod i løbet af samme tidsrum: I 1959-60 blev 50 danske teaterforestillinger set af 14.200 personer; i 1971-72 blev der vist 63 forestillinger med 16.495 deltagere. Antallet af koncerter nærmest eksploderede i samme tidsrum fra blot 6 koncerter med 1.225 deltagere i sæsonen 1959-60 til 26 koncerter med 7.205 deltagere i 1971-72. Det samlede aktivitetstal i SSF var således højere i 1971-72 end i 1959-60 til trods for, at der var 50% færre medlemmer. Teater- og koncerttallene faldt dog igen fra 1972, hvilket især skyldtes, at Danmark på baggrund af økonomisk krise reducerede den offentlige støtte til teaterforestillinger i Danmark. Dette resulterede i reducere af repertoire og deciderede lukninger, som også mærkedes i Sydslesvig. På samme tid kunne SSF imidlertid på et andet kerneområde: foredrags- og mødeaktivitet melde om rekorddeltagelse med 64.000 deltagere i 1.200 forskellige møder i sæsonen 1972-73.

Dette kulturelle tilbud kunne bl.a. gives, fordi der netop omkring 1970 blev rejst nye bygninger og tilbygninger, der kunne rumme tilbuddene: blandt andre Idrætshallen (bygget 1965-67) og Engelsbycenteret i Flensborg (1975), kursuscenteret Christianslyst ved Sønder Brarup (nybygning 1971), Ungdomskollegiet i Flensborg (1970), udbygning af Skipperhuset i Tønning til en tidssvarende lejrskole (1972) og ikke mindst nybygningen af Husumhus (1975) som centralt dansk samlingssted på vestkysten markerer stabiliseringen og konsolideringen i form af bygninger.

Nye tyske kontakter

I begyndelsen af 1970'erne kunne der tales om en vis grad af stabilitet. Forholdet mellem dansk og tysk var forbedret. Elevtallet i skolerne voksede. Selv om SSF's medlemstal fortsat faldt, skete

det i langt mindre udpræget grad end i de forudgående årtier. I politisk henseende markerede landdagsvalget i 1971 det absolutte lavpunkt. Herefter gik det fremad. Samtidig begyndte der at aftegne sig en tendens, som blev stadig mere synlig op igennem 1970'erne og 1980'erne: I takt med, at modsætningsforholdet aftog, og samlivet mellem dansk og tysk blev mindre præget af gnidninger og modsætninger, skete der en tilnærmelse mellem mindretal og flertal. En ydre faktor var Danmarks medlemskab af EF i 1973, der ikke mindst blev hilst velkommen blandt europabegejstrede i flertalsbefolkningen.

Konkret søgte tyskere optagelse i danske foreninger. De begyndte at stemme på SSW, de fandt interesse for skoletilbuddene, og de ønskede optagelse i danske ungdoms- og idrætsforeninger. Det bragte mindretallet i en uventet problemstilling: foreningerne måtte tilrettelægge en optagelsespolitik. Flensborg Yacht Club, der var en SdU-forening og også medlem i den tyske sammenslutning Kreissportverband Flensburg, blev sat i en vanskelig situation. Da foreningen i 1970 afviste at optage nogle unge, der gik i tysk skole, som medlemmer, blev spørgsmålet om dansk-tysk i de danske foreninger sat på dagsordenen. De unge afviste tyskere tog nemlig kontakt til "Kreissportverband Flensburg", og formanden for denne sammenslutning oplyste, at SdU ved at nægte optagelse af de unge brød med Kreissportverbands vedtægter. De forbød enhver form for diskriminering og gav derfor ikke hjemmel til at afvise optagelse af tyske medlemmer. En efterfølgende granskning af den tyske foreningslov viste dog, at de danske foreninger på ingen måde var forpligtet til at optage medlemmer, der ikke var knyttet til mindretallet.

I praksis øvede de danske tilbud især på

idrætsområdet med dets attraktive faciliteter en tiltrækning på stadig flere personer uden tilknytning til mindretallet. På sin vis knyttede de nye medlemmer sig til mindretallet ved at søge medlemskab i en dansk forening. I løbet af 1970'erne og 1980'erne og i de følgende årtier blev det dog klart, at dette tilhørsforhold for mange var aktivitetsfikseret, og tilknytningen kunne være af meget forskellig varighed. Således kunne Flensborg Avis i begyndelsen af hver sæson berette om "Zugänge und Abgänge", om spillere, der forlod de danske klubber eller kom som nye på første- og andethold i fodbold. Samtidig blev det oplyst, hvilke foreninger de kom fra eller gik til. Dette viste med al tydelighed, at der reelt foregik en vekselvirkning mellem mindretallet og det omgivende samfund.

At sproget spillede en stadig mere underordnet rolle i disse sammenhæng, skyldtes, at mange af

Idrætshallen i Flensborg blev indviet af arveprins Knud og arveprinsesse Caroline Mathilde den 28. september 1967. Det store anlæg var tegnet af kgl. bygningsinspektør Jørgen Stærmoser, i samme stil som kursuscentret Christianslyst i 1970. Netop i disse år fyldte idræt stadig mere i SdU's arbejde; de fleste ikke dansktalende medlemmer kom til gennem idrætten. Men SdUs formand Wilhelm Klüver fremhævede, at nybygningen var en "dansk idrætshal". Samtidig omtalte prominente tyske personligheder hallen som 'unsere Idrætshalle'.

Engelsbycentret fra 1975 var blot et af mindretallets storbyggerier i årene omkring 1970. De moderne bygninger med fladt tag gav plads for danske fritidsformål af mange slags for beboerne i et vidtstrakt, relativt nyt kvarter ved Flensborg.

de nye ikke havde nogen tilknytning til mindretallet i øvrigt. Disse nye medlemmer gjorde sig dog kun gældende på de lavere niveauer i hierarkiet. På højere niveauer af organisationen kunne medlemmerne ikke klare sig uden danskfærdigheder. Heri lå der en udvælgelsesmekanisme: ved at opretholde sprogkravet i organiserede sammenhæng blev der indbygget en effektiv barriere og membran, der forhindrede, at tysk indflydelse for alvor kunne gøre sig gældende i organisationerne.

SdU var den organisation, hvor udviklingen blev krystalliseret mest tydeligt. Fra år til år voksede medlemstallet. I 1977 nåede det næsten 10.000 medlemmer og var således det højeste nogen sinde. Imidlertid var denne fremgang til dels sket ved, at tyske unge havde søgt ind i foreningerne. Dette afstedkom igen en sprogdiskussion i SdU. Foreningens formand, Heinrich Schultz, tog

sprogspørgsmålet op i sin årsberetning i maj 1977. Han fastslog, at tiden var inde til en diskussion om "tyskernes andel i vor medlemsstatistik til enhver tid", men medgav, at hverken SdU eller han selv kunne fremkomme med en simpel løsning. Han så dog grund til at "råbe vagt i gevær, når man – som tilfældet var i én af vore store foreninger – kommer ud for så graverende tal som 25 danske ud af 126 medlemmer, hvoraf resten altså var børn, der gik i tysk skole."

Samtidig kunne Schultz dog oplyse, at en gennemgang af foreningerne under SdU havde vist, at de fleste foreninger var 100% danske foreninger – dvs. at medlemmerne gik i dansk skole. Han tilføjede, at den "af os så frygtede "fortyskning" finder vi kun i ganske enkelte store foreninger".

Det afgørende i denne udvikling var, at mindretallets tilbud ikke længere blev opfattet som eksklusive tilbud. Forholdet mellem mindretal og flertal var blevet så afspændt, at der ikke længere fandtes hindringer for, at den fredelige sameksistens kunne videreføres i skoler og foreninger, til koncerter og fodboldkampe. I begyndelsen af 1970'erne skete der noget afgørende i samlivet mellem dansk og tysk. Efterkrigstidens uforsonlige konfrontationer, den ældre generations insistensen på genforeningsmålsætningen, minderne om konflikterne i lokalsamfundene var så småt ved at fortone sig sideløbende med en stabilisering i mindretallet som helhed.

Dette skyldtes flere forskellige faktorer. Udviklingen efter 1968, demokratiseringen af det vesttyske samfund, europæisk integration og et generationsskifte i mindretallet og det omgivende samfund var medvirkende faktorer. Væksten i elevtallet i de danske skoler skyldtes således ikke kun, at tidligere elever nu selv var blevet forældre

og bevidst valgte dansk skolegang for deres børn. Der viste sig fra begyndelsen af 1970'erne en tendens til, at familier uden tilknytning til mindretallet bevidst valgte dansk skolegang for deres børn. Dette afstedkom hurtigt en principiel udmelding fra Dansk Skoleforenings ledelse om, at disse forældre måtte lære sig dansk. Skoledirektør Christian Thorup Nielsen fastslog i sin årsberetning for 1972-73, at der var tale om en konsolidering af det danske skolearbejde, men at skolen stillede klare forventninger til forældre og hjem:

“Det er et frit valg, som forældrene har foretaget. Forældre, der vælger skole for deres børn, skylder børnene og skolen, at valget gennemføres konsekvent. Også dette bør siges en gang imellem.

Det hører med til valget, at forældrene efter evne sætter sig ind i og følger med i, hvorledes skolen arbejder, og skolen må give forældrene mulighed herfor. Mange forældre er i dag tidligere elever fra danske skoler. Men blandt forældrene er der også nogle, som har gået i tysk skole. Det kan ikke være anderledes, for der er naturligvis mange tilfælde, hvor den ene af forældrene har gået i dansk skole, mens den anden har gået i tysk skole.

For sådanne forældre kan det ske, at de endnu ikke forstår dansk. Fra skolens side skylder vi børnene og det arbejde, som skolen er forpligtet overfor, at fortælle disse forældre, at de kun kan følge med i skolens arbejde, hvis de lærer sig det danske sprog. Det betyder, at der fortsat er stort behov for, at også voksne kan få lejlighed til at lære dansk. Sydslesvigs danske skole har kun sin berettigelse her i landsdelen, når det kendes på den, at her er det danske sprog på hjemmebane, også ved forældremøder.”

Dermed blev det påpeget, at sprog, sindelag og skolegang er en kompleks størrelse. I det øjeblik,

flere tyske familier begyndte at tilvælge den danske skole i større omfang, måtte Skoleforeningen markere forventninger om, at ikke-dansktalende måtte lære sig dansk. Udviklingen i de efterfølgende 30 år skulle vise, at dette ikke altid var tilfældet. Selv om udbuddet af dansk kurser voksede kraftigt i samme periode, og mange nytilkomne forældre gjorde sig umage for at lære sig dansk, blev spørgsmålet om dansk sprogbrug i de danske skoler til et tilbagevendende diskussionsemne.

De unge i 1968

Generationskiftet i mindretallet var kun på vej i 1970'erne. Ikke desto mindre kom det i årene omkring 1970 til brudflader mellem de ældre og de unge. I denne forbindelse var det igen og igen Foreningen af Sydslesvigs Studerende, som markerede uenighed med de ledende skikkelser og opfordrede til nytænkning. Dette afstedkom igen

Danskundervisning på aftenhold oplevede god tilslutning også i 1970'erne. Unge og ældre tyskere blev her rustet bl.a. til ferierejserne til Danmark, og tyske forældre til børn i dansk skole lærte sig dansk.

Ungdomsoprør 1969

Kilde: ADCB F 79-2.

Jyllands Posten 2. juni:

“De unges demonstration imod det danske årsmøde i Flensborg søndag blev kvalt fra starten. Den højttalervogn, hvorfra Flensborg danske Ungdomsforening ville sende beatmusik, blev nægtet adgang til årsmødepladsen. Med trusler om politi forbød mødeledelsen desuden opsætning af plakater, som de unge havde medbragt. Tilbage blev kun uddeling af hundredvis af løbesedler og spørgeskemaer blandt de op mod 10.000 mødedeltagere.”

Løbeseddel, uddrag:

“Det er et faktum, at aktiviteten i vore foreninger er dalende. ... Officielt savnes aktiviteten, men man har simpelthen ingen fantasi til at engagere folk. Eksempel: Aarmødet i sig selv er et glimrende arrangement med et godt program, men ingen aktiviseres til noget som helst! Både dets emner og dets gennemførelse er i den grad præget af stupid tradition og mangler ganske det engagerende element; herved fremmer det på ingen måde bevidstgørelsesprocessen hos den enkelte om det at være dansk. Dets funktion er at bekræfte ledelsen i dens egen perfektionisme. DERFOR AFSKAF AARSMØDET!”

diskussion, men også dialog mellem de unge og de etablerede i mindretallet.

På denne måde prægede ungdommen debatten i mindretallet. Dermed nåede 1968-oprøret også til Sydslesvig. De følgende år bragte brudflader og til tider åben polemik kombineret med provokationer, forargelse og heftige modreaktioner.

Nogle unge forsøgte at give en moderne og mere selvbevidst tolkning af mindretallets stilling også i forhold til den såkaldt rigsdanske påvirkning. Det gjaldt f.eks. den 24-årige studerende Jens Ingwersen, som i marts 1968 skrev en artikel

i SdU's blad "Treklangen". Han reflekterede bl.a. over mindretallets rolle i lyset af den generelle europæiske udvikling, og påpegede, at Danmark i et forenet Europa ville kunne drage nytte af mindretallet og måtte "være stærkt interesseret i, at vi bliver holdt i live". Dernæst udpegede han to fronter, som mindretallet måtte kæmpe på: "Den første er, at vi, der er født og opvokset her i landsdelen, må udvide mere selvbevidsthed over for vore rigsdanske venner... Kort sagt: Vi må blive klar over, at vi har en egen hverdag, der er vidt forskellig fra den tyske, men som så vidt heller ikke er den danske. Det tidligere slagord om den danske hverdag i Sydslesvig er en illusion. Vi kan i bedste fald tale om en dansk søndag.

Og vi har da nok at være stolte af: Vore børn opvokser i to kulturer, får indblik i to livssyn og taler to sprog, og hvis vi giver dem et grundlag, der er deres eget, vil de fortsætte vort arbejde, fordi det har givet dem noget. Men opdrager vi dem til at have et nationalt mindreværds kompleks, fordi alt dansk er godt, alt tysk og sydslesvigsk derimod dårligt, må vi ikke beklage os, hvis de vender os ryggen. ... Hvis vi vil overleve, må vi affinde os med, at vi bor i Sydslesvig, hvis befolkning adskiller sig fra den i Danmark ved mere end sproget. Det er der desværre mange, alt for mange, der endnu ikke har opdaget.

Den anden front ... er en henvendelse til det praktiske arbejde. Alt for megen energi er blevet spildt på en mere eller mindre akademisk debat, om Sydslesvig skal vende hjem til Danmark eller ikke. ... Det er da ikke en grænseflytning, det gælder. Spørgsmålet er, om vi ved næste valg igen kan sende Berthold Bahnsen til landdagen, og om Karl Otto Meyer endda vil ledsage ham, eller om vi må slå os til tåls med et kontaktudvalg i Kiel også. Og spørgsmålet er, om vore børn og deres børn vil kun-

ne gå i dansk skole, som vi har gjort det. Jeg ønsker, at de kan det, og det gør vi vist alle. Men hvis vi vil opnå det, må vi anstrenge os ... Vort dalende stemmetal er efter min mening ikke resultat af nogen naturlig nødvendighed, men af et arbejde, der går realiteterne forbi. Hvis vi selvbevidst og uden sentimentalitet går i gang med at rationalisere og kaste ballast over bord, er der ingen grund til at være nervøs for næste valg. Vi må ikke fortsætte med at importere alt dansk, blot fordi det er dansk.”

Årsmødet i 1969 gav anledning til, at en gruppe unge organiseret i Flensborg Ungdomsforening omdelte løbesedler, der opfordrede til at afskaffe årsmøderne, fordi dets “gennemførelse er præget af stupid tradition og mangler det engagerende element. Det fremmer på ingen måde bevidstgørelsesprocessen hos den enkelte om det at være dansk. Dets funktion er at bekræfte ledelsen i dens egen perfektionisme.” Baggrunden var bl.a., at unge ikke kunne få mulighed for at holde taler. Dette ændredes de følgende år, hvor en række unge sydslesvigere fik ordet fra talerstolene, og hvor der samtidig blev afholdt diskussionsaftener med unge. Men kritikken stilnede hurtigt af. Gnisten syntes at være blevet slukket. Foreningen af Sydslesvigs Studerende blev opløst på en generalforsamling den 28. december 1971.

Mindretalssolidaritet under pres

Det var imidlertid langt fra kun generationerne, der ikke altid kunne enes. Organisationerne yppede også kivi. I takt med, at mindretalsorganisationerne fra 1970 i stadig højere grad agerede som selvstændige organisationer, der varetog egne interesser, opstod der gang på diskussioner om, hvorledes det danske fællesskab skulle beva-

res og videreføres. Dette forstærkedes efter dannelsen af Det sydslesvigske Samråd i 1971, hvorved SSF måtte give afkald på sin dominerende stilling i mindretallet. Det skyldes både organisatoriske særinteresser og den overordnede afspænding mellem dansk og tysk, der igen havde medført mindre samordning i mindretallet.

I sin årsberetning for 1973-74 talte SSF's formand Ernst Meyer om den manglende sammenhæng i mindretallets brede kulturtilbud i en tid, hvor det nationale ikke længere var i kurs:

“I kamptiden var det nationale et virkeligt dragende, fælles samlingsmærke for den danske folkedel som helhed. Man kom hinanden ved, fordi man var anvist på hinanden. I dag passer den ene pædagogikken, den anden det politiske, en tredje kulturen og så fremdeles. Ganske vist har disse arbejdsområder hver for sig det danske som baggrund, men i grunden uden indbyrdes sammenhæng. Jeg tænker her ikke på det organisatoriske ... Nej, spørgsmålet er langt mere alvorligt: Hvordan kan vi under de ny forhold, den fredelige sameksistens' tid, få “gnisten” tændt på ny? Hvordan kan vi få samling på de folkelige kræfter, der uden tvivl findes i vor danske folkedel hernede? Hvordan få dem aktiveret og samtidig forhindre, at disse bare katalogiseres og administreres? Er den nationale appel tilstrækkelig i vort materialistiske samfund for at opnå den enkeltes engagement? Eller duer en sådan slet ikke mere i dag?”

Hermed blev der sat ord på spørgsmålet om et “frit valg fra alle hylder” i mindretallet. Spørgsmålene var centrale, men blev aldrig besvaret entydigt og endegyldigt. Diagnosen af et mindretal, der havde behov for at nydefinere sig under fredelige forhold, var ikke ny; men påpegningen af,

Årsmøderne 1970 stod i 50-års jubilæernes tegn. Posthuset i Flensborg sagde ja til at benytte dette særstempel på alle postforsendelser på årsmødedagen 7. juni og frem til 6. august.

De mest indgående analyser og beskrivelser af sydslesvigerens særlige identitet og brydningen mellem det danske og det tyske i sindene blev givet af flensborgeren Karin Johannsen-Bojsen. I digtsamlingen 'Sindelag' (1977), i Grænseforeningens årbog 1981, i romanerne 'Regnbuelandet' (1987) og 'Himmel med mange stjerner' (1997) og to store erindringsbøger dokumenterede hun i aktiv medleven identitetsproblematikken i Sydslesvig. Her tegnet af Holger Hattesen i 'Flaskehalsen' 1989.

at tendensen gik i retning af mindretalsbrugere frem for mindretalsmedlemmer viste, at der allerede i begyndelsen af 1970'erne kunne registreres en udvikling, der i de efterfølgende årtier kom til at præge diskussionerne i mindretallet.

Hertil hørte også spørgsmålet om, hvornår man tilhører mindretallet. SSF's formand fra 1977, Ernst Vollertsen, anstillede i slutningen af sin første toårsperiode som formand overvejelser om tilhørsforholdet. Anledningen var bl.a., at personer, der varetog tillidshverv i mindretallet, kandiderede for tyske partier. Vollertsen udtalte i denne sammenhæng bl.a.:

"Der findes uendelig mange forskellige måder at leve som dansk i Sydslesvig. Det er et spørgsmål om individuel karakterstyrke og om rodfæstethed i det danske. Jeg har ikke nogen patentrecept på, hvilken måde der er den rigtige. Sydslesvigeren har fundet vejen til det danske på hundrede forskellige måder. Mange deltog og deltager i det danske tilbud, uden at være sig selv bevidst som danske sydslesvigere. Først henad vejen er det kommet til en dansk erkendelse, til en vækkelse af den danske identitet. ...

Ud fra et dansk og nordisk menneskesyn har ethvert menneske lov til frit at bekende sig til det danske ud fra mange forskellige motiver. Sådan er det og sådan skal det også vedblive at være, men hvis dette menneske ved sin kulturelle eller politiske stillingtagen direkte modarbejder den danske og frisiske folkedels opgaver her i grænselandet, så afgør danskheden selv, hvem der skal høre til den! Vi kan alle blive enige om den frie bekendelses princip, men bør vi ikke afklare, hvad denne bekendelse indebærer med hensyn til konsekvens og solidaritet? ...

Vi kan blive så liberale, at vi mister vor egen

identitet. For danskheden i Sydslesvig er en vis holdning og rankhed ønskelig og nødvendig. Selvfølgelig bør det ikke føre til stivhed. Endnu engang: Ordet dansk kan ikke gradbøjes, men en diskussion omkring disse spørgsmål er nødvendig! Og den bør også føres andre steder end i SSF!"

Identitetsdebat og kritisk fornyelse

Debatten om danskhed, identitet, solidaritet og konsekvens i mindretallet optog således sindene op igennem 1970'erne og 1980'erne. Mindretallet var inde i en transformationsproces, fordi det igen – på samme vis, men ud fra andre bevæggrunde og langt fra i samme omfang som i tiden efter 1945 – i stigende grad tiltrak mennesker med sympati for det danske. For en del var der intet modsætningsforhold mellem brug af mindretalsinstitutioner på en ene og politisk engagement i andre partier end SSW på den anden side. For en del nytilkomne til mindretallet var der snarere tale om et valg af livsstil og dansk-nordiske pædagogiske, sociale og politiske værdier frem for et aktivt tilvalg af national identifikation.

Mindretallet oplevede interesse fra flertallet og måtte sande, at det ikke altid skyldes nationale sympatier. Samtidig blussede en diskussion op om brugen af dansk i mindretallet, bl.a. på idrætshold i ungdomsforeningerne. På den anden side kunne voksenundervisningen i Sydslesvig konstatere et stort behov for og efterspørgsel af danskkurser. I 1983 blev der således gennemført 151 sprogkurser i dansk og frisisk, deraf 56 i dansk for viderekomne. Det var 12 flere end året i forvejen. Dette kunne tolkes som udtryk for, at en del af de nye forældre tog opfordringen om at lære dansk til sig. Mange debattører talte dog energisk for større konsekvens i det danske

og advarede om, at de nye medlemmer på sigt ville kunne udvande mindretallet. Dette synspunkt blev bl.a. fremført af personer tilhørende mellemgenerationen i mindretallet, som selv havde børn i skolerne, og som registrerede de nye forældres reaktioner.

Den danske sydslesviger, Peter Büchert, f. 1940, gav i Grænseforeningens årbog 1981 under overskriften "Som vi ser os selv" følgende vurdering af situationen:

"Jeg kender mange unge forældre, der egentlig slet ikke har noget med det danske at gøre, som sender deres børn i dansk skole, f.eks. tandlæger, læger og endda lærere ved den tyske skole. De har deres grunde: de mener, det danske skolesystem er bedre end det tyske. Når vi får mange ind af den slags, og de blander sig i vores foreningsarbejde, så bliver det igen farligt for os. Vi skal passe på denne her "Unterwanderung", for de åbner deres mund og får hurtigt overtaget over dem, der ikke åbner deres mund, og som måske er tusind gange bedre danskere. Så prøver de at dreje det efter deres hensigt. Vi vil jo ikke være stokkonservative, vi vil være åbne og kreative og alt det dér. Men det er alligevel sådan, at den danske mentalitet eller det danske ståsted på den måde efterhånden bliver til sådan et vandet begreb. Den ene siger det sådan, og den anden siger det sådan – man ved efterhånden slet ikke mere, hvor man er henne."

Identitetsdebatten blev ført med jævne mellemrum, og forskellige synspunkter blev artikuleret. Nogle kritiske røster sluttede sig i september 1984 sammen i Kritisk Debatforum, som tog forskellige emner i mindretallet op til debat og især var kritisk over for de etablerede arbejdsformer. Det ny forum ville med jævne mellemrum afhol-

de dagligstuemøder eller større debatarrangementer, hvor væsentlige problemer af betydning for mindretallet skulle drøftes. Udgangspunktet var en konstatering af, at dele af mindretalsarbejdet var stivnet i for snævre rammer.

Set i et større perspektiv var dette tiltag ligesom de mange andre indlæg i debatten med til at skabe bevidsthed om, hvad mindretallet er. Sydslesvigerne blev efterhånden eksperter i danskhed og i at diskutere identitet. Dette var en væsentlig proces, der hele tiden måtte tage afsæt i den generelle udvikling i samfundet. Dertil hørte også samfundspolitisk engagement på dansk, som gik på tværs eller ud over de eksisterende organisationer i mindretallet. Således opstod der bl.a. en anti-atomvåben- og en kvindeggruppe, som tog aktuelle spørgsmål op og bidrog til at tilpasse mindretallets aktiviteter til samtiden. Dette kunne igen resultere i kontakter og samarbejde med tilsvarende tyske

Først i 1980'erne "smuglede" lokalgruppen i Flensborg af organisationen "Nej til Atomvåben" deres transparenter med i årsmødeoptøget. Det fremkaldte kritik i danske rækker, så gruppen efterfølgende ved årsmødet i 1984 valgte en mere uangribelig manifestation. Medlemmerne stillede op i rad og række i trøjer, hvor hver bar et bogstav. Så kom budskabet 'Nej til Atomvåben' alligevel med til årsmødet.

Bag de store overskrifter foregik det løbende for- enings- og organisationsar- bejde med utallige møder. Det havde langt større be- tydning for de fleste med- lemmer end de principielle debatter. Bestyrelserne ar- rangerede foredrag, lottoaf- tener, udflugter, teaterafte- ner, koncerter og andre akti- viteter. Hertil kom det pædagogiske arbejde, det humanitære og ældrearbej- de, biblioteks- og kirkevirke og alle de andre dele af mindretallets daglige virke- lighed. Her er vi til møde i SSF/SSW i Flensborg amt med Gerhard Ernst som formand.

aktivister og med initiativgrupper i Danmark. De nye initiativer afstedkom nye diskussioner i mindretallet, ikke mindst da spørgsmålet om opstilling af informationsstande på årsmødepladsen blev aktuel i 1983. Tilsvarende gjaldt muligheden for at føre politiske transparenter med i årsmødeoptaget, hvilket ikke blev bifaldet af SSF. Ved årsmødet i 1984 blev afvisningen af politiske transparenter dog omgået ved, at gruppen til "Nej til Atomvåben" iførte sig T-shirts, der tilsammen formidlede gruppens budskab. Andre nye tiltag var den første Sydslesvig-festival, som blev afholdt i 1985. Der kom således fornyelser til i mindretalsarbejdet.

Mindretallet som del af det tyske folk

Der var også andre emner, der viste, at mindretallet var en del af det vesttyske samfund. Således var der danske sydslesvigske værnepligtige, som

ikke ønskede at aflægge soldatereden i forbundsværnet, der bl.a. indebærer en ed om tappert at forsvare det tyske folks ret og frihed. Efter en del drøftelser, der skulle bane vejen for, at unge danske sydslesvigere kunne undgå denne ed, besluttede det vesttyske forsvarsministerium imidlertid i 1985, at der ikke ville kunne dispenseres fra den. Begrundelsen for, at eden skulle aflægges på det tyske folk, var, ifølge forsvarsministeriet, at den danske folkedel må anses som en væsentlig bestanddel af det tyske folk med de samme rettigheder og pligter som andre tyske statsborgere.

I denne afgørelse, der umiddelbart syntes at gå mindretallet imod, blev det tyske folk defineret som omfattende alle tyske statsborgere, uanset etnisk identifikation. Folket er i denne forstand altså et civilt begreb, der ikke er knyttet til etnisk tyskthed. Det inkluderer tværtimod det danske mindretal.

Mindretallet fik dermed i 30'året for fremsættelsen af København-Bonn Erklæringerne en officiel udlægning af, at dansk mindretalsidentitet ikke er i strid med tyskthed i Forbundsrepublikken Tyskland. Mindretalsdanskheden anerkendes endog som del af det tyske folk. På sin vis foregreb denne officielle tilkendegivelse, som blev fremsat på et kontaktudvalgsmøde med forbundsregeringen den 7. oktober 1985, en proces, som for alvor slog igennem efter årtusindskiftet. Når unge sydslesvigere 30 år senere kunne omtale sig selv som danske og tyske eller i nogle tilfælde identificerede sig som tyske, havde det formentlig samme betydning som den tolkning, det tyske forsvarsministerium anlagde i 1985. Det blev signalforvirringen imidlertid ikke mindre af, eftersom mindretallet som helhed og som gruppe eksplicit opfattede sig selv som del af det danske folk – og netop ikke det tyske. Denne samhörig-

hed med det danske folk blev klart tilkendegivet ved enhver lejlighed. I 1985 markerede mindretallet således i et stort, velbesøgt arrangement 40året for Danmarks befrielse.

Mindretallet bliver salonfæhigt

I løbet af 1970'erne blev forholdet mellem dansk og tysk i grænselandet mærkbart bedre. Danmarks medlemskab af EF i 1973 og den tiltagende europæiske integration har sandsynligvis haft væsentlig betydning for et større interessefællesskab på tværs af grænsen. Hertil kom demokratiseringen af den vesttyske politik som følge af ungdomsoprøret og en større tillid fra dansk side til det tyske samfund under den socialdemokratiske politiker Willy Brandt frem til 1974 og dennes efterfølger Helmut Schmidt. I 1977 blev Vesttyskland Danmarks største samhandelspartner på såvel import- som eksportsiden. I udenrigs- og sikkerhedspolitisk henseende lagde Danmark sig tæt op ad nabolandet i syd, efter at dette havde nyordnet sine relationer til de østeuropæiske stater. Det militære samarbejde inden for NATO og især den fælles Enhedskommando fremmede ligeledes kontakt og tillid mellem de to stater.

I 1978 aflagde Dronning Margrethe II officielt besøg i Sydslesvig. Det fik stor betydning for mindretallets status. Blot et halvt år senere aflagde den vesttyske forbundskansler Helmut Schmidt som den første forbundstyske regeringschef besøg hos mindretallet. Senere på året 1979 blev Duborg-Skolens nybygning indviet – her var der for første gang givet økonomisk støtte fra både delstats- og forbundsregeringen til et skolebyggeri. I indvielsen deltog bl.a. den danske statsminister Anker Jørgensen, den tyske forbundsminister for indretyske forhold Egon Franke samt den slesvig-holstenske kulturminister Peter

Bendixen. Siden fulgte en lang række andre besøg fra højtstående danske og tyske personligheder, herunder fra dronning Ingrid, Folketingets præsidium og i 1985 den konservative statsminister Poul Schlüter. Dronning Margrethe og andre medlemmer af kongehuset aflagde senere ved flere lejligheder korte besøg i Syslesvig. Mindretallet var så at sige blevet salonfæhigt.

SSF fik ny formand i 1987. I sin første årsberetning lagde Heinrich Schultz vægt på, at det i en tid, hvor "kampen mod det tyske ikke længere var det primære, gjaldt om at styrke den danske identitet, hhv. selvhævdelse og bevidsthed. Man skulle ikke være så åben, at nye medlemmer til sidst ikke mere er klar over, hvad det egentlig er for et skridt, de har taget." Han opfordrede til større konsekvens også i forhold til de tyske naboer og ved at stille krav til medlemmerne. Men samtidig påpegede han, at forholdet mellem

Ved besøget i 1978 nåede Dronning Margrethe og prins Henrik også til Bredsted danske Skole. De blev modtaget af skoleinspektør Sigfred Andresen ved det store Danmarkskort malet på legepladsens asfalt.

Fakkeltog på havnen i Flensborg til ære for Dronning Margrethe den 14. maj 1978. Med tusinder af lys fejrede mindretallet og byen det fine besøg. For den daværende SSF-formand Ernst Vollertsen var denne dag højdepunktet i hans for- eningstid. Fakkeltoget var hans forslag, en god erstatning for tysk militærmusik. I forbindelse med besøget foretog dronningen også den officielle indvielse af den dansk-tyske motorvej. I sin tale til forbundspræsident Walter Scheel sagde Dronningen bl.a.: "... det er 114 år siden en dansk konge sidst besøgte disse egne. Det var min tipoldefar, Kong Christian IX, der var her i februar 1864, altså i en helt anden tid, og unægtelig også i en ganske anden situa- tion. Så meget mere glæde- ligt er det, at vi på en dag som denne, hvor den nye vej mellem vore to lande indvi- es, kan bekræfte, at en ny tid har gjort sit indtog. En tid præget af gensidig forstå- else og respekt og af fredeligt samarbejde mellem to de- mokratiske samfund."

dansk og tysk havde forandret sig i løbet af 1980'erne. Fra tysk side blev der vist en større venlighed, som mindretallet ikke rigtig kunne forholde sig til, også grundet skepsis over for op- rigtigheden i de nye "lune vinde". Derfor skulle mindretallet erkende, at "vi er midt inde i en kli- maforandring, som vi må tage til efterretning og indstille os på. Vi skal gå vor tyske nabo i møde og finde ud af, hvor langt hans forståelse for vore

berettigede ønsker og krav går. Vi skal også tænke på, at der i vores rækker findes unge, der ikke har oplevet tiden efter 1945, men dagligt omgås tyske venner og bekendte.

Alt i alt synes jeg, at vi må se at få kastet en del af vore gamle fordomme over bord og gå ind for en dialog med vor tyske nabo. Og i den forbindelse tænker jeg også på tyske institutioner og foreninger, som måtte ønske det."

Heri lå der en programmerklæring: Mindretallet skulle tage udfordringerne op og afprøve de venlige, imødekommende signaler fra flertallets side. Tiden var inde til at søge dialog, uden at opgive mindretallets eget ståsted.

Slesvigland: mellem strid og genopdagelse af det slesvigske

I 1980 kunne det se ud, om som en ny fase endelig var blevet virkelighed. Men så skete der noget, som viste, at gamle modsætninger lå lige under overfladen. Der udkom et nyt tidskrift: Slesvigland. Tidsskriftet, der blev husstandsomdelt gratis i Sydslesvig, var et privat initiativ uden tilknytning til mindretallets organisationer. Det blev finansieret af den danske Traugott Møller-Fond i Sønderborg.

På første udgaves første opslag blev læserne på tysk og dansk budt velkommen til det nye tidsskrift. "SLESVIGLAND skrives først og fremmest for Slesvigere, idet tidsskriftets hovedsigte er at styrke den slesvigske identitet," hed det om tidsskriftets formål.

Formålet med det nye tidsskrift var efter redaktionens opfattelse ikke at være imod nogen eller noget, men for Slesvig og slesvigerne: Ikke desto mindre stod det klart, at der var danske sympatier, og en stor del af artiklerne omhandlede netop Slesvigs danske historie, ligesom også frisernes kultur blev fremstillet som vigtigt element i det flerkulturelle grænseland. Der blev bl.a. henvist til, at "Slesvig er en gammel dansk landsdel, hvor dansk naturlig har hjemme, og hvor tysk gennem århundreders påvirkning har vundet hjemstavnsret."

Det fremkaldte omgående debat i offentligheden. Fra tysk side blev der bl.a. sat spørgsmåls- tegn ved, at Slesvigland kun koncentrerede sig

Dronningebesøget 1978

"Og hvad har dronningebesøget så givet os? Med rette har flere danske blade givet udtryk for, at grænse-landets to folk begge er blevet rigere efter de kongelige danske dage i Sydslesvig. Og det er blevet sagt, at dronningebesøget har styrket sammenholdet og selv- agtelsen hos os og har øget respekten hos vore tyske naboer ... For mange af vore ældre, der har oplevet skuffelsen i 1920, nazi-forfølgelserne, den bitre nød under den anden verdenskrig og de hårde år efter 1945 må dronningens besøg forekomme at have været et drømmesyn. Men det var samtidigt et tegn på, at forholdet mellem dansk og tysk nu er blevet så godt som det aldrig har været før."

Kilde: Sydslesvigsk Årbog 1977-78.

om Sydslesvig i sine bestræbelser på at fremme den slesvigske identitet, men ikke inddrog Nord- slesvig/Sønderjylland. I det tyske tidsskrift "Schleswig-Holstein", som udgives af Schleswig- Holsteinischer Heimatbund, blev bladet omtalt som et dansk propagandatidsskrift, og der blev fastholdt en heftig kritik. Opfattelsen var, at der var tale om et dansk kulturfremstød, en øget grænsekamp og en skærpet tone i mødet mellem dansk og tysk. Tidsskriftet fik endog tillagt en antitysk holdning, hvilket dets redaktion lige så energisk tilbageviste. Ikke desto mindre fortsatte polemikken, og Slesvigland så sig i 10. nummer i 1982 nødsaget til at præcisere sit ståsted. Det kunne sammenfattes i fire overskrifter: Grænsen ligger fast, alle sprog er ligeberettigede, Slesvig har en dansk og tysk fortid – og Slesvigland er ikke et stridsskrift, men fastholder, at "Slesvige- ren har ret til at sige ja til et demokratisk SLES- VIG, hvor dansk og tysk og frisisk mødes som ligestillede partnere". Ikke desto mindre fortsatte kritikken i tyske medier.

Forbundskansler Helmut Schmidt (SPD) hos Flensborg Avis 1978. Det var første gang, en tysk regeringschef besøgte mindretallet officielt. SSW-formand Gerhard Wehlitz fremhævede i den anledning det gode klima i grænselandet, men henviste også til problemet med utilstrækkelige tyske skoletilskud. Den sag blev der taget hul på i Kiel i 1982.

Fra bevidst tysk side frygtede man for et dansk kulturelt fremstød, der skulle svække det tyske og styrke det danske. Referencerammen var grænsekampens tid i årene efter 1945, og den offentlige debat gav mislyde og genklange fra samme tid. I begyndelsen af 1980'erne var sameksistensen og samlivet mellem dansk og tysk endnu ikke så rodfæstet, at der ikke kunne opstå mistænkeliggørelse og mistro. Den slesvigske model for sameksistens mellem dansk og tysk var først ved at udvikle sig, og aktørerne kunne stadig hidse sig op over modpartens tillagte motiver.

Slesvigland gav også bud på, hvad det vil sige at være dansk i Sydslesvig. I nr. 6/1980 fastsloges det således på lederpladsen: "At bekende sig til det danske sindelag betyder ikke, at der skal være en tilknytning til de danske organisationer og

foreninger i landsdelen. Man kan stå udenfor og alligevel være dansk."

Bladet ville opfatte og forholde sig til Sydslesvig som en helhed med traditionelt og aktuelt flere forskellige kulturer og sprog. Men målsætningen om sproglig-kulturel tostrengethed, om "Zweistromigkeit", der i den allerførste lederartikel fra 1980 blev fremhævet som et slesvigske begreb, og som blev pointeret med udsagnet om, at det i "virkeligheden er et privilegium at være slesviger", blev ikke taget for pålydende. Fra tysk side blev tidsskriftet mødt med mistænkeliggørelse.

Siden fortonede uenigheden om Slesvigland sig mere og mere. I 1990'erne blev der ikke længere diskuteret. Bladet var ikke længere så kontroversielt, at det kunne afstedkomme store avisoverskrifter.

I 2009, mere end 25 år efter, at Slesvigland udkom første gang, kan det være vanskeligt at forstå, hvorfor det i 1980'erne kunne give anledning til heftig og følelsesladet debat i grænselandet. Det er der flere grunde til: Afspændingen mellem dansk og tysk har i de seneste 25 år været eftertrykkelig på de fleste områder. Dansk og tysk opfattes ikke længere som modsætninger, der fremstår som kontrast. I stedet opfattes de i stadig mere udbredt grad som gensidigt supplement i en europæisk grænseregion. Faktisk er budskabet om en særlig slesvigske identitet, der blev fastlagt som tidsskriftets ledetråd i 1980, blevet relevant på en anden måde, end personer bag bladet turde have håbet på. Som følge af den tiltagende integration på tværs af grænsen og efter etableringen af den grænseoverskridende Region Sønderjylland-Schleswig i 1997, har begrebet Slesvig fået tillagt en positiv betydning også syd for grænsen. Endog begrebet Sydslesvig, der i sin

tyske form tidligere udelukkende blev brugt af kredse med tilknytning til det danske mindretal, er lidt efter lidt blevet optaget i flertallets sprogbrug. I årene efter årtusindskiftet tales der om fællesskab på tværs af grænsen i fortid, nutid og fremtid. De træk, som Slesvigland hele tiden har fremhævet som fællesskabsdannende i Sydslesvig, bruges i dag fra officiel side til at beskrive fællesskabet på tværs af grænsen. Selv tosprogethed, der var noget helt nyt, da tidsskriftet valgte at udkomme konsekvent på tysk og dansk i en og samme udgave, er i dag blevet en målsætning for flertal og mindretal. Faktisk kunne Slesvigland i 2009 have en større gennemslagskraft end nogensinde tidligere, fordi det tosprogede tidsskrift med fokus på kulturhistoriske og historiske emner fra Sydslesvig vil kunne indgå som aktivt redskab for de mange indbyggere syd for grænsen, der i disse år ønsker at tilegne sig dansk kundskaber for at kunne finde arbejde i Danmark. Men da det i 2004 gik fra husstandsomtalt blad til internetbaseret udgivelse, er det blevet perifert.

1955-89: Afspænding og forsigtig mindretalsåbning

I tidsrummet fra Bonn Erklæringen i 1955 og frem til Murens fald i 1989 skete der store forandringer i hele verden. Den Kolde Krig, øst-vestkonflikten, militært og sikkerhedspolitisk samarbejde i NATO, økonomisk fremgang og vækst uden sidestykke i næsten 25 år, kulturelle revolutioner, frigørelse, politisk bevidstgørelse og aktivisme samt moderniseringen af samfundene på alle områder satte også sit præg på Sydslesvig og mindretallet. Da den Kolde Krig overraskende sluttede, var verden en helt anden, end da København-Bonn Erklæringerne blev fremsat. Store

dele af mindretallet kunne stadig levende huske det vanskelige forhold mellem dansk og tysk i efterkrigsårene. De havde selv oplevet konfrontationen, hærværk på danske institutioner i Slesvig, nedsættende kommentarer, beskyldninger om at være landsforrædere, fordi de valgte det danske, endog fra tid til anden korporlige sammenstød med jævnaldrene børn og unge. De kunne huske udgangspunktet for den reorganiserede danske bevægelse, der opstod i og efter 1945. De var skeptiske over for det vesttyske demokrati og fastholdt den tætte og levende kontakt til Danmark. For dem var Vesttyskland "herbergsstat". De var dansk mindretal i en tysk stat; men de identificerede sig primært med Danmark. De var – som generationerne før dem – loyale statsborgere i Vesttyskland. De aftjente deres værnepligt, svarede skatter og afgifter, gik til valg og fulgte med i samfundets udvikling. Men den nationale identifikation var entydig med Danmark. Dette gjaldt også i brydningsperioden, hvor unge sydslesvigere rejste kritik af det etablerede mindretals ledere. Selv om der herskede uenighed om målsætningen: fremtidsmålet genforening eller dansk mindretalstilværelse inden for de eksisterende grænser, fandtes der en klar konsensus om det danske som afgørende værdi og referenceramme.

I årene fra omkring 1970 ændredes situationen. De foregående års kontinuerlige tilbagegang blev vendt. Mindretallets organisationer og institutioner oplevede fra sidst i 1970'erne forstærket interesse fra personer uden traditionel tilknytning til det. Vejen til mindretallet startede for mange med nysgerrighed og interesse for det danske eller nordiske, der fremstod som et alternativ til det vesttyske samfund. For mange var det pædagogikken, som var afgørende. Siden til-

trak de politiske forestillinger og budskaber, som SSW stod for, ikke blot nye vælgere, men også nye brugere af mindretallets tilbud. Denne proces havde som forudsætning den generelle markante afspænding i forholdet mellem dansk og tysk, som havde fundet sted i tiden efter 1955. Samlivet forbedredes på alle niveauer. Selv om der fortsat fandtes interesse modsætninger og fordelingskonflikter mellem mindretal og flertal, var situationen og tonen i samlivet en anden end i 1955. København-Bonn Erklæringerne kunne udfolde deres virkning takket være en positiv rammesituation med stadig større interessefællesskab mellem dansk og tysk.

Samlet set måtte mindretallet finde sig til rette i en situation, som højskoleforstander og mangeårig SSF-formand Niels Bøgh-Andersen satte på spidsen, da han i 1963 fyndigt fastslog: "Det er blevet så svært at være dansk, fordi det er blevet så let."

Når der fokuseres på identitetsdiskussionerne i Sydslesvig i perioden 1956-1989, så var Bøgh-

Andersens erkendelse nærmest et mantra: Mindretallet måtte vedholdende navigere under nye forhold, hvor velviljen fra det omgivende samfund blev stadig større, selv om der fortsat, især med hensyn til økonomi og tilskud til danske aktiviteter, var klare grænser for tilnærmelsen. Mindretallet måtte stabiliseres i lyset af først tilbagegang med parallel normalisering i forholdet mellem mindretal og flertal samt organisatorisk konsolidering, fulgt af stabilisering omkring 1970 og siden fremgang frem til 1989. Det var en vanskelig proces. Dansk og tysk var ikke længere modsætninger på samme vis som i perioden frem til 1955. For en del sydslesvigere var dansk og tysk dele af deres egen personlige identitet. For dem blev det lettere at være mindretal, mens det samtidig blev vanskeligere at give nogen samlet entydig karakteristik af mindretallet. Det blev ikke mindre dansk, men det danske manifesterede sig på forskellig måde i forskellige sammenhæng. I slutningen af 1980'erne begyndte mindretallet at åbne sig over for den tyske omverden.

Mindretal i det nye Europa efter 1989

Efter murens fald

Året 1989 markerer et tidehverv i Europas historie, som også fik indgribende betydning i Sydslesvig. Det gælder både på de indre linjer, og det gælder i forholdet til regeringerne i Kiel og Berlin og myndighederne på europæisk plan. Murens fald i Berlin den 9. november 1989 er blevet til symbolet for den Kolde Krigs afslutning. I løbet af de tyve følgende år opstod der en lang række nye stater i Central- og Østeuropa. Mens der i 1989 havde eksisteret 8 stater, fandtes der 2009 21 stater. Mindretal blev til flertal i nye stater, nye mindretal opstod. Sovjetunionens og Østblokkens sammenbrud og opløsning blev ledsaget og til dels fremmet af nationale bevægelser. I 1990 satte Konferencen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa bl.a. mindretalsspørgsmål på dagsordenen. Dette var startskuddet til en udvikling, hvor der internationalt blev fokus på mindretal.

I Sydslesvig betød det, at både opfattelsen af det danske mindretal, såvel indefra som udefra, og mindretallets faktiske levevilkår gradvist og i stigende grad kom under påvirkning af den mindretalsspolitiske situation ude i Europa, af tysk politik og af politikken i Slesvig-Holsten. Det bragte det danske mindretal i øget samspil med de andre mindretal. I Tyskland gjaldt det i forhold til friserne, sorberne og de tyske sigøjnere: sinti og roma, og i Danmark det tyske mindretal. Endnu mindre end før var det danske mindretal en lille verden for sig.

Mindretal var med ét slag blevet relevante og højaktuelle. De mange akutte problemer i navnlig Central- og Østeuropa resulterede i en øget

Den slesvigske model

Fra omkring 1989 blev mindretalsspørgsmål meget aktuelle i Europa. Der blev efterlyst positive eksempler på holdbare mindretalsordninger. Den dansk-tyske eller slesvigske mindretalsmodel, som omfatter både det danske og det tyske mindretal i grænselandet, blev fremhævet som en model til inspiration og efterfølgelse andre steder i Europa. Begrebet kan spores tilbage til midten af 1960'erne, da især vesttyske politikere påbegyndte at fremhæve de dansk-tyske mindretalsordninger som en europæisk model. Inden for den europæiske mindretalsunion FUEV blev de dansk-tyske ordninger også fremhævet fra midten af 1960'erne. Det var dog først fra 1990, at der også internationalt blev opmærksomhed om modellen.

interesse for at udpege positive eksempler, der kunne tjene som rollemodeller og fremvisnings-eksempler til inspiration og efterfølgelse. Danmark og Tyskland var hurtige til at pege på den dansk-tyske mindretalsmodel. Her fungerede sameksistensen mellem dansk og tysk i praksis. Det dansk-tyske grænseland fik således fornyet aktualitet. Mindretallene på begge sider af grænsen var ikke anakronistiske levn eller forældede og irrelevante. Mindretallene var med ét "hotte" og "in". Den slesvigske model for sameksistens og eftertrykkelige mindretalsordninger blev opdaget og formidlet til utallige studiegrupper fra regeringer, flertal og mindretal i Central- og Østeuropa. Der blev afholdt seminarer og konferencer i grænselandet, der blev formidlet som et europæisk lærestykke.

Det danske mindretals status og situation i dag kan ikke forstås uden de begivenheder, der fulgte Murens fald for 20 år siden. Nu stod det klart,

at mindretallet levede i nyt, samlet demokratisk Tyskland med respekt for mindretals rettigheder, selv om det trods bestræbelser i 1990 ikke er fastslået ved hjælp af en særlig artikel i forbundsforfatningen. Det fik pludselig international relevans og betydning. Det blev endnu mere end før interessant for mennesker uden traditionel tilknytning til eller interesse for grænselandet. Ikke blot som objekt for nysgerrighed og interesse, men også for familier i Sydslesvig, der var flyttet til området i årene før eller efter 1989, og som valgte dansk børnehaver og skolegang for deres børn. Den generation af unge, som i årene omkring 2005 begyndte at formulere deres mindretalssyn og åbent fortalte deres personlige mindretalshistorie, er født i årene omkring 1989. De er den første generation i mindretallet, som ikke længere er præget af den Kolde Krig og af tidligere tiders modsætningsforhold mellem dansk og tysk. De er i mange tilfælde ikke præget hjemmefra af traditionelt tilhørsforhold til mindretallet. Deres familier stammer hyppigt end ikke fra Sydslesvig. De er i sig selv en ny førstegeneration af sydslesvigere, som er præget på godt og ondt af det skolevalg, som deres forældre har truffet for dem. Dette gælder fx også unge fra familier, der i årene efter 1989 flyttede til Sydslesvig fra det tidligere DDR og her har søgt og fundet en tilknytning til mindretallet.

Alle disse eksempler har betydning for det danske mindretal i dag. Efter 1989 er det danske mindretals status således på flere måder blevet en anden. I årene efter 1989 er mindretallene i grænselandet blevet et positivt symbol på det gode dansk-tyske forhold. De er blevet fremhævet som eksemplariske brobyggere og vigtige bindeled mellem de to lande. De er blevet fremvisningseksempler – og dermed er også det dan-

ske mindretal blevet langt mere tidssvarende og synligt i det politiske spil end tidligere, hvor det ofte blev opfattet som et irritationsmoment.

Sprogpagt og Rammekonvention: Betydningen af internationale aftaler

Europarådet vedtog i første halvdel af 1990'erne to centrale internationale aftaler, der gav en folkeretslig forankring af mindretalsrettigheder. I 1992 kom den såkaldte *sprogpagt*, der i Sydslesvig under påvirkning af tysk benævnes "sprogchartret". Den pålægger de stater, der har ratificeret pagten, at aflægge rapporter over for Europarådet om overholdelsen af de forpligtelser, det pågældende land har påtaget sig.

I 1995 fulgte *Rammekonventionen om beskyttelse af nationale mindretal*. De stater, der har ratificeret denne rammekonvention, skal ligeledes afrapportere over for Europarådet, hvorledes forpligtelserne virkeliggøres i praksis. Der er endvidere nedsat en rådgivende komité, der skal følge implementeringen af Rammekonventionen. Den evaluerer bl.a. statsrapporterne, og foretager studieture til de respektive lande og sender spørgsmål til de respektive stater på baggrund af statusrapporterne. Den rådgivende komités konklusioner og anbefalinger sendes til Europarådets Ministerråd, som vedtager de endelige konklusioner og anbefalinger. Der er således tale om en overvågningsproces med flere trin.

De to mindretalsaftaler gælder også for det danske mindretal i Sydslesvig, og det viste sig hurtigt, at den ny internationale dimension faktisk fik stor betydning. De har givet Bonn Erklæringens hensigtserklæringer en konkret internationalt bindende juridisk ramme. Desuden har den internationale overvågnings- og opfølgingsmekanisme haft den effekt, at Tyskland og

alle andre stater for at undgå negativ omtale i de resolutioner, som Europarådets Ministerråd altid vedtager, når hver runde er overstået, vil være påpasselig med at føre en politik, der vil kunne afstedkomme international kritik. Yderligere en positiv konsekvens af mindretsaftalerne har været, at der faktisk er blevet etableret en kontinuerlig dialog med forbundsregeringen.

Det fik en direkte afsmittende virkning på delstatspolitikken. I slutningen af september 2003 fremlagde landsregeringen i Kiel for første gang en beretning i landdagen om, hvorledes sprogpagten omsættes og virkeliggøres i forhold til mindretallene i delstaten. Dermed har de internationale forpligtelser fået en konkret regional dimension: Forpligtelserne evalueres løbende og gøres én gang i hver valgperiode til genstand for en debat i landdagens plenum. I 2008 fremsatte SSW desuden politiske forslag om, at der fremover også skal aflægges en mindretalsberetning i de sydslesvigske kredse og i Flensborg by. Alleerede i november 2004 havde SSW-gruppen i Nordfrislands kreds dag fremsat dette forslag, som dog først blev vedtaget af kreds dagen i februar 2008.

Det internationale samarbejde:

Mindretalsunionen FUEV

Det danske mindretal har i over 50 år været et aktivt medlem af den europæiske mindretalsunion FUEV/FUEN (Föderalistische Union Europäischer Volksgruppen/Federal Union of European Nationalities). Den blev etableret i 1949 og har udviklet sig til en interesseorganisation for traditionelle og nationale mindretalsgrupper i hele Europa.

Siden begyndelsen af 1950'erne har FUEV haft en særlig tilknytning til det dansk-tyske grænse-

land. Da FUEV gennemførte sin tredje kongres i København i juni 1951, stod bl.a. det slesvigske spørgsmål på dagsordenen. Det resulterede i en kongresresolution vedrørende "fire friheder", der skulle gælde for nationale mindretal: 1. bekendelsesfrihed i national henseende, 2. forældrenes ret til at træffe beslutninger på børnenes vegne (især mht. skolegang i nationale mindretalsskoler), 3. retten til ytringsfrihed og 4. selvbestemmelsesretten. Her blev der således eksplicit taget udgangspunkt i situationen i grænselandet, der så fik tillagt en generel betydning. Senere tog

I 1993 afholdt den europæiske mindretalsunion FUEV sin årlige kongres i Hotel des Nordens ved Kobermølle-Kruså. På talerstolen ses FUEV-præsident Karl Mitterdorfer, yderst t.v. den tidligere SSF-generalsekretær Karl Kring, som var en af FUEV's vicepræsidenter.

SPD-politikeren Kurt Hamer (1926-1991) var den første slesvig-holstenske grænselandskommitterede fra 1988 til sin død. Hamer fik stor betydning for udformningen af en politik, som ledte i retning af et ligeberettiget samliv mellem mindretal og flertal. Fra 1979 gjorde han sig til talsmand for, at det var nødvendigt at skabe positive særregler, hvis talen om chancelighed for mindretal og flertal skulle blive mere end pæne ord i festtalerne.

FUEV gang på gang det dansk-tyske mindretals-eksempel op til præsentation. Forbundsregeringen har f.eks. med økonomiske tilskud muliggjort, at mindretalsunionen FUEV kunne bringe repræsentanter for mindretal og flertal udefra til det dansk-tyske grænseland, så de på stedet kunne møde mindretallene og deres syn for ordningerne. Disse studiebesøg var med til at fremme samtalen mellem det danske mindretal og Bonn, siden Berlin. Mindretalsspørgsmålet var således ikke længere udelukkende et delstatsdomæne, men fik tillige et større element af forbundspolitik. Resultatet var langt større opmærksomhed omkring mindretalsforholdene og øget synlighed.

Det var imidlertid navnlig efter Murens fald i 1989, at FUEV fremhævede den dansk-tyske mindretalsmodel og aktivt bidrog til at formidle positive erfaringer fra denne region med henblik på konfliktløsning i andre mindretalsregioner. I 1993 blev der endog afholdt en kongres på selve den dansk-tyske grænse for her bl.a. at præsentere det positive eksempel. I denne forbindelse har det danske og tyske mindretal arbejdet nært sammen og koordineret deres oplysnings- og informationsindsats. I 2008 ydede Danmark for første gang et officielt tilskud til FUEV's arbejde. Det blev kanaliseret via bevillingen til det danske mindretal.

Nej til mindretalsartikel i forbundsforfatningen – men økonomisk støtte
Mindretallets hele indre liv, f.eks. undervisning og skoler, hører under det kulturelle område, og det er i Tyskland delstaternes suveræne domæne. Det giver delstatsregeringen i Kiel central betydning for mindretallet.

Ikke desto mindre har forbundsregeringen fra tid til anden spillet en væsentlig rolle på det mindretalspolitiske område. De internationale forpligtelser omkring menneske- og mindretalsrettigheder er indgået af forbundsregeringen, og mindretallet kom på dagsordenen, da en forfatningskommission efter murens fald og Vest- og Østtysklands forening drøftede en revision af den tyske forfatning. Alle fire mindretal, det danske mindretal, friserne og sorberne og de tyske sigøjnere: sinti og roma, argumenterede sammen med bl.a. slesvig-holstenske politikere for en særlig mindretalsartikel i grundloven. En sådan fandtes allerede i Weimarrepublikkens forfatningsartikel 113 fra 1919. I juli 1993 var der flertal i kommissionen for et forslag til en ny grundlovsartikel 20b, der omfattede sætningen: "Staten respekterer de etniske, kulturelle og sproglige mindretals identitet."

I Forbundsdagen kunne der dengang imidlertid ikke opnås enighed om en decideret mindretalsbeskyttelse. Forud for landdagsvalget i 2000 afviste den tyske kansler Gerhard Schröder under et besøg hos det danske mindretal at tage spørgsmålet op igen: En forfatningsartikel vil ikke komme på tale, idet kultur henhører under de tyske delstater. Derimod ville projektstøtte til mindretallets aktiviteter kunne komme på tale. Dette tilsagn blev virkeliggjort i 2001, da Berlin bevilgede et projekttilskud på 350.000 DM til ombygningen af det danske mindretals museum Danevirkegården. Siden blev der givet tilskud til andre projekter. Hermed viste forbundsregeringen et større engagement på mindretalsområdet. Dette vil i givet fald ligge i forlængelse af de forpligtelser, Tyskland har påtaget sig med tiltrædelse til Europarådets to mindretalsaftaler.

Mindretalsrepræsentation i Berlin og mindretalskommitterede i grænselandet

I København oprettedes i 1983 et kontor til at pleje det tyske mindretals kontakt til regering og myndigheder. Et tilsvarende kontor for de danske sydslesvigere var der ikke umiddelbart ønske om at få oprettet. Først ved møder i indenrigsudvalget i Berlin den 24. april 2002 blev det foreslået at tilstræbe en form for repræsentation ved Forbundsdagen, vel at mærke i fællesskab for de fire anerkendte mindretal i Tyskland, danskerne, friserne, sorberne, de tyske sinti og roma. I august 2002 fik mindretallene mulighed for at udpege en lobbyist med adgang til Forbundsdagen og dens tjenester i Berlin.

I forbindelse med markeringen af 50året for København-Bonn Erklæringerne på Sønderborg Slot den 29. marts 2005 blev spørgsmålet om oprettelse af en mindretalsrepræsentation i Berlin rejst over for den tyske kansler Gerhard Schröder. Denne reagerede positivt på forslaget, og i juni 2005 blev det besluttet at etablere et egentligt *mindretalssekretariat i Berlin* for de fire nationale mindretal i fællesskab. Valget som mindretalssekretær faldt på nordfriseren Thede Boysen, der tiltrådte i sommeren 2005.

På hjemmefronten blev stillingen som *slesvig-holstensk grænselandskommitteret* videreudviklet. Den første var udnævnt i 1988 af den socialdemokratiske ministerpræsident Björn Engholm. I 2000 blev funktionen omdøbt til mindretalskommitteret, dvs. en slags ombudsmandsfunktion uden ombudsmandskompetencer. Konkret kunne mindretallene kontakte de skiftende kommitterede for at drøfte problemer eller orientere om deres arbejde. Omvendt kunne den kommitterede være udførende og selv fremsætte initiativer. Den første grænselandskommitterede, Kurt Hamer, skabte en

god dialog med det danske mindretal, men så derudover også internationale perspektiver i mindretalsspørgsmålet. Således fremsatte han kort tid før sin død i 1991 et forslag om at etablere et europæisk center for mindretalsspørgsmål i grænselandet. Hans efterfølger Kurt Schulz arbejdede videre med sagen, mens den slesvig-holstenske, tyske og danske regering bakkede op. I 1996 etableredes derpå det dansk-tyske forsknings- og formidlingscenter "European Centre for Minority Issues" i Flensborg. Der blev etableret et tillidsfuldt samarbejde mellem det danske mindretal og Kurt Schulz i årene 1991-2000, hvilket blev yderligere udbygget under efterfølgeren Renate Schnack i årene 2000-2005. Blandt meget andet tog hun ved årsskiftet 2003/04 initiativ til oprettelsen af *Dialog-ForumNorden*, hvor repræsentanter for mindretal, tyske grænselandsorganisationer og slesvig-holstenske politikere jævnligt mødes for at drøfte mindretalsspørgsmål. Efter delstatsvalget i 2005 blev Schnack afløst af den konservative politiker Caroline Schwarz.

Der skulle gå næsten 15 år, førend den slesvig-holstenske mindretalskommitterede blev fulgt op af en tilsvarende funktion på forbundsniveau: Forbundsregeringen udpegede den 20. november 2002 en særlig *kommitteret (Beauftragter) for de fire nationale mindretal*. Det skulle understrege, at forbundsregeringen tillægger beskyttelsen af nationale mindretal stor betydning. Dermed efterkom forbundsregeringen et ønske, de fire anerkendte nationale mindretal allerede havde formuleret i 1996. Mindretallene i Tyskland og tyske mindretal i Østeuropa blev således politisk fulgt op af en og samme kommitterede. Den ny funktionsbetegnelse blev herefter "Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten in Deutschland". Funk-

Da socialdemokraten Renate Schnack i 2000 overtog funktionen som grænselandskommitteret, blev betegnelsen ændret til mindretalskommitteret. Renate Schnack blev særdeles afholdt hos mindretallene i grænselandet, men måtte vige posten til fordel for CDU-politikerne Caroline Schwarz efter landdagsvalget i 2005.

Forsigtighed over for dansk-tysk tilnærmelse

Kilde: Sydslesvigsk årbog 1979-80 s. 8 – ADCB F301, jf. Grenzfriedenshefte 2002.

Skepsis over for det omgivende samfund levede længe i mindretallet. Med et citat af revykunstneren Oswald Helmuth advarede SSF-formanden Ernst Vollertsen i 1978 mod et alt for vidtdrevet samvær:
"Det gør du, det gør jeg, men vi gør det hver for sig."
Marie Meyer i Skovlund udtrykte det sådan i 1984: "Man kan være tæt på sin ven, men bør ikke rykke for nær."

Genforeningshåbet opgivet

Kilde: Sønderjyske Årbøger 1995.

Ved Dybbøl-jubilæumsfesten i 1995 tog SSF-formand Heinrich Schultz officielt afsked med genforeningshåbet:
"Og tiden har forandret sig. På baggrund af, at begge mindretal – det tyske nord for grænsen og det danske syd for grænsen – hver for sig forgæves har prøvet at få en drøm virkeliggjort, nemlig at flytte grænsen og komme tilbage til hhv. fædreland og moderland, vil jeg også i dag gerne understrege det, som jeg for nogle uger siden sagde ved vores store friluftsmøde i Flensborg, i anledning af de sydslesvigske årsmøder. I dag kan jeg se, at afstemningsresultatet fra 1920 var rigtigt. Og det er også rigtigt og godt, at den kunne modstå de to forsøg, der blev foretaget for at få den forandret. Det siger jeg også og især på baggrund af de mange krise- og krigsområder vi har umiddelbart for vor egen dør i vores hus, Europa."

tionen omfatter tre hovedopgaver: 1. at være central kontaktperson på forbundsniveau; 2. være regeringens repræsentant i alle eksisterende og fremtidige kontaktorganer og -udvalg; 3. at oplyse om de nationale mindretal i Tyskland.

Tilnærmelse mellem mindretal og omgivelser

1989 fik også betydning på de indre linjer. I løbet af 1990'erne skete der lidt efter lidt et afgørende generationsskifte i mindretallets ledelse og forretningsbestyrelser. Den hidtil dominerende generation byggede på personlige erfaringer, der rakte tilbage til Anden Verdenskrig og det store sindelagsskifte i Sydslesvig umiddelbart efter krigens afslutning. Her fandtes der stadig en vis grad af skepsis over for det omgivende samfunds intentioner og interesser. I løbet af halvfemserne trak de sig efterhånden tilbage, og en yngre generation tog over. Efter årtusindskiftet er denne proces fortsat.

Der var formandsskifte i SSW i 1989: Wilhelm Klüver efterfulgte Gerhard Wehlitz. I SSF var der sket et generationsskifte to år tidligere, da Heinrich Schultz i 1987 efterfulgte Ernst Vollertsen. Vedtagelsen af den nye slesvig-holstenske delstatsforfatning i 1990, der omfattede en ny mindretalsartikel, er endnu en begivenhed, der satte skel. Men forfatningen markerer måske i højere grad afslutningen på en politisk proces end begyndelsen på en ny periode. 1995 var et andet skelsår: her talte SSF's formand Heinrich Schultz på Dybbøl Banke i anledning af 75året for genforeningen og affandt sig officielt med grænsedragningen og tog afsked med genforeningshåbet. Endelig markerede Karl Otto Meyers afsked som landdagsmedlem i 1996 afslutningen på en epoke i mindretallet med rødder tilbage til efterkrigstiden.

I 1990'erne var den traditionelle opfattelse af mindretallet således under nedbrydning. Traditionelt opfatter mindretallet sig som et mindretal i Sydslesvig, og Sydslesvig som et område, der oprindeligt hørte til Danmark, og dermed som noget andet end Tyskland. Den geografiske præcisering er udtryk for identifikation med de historiske rødder, der rækker tilbage, før området

blev en del af en tysk stat. Samtidig ligger der underforstået en afgrænsning i forhold til det tyske samfund, mindretallet lever i. I 1990'erne ændrede det sig. Tyskland er i nutidens mindretalsvirkelighed for de fleste sydslesvigere intet fremmed land, der begynder ved Ejderen, men omfatter også Sydslesvig. Det finder i dag udtryk, når en del unge sydslesvigere åbent siger "vi", når de taler om Tyskland og dets indbyggere. Og når de siger, at de er tyske, fordi de har tysk pas og hyppigt har tysk hjemmesprog og familierelationer, er det udtryk for en anden og mere positiv identifikation med Tyskland end tidligere. Den nye sprogbrug er samtidig udtryk for en ændring i forholdet mellem mindretal og stat.

I løbet af 1990'erne var det tydeligt, at der var sket en klar tilnærmelse. Forholdet til de tyske grænselandsorganisationer kan tjene som illustration af denne udvikling: I de første mange år efter 1945 var der ikke en direkte kontakt mellem mindretallet og de tyske grænselandsforeninger. I foråret 1998 mødtes SSF med formanden Heinrich Schultz i spidsen for første gang med disse organisationer. Siden fulgte i oktober 1998 et møde med Schleswig-Holsteinischer Heimatbund, hvor det blev drøftet, hvorledes man kunne komme fra et mod-hinanden via et ved siden af hinanden til et for-hinanden i grænselandet. Heinrich Schultz udtalte i denne forbindelse på et hovedstyrelsesmøde, at "de tider, hvor de tyske grænselandsorganisationer var erklærede modstandere af det danske mindretal, er forbi". Han fastholdt samtidig, at der er forskel på dansk og tysk kultur. Ikke desto mindre var det påkrævet at lære hinanden bedre at kende. Dette møde blev startskuddet til en lang række andre møder mellem mindretallet og tidligere tiders modstanderorganisationer.

Samarbejdet med det tyske mindretal i Danmark er en anden indikator for afspænding i grænselandet. Relationerne mellem de to mindretal var i flere årtier efter Anden Verdenskrig kompliceret og præget af det generelle spændingsforhold mellem dansk og tysk. Kontakt mellem de to mindretal forekom kun uden for grænselandet, inden for en international ramme, i den europæiske mindretalsunion FUEV, hvor det danske og tyske mindretal lige siden 1950'erne samarbejdede aktivt. Først i løbet af 1990'erne opstod en mere permanent og intens kontakt i selve grænselandet. Der blev skabt og opbygget tillid mellem parterne, og der blev iværksat fælles projekter. Udgangspunktet var den fælles rolle som fremvisningsmodel. Siden

SSF-formanden Heinrich Schultz sammen med Ute Erdsiek-Rave under årsmødet 1994. Socialdemokraten Erdsiek-Rave var på dette tidspunkt landdagspræsident i Slesvig-Holsten og hyppig gæst hos det danske mindretal.

Året 2000 flyttede grænser mellem mindretal og flertal. "Grænseoverskridende samarbejde" var en stående overskrift, og der blev talt om en mulig "fælles identitet i regionen", mest fra tysk, men også lidt fra dansk side. Den nye atmosfære muliggjorde, at 150-året for Istedslaget kunne fejres i samarbejde mellem den tyske Isted-Stiftung og Sydslesvigsk Forening. "Hjertelig Velkommen" lød budskabet på dansk i festteltet i Isted. Arrangementet brød isen for endnu mere samarbejde på hidtil uvante områder i de følgende år.

udviklede dette samarbejde sig til egentlige kulturelle aktiviteter: I 1994 indgik de to mindretal i de slesvig-holstenske kulturdage. Siden fulgte en lang række fælles arrangementer og konferencer.

Efter årtusindskiftet blev der også taget kontakt på det politiske plan, hvor det tyske mindretal bl.a. interesserede sig for hemmeligheden bag SSW's politiske succes syd for grænsen. I 2006 arrangerede Slesvigsk Parti og SSW for første gang i fællig en grænsepolitisk konference med fokus på grænseoverskridende samarbejde.

Hertil kom en symbolsk tilnærmelse. Allerede da de første officielle tyske repræsentanter deltog i årsmøderne i slutningen af 1980'erne, blev spørgsmålet om flagning med officielle flag rejst, uden at der dog skete nogen afklaring. I første omgang blev det efter lange diskussioner accepte-

ret, at lokalsamfundenes flag kunne vises på årsmødepladserne. I 1993 forærede Flensborgs bypræsident, Peter Rautenberg, et byflag til SSF kort tid før årsmødet i håb om, at det kunne blive hejst. Det skete dog ikke lige med det samme. I Flensborg blev byflaget hejst for første gang på årsmødet i 1994, og det er blevet integreret i flagparaden lige siden. Det slesvig-holstenske og officielle tyske flag fik derimod ikke adgang i 1990'erne. Der gik mere end et tiår, førend det næste skridt blev taget. I 2006 blev det uden større diskussion i SSF besluttet, at der også skulle hejses et tysk flag på årsmødepladsen i Flensborg. Formanden for friluftsmødeudvalget, Niels Ole Krogh, begrundede overfor Flensborg Avis den 20. maj 2006 tiltaget således: "Tiden er moden til at gøre det. Med denne gestus vil vi byde vore tyske naboer velkommen. Vi bor i Tyskland, har tyske naboer og et afslappet forhold til dem. Dette initiativ er et symbol på venskab."

I øvrigt var 2006 sikkert af flere grunde et velvalgt år at tage skridtet i: Efter 50-årsjubiliæet for København-Bonn Erklæringen med alle parter lovord om det gode dansk-tyske forhold i grænselandet var det næppe længere muligt at afvise det officielle Tysklands flag, når officielle tyske gæster deltager i danske arrangementer. I forvejen havde der været tale om præcedens, da SSF's museum ved Danevirke i forbindelse med et dobbeltbesøg ved dronning Margrethe II og den tyske præsident Horst Köhler i sommeren 2004 havde hejst begge landes officielle flag. Desuden var 2006 præget af verdensmesterskabet i fodbold, der netop blev afholdt i Tyskland. I denne anledning opstod der en pludselig, men altomfattende populær flagkultur i Tyskland, der resulterede i, at det tyske flag blev vist i alle mulige sammenhæng – ikke som aggressivt national-

symbol, men som udtryk for glæde og begejstring over arrangementet og det tyske fodboldhold. Denne flagbegejstring smittede af på det danske mindretal. I skolegårdene kunne ses mange tyske foldboldtrøjer, børn med det tyske flag malet i ansigtet, undertiden i kombination med det danske, små flagstandere med tyske flag monteret på bilerne osv. De unge og yngre generationer i mindretallet havde således taget det tyske symbol til sig uden at opgive deres eget. Dermed virkede beslutningen om at tillade det tyske flag på årsmødepladsen som konsekvent og nærliggende for de medlemmer af mindretallet, der i forvejen havde taget det til sig. Derimod var ældre sydslesvigere mere betænkelige.

Individuel integration

Organisationernes åbning var det sidste led i en udvikling – for de havde traditionelt opfattet sig som organisationer udelukkende for mindretallet, adskilt fra det omgivende samfund. På det individuelle plan har samarbejdet og den personlige integration derimod en længere tradition. Mindretallets enkelte medlemmer levede sammen med flertallet i hverdagen uden uovervindelige modsætninger. Skoler og børnehaver rundt omkring i Sydslesvig indgik allerede i 1970'erne f.eks. i børnefester og andre arrangementer sammen med offentlige institutioner. Sproget skilte ikke, eftersom alle medlemmer af mindretallet taler tysk, på landet også plattysk. Eftersom mange familier er blandet-nationale, hvor den ene gren tilhører mindretallet, den anden flertallet, har der traditionelt været individuelle tilknytningspunkter i privatsfæren. På det politiske område varetog SSW ikke kun mindretallets, men lokalsamfundets interesser. SSW-politikere opstillede på fælles vælgerlister og blev valgt til

borgmestere. Samlivet fungerede allerede før 1989. Medlemmer af mindretallet blev efterhånden også aktive i flertallets foreninger, traditionelt har mange været med i frivillige brandværn, man sang i kor, dyrkede idræt i foreninger og såkaldte fitness-centre, gik til "Weight Watchers" og forsøgte at tabe sig sammen med tyske naboer, og personligheder fra mindretallet blev i stadig mere udpræget grad inviteret indenfor som medlemmer i mere lukkede sammenslutninger såsom Rotary-klubber. Andre blev aktive i Europa-Unionen, der er den tyske Europabevægelse, var medlemmer af det slesvig-holstenske universitetsselskab og andre interesseorganisationer, herunder "Grenzfriedensbund", der ikke længere blev opfattet som specielt tyske, men som organisationer af fælles interesse. Skellet gik ikke længe mellem dansk og tysk. Fællesskabet fik tillagt

I 1994 kom Flensborg-flaget efter venligt tysk pres med på årsmødepladsen i Flensborg. I 2006 var tiden inde til, at Dannebrog fik følgeskab ikke blot af Flensborg-flaget, men også af det officielle tyske flag. Det tyske flag blev også hejst andre steder – og det glædede ikke blot de tyske gæster sig over. For nogle i mindretallet var det dog for meget, og der vil efter alt at dømme gå en rum tid, før end også det slesvig-holstenske flag vil blive hejst til de danske årsmøder. Alligevel var 2006 på det symbolske område et nybrud, der var udtryk for den positive udvikling i samarbejdet.

Den 16. september 1997 dannede det daværende Sønderjyllands Amt sammen med Flensborg, Kreis Schleswig-Flensburg og Kreis Nordfriesland den grænseoverskridende Region Sønderjylland-Schleswig. Forud for oprettelsen var der i Sønderjylland gået en voldsom offentlig debat. I denne forbindelse blev der bl.a. fremsat trusler om vold mod det tyske mindretal og begået hærværk mod tilhængere af regionssamarbejdet. I Sydslesvig talte flere personligheder fra det danske mindretal imod den nye region. De fredelige regionsmodstandere demonstrerede den 10. maj 1997 ved grænsen imod det formaliserede regionssamarbejde. Det skønnes, at et sted mellem 1.500 og 5.000 personer deltog i demonstrationerne. Her ses demonstranter ved Kruså grænseovergang. På skiltene blev der også protesteret imod Schengen-aftalen fra 1995, der på dette tidspunkt endnu ikke var tiltrådt af Danmark. Disse protester ændrede imidlertid intet ved, at Schengen-aftalen trådte i kraft ved den dansk-tyske og de andre nordiske grænser den 25. marts 2001. Dermed bortfaldt grænsekontrollen. Told- og politibygningerne i Kruså og på alle de andre grænseovergange blev efter nogle år fjernet. Siden er der foregået en videre udvikling i det grænseoverskridende samarbejde, der også omfatter mindretallene.

større betydning. Der var tale om omfattende integration på det individuelle plan. For nogles vedkommende resulterede dette endog i aktivt politisk engagement i andre partier end SSW. Derfor findes der i mange kommunalbestyrelser i Sydslesvig valgte politikere for SPD, CDU, De Grønne og andre partier, hvis børn går i dansk skole.

Fra slutningen af 1990'erne voksede flertalsbefolkningens interesse for at lære dansk. Dette var en sideeffekt af det intensiverede grænseoverskridende samarbejde, der i 1997 havde resulteret i etableringen af den dansk-tyske Region Sønderjylland-Schleswig, og som fremhævede betydningen af at lære nabolandets sprog. Mens de tyske politikere talte derom, begyndte embedsmænd at gøre noget ved sagen. Efter år 2000, hvor ledigheden frem til finanskrisen i 2008/09 styrteddykkede nord for grænsen og var rekordhøj syd for, blev dansk sprog en nøgle til at finde arbejde for mange slesvig-holstenere, og her kunne det danske mindretal spille en aktiv rolle ved at tilbyde sprogkurser. En del tog kontakt til mindretallet, ikke blot for selv at lære dansk, men også for at sætte deres børn i danske skoler, så de kunne blive tosprogede. Alt dette havde mindretallet selv ingen større indflydelse på; men det har vist sig, at mindretallet aktivt bruges også i forbindelse med det grænseoverskridende samarbejde.

Organisationer og politik

Det organiserede danske mindretal i Sydslesvig er i nutiden karakteriseret ved, at der ikke længere findes én samlet organisation, der udadtil kan stå som repræsentativt talerør for det samlede mindretal. Frem til ca. 1970 kunne Sydslesvigsk Forening opfattes som paraplyorganisation, der med vægt kunne tale på mindretallets vegne, eftersom de forskellige organisationer samtidig var tilsluttet SSF. Siden skete der en omorganisering, så der i stedet blev etableret selvstændige organisationer, der samarbejdede omkring konkrete forhold eller projekter. Samtidig blev Det sydslesvigske Samråd oprettet. I dag findes der otte hovedorganisationer hhv. institutioner, der hver tager sig af en del af mindretalsarbejdet:

- *Sydslesvigsk Forening* (SSF) og tilsluttede foreninger
- *Sydslesvigsk Vælgerforening* (SSW)
- *Dansk Kirke i Sydslesvig* (DKS)
- *Dansk Skoleforening for Sydslesvig*
- *Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger* (SdU)
- *Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig*
- *Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig*
- *Flensborg Avis*.

De seks førstnævnte er organisationer, der bygger på enkeltmedlemmer hhv. registrerede brugere, de to sidste er snarere serviceinstitutioner. Dertil kommer et større antal interesseforeninger.

Det sydslesvigske Samråd

Fælles for de otte store organisationer er, at de – tillige med repræsentanter for de nationale friser og de tilsluttede foreninger under SSF – samarbejder inden for *Det sydslesvigske Samråd*. Det

blev grundlagt i 1972. I Samrådet findes repræsentanter for Sydslesvigsk Forening, de tilsluttede foreninger under SSF, Sydslesvigsk Vælgerforening, Dansk Kirke i Sydslesvig, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Dansk Skoleforening for Sydslesvig, Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig, Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger, Flensborg Avis samt Friisk Foriining. Sidstnævnte organisation er på sin vis også repræsenteret via Sydslesvigsk Forening, hvor den har status som en amtsforening, og via Skoleforeningen, hvor en national friser er født medlem af styrelsen. På trods af denne organisatoriske tilknytning er de nationale friser imidlertid ikke en del af det danske mindretal. Samrådet er et organ, der tjener til koordination og gensidig information. Det har ingen egentlig beslutningskompetence, og det kan ikke indgå bindende aftaler eller påtage sig forpligtelser på vegne af det samlede mindretal.

Dansk Skoleforening for Sydslesvig

Dansk Skoleforening for Sydslesvig står for al dansk mindretalsundervisning i Sydslesvig, der foregår inden for rammerne af et privat dansk skole- og børnehavevæsen. Pr. 1. september 2009 driver den 55 børnehaver, 47 skoler (deraf de to gymnasier Duborg-Skolen i Flensborg og A. P. Møller Skolen i Slesvig), Jaruplund Højskole, Ungdomskollegiet i Flensborg, en feriekoloni og to lejrskoler i Danmark, Center for Undervisningsmidler og Pædagogisk-Psykologisk Rådgivning i Flensborg, Feriekontoret samt Voksenundervisningsnævnet. I slutningen af 2008 gik 1.861 børn i de danske børnehaver, mens skolerne havde i alt 5.655 elever.

Skoleforeningens virksomhed finansieres af den danske stat for godt halvdelen; de offentlige

Det Sydslesvigske Samråd er et fælles forum for de danske organisationer i Sydslesvig med rådgivende og orienterende funktion, men uden formel beslutningskompetence. Det omfatter de otte store danske foreninger, som fremgår af hosstående figur. Dertil kommer repræsentanter for SSF's tilsluttede foreninger og for de nationale friseres Friisk Foriining, som samarbejder med det danske mindretal. I de godt 40 år, Samrådet har eksisteret, er dets formål, kompetencer og opgaver gang på gang blevet genstand for diskussion. Samarbejdsaftalen er flere gange blevet revideret. I 2009 pågik der en evaluering af Samrådets arbejde, som skulle resultere i indgåelsen af en ny samarbejdsaftale.

tilskud fra delstaten, kredse og kommuner udgør godt 45%, mens brugerbetaling andrager ca. 5% af driftsudgifterne. I 2006 modtog Skoleforeningen et dansk statstilskud på 38,4 millioner euro og tilskud fra tysk side på i alt 26 millioner euro.

Sydslesvigsk Forening (SSF)
Sydslesvigsk Forening er den kulturelle hovedorganisation i og for det danske mindretal. I efteråret 2008 havde SSF i alt 13.967 medlemmer, deraf 600 i *Friisk Foriining*. Medlemmernes aldersfordeling

var således, at 38% var under 50 år, mens 62% var over 50 år gamle. SSF's organisation omfatter en hovedstyrelse, der består af et forretningsudvalg med 5 medlemmer, 2 repræsentanter for hver amtsorganisation (Flensborg by, Flensborg amt, Gottorp amt, Sydtønder amt, Husum amt, Ejdersted amt, Rendsborg-Egernførde amt og Friisk Foriining) samt 3 repræsentanter for de tilsluttede foreninger under SSF. Medlemmerne af forretningsudvalget, herunder formanden, vælges af landsmødet. Regionalt er SSF organiseret i 7 amtsforeninger og Friisk Foriining, der også har status som amtsforening. På lokalt plan fandtes der i år 2009 81 distrikter under SSF og 2 lokalforeninger under Friisk Foriining. Til hver amtsforening er der knyttet et amtssekretariat med en amtskonsulent som leder. Hovedforeningens administrative center er Dansk Generalsekretariat i Flensborg, der ledes af en generalsekretær. Denne er samtidig chef for hele SSF's administration. Hertil er knyttet Sydslesvigsk Pressetjeneste (udsender hver torsdag SSF's medlemsider "Kontakt" med Flensborg Avis og har i øvrigt en elektronisk nyhedsservice) og SSF's informationskontor på Christiansborg i København.

SSF råder over 43 forsamlingshuse, Danevirke-Museum, lejrskolen "Skipperhuset" i Tønning og 6 ældrebolig-komplekser med 100 ældreboliger. SSF er som kulturel hovedorganisation også involveret i humanitært og ældrearbejde. De tilsluttede foreninger havde i 2009 ca. 12.400 medlemmer, herunder godt 6.600 medlemmer af Dansk Kirke i Sydslesvig.

Det var følgende 24:

- Borgerforeningen
- Dansk Erhvervsforening i Sydslesvig
- Dansk Kirke i Sydslesvig

- Den slesvigsk Kvindeforening
- DSH – Foreningen af Aktive Kvinder
- Duborg-Samfundet
- Flensborg danske Journalistforening
- Foreningen Norden, Sydslesvig afdeling
- Fælleslandboforeningen for Sydslesvig
- Gamles Værn
- Harreslev Amatørscene
- Hejmdal Blæseorkester
- Historisk Samfund, Sydslesvigs Amtskreds
- Sct. Georgs-Gildet
- Slesvigsk Kreditforening
- Sprogforeningen i Sydslesvig
- St. Knuds-Gildet
- Sydslesvigs danske Kunstforening
- Sydslesvigs Museumsforening

Skolen i Drage var en af de skoler sydligst i Sydslesvig, som blev mulige takket være Sydslesvigsk Udvalgs Ejderindsamling. Skolen åbnede i 1952 og blev frem til 1969 finansieret af midler fra Ejderindsamlingen og A.P. Møller uden danske statstilskud. I 1969 overgik skolen til Skoleforeningen, men den måtte nedlægges, og i dag tjener bygningen som dansk forsamlingshus. Her er den fotograferet i forbindelse med et årsmødearrangement i 1992.

Den 25. august 1985 indviede den danske generalkonsul Jørgen Peter Hansen, biskop Johs. V. Jacobsen, Viborg, og provst Chr. B. Karstoft den nye danske kirke i Ekernførde. Kirkeminister Mette Madsen ses som nr. 2 fra venstre.

- Sydslesvigs Skak Kreds
- Sydslesvigs Selvhjælp (SSH)
- Sønderjysk Arbejder Forening (SAF)
- Slesvig Folkekor
- Torsdagskoret

Sydslesvigsk Vælgerforening (SSW)

Sydslesvigsk Vælgerforening er det danske mindretals politiske parti. Samtidig repræsenterer det de nationale frisere. Partiet er i 2009 organiseret i et landsforbund med en landsstyrelse og et landssekretariat i Flensborg, 4 amtsorganisationer og i alt 103 distrikter. Partiet havde i 2009 ca. 3.700 medlemmer. Ved det seneste landdagsvalg i september 2009 opnåede SSW fire mandater i den slesvig-holstenske landdag i Kiel og fordoblede dermed sit mandattal fra 2005. Ved kommunalvalget i maj 2008 opnåede SSW ifølge partiets egne opgørelser 173 mandater i 77 kommunale råd, der-

af to på fælleslister. Desuden blev 9 SSW-repræsentanter indvalgt i Flensborg byråd, 8 i kreds dagen for Slesvig-Flensborg, 5 i kreds dagen for Nordfrisland samt 3 mandater i kreds dagen for Rendsborg-Ekernførde. I Kiels byråd opnåede SSW for første gang overhovedet et mandat. I alt opnåede SSW således ifølge egne opgørelser 199 mandater.

Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (SdU)

Dansk idræts-, ungdoms- og spejderarbejde er samlet under paraplyorganisationen Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger. I 2009 havde SdU ca. 12.000 aktivitetsmedlemmer, der er organiseret i 69 foreninger. Desuden er fire landsdelsorganisationer med godt 30 grupper tilsluttet SdU: Dansk Spejderkorps i Sydslesvig, FDF Sydslesvig, KFUM & K i Sydslesvig samt Menighedernes Børne- og Ungdomsarbejde. Derudover råder de over lejr muligheder, herunder Tydal. SdU driver tillige 12 fritidshjem, Aktivitetshuset i Flensborg samt kursuscentret og lejrskolen Christianslyst. Lokalforeningerne råder endvidere over 10 klubhuse, 2 idrætshaller i hhv. Flensborg og Slesvig, klub- og båd huse samt en lang række idrætspladser.

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

I 1959 flyttede biblioteket ind i ny rammer og tog navneforandring til Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Biblioteket omfattede i 2009:

- Flensborg Bibliotek med voksen- og børneafdeling.
- Slesvig Bibliotek, som tillige omfatter fællesbiblioteket på den danske skole i Ekernførde
- Husum Bibliotek, der tillige omfatter fællesbiblioteket på den danske skole i Bredsted
- Oplandsafdelingen med 2 bogbusser

- Udlån på Dansk Alderdomshjem i Flensborg
- Service for 50 skolebiblioteker på de danske skoler i Sydslesvig, der også benyttes af de danske børnehaver.

Hertil kommer Studieafdelingen, som er en selvstændig forskningsafdeling og Arkivet med ca. 1200 enkeltarkiver med relevans for det danske mindretal og en omfattende billed-, lyd- og filmsamling. Forskningsafdelingen udgiver publikationer på dansk og tysk. I 2008 udlånte biblioteket i alt over 580.000 medier, deraf godt 200.000 via skolebibliotekerne.

Dansk Kirke i Sydslesvig

Dansk Kirke i Sydslesvig omfattede 2007 35 menigheder med 6.591 medlemmer, der betjentes af 23 præster og en provst. Samme år blev der holdt 1.339 gudstjenester med 37.494 deltagere på 61 lokaliteter. Desuden blev der afholdt 104 børnehave- og skolegudstjenester med 8.230 deltagere. Gudstjenesterne afholdes enten i kirkelokaler på skolerne eller i egne danske mindretalskirker. Nogle steder benyttes endvidere offentlige kirker.

Dansk Kirke i Sydslesvigs øverste organ er kirkedagen, der mødes én gang om året. I organisatorisk henseende følges arbejdet af kirkerådet med 10 medlemmer valgt i 6 kredse og provsten som formand. Den administrative ledelse varetages af kirkekontoret med en forretningsfører. Mens menighederne er organiseret i Dansk Kirke i Sydslesvig, er præsterne – på grundlag af menighedsrådenes indstilling – formelt ansat af *Danske Sømands- og Udlandskirker*, der også formidler det danske statstilskud til det kirkelige arbejde i Sydslesvig. I 2008 drejer det sig om 13,5 mio. kr. Dertil kommer 1,5 mio. kr. fra den tyske landskirke *Nordelbische Kirche*.

Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig

Sundhedstjenesten varetager bl.a. ældre- og hjemmepleje, mødrerådgivning og social rådgivning. Andre centrale opgaver er Alderdomshjemet i Flensborg og skolesundhedstjenesten. Sidstnævnte sker i et samarbejde med Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Sygeplejecentralen ligger i Flensborg. Desuden findes der sygeplejecentre (såkaldte "socialstationer") i Slesvig, Husum og Læk. Sundhedstjenestens aktivitetsområde er opdelt i 21 hjemmesygeplejedistrikter. Desuden er der ansat en spædbørnssygeplejerske. Dansk Sundhedstjeneste råder over en række institutioner: Dansk Alderdomshjem Flensborg (grundlagt 1950) med 84 pladser, pensionistboliger i Flensborg (30 boliger), Læk (16 boliger) og Bredsted (6 boliger), Kystsanatoriet Hjerting (ved Esbjerg, Danmark) og Hvilehjemmet Bennetgård (Københoved, Danmark). Dansk Sundhedstjenestes øverste myndighed er det såkaldte Sundhedsråd med 24 medlemmer. Dette udpeger et forretningsudvalg med 7 medlemmer.

Flensborg Avis

Flensborg Avis er organiseret som et aktieselskab, men modtager som avis for hele det danske mindretal statstilskud fra Danmark. Fra tysk side ydes der ingen tilskud til driften af mindretalsavisen. Flensborg Avis udkommer som dagblad med en dansk og tysk sektion. Om torsdagen udkommer avisen med SSF's medlemssider "Kontakt", der tilgår alle medlemmer af SSF. Fra 2001 udsender Dansk Skoleforening for Sydslesvig flere gange om året en skoleavis til alle sine medlemmer som lørdagstillæg til Flensborg Avis. Med disse tillæg når Flensborg Avis ud til størstedelen af det organiserede danske mindretal. Avisens oplag på ca. 5.500 eksemplarer skønnes at nå ud

Seksmandsudvalget på besigtigelsesbesøg i Flensborg i juni 2009. Øverst på trappen til Gustav Johannsen-Skolen ses formanden Kim Andersen og generalkonsul Henrik Becker-Christensen.

til ca. 20.000 læsere. Knap en tredjedel af oplaget sælges i Danmark.

Kontakten til Danmark

Det danske mindretal har mange forskellige relationer til Danmark – både organisatoriske i forhold til ikke-regeringsorganisationer og officielle i forhold til myndighederne. Dertil kommer et tætmasket netværk af private og individuelle relationer. Dansk Kirke i Sydslesvig har tæt samarbejde med *Danske Sømands- og Udlandskirker* (tidligere *Dansk Kirke i Udlandet*). SdU er medlem af den store ungdomsorganisation *DGI – Danske Gymnastik- og Idrætsforeninger*, *DUF – Dansk Ungdoms Fællesråd*, *M&U – Musik og Ungdom*, *DATS – Dansk Amatør Teater Samvirke* samt *Ungdomsringen – Landsorganisationen for Ungdomsklubber i Danmark*. *Sprogforeningen* i Sydslesvig er integreret i hovedorganisationen i Sønderjylland. Tilsvarende gælder for Foreningen Norden i Sydslesvig i forhold til *Foreningen Norden* i Danmark. Det danske mindretal er end-

videre repræsenteret i et antal bestyrelser for højskoler og uddannelsesinstitutioner i Danmark.

Kontakten til grænselandsorganisationer i Danmark foregår ligeledes på flere forskellige niveauer. Det gælder ikke mindst *Grænseforeningen*, men tillige andre organisationer såsom *Slesvig-Ligaen*, *Slesvigsk Samfund*, *Ejderlandets Samfund* eller *Sydslesvigsk Udvalg af 5. Maj 1945*. Et vigtigt individuelt element er samarbejdet mellem Dansk Skoleforening og Grænseforeningen omkring *Sydslesvigiske Børns Ferierejser*. Hvert år rejser 6-700 danske skole- og børnehavebørn fra Sydslesvig på et fireugers ferieophold hos danske plejefamilier i Danmark. I denne forbindelse knyttes der kontakter mellem familierne, der hyppigt kommer til at vare hele livet, i nogle tilfælde endog går i arv. For de sydslesvigiske børn indebærer ferieopholdene en kulturel og sproglig påvirkning; omvendt formidles der konkret viden om den sydslesvigiske virkelighed til almindelige, interesserede danskere.

Det danske generalkonsulat i Flensborg står for den daglige kontakt mellem Danmark og mindretallet. Således inviteres generalkonsulen hhv. konsulatet til at deltage i vigtige møder, f.eks. i Samrådet, landsmøder eller styrelsesorganer. Desuden indgår de danske mindretalsorganisationer hyppigt i en direkte dialog med danske partier, ministerier og regeringen. På Christiansborg råder SSF over et eget kontor, der giver mulighed for en løbende kontakt til Folketinget.

Udvalget vedrørende danske kulturelle anliggender i Sydslesvig [Seksmandsudvalget]

Udvalget er mellemed mellem de danske organisationer i Sydslesvig og den danske stat og formidler statsstøtten til det danske kulturelle arbejde i Sydslesvig. Udvalget rådgiver tillige mht. be-

villingsønsker for de danske organisationer. Dets medlemmer udpeges af undervisningsministeren. Det forestår fordelingen af det danske statstilskud. Den del af tilskuddet, der bevilges til SSF, SdU, Dansk Centralbibliotek, SSW og Fælleslandboforeningen, administreres af Grænseforeningen.

Udvalgets historie og dermed den danske stats økonomiske engagement i Sydslesvig rækker tilbage til genforeningen. Allerede i august 1920 bevilgede Finansudvalget således 100.000 kr. til støtte og fremme af dansk sprog og kultur i udlandet. Dengang blev midlerne formidlet via Statsministeriet. I maj 1921 blev der nedsat et særligt Udvalg til Fremme af Dansk Sprog og Kultur i Udlandet [Kulturudvalget], der navnlig skulle bistå ved fordelingen af bevillingen i 2. afstemningszone i Sydslesvig. Kulturudvalget stod for administration af hele den danske statsbevilling til Sydslesvig. Efter Anden Verdenskrig blev der imidlertid tillige givet separate bevillinger fra andre ministerier. Disse bevillinger blev fra 1950 koordineret via Det Sønderjyske Udvalg (opløst i 1984). Kulturudvalget blev reorganiseret ved udgangen af 1956. Fra 1957 har det heddet 'Udvalget vedrørende danske kulturelle anliggender i Sydslesvig' med oprindeligt fire, siden fem og seks, efter folketingsvalget i 2007 fem og fra slutningen af 2008 atter seks medlemmer, der udpeges efter indstilling fra de fire, fem eller seks største partier i Folketinget, som har plads i finansudvalget.

Samarbejde med andre mindretal i Tyskland

Det danske mindretal samarbejder med de tre andre traditionelle mindretal i Tyskland: friserne i Nordfrisland og Saterlandet, de tyske sigøjnere: roma og sinti samt sorberne, der lever i dele af

de tyske delstater Brandenburg og Sachsen. Samarbejdet er mest intenst mellem de nationale nordfriser og det danske mindretal. Således er de nationale friser – som nævnt – repræsenteret i Samrådet, Sydslesvigsk Forening og i Dansk Skoleforening. Desuden samarbejdes der med de øvrige nordfriser og sigøjnerne (sinti og roma) i Slesvig-Holsten. Dette sker i form af fælles initiativer og arrangementer, der hyppigt gennemføres i samarbejde med hhv. delstatsregeringen eller den slesvig-holstenske landdag. På forbundsplan foregår samarbejdet uformelt inden for gruppen af "De fire Mindretal", der opstod i begyndelsen

Årsmødeplakaten i 2009 var et tydeligt udtryk for, at mindretallet nu ser sig selv i en større, en europæisk ramme. Plakaten tog udgangspunkt i årets årsmødetema: de nationale mindretal i Europa.

Fra landdagsvalget i 2000 blev SSW valgbar i hele Slesvig-Holsten via listestemmen. Det gav 62.000 stemmer ved valget i 2000 og tre mandater i landdagen. Her er landdagsgruppen Lars Harms, Anke Spoorendonk og Silke Hinrichsen fotografet i 2000. De repræsenterede partiet frem til 2005, da stemmetallet ikke holdt til genvalg af Silke Hinrichsen.

af 1990'erne. Disse mindretal har siden medio 1990'erne arbejdet for en fælles interessevaretagelse over for den tyske forbundsregering. De har bl.a. dannet et mindretalsråd og fik i 2005 en halv dagssekretær tilknyttet forbundsindenrigsministeriet i Berlin.

Internationalt samarbejde

Det danske mindretal samarbejder på internationalt plan med andre europæiske minoritetsgrupper inden for to europæiske organisationer: EBLUL – *European Bureau for Lesser Used Languages*, der blev oprettet i 1982, og FUEV – *Föderalistische Union Europäischer Volksgruppen*. Her er SSF ordinært medlem, mens SdU tidligere var associeret medlem. De to danske organisationer deltager i FUEV's årlige nationalitetskongresser, der arrangeres rundt omkring i Europa.

I 2009 søgte Dansk Skoleforening for Sydsles-

vig en status som associeret medlem. Desuden er danske sydslesvigere aktivt involveret i det organisatoriske arbejde. FUEV har observatørstatus ved bl.a. Europarådet (fra 1989) og de Forenede Nationer (fra 1995). FUEV deltager også i møder af betydning for mindretalsforhold arrangeret af OSCE (Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa). Desuden blev der i 2008 etableret et samtaleforum i tilknytning til Europaparlamentet benævnt "European Dialogue Forum", hvori SSF er repræsenteret blandt de ti mindretalsmedlemmer. SdU er parallelt medlem af *Jugend Europäischer Volksgruppen*, som er en europæisk mindretalsorganisation for unge. JEV samarbejder med FUEV. Endelig deltager danske mindretalsorganisationer i nordisk og internationalt samarbejde. Det gælder f.eks. Foreningen Norden i Sydslesvig og Dansk Spejderkorps i Sydslesvig. SdU er desuden medlem af den nordiske samarbejdsorganisation for ungdomsforeninger NSU.

Landdagspolitik

Ved landdagsvalget i 1996 trådte Karl Otto Meyer tilbage efter 25 års uafbrudt virke i landdagen. Ny spidskandidat blev Anke Spoorendonk med Peter Gerckens på andenpladsen. Ved de foregående valg var SSW gået kontinuerligt frem, og ved landdagsvalget i 1996 kunne SSW for første gang siden 1958 opnå to landdagsmandater. De dannede SSW-gruppen i landdagen med Anke Spoorendonk som formand. Selv om der således var lagt op til yderligere aktivitet i SSW's landdagsgruppe, viste det sig hurtigt, at det ikke helt kunne lykkes. Peter Gerckens blev langtidssygemeldt efter et biluheld i januar 1997 og kunne først genoptage arbejdet i november samme år. Samtidig kom en konflikt frem til overfladen, der

viste et internt modsætningsforhold i SSW, som først faldt til ro sidst på året. I september samme år blev den hidtidige SSW-landsformand Wilhelm Klüver væltet, og med Gerda Eichhorn blev for første gang en kvinde valgt til landsformand. Dermed havde generationsskiftet nået partiets organisatoriske ledelse.

1997 var også i andre henseender et skelsættende år for SSW og det danske mindretal. Den 10. december 1997 demonstrerede godt 5.000 medlemmer foran landdagsbygningen i Kiel, da den slesvig-holstenske delstatsregering i august samme år havde bebudet ekstraordinære besparelser på tilskuddet til de danske skoler i Sydslesvig. Dette ville have kunnet medføre lukning af mindre skoler. Det var første gang, at det danske mindretal på denne vis manifesterede sig som minoritet og demonstrerede for sine interesser i offentligheden. Delstatsregeringen fandt et politisk kompromis med en fastfrysning af tilskuddet til det danske mindretalsskolevæsen i en treårig periode. Dette blev accepteret af mindretallet. Det stod klart for alle parter, at det var Slesvig-Holstens generelle vanskelige budgetsituation, der havde resulteret i forslaget, og SSW kunne efterfølgende stemme for finansloven.

Den generelle konsensus omkring mindretalspolitikken led derimod ingen skår. Blot et halvt år senere blev det positive forhold på mindretalsområdet fremhævet under et fælles besøg i grænselandet ved Dronning Margrethe II og den tyske forbundspræsident Roman Herzog. Ikke desto mindre skulle det siden vise sig, at netop de generelle sparekrav skulle blive et tilbagevendende punkt også på det mindretalspolitiske område.

I landdagen formåede Anke Spoorendonk hurtigt at markere sig som SSW's frontfigur. Hun fortsatte den hidtidige linje, men satte samtidig

sit eget præg på SSW's landdagspolitik. Forud for landdagsvalget i 2000 blev der opstillet en ny landsliste. Anke Spoorendonk var fortsat på førstepladsen, mens Gerckens udgik. I stedet blev friseren Lars Harms placeret på andenpladsen med Silke Hinrichsen fra Flensborg på tredjepladsen. Ved valget opnåede SSW ca. 60.000 stemmer – og tre mandater i Kiel.

Nyt SSW-program

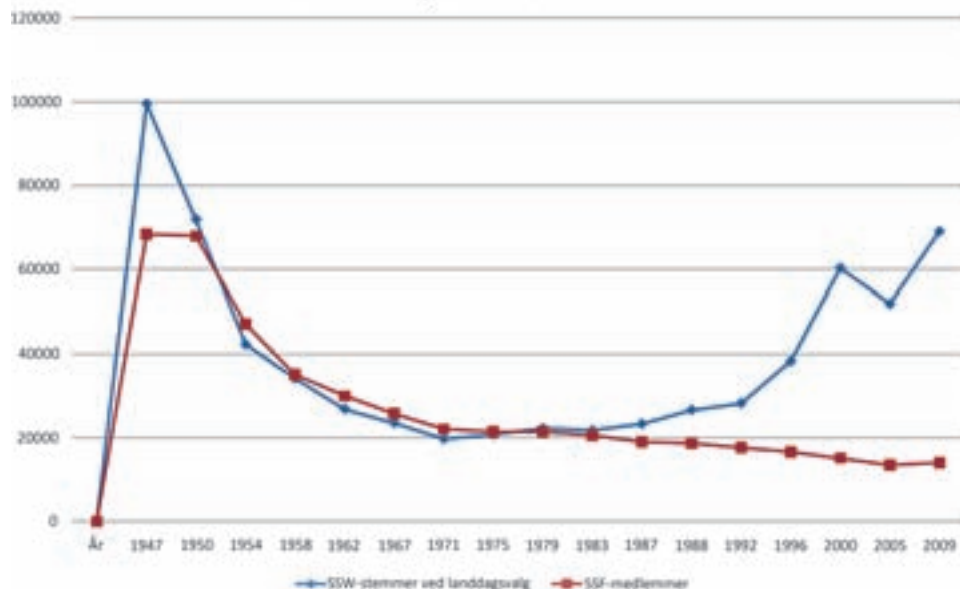
I februar 1999 fik SSW nyt rammeprogram. Her understreges den traditionelle, generelle status som både mindretals- og regionalparti. I forordet fastslås, at SSW siden 1948 har været det danske mindretals og de nationale friseres politiske repræsentant. Men i øvrigt præges programmet mere af almene demokratiske principper end af mindretallene. Det gælder således under overskriften demokrati og retsstat, hvor det fastslås:

“Vor landsdel er præget af kulturel mangfoldighed. Et fredeligt og frugtbart samliv mellem flertals- og mindretalsbefolkning forudsætter, at enhver kan leve i sin hjemstavn med eget sprog og egen kultur”.

Programmet rummer krav om en mindretalsartikel i den tyske grundlov og generelle udsagn omkring mindretals status i et demokratisk og humanitært samfund. Under overskriften kulturel mangfoldighed konstateres det bl.a., at

“Sydslesvig har en righoldig historie, for gennem mange århundreder har der her eksisteret en dansk, en frisisk og en tysk kultur, både nedertysk og højtysk. Tidligere førte disse kulturer nærmest hver sit eget liv, da ikke blot sprogene satte barrierer, men også den fremherskende opfattelse, at ens egen kultur blev begrænset i sin udfoldelse af de andres.

SSW' stemmetal og SSF's medlemstal 1947-2009

Den kulturelle forening SSF og det politiske parti SSW's medlems- hhv. stemmetal fulgte samme nedadgående udvikling fra sidst i 1940'erne og frem til 1980'erne. Da opnår SSW en kontinuerlig stemmefremgang ved de følgende landdagsvalg frem til og med år 2000, mens SSF's medlemstal fortsatte med at falde.

En fremtidsorienteret kulturpolitik skal måles på, om den tager højde for den rigdom, der ligger i den kulturelle mangfoldighed i vor delstat. For fremtiden må der gøres en langt mere aktiv indsats for at borgerne bevidst møder og erfarer hinandens kultur”.

Programmet er således udtryk for den åbning, som generelt prægede mindretallet i disse år.

Valgsucceser – og politiske udfordringer

I 1979 skete der en markant ændring af SSW's vælgerprofil. Siden 1948 havde SSW fulgt udviklingen i den kulturelle organisation SSF's medlemstal. Såvel SSF som SSW gik kontinuerligt tilbage. Lavpunktet blev nået ved landdagsvalget i 1971, da SSW opnåede færre end 20.000 stemmer, og hvor mandatet i Kiel var i alvorlig fare

for at gå tabt. SSF havde flere medlemmer, end SSW havde vælgere. Det ændrede sig fundamentalt og eftertrykkeligt fra 1979 (se figur t.v.).

Mens SSF fortsat mistede medlemmer, begyndte SSW at få flere vælgere. Denne tendens blev for alvor tydelig ved valget i 1988, da SSW for første gang gik markant frem. Ved landdagsvalget i 1996 var SSW oppe på 38.000 stemmer i Sydslesvig, mens SSF blot talte 16.000 medlemmer. Tallene viste, at SSW ikke kun blev opfattet som et mindretalsparti. Det var med sin regionalistiske og dansk/nordiske profil attraktivt for vælgere uden traditionel tilknytning til det danske eller frisiske mindretal.

Succesen var ikke uden problemer. Stemmefremgangen førte mandatgevinster med sig. Ved kommunale valg opnåede SSW mandater i lokale råd, hvor der ellers ikke var udsigt til valg. I andre situationer indvalgte flere SSW-folk end tidligere. Dette førte undertiden til situationer, hvor de opstillede kandidater ikke ønskede at indtage deres plads, når de blev valgt. SSW måtte påbegynde en skoling af sine kommunalbestyrelsesmedlemmer. Nogle kandidater var ret nye i mindretallet. En stor del af SSW's kommunalbestyrelsesmedlemmer holdt ikke Flensborg Avis og var derfor ikke løbende orienteret om udviklingen og meningsbrydningen inden for mindretallet. Dertil kom, at en del ikke talte dansk og derfor først efter at have modtaget valg måtte begynde at tilegne sig dansk via sprogkurser. Endelig fik mindretallet omkring årtusindskiftet åbenlyse vanskeligheder med at finde egne kvalificerede kandidater til politiske poster – selv i det traditionelle centrum Flensborg. Den politiske succes var således ikke nødvendigvis udtryk for et styrket rekrutteringsgrundlag.

Stemmefremgangen kulminerede ved land-

dagsvalget i februar 2000. Her opnåede SSW flere end 60.000 stemmer, deraf ca. 25.000 i Holsten, hvor der ikke findes noget organiseret dansk mindretal. Til gengæld gik SSW tilbage i Sydslesvig. Samlet set blev der tale om en massiv fremgang til 4,1% af stemmerne i hele Slesvig-Holsten. Dermed opnåede SSW sit bedste landdagsvalgresultat siden 1950, da dets andel lå på 5,5% af samtlige stemmer. Dengang opstillede SSW dog kun i Sydslesvig, så derfor kan de to resultater ikke umiddelbart sammenlignes. Stemmefremgangen kunne udmøntes i en mandatfremgang fra to til tre mandater i Kiel. Der manglede kun godt 1.200 stemmer, førend SSW ville have opnået et fjerde mandat. Dette relativt beskedne antal stemmer ville ikke have været noget problem, såfremt de 37.126 vælgere i Sydslesvig, der havde stemt på SSW-kandidater, samtidig havde stemt på SSW's partiliste; det gjorde imidlertid kun 34.777 vælgere. Det skal dog tilføjes, at landdagen ved valget i 2000 kom til at tælle i alt 89 medlemmer mod 75 i tiden 1996-2000.

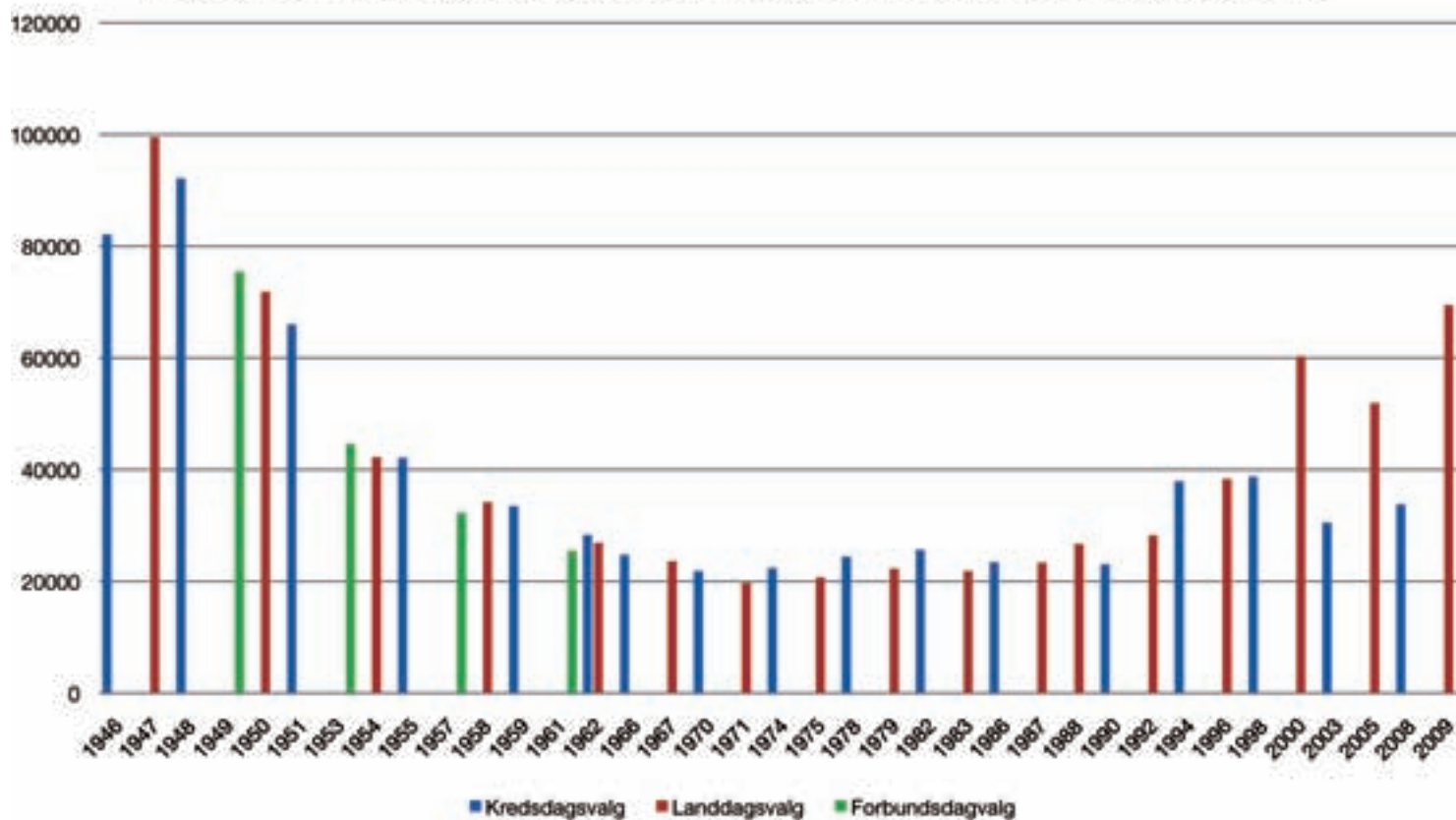
SSW profiterede dermed af den ny delstatsvalglov af 27. august 1997, som partiet i øvrigt havde været afgjort modstander af. Valgloven reviderede den hidtil gældende praksis med kun én stemme pr. vælger. Analogt til forbundsdagsvalgene fik de slesvig-holstenske vælgere ved delstatsvalgene fra og med år 2000 mulighed for at afgive to stemmer: én på en kandidat og én på en partiliste. Samtidig blev det muligt at stemme på et parti i hele Slesvig-Holsten, selv om det – som SSW – kun opstiller kandidater i enkelte kredse. En del vælgere valgte at stemme på en kandidat, men stemte samtidig på en anden partiliste. SSW's fremgang lå i Holsten. Her opnåede SSW forbløffende store stemmetal i kredse, der ikke hidtil havde kunnet stemme på SSW. Partiet fik

markant gode stemmetal i Kiel, hvor de opnåede mellem 4,4 og 4,9% i de tre valgkredse syd for Kieler-kanalen, der traditionelt har været SSW's sydligste opstillingsområde. SSW opnåede dog også gode resultater på 2-3% langt fra Sydslesvig – herunder Plön, Elmshorn, Pinneberg, Segeberg og i området omkring Hamborg.

Disse overraskende valgresultater fjernt fra mindretallets kerneområde kunne på den ene side forklares som protest- eller sympatistemmer. På den anden side så tyske iagttagere et problem i SSW's massive stemmefremgang. Tyske konservative politikere rejste omgående spørgsmålet om, hvorvidt SSW fortsat burde privilegeres og fritages fra 5%-tærsklen, og der blev gjort indsigelser imod valgresultatet.

Delstatsparlamentets indenrigs- og retsudvalg anmodede på CDU's ønske en uafhængig statsretsekspert om at udarbejde et responsum vedrørende SSW's status. Det fremkom i januar 2001 og fastslog, at SSW's stemmer i Holsten ved delstatsvalget i februar 2000 ikke ændrede ved SSW's status og karakter som mindretalsparti, og at mandaterne i landdagen på basis af fritagelse fra spærregrænsen i delstatsvalgloven var opnået korrekt. Samtidig blev det fastslået, at SSW måtte afstå fra enhver form for politiske aktiviteter uden for Sydslesvig for ikke at miste sin status som mindretalsparti: Valgreklame, medlemshvervning og opstilling af kredskandidater i Holsten kunne ikke forenes med et dansk mindretalsparti. Det fremhævedes også, at SSW's vedtægter ikke kræver, at partiets medlemmer identificerer sig med det danske mindretal. Men ved på denne måde at åbne sig over for medlemmer uden tilhørsforhold til mindretallet, ville dets status som mindretalsparti kunne komme i fare, eftersom et dansk mindretalsparti over-

SSW's stemmetal ved kredsdays-, landdags- og forbundsdaysvalg 1946-2009

SSW's stemmetal ved kredsdays- og landdagsvalg viser, at stemmetallene til gavn for mindretallet nåede et hurtigt, men markant maksimum i årene 1946-48. Siden gik det tilbage indtil lavpunktet ved landdagsvalget i 1971. Udviklingen blev først for alvor vendt sidst i 1980'erne, hvorefter SSW opnåede en stribe gode valg og i 1990'erne stabiliserede sit stemmetal omkring 35.000 i selve Sydslesvig. Den store stemmefremgang ved landdagsvalgene i 2000, 2005 og 2009 skyldtes, at SSW grundet en ny valglov kunne opnå listestemmer i hele Slesvig-Holsten, skønt det kun opstillede kandidater i Sydslesvig.

vejende skal udgøres af medlemmer af det danske mindretal. Dette ansås imidlertid ikke som et problem for nærværende, og derfor måtte SSW fortsat opfattes som dansk mindretalsparti.

På baggrund af navnlig dette responsum afviste et enigt landdagsudvalg indsigelserne mod 2000-valgresultatet. Samtidig blev der i landdagen fastlagt en politisk konsensus omkring, at SSW er et mindretalsparti, og at det som sådan med rette er fritaget fra spærregrensen ved delstatsvalg. Dette forhindrede dog ikke en gruppe private borgere i at anfægte valget ved den slesvig-holstenske overforvaltningsret i Slesvig. Herfra gik sagen til forbundsforfatningsdomstolen (Bundesverfassungsgericht) i Karlsruhe, som i

2004 konkluderede, at SSW før som efter vedtagelsen af den nye valglov har kunnet opstille i hele Slesvig-Holsten, og at fritagelsen gælder hele delstaten. Derfor kan der ikke være tale om, at bestemmelsen er kommet i strid med forfatningen som følge af den nye valglov. Afgørelsen blev hilst velkommen af SSW, tyske politikere og af det tyske mindretals avis i Danmark. I sidstnævnte blev det i en lederartikel fastslået, at Karlsruhedommernes afgørelse er udtryk for en dynamisk videreudvikling af den hidtidige politiske fortolkning af København-Bonn Erklæringerne.

Ikke desto mindre fastholdt Overforvaltningsretten sit synspunkt, at valgloven enten skulle ændres, eller at særreglen for SSW skulle bortfalde, eftersom der ikke findes noget dansk mindretal i Holsten, og den kunne ikke se det nødvendige i at tilvejebringe en privilegering, der rakte ud over Sydslesvig. I januar 2005 anmodede den igen forbundsforfatningsdomstolen om at tage sagen op. Kort før markeringen af 50-året for jubilæet for København-Bonn Erklæringerne afviste Forbundsforfatningsdomstolen den 16. februar 2005 uden appelmulighed at genoptage sagen. Dermed var det blevet fastslået, at SSW's landdagsmedlemmer sad på fuldgyldige mandater, selv om de var blevet valgt på baggrund af en særordning for mindretallet, idet denne netop havde til formål at bevirke lige muligheder for at deltage og medvirke i den politiske proces.

Politisk turbulens 2005

Den 29. marts 2005 blev 50-året for fremsættelsen af København-Bonn Erklæringerne fejret. Det skete med noget af et festfyrværkeri af arrangementer. Den officielle dansk-tyske markering fandt sted på selve 50-års-dagen på Sønderborg Slot, hvor statsminister Anders Fogh Rasmussen

og forbundskansler Gerhard Schröder mødtes med repræsentanter for flertal og mindretal. Ved samme lejlighed blev der fremsat en ny fælles politisk erklæring, der bl.a. fremhævede den dansk-tyske mindretalsmodel. Hele 2005 stod i København-Bonn Erklæringerne tegn. Det gav i de første måneder af 2005 betydelig interesse for mindretallene. Det skyldes også en politisk episode, som pludselig udfordrede principperne bag erklæringerne.

I Slesvig-Holsten og Tyskland blev det danske mindretal med ét forsidestof, da delstatsvalget den 20. februar 2005 resulterede i, at ingen af de to blokke: SPD-De Grønne og CDU-FDP rådede over noget flertal. Dermed kom SSW med godt 52.000 stemmer og 2 mandater i landdagen i en altafgørende position. Forud for landdagsvalget havde SSW meddelt, at det i tilfælde af en sådan konstellation ville være parat til at indgå en støtteaftale med en mindretalsregering for at sikre denne et parlamentarisk flertal. I slutningen af november 2004 iværksatte SSW endog en informationskampagne, der skulle orientere om den skandinaviske model for mindretalsregeringer, der støttes parlamentarisk af partier, som ikke er med i regerings samarbejdet. SSW ønskede imidlertid ikke selv at indtræde i regeringen.

Efter valget blev SSW's mandater afgørende for regeringsdannelsen. SSW indledte forhandlinger med begge parter, men valgte hurtigt at satse på en støtteaftale med SPD og De Grønne. Dette resulterede den 16. marts 2005 i en aftale, der bl.a. omfattede en række bindende aftaler på det mindretalspolitiske område, herunder en lovsikret ligestilling af mindretalsskolerne allerede fra 2006. Undervejs i forløbet udtalte borgerlige politikere og kommentatorer sig særdeles negativt om SSW og det danske mindretals rolle. Partiet

Reaktioner på SSWs deltagelse i de politiske forhandlinger februar 2005

SSWs mailbox og brevkasse blev fyldt af meget forskelligartede reaktioner fra flertalsbefolkningen under forhandlingerne efter landdagsvalget 2005. Der kom støtteerklæringer og skarpe angreb. Her et lille udpluk:

“Es ist nicht Ihre Aufgabe, zu entscheiden, was für Schleswig-Holstein gut ist. Sie sollen die Interessen der dänischen Minderheit vertreten und nicht durch Ihr Handeln die Belange für ganz Schleswig-Holstein regeln. Das ist nicht der Grund, weshalb für Sie die 5 %-Hürde nicht gilt.”

“Wie können Sie es sich anmassen, deutsche Politik mit ihrer Minderheitenpartei zu beeinflussen? Wir Deutschen brauchen Sie und ihre Partei nicht! SSW raus aus Deutschland!”

“Es kann nicht sein, dass eine dänische Minderheit darüber entscheidet, wer ein deutsches Bundesland regiert.”

“Auch wenn Sie von der 5 %-Hürde befreit sind – was bilden Sie sich eigentlich ein, was Sie bedeutungsmässig für die Bürger Schleswig-Holsteins darstellen? Es kann nicht gerecht und rechtens sein, dass der Wählerwille derart massiv durch den SSW verbogen wird.”

“Es kann nicht angehen, dass ein paar Halb-Dänen die deutsche Politik derartig beeinflussen. Sie werden die Hälfte der Schleswig-Holstein Bevölkerung gegen sich aufbringen, wenn Sie dem Drang, auch ‘mal mitregieren zu dürfen, nachgeben.”

“Lasst Euch vom bürgerlichen Lager nicht ins Bockhorn jagen, sondern nehmt Eure Rechte und Eure pflichten wahr, im Interesse von Schleswig-Holstein.”

“Ist es eine Unverschämtheit, dass eine kleine Gruppe ‘Ausländer’ eine Wahl entscheidet. Das ist die reinste Erpressung von Vorteilen. Sie leben in Deutschland und da gibt es keine Extrawurst.”

“Wir sind entsetzt über all das, was nach der Wahl am 20. Februar in diesem Lande geschieht, wie man Sie bedrängt, wie Mandatsträger der sogenannten Wahlsieger sie bedrängen, Ihre Rechte nicht wahrzunehmen, wie man Sie beschimpft, wie man Sie jetzt sogar noch persönlich bedroht. Das setzt leider unser Zusammenleben mit Ihnen, der dänischen Minderheit, auf's Spiel. Sind das alles nur Lippenbekenntnisse gewesen bislang? Sie haben Ihre Landtagsmandate nach den Gesetzen dieser Bundesrepublik gewonnen. Deshalb: Lassen Sie sich nicht beirren! Machen Sie weiter so! ...”

“Auch wenn ich eine klare Präferenz für die Regierungsführung im zukünftigen SH-Landtag habe, bin ich der Auffassung, der SSW hat, wie jede andere Partei auch, Entscheidungsfreiheit im Hinblick auf die möglichen Koalitionen oder Tolerierungen. Entscheiden Sie so, wie Sie es für richtig halten!”

Kilde: SSW-landdagsgruppens arkiv.

blev udsat for massiv pression, og dets valgte repræsentanter kunne berette om alskens chikaner fra utilfredse personer. Kernen var, at SSW-mandaternes legitimitet og fuldgyldighed blev draget i tvivl. Eftersom SSW's mandater var opnået på baggrund af en særordning i valgloven, var de ikke legitimeret til at afgøre regeringsdannelsen, påstod nogle kritikere. Landsdækkende borgerlige aviser såsom Frankfurter Allgemeine Zeitung opfordrede på lederplads til, at fritagelsen fra 5%-spærregrensen skulle ophæves – ikke blot i Slesvig-Holsten, men også på forbundsplan. Fra ledende politisk hold blev der ikke rokket ved SSW's status, men der blev appelleret og kritiseret i mange forskellige sammenhæng. Utilfredse enkeltpersoner gav klart og umisforståeligt udtryk for deres irritation og forargelse over, at SSW med sin støtte til en SPD-grøn-regering forhindrede en borgerlig regering. Enkelte fremsatte

endog trusler, så SSW-landdagskvinden Anke Spoorendonk en overgang fik pålagt politibeskyttelse. Alle disse og flere andre begivenheder og udsagn syntes at kradse voldsomt i den dansk-tyske mindretalsmodels overflade. Det syntes, som om den fredelige sameksistens kun fungerede, når der skulle holdes skåltaler, men ikke i praksis, når mindretalsordningerne fik vidtrækkende betydning.

Den 17. marts 2005 skulle aftalen afprøves i praksis. SPD, De Grønne og SSW havde tilsammen én stemmes flertal i landdagen og ville dermed vælge Heide Simonis som ministerpræsident for en rød-grøn mindretalsregering. Dette slog fejl i hele fire valgrunder, hvor én stemte imod. Dermed var projektet kærtret. I stedet blev der optaget regeringsforhandlinger mellem CDU og SPD, der i april 2005 førte til dannelsen af en såkaldt stor koalitionsregering med CDU-politikeren Peter Harry Carstensen som ministerpræsident. Den nye regering fastholdt ganske vist i sit regeringsgrundlag aftalen om samme tilskud til elever i de danske skoler som til de offentlige, men udsatte tidspunktet i to år. Reelt blev ligestillingen først besluttet med vedtagelsen af den nye slesvig-holstenske skolelov i januar 2007 med virkning fra 2008. Andre centrale problemer, herunder især spørgsmålet om finansieringen af udgifterne til elevkørsel ved de danske skoler, blev derimod ikke løst. Så snart modellen med en SSW-støttet mindretalsregering var slået fejl, opførte borgerlige politikeres kritik af SSW. CDU, landdagspræsidenten Martin Kayenburg og ministerpræsident Carstensen gjorde en stor indsats for at begrænse skaden og ved gang på gang at fremhæve, at mindretalsmodellen ikke havde lidt overlast. Ikke desto mindre blev efterladt betydelig skuffelse og skepsis i det danske mindretal.

Nøgternt set kunne det konstateres, at samlivet mellem dansk og tysk åbenbart ikke havde lidt skade under den heftige, ophidsede politiske diskussion. Der var ikke tale om nogen dansk-tysk konflikt, konfrontationen stod ikke mellem mindretal og flertal, men var kendetegnet af partipolitiske skel. Og disse var end ikke helt entydige, eftersom f.eks. nogle borgerlige politikere på et meget tidligt tidspunkt fastholdt SSW-mandaternes legitimitet, mens andre med det slesvig-flensborgske CDU-forbundsmedlem Wolfgang Börnsen i spidsen hævdede det modsatte. Börnsen opfordrede endog i en appel SSW til at afstå fra at blande sig i regeringsdannelsen og satte i øvrigt offensivt spørgsmålstegn ved mandaternes fulde gyldighed.

Samlet set blev mindretallets position imidlertid bekræftet. Mindretalsmodellen havde trods alt klaret skærene. Gnidningerne og konfrontationen i foråret 2005 kunne ikke rokke ved, at

De vanskelige forhandlinger om regeringsdannelsen efter landdagsvalget 20. februar 2005 fremkaldte et kortvarigt og massivt pres over for SSW. CDUs regeringschef i Hessen, Roland Koch, blev citeret for sin advarsel til Anke Spoorendonk om ikke at "misbruge SSWs særstatus ved at gøre sig til dommer over politikken i Slesvig-Holsten". En mordtrussel førte til, at Anke Spoorendonk fik politibeskyttelse. Politiet var meget synligt her ved et møde på Dansk Centralbibliotek i Flensburg den 25. februar.

Stram økonomi og ændringer i børnetallene førte gennem årene til, at Dansk Skoleforening måtte lukke et antal skoler eller børnehaver. Det fremkaldte hver gang kraftige indsigelser fra forældre og foreninger. I Bertha Wulff-børnehaven i Flensborg (oprettet i 1922) hængte forældrene dette banner op for at markere deres utilfredshed med forslaget om at lukke deres børnehave. Det ændrede dog intet ved, at bygningen blev solgt, mens selve børnehaven i 2006 blev lagt sammen med Riddergades Børnehave (oprettet i 1951) til Duborg Børnehave i Riddergade.

København-Bonn Erklæringerne set i bagklogskabens klare lys havde fungeret efter hensigten. Begivenhederne viste, at fredeliggørelsen var så eftertrykkelig, at kriser af politisk art ikke kunne forstyrre fundamentet og det generelle billede afgørende. Forholdet mellem mindretal og flertal, mellem ledende aktører blev ikke mindre positivt og konstruktivt efter begivenhederne i februar-marts 2005. Men begivenhederne understregede, at modellen skal plejes, og at mindretalsordningerne ikke er givet én gang for altid, men løbende skal videreudvikles.

Offentlige tilskud til danske mindretalsskoler

I 1985 var tilskuddet til de danske skoler som nævnt sat op til 100% af gennemsnitsomkostningerne pr. elev i de offentlige skoler. Ordningen blev fastholdt i 12 år. I 1997 blev der imidlertid

grundet delstaten Slesvig-Holstens alvorlige økonomiske problemer tale om nedskæringer. Det førte som nævnt den 10. december samme år til en stor dansk demonstration foran landdagen i Kiel, hvor ca. 5.000 mindretalsmedlemmer deltog. Efterfølgende blev der indgået en treårig aftale for 1999-2001, der garanterede og fastfros tilskuddet til skolerne, og indeholdt en nedskæring i et mindre omfang end det oprindeligt planlagte. Tilskuddet blev fastholdt på 1998-niveau og tog ikke højde for prisstigninger.

I 2001 blev der for de efterfølgende år fundet en overgangsordning, der delvist kompenserede for uligebehandling af elever i danske skoler sammenlignet med elevtaksterne i offentlige skoler. Efterfølgende nedsatte delstatsregeringen på mindretalskommitteret Renate Schnacks initiativ en arbejdsgruppe med deltagelse fra det danske mindretal, der skulle finde frem til en fremtidig ordning af skoletilskuddene. Med skoleloven af januar 2007 lykkedes det at få lovfæstet et fremtidigt princip. De danske skoler fik herefter igen samme tilskud som de offentlige skoler, fra 2008 at regne. Ordningen gælder tilskud til drift, anlæg, støtteundervisning, skolefritids- og heldags-skoleordninger, men ikke elevtransport til og fra skole. Der gik således i alt 11 år fra indefrysningen af tilskudssatserne, og indtil eleverne i de danske mindretalsskoler igen fik samme tilskud som deres jævnaldrende i offentlige skoler. Det lykkedes dog først i udgangen af 2008 at tage afgørende skridt henimod en ligestilling af mindretallets elever med elever i offentlige skoler med hensyn til tilskud til elevtransport.

Mindretal: størrelse, sprog og holdninger

Det danske mindretals størrelse

I det dansk-tyske grænseland spørges der ikke fra officiel side om folks nationale identifikation. Der findes derfor ingen eksakte, pålidelige oplysninger om mindretallenes størrelse. Med udgangspunkt i minoriteternes egne skøn anslår den danske og tyske regering det danske mindretals numeriske størrelse til mellem 40.000 og 60.000 personer, som regel ca. 50.000. Under alle omstændigheder gælder det, at tallene ikke seriøst kan bevises eller betvivles, eftersom de netop ikke kan efterprøves. Skønnet kan dog begrundes med tal for det organiserede danske mindretal. Den kulturelle hovedorganisation Sydslesvigsk Forening havde i 2003 ca. 14.000 medlemmer, de 25 tilsluttede foreninger under SSF havde ca. 13.500 medlemmer, Dansk Skoleforening for Sydslesvig havde ca. 8.000 medlemmer (forældre), 5.750 elever og 1.900 børnehavebørn. Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger havde ca. 12.000 registrerede aktivitetsmedlemmer, men det vides ikke, hvor mange individer dette tal dækker over. Det politiske parti SSW talte ca. 4.800 medlemmer. De danske menigheder under Dansk Kirke i Sydslesvig havde i alt 6.900 medlemmer (der samtidig tælles som tilsluttede foreninger under SSF). Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig havde ca. 16.000 registrerede lånere. Dertil kom medlemmer af andre organisationer.

Det kunne være nærliggende at lægge disse forskellige tal sammen for dermed at få ét samlet dansk medlemstal. Det ville i så fald resultere i op mod 75.000 registrerede individuelle medlemsskaber/elever/børnehavebørn/brugere. Men det er ikke muligt, da der er mange gengangere i

mindretalsorganisationerne og deres antal ikke kendes. Ifølge Sydslesvigsk Forening administrerer dets centralkartotek alene ca. 33.000 adresser for SSF og dets tilsluttede foreninger. Dette må formentlig også omfatte tidligere medlemmer, eftersom SSF og dets tilsluttede foreninger til sammen blot har ca. 27.500 medlemmer, og der sikkert findes gengangere. Så denne oplysning må blot betragtes som endnu en indikator for antallet af personer, der aktuelt er eller på et tidspunkt har været medlem af disse foreninger. Ikke desto mindre peger også dette tal i retning af de ca. 50.000 personer.

Mindretallet er derfor i en situation, hvor det reelt ikke ved, hvor mange personer det omfatter. Under alle omstændigheder er det udtryk for, at medlemskabet af et nationalt mindretal er en individuel afgørelse, der hverken må bestrides eller efterprøves af myndighederne. Dette er så at sige et grundlæggende princip i den dansk-tyske mindretalsmodel: "Minderheit ist, wer will." Mindretallets egen tolkning indbefatter, at der end ikke må foretages nogen statistisk opgørelse, hvilket dog ikke kan udledes af sindelagsfriheden.

Et åbent mindretal: til- og afgang 1981-2005

Selv om det faktiske antal personer, der tilhører mindretallet, således ikke kan fastslås præcist, er det ikke desto mindre muligt at vurdere vækst eller tilbagegang inden for de forskellige dele af det organiserede mindretal. Tilhørsforholdet er ikke statisk og permanent, men påvirkeligt, foranderligt og dynamisk. En stor del medlemmer er ganske vist "født" ind i mindretallet og har som sådan et varigt og fast tilknytningsforhold til gruppen, der tilmed kan føres mange generationer tilbage i tiden; men for store dele af det danske mindretal er det at være mindretal et

Årsmødeplakaten 1998 viste et fornøjeligt og broget billede af individuelle ansigter ud over hele Sydslesvig ganske svarende til mindretallets virkelighed: en befolkning som er svær at afgrænse præcist, og hvor de enkelte kan have ret så forskelligartede tilgange til mindretalsfamilien.

spørgsmål om identifikation. Og den kan ikke bringes på en enkel formel. Den kan være national, kirkelig eller politisk, den kan omfatte alle dimensionerne under ét eller kun en enkelt af delene. Identifikationen kan være livslang og fuldstændig, men i mange andre tilfælde kan den også skifte gennem årene, være partiel og omfatte alle eller kun én side af mindretallets arbejde.

I de første år efter 1945 havde mindretallet oplevet en overvældende og helt uventet tilgang og massiv vækst. Derefter fulgte et par årtier præget af frafald. Men altid og uagtet de mindretalspolitiske konjunkturer var mindretallet en åben verden, hvor til- og afgang i varierende omfang var del af den daglige virkelighed. Det blev igen i udpræget grad tilfældet i årene fra 1980'erne og fremefter. Nu blev det tydeligt, at der er flere modsatrettede tendenser, forskelligt alt efter om man ser på mindretallet fra en kulturel eller en politisk vinkel. Medlemstallene i mindretallets kulturforeninger og stemmetallene på dets parti SSW viser ikke samme udvikling, men dels tilbagegang, dels vækst. Betragtes tallene for skoler og børnehaver, er der derimod i samme periode tale om forbløffende stabilitet. En tilsvarende stabilitet gør sig gældende med hensyn til den danske mindretalsavis Flensborg Avis' oplagstal: Der har i de seneste 30 år stort set ikke været nogen ændring i det oplag, der sælges i Sydslesvig. I 1981 lå oplaget på 3.600 – i 2009 på 3.500. Dette er forbløffende i en situation, hvor netop dagblade i samme tidsrum i stadig stigende grad er blevet udfordret af internettet og elektroniske nyhedstilbud.

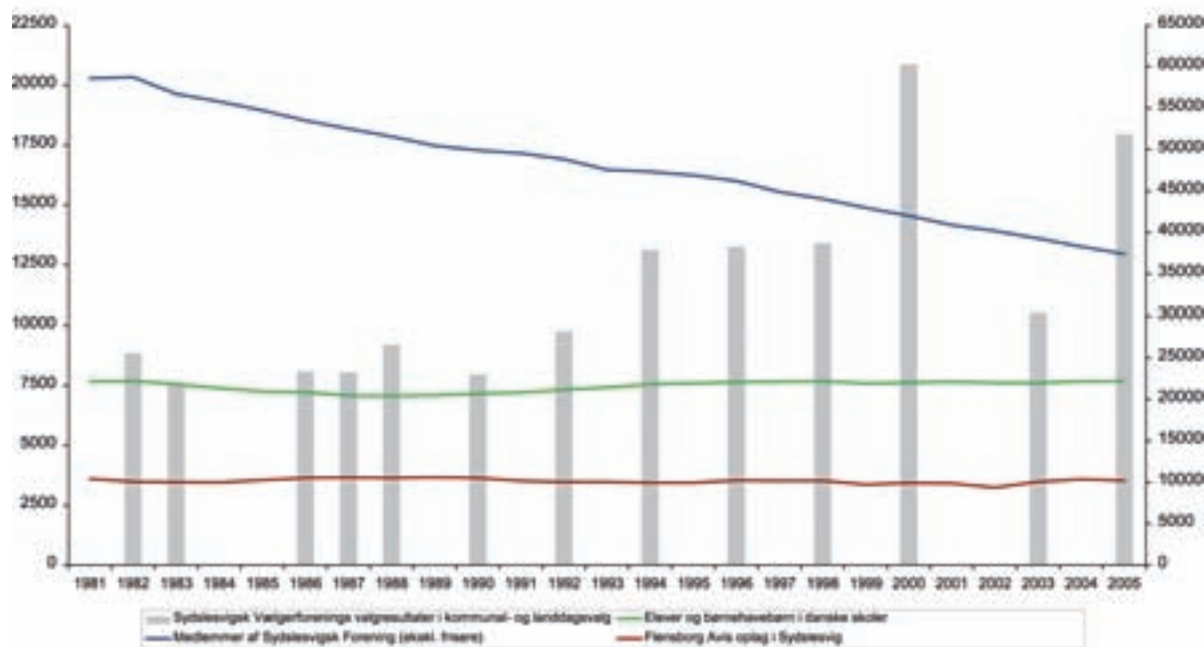
Tallene antyder, at der er tale om forskellige udviklingsprocesser. Tilslutningen til mindretallet er ikke entydig, men flertydig. Den indebærer ikke nødvendigvis, at "man køber hele pakken":

skole, kultur, politik og avis. Det er vanskeligt at sætte en fællesnævner på udviklingen. Mens en faldende tilslutning til det organiserede kulturarbejde og SSF kunne opfattes som udtryk for tilbagegang for mindretallet og for, at der foregår en assimilation med flertallet, fremtræder der på skoleområdet og i avisoplaget derimod stor stabilitet og kontinuitet. Og i politisk henseende er konjunkturen en helt anden med markant vækst i stemmetallet i selve Sydslesvig fra max. 25.000 i midten af 1980'erne til som regel over 35.000 fra midten af 1990'erne og frem til i dag.

Antallet af børn og elever i de danske børnehaver og skoler har set over en periode på 25 år været særdeles stabil med små udsving. Dette tyder på, at mindretallets pædagogiske arbejde har været i stand til at fastholde og tiltrække et stort set uændret antal børnefamilier og dermed børn og unge. En tilsvarende tendens viser Flensborg Avis' oplag i Sydslesvig, der ligeledes har været meget stabilt over en 25årig periode. Derimod viser såvel SSF's medlemstal som SSW's valgresultater vidt forskellige konjunkturer: SSF's medlemstal er faldet kontinuerligt og markant i hele perioden 1981-2005. SSW's valgresultater følger en konjunktur, som synes at være helt uafhængig af både elev-, oplags- og medlemstal.

På denne baggrund synes der ikke at kunne påvises nogen direkte sammenhæng mellem de fire konjunkturer i mindretallet. Der forekommer ikke at være nogen relation mellem medlemstal i SSF, børne- og elevtal og politisk tiltrækningskraft. På denne baggrund er det ej heller muligt at nå frem til en egentlig konklusion om, hvorvidt mindretallet er stabilt, vokser eller skrumper. Indikatorerne inden for fire forskellige aktivitetsområder peger i tre forskellige retninger: stabilitet, tilbagegang og cyklisk vækst. Dette

Konjunkturer i det danske mindretal 1981-2005

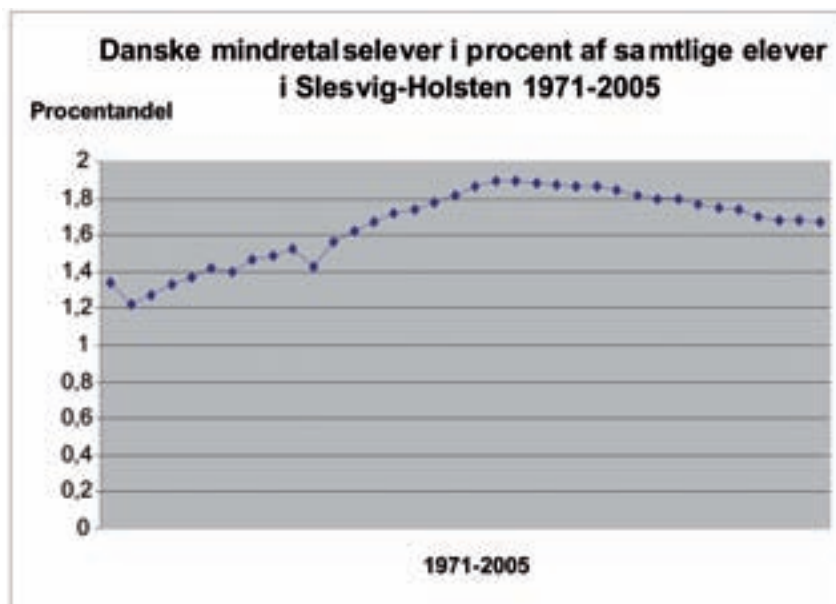
Udviklingen i aktivitetstallene i det danske mindretal følger ikke noget klart mønster: Mens SSF i tidsrummet 1981-2005 har måttet registrere en kontinuerlig nedgang i medlemstallet, har antallet af elever og børn i Dansk Skoleforening for Sydslesvigs institutioner samt antallet af sydslesviske abonnenter på Flensborg Avis ligget forbløffende stabilt i samme tidsrum. SSW's stemmetal har været præget af en markant positiv udvikling. Alt efter, hvilken aktivitet der fokuseres på, kan der således tales om tilbagegang, stabilitet eller fremgang.

taler igen for, at forskellige dele af mindretallet udøver forskellig stor tiltrækningskraft. Tilhørsforholdet til mindretallet er således for mange relativt, kontekstbetinget og vil i stadig højere grad komme til udtryk ved delvis identifikation, der ikke nødvendigvis er udtryk for nogen varig tilknytning.

Tages antallet af elever i de danske mindretalsskoler som indikator, er det muligt at få et indtryk af skoleområdets tiltrækningskraft og stabilitet. Her er det nyttigt at udvide tidsperspektivet for at kunne påpege markante udviklingstræk. Set over et tidsrum på 36 år fra 1970 og frem til 2005 kan der påpeges klare udsving i antallet af elever, hvilket igen skal ses i sammenhæng med den generelle demografiske udvikling i Slesvig-

Holsten: vokser antallet af elever i samtlige delstatens skoler, sker noget tilsvarende i de danske mindretalsskoler. Dette forklarer en del af udsvingene i tallene. Betragtes antallet af elever i mindretalsskoler derimod i forhold til det samlede elevtal, viser der sig et iøjnefaldende mønster:

I 1970 udgjorde andelen af danske elever 1,34% af samtlige elever i Slesvig-Holsten. I 2005 var andelen vokset til 1,67%. Dette er en tilvækst på 25% mellem de to yderpunkter. I konkrete tal var antallet af mindretalelever vokset med over 900. Følges udviklingen systematisk op igennem hele perioden, viser det sig, at der har været en kontinuerlig tilvækst fra begyndelsen af 1970'erne og frem til omkring 1990, hvor ande-

Andelen af danske elever toppede med 1,89%. Andelen var således vokset med 40% fra 1970. Dernæst har der været tale om et kontinuerligt fald frem til 2005. Dette relative fald viser sig imidlertid ikke i det absolutte elevtal, som i 2005 lå næsten 500 højere end i 1990. Set i forhold til det samlede antal elever er andelen dog faldet markant. Dette taler på samme tid for stabilitet i mindretallets elevgrundlag og for, at andelen af samtlige elever er lidt vigende. Den sidste udvikling kan formentlig til dels forklares ved, at befolkningen i den sydlige del af Slesvig-Holsten har en anden alderssammensætning end i Sydslesvig.

På baggrund af den relative fordeling af eleverne er det indirekte muligt at anstille overvejelser om det danske mindretals samlede andel i den slesvig-holstenske befolkning. Antages det, at alle elever i de danske mindretalsskoler kan opfattes som medlemmer af mindretallet (det har forældrene i al fald skrevet under på, selv om en ikke nærmere kendt andel måske ikke opfatter det på samme måde), og antages det, at der ikke er nogen markant forskel i den demografiske fordeling mellem flertal og mindretal med hensyn til børnetal osv., så kan det formodes, at andelen af elever i mindretalsskoler kan jævnføres med mindretallets andel i den samlede befolkning. Det vil konkret sige, at mindretallets befolkningsandel var på omtrent 1,67% i 2005 – eller udtrykt i konkret tal: 47.310 af 2.832.950 indbyggere. Dette tal ligger forbløffende tæt på det gængse skøn på ca. 50.000 medlemmer af mindretallet.

Anvendes samme beregning og de samme forhold på tidligere år, viser det sig, at det numeriske tal i perioden 1970-2005 faktisk har været præget af betydelige udsving. I 1970 syntes mindretallet at have talt under 35.000 personer. På

dette tidspunkt havde SSF flere end 21.000 medlemmer, og SSW kunne ved kommunalvalget opnå 22.000 stemmer. I løbet af 1970'erne synes mindretallet at vokse til 37.000 i 1980. På dette tidspunkt var SSF's medlemstal faldet til lidt over 20.000, mens SSW opnåede omtrent 25.000 stemmer ved kommunalvalget i 1982. Herefter vokser andelen af elever i mindretalsskolerne markant, hvilket med de anførte forudsætninger også slår igennem på mindretallet som helhed. I 1985 anslås mindretallet til 45.000, i 1990 49.000 og i 1994 50.000 personer. I samme periode falder SSF's medlemstal fra 19.000 over 17.300 til 16.400, mens SSW's stemmetal går frem fra 23.000 ved kommunalvalget i 1986 og 1990 til 38.000 ved kommunalvalget i 1994. Dernæst sker der et mindre fald i mindretallets beregnede samlede størrelse, selv om udsvingene er mindre end i den forudgående periode. I 2002 og 2005 anslås mindretallets omfang alt andet lige at være på over 47.000 personer.

Samlet set har mindretallet ifølge disse beregninger altså haft en kontinuerlig størrelse på ca. 45-50.000 personer i en periode på mere end 20 år. Udviklingen fra midt i 1980'erne adskiller sig markant fra de foregående år. Dette kunne tale for, at mindretallet fra 1970'erne kommer ind i en vækstperiode, der stabiliserer antallet af mindretalsmedlemmer i løbet af 1980'erne. Motiverne for denne udvikling er efter alt at dømme sammensatte og mangfoldige. Da beregningerne bygger på elevtal, taler meget for, at det er tilvalget af dansk skolegang og dermed den mere eller mindre bevidste tilknytning til mindretallet via børnehaver og skoler, som er af central betydning for denne udvikling. Her spiller en bred vifte af individuelle motiver en rolle: lige fra praktiske forhold såsom børnehavernes åbningstider,

busruter, supplerende tilbud og andre faktorer af konkret betydning, men uden nogen dyberegående national identifikation, over valg af dansk-nordiske værdier, ønsket om tosprogethed, sympati for den danske pædagogiske tradition og hen til bevidste valg af dansk identitet og mentalitet for børnene.

Uagtet den enkeltes motiver kan det konstateres, at der vitterligt i betydeligt omfang har fundet tilvalg af den danske skole sted. Det betyder dog ikke nødvendigvis, at forældrene af den grund selv tilslutter sig mindretallet; men børnene er nødvendigvis blevet påvirket af deres skolegang og opvækst, som har betydning for deres senere valg af tilhørsforhold. Selv om valget af dansk skolegang således ikke er identisk med et identitetsskifte hos forældrene, så er det udtryk for et valgt tillidsforhold til mindretallet: Uanset de individuelle motiver vælger forældrene det danske for deres børn.

Det parallelle fald i antallet af SSF-medlemmer skyldes ikke mindst, at det ikke lykkedes at mobilisere og fastholde forældre til børn i danske børnehaver og skoler som medlemmer. Således viser udviklingen i SSF-medlemmernes alderssammensætning en klar tendens til, at de unge og yngre i aldersgrupperne under 40 år enten fravælger eller rettere sagt ikke aktivt tilvælger SSF. Det at tilhøre det danske mindretal synes således i løbet af de seneste 25 år at have ændret sig markant fra at have været en "pakkedløsning", der som konsekvens medførte medlemskab af SSF, ungdomsforeninger og i noget mindre omfang menigheder og partiet, til at være mere udpræget selektiv. Dette bekræftes tilsvarende af, at SSW's store stemmefremgang fra midt i 1980'erne ikke parallelt resulterede i en tilsvarende vækst i medlemstallet.

Det danske sprog – et evigt problem

Kilde: ADCB F 354.

Trods det udbyggede net af danske undervisnings-tilbud har dansk altid stået i en trængt konkurrencesituation. Formanden for SSF-SSW i Store Vi udtrykte det sådan i sine årsberetninger:

1974: *“Es wurde ja gewünscht dass die Jahresberichte doch lieber in Deutsch vorgetragen werden ...”*

1978: *“Mit årsberetning bliver på dansk. Jeg mener at de fleste dog kan forstå dansk, ellers må I gerne afbryde mig, og sbørge (sic!), hvis der skulle opstå vanskeligheder med forståelsen, eller hvis jeg skulle snakke for hurtigt.”*

Sprogdebatterne: hvor meget dansk skal der til?

Det danske mindretal lever i et samfund, som er tysksproget. Mange medlemmer af mindretallet taler tysk til daglig, og gør det også på to- og flermånds hånd i de danske foreninger. Ikke desto mindre anslås det, at de fleste medlemmer af mindretallet taler eller forstår dansk. En sprogsociologisk undersøgelse foretaget i anden halvdel af 1990'erne viste bl.a., at dansk var hjemmesprog og førstesprog i de familier i Sydslesvig, hvor en eller begge forældre var tilflyttet fra Danmark. I familier, hvor forældrene var opvokset i Sydslesvig eller andetsteds, dominerede tysk som hjemmesprog og førstesprog. Disse familier udgjorde langt hovedparten af mindretallet. I denne forbindelse spillede det ingen rolle, om forældrene havde gået i dansk skole eller ej. Det viste sig dog, at ca. halvdelen af alle elever på 5.-6. klassetrin og to tredjedele af eleverne i gymnasiet havde forældre, hvor mindst den ene havde haft sin skolegang enten i Danmark eller på de danske mindretalsskoler. Samlet set blev det konstateret,

at dansk havde en lav status som hjemmesprog og førstesprog.

Der findes ikke nogen konsekvent sammenhæng mellem sprog og identitet i mindretallet, men som udgangspunkt fremhæver mindretallets organisationer og dets ledende skikkelser altid, at dansk sprog og dansk sindelag er forbundne kar. Derfor tilskyndes der til at tale dansk, og en række organisationer har i tiden 2001-2009 vedtaget sprogpoltiske retningslinjer, der understreger, at mindretallets sprog er dansk. Ikke desto mindre er realiteten således, at betydelige dele af mindretallet er danske på tysk. Det afstedkommer med jævne mellemrum sprogdebatter, der med stor energi og heftighed føres i Flensborg Avis. Langt de fleste indlæg skrives på dansk og giver ofte udtryk for normative synspunkter på, hvorfor der skal tales mere dansk.

Sprogdebatterne har været et tilbagevendende fænomen. Ligesom man i Danmark og Tyskland ved flere lejligheder i de seneste år er begyndt at diskutere det dominerende sprogs status i samfundet, har det danske mindretal i en længere årrække fra tid til anden haft behov for at diskutere, hvor meget dansk og hvor lidt tysk der skal til i mindretallets organisationer. “Strammere” har argumenteret for, at der skulle lægges mere vægt på dansk sprogbrug i alle sammenhænge, fordi det danske sprog er livsnerven til forståelse af dansk kultur og mentalitet, mens “slappere” traditionelt har henvist til den sammensatte medlemsskare, og at der skulle tages hensyn til dem, der var på vej ind i mindretallet. Mens den første gruppe dybest set fastholder sammenhængen mellem sprog og identitet og derfor tilstræber et ideal, hvor dansk sprog reelt kendetegner hele mindretallet, har den anden gruppe lagt større vægt på en sydslesvigsk karak-

ter, hvor bevæggrundene for at tilhøre mindretallet er mangfoldige, men ikke nødvendigvis indebærer et aktivt tilvalg af det danske sprog.

De danske børnehaver og skoler har traditionelt været et område, der har tiltrukket sig stor opmærksomhed. Det er ad denne vej, at udefrakommende søger ind i mindretallet. De vælger dansk skolegang for deres børn, men tilslutter af denne grund ikke nødvendigvis sig selv mindretallet. I løbet af 1990'erne er dette forhold ved flere lejligheder blevet gjort til genstand for omfattende diskussion.

Her skal der eksemplarisk gøres rede for én af debatterne, der startede på et forældremøde i Nibøl på den sydslesvigske vestkyst, og som i sidste ende resulterede i, at Skoleforeningen vedtog en markant sprogpolitik og indførte en optagelsesblanket, hvor det gøres klart, at de danske skoler er mindretalsskoler. Rammen var et møde i begyndelsen af september 1996 på den danske skole, hvor ca. 25 forældre og medarbejdere var samlet for at vælge et nyt samarbejdsråd. Efter at den lokale skoleleder Niels Erik Otte og viceskolelederen ved Skoleforeningen Jørgen Matlok havde indledt på dansk, krævede flere af forældrene, at debatten skulle føres på tysk. Begrundelsen var, at i modsat fald ville de ikke kunne følge diskussionen. Matlok reagerede ved at påpege, at dansk er naturligt førstesprog ved fællesmøder: "Vi kan ikke kræve af vore børn, at de taler dansk og tilegner sig dansk kultur, hvis vi som forældre taler tysk på vore fælles møder." Det afstedkom en halv times diskussion, som resulterede i, at oplæggene blev præsenteret på både dansk og tysk.

Denne lokale begivenhed, som næppe adskilte sig principielt fra situationen andre steder i Sydslesvig, udløste i de følgende uger en intens debat

i Flensborg Avis. Langt de fleste indlæg udtalte sig kategorisk imod at afsvække kravet om dansk. Dette blev i nogle kommentarer generaliseret til at omfatte hele mindretallet. De ikke-danskkyndige fik til dels mulighed for at kommentere indirekte via journalistiske artikler, men eftersom de jo ikke kunne forstå dansk, blev der samlet set tale om en ensidig debat, der blev ført blandt og af de mindretalsmedlemmer, som forstår tilstrækkeligt dansk. Fokus blev således hurtigt flyttet bort fra den betydelige gruppe, der reelt havde givet anledning til diskussionen.

Ikke desto mindre var der også pragmatiske stemmer, der påpegede, at realiteten rundt omkring i Sydslesvig ikke er så simpel, at det er muligt at afkræve et klart valg mellem dansk og tysk inkl. sprogbrug. Det blev bl.a. påpeget, at adskillige af de danske institutioner i mindretallet ville gå i opløsning, såfremt der ikke blev givet plads til nye, der kommer til udefra. Lederen af Vesterland/Kejtum danske Skole, Walter Johannsen, var en af dem, der satte ord på problemet. Den 27. september 1996 udtalte han til Flensborg Avis:

"De danske skoler og børnehaver i Sydslesvig ville kun fortsætte med at eksistere i nogle ganske få år, hvis man fra den ene dag til den anden stoppede rekrutteringen af børn blandt det tyske flertal."

Han begrundede sit synspunkt således:

"Nogle især flensborgske røster har ført en meget stram linje i den netop oplussede sprogdebat. Jeg mener, vi har brug for mere tolerance. Selvfølgelig er det ideelle mål, at alle forældre, der er tilknyttet det danske mindretal, kan tale dansk. Men det er ren utopi. Især på en ø som Sild, hvor skoler og børnehaver udklækker en ungdom, der til næsten

Sydslesvig-afdelingen af Sprogforeningen markerede sig med højt aktivitetsniveau. I 2008 lå medlemstallet på 630. Arbejdet for det danske sprog blev synliggjort bl.a. med dette logo.

100 procent går væk fra øen, når skolen er afsluttet. Vi må derfor være åbne over for familier, der føler sig tiltrukket af det danske.”

Han påpegede, at omtrent halvdelen af børnene i de danske mindretalsskoler på Sild stammer fra familier, som ikke tidligere har haft nogen tilknytning til det danske. Ikke desto mindre var han ikke bekymret for, at dette vil være nogen ulempe for mindretallet:

“Jeg er slet ikke bange for, at det tyske flertal vil komme og dominere vore børnehaver eller skoler, det er dansk kultur og den danske ballast i regionen alt for stærk til. Tværtimod kan de danske institutioner drage nytte af tyske forældre, der sender deres børn i dansk børnehave eller skole. Det at leve sig ind i dansk kultur og en dansk skolegang tager tid, og vi oplever næsten altid, at vore forældre lige så stille bliver mere og mere dansk. Og det er bestemt en opløftende fornemmelse.”

I Dansk Skoleforening for Sydslesvig førte debatten til, at der i 1997 blev udformet en ny optagelsesblanket, hvor forældrene bl.a. skriver under på, at de kan tilslutte sig Skoleforeningens formål som mindretalsorganisation. Desuden forpligter forældre uden dansk kundskaber sig til at tilegne sig dansk. Formanden for Skoleforeningen, Bent Borg, forklarede den 18. februar 1997 i Flensborg Avis baggrunden for denne beslutning:

“Den sidste tids sprogdebat har efterladt det indtryk nord for grænsen, at alle kan optages i en dansk skole eller børnehave, og at hovedsproget i øvrigt er tysk.”

Dette skæve billede ville han rette op på.

Med denne præcisering forsøgte Skoleforeningen at sikre sig imod, at nogen skulle påstå, at de ikke var klar over, at de havde valgt en mindretalsskole for deres børn. Præciseringen blev fastholdt, selv om det i medier i Danmark blev anført, at Skoleforeningen med de nye blanketter indførte en udansk sindelagskontrol. Dette blev i en kronik i Flensborg Avis den 25. marts 1997 energisk tilbagevist af Bent Borg. Der var på ingen måde ønsket nogen form for kontrol, ej heller agtede man at foretage en sådan. Tværtom var kursen liberal, hvilket sikres ved, at det er forældrene, der træffer afgørelsen for deres børn:

“På den anden side fører konsekvensen til, at man, som den der vælger side, indgår forpligtelser såsom at værne om det danske sprog og ikke mindst den danske kultur og dens værdier. Man vælger således som i sin helhed at være dansk i Sydslesvig og ikke fordi ‘es ist gut für mein Kind’”.

I maj måned 1997 blev Skoleforeningens vedtægter præciseret, så det bl.a. blev tilføjet, at sproget i foreningen og dens institutioner er dansk. Med præciseringen af optagelsesgrundlaget og vedtægterne var selve problemet dog ikke endeligt afklaret. I midten af februar 1998 arrangerede Skoleforeningen således en faglig dag for ca. 100 medlemmer af samarbejdsråd, fællesråd og skoleledere for at drøfte, om der tales for meget tysk og for lidt dansk i de danske børnehaver og skoler. Drøftelserne i en række grupper resulterede i generel enighed om, som Flensborg Avis skrev den 16. februar 1998, at “det er på tide med en sproglig opstramning på alle planer i Skoleforeningen, og at både personale, forældre og elever af ren bekvemmelighed ofte vælger at

tale tysk i stedet for dansk.” På denne baggrund blev der lagt op til en koncentreret indsats, der bl.a. skulle gøre forældrene mere opmærksomme på forventningen om, at mindst den ene part lærer sig dansk. Dertil kom et krav om, at personalet indbyrdes konsekvent skulle tale dansk.

Der skulle gå mindre end et år, førend sproget i de danske mindretalsskoler igen blev diskuteret. Anledningen var denne gang et klasseforældre-møde i en 8. klasse i november 1998 på Duborg-Skolen i Flensborg. Her afviste skolen at afholde mødet på tysk, selv om nogle forældre bad om det. Skolens rektor Erik Jensen understregede, at de danske skolers sprog er dansk, men at der vil kunne gives en kort sammenfatning på tysk, og at tysktalende forældre ikke ville blive hindret i at tale. Nogle forældre valgte derpå at gå. Efterfølgende udtalte to af de tysktalende forældre sig til pressen om deres oplevelse af forløbet og deres egen baggrund. Heri kritiserede de skolens kategoriske brug af dansk og vedgik i øvrigt, at de og deres børn “selvfølgelig er tyskere” og ikke opfatter sig selv som dele af det danske mindretal, men at skolerne i deres øjne er sprogskoler. Deres holdninger blev kategorisk tilbagevist af såvel skolen som Skoleforeningen, der bl.a. fremhævede formålsparagraffens bestemmelser om, at sproget i skolerne er dansk.

Siden er sprog og identitet blevet drøftet jævnlig ikke blot i skolerne, men i hele Sydslesvig. Der er tale om en proces, hvor nye aktører på skiftende tidspunkter dybest set ytrer de samme fundamentale synspunkter. Undertiden syntes debatten at starte forfra hver gang, hvilket måske skyldes det forhold, at nogle af de nye forældre, der ytrede kritik af den danske sprogpraksis, næppe havde noget kendskab til, at emnet løbende er blevet diskuteret. Dette hænger formentlig igen sam-

men med, at deres tilknytningspunkt til mindretallet primært går via børnehaven og skolen, men ikke gennem f.eks. regelmæssig læsning af Flensborg Avis, hvor debatterne finder sted. For selv om Flensborg Avis dagligt når ud til ca. 20.000 læsere i alt og deraf måske hele 15.000 i Sydslesvig, er det ikke desto mindre størstedelen af mindretallet, som ikke dagligt følger med i debatten.

Sprogpraksis i børnehave og skole år 2005

Set i et langt perspektiv fik Skoleforeningens nye sprogpolitik fra 1997 åbenbart en betydelig effekt med hensyn til officiel sprogpraksis. En kortlægning af faktisk praksis i institutionerne i begyndelsen af 2005 viste, at dansk var det dominerende mødesprog i børnehaver og skoler. Udgangspunktet for kortlægningen var en fornyet sydslesvigsk sprogdebat, der blev udløst af en elevtale ved dimissionsfesten på Duborg-Skolen i

De danske børnehaver og skoler indgår i en tysk omverden og giver børnene en dannelse, så de senere i livet kan finde en fremtid i både det tyske og det danske samfund. Mange børn kommer fra hjem med solide rødder i det tyske. Det er derfor naturligt, at de danske institutioner deltager i skikke, som stammer fra den tyske omverden. Hertil hører f.eks., at børnene går i lanterneoptog – ofte sammen med børn fra flertallets børnehaver og skoler.

Studentertale på Duborg 2004

Kilde: Studentertale på Duborg-Skolen 2004 ved Sarah Leszinsky og Johan Dal. Citeret i Flensborg Avis, 21.7.2004.

Et studenterrindlæg ved dimissionsfesten 2004 fik sprogspørgsmålet til at blusse op. Der var brug for mere sproglig imødekommenhed på den danske skole, mente talerne:

“... Jeg har lige et spørgsmål til mine kammerater: Alle som har et tosproget hjem, skal lige løfte hånden. Hvem af jer elsker så den dansksprogede del mere end den tysksprogede? ...

Liebe deutschsprachige Eltern. Wir haben heute als Leitfaden für unsere Rede das Tragen von Masken genommen, da es die Anpassung von Menschen an ihre Umwelt symbolisiert. Ihr wisst selber, was es bedeutet, wenn man zu denen gehört, die ausgeschlossen sind. Ihr habt Elternabende erlebt, an denen ihr kein Wort verstanden habt, ihr habt auch heute wenig von der Rede verstanden, und wir möchten uns für die Intoleranz der Offiziellen entschuldigen. Natürlich ist es bedauerlich, dass Ihr aus verschiedenen Gründen unsere Sprache nicht gelernt habt. Ihr habt viele Möglichkeiten gehabt, aber darüber wollen wir heute hinweg sehen. Ihr seid ein wichtiger Teil der Minderheit, weil ihr uns, euren Kindern, die Möglichkeit gegeben habt, in der Zweisprachigkeit aufzuwachsen, die euch selber nicht vergönnt war ...

Dem af jer, der føler sig stødt af talens indhold eller de tyske ord, vil jeg bede om ikke at tro, at vores mening er at provokere, tværtimod, vi elsker Sydslesvig, men prøver ad denne vej at sætte en debat i gang, der berører os, og som er nødvendig for mindretallets troværdighed og eksistens. Det er på tide, at en ændring af en forældet tankegang finder sted – og hvem er mere kompetente til at definere de nye værdier end mindretallets egen ungdom – studenterne år-gang 2004.”

sommeren 2004. Her havde to studenter i deres tale indflettet et kort afsnit på tysk, hvori de henvendte sig til de forældre, som ikke kunne forstå tilstrækkeligt tysk til at følge med i talen på dansk.

Dimissionstalen afstedkom omgående en diskussion om sprogbrug og behovet for at stramme eller slappe på kravene og praksis i mindretallet. Der fremkom forslag om, at skolen i en overgangsperiode skulle være imødekommende over for forældre, der var ved at lære dansk, men at forældremøder mv. senest efter 4. klasse kun skulle foregå på dansk. På denne baggrund gennemførte Skoleforeningens ledelse i vinteren 2004-05 i alt 15 møder, hvor repræsentanter fra alle de dengang 49 skoler og 57 børnehaver blev inviteret til drøftelser. I alt deltog 345 personer i disse samtaler for at tage stilling til såvel den foreslåede justering af sprogpolitikken og sprogbrugen på stedet. Reaktionen var overvældende afvisende over for at lempe på den hidtidige praksis og sprogpolitik: 80% af institutionerne afviste en gradueret sprogpolitik som et sprogpolitisk tilbageskridt, mens 5% syntes, at der skulle tages hensyn til tysktalende forældre op igennem hele skoleforløbet. 15% af institutionerne kunne tilslutte sig forslaget om en opblødning. På denne baggrund faldt forslaget om en ændring i den hidtidige politik.

Samtidig viste en opgørelse af praksis i børnehaver og skoler et lidt mere nuanceret billede: 64% af forældremøderne i skolerne afholdtes på dansk, 15% afholdes på dansk med tysk resumé, 13% afholdes på dansk/tysk, 6% på tysk/dansk og 2% hovedsageligt på tysk. For samarbejdsrådsmødernes vedkommende var situationen lidt forskudt: Her oplyste 78%, at samarbejdsrådsmøderne blev holdt på dansk, 8% på dansk med

et tysk resumé, 10% på dansk/tysk, ingen på tysk/dansk, mens hele 4% og dermed dobbelt så mange som forældremøderne blev afholdt hovedsageligt på tysk. Sidstnævnte kunne tyde på, at der her var tale om forældrevalgte repræsentanter, som ikke havde et tilstrækkeligt kendskab til dansk.

For børnehavernes vedkommende var sprogpraksis i noget højere grad præget af, at børnehaverne er indgangsvejen til mindretallet. Det betyder, at der tages større hensyn til forældre uden danskkundskaber ved at tilbyde resuméer på tysk: 45% af forældremøderne blev kun holdt på dansk, 25% på dansk med resumé på tysk, mens 30% blev afholdt på begge sprog. I samarbejdsrådene blev 66% af møderne afholdt på dansk, 14% på dansk med tysk resumé og 20% både på dansk og tysk.

Da børnehaverne og skolerne blev bedt om at tilkendegive, om de ville foretrække en gradueret sprogpolitik med et mindstekrav om, at forældremøder og forældrearrangementer senest fra 4. klasse udelukkende foregår på dansk, viste der sig et klart mønster: Hele 81% af børnehaverne afviste dette, fordi det ville være et tilbageskridt i forhold til gældende sprogpraksis, mens 17% anså det som hjælp for forældre og medarbejdere. 2% afviste en sådan politik, men fremhævede, at der bør tages hensyn til forældrene. For skolernes vedkommende afviste 80% forslaget som et tilbageskridt, mens 8% afviste det, men understregede, at der burde tages hensyn til forældrene igennem hele skolegangen. 12% var tilhængere af forslaget.

Kortlægningen viste, at det danske sprog står stærkt i børnehaverne og på skolerne, når det gælder møder og meddelelser til forældrene. Derimod giver det intet billede af, hvorledes for-

Sprogpraksis i de danske børnehaver 2004-2005

Mødetype	Dansk	Hovedsageligt tysk	Tysk/dansk	Dansk+tysk	Dansk med tysk resumé
Forældremøder	45 %	0 %	0 %	50 %	25 %
Samarbejdsrådsmøder	66 %	0 %	0 %	20 %	14 %
Skriftlige meddelelser	24 %	0 %	0 %	7 %	0 %
U/forældrene					

Kilde: Dansk Skoleforening for Sydslesvig 2005

Sprogpraksis i de danske skoler 2004-2005

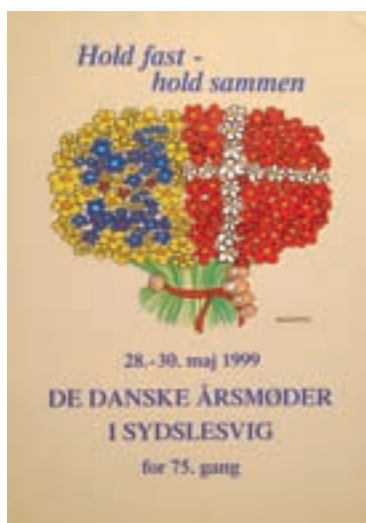
Mødetype	Dansk	Hovedsageligt tysk	Tysk/dansk	Dansk+tysk	Dansk med tysk resumé
Forældremøder	54 %	2 %	4 %	13 %	13 %
Samarbejdsrådsmøder	74 %	4 %	0 %	10 %	6 %
Skriftlige meddelelser	68 %	0 %	0 %	12 %	0 %
U/forældrene					

Kilde: Dansk Skoleforening for Sydslesvig 2005

ældrenes sprogpraksis er på selvsamme møder og i den øvrige kontakt med skolen. I hverdagen, når pædagoger og lærere har kontakt til forældrene, og i forbindelse med konsultationer, vil der være behov for en betydelig grad af tysksproget kommunikation. Desuden er der den mulighed, at de forældre, der ikke har et tilstrækkeligt kendskab til dansk, ganske enkelt udebliver fra forældremøder eller får oversat indholdet af sidemanden. Endelig er det næppe mange forældre uden danskkundskaber, der lader sig vælge som medlemmer af samarbejdsråd, selv om enkelte råd åbenbart overvejende gennemførte møder på tysk.

Her ligner billedet sandsynligvis virkeligheden i de øvrige mindretalsorganisationer: jo højere oppe i foreningsstrukturen, jo større krav stilles der til danskkundskaber. Det er ikke nødvendigt

I 2004-05 foretog Skoleforeningen en kortlægning af den konkrete sprogpraksis i sine institutioner. Undersøgelsen viste, at dansk gennemgående er det dominerende kommunikationsprog i børnehaver og skoler i forbindelse med forældre- og samarbejdsrådene og med hensyn til udsendelse af skriftlige meddelelser til forældrene.

År efter år blev der talt om, at sammenholdet i mindretallet kunne være bedre. I en verden med mange tilbud og mange gøremål var det svært for den enkelte at deltage i mere end blot et udvalg af mindretallets tilbud og aktiviteter. Formænd og debattører i mindretallet påpegede, at man måtte have øje for "sammenhængskraften", hvis ikke mindretallet skulle smuldre. Sådanne tanker var nok med til at inspirere motivet og teksten på årsmødeplakaten i 1999.

at kunne dansk for at have sit barn i børnehaven, at være medlem af et SSF- eller SSW-distrikt, dyrke idræt i en SdU-forening, være medlem af en menighed eller låner på biblioteket. Men danskkundskaber er som regel nødvendige, når der skal varetages tillidshverv. I toppen af foreningshierarkierne er sproget dansk. I bunden tales der hyppigt, måske endog som regel tysk.

Synspunkterne i den seneste snes års sprogdebatter har grundlæggende været de samme, og ingen af debatterne har dybest set ført til, at mindretallets selvopfattelse er blevet mindre dansk. Tværtimod har de ført til beslutninger i organisationerne om sprogpolitikker, der fremhæver, at sprog og mindretalstilhørsforholdet er samhörige. Det ændrer imidlertid ikke fundamentalt ved, at en del af de personer, der gør brug af de kulturelle tilbud, åbenbart har et andet syn på mindretallet. Det er umuligt at anslå, hvor stor denne del er. Fælles for dem er dog, at de selv eller deres børn er førstegenerations-sydslesvigere, der ikke har mindretallet som traditionel referenceramme. En del af dem er på vej til at vælge et permanent tilhørsforhold til mindretallet og tilegner sig danskkundskaber, mens andre har valgt en midlertidig eller delvis tilknytning og af samme grund har svært ved at se det nødvendige eller relevante i at lære sig dansk.

Mindretalsverdener

Det danske mindretal er både et organiseret og et uorganiseret fællesskab. Det organiserede fællesskab kommer til udtryk i form af de mange organisationer og deres aktiviteter. At være dansk er her knyttet til overordnede formålsparagraffer, organiserede aktiviteter og tilbagevendende manifestationer og ritualer såsom årsmøderne, julefester, landsmøder, generalforsamlinger, fester

osv. Det organiserede fællesskab skaber rammer for mødet med andre danske sydslesvigere og med danske fra Danmark. En af de vigtigste organisationer er Skoleforeningen. Dens uddannelses tilbud i børnehaver og skoler er af afgørende betydning for socialiseringen af mindretallets unge. Samtidig er skolerne for mange forældre det eneste entydige og kontinuerlige tilknytningspunkt til mindretallet. Den kulturelle forening Sydslesvigsk Forening tiltrækker kun i mindre grad denne gruppe af personer. Ikke alle forældre mener, at valget af dansk skolegang bør medføre medlemskab af den kulturelle forening.

Nogle i mindretallet har opfattet denne proces som udtryk for, at mindretallet var ved at smuldre. Der blev, hyppigt med nostalgi, henvist til tidligere tiders sammenhold, der gik på tværs af individuelle interesser. I læserindlæg, årsmødetaler og i udtalelser blev der i 1990'erne og efter år 2000 fra forskellig side i mindretallet hyppigt manet til solidaritet og forpligtende fællesskab. Der blev advaret om, at et "frit valg fra alle hylde" uden konsekvens udtyndede det danske. Det førte på det organisatoriske plan især fra SSF's side til gentagne fremstød for at bevirke strukturelle forandringer, der skulle sikre større sammenhæng og samordning af foreningerne.

Det uorganiserede danske fællesskab er derimod vanskeligere at få begreb om. Det findes netop uden for organisationer og institutioner. Det er ikke direkte knyttet til nogen forening, selv om de implicerede personer i mange tilfælde er medlemmer af en eller flere danske foreninger. Det uorganiserede danske fællesskab findes i det private rum. Det omfatter familie og slægtninge, venner og bekendte – med et moderne udtryk: netværk. Det er principielt åbent. Det kan omfatte personer, der klart identificerer sig selv som

danske sydslesvigere, og danske tilflyttere, der bor i Sydslesvig, måske også benytter sig af skolerne, men i øvrigt ikke kunne drømme om at identificere sig som mindretal. Dertil kommer slægtninge eller venner uden anden tilknytning til mindretallet end et personligt ikke-nationalt interessefællesskab med den person i omgangskredsen, der er knyttet til det.

Tilhørsforholdet til mindretallet finder udtryk på forskellig vis. I det organiserede mindretal kommer det løbende til udtryk ved, at man er dansk og knyttet til Danmark. I den private mindretalsverden spiller den "autoriserede" danskhed ikke altid nogen fremtrædende rolle. Faktisk findes der mange sammenhæng, hvor det danske og mindretallet som regel er irrelevant. Det gælder blandt mange i blandede ægteskaber, hvor kun den ene part eller kun børnene er knyttet til mindretallet. Og det gælder navnlig på arbejdspladserne. Langt de fleste medlemmer af mindretallet arbejder nemlig til daglig uden for mindretallet. Det er kun en mindre del på i alt under 2.000 personer, der er ansat ved en af mindretallets organisationer, herunder Skoleforeningen med ca. 1.400 medarbejdere. Her findes der en sammenhæng mellem arbejde og mindretal. De øvrige erhvervsaktive i mindretallet tjener derimod deres løn i andre sammenhæng. Nogle i danske virksomheder, flest i tyske, andre igen i offentlige ansættelser. En del er grænsependlere og arbejder i Danmark. For unge under uddannelse gælder der tilsvarende, at de overvejende befinder sig uden for mindretalsverdenen, når de læser i videre i Kiel, Berlin eller for den sags skyld København.

De mange blandede ægteskaber er overordnet set udtryk for et velintegreret mindretal. Det viser, at der ikke findes uovervindelige modsæt-

ningsforhold på det individuelle plan. Det skyldes bl.a. også det forhold, at sproget ikke adskiller mindretal fra flertal. Langt de fleste medlemmer af mindretallet taler tysk som førstesprog. De behøver ikke skifte sprog, når de indgår parforhold med en tysker. Hos mange spiller tilhørsforholdet til mindretallet kun en underordnet rolle, eftersom de måske ikke er knyttet til noget formelt medlemskab. Det er i disse forhold kun i forbindelse med valgsituationer, at tilhørsforholdet finder konkret udtryk: Når det skal afgøres, om barnet skal døbes eller konfirmeres i den tyske eller danske kirke; eller om barnet skal i dansk eller anden børnehave; eller når der skal træffes afgørelse om skolegang; samt i forbindelse med vielser og begravelser. Det er i disse valgsituationer, at den danske verden og den private verden kommer i berøring, endog kolliderer med hinanden, og hvor der kan opstå uenighed, undertiden splid mellem ægtefællerne og blandt slægtninge.

Hos nogle mindretal ser man i sådanne situationer pragmatiske valg: Den førstefødte døbes i den enes kirke, den andenfødte i den anden osv. Det ene barn kommer i mindretalsbørnehave, det andet i en flertalsinstitution osv. Dette kan skabe etnisk fred i blandede familier. I Sydslesvig er det imidlertid ikke nogen farbar vej. Her stilles der som regel et ultimativt valg på skoleområdet: enten går alle børn i dansk skole eller ingen. Tilsvarende kan en ansat ved de danske organisationer som regel ikke vælge en offentlig skolegang for sine børn, uden at bringe sit ansættelsesforhold i fare. Omvendt er der intet til hinder for, at lærere, endog skoleledere i den offentlige skole vælger den danske mindretalsskole for deres børn.

For en del af mindretallet er mindretalsverde-

Den 5. oktober 1999 skrev knap 200 voksne og 1.650 skolebørn i Sydslesvig dagbog om deres liv og tanker som medlemmer af det danske mindretal. De mange tekster er siden opbevaret i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg. De viser, at mindretallet har fundet en naturlig og uanfægtet plads midt iblandt flertalsbefolkningen. En elev i den danske skole i Eckernförde viste på denne måde, hvordan hun føler sine rødder i både det danske og det tyske.

nen næsten eksklusiv. De arbejder og færdes næsten udelukkende inden for denne verden. De taler kun dansk, bor i nærheden af andre danske, interesserer sig mest for danske samfundsforhold, deres omgangskreds har alle tilknytning til samme verden, de lytter til dansk radio, læser danske aviser og ser næsten aldrig tysk tv. De låner danske bøger, har deres konto i en dansk bank, handler gerne i danske butikker i Sønderjylland og er i øvrigt kun i svag dialog med det omgivende samfund. Her findes kontakten mellem dansk og tysk næsten ikke eller kun i særdeles begrænset omfang.

For de fleste i mindretallet er mindretalsverdenen derimod indlejret i en tysk verden, der fylder langt mere i dagligdagen: Det danske er begrænset til de situationer, hvor der er en berørings-

flade til mindretallet. I øvrigt lever de en hverdag, hvor kategorierne dansk og tysk ikke har konkret, principiel betydning eller overvejes nærmere. De taler tysk derhjemme, på arbejdspladsen og i butikkerne. De ser tysk tv, holder måske Flensborg Avis, om ikke andet så får de den tilsendt om torsdagen, såfremt de er medlemmer af SSF, eller de får den ti gange om året om lørdagen som medlemmer af Skoleforeningen. Information og oplysning kommer imidlertid altovervejende fra tysksprogede medier: radio, tv, dagblade og ugeaviser. De ser ikke eller kun undtagelsesvist dansk tv og lytter kun sporadisk til dansk radio. Derfor er de upåvirkede af de senere års debat om modtageforhold for dansk tv i Sydslesvig. Deres dagligdag er integreret i den almindelige sydslesviske eller slesvig-holstenske virkelighed med den samme referenceramme. Samtalerne på arbejdspladsen og i familierne omhandler ikke politik, kultur eller sport i Danmark, men derimod i Tyskland. Man interesserer sig ikke for FC København, men for FC Bayern München. Århus og København spiller en perifer rolle sammenlignet med begivenhederne i Kiel og Berlin. I disse situationer giver kategorierne mindretal og flertal, dansk og tysk ikke nogen mening, fordi de pågældende først og fremmest er samfundsborgere i Tyskland.

Tysk er tilmed i det moderne Tyskland ikke længere eksklusivt udtryk for en etnisk kategori, der udelukker andre identifikationer. Myndighederne og de offentlige institutioner er netop offentlige og til for alle borgere. De er ikke – som f.eks. de danske mindretalsskoler og foreninger – særlige domæner, der kræver aktiv identifikation. Som borgere i Tyskland har alle mindretalsmedlemmer adgang til den offentlige verden. Ligesom alle andre EU-lande har også Tyskland for-

pligtet sig til ikke-diskriminering og vedtog i sommeren 2006 endog en særlig antidiskriminationslov, der ved sine generelle bestemmelser bl.a. også sikrer medlemmer af det danske mindretal. De kan søge alle stillinger på lige fod med andre, modtage offentlig service, gøre sig gældende i det offentlige rum osv. Samtidig er det omgivende samfunds betydningsindhold og syn på det at være tysk et andet end mindretallets syn på dansk. Netop fordi tysk ikke er et valg, men et grundvilkår i Tyskland, er der knyttet færre nationale betydningsindhold til dette. Faktisk er tysk i det moderne Tyskland i mange henseender en kategori, der også giver plads til at tilhøre et mindretal, hvilket allerede blev udtrykt i 1985 i forbindelse med spørgsmålet om edsaflæggelse ved militæret. Tysk og tysker er således udtryk for, at man er samfundsborger, ikke nødvendigvis en etnisk selvkaraktistik. Det betyder, at man bor i eller kommer fra Tyskland. Det er primært en civil identitet. I øvrigt oplever medlemmer af mindretallet den samme indplacering, når de kommer til Danmark og her af andre danskere umiddelbart og uden videre rubriceres som "tyskere".

Netop dette er et grundvilkår for det danske mindretal: det har hjemme i Tyskland, men dets nationale identifikation er dansk. Når medlemmer af mindretallet i forskellige sammenhæng siger, at de er tyske, udtrykker de ikke nødvendigvis deres nationale identifikation, men den civile. De giver blot udtryk for den situation, at de bor i Tyskland og i øvrigt er tyske statsborgere. Deres mindretalsverden kolliderer ikke med den omgivende verden, men er indlejret i den. At være dansk mindretal i Sydslesvig udelukker for dem ikke at være del af det tyske samfund. Faktisk er der en sammenhæng, fordi de er velintegrerede

på det individuelle, personlige plan. Derfor er deres tilhørsforhold til det danske nødvendigvis et andet, end det er for de medlemmer af mindretallet, som lever en overvejende eller udelukkende dansk hverdag i arbejdslivet og privatlivet. Mens den sidste gruppe lever som et mini-Danmark, lever den første som mere eller mindre danske i Tyskland.

Medlemskab, solidaritet og konsekvens

I løbet af 1990'erne og efter år 2000 blev det tydeligt, at globaliseringen og samfundsudviklingen i det hele taget i stadig højere grad bidrager til, at interesser bliver punktuelle og flygtige frem for generelle og varige. Det blev vanskeligt at mobilisere og engagere de yngre generationer. Medlemmerne udeblev fra generalforsamlinger i SSF og SSW, det var svært at samle bestyrelser og tit endnu vanskeligere at finde nogen, der ville påtage sig formandshvervet. Efter år 2000 skrev Flensborg Avis med jævne mellemrum artikler om bestyrelser, der ikke kunne finde en formand, om distrikter, der ønskede sammenlægning med nabolistrikter, om vanskeligheden ved at engagere medlemmerne i det traditionelle foreningsarbejde og om ringe fremmøde til arrangementer.

Dette er en udvikling, der også ses i Danmark og i resten af Tyskland. Folk har fået mere travlt og foretrækker et uforpligtende engagement. Medlemskab af foreninger er ikke længere nogen selvfølge, tillidshverv er ikke længere attraktive. I stedet vælges der blandt et enormt udbud af aktiviteter. Man melder sig ikke ind i en idrætsforening for at dyrke motion, man køber et klippekort til det lokale motionscenter i stedet. Her er der ingen fare for, at man bliver overtalt til at påtage sig et tillidshverv. For mindretallet vejer denne moderne udvikling tungere end i flertals-

SSF-distrikter i Flensborg by

1970	24
1985	20
2000	16
2002	10
2009	8

I hele Sydslesvig foregik i årtierne frem mod 2009 en gradvis forenkling af det fintmaskede net af SSF-distrikter, som var opstået efter 1945. I Flensborg har netværket sin begyndelse tilbage i 1920. Her blev 24 distrikter til 8. Samtidig faldt SSF-medlemstallet i bydistrikterne fra ca. 9.800 til ca. 4.100.

samfundet af den simple grund, at der er færre mennesker, som tilhører mindretallet. Medlemskab i foreninger har i en længere årrække været på tilbagegang i både Danmark og Tyskland. Frivilligt engagement findes stadig, men det er vanskeligt at finde personer, der ønsker at ofre store dele af deres fritid over en længere årrække. I stedet er der en tendens til, at engagement kommer til udtryk via aktivisme, hvor det er enkeltsager, der i en periode kan aktivere, begeistre og engagere mennesker, men hvor der navnlig i mellemgenerationer og blandt de yngre ikke findes nogen tilbøjelighed til langvarige forpligtelser. Ildsjælene findes stadig, men deres engagement er blevet mere projektorienteret og prioriteret. Det er ikke bestyrelses- og tillidshverv gennem en generation, der tiltrækker, men kortere tidsrum med engagement og fokuserede målsætninger.

Dette fænomen slog med nogen forsinkelse også for alvor igennem i mindretallet i løbet af 1990'erne, da det i stadig højere grad viste sig, at det blev vanskeligt at finde efterfølgere til den generation, der var på vej over i deres otium. Distrikterne kunne ikke altid samle komplette bestyrelser, organisationernes sekretariater og konsulenter overtog styringen af distrikter og lokalforeninger, når der ikke kunne findes personer til at varetage kassererhverv eller lignende. I Flensborg blev SSF-distrikter lagt sammen i håb om at kunne opretholde og helst øge aktivitetsniveauet. På skolerne kunne det være vanskeligt at samle forældre nok til de store forældremøder, hvor medlemmer af samarbejdsråd og fællesråd skulle vælges. SSW havde allerede i 1990'erne svært ved at finde tilstrækkeligt med kandidater, fordi muligheden for faktisk at blive valgt som følge af den politiske fremgang ikke længere var

hypotetisk, men reel. Konsekvensen var, at det igen og igen blev Tordenskjolds Soldater, der kom til at tegne mindretallets ansigt. De samme mennesker, som var engageret i skolernes forældrekrede, løftede opgaver i de lokale foreninger og menigheder.

Krisetegnene og tendensen til atomisering førte til krav om øget solidaritet over for bredden i mindretallets arbejde. SSF's formand Dieter Küssner udtrykte det i 2005 således:

“For mig er det væsentligt at fastholde solidariteten i det brede fællesskab. Mindretallets tilbud til det danske Sydslesvig er på mange måder enestående, men ikke enkeltstående. Det har ingen dybde, hvis vi kun vælger skolen for vore børn, men fravælger det danske, der hvor det er muligt i vor hverdag. Det nytter ikke at fravælge Flensborg Avis for Flensburger Tageblatt eller SSW for et tysk politisk parti eller Landeskirche for Dansk kirke i Sydslesvig. At bruge mindretallet efter behov og uden sans for det forpligtende fællesskab undergraver vore eksistensmuligheder på sigt. Det betyder ikke, at der ikke er højt til loftet indenfor mindretallet ..., men grundtonen må være, at vi vil fastholde en dansk tilværelse i Sydslesvig. At holde fast kræver at være med – ikke på sidelinjen, men som medlem i mindretalsfamilien, hverken mere eller mindre.”

Ved årsskiftet 2005/06 gentog Küssner, at mindretallet havde brug for at få klarhed om sin selvopfattelse og solidaritet. I hans øjne krævede en sikring af identiteten bevidste holdninger, så tilvalget af det danske får substans og forpligtelse.

Spørgsmålet om sammenhæng og samhörighed havde betydning indadtil i mindretallet og lige så meget i forhold til moderlandet Danmark. På samme tid, hvor de traditionelle dansk-natio-

nale holdninger i Sydslesvig var under ændring, skete der ændringer i Danmark. Mindretallet er knyttet til Danmark, omvendt anerkender og plejer Danmark de særlige relationer til mindretallet. Det var gennem mange år kommet til udtryk på det politiske plan i form af kontinuerlig statsstøtte og konsensus omkring at fastholde relationen til de danske syd for grænsen og på det folkelige område, hvor grænselandsorganisationerne og herunder især Grænseforeningen med deres betydelige ideelle og materielle støtte spiller en stor rolle for, at der også knyttes og opretholdes bånd mellem individer og foreninger på tværs af grænsen. Men der var en forskydning under udvikling. Kendskabet til Sydslesvig var svindende i den danske befolkning, den folkelige støtte gennem foreninger, indsamlinger og rejser var under ændring. Det danske folks støtte til Sydslesvig blev afløst af statsstøtte og fondsstøtte. Det var en udvikling, som rejste spørgsmål.

To statsministre har med næsten 80 års mellemrum givet udtryk for relationen mellem mindretal og tilhørsland. Men det skete på meget forskellig måde. Umiddelbart efter genforeningen i 1920 udtalte den daværende regeringschef Niels Neergaard om de danske i Sydslesvig, at de ikke skulle blive glemt. Dette har lige siden været referencerammen for Danmarks støtte til mindretallet og omvendt mindretallets klare identifikation med Danmark. I sommeren 1999 gav statsminister Poul Nyrup Rasmussen løftet en moderne udtryksform: "Så længe I holder fast i os, holder vi fast i jer."

Mellem disse to statsministerudsagn ligger der en betydningsfuld udvikling, hvori der indgår en erkendelse af, at samhørighed ikke blot er ensidig, men gensidigt betinget. At samhørigheden mellem Danmark og mindretallet er knyttet til et

gensidigt ønske og den kontinuerlige vilje til at fastholde danske identifikationer. I 1920 blev mindretallet opfattet som selvfølgelig og entydigt dansk – og lige så selvfølgelig var det, at moderlandet ikke ville glemme det. Nyrup Rasmussens udtryk i 1999 indebærer derimod en større betoning af, at tilhørsforholdet til et nationalt mindretal ikke i sig selv er et givet faktum, men betinges af kontinuerlige valg. Det er den aktive identifikation, der er afgørende: Så længe de danske i Sydslesvig identificerer sig aktivt med Danmark, identificerer Danmark sig med dem. Det er et moderne løfte, som i al enkelthed rummer en anerkendelse af sindelagsprincippet og respekt for den enkeltes valg (og implicit fravalg) af national identifikation.

Samtidig lå der heri en erkendelse af, at rammesituationen i Danmark havde forandret sig. Niels Neergaards løfte fra 1920 måtte ses i en samtid, hvor der fandtes stor national interesse i

Statsminister Nyrup Rasmussen, formanden for SSWs landdagsgruppe Anke Spoorendonk og den slesvig-holstenske ministerpræsident Heide Simonis t.h. ved årsmødet i Flensburg i 1999. Her udtalte statsministeren: "Så længe I holder fast i os, holder vi fast i jer." Han videreførte forgængeren N. Neergaards ord på Dybbøl 1920: "De skal ikke blive glemt". Dengang blev de efterladte sydslesvigeres taknemmelighed anset for hævet over enhver tvivl. I 1999 var mindretallet et andet, og det skulle fortsat vise sin taknemmelighed, hvis det gamle ord skulle fastholdes.

Danmark for de danske i Sydslesvig. Denne interesse blev forstærket efter 1945, hvor Sydslesvigsspørgsmålet gentagne gange stod øverst på den politiske dagsorden og blev drøftet i offentligheden. Det danske mindretal var et nationalt anliggende, der kunne mobilisere store dele af befolkningen. I løbet af de seneste årtier har interessen for Sydslesvig i Danmark derimod været stærkt aftagende. De yngre generationer interesserer sig ikke meget for mindretallet. De ved ofte ikke, at det findes. Den europæiske integration, internationalisering og globalisering har betydet, at mindretallet og Sydslesvig i bedste fald er blevet eksotisk. Støtten fra Danmark til Sydslesvig er stadig afgørende for mindretallets eksistens; men i løbet af de seneste 50 år er folkesagen blevet til et finanslovsanliggende. Dette afspejles bl.a. også i,

at Grænseforeningen som den største nationale folkelige forening i Danmark kontinuerligt har mistet medlemmer fra 200.000 i 1949 til lidt over 23.000 i 2008. En tilsvarende udvikling afspejles i Flensborg Avis' oplag i Danmark: I 1981 blev godt 43% af oplaget solgt i Danmark, i 2009 er det godt 30%. Disse tal kan tolkes som udtryk for en vigende interesse for Sydslesvig i Danmark. Men det kan også ses som udtryk for, at mindretalsspørgsmålet er blevet løst så eftertrykkeligt, at det ikke længere fylder meget i den offentlige bevidsthed i Danmark. Grænseforholdene er i dag uproblematisk. Tilsvarende kan mindretallet ikke længere trække de store overskrifter i danske landsdækkende medier – på nær politiske undtagelsessituationer og sensationer, hvor der er særligt fokus på mindretallet.

'Oversø-marchen' var en af scenerne for ny kontakt mellem flertal og mindretal.

Den årlige fejring af fægtningen 6. februar 1864 begyndte 1865 og var et tysk-nationalt samvær til minde om sejren over danskerne. I 1930'erne samledes man i hagekorsets tegn. Men fra 1950'erne blev marchen gjort til et minde om Flensborg-borgernes humanitære indsats i 1864, og mindretallet blev inviteret. Efter et forsigtigt forspil blev dansk deltagelse officiel fra 2004. Her taler den danske generalkonsul Henrik Becker-Christensen ved marchen i 2004.

det er muligt at mindes fortiden i fællesskab, uden at opgive egne tolkninger. Dermed anerkendes et fælles ejerskab til historien.

Disse især symbolske skridt var samtidig udtryk for en generel tilnærmelse og kontinuerlig dialog mellem dansk og tysk i grænselandet. I 2005 satte SSF's formand Dieter Paul Küssner ved flere lejligheder ord på ændringen af synet på forholdet mellem dansk og tysk ved at henvise til H.C. Andersens digt fra 1844 til hertuginde af Augustenborg:

*"Hver elsker sin farve på sted og tid.
Jeg alle disse kan lide.
Men mest har jeg lært fra min barndomstid,
At elske det røde og hvide"*

Heri ligger en klar anerkendelse af det legitime i den anden parts værdier og synspunkter, men

samtidig en understregning af, at der fortsat er forskel og egne præferencer.

Mindretal i en postnational verden: elevudsagn 2005

Den verden, mindretallet har levet i fra 1989, har på en lang række punkter forandret sig grundlæggende i forhold til tidligere. Verden er blevet mindre, menneskene er blevet mere mobile, in-

Slesvig – Holsten Dagen

Den såkaldte Slesvig-Holsten-Dag, som afholdes siden 1978 på skift i delstatens byer, afspejler hvordan forholdet mellem flertal og mindretal har ændret sig. Schleswig-Holsteiner Heimatbund er arrangør, men det er en delstatsfestdag. Det danske mindretal sagde længe nej til at deltage. Det skete også i 1994, fordi arrangementet skulle markere 150-året for den slesvig-holstenske hymne fra 1844. SSF ønskede ikke at medvirke, ej heller i form af en udstilling på dets eget museum ved Danevirke. At historikere fra Danmark aktivt medvirkede i arrangementer i tilknytning til Slesvig-Holsten-Dagen, ændrede intet ved beslutningen. Men i 1996 var tiden inde til at deltage, da emnet var 50-året for delstatens etablering. I 1998 afviste SSF igen deltagelse, da mottoet var "150 Jahre Streben nach Demokratie". Først i 2000 deltog SSF officielt. Her ved årtusindskiftet var afspændingen blevet så udtalt, at der ikke længere var nogen principiel hindring for at medvirke. Lige siden har SSF og det danske mindretal deltaget med egne informationsaktiviteter. Da Slesvig-Holsten dagen i sommeren 2004 blev afholdt i Flensborg, gik SSF sammen med de andre tre mindretal i grænselandet og Region Sønderjylland-Schleswig for i Flensborghus' gård at orientere om mindretals- og grænselandsarbejdet. "Vi betragter Schleswig-Holstein-Tag som 'det andet årsmøde,'" blev generalsekretær Jens A. Christensen citeret for at udtale.

formationsteknologien har medført revolutioner i hjemmene med bredbånd, mobiltelefoni og kommunikationsmuligheder, der ikke fandtes tidligere. I dag er det blevet almindeligt at bevæge sig fysisk og virtuelt på tværs af grænser samt indgå i nye fællesskaber. Der pågår en internationalisering, hvor unge spiller internetspil sammen med andre i den modsatte ende af verden. Samtidig er det nationale blevet stadig mere diffust.

At være dansk, tysk, engelsk har ikke længere samme faste betydning som tidligere, hvor de nationale grænser på mange måder også var mentalitetsgrænser. Det nationale er mindre udpræget, den nationale identifikation transformeres og indgår i nye kombinationer. Det synes, som om der reelt er opstået en europæisk identitet, som hos nogle delvist erstatter den nationale, hos andre supplerer den nationale. I april 2004 gennemførte Europakommissionen en opinionsmåling i EU's dengang 15 medlemslande, som viste, at 41% af alle europæere mente, at de fremover fortsat ville identificere sig med deres egen nationalitet. 46% troede, at de ville føle sig både som deres egen nationalitet og europæere, 6% som europæere og deres egen nationalitet samt 4% kun som europæere. I Tyskland var fordelingen på de samme spørgsmål: 38, 46, 8 og 6%. I Danmark var fordelingen 43, 51, 4 og 1%. Dermed

'Mindretalenes mangfoldighed' er i dag et varemærke for det dansk-tyske grænseland. Den 13.-15. august 2004 var det motto for Slesvig-Holsten-Dagen, da den blev afholdt i Flensborg. Det danske mindretal benyttede lejligheden til sammen med det tyske mindretal i Danmark, frisere og sinti og roma i Slesvig-Holsten at orientere om deres aktiviteter i Flensborghus' gård.

adskilte danskerne sig markant fra svenskerne og finnerne, hvor 57 og 60% troede, at de kun ville identificere sig som svenske og finske.

Denne udvikling har også sat sig spor i Sydslesvig, selv om der her ikke foreligger tilsvarende undersøgelser. Ikke desto mindre er spørgsmålet om identifikation også blevet sat på dagsordenen i mindretallet. I de senere år har unge sydslesvigere ved flere lejligheder taget stilling til deres tilknytningsforhold til mindretallet. Det er sket med udgangspunkt i projekter inden for skolerne, især med elever fra Duborg-Skolens ældste årgange. I en alder af 17-19 år har de opnået en personlig modenhed og tilegnet sig viden og indsigt i et omfang, der gør det muligt at tage stilling til spørgsmål om identitet og mindretal.

I 2005 blev elever på hhv. 12. og 13. årgang i forbindelse med deres historieundervisning bedt om at skrive om deres forhold til Bonn Erklæringen. Det skete på baggrund af projektarbejde, hvor de beskæftigede sig indgående med mindretalserklæringerne og deres betydning. Beretningerne blev siden udgivet i en lille publikation. Eleverne gør sig overvejelser over, hvilken betydning erklæringerne har for dem personligt. Nogle af eleverne benyttede lejligheden til at anstille overvejelser om mindretallet generelt og deres identitet. Generelt var alle eleverne glade for at have gået i dansk skole og roste mindretalserklæringerne for, at de gjorde det muligt for dem – og at de selv må vælge et tilhørsforhold til mindretallet. Lea Kirsten skrev således:

“Jeg har hverken dansk far, dansk mor, danske bedsteforældre eller danske oldeforældre. Dog går jeg på en dansk skole. Og jeg er glad for det!

Da jeg blev gammel nok til at beslutte mig for eller imod det danske system, valgte jeg det danske,

men ikke fordi jeg følte mig som dansker, eller fordi jeg havde i sinde at flytte til Danmark efter min skolegang. Grundene for at jeg valgte at forblive i mit skolesystem, var og er, at jeg følte/føler mig hjemme i Sydslesvig og i det danske skolesystem. Jeg føler mig hverken tysk eller dansk. Dette hænger måske sammen med, at jeg på grund af Tysklands historie har lært, at det er noget negativt at have en udpræget nationalfølelse, men det har sikkert også noget at gøre med, at jeg hos mine tyske kammerater bliver anset for at være dansk og i Danmark regnes for en tysker.

Jeg er glad for at have lært sproget og at kende den danske kultur, fordi jeg har den opfattelse, at man er mere åben overfor andre kulturer, og at man har nemmere ved at lære et nyt sprog, hvis man er opvokset tosproget. Jeg synes det at være tosproget er en fordel i vores tid, da vi lever i en verden, hvor vi konfronteres med en masse forskellige kulturer, som vi skal forholde os til.

Jeg anser os, sydslesvigerne, som en lille bro mellem Danmarks og Tysklands borgere. Vi taler både dansk og tysk og vokser op med en blanding af de to kulturer. Dvs., at vi helt ubevidst kombinerer den danske måde at leve på med den tyske måde. Dermed kan vi på en måde fungere som et talerør for begge parter.”

En anden elev, Patrick Dümer, skrev derimod med større kritik og distance om sin tilknytning og identifikation:

“Jeg føler mig faktisk ikke som “sydslesviger”, selv om jeg har tilbragt hele min tilværelse i mindretalssystemet og stadig gør det. Derimod føler jeg mig både som dansker og tysker, og det skyldes min danske mor og min tyske far. Jeg er vokset op med begge sprog, begge kulturer og har levet hele mit liv

i en blanding af begge to. Det er i denne blanding problematikken ligger.

Nutildags er et mindretal ikke som ordet siger en del, der adskiller sig fra helheden i kulturel og national henseende, men det er snarere en blanding af de værdier, der udgjorde mindretallet førhen og de værdier der udgør flertallet nu til dags.

...

Jeg savner danskheden i mindretallet. Den må indebære især sprog og kultur. Men denne danskhed er svær at finde, hvis man tager udgangspunkt i det "tysksindede" danske mindretal, der udgør en stor del af helheden. Dermed er det klart, at danskheden, hvis der ikke gøres noget, en dag tager sin sidste tårn og langsomt sover ind."

Disse udpluk af elevberetninger giver et indtryk af, at dansk skolegang har bevirket meget hos de unge. Mødet med det danske, som i en del tilfælde var blevet valgt af deres forældre, er ikke gået sporeløst hen over dem. Tosprogetheden og indsigten i to kulturer opfattes som en styrke og fordel. Selve det at være del af mindretal giver således eleverne et forspring og muligheder, som de ellers ikke ville have haft. For andre med en dansk baggrund har oplevelsen været en anden, fordi de i løbet af deres skolegang er blevet konfronteret med kammerater, som ikke identificerede sig som danske. Dette har påvirket deres opfattelse af mindretallet. Det spændende ved disse og alle andre elevberetninger er, at de giver et umiddelbart og ufiltreret indblik i unges tanker og overvejelser. Alligevel er der grund til at påpege, at disse udsagn og vurderinger, uanset forskelligartetheden, ikke i sig selv er repræsentative for hele mindretallet. De er formentlig repræsentative for unge på Duborg-Skolen, men der kan ikke uden forbehold herfra sluttes til hele min-

Dansk: modersmål eller skolesprog?

"En morgen i den lokale børnehaves garderobe, forældre afleverer deres børn. På tysk spørger et af de større børn sin mor: Skal jeg også gå i dansk skole? Moren svarer på tysk med sænket røst: Ja, du skal gå i skolen derovre. Barnet med desperat stemme: Det gider jeg ikke! Jeg gider ikke tale dansk hele tiden! Moren mumler tøvende og afslutter diskussionen. Ufrivilligt bliver hun til et spejlbillede af hele Sydslesvigs tøvende attitude."

Kilde: SSF-informationskonsulent Simon Faber, i årsmødetale 2008. Flensborg Avis 30. juni 2008.

dretallet. Ikke desto mindre giver disse beretninger en karakteristik af den unge generation i år 2005.

Sydslesvig "genopdages"

I slutningen af maj 2006 skrev et 13. årgangs linjefagshold i samfundsfag ved Duborg-Skolen en kronik i Flensborg Avis benævnt "At genopdage Sydslesvig". Heri tematiserede de det forestående danske årsmøde og satte det i sammenhæng med deres egen situation. De påpegede nogle anakronistiske elementer i de sydslesvigske årsmøder såsom en "danskhed, der ikke findes rundt omkring i moderlandet" og sange, "man for længst har droppet nord for grænsen". De konkluderede, at følelsen af at være "dansk er i mindretallet blevet mindre, end den var før. Dette er en kendsgerning, men mange i mindretallet nægter at se det i øjnene." Dernæst appellerede de til at lægge mindre vægt på at være et lille Danmark i Tyskland, men derimod at fastholde og styrke den sydslesvigske identitet, der adskiller sig fra både den rigsdanske og den tyske. Eleverne slutter deres kronik med en opfordring til sig selv og dermed deres jævnaldrene om på samme måde som et lille barn, der opdager verdenen for første gang, at genopdage Syd-

Seksmandsudvalget anført af formand Kim Andersen fotograferet sammen med elevambassadørerne på Duborg-Skolen. Ambassadør-projektet var fra 2006 et led i et forstærket arbejde for at informere om Sydslesvig og mindretallet i Danmark. De to-sprogede unge med kendskab til flere kulturer i grænselandet blev mødt med megen anerkendelse. De blev fremhævet som udtryk for, at mindretallet rummer kompetencer af værdi for samfund, erhvervsliv og politik i en globaliseret verden.

slesvig “og alle dets facetter på ny for at sikre oprettholdelsen af vort mindretal og igen føle stolthed over det, vi er en del af”.

Kronikken blev rundet af med et sammendrag af et rundspørge, eleverne havde gennemført blandt 80 af i alt 143 elever i årets studenterårgang. Der var flere svarmuligheder. Her betegnede 18,8% af de adspurgte sig som “dansk”, 52,5% svarede sydslesvigsk, 28,8% svarede tysk, mens 15% gav noget andet som svar. I alt var der altså 115% svar, men desværre fremgår det ikke af præsentationen, hvilke kombinationer af svar der rent faktisk fremkom af undersøgelsen.

I sommeren 2006 søsatte Grænseforeningen sammen med Duborg-Skolen et nyt projekt benævnt elevambassadører. Det gik ud på, at unge sydslesvigere besøgte ungdomsuddannelser rundt omkring i Danmark for med udgangspunkt i fortællingen om deres egen baggrund at sætte gang i en drøftelse om identitet og mindretal. Initiativet blev en stor succes. De unge blev efterspurgt fore-

dragsholdere. I forlængelse af projektet inviterede Grænseforeningen i marts 2007 hele studenterårgangen ved Duborg-Skolen til København, hvor de bl.a. deltog i en debat på Christiansborg med danske politikere. De 170 elever diskuterede bl.a. spørgsmålet om dansk identitet og tilhørsforholdet til mindretallet med repræsentanter for en række politiske partier samt undervisnings- og kirkeminister Bertel Haarder. I denne forbindelse gav flere af eleverne udtryk for, at de ville have ret til flere nationaliteter og ikke ville tvinges til at fra-vælge den ene del af deres egen baggrund. De kunne ikke se noget problem i at rumme flere nationaliteter og identiteter i sig.

Det større fokus på den særlige sydslesvigskhed og refleksioner over det danske og tyske har været et gennemgående mønster i de til enhver tid unges identitets- og sprogdebatter i Sydslesvig. Dybest set er der med de markeringer, der er blevet fremsat i årene efter år 2000, ikke blevet føjet nye grundlæggende synspunkter til debatten om identifikation med mindretallet. En del af de unge kommer fra familier uden traditionel tilknytning til mindretallet. De er i sig selv førstegenerations-sydslesvigere og er som sådan ved at opdage og reflektere mindretallet for sig selv. Deres tilknytning til Danmark er begrænset. Danmark er ikke umiddelbart det land, de identificerer sig med, selv om hele 59,8% af de adspurgte studenter på Duborg-Skolen i sommeren 2006 oplyste, at de ville læse videre i Danmark, 34,1% ville læse i Tyskland, mens 18,3% ønskede at læse i et tredje land (også her var der åbenbart givet flere svarmuligheder, hvilket forklarer en sum på over 112%). Deres identifikation gælder mindretallet, der igen defineres som en særlig hybrid eller dobbelthed mellem dansk og tysk i Sydslesvig. De unge ønsker ikke at vælge

Sydslesvigsk grænselandsmentalitet?

“Hvad havde mine forældre dog tænkt sig?” Dette spørgsmål har jeg stillet mig de seneste 18 år. Jeg kommer fra en af de familier, hvor man gentagne gange skal forsvare sig: Mine forældre kommer begge fra Tyskland, deres børn er medlemmer af det danske mindretal – og uagtet dette blev mine forældre aldrig medlemmer i SSF eller engageret i det danske mindretal.

Jeg har ikke gået i børnehave, og da jeg som seksårig sad i Bøl/Strukstrup-skolens første klasse, forstod jeg ikke en pind af det, lærerne sagde til mig, fordi jeg ikke talte ét ord dansk. Min far forsøgte godt nok at tage et danskursus, men efter to ugers undervisning hos min egen dansklærerinde og siddende på stole til små børn opgav han (ud fra voksenpædagogiske synsvinkler var der noget, der gik galt!).

Jeg lærte at læse, skrive, regne og tale på dansk, at synge den lille frække Frederik, at spille rundbold, jeg lærte, hvad nisser er, og at de skal have risengrød til jul. Mine forældre lærte også en del. Blandt andet at det danske mindretals skoler ikke udgør et mere internationalt og mindre autoritært skolesystem end det tyske, men at deres to børn simpelthen blev opdraget til at være danske – fordele og ulemper inklusive.

Som jeg husker det, var min søster og jeg alene om at gå i skolen. Vi lavede grin med vore forældre, fordi de ikke forstod dansk, vi var tålmodige med at forklare vores far de danske matematikbetegnelser, så han kunne hjælpe os med lektierne, og i de første skoleår gik vi med til forældreaftener for at oversætte for mor og far, hvad der foregik – om end de senere opgav at møde op. Alligevel var forældrene der, når det var nødvendigt. Når der var brug for hjælp til emneugerne, eller da 18 ud af de 25 elever i min klasse besluttede at skifte til tysk skole ...

Derhjemme blev det til en blanding af dansk og tysk kultur. Til fødselsdagen stod det danske flag på bordet, forældrene sagde “Herzlichen Glückwunsch” og min søster sang “I dag er det Sarahs fødselsdag”. Til jul gik vi i tysk kirke og kunne kun sige Fader Vor på dansk, til landdagsvalgene diskuterede vi fordelingen af de to stemmer, “vi som familie havde”, fordi børnene syntes, at de skulle gå til SSW. Under sommerophold i Danmark blev vi af danske børn skældt ud for at være tyskere, i påskeferien i Tyskland blev vi skældt ud af kusinen og fætterten, fordi vores tysk ikke var tysk nok.

Mor og far lærte at elske det danske og det danske mindretal, fordi det var og er deres børns liv. Grænselandsmentalitet kalder jeg det. Hverken at høre hjemme i Tyskland eller i Danmark, men i Sydslesvig.

År efter år blev jeg konfronteret med ikke særlig velmente bebrejdelser om, hvorfor jeg egentlig gik på dansk skole, hvorfor jeg havde ret til det, hvorfor jeg hører til det danske mindretal, hvorfor jeg læser Flensborg Avis hver eneste dag, hvorfor medlemskab i SSW eller SSF.

Den grundlæggende beslutning tog mine forældre. Det var dem, der sendte min søster og mig i dansk skole. Derfor spørger jeg dem: Hvorfor. Hvad havde de dog tænkt sig? Og hvad havde de især tænkt sig ved, at deres børn ville blive medlemmer af det danske mindretal og har fundet et liv der, de ikke kan være med i? At de aldrig fandt deres liv i det danske mindretal, aldrig blev medlem i SSF eller lærte at tale dansk?

Min fars svar var enkelt: “Ich habe der dänischen Minderheit das Wichtigste gegeben, was ich in meinem Leben habe. Was wollen sie denn noch?”

Kilde: Sarah Keppler, 20 år, Flensborg Avis, 16.5.2007

Tysk hjem, dansk skole, dansk sydslesviger

Kilde: Carsten Hagemann, født i Sydslesvig, student fra Aabenraa, lærer fra Ribe, dansk lærer på Sild. Årsmødetale 2008. Flensborg Avis 21. juni 2008.

“Min far er gammel husumer og min mor er født i Köslin i Pommern. De var selvstændige og havde travlt med at få gesjæften til at køre, så derfor kom jeg i dansk børnehavn. Mine forældre havde dengang ikke nogen tilknytning til det danske mindretal, selv om der var danske rødder fra min fars side. Ventelisten til den tyske børnehavn var imidlertid meget lang. Begge mine forældre bakkede dog op om flersprogethed. Desuden havde den danske børnehavn et meget godt ry. Min mor fortalte mig, at hun ringede til børnehaven og meget forsigtigt og høfligt spurgte, om det i det hele taget var muligt for mig at blive optaget i dansk børnehavn. Det var det. ...

Sådan kom jeg ind i systemet. Jeg lærte dansk. Hjemme sørgede min mor for at jeg talte tysk, og min far lagde stor vægt på at jeg også kunne tale plattysk. Tre sprog.”

mellem dansk og tysk, lige så lidt som de vil vælge mellem deres far og mor. Men dermed ligner de faktisk generationen, som 40 år tidligere åbent diskuterede det sydslesvigske og den særlige dobbelthed.

Hvad er “dansk” i Sydslesvig anno 2009?

Ved udgangen af det første tiår af 2000-tallet, står mindretallet i en situation, hvor forholdet mellem dansk og tysk og den særlige sydslesvigske identitet fortsat spiller en vigtig rolle. Således har det været med forskellig vægtning i hele perioden efter 1945. Det sydslesvigske som den regionale forankring har altid eksisteret i det danske mindretal. Det har alle de danske mindretalsorganisationer været sig bevidst. Den kulturelle hovedorganisation hedder ikke den danske forening, men Sydslesvigsk Forening. Det politiske parti

hedder ikke det danske parti, men Sydslesvigsk Vælgerforening. Biblioteket benævnes Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, og uddannelsesområdet dækkes af Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Ikke desto mindre har mindretallets organisationer og mindretallet selv udadtil altid haft en klar forestilling om de danske rødder, dansk, sprog, kultur, mentalitet samt i kirkelig henseende dansk-folkekirkelig evangelisk forkyndelse. Der har ikke været spor af tvivl om, hvad det danske mindretal var, og at det følte en klar og utvetydig tilknytning til Danmark. Denne tolkning er også blevet overført til de danske og tyske myndigheders billede af mindretallet. Således må det ses som udtryk for et klart mindretalsvenligt, men næppe helt korrekt billede, når den tyske regering over for internationale organisationer i rapporter om det danske mindretal bl.a. skriver, at det tæller 50.000 personer, som alle forstår dansk og for størstedelens vedkommende også taler sproget – for de flestes tilfælde endog taler dansk i privatlivet.

Der foreligger fra officiel dansk, tysk og mindretallets egen side forskellige bud på definitioner af mindretallet: Mindretallet definerer som regel sig selv ud fra et sindelagsprincip: “Minderheit ist, wer will.” Det vil sige, at enhver, der ønsker at knytte sig til mindretallet, de målsætninger og værdigrundlag, det står for, vil kunne gøre det. Heri indgår en forventning om tilegnelse af dansk sprog og kultur – men der opstilles ingen eksplicitte objektive kriterier for, hvem der kan tilslutte sig mindretallet. Adgangskriteriet er identifikationen med mindretallet, men ikke f.eks. afstamning, fødested, sprogkundskaber eller deslige. Mindretallets organisationer skelner heller ikke ud fra den enkeltes statsborgerskab. Uanset, om man er tysk, dansk eller i besiddelse

af et tredje statsborgerskab, vil man kunne tilslutte sig mindretallet, forudsat identifikation med dets værdier og mål. Der er så at sige tale om en individuel daglig folkeafstemning, hvori tilhørsforholdet til mindretallet bekræftes kontinuerligt. Omvendt indebærer det, at man kan fravælge sit tilhørsforhold til mindretallet. Populært sagt: det danske mindretal er et afstemningsmindretal, ikke nogen afstammingsminoritet.

Referencepunkt for mindretallets selvforståelse er bl.a. København-Bonn Erklæringernes garanti af, at det er op til den enkelte i grænselandet selv at afgøre sit nationale tilhørsforhold – og dette valg må hverken efterprøves af myndighederne eller i øvrigt afstedkomme ulemper for eller forfordeling af vedkommende. I Bonn Erklæringen af 1955 forudsættes det imidlertid, at retten til fri national identifikation kun tilkommer tyske statsborgere. Dermed defineres medlemmerne af det danske mindretal dels ved valget af tilhørsforhold, dels ved tysk statsborgerskab. Derudover opstilles der ingen andre kriterier. Erklæringen afspejler en liberal tilgang til mindretalsbegrebet og udmærker sig ved ikke at definere mindretallet ud fra objektive kriterier. Sindelagsprincippet fastholdes tillige i den slesvig-holstenske delstatsforfatning fra 1990. Også her indgår statsborgerskabet som præmis: “Das Bekenntnis zu einer nationalen Minderheit ist frei; es entbindet nicht von den allgemeinen staatsbürgerlichen Pflichten” (artikel 5). Derudover stilles der ingen krav om objektive kriterier. Det er det subjektive valg, som er afgørende.

I 1995 fremsatte Tyskland imidlertid en langt mere detaljeret og præcis definition af begrebet nationalt mindretal: Da Forbundsrepublikken samme år tilsluttede sig Europarådets Rammekonvention om beskyttelsen af nationale mindre-

tal, blev et nationalt mindretal nemlig defineret ved hele fem kriterier, som alle forudsættes:

1. Medlemmerne er tyske statsborgere.
2. De adskiller sig fra flertalsbefolkningen ved et eget sprog, kultur og historie, dvs. en egen identitet.
3. De ønsker at bevare denne identitet.
4. De er traditionelt hjemmehørende i Tyskland.
5. De lever i deres traditionelle beboelsesregioner (“Siedlungsgebieten”).

Dernæst konstateres det, at bl.a. det danske mindretal opfylder denne definition. Ikke desto mindre foretages der her en juridisk definition af begrebet, der er langt mere vidtgående end Bonn Erklæringen og den slesvig-holstenske delstatsforfatning. Det er denne definition, der gælder i dag: objektive kriterier plus den subjektive identifikation. Denne mindretalsforståelse er siden blevet gentaget i de officielle tyske landerapporter til Europarådet, hvori der gøres rede for, hvorledes Rammekonventionen omsættes og efterleves i praksis. Som regel tematiseres objektive kriterier for tilhørsforholdet til det danske mindretal ikke af myndighederne. Det skyldes, at der som regel ikke er problemer knyttet til dette spørgsmål – og at de mislyde, der ville kunne opstå som følge af en rigid insisteren, ville gøre større skade end nytte.

Ikke desto mindre viser behovet for en mere præcis definition af det danske mindretal sig, når tilhørsforholdet giver adgang til privilegier. Det gælder således i forholdet mellem Danmark og det danske mindretal. Selv om “Minderheit ist, wer will”-princippet i sig selv er rettesnor, knyttes der yderligere, konkrete kriterier til, når enkeltpersoner, der er flyttet til Danmark, ønsker at

Årsmødeplakaterne er et spejl af nogle af de ændringer, som er foregået i det danske mindretals selvforståelse frem mod 21. århundrede. I de ældste plakater, som blev fremstillet i 1952, slås på danske og sydslesvigske og historiske strenge, og sådan var signalet helt frem til 1988. I 1989 udvides horisonten til Norden, i 2007 går blikket ud over videre grænser, indtil springet er fuldt i 2009. Da fremstår det danske mindretal som et blandt mange i Europa.

gøre brug af de særregler, der findes for medlemmer af mindretallet. Det gælder navnlig opnåelse af dansk indfødsret. For at sikre, at sindelagsprincippet ikke misbruges, fastslås det derfor i det pågældende cirkulære fra 2002:

“Ved dansksindet sydslesviger forstås en person, som er født i Sydslesvig, som helt eller delvis har gået i dansk skole, og som under ophold i Sydslesvig som voksen har vist tilknytning til danske forhold.”

Her er det altså heller ikke tilstrækkeligt med selvidentifikationen. Der skal mere til, nemlig fødested i Sydslesvig, dansk skolegang og medlemskab i danske foreninger.

Det kan således ses, at der findes en række delvis forskellige svar på spørgsmålet: Hvem er det danske mindretal? Mindretallets selvforståelse, den officielle tyske definition og Danmarks praksisorienterede definition har en stor fællesmængde, men udmærker sig samtidig ved markante forskelle.

Hvad er “tysk” i Sydslesvig anno 2009?

Mens der således er nogenlunde styr på mindretallet, er det i årene efter 1989 blevet langt vanskeligere at fastholde præcist, hvad flertallet er. I dag findes det tyske flertal ikke længere som “naturlig” modsætning til det danske mindretal, selv om mindretallet selv fortsat benytter sig af begreberne “flertalsbefolkning” og “tysk” til at betegne denne situation. Mens mindretallet fortsat overvejende tænker og agerer ud fra nogle klare forestillinger og målsætninger som danske i Sydslesvig og tilmed overvejer at fastslå centrale principper, sprogbrug og elementer i en Sydslesvig-kanon, er det omgivende samfund ikke på samme måde optaget af disse spørgsmål. Selv om der med jævne mellemrum fra konservativ-borgerlig side tages tilløb til at diskutere og fastlægge en fællestysk kulturkanon benævnt “Leitkultur”, kan den ingeniørlige sammenlignes med f.eks. de eksplicitte optagelsesforventninger, som forældre skriver under på, når de sætter deres børn i danske børnehaver eller skoler.

Tysk i Tyskland kendetegner i dag i stadig højere grad en civil, politisk identitet, mens tidligere tiders etniske afgrænsning efterhånden nedtones. Den giver reelt plads for alle uanset etnisk tilhørsforhold. Den er knyttet til statsborgerskabet – og den omvendte følgeslutning heraf er, at den, der besidder det tyske statsborgerskab, er tysker. Dette er ikke længere noget modsætningsforhold over for en anden etnisk eller national identifikation. Flertallet i Sydslesvig opfatter sig i stadig mindre grad som tysk i klassisk forstand som kontrast til det danske. Og derfor er der heller ikke for medlemmer af flertallet noget modsætningsforhold i at tilvælge dele af det danske kulturtilbud i Sydslesvig. I deres øjne er der tale om en berigelse, en flersprogethed og dobbeltkultur, som er i overensstemmelse med den europæiske ånd, der for langt flere tyskere end danskere er en målsætning og et ideal i sig selv. Det er således ikke det danske mindretal, men det danske tilbud, der er attraktivt. Når man ikke længere opfatter sig selv som kulturel-sproglig modpol til et mindretal, er der heller ingen grund til at afsondre dette.

Dette skyldes ikke mindst det forhold, at det tyske samfund har ændret sammensætning og etnicitet siden 1989. Foreningen af de to Tysklunde resulterede i en større samlet tysk befolkning. En del østtyskere benyttede sig af muligheden for frit at flytte rundt i det forenede Tyskland til at slå sig ned i Sydslesvig. Østtyskere havde ikke del i den nedarvede konflikt mellem dansk og tysk. Tværtimod havde de som regel et særdeles positivt billede af det danske, hvilket betød, at nogle østtyske tilflyttere, som havde svært ved helt at forliges med den vesttyske mentalitet og realitet, satte deres børn i danske institutioner. Dertil kommer en betydelig migration til Tyskland, ikke

Isted-Løven 2009: en merværdi for Flensborg

Ved Flensborg bys 725 års jubilæum i 2009 fik vurderingen af det dansk-tyske kulturmøde som merværdi følger for den siden 1862 så omstridte Istedløve. I et dansksproget indlæg i Flensborg Avis udtalte byens overborgmester Tscheuschner og bypræsident Dewanger bl.a.:

“I dag er Flensburg med ‘u’ en tysk by, men det danske mindretal og dermed den danske kultur er selvfølgelig allestedsnærværende. Forskellige nationaliteters fredelige sameksistens opleves i dag næppe nogen steder så harmonisk som her i region Sønderjylland-Schleswig. ... I dag taler vi endda om at arbejde for hinanden! Begge landes nationale mindretal har spillet en stor rolle i denne positive udvikling ... På baggrund af dette fredelige, tillidsprægede og succesrige dansk-tyske samarbejde har Flensborg byråd indledt et nyt initiativ i en historisk sag. Samtlige partigrupper gik den 4.6.2009 sammen om at ansøge de danske myndigheder om at få lov til at flytte Istedløven fra København tilbage til Flensborg ... Desværre er det langt fra alle steder lige så selvfølgelig som hos os, at mindretal og flertal samarbejder og samlever så fredeligt og harmonisk. Vi mener derfor, at vores region kan tjene som et godt eksempel til efterfølgelse og glæder os over, at repræsentanter for det danske mindretal engagerer sig på forskellige niveauer og i forskellige tyske og europæiske institutioner.

Kilde: Flensborg Avis
6. juni 2009.

blot fra flygtninge og som følge af familiesammenføring med migranter i anden og tredje generation, men også på grund af en massiv etnisk tysk tilvandring fra Østeuropa og det tidligere USSR, som fra 1987 og frem til i dag har bragt flere end 3 millioner tyskere samt ikke-tyske familiemedlemmer til Tyskland. En del af dem er blevet hjemmehørende i Sydslesvig. Efter som mange fastholder deres russiske eller kasak-

hiske sprog i familierne, betyder det, at man i dag på legepladserne i f.eks. Flensborg kan høre små børn tale russisk med hinanden. I de større byer findes der børn af mange forskellige nationaliteter, i mange tilfælde med rudimentære tysk-kundskaber. Sammenlignet med udviklingen i de offentlige skoler er mindretalsinstitutionerne nærmest homogene institutioner. Forskellene mellem dansk og tysk kan ikke ses og knap nok høres i skolegårde. For nogle tyske forældre vil dette kunne virke tiltrækkende for at tilknytte sig mindretallet.

Det danske mindretal som berigelse

Forholdet mellem dansk og tysk er blevet afslappet og afdramatiseret. Sydslesvig i 2009 kan vanskeligt sammenlignes med situationen i 1989, endsige 1955, 1945 eller 1920. Mindretallet anses ikke længere som en trussel imod områdets integritet. Tværtom betragtes og betegnes det stadig hyppigere som berigelse – som en merværdi, der bidrager til at gøre hele området attraktivt. Da A.P. Møller Fonden i 2005 bekendtgjorde, at det ville bygge et nyt dansk gymnasium i Slesvig, afstedkom det ikke mistænkeliggørelse eller advarsler om et dansk kulturfremskud eller deslige. I stedet glædede den konservative slesvig-holstenske ministerpræsident sig på årsmødepladsen i Flensborg over, at der var givet en gave til hele Slesvig-Holsten. Heri ligger et andet syn på mindretallet end tidligere: Mindretallet ses som en nytteværdi og et aktiv, hvis institutioner – ny som gamle – bidrager til at gøre hele regionen attraktiv og spændende. Konflikten mellem dansk og tysk er blevet transformeret. Der er end ikke tale om nogen kulturel kappestrid længere. I dag giver mindretallet et kulturelt tilbud, som også flertallet glæder sig over – og vice versa.

Symptomatisk er et udsagn, som den slesvig-holstenske landdagspræsident Martin Kayenburg begik i maj 2007 i en tale til stipendiater ved den tyske forbundsdag om grundlaget for delstatens mindretalspolitik. Han fastslog heri, at mindretalsmedlemmerne er interkulturelle formidlere, hvis unge er brobyggere. Derfor er mindretallene vigtige for, hvorledes grænseregioner vokser sammen i et forenet Europa.

I 2006 iværksatte den slesvig-holstenske landdagspræsident endog et udredningsarbejde, der skulle tilvejebringe en videnskabeligt funderet analyse af den merværdi, som mindretallene i den dansk-tyske grænseregion giver. Resultatet blev præsenteret i marts 2008. I slutrapporten blev det bl.a. fastholdt, at mindretallene reelt udgør en merværdi, men at de ikke inddrages tilstrækkeligt i den regionale udvikling.

Begreberne merværdi og mindretal er i sig selv udtryk for, at samlivet fungerer. Selv heftige diskussioner i forbindelse med regeringsdannelsen efter landdagsvalget i foråret 2005 kunne ikke forstyrre den overordnede fredelige mosaik. I stedet satses der på grænseoverskridende samarbejde, udviklingen af et fælles arbejdsmarked og tilegnelsen af sprogkundskaber. For Slesvig-Holsten er Danmark et vigtigt naboland, og danske turister og grænsehandlende bidrager markant til økonomien. I denne forbindelse kan den traditionelle sameksistens af dansk og tysk bruges som aktiv i markedsføringen. I dag findes der henvisninger på offentlige hjemmesider til det danske mindretal. Der gøres opmærksom på de danske institutioner. I bybilledet er der skilte, som henviser til mindretalsinstitutioner – enten på dansk eller på tysk, men på nær en enkelt undtagelse i Skovby ved Slesvig endnu ikke tosproget. I sommeren 2007 vedtog landsregeringen i Kiel et nyt

cirkulære, der gør det muligt for kommunerne i Slesvig-Holsten at opsætte to- og flersprogede byskilte i det omfang, det måtte ønskes. Dermed blev en regel fra 1997, der gjorde det muligt at tilføje det frisiske stednavn på byskilte i Nordfrisland, udvidet, så det fremover også er muligt at få tilføjet danske stednavne. SSW i Flensborg fremsatte omgående ønske om, at der i Flensborg skulle opstilles tosprogede byskilte, hvilket de andre partier i byen straks kunne tilslutte sig. Denne imødekommenhed på tysk side skal ses i lyset af, at der på samme tid kørte en heftig og overvejende negativ diskussion på den danske side af grænsen foranlediget af det tyske mindretals ønske om tosproget skiltning. I den danske debat spillede behovet for historisk afgrænsning og markering af det danske domæne en afgørende rolle. I den sporadiske debat syd for grænsen blev der henvist til værdien af flere sprog med kun enkelte afvisende ytringer. Med andre ord syntes den generelle forståelse for synliggørelse af mindretal at være markant større i forhold til det danske mindretal end over for det tyske i Sønderjylland.

Tosprogetheden og såmænd også brugen af danske og tyske nationale symboler findes allerede og i stadig højere grad i det offentlige og halvoffentlige rum tæt på grænsen. Dette skyldes dog ikke det danske mindretal, men det grænseoverskridende samarbejde og især grænsehandel. Det er ikke mindretalssympati, som er årsag til, at man på gågaden i Flensborg ved indgangen til et butikscenter kan se det danske flag vaje side om side med det tyske eller slesvig-holstenske. Ikke desto mindre gavner det også mindretallet. Dets sprog er efterhånden ved at blive accepteret, ikke kun symbolsk i skåltaler i anledning af jubilæer for mindretalsaftaler, men også i hverdagen.

Den 1. september 2008 indviede Dronning Margrethe II. det nye danske gymnasium A.P. Møller Skolen i Slesvig. A.P. Møller Fondens formand Mærsk Mc-Kinney Møller overrakte bygningen som gave til Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Indenfor smykket det store aularum af den islandske kunster Olafur Eliassons glaskunst "Tellurium", som viser solsystemet. Skolen er med 15.000 m² den største danske bygning i Sydslesvig og blev hurtigt til den største danske attraktion med over 27.000 besøgende i løbet af de første 10 måneder. Med den nye skole opfyldtes et mangeårigt ønske om endnu et dansk gymnasium, der kunne aflaste Duborg-Skolen i Flensborg og samtidig forkorte skolevejen for eleverne. Det lykkedes dog ikke fuldt ud. Eleverne kommer fra hele det sydlige Sydslesvig og tilbagelægger fra yderpunkterne i gymnasiedistriktet over to timer i bus og tog hver vej for at komme i dansk skole.

Der er endnu lang vej igen, førend der er tale om en sproglig ligestilling i det offentlige rum, men det grænseoverskridende samarbejde og markeds kræfterne har sat gang i en udvikling, hvor danske tekster ikke længere er nogen undtagelse, men lidt efter lidt også finder vej til skiltning i det offentlige rum.

Selv om samlivet mellem dansk og tysk ikke

Velkomstskiltene til Flensborg er i dag tosprogede tysk og dansk. Det samme gælder til dels for skiltning, der råder bilisterne til at følge en bestemt rute. Skiltningen i de store indkøbscentre i udkanten af Flensborg er også tosproget. Der er behov for tosproget arbejdskraft i butikkerne, værksteder og tandlægeklinikkerne. Her er det, at det danske mindretal har en særlig fordel. Det tosprogede er ikke nogen ulempe, men et forspring og en særlig kvalifikation.

Det første af de officielle tosprogede skilte blev sat op i april 2008. Flensborgs overborgmester Klaus Tschuschner understregede da, at skiltene var af stor symbolsk betydning. De var en anerkendelse af byens omskiftelige historie og dens to kulturer.

I 1924, da et nyvalgt byråd begyndte arbejdet, udtalte forgængeren Hermann Todsén, at Flensborg var tyskhedens "værn" og "højborg". Meget var blevet anderledes i mellemtiden.

er ideelt og gang på gang præges af gnidninger, ligegyldighed og uvidenhed, så har der ikke desto mindre samlet set været tale om en positiv udvikling. Det danske mindretal findes, og det forekommer alt andet lige at være stabilt. Det danske mindretal synes i dag at have en betydelig tiltrækningskraft, selv om eller måske netop fordi dets officielle linje i de seneste ti år har været betegnet ved en større markering af dansk sprog og værdier. Det afskrækker åbenbart ikke forældre uden tilknytning til mindretallet fra at vælge den danske option i grænselandet.

Et identitetslaboratorium

Sydslesvig er på mange måder et identitetslaboratorium og del af et grænseland uden entydige skillelinjer mellem mindretal og flertal. Det kan således være særdeles vanskeligt at fastslå, hvor det danske begynder og det tyske slutter. I realite-

ten findes der en overlapning. Og denne overlapning omfatter i stigende grad flere kulturer end de traditionelle. I dag findes der i mindretallet medlemmer med en blandet kulturel og sproglig baggrund. Den traditionelle kombination dansk-tysk, begrundet i familiær baggrund og deslige, er stadig fremherskende. Dertil kommer et antal andre kombinationer, der f.eks. også inkluderer dansk-tysk-tyrkisk, dansk-polsk-russisk, dansk-bulgarsk, dansk-tysk-amerikansk, dansk-tysk-vestafrikansk osv. Dette er samtidig udtryk for, at også Sydslesvig og det danske mindretal er berørt af den generelle globalisering, som i disse år gør sig gældende alle vegne. Den øgede mobilitet fører til venskaber, ægteskaber, fællesskaber og børn. Dette viser sig også i mindretallets uddannelsesinstitutioner.

At være mindretal i Sydslesvig er således i 2009 ikke længere kun et spørgsmål om dansk eller tysk. For stadig flere med tilknytning til mindretallet er det en virkelighed, der implicerer to eller tre eller i sjældne tilfælde flere kulturer og nationale identifikationer. De nationale identifikationer er ikke lige stærke. For nogles vedkommende er intensiteten i den danske identifikation måske ikke meget mere end nogle procent, mens resten er tysk. Ikke desto mindre hører også disse personer med til det danske mindretal, for så vidt de selv måtte ønske det.

Fælles for alle disse identifikationer og nationale kombinationsmuligheder er, at de, der har valgt en tilknytning til mindretallet, har gjort det af egen drift og vilje. For en del implicerer dette ikke i sig selv et fravalg af det tyske eller en anden kultur. De er to- eller flerkulturelle, lærer to eller flere sprog og har muligheden og potentialet i sig for at skifte, nærmest zappe ubesværet mellem kulturerne. De kan skifte sprog midt i en sæt-

ning. Heri adskiller det danske mindretal sig næppe principielt fra alle andre nationale mindretal i Europa.

Det danske mindretal er mange ting. Der findes flere slags danskhed, og der findes mange slags identifikation med det danske. I Sydslesvig er vilkårene for at være dansk anderledes end i Danmark. Her er kontakten mellem dansk og tysk og samtidig forskellene på de to verdener intens inde i det enkelte mindretalsmedlems tilværelse. Her foretages der eksperimenter, hvor kulturerne afprøves og kombineres. Her opstår der identitetskombinationer, der til dels er paradokse og ikke vil kunne trives på samme måde andetsteds. Man er dansk, sydslesvigsk, tysk, frisisk, slesvig-holstensk, flensborgsk, slesvigsk, europæisk og mere til. Nogle gange på samme tid, andre gange i forskellige sammenhæng. Det er ikke givet, hvad der kommer ud af disse identitetsprocesser. Ikke desto mindre er det danske mindretal en realitet, der også i 2009 har en betydelig sammenhængs- og tiltrækningskraft. Men det er ikke nemt at få begreb om mindretallet, fordi det ikke kan måles og vejes eller på anden vis kan gøres til genstand for eksakte videnskabers metoder.

Model og merværdi? – Mindretal i en globaliseringstid

Ved indgangen til det 21. århundrede er det tydeligt, at tidligere tiders mindretal defineret af en danskhed i modsætning til det tyske er afløst af en meget mere kompleks virkelighed. Men netop dette har vist sig at rumme nye muligheder. Mens nogle skeptikere har set på mindretallet med traditionelle briller og formanende har registreret svaghedstegn i den indre stabilitet og sammenhængskraft, har mindretallet oplevet en positionering som europæisk mindretalsmodel. Og der

er blevet peget på, at mindretallet gemmer på og rummer kvaliteter og styrker, som kan være af særlig værdi i nutidens globaliserede samfund.

I dag opfattes mindretallet og dets unge som en ressource. I Danmark, hvor tyskkundskaber er en mangelvare, selv om Tyskland er Danmarks største samhandelspartner, har regeringen og erhvervslivet fået øjnene op for, at mindretallet kan nyttiggøres. Dets unge afgangselever er i kraft af tosprogheden en vigtig ressource. Mindretallets unge ses i Danmark som potentiel eksportvare fra Sydslesvig. Dette falder dog ikke overalt i god jord i Sydslesvig. Når de unge afgangselever rejser fra området, er der kun en mindre del, som vender tilbage. Derfor er der frygt for, at mindretallet vil være udsat for et dræn af ressourcer og dermed svækkes som folkeligt fællesskab.

Mindretallet har også fået tillagt særlige kompetencer, når det gælder kulturmøder. Grænseforeningen i Danmark har fra 2005 bl.a. fokuseret på mindretallet som ressource og grænselandet som inspirationssted i forbindelse med kulturmødet mellem danskere, nydanskere og indvandrere. Mindretallet er således ikke længere udelukkende et nationalt projekt, men er ved at blive globaliseret. Det indgår i andre sammenhæng end klassisk nationale. Det inddrages og fremhæves som aktiv part i forbindelse med øget grænseoverskridende samarbejde og mobilitet på tværs af grænsen. Det opfattes som brobygger mellem Tyskland og Danmark og tillægges en særlig interkulturel formidlingsrolle. Det kædes sammen med moderne plusord som merværdi og kompetencer. Udadtil syntes mindretallet således at stå stærkt og markant.

På samme tid er mindretallet indadtil udfordret af den nye situation. I tiden efter år 2000 brugte organisationerne megen energi på at dis-

Ved landdagsvalget 2009 opnåede SSW 69.438 listestemmer og 4,3% af alle stemmer i hele Slesvig-Holsten, en markant fremgang fra landdagsvalget i 2005 og det bedste resultat ved landdagsvalg siden 1950. Antallet af personlige stemmer blev 44.390 eller 2,8%. Forskellen mellem personlige stemmer og listestemmer skyldes, at SSW kun opstillede kandidater i de sydslesvigske kredse samt Helgoland/Pinneberg. Valgresultatet i Slesvig-Holsten betød, at landdagen blev udvidet fra 69 medlemmer til 95, og SSW fordoblede sit mandattal fra to til fire. SSW's fjerde mandat var et udligningsmandat. De to nye var Flemming Meyer, der samtidig var landsformand for SSW, og Silke Hinrichsen, som tidligere var landdagsmedlem 2000-2005. Her taler Flemming Meyer på et møde for valget, på baggrund af en Silke Hinrichsen-plakat.

Ved 21. århundredes begyndelse blev mindretallets flerkulturelle kontakter fremhævet som en kvalitet af værdi også uden for Sydslesvig, hvor der er behov for at fremme samlivet mellem flere etniske grupper. Grænseforeningen stod bag møder mellem unge fra det danske mindretal og unge fra indvandrergupper i Danmark. Viden om det danske mindretal kunne medvirke til at øge respekten for mindretal i Danmark og fremme deres integration. Her er unge fra det danske mindretal og fra indvandrergupper i Danmark fotograferet i 2008 i porten på Flensborghus og i 2007 på Grænseforeningens kontor i København. "De sønderjyske piger" ser til fra væggen.

Grænselandets sindelagsfrihed

Kilde: SSF-informationskonsulent Simon Faber, i årsmødetale 2008. Flensborg Avis 30. juni 2008.

"Med stiltiende forsigtighed iagttager man Grænseforeningens arrangerede møde mellem indvandrerpiger i København og unge sydslesvigere. Vi skilter ikke med, at rigtig mange af vore børnehavebørn, skoleelever, foreningsmedlemmer og kirkegængere – af mange gode grunde – har tysk som modersmål. Og det er hidtil kun tyske kronikører, der tør spørge til, om det er ok, at også familier af østtysk, østeuropæisk eller mellemostlig herkomst gør brug af grænselandets sindelagsfrihed, og dermed til også at vælge det danske."

kutere struktur, og det blev foreslået at oprette en såkaldt "tænketaank" for at drøfte påtrængende problemer og finde nye veje. Modsatrettede opfattelser og holdninger kolliderede jævnligt. I og uden for mindretallets offentlighed opstod hos mange indtryk af strid, splid og uenighed blandt organisationerne. Samtidig var der fortsatte problemer med at bevæge folk til at påtage sig bestyrelses- og tillidshverv og bakke op om de kulturelle tilbud. Derfor talte en del sydslesvigere for, at organisationerne og de ledende folk skulle lægge mindre vægt på det politiske arbejde på internationalt og nationalt plan og i stedet blive mere

synlige i forhold til græsrødderne. Der var brug for mere "basisarbejde" i Sydslesvig, hed det. Spændingsforholdet mellem udadvendt og indadvendt engagement viste sig i mange forskellige sammenhæng. Samhørighed, sammenhængskraft og engagement blev efterlyst og diskuteret. Der blev rejst kritik af, at skåltaler om en model og et forbillede, at fremvisningsglæden hos tyske og danske politikere skyggede for, at der endnu ikke var opnået fuldstændig ligestilling på alle områder.

Det var således ikke uden problemer, gnidninger, friktion og irritation, at mindretallet omkring årtusindskiftet fik tillagt en anden rolle i forholdet mellem Danmark og Tyskland. Det befinder sig i en overgangsfase fra et klassisk nationalt mindretal til en moderne minoritet i en internationaliseret og globaliseret verden, hvor overgangszonen mellem dansk og tysk bliver stadig mere flydende. Det er ikke nogen nem eller ligefrem udvikling. Transformationsprocessen er ikke gnidningsfri, men afstedkommer løbende debat om, hvor dansk mindretallet og dets medlemmer er og bør være.

Tidsrummet 1955-2009 kan samlet karakteriseres som en udvikling fra afgrænsning til medborgerskab. Parallelt har forholdet mellem dansk og tysk, Danmark og Tyskland forbedret sig fundamentalt. Som følge af Danmarks tilslutning til Schengen-aftalen i 2001 forsvandt grænsekontrollen langs den dansk-tyske grænse. Grænsebommene gik op og blev fjernet de fleste steder. Her ved grænseovergangen Rønsdam på den gamle hærvej mellem Bov og Nyhus er en grænsebom bevaret som museumsgenstand. I dag er grænsen mellem dansk og tysk åben og gør det muligt for grænselandets indbyggere at bevæge sit frit på tværs af den. Og det danske mindretal lever i dag i et grænseland, hvor det har opnået medborgerskab.

Bilag

SSF-formænd

Samuel Münchow 1945-1946
Cornelius Hansen 1946-1949
Niels Bøgh Andersen 1949-1957
Hermann Tychsen 1957-1964
Niels Bøgh Andersen 1964-1965
Ernst Meyer 1965-1977
Ernst Vollertsen 1977-1987
Heinrich Schultz 1987-2003
Dieter Küssner 2003-

SSF-generalsekretærer

Frants Thygesen 1945-1956
Hans Ronald Jørgensen 1956-1982
Karl Kring 1982-1989
Ernst Ballowitz 1989-1990
Marianne Wullf (kons. 1990)
Gert Wiencke 1990-2000
Jens A. Christiansen 2001-

SSW-formænd

Svend Johannsen 1948-1949
Samuel Münchow 1949-1950
Hermann Clausen 1950-1956
Friedrich Mommsen 1956-1960
Karl Ottio Meyer 1960-1975
Gerhard Wehlitz 1975-1989
Wilhelm Klüver 1989-1997
Gerda Eichhorn 1997-2005
Flemming Meyer 2005-

SSW-landssekretærer

W.L. Christiansen 1948-1950
Hermann Bornholdt 1950-1966
Paul Hertrampf 1966-1984
Rolf Lehfeldt 1984-1995
Dieter Lenz 1995-2008
Martin Lorenzen 2008-

Landdagsmedlemmer

Willi Johannsen 1946
Hermann Clausen 1946-1950
Victor greve Reventlow-Criminil 1946-1950
Johannes Oldsen 1946-1947
Hermann Olson 1946-1954
Samuel Münchow 1946-1954, 1958-1962
Berthold Bahnsen 1947-1954, 1958-1971
Christian Mahler 1947-1950
Waldemar Reeder 1950
Jørgen Andersen 1950-1954
Iver Callø 1954
Karl Otto Meyer 1971-1996
Anke Spoorendonk 1996-
Peter Geerckens 1996-2000
Silke Hinrichsen 2000-2005 og 2009-
Lars Harms 2000-
Flemming Meyer 2009-

Danske konsuler/generalkonsuler

1920-32 V. Neergaard-Møller (1881-1932)
1932 Paul B. Ryder (konstitueret konsul)
1932-40 Lauritz Larsen (1874-1944)
1940-45 Birger Dons-Møller (1898-1996)
1945-47 Paul B. Ryder (1892-1972)
1947-59 Erik H. greve Schack (1889-1973)
1959-75 Troels Fink (1912-1999)
1976-81 Arne Fog Pedersen (1911-1984)
1981-93 Jørgen Peder Hansen (1923-1994)
1994-96 Lorenz Rerup (1929-1996)
1997-98 Hans Peter Clausen (1928-1998)
1998- Henrik Becker-Christensen (1950-)

Medlemstal i de slesvigske Foreninger

År	De slesvigske Foreninger for				I alt
	Flensborg	Land- distrikterne	Gottorp	Ejdersted	
1921	5.200	800			6.000
1922	5.150	1.400	420		6.970
1923	5.633	2.100	1.160		8.893
1924	5.797	1.544	850		8.191
1925	5.000	1.485	?		?
1926	4.529	?	?		?
1927	4.187	?	?		?
1928	3.612	?	?		?
1929	3.519	500	?		?
1930	3.449	?	215		?
1931	3.305	500	284		?
1932	3.663	100	250	80	4.093
1933	3.493	100	264	65	3.922
1934	3.077	246	?	60	?
1935	3.043	375	141	68	3.627
1936	3.016	?	137	53	?
1937	3.018	342	145	57	3.562
1938	2.850	390	140	38	3.393
1939	2.419	392	112	33	2.956
1940	?	?	?	?	?
1941	2.048	?	?	?	?
1942	1.942	?	?	?	?
1943	?	?	?	?	?
1944	?	?	?	?	?
1945	1.990	–	Uden for Flensborg i alt 738		2.728

Kilde: Reimer Hansen, Peter Iver Johannsen, Johann Runge, Thomas Steensen: Minderheiten im deutsch-dänischen Grenz-
bereich. Landeszentrale für politische Bildung, Schleswig-
Holstein, Kiel, 1983. S. 103 og 127 (Johann Runge).
Tallene i parentes er cirkatal.

SSFs medlemstal 1946-2005

År	Medl.	År	Medl.	År	Medl.
1946	10.891	1966	24.796	1986	18.518
1947	63.894	1967	24.399	1987	18.181
1948	69.958	1968	23.190	1988	17.855
1949	69.705	1969	22.553	1989	17.475
1950	63.448	1970	21.654	1990	17.277
1951	57.778	1971	20.921	1991	17.151
1952	53.483	1972	20.510	1992	16.902
1953	48.500	1973	20.138	1993	16.463
1954	43.978	1974	20.051	1994	16.384
1955	39.981	1975	20.051	1995	16.229
1956	36.909	1976	20.349	1996	15.999
1957	34.755	1977	20.266	1997	15.534
1958	32.899	1978	20.335	2000	15.150
1959	31.279	1979	20.377	2002	13.587
1960	30.451	1980	20.397	2005	13.500
1961	29.505	1981	20.286	2006	13.145
1962	28.544	1982	20.334	2007	13.211
1963	27.256	1983	19.633	2008	13.315
1964	26.650	1984	19.313	2009	12.897
1965	25.801	1985	18.949		

Kilder: Statistikker fra Dansk Generalsekretariat, Flensborg.

Mindretallets valgresultater 1921-1933

	Rigsdagsvalg	Landdagsvalg	Kreds- dagsvalg
20/2 -1921	4.966	4.720	
4/5 -1924	7.620		
7/12-1924	5.134	5.408	
29/11-1925			1.942
20/5 -1928	2.712	2.777	
17/11-1929			4.503
14/9 -1930	2.019		
24/4 -1932		2.298	
31/7 -1932	1.511		
6/11-1932	1.694		
5/3 -1933		1.804	
12/3 -1933			4.658

Kilde: Reimer Hansen, Peter Iver Johannsen, Johann Runge, Thomas Steensen: Minderheiten im deutsch-dänischen Grenz-
bereich. Landeszentrale für politische Bildung, Schleswig-
Holstein, Kiel, 1983. S. 113 (Johann Runge).

Mindretallets valgresultater i Slesvig-Holsten 1946-2008

Kredsvalg		Landdagsvalg		Forbundsvalg	
1946	82.100	1947	99.500	1949	75.388
1948	92.130	1950	71.864	1953	44.585
1951	65.967	1954	42.242	1957	32.262
1955	42.097	1958	34.136	1961	25.449
1959	33.460	1962	26.883		
1962	28.265	1967	23.577		
1966	24.710	1971	19.720		
1970	21.803	1975	20.703		
1974	22.367	1979	22.291		
1978	24.379	1983	21.807		
1982	25.594	1987	23.316		
1986	23.419	1988	26.646		
1990	23.029	1992	28.245		
1994	37.913	1996	38.285		
1998	38.713	2000	60.286		
2003	30.481	2005	51.901		
2008	33.799	2009	69.438		

Kilde: Statistische Berichte des Statistischen Landesamt Schleswig-Holstein. Tallene for 2000, 2005 og 2009 omfatter kun andenstemmer.

Mindretallets valgresultater ved landdagsvalg, Sydslesvig

Valgdato	Stemmer	I procent	Valgdato	Stemmer	I procent
20/4-1947	88.703	33,01%	13/3-1983	20.897	6,57%
9/7-1950	66.733	22,50%	13/9-1987	22.010	7,41%
28/9-1958	32.828	13,98%	8/5-1988	23.839	7,93%
23/9-1962	25.807	11,64%	5/4-1992	24.574	9,08%
23/4-1967	22.845	9,69%	24/3-1996	32.273	11,68%
25/4-1971	18.974	7,12%	27/2-2000	27.968	10,36%
13/4-1975	19.878	6,98%	20/2-2005	24.872	9,30%
29/4-1979	21.330	7,11%			

Kilde: Die Landtagswahl am ... in Schleswig-Holstein. Statistische Berichte des Statistischen Landesamtes Schleswig-Holstein. Medtaget er udelukkende "rent" sydslesvigske områder. Tallene for 2000 og 2005 omfatter kun andenstemmer.

Elevtal i de danske skoler 1920-1944

	Kommune-skolen i Flensborg	Du-borg-Skolen	Tivoli-Skolen	Øvrige danske privat-skoler	Samlet elevtal
1920	240	17			257
1921	306	108			414
1922	266	176	205		647
1923	260	252	228		740
1924	244	294	93		631
1925	243	363			606
1926	237	337		33	607
1927	221	325		33	579
1928	211	322		39	572
1929	205	327		266	798
1930	180	354		79	613
1931	224	354		106	684
1932	272	365		141	778
1933	359	365		161	885
1934	337	350		198	885
1935	396	340		192	928
1936	422	323		222	967
1937	391	306		218	915
1938	345	285		188	818
1939	275	267		171	713
1940	241	252		153	646
1941	200	208		123	531
1942	190	185		122	497
1943	176	170		108	454
1944	165	167		104	436

Kilde: Reimer Hansen, Peter Iver Johannsen, Johann Runge, Thomas Steensen: Minderheiten im deutsch-dänischen Grenz-bereich. Landeszentrale für politische Bildung, Schleswig-Holstein, Kiel, 1983. S. 126 (Johann Runge). – Bernhard Hansen: I Fædres Spor, 1945 s. 64.

Elevtal i de danske skoler 1945-2008

År	Elevtal	Skoler	År	Elevtal	Skoler
1945	436	9	1977	6.525	58
1946	3.715	36	1978	6.496	57
1947	9.160	50	1979	6.445	57
1948	14.121	58	1980	5.842	55
1949	13.642	69	1981	6.087	54
1950	13.212	80	1982	6.033	55
1951	12.351	83	1983	5.861	55
1952	11.038	84	1984	5.680	54
1953	9.985	86	1985	5.417	54
1954	8.861	88	1986	5.282	54
1955	7.659	89	1987	5.189	54
1956	6.728	85	1988	5.165	53
1957	5.901	86	1989	5.200	53
1958	5.431	86	1990	5.246	53
1959	4.968	82	1991	5.216	53
1960	4.633	82	1992	5.252	53
1961	4.554	81	1993	5.287	54
1962	4.301	81	1994	5.464	53
1963	4.189	80	1995	5.536	53
1964	4.083	80	1996	5.612	53
1965	4.048	74	1997	5.703	50
1966	4.118	73	1998	5.796	50
1967	4.100	71	1999	5.783	49
1968	4.158	68	2000	5.810	49
1969	4.335	68	2001	5.833	49
1970	4.792	65	2002	5.749	49
1971	4.599	65	2003	5.731	49
1972	5.067	65	2004	5.772	48
1973	5.520	64	2005	5.756	49
1974	5.865	59	2006	5.714	48
1975	6.267	58	2007	5.636	48
1976	6.265	58	2008	5.670	47

Kilder: Sydslesvig i dag, 1955-56, s. 255. Dansk skole-, børnehav og vandrelærervirke i Sydslesvig 1920-1975, s.206. Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Årsberetninger.

Litteraturhenvisninger

Lars N. Henningsen: Under Danmark

Almene fremstillinger

Sønderjyllands Historie I. Indtil 1815. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2008.

Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk I-V, 1930-43.

Morten Kamphøener (red.): *Sydslesvig gennem tiderne* bd. 1, 1946. bd. 2, 1949.

Specielle fremstillinger

C.F. Allen: *Det danske sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland.* 1-2. 1857-58.

Børge L. Barløse: *Skolen i Sydslesvig indtil 1848.* Sønderjyske Årbøger 1959, 89-156.

Anders Bjerrum: *Vort sprogs gamle sydgrænse.* Sønderjyske Årbøger 1944, 1-20.

Eskild Bram: *Flensborg 1284-1984.* Flensborg: Sydslesvigsk Forening, 1984.

Holger Hjelholt, Johan Hvidtfeldt og Knud Kretzschmer: *Flensborg bys historie.* Udg. af Grænseforeningen og Historisk Samfund for Sønderjylland. Bd. 1. 1953. Bd. 2, 1955.

H.V. Gregersen: *Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene.* 1974.

Hans Schultz Hansen: *Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse.* Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1990.

Lars N. Henningsen og Johann Runge: *Sprog og kirke. Dansk gudstjeneste i Flensborg 1588-1921.* Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 2006.

Lars N. Henningsen: *Kongen kommer! Kongebesøg og kongeloyalitet i Sydslesvig.* Grænseforeningens årbog 2000.

Th. J. Madsen: *Træk af den danske Skoles Historie i Sydslesvig mellem de to slesvigske Krige.* Sønderjyske Årbøger 1946, 65-119.

Fred. Vilhelm Munck: *Fængselspræsten. Pastor Vilhelm Muncks Optegnelser.* 1922.

H.F. Petersen: *Degn H.M. Toftes breve fra Flensborg 1864-67.* Sønderjyske Årbøger 1957, 16-85.

Carl von Rosen: *Kammerherre Rosens optegnelser fra Flensborg 1864.* Sønderjyske Årbøger 1908, 272-302.

Johann Runge: *Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb.* Flensborg. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1981.

Leif Sestoft: *Drømmen om Danmark Det danske Flensborgs blomstring og fald 1830-1875.* Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 2002.

Günter Weitling: *Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800-1920.* Flensborg. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 2005.

René Rasmussen: Under Preussen 1864-1945

Almene fremstillinger, håndbøger og periodika

G.K. Brøndsted (red.): *Sydslesvig i dag. Den store Sydslesvig-håndbog 1945-1956, 1955-1956.*

Dansk Skoleforening Flensborg. Årsberetninger 1920-1945.

Claus Eskildsen: *Dansk Grænseleære,* 1936.

Reimer Hansen, Peter Iver Johannsen, Johann Runge, Thomas Steensen: *Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzreich.* Kiel, 1993.

Holger Hjelholt, Johan Hvidtfeldt og Knud Kretzschmer: *Flensborg bys historie,* bind II, 1955.

Franz von Jessen (red.): *Haandbog i det nordslesvigske spørgsmaals historie,* 1901.

Franz von Jessen (red.): *Haandbog i det slesvigske spørgsmaals historie 1900-1937.* I-III, 1938.

Morten Kamphøener (red.): *Sydslesvig gennem tiderne I-III,* 1946-1949.

Vilh. la Cour (red.): *Grænsevagten 1918-1945*

Ulrich Lange (red.): *Geschichte Schleswig-Holsteins von den Anfängen bis zur Gegenwart.* Neumünster, 1996.

Aksel Lassen: *Valg mellem dansk og tysk. Hundrede års folkevilje i Sønderjylland,* 1996.

Lorenz Rerup: *Slesvig og Holsten efter 1830,* 1982.

Thomas Steensen: *Geschichte Nordfrieslands, bind IV og V.* Bredsted, 2005-2006.

Specielle fremstillinger

Titlerne er anført ved det kapitel, hvor de først og fremmest er blevet anvendt.

1864-1918

Inge Adriansen: Hjemmefronten – træk af hverdagslivet. I: Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen: *Sønderjyderne og Den store Krig 1914-1918*, s. 143-176, 2006.

Dorrit Andersen: Redaktør Nis Petersens erindringer fra Flensborg Avis 1889-1897. I: Sdj. Årb., 1973, s. 19-62.

Hans Schultz Hansen: *Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse*, 1990.

Lars N. Henningsen: *Pastor Helge Heinsens Flensborg-erindringer*. Sdj. Årb., 1991, s. 161-204.

Michael Klos: *Krisen på hjemmefronten 1914-1918 – med Flensborg som eksempel*. Sdj. Årb., 1996, s. 147-168.

Poul Kürstein (udg.): *Barn i Flensborg 1890-1920*. Flensborg, 1972.

Vilh. la Cour, Knud Fabricius, Holger Hjelholt og Hans Lund (red.): *Sønderjyllands Historie. Fremstillet for det danske folk. Bind V: Tidsrummet 1864-1920, 1932-1933*.

M. Mackeprang: *Nordslesvig 1864-1909, 1910*.

Ingeborg Møller: – og de troede at hjertebånd kan bryde. *Minder fra Flensborg*, 1946.

Jørgen Nielsen: *Arbejder i danskhedens tjeneste* 1987.

Kirsten Grau Nielsen: *Andreas Grau og Sønderjylland. Midt i striden. 1906-1935*, 2005.

Martha Ottosen: Danmarks grænsevagt mod syd. *Minder fra Flensborg*. København, 1917.

Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie. Der nationale Gegensatz/De nationale modsætninger. Bind III (1864-1914). Flensborg/Aabenraa 1996.

René Rasmussen: *Flensborg Avis 1869-1906*. Flensborg, 1994.

René Rasmussen: *Interneringen af dansksindede ledere og farsandskyndige i 1914*. I: *Den store Krig*, s. 77-94.

1918-1920

Inge Adriansen og Broder Schwensen: *Deutsch oder Dänisch? Bilder zum nationalen Selbstverständnis aus dem Jahre 1920*. Flensborg, 1992.

Inge Adriansen og Broder Schwensen: *Fra det tyske nederlag til Slesvig deling 1918-1920*. Aabenraa og Flensborg, 1995.

Karl Alnor: *Handbuch zur schleswigschen Frage*. Neumünster, 1926-1941.

Henrik Becker-Christensen: *Den nye grænse*. I: Henrik Becker-Christensen: *Grænsen i 75 år – 1920-1995*, s. 24-43, 1995.

L.P. Christensen (red.). *Slesvig delt. Det dansk-tyske livtag efter verdenskrigen*. Flensborg, 1923.

Troels Fink: *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920*, I-III, 1979.

Vilh. la Cour: *To livslinjer*, 1954.

1920-1933

Niels Bøgh Andersen: *Fiskersøn fra Aventoft*, 1974.

Allan Bengtsson og Lars N. Henningsen: *Vandre lærere. Rejsende i dansk kultur*, Flensborg, 1996.

A. Lorenz Büchert: *En sydslesvigsk genforening med det danske folk i løbet af et halvt hundrede år*, 1945.

L.P. Christensen (red.): *Grænsebogen*. Flensborg, 1923.

Lars N. Henningsen: *Kirke og folk i Grænselandet. Dansk kirke i Sydslesvig 1921-1996*. Flensborg, 1996.

Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: *Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig – et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991*. Flensborg, 1991.

Axel Johnsen: *Dannevirke mænd og Ejderfolk. Den grænsepolitiske opposition i Danmark 1920-1940*. Flensborg, 2005.

Niels Kjems: *Dansk virke og danske institutioner syd for grænsen*. I: *Dansk udsyn*, 1934, s. 393-432.

Henrik Lassen: *Seit Menschengedenken. Henrik Lassens Gedänkkblätter* (ved Iver Nordentoft). København/Flensborg, 1936.

Peter Lassen: *Angelbominder før og efter verdenskrigen*. København/Flensborg, 1932.

Anders Ture Lindstrøm: *Vandre lærer i en urolig tid. Træk af Gustav Lindstrøms virke i Sydslesvig fra 1920'erne til efterkrigstiden*. Sdj. Årb. 1984, s. 141-217.

Jesper Bolund Nielsen: *Dansk spejderarbejde i Flensborg 1919-1939 – en katebold i grænsekampen*. I: Sdj. Årb. 2005, s. 95-132.

Johan Peter Noack: *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945*, I-II, 1989.

Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie. Der nationale Gegensatz/De nationale modsætninger. Bind IV (1914-1933). Flensborg/Aabenraa 2001.

Lars Schubert og Johann Runge: *Barn og ung i Sydslesvig 1920-1945*. Flensborg, 1977.

1933-1945

Niels Bøgh Andersen: *Feltdegn fra Harreslev mark*, 1975.

Niels Bøgh Andersen: *Krigsdagbog*, 1981.

Klaus Bästlein: *Der 9. April 1940, ein Brief und seine Folgen*. Grenzfridenshefte, 1990. s. 62-74.

Karl Budach: *10 år i krig og fangenskab*. Flensborg, 1989.

W.L. Christiansen: *Mit brogede politiske liv*. Flensborg, 1990.

Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvej mellem nødvendighed og frivillighed. Flensborg, 1990.

Jørgen Hamre og Johann Runge: *Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982 I-II*. Flensborg, 1986.

Lars N. Henningsen: »... werden sie leicht Opfer der dänischen Propaganda«. *Die Lage der dänischen Minderheit im Spiegel von Gestapo-Berichten*. I: Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf: Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte I, s. 128-147 Flensborg, 1996.

Lars N. Henningsen: *Das kulturelle Leben der dänischen Minderheit*. I: Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf: Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte IV, s. 239-268. Flensborg, 1999.

Svend Johannsen: *For alt, hvad du har kært. I danskhedens tjeneste i Sydslesvig 1930-1945*. Flensborg, 1978.

Axel Johnsen: *Det danske mindretal i Sydslesvig*. I: Hans Schultz Hansen og Henrik Skov Kristensen: Sønderjylland under krig og besættelse, s. 171-190, 2003.

Martin Klatt: *Die dänische Minderheit – Ausgrenzung eines Bevölkerungsteils*. I: Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf: Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte III, s. 62-88. Flensborg, 1998.

Martin Klatt: *Peter Hattesen und die »Anna«-Gruppe 1943-1945*. I: Broder Schwensen, Gerhard Paul og Peter Wulf: Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte IV, s. 355-364. Flensborg, 1999.

Martin Klatt: *Det danske mindretal i Sydslesvig – infiltreret af kommunister?* I: Robert Bohn, Uwe Danker og Jørgen Kühl: Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945, s. 102-121, 2001.

Helmuth Leckband: *Krigsfangelazaretten i Tamanskajagaden*. Flensborg, 1973.

Karl Heinz Lorenzen: *Holdninger har en pris – en rød sydslesvigers erindringer fra tre Tysklunde*. Flensborg, 1997.

Karl Otto Meyer: *Frihed, lighed og grænseland*, 2001.

Carsten R. Mogensen: *Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939*. Flensborg, 1981.

Hans Nielsen: *Streifzüge durch mein Leben*. Flensborg, 1994.

Linda Nikolajsen: *Krigsfanger bag jerntæppet. Danske sydslesvigere i sovjetisk fangenskab*. Sønderjyske Årbøger, 2006, s. 7-36.

Martin Bo Nørregård. *Danske sydslesvigere i tysk krigstjeneste 1939-45*, Flensborg 2009.

Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie. Der nationale Gegensatz/De nationale modsætninger. Bind V (1933-1945). Under udg.

René Rasmussen: *Front og bro. Flensborg Avis 1933-1945*. Flensborg, 2005.

René Rasmussen: *Lærer Alfred Torps indtryk fra en rejse i Sydslesvig 1933*. I: Flensborg Amt Jul 2003

Broder Schwensen/Dieter Nickel: *Flensborg im Luftkrieg 1939-1945*, Flensburg 2008.

Christian Stenz: *Dansk lærer i grænselandet*. Aabenraa, 1982.

Birgitte Herreborg Thomsen: *Danske sydslesvigiske soldater i Danmark 1940-1945*. Flensborg, 2003.

Franz Wingender: *Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950*. Flensborg, 1983.

Franz Wingender: *Krigens lænker. Dansk sydslesvigers dagbog 1933-1944*. Flensborg, 1984.

Franz Wingender: *Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945*. Flensborg, 1988.

Franz Wingender: *Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945*. Flensborg, 1990.

Martin Klatt: Genforening eller mindretal 1945-1955

G.K. Brøndsted (red.): *Sydslesvig i dag. Den store Sydslesvig-håndbog*, 1955-1956.

W.L. Christiansen: *Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg*. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch 1945-1954, Flensborg: Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1993

Claus Eskildsen: *Dansk Grænselære*, 1936

Lars N. Henningsen: *Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler – før og nu*, Flensborg: Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2007

Lars N. Henningsen (udg.): *Da Sydslesvig gik af lave. Erindringer fra sindelagsskiftets år*, Flensborg: Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2003

- Lars N. Henningsen/Martin Klatt/Jørgen Kühl: SSW. *Dansk-sindet politik i Sydslesvig 1945-1998*, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1998
- Lars N. Henningsen: *Kirke og Folk i Grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996*, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek, 1996
- Lars N. Henningsen: *Feriebørn og Danmarks-billede*, kroniker Fl. Avis 6. og 8. 6. 1998
- *Derfor kom jeg i dansk skole*, kronik Fl. Avis 24.1. 2000
  - *Øster Ørsted 1946-47 og hjælpen nordfra*, kronik Fl. Avis 22.-23. 11. 2006
  - *Konflikten mellem sprog og kultur er nødvendig*, kronik Fl. Avis 16.6. 2008.
  - *Sangen som murbrækker*, kronik Fl. Avis 15.7. 2008
  - *Skovlund og Sydslesvig*, kronik Fl. Avis 18.-20.10. 2001
  - *Ak så forandret?* kronik Fl. Avis 17.-18.4. 2002
  - *Danskhed i Egernfærde*, kronik Fl. Avis 17.-18. 12. 2002.
  - *Sydslesvig på Sjælland*, kronik Fl. Avis 29.11. 2003
  - *Ungdomsforening i 70 år*, kronik Fl. Avis 15.9. 2004
  - *Kirkevang i 70 år*, kronik Fl. Avis 14.9. 2004.
- Morten Kamphøener (red.): *Sydslesvig gennem Tiderne, I-III, 1946-49*.
- Martin Klatt: *Fra modspil til medspil? Grænseoverskridende samarbejde i Sønderjylland/Schleswig 1945-2005*, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning, 2006
- Martin Klatt: *De nationale mindretal i det grænseoverskridende samarbejde 1945-2005*, i: Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning, 2005
- Martin Klatt: *Sydslesvig og grænsen 1945-1955*, i: Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning, 2005
- Martin Klatt: *Nazistinvasion i det danske mindretal efter 1945?* i: Lars N. Henningsen (red.): *Grænselandshistorie gennem 40 år*. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1963-2003, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2003
- Martin Klatt: *Det danske mindretal 1945-1955: Hjemstavnsbevægelse – flæskedanskere – flygtningeffender?* I: Jørgen Kühl (red.): *En europæisk model? Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1945-2000*, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning, 2002
- Martin Klatt: *Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse*, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2001
- Martin Klatt: *Ein schleswigisches Volk. Das nationale Selbstverständnis der dänischen Minderheit und ihr Bild vom »Deutschen« unmittelbar nach dem Zweiten Weltkrieg*, in: Broder Schwensen, Gerhard Paul und Peter Wulf (udg.): *Lange Schatten. Ende der NS-Diktatur und frühe Nachkriegsjahre in Flensburg*, Flensburg: Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, Bd. 5, 2000
- Jørgen Kühl (red.): *En europæisk model? Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1945-2000*, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning, 2002
- Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning, 2005
- Jørgen Kühl/Marc Weller (red.): *Minority Policy in Action. The Bonn-Copenhagen Declarations in a European Context 1955-2005*, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning, 2005
- Anders Ture Lindstrøm: *Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954*, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1975
- Tage Mortensen: *Flygtninge i Sydslesvig*, 1946
- Tage Mortensen: *Kampen om Sydslesvig*, 1946
- Tage Mortensen: *Nordens sydgrænse – et storpolitisk brændepunkt?*, 1947
- Johan Peter Noack: *Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947*, Institut for grænseregionsforskning, 1991
- Johan Peter Noack: *Det danske mindretal i Sydslesvig 1948-1955*, Institut for grænseregionsforskning, 1997
- Viggo Petersen (udg.): *Sydslesvigske Skæbner*, 1947
- Nils Vollertsen: *Sydslesvig. En landsdel i national opbrud 1945-1948*, 1994
- Jørgen Kühl: Fra afgrænsning til medborgerskab 1955-2009**
- Periodika*
Dansk Skoleforening for Sydslesvigs årsberetninger
Flensborg Avis
Foreningen af Sydslesvigs Studerende: FSS-Nyt
Front og bro. Tidsskrift for ny folkelighed
Grænseforeningens årbog (diverse årgange)
Grænsen
Grænsevagten

Slesvigland
Sydslesvigsk Årbog
Sønderjyske årbøger
Treklangen

Bøger og artikler:

- Lars N. Henningsen: *Bonn-erklæringen og de unge. Elevberetninger fra Duborg-Skolen*, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 2005
- Lars N. Henningsen/Martin Klatt/Jørgen Kühl: *SSW - Dansk-sindet politik i Sydslesvig 1945-1998*, Flensborg 1998 (Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, nr. 38)
- Lars N. Henningsen (red.): *SSW i kommunalpolitik 1948-2008 – en interviewbog*, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 2008.
- Lars N. Henningsen: *Skovlund og Sydslesvig*, kronikker Flensborg Avis 18.-20. 10. 2001.
- *Die dänische Minderheit 1951-2001, dargestellt am Beispiel Schafflund*, Grenzfriedenshefte 2002 s. 91-106.
  - *Det danske mindretal 1955-2005. Et samliv udvikles*, i: Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning – Syddansk Universitet 2005
- Martin Klatt/Jørgen Kühl: *SSW – Mindretals- og regionalparti i Sydslesvig 1945-2005*, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 2006
- Kompetenceanalyse: Mindretal som lokalitetsfaktor i den dansk-tyske grænseregion: »Med hinanden, for hinanden«*, Bozen/Bolzano: Europäische Akademie 2007
- Jørgen Kühl (red.): *En europæisk model? Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1945-2000*, Institut for grænseregionsforskning 2002
- Jørgen Kühl: *Den dansk-tyske mindretalsmodel og Europa*, Institut for grænseregionsforskning 2003
- Jørgen Kühl: *Grenzland- und Minderheitenbeauftragte und Schleswig-Holsteinische Minderheitenpolitik im europäischen Kontext 1988-2003*, i: *Grenzfriedenshefte*, 2, Juni 2004, s. 91-98
- Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, Institut for Grænseregionsforskning – Syddansk Universitet 2005
- Jørgen Kühl: *Mindretallene i Sønderjylland/Slesvig 1864-2004*, i: Steinar Imsen (ed.): *Grenser og grannelag i Nordens historie*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag 2005, s. 72-122
- Jørgen Kühl: *Die Organisation der dänischen Minderheit*, in: Jørgen Kühl/Robert Bohn (eds.): *Ein europäisches Modell? Nationale Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzland 1945-2005*, Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte 2005
- Jørgen Kühl: *Mindretal og national identifikation i Sydslesvig*, Netmagasinet www.historie-nu.dk, tema: Sydslesvig (15. marts 2006)
- Jørgen Kühl: *Vom nationalen Konflikt zur friedlichen Koexistenz und Kooperation. Nationale Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit in der deutsch-dänischen Grenzregion*, *Notat*, 84, Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning – Syddansk Universitet 2006
- Jørgen Kühl: *Minderheiten und ihr »Mutterland«*. Nationale Identifikation über die Grenzen, i: Martin Rheinheimer (red.): *Grenzen in der Geschichte Schleswig-Holsteins und Dänemarks*, Neumünster: Wachholtz Verlag 2006, s. 387-404
- Minderheiten- und Volksgruppenpolitik in Schleswig-Holstein. Bericht für 2005-2010*, Kiel: Der Ministerpräsident des Landes Schleswig-Holstein 2008
- Karen Margrethe Pedersen: *Dansk sprog i Sydslesvig. Det danske sprogs status inden for det danske mindretal i Sydslesvig*, 1-2, Institut for grænseregionsforskning 2000

Fortegnelse over illustrationer

Forkortelser			
ADCB	Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig	49	ADCB P 337,11. Foto: Helge Krempin.
DCB	Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Den slesvigske Samling	50	ADCB B 2487
Fl. Avis	Flensborg Avis	52	ADCB B 2266
MSS	Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot	54	ADCB
MBF	Museumsberg Flensburg	55	ADCB B 4347
		56	ADCB B 7287
		57	Vilh. la Cour (red.): Sønderjyllands Historie V, 1933 s. 30.
		58	J.P. Trap: Hertugdømmet Slesvig, 1864.
12	Stadtarchiv Flensburg	60	ADCB B 2317
13	Sønderjyllands Landbrugshistorie 2, 2003.	61	ADCB B 9788
14	Duborg-Skolen, foto: Helge Krempin	62	ADCB F 71-1.
15	Stadtarchiv Flensburg	63	Sønderjyske Årbøger 1892.
16	Foto: Helge Krempin	64	ADCB B 2348
17	DCB	66	ADCB B 5189
18	Sønderjyllands Historie 1, indtil 1815, 2008, s. 104.	68	Figur: René Rasmussen
20	ADCB B 8249	69	ADCB B 2452
21	ADCB F-58-24	71	Franz von Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie, 1938, bd. 1, s. 152.
23	ADCB B 5664	72	ADCB B 9868
24	ADCB D 8000 (1846 13/10)	73	ADCB B 7625
27	ADCB B 8271	74	ADCB G 1306
28	Franz v. Jessen: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, 1901 s. 176	75	ADCB B 4294
30	ADCB B 4455	76	ADCB P 244-4,4. Foto: Helge Krempin.
31	ADCB 7095	79	ADCB B 8284
33	ADCB S 1002	80	ADCB B 3145
35	ADCB F 6	81	ADCB B 1703
36	ADCB S 1079 og B 4356	82	ADCB B 8108
37	ADCB B 8275	83	ADCB B 9972
38	ADCB B 8751	85	ADCB B 4209
39	ADCB B 4262	86	ADCB B 1058
40	Kühl og Matlok: Du og din kirke (1986)	87	ADCB B 2898
41	Sydslesvig gennem tiderne, bd. 2, 1948 s. 856.	88	ADCB B 1108
42	ADCB P 202-2	89	ADCB P 240,1. Foto: Helge Krempin.
43	ADCB B 4353	90	ADCB Dc 86, scanning
44	ADCB B 2291	91	MBF Inv. 23232.
45	ADCB P 126-5	92	ADCB B 1374
47	MSS	93	ADCB B 1318

94	ADCB Dc 86, scanning	158	ADCB B 2817
95	Flensborg Avis, foto: Lars Salomonsen	160	ADCB P 234
96	ADCB B 1365	161	ADCB B 638
97	Vilh. la Cour (red.): Sønderjyllands Historie V, 1933 s. 254.	162	ADCB De 50, scanning.
99	ADCB B 9957	165	ADCB P 232, scanning.
100	ADCB B 3846	166	ADCB B 895
101	ADCB B 4783	167	ADCB B 888
103	ADCB B 2830	168	Duborg-Skolen, foto: Helge Krempin.
104	ADCB B 1542	171	ADCB P 260-14, scanning.
105	Flensborghus. Foto: Helge Krempin.	172	ADCB F 30.
106	ADCB B 1541	173	ADCB P 201-10, scanning.
109	ADCB B 1483	174	Martin Bo Nørregård: Danske sydslesvigere i tysk krigstjeneste 1939-1945 (2009) s. 392.
110	ADCB P 113, scanning.	177	Duborg-Skolen, foto: Helge Krempin
112	ADCB G 150	179	ADCB B 934
114	ADCB B 8909	180	ADCB P 166-1
115	Figur: René Rasmussen.	181	ADCB B 984
116	ADCB P 328-2, scanning.	183	ADCB P 337-11
117	ADCB B 5249	186	ADCB B 2015
119	ADCB B 3880	187	ADCB B 2260
121	ADCB B 6475	188	ADCB B 937
122	ADCB B 4618	189	ADCB B 972
124	ADCB B 3783	190	ADCB scanning.
126	Flensborghus, foto: Helge Krempin.	192	ADCB I 7, scanning.
128	ADCB B 574	193	ADCB I 7, scanning.
129	ADCB B 2992	194	ADCB I 39-1, scanning.
130	ADCB B 6727	195	ADCB B 2168
131	ADCB B 8896	198	ADCB I 61-79.02,1, scanning
132	ADCB B 1466	199	ADCB B 2168
133	ADCB B 7883	201	ADCB B 2215
134	ADCB B 6441	202	ADCB B 2228 B 2227
135	ADCB B 1570	203	ADCB I 61-80.04,1
137	ADCB B 8447	204	ADCB B 7051
138	ADCB t.v. B 614 t.h. ADCB.	205	t.v. ADCB I 20-61. t.h. ADCB B 7319
139	ADCB B 589	206	ADCB B 8584
140	ADCB, scanning	207	ADCB B 9328
141	ADCB B 702	208	ADCB B 4151
143	ADCB B 3606	209	ADCB B 747
144	ADCB scanning	210	ADCB B 988
145	ADCB B 617	211	ADCB B 982
148	ADCB B 596	214	ADCB plakatsamling
149	ADCB B 1962	215	ADCB plakatsamling
151	ADCB B 72	216	ADCB B 7309
152	ADCB B 1597	218	ADCB plakatsamling
156	ADCB B 6452	219	Figur: Martin Klatt

221	ADCB B 9861	270	ADCB Pressetjenesten
223	ADCB B 9888	275	ADCB Fl. Avis, foto: Martina Petersen
224	ADCB P 398-8a	276	ADCB Fl. Avis
225	ADCB B 8481	277	Fl. Avis: Foto: Morten Ranners
227	Figur: Martin Klatt	279	ADCB Fl. Avis. Foto: Jens Peder Meyer
228	ADCB B 8587	280	ADCB B 3761
229	Figur: Martin Klatt	281	Fl. Avis. Foto: Povl Klavsen
230	ADCB B 2560	282	ADCB B 6743
231	ADCB K 15-B 13	284	Figur: Jørgen Kühl
232	ADCB B 3468	285	ADCB Fl. Avis. Foto: Jens Peder Meyer
234	ADCB Pressetjenesten	286	ADCB Pressetjenesten
236	ADCB	288	Fl. Avis. Foto: Lars Salomonsen
237	ADCB 4267	289	ADCB Plakatsamling
239	ADCB, Erik Vestergaard-album	290	Fl. Avis. Foto: Jens Peder Meyer
240	Privateje.	292	Figur: Jørgen Kühl
241	ADCB B 7877	294	Figur: Jørgen Kühl
242	ADCB plakatsamling	297	Fl. Avis. Foto: Karsten Sørensen
243	ADCB Plakatsamling	298	Fl. Avis. Foto: Lars Salomonsen
244	ADCB Pressetjenesten	299	ADCB Plakatsamling
245	ADCB B 8010	301	Figur: Jørgen Kühl
246	ADCB Fl. Avis	302	Figur: Jørgen Kühl
247	ADCB B 7453	305	Sydslesvigske Lejlighedssange, udg. af Sprogfor- eningen i Sydslesvig
248	ADCB B 5085	307	ADCB Fl. Avis
251	ADCB P 411-2.	310	ADCB Plakatsamling
252	ADCB B 1727	312	Dagbøger fra Sydslesvig 1999 (2000) s. 22
254	ADCB B 3621	315	ADCB Pressetjenesten
255	Figur: Jørgen Kühl	317	Udenrigsministeriet
256	Figur: Jørgen Kühl	318	t.v. ADCB B 2299, t.h. Fl. Avis
258	ADCB D 9206	319	Jørgen Kühl
259	ADCB Pressetjenesten	322	Grænseforeningen
260	ADCB Pressetjenesten	326	ADCB Plakatsamlingen
261	ADCB B 6807	329	A.P. Møller Skolen
263	ADCB D 9130	330	Flensborg Avis
264	DCB Flaskehalsen 1989	332	t.v. Grænseforeningen t.h. Foto: Gunvor Vester- gaard, Grænseforeningen
265	ADCB Pressetjenesten	333	Jørgen Kühl
266	ADCB Pressetjenesten		
267	ADCB Pressetjenesten, Foto: Find Clausen		
268	ADCB Pressetjenesten, foto: Dirk Hentschel.		

Personregister

- Abel, konge 15
Adenauer, Konrad, forbundskansler 224, 232-233, 234
Adolf 8., greve 17
Aggesen, Svend, historiker 14
Ahlmann, Nic., (1809-90), rigsdagsmand 53, 56-57, 58
Andersen, H.C. (1805-75), dansk digter 43, 44, 318
Andersen, Holger (1890-1961), fmd. for Grænseforeningen 97, 181
Andersen, Ingrid Bøgh, lærerinde 179
Andersen, Kim, folketingsmand, fmd. for seksmandsudvalget 288, 322
Andersen, Niels Bøgh (1908-91), højskoleforstander 136, 162-163, 171, 180, 182, 224, 235, 251-252, 272
Andersen, Theodor, fisker, Aventoft 137
Andresen, Jens (1892-1965), gdr., Agtrup 157-158
Andresen, Jens Nikolai (1846-1941), gdr., Hyllerup 42
Andresen, Jes, kommunerådsmedlem, Harreslev 114
Andresen, M., rigsdagskandidat, Aabenraa 76, 84
Andresen, Sigfred (1925-93), skoleleder, Bredsted 267
Attlee, britisk ministerpræsident 215
- Baczewski, landdagsmand 104
Bahnsen, Berthold (1913-71), landdagsmand 204, 219, 223, 239, 241, 242-243, 262
Barschel, Uwe, ministerpræsident 244, 245, 257
Bartram, Walter, ministerpræsident 220-221
Becker-Christensen, Henrik, generalkonsul 288, 318
Beckmann, Georg (1907-61), bydirektør, Husum 218
Behrens, Willy, NSDAP Ortsgruppenleiter, Munkvoldstrup 173
Bendixen, Peter, kultusminister 267
Bernstorff, J.H.E., statsminister 12
Best, Werner, rigsbefuldmægtiget 165
Beyreis, Max, SPF-politiker, Flensborg 225
Bismarck, Otto von, rigskansler 43, 50, 53
Blohm, Martha, bogholder, Flensborg 110
Bogensee, Julius (1894-1950), redaktør 104, 112
- Boldt, Amanda (1833-1910), frk., skolebestyrer, Flensborg 55
Borg, Bent, formand for Dansk Skoleforening, Flensborg 306
Bornholdt, Hermann, SSW-landssekretær 242
Boysen, Carsten (1912-85), frisisk lokalpolitiker 219
Boysen, Thede, mindretalssekretær 277
Brandt, Fr., fotograf 30, 43
Brandt, Willy, forbundskansler 216, 243, 267
Bredsdorff, Thomas (1847-1913), værftsdirektør, Flensborg 75
Brodersen, Hans (1866-1935), gdr., Tarup 137
Brokmann, fru, Tønning 160
Budach, Peter (1867-1947), gdr., Jaruplund 85, 101, 104, 117, 123, 137
Buhl, Vilhelm, statsminister 181-182
Bukh, Niels, gymnastikpædagog 134, 140, 141
Burgwald, A., skoleleder, Flensborg 116
Burmester, Herman, soldat 174
Buur, Ove (1912-96), dansk præst, Sdr. Brarup 208
Büchert, Jakob, landmand, Jaruplund 137
Büchert, Johannes 175
Büchert, Peter 265
Büchert, Thea, (1923-2009) lærerinde, Flensborg 179
Büchert, familien 101
Bøgelund, Thor, kunstner 87, 93
Bøjlesen, Katrine, sygeplejerske, Valsbøl 137
Börnsen, Wolfgang, CDU-politiker 297
- Callø, Iver (1888-1972), landdagsmand, Ekernførde 193, 197, 226
Caroline Mathilde, arveprinsesse 259
Carstens, Anna, Svavsted 159
Carstens, H.J. (1825-1903), præst ved Helligåndskirken 78, 79
Carstens, Hermann, Ejdersted 159
Carstensen, Peter Harry, ministerpræsident 297
Christensen, Aage Frøslev, lærer, Flensborg 171

- Christensen, Hans Jepsen (1880-1956), landstingsmand 88, 106-107, 106, 161
- Christensen, L.P. (1882-1960), redaktør, Flensborg 82-83, 95, 104, 127, 138, 144-145, 165, 175, 181
- Christian 1., dansk konge 17
- Christian 3., dansk konge 15
- Christian 5., dansk konge 19
- Christian 7., dansk konge 22
- Christian 8., dansk konge 24, 29, 30, 31, 32
- Christian 9., dansk konge 43, 49, 54, 59, 163, 268
- Christian 10., dansk konge 96, 99, 208, 211, 268
- Christiansen, Andreas (1816-1900), storkøbmand, Flensborg 35, 40, 49
- Christiansen, Chr., (1801-69) præst, Medelby 28-29, 31
- Christiansen, Ernst (1877-1941), chefredaktør, Flensborg 21, 70, 77-79, 82, 85- 86, 88-90, 95-98, 102, 103-104, 106-107, 110, 125, 127, 131, 152, 153, 159, 162, 165, 175
- Christiansen, Friedrich (1893-1967), elektromontør, Flensborg 146
- Christiansen, Hans Albert, landmand, Tætvang 138
- Christiansen, Jens A., generalsekretær 240, 319
- Christiansen, Karl (1925-88), redaktør, Flensborg 224, 240
- Christiansen, Rasmus, plakattegner 87, 93
- Christiansen, W.L., SSW-landssekretær 204, 225, 227
- Christoffer af Bayern, dansk konge 17
- Claus, Hans, landråd, Flensborg 151
- Clausen, Andreas, gårdejer 77
- Clausen, H.V. (1861-1937), lektor 63, 87-88
- Clausen, Heinrich, kommunerådsmedlem, Harreslev 114
- Clausen, Hermann, borgmester, landdagsmand 199, 200, 204, 215, 218, 219, 220, 221, 224, 227, 234, 240, 242
- Clausen, Julius, amtsforstander i Bov 80
- Clausen, Peter, Jaruplund 101, 137
- Collin, Ionas(1877-1938), overlæge 88-89
- Dahl, Peter Chr. (1881-1955), lærer, Flensborg 98
- Dahlmann, Friedrich Christian (1785-1860), historiker, Kiel 26
- Dal, Johan, student, Flensborg 308
- Dall, Andreas, arkitekt, Flensborg 121, 124
- Dane, Leo (1911-85), redaktør, Lyngby-Nysted 169
- Detlefsen, Detlef, gdr., Læksgårde 56-57
- Dewanger, Christian, bypræsident, Flensborg 327
- Diekmann, Bruno, ministerpræsident 216
- Dönitz, Karl, admiral 179
- Duckwitz, ambassadør, København 249
- Dümer, Patrick, gymnasieelev 320
- Duseberg, J.F. (1809-75), fysikus, Flensborg 62-63
- Ebbesen, Niels, væbner 16
- Edert, Eduard, tysk politiker 220
- Ehlers, frk., Læk 135
- Eichhorn, Gerda, SSW-formand, Sdr. Brarup 291
- Engholm, Bjørn, ministerpræsident 246, 277
- Erdsiek-Rave, Ute, tysk SPD-politiker 279
- Erhard, Ludwig, forbundskansler 240
- Erik af Pommern, dansk konge 16
- Erik Ejegod, dansk konge 14
- Ernst, Gerhard, skoleinspektør 266
- Eskildsen, Claus (1882-1947), seminarielærer, Tønder 158, 186
- Faber, Simon, SSF-informationskonsulent 321, 332
- Fabricius, A.G., (1732-1804) præst i Humtrup 23
- Fink, Holger (1879-1959), borgmester, Aabenraa 80
- Fink, Troels, (1912-1999), generalkonsul 159, 248
- Fischer, C.H. (d. 1762), præst, Hyrup 22
- Fischer, Heinrich, (1904-84) skoleinspektør 116, 157
- Fischer, Vilh., borgmester 181
- Flor, Christian, professor, Kiel 27-28, 31
- Foss-Pedersen, Victor (1900-1984), direktør, Ålborg 90
- Franke, Egon, tysk forbundsminister 267
- Frederik 4., dansk konge 20, 38
- Frederik 5., dansk konge 21
- Frederik 6., dansk konge 21, 24-25
- Frederik 7., dansk konge 12, 21, 34, 40, 42-43, 48, 61, 75, 99, 100, 163
- Frederik 8., dansk konge 52, 81
- Freudenreich, A.G. (1816-87) fabrikant, Flensborg 52, 60
- Friis, P.P. (1885-1946), malermester, Flensborg 104
- Frølich, Lorenz (1820-1908), maler 14, 38, 168
- Fromm, Mette Louise, gift Christiansen, Flensborg 40
- Fuglsang-Damgaard, H., biskop 210
- Futtrup, Hans (1917-96), lærer, Flensborg 171
- Gablenz, von, østrigsk general 50
- Garbers, C.W. 97
- Geertsen, Heinrich, Tating 159
- Geertsen, Julius, Tating 159
- Geertsen, Willi, Tating 159

- Geertz, F.H.I., korttegner 28
 Gerckens, Peter, lærer, landdagsmand 290-291
 Gerhard d. 3., holstensk greve 15-16
 Glahn, Torben (1904-89), overbibliotekar, Flensborg 187
 Goebbels, Joseph, propagandaminister 160
 Gothardsen 78
 Gottschalk, Sophus, grosserer, Brebøl 193,198
 Graae, G.F.A. (1810-86) dansk præst, Flensborg 41, 45-46, 49-50, 54
 Grau, Andreas (1883-1935), redaktør 77-78, 80, 86, 95, 104-105
 Grau, Peter (1866-1953), gdr., Pøl 76, 78, 89, 95
 Gregersen, Carsten (1861-1943), Frøslev 73
- Hagemann, Carsten, lærer, Sild 324
 Halbhuber, von, civilkommisær 50
 Halfmann, Wilhelm, biskop 210
 Hamer, Kurt (1926-1991), tysk SPD-politiker 247, 276, 277
 Hansen, Bernhard (1893-1976), rektor, Flensborg 166, 170, 181, 255, 257
 Hansen, Cornelius (1876-1955), grosserer, Flensborg 73, 97, 104, 109, 162, 181
 Hansen, Elisabeth, Flensborg 179
 Hansen, H.C., stats- og udenrigsminister 233, 234
 Hansen, H.P., rektor, fmd. for Grænseforeningen 106, 152, 158
 Hansen, Heinrich, skoleelev, Flensborg 147
 Hansen, Hermann, malkeassistent, Süderdeich 159
 Hansen, Jørgen Peter, generalkonsul 286
 Hansen, Karl Oluf, blikkenslager, Sild 154
 Hansen-Grumby, Andreas (1818-84), stænderdeputeret 50
 Hanssen, Andreas (1879-1940), rektor, Flensborg 117, 120, 148, 154, 158, 166
 Hanssen, H.P.(1862-1936) , sønderjysk politiker 70, 72, 76-77, 84-85, 87, 89, 106, 107
 Harms, Lars, landdagsmand 290, 291
 Harsløff, Valdemar (1867-1943), læge 106
 Hasenclever, Wilhelm, socialistisk rigsdagskandidat 66
 Hassel, Kai Uwe von, ministerpræsident 234-235, 250-251
 Hasselmann, provst 210
 Hattesen, Holger (1937-93), kunstner og antikvitetshandler, Flensborg 4, 264
 Hattesen, Peter (1896-1981), fotograf og antikvitetshandler, Flensborg 176, 183
 Hedtoft, Hans, statsminister 225, 227
- Helmuth, Oswald, skuespiller 278
 Hemming, kong 14
 Henrik, prins 267
 Hertrampf, Paul, SSW-landssekretær 242
 Herzog, Roman, forbundspræsident 291
 Hess, Rudolf, førerstedfortræder 161
 Hindenburg, von, rigspræsident 128, 144
 Hinrichsen, Christian, landmand, Agtrup 138
 Hinrichsen, Lorenz, gdr., Stiglundsand 155
 Hinrichsen, Silke, landdagsmedlem 290, 291
 Hitler, Adolf 125, 128, 139-140, 146-148, 154, 161, 170, 179, 201
 Holdt, A.C.C. (1821-90), degn og lærer, Flensborg 55, 61
 Holdt, Jac. Hansen (1801-79), pastor ved Helligåndskirken i Flensborg 29
 Hollensteiner, H., byrådsmedlem, Flensborg 109
 Håkansson, C.C. (1898-1960), skoleinspektør, Husum 226
 Haarder, Bertel, minister 322
- Ilper, Fr., tømrer, Slesvig 114
 Ingrid, dronning 267
 Ingwersen, Jens, 262
 Iversen, Wilhelm (1903-80), Flensborg 134
- Jacobsen, Johs. V., biskop 286
 Jensen, Erik, rektor, Flensborg 307
 Jensen, fisker fra Egersund 78
 Jensen, H.C. (1789-1860), købmand, Flensborg 31, 41
 Jensen, H.N.A. (1802-50), præst, Gelting 28
 Jensen, Henry, rektor, Flensborg 230
 Jensen, J.N. (1879-1962), journalist, Flensborg 167, 171, 176, 218
 Jensen, Jacobus, sporvognskonduktør, Flensborg 154
 Jensen, Peter (1890-1969), gdr., Oksager 192,
 Jensen, Sophie B. (1912-2008), malerinde, Flensborg 178
 Jepsen, Anna (1887-1946), Valsbøl 135-136
 Jepsen, Christian. gdr., Stiglundsand 156
 Jepsen, Lorenz (1880-1927), gdr., Valsbøl 77, 98, 101,130, 136, 137
 Jerichau, J.A., billedhugger 61
 Jess, Marie 172
 Jessen, Asmus, Jaruplund 101
 Jessen, Frantz von (1870-1949), redaktør 71, 98, 107
 Jessen, Jens (1854-1906), chefredaktør, Flensborg 61, 69-70, 69, 72-73, 75-79, 84-85, 103, 120, 127, 134

- Jessen, Marie, redaktørfrue, Flensborg 67, 95, 131
 Jessen, Tage (1898-1975), redaktør, Flensborg 127, 149
 Johannsen, Albert, Flensborg 154
 Johannsen, Alexandra (1864-1927), bibliotekar, Flensborg 72
 Johannsen, Annelise 93
 Johannsen, Gustav (1840-1901), redaktør, rigsdagsmand 49, 50, 51-52, 55, 59, 60, 61, 64, 64-65, 66, 67-69, 68, 72-73, 75-76, 154
 Johannsen, Ingeborg 64
 Johannsen, Jens Christian 172
 Johannsen, Ketel 93
 Johannsen, Magrethe, gift med Gustav Johannsen 64
 Johannsen, Svend (1903-78), skoleinspektør, Slesvig 90, 94, 148, 149, 162, 173-174, 179-180, 218-219
 Johannsen, Walter, skoleinspektør, Sild 305
 Johannsen, Willi, advokat, Flensborg 93, 146, 201
 Johannsen-Bojsen, Karin, lektor, forfatter 212, 264
 Johansen, Nicolai, maler, Ladelund 72
 Johnsen, M.H., byrådsmedlem, Flensborg 109
 Jørgensen, Anker, statsminister 267
 Jørgensen, Hans Ronald (1915-2002), generalsekretær, Flensborg 154, 192, 199, 217-218, 241
 Jørgensen, Jørgen (1894-1970), vandelærer, Slesvig 109
 Jürgensen, Henning, kommunerådsmedlem, Harreslev 114
- Kaczmarek, polsk generalsekretær 104
 Karl den Store 14
 Karstoft, Chr. B., provst, Flensborg 286
 Kastrup, A.S. (1810-54), bogtrykker, Flensborg 28, 31
 Kayenburg, Martin, landdagspræsident 297, 328
 Kepler, Sarah, student 323
 Kirsten, Lea, gymnasieelev 320
 Kjems, Anna (1893-1990), væverske, gift med Niels Kjems, Harreslev 135-136
 Kjems, Niels (1888-1975), vandelærer, Harreslev 116-118, 120, 136, 139, 162
 Kjems, Svend, advokat 154
 Klewing, H.A. (1807-79), stenhugger, Flensborg 37, 49, 51
 Kloppenburg-Skrumsager, H.D. (1868-1930), landdagsmand 89
 Klotz, Stephan (1606-68), generalsuperintendent, Flensborg 22
 Klüwer, Henriette (1822-1914), lærerinde, Flensborg 55
 Klüwer, Wilhelm, skoleleder 259, 278, 291
- Knud Lavard 14
 Knud, arveprins 259
 Knudsen, Adolf, lærer, Ågård 62
 Knudsen, H.C., skuespiller, København 21
 Koch, Bent A., chefredaktør 249
 Koch, Peter Chr. (1807-80), avisudgiver 28, 31
 Koch, Roland, ministerpræsident i Hessen 297
 Köhler, Horst, forbundspræsident 280
 Köller, Ernst Matthias von (1841-1928), overpræsident 74, 76
 Kracht, Ernst (1890-1983), overborgmester, Flensborg 161
 Kring, Karl, generalsekretær 275
 Krogh, Niels Ole, journalist 280
 Kronika, Jacob (1897-1982), chefredaktør, Flensborg 109, 112-113, 136, 140, 148, 152-153, 168, 240
 Krüger, H.A. (1816-81), rigsdagsmand, Bevtøft 33, 56-58, 65-67
 Kruse J.H. (1805-59), værkemester, Flensborg 34-35, 41
 Küssner, Dieter Paul, højskoleforstander, Jaruplund 314, 318
 Kølvrå, Anders, skoleleder, Tønning 226
- La Cour, Wilhelm, historiker 88
 Langdal-Nielsen, Niels, lærer, Damholm 207
 Lange, Børge Krebs (1908-82), lærer, Tarup 235
 Lange, Martin Frederik, vandelærer, Flensborg 116
 Larsen, Lars Hansen, professor 236
 Larsen, Lauritz, generalkonsul, Flensborg 141
 Lassen, Detlef (1913-82), gdr., Strukstrup 193
 Lassen, Henrik (1839-1934), gdr., Strukstrup 82
 Lassen, Peter (1866-1938), gdr., Strukstrup 82, 108-109, 114, 126-127, 126, 144
 Lassen, familien, Strukstrup 101
 Lausten, Hanne (1902-86), Flensborg 89
 Lausten, L.K. (1874-1958), faktor, Flensborg 86-87, 89, 108, 127, 132
 Lausten, Viggo (1904-40), redaktør, Flensborg-Tønder 164-165
 Lebeck, Margrethe 106
 Leckband, Helmuth, forfatter, Flensborg 116, 169, 171
 Lehmann, Orla (1810-70), politiker 27, 29
 Leszinsky, Sarah, student, Flensborg 308
 Ley, Robert, rigsfører 149
 Liebe, Otto, højesteretssagfører 96

- Lindstrøm, Gustav (1896-1965), vandrelærer, Ladelund 118, 120
- Lohse, Hinrich, Gauleiter 149, 158-159
- Lorenzen, Peter Hiort (1791-1845), stænderdeputeret 29, 30, 76
- Lorenzen, Andreas (1887-1946), folkemindesamler, Damholm 193
- Lorenzen, Detlev, forretningsfører, Flensborg 252-253
- Lorenzen, Karl Heinz, kommunist, Flensborg 150
- Lorenzen, Martin (1897-1963), redaktør 112
- Lorenzen, Nicolai 82
- Lorenzen, Nis (1794-1860), gdr., Lilholt 27
- Lorenzen, Peter, gdr., Østerby Mark 136
- Lornsen, Jens Uwe (1793-1838), landfoged på Sild 26
- Lübke, Friedrich Wilhelm, ministerpræsident 183, 192, 221-223, 233
- Lüdemann, Hermann, ministerpræsident 213, 216
- Lund, Johanne, Medelby 135
- Lund, Karl, lærer, Mårkær 192, 193
- Lund, Peter, soldat, Medelby 171
- Lønborg-Jensen, Aage, arkitekt 134
- Machat, rigsdagsmand 104
- Madsen, Jutta Skrumsager, København 111, 133
- Madsen, Mette, kirkeminister 286
- Mahler, Christian, gdr., landdagsmand, Havrup 204, 212
- Manicus, Claus (1795-1877), læge, Ekernførde 28, 49
- Manteuffel, von, general 50
- Marcussen, Peter, Brarup 72
- Marcussen, Peter (1898-1979), lærer, fmd. Det unge Grænseværn 140
- Margrethe I, dronning 16
- Margrethe II, dronning, 267, 268, 280, 291, 329
- Marling, Charles (1862-1933), eng. diplomat 90
- Mathiesen, Chr.(1873-1925), arbejdersekretær Flensborg 75
- Matthiesen, Asmus, kontorist, Flensborg Avis 172
- Matlok, Jørgen, viceskoleledere, Flensborg 305,
- Mechlenburg, Auguste Friederike, apotekerdatter, Flensborg 45
- Mechtilde, grevinde 15
- Meng, Hans, lærer 122, 124, 162, 206
- Mertner, Marie, malerinde, Flensborg 91
- Meyer, Ernst (1926-2008), skoleleder, Medelby 241,253, 257, 263
- Meyer, Henry, soldat 170
- Meyer, Karl Otto, chefredaktør, landdagsmand 169-171, 175, 223, 241, 242-245, 262, 278, 290
- Meyer, Marie, gift med Karl Otto Meyer 278
- Miang, Marie Elsbeth f. Paulsen, Flensborg 82
- Michaelsen, Jørgen (1830-1900), lærer, Flensborg 55
- Michelsen, P., socialdemokratisk politiker, Flensborg 78
- Mitterdorfer, Karl, FUEV-præsident 275
- Moltzen, Carl, købmand, Kappel 193
- Mommsen, Friedrich (1901-65), bibliotekar, Flensborg 162, 242, 252-253
- Monrad, C.F. (1815-89), skolebestyrer, Flensborg 41, 50, 55, 56, 60-61, 64-65, 71, 73
- Mortensen, fisker, Tating 159
- Mortensen, Martin (1892-1977), skoleinspektør, Kappel 185
- Munck, Frederik Vilhelm (1833-1913), lærer og præst, Flensborg 36, 41, 44-46, 45, 51, 54
- Munk, Kaj, digterpræst 175
- Münchow, Samuel (1893-1976) landdagsmand, Flensborg 109, 144, 181, 198, 204, 219- 220, 227, 239, 250
- Møller, A.P. skibsreder 94, 236, 285
- Møller, Christmas 182, 206
- Møller, Flemming (1918-2000), dansk præst, Tønning 226
- Møller, Mærsk Mc-Kinney, skibsreder 329
- Møller, I.C., grosserer, overborgmester, Flensborg 73, 74, 93, 109, 127, 144-145, 181, 199, 214
- Møller, Aage (1885-1978), højskoleforstander 209
- Møsting, Johan Sigismund (1759-1843), gehejmestatsminister 25
- Napoleon III. 50-51
- Neergaard-Møller, Valdemar (1881-1932) generalkonsul, Flensborg 129
- Neergaard, Niels (1854-1936) statsminister 95-97, 105-106, 129, 178, 315
- Nielsen, Christian (1870-1933), præst, Flensborg 79
- Nielsen, Christian, soldat 169
- Nielsen, Christian Thorup, skoledirektør, Flensborg 261
- Nielsen, Frede (1891-1954), folketingsmand 225
- Nielsen, Hans (1904-82), maskinarbejder, Flensborg-Harreslev 150
- Nielsen, J.P. (1873-1952), folketingsmand 161-162
- Nielsen, Jens Christian, Tønning 143
- Nielsen, Jørgen (1867-1951), typograf, Flensborg 75
- Nielsen, Peter (1779-1847), købmand, Flensborg 31-32
- Niese, E., provst, Flensborg 129

- Nissen, Frieda, Skovlund 135
 Nissen, Jørgen, teglværksarbejder, Nyhus 144
 Nissen, Nis (1878-1960), landdagsmand 89
 Noack, C.W. (1885-1960) førstepræst, Flensborg, biskop 129-30, 129, 210
 Noack, Johan Peter, historiker 225, 232
 Nöbbe, Ortwin, kunstner 168
- Oldsen, Johannes (1894-1958), redaktør 93, 104, 109, 112, 114, 127, 143, 193, 219
 Olson, Hermann (1893-1958), landdagsmand 204, 219, 227
 Ordroff, Joh. Christ. (1694-1757), pastor i Grumtoft 22
 Otte, Niels Erik, skoleleder, Nibøl 305
 Ottosen, Martha (1866-1928), forfatter 59
- Packness, Ejnar, kgl. bygningsinspektør 228
 Partsch, J.F.W. (1833-1902), slagtermester, Flensborg 42, 51, 65
 Partsch, familien, Flensborg 62-63
 Paulsen, Christian (1798-1854), professor, Flensborg 26, 27, 41
 Paulsen, Erik (1902-79), landbrugskonsulent, Harreslev 155
 Paulsen, Hans (1914-2002), grosserer, Flensborg 172
 Paulsen, J.C. (1864-1962), grosserer, Flensborg 73, 82, 100
 Pedersen, Christiern (d. 1554), forfatter 15
 Peperkorn, J.L. (1890-1967), præst i Fjølde 140
 Peters, dr., Husum 187
 Peters, Otto (1819-1905), provst, Flensborg 55
 Petersen, August, byrådsmedlem, Flensborg 104, 127, 144
 Petersen, Carl, Ydun-formand, Flensborg 73
 Petersen, Carsten (1871-1943), dansk præst, Flensborg 78
 Petersen, Frederik (1900-45), generalsekretær, Flensborg 89, 169
 Petersen, H.F. (1898-1966), førstepræst, Flensborg 129, 130, 210
 Petersen, Hans (agent) 75
 Petersen, Jacob (1884-1952), bibliotekar 106
 Petersen, Jørgen, tømmermester, Avnbøl 94
 Petersen, Jørgen Hansen (1874-1963), værftsarbejder, Flensborg 78, 81
 Petersen, Nis (1886-1962), arbejder, Harreslev 114
 Petersen, Nis (1859-1938), redaktør 74
 Petersen, Signe (1917-2003), lærer, Flensborg 179
 Petersen, skrædder, Tarup 235
- Plaetner, Jacob (1823-93), garvermester, Flensborg 36, 51, 52
 Poggensee, H., byrådsmedlem, Flensborg 109
 Pors, Jørgen (1911-2006), lærer, Flensborg 204, 206, 212
 Prael, Peter (1761-1831), provst, Tønder 23
 Pries, Hans, landmand, Øster Ørsted 188, 200
- Ramsing, Julie (1871-1954), generalinde 118, 166
 Rasmussen, Anders Fogh, statsminister 295
 Rasmussen, Poul Nyrup, statsminister 315
 Rasner, Will, tysk CDU-politiker 241
 Rattenborg, Amalie (1898-1969), lærerinde, Jaruplund 117, 123
 Rattenborg, August, lærer, Kobbermølle 123
 Rautenberg, Peter, bypræsident, Flensborg 280
 Ravn, Christian (1877-1964), advokat, Flensborg 21, 73, 85, 104, 109, 113, 144
 Reeder, Waldemar (1893-1950), landdagsmand 192, 219
 Regenburg, August (1815-95), departementschef 38, 41, 49-50, 55, 59, 65
 Reiser, Nicolaus, Flensborg 199, 225, 227
 Rerup, Lorenz (1928-96), generalkonsul 249
 Reuss, Jeremias Friedrich (1700-1777), generalsuperintendent 22
 Reventlow-Criminil, Victor, greve, landdagsmand 190, 204
 Richter, lærer, Flensborg 134
 Röh, Hans Peter (1818-86), gdr., Jaruplund 53
 Rosen, Carl (1819-91) overpræsident, Flensborg 43, 45
 Rossen, R.P. (1858-1928), journalist, bankdirektør 71, 72, 73
 Rudbeck, Fr. (1916-2004), rejseinspektør 254
- Saxo, historiker 14
 Scavenius, Erik, udenrigs- og statsminister 86
 Scheel, Walter, forbundspræsident 268
 Schenk, Richard, finansminister 216
 Schiøler, Martin, Flensborg-kommunist 174
 Schlüter, Poul, statsminister 267
 Schmidt, H.P. (1802-66), købmand, Flensborg 33, 41
 Schmidt, Helmut, forbundskansler 270
 Schmidt, Peter, købmand, rigsrådsmedlem, Flensborg 43
 Schmitt-Vockenhausen, Hermann, SPD-politiker 240, 241
 Schnack, Renate, mindretalskommmitteret 277, 298
 Schouw, vice-overpræsident 158
 Schröder, Ernst (1889-1951), redaktør 158, 161, 164
 Schröder, Gerhard, forbundskansler 276-277, 295

- Schubert, Charlotte (1908-87), børnehaveleder 179
 Schultz, Heinrich, SSF-formand 260, 267, 278, 279
 Schulz, Kurt, grænselandskommitteret 277
 Schumacher, Kurt, SPD-formand 185, 200, 227
 Schwarz, Caroline, mindretalskommitteret 277
 Sie, P.C., hårdugsfabrikant, Flensborg 42
 Sievers, Wilhelm (1896-1966), overborgmester 140, 144-147, 145, 151, 156
 Simonis, Heide, ministerpræsident 297, 315
 Simonsen, Peter (1864-1930), redaktør, Flensborg 82
 Skala, Jan, sorbisk redaktør 104, 154
 Skrumsager, Niels, gdr., Visby 118
 Slott-Møller, Harald, maler 87, 89, 93, 105, 126, 151
 Solf, Wilh., tysk udenrigsminister 84-85
 Sonne, Jørgen, maler 12
 Spooendonk, Anke, landdagsmedlem 290, 291, 297, 315
 Stauning, Thorvald, statsminister 122, 161
 Steel, Christopher, eng. diplomat 199
 Steltzer, Theodor, ministerpræsident 201
 Stenz, Christian (1909-86), skoleleder, Ladelund-Vesby 253-254
 Stoltenberg, Gerhard, ministerpræsident 244
 Stresemann, Gustav, udenrigsminister 122
 Struensee, Adam (1708-91), generalsuperintendent 23-24
 Stærmosé, Robert, folketingsmedlem 182, 259
 Suhr, Else 149
 Svenningsen, Niels, direktør for Udenrigsministeriet 235
 Svensson, A., redaktør 77, 89
 Søgaard, Jørgen (1874-1944), gdr., Jaruplund 104, 110, 114, 120, 127, 133, 142, 143, 167, 172-173
 Sönnichsen, Matthias, Flensborg 172
 Sørensen, Arne, minister 182
 Sørensen, fru, Maasholm 185
 Sørensen, kaptajn, Maasholm 185
 Sørensen, Maren (1882-1957), sygeplejerske 130, 136, 137
 Terkelsen, Frede, højskoleforstander 118
 Thälmann, Ernst, kommunistisk politiker 128
 Tholle, Julius (1831-71), arkitekt 42
 Thomsen, Metha, Agtrup 135
 Thorling, Rudolf Hansen, vandrelærer, Flensborg 101, 116, 120
 Thygesen, Frants (1914-89), generalsekretær 181, 201, 226
 Titzck, Rudolf, landdagspræsident 246
 Todsén, Hermann, overborgmester, Flensborg 109, 121, 330
 Tofte, Hans Mikkelsen (1825-1917), degn og lærer 46, 55, 56
 Tonnesen, præst i Horsens 81
 Trier, Sigurd 64
 Tscheuschner, Klaus, overborgmester, Flensborg 327, 330
 Tychsen, Anna, Skovlund 135
 Tychsen, Hans (1837-1929), Frøslev 73
 Tychsen, Hermann (1911-64), skoleinspektør 248, 251, 252
 Tønder-familien, Medelby 213
 Tønnsen, Hans (1904-93), lærer 116, 147, 157
 Uldall, Niels (1875-1940), grosserer, Flensborg 73, 74, 110, 111
 Valdemar Atterdag, konge 16
 Valdemar Sejr, konge 14-16, 38
 Vendt, Th., klejnsmed, Flensborg 42
 Viinsted, J.A., højskoleforstander, Ågård 55-56, 60
 Vollertsen, Ernst (1929-2008), SSF-formand 264, 268, 278
 Volquardts, H.A.F.C. (1792-1866), provst, Flensborg 54-55
 Wallroth, Ant., regeringspræsident 158
 Wegener, C., biskop 129
 Wegener, C.F., historiker 27
 Wegener, Johan (1811-83), højskoleforstander 32
 Wehlitz, Gerhard, (1922-2003), SSW-formand 243, 244, 270, 278
 Wiebner, Heinrich, Tønning 226
 Wilfan, J., rigsdagsmand 104
 Wilhelm I. 52, 65
 Willmer, Gendarmereihauptwachtmeister, Tating 159
 Wilson, Woodrow, USA-præsident 84
 Wimpfen, Carl von, historiker 28
 Winstrup, L.A. bygmester 38-39, 41
 Wolff, Karl, kredsdirektør, Ejdersted 222
 Wrangel, general 43
 Zahle, Carl Theodor, konseilspræsident 96
 Zeudlitz-Neukirch, von civilkommissær 50

Studieafdelingens udgivelser

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966.
2. H.V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967.
3. Lorens Rerup: A.D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland (1840-1897). 160 s. 1967.
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192 s. 1967.
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 205 s. 1969.
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L.S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971.
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1973.
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazaretten i Tamanskajagden. 269 s. 1973 og 1974.
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 173 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977.
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977.
14. Egernførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O.M. Olesen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydslesvigsk landskab. 93 s. 1980.
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939. 444 s. 1981.
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981.
18. Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst. 228 s. 1982.
19. Franz Wingender. Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950. 218 s. 1983.
20. Franz Wingender: Krigens lænker. Dansk sydslesvigers dagbog 1933-1944. 211 s. 1984.
21. Lars N. Henningsen: Provinsmatadorer fra 1700-årene. 472 s. 1985.
22. Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982. 2 bd. Red. af Jørgen Hamre og Johann Runge. 510 s. 1986.
23. Jane Bossen/Helge Krempin: Helligåndskirken i Flensborg 1936-1986. 108 s. 1986.
24. Bjørn Poulsen: Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. 299 s. 1988.
25. Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig - før og efter 1945. 207 s. 1988.
26. Ole Ventegodt: Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederi-regnskaber 1783-1812. 258 s. 1989.
27. Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-45. 122 s. 1990.
28. Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvej mellem nødvendighed og frivillighed. 152 s. 1990.
29. W.L. Christiansen: Mit brogede politiske liv. 128 s. 1990.
30. Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 – som folkelig og national bevægelse. 434 s. 1990.
31. Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig – et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991. 184 s. 1991.
32. W.L. Christiansen: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch 1945-1954. 230 s. 1993.
33. Hans Nielsen: Streifzüge durch mein Leben. 219 s. 1994.
34. Gunnar Ryge Petersen: Agtrup danske skole 1946-1981. 113 s. 1995.
35. Lars N. Henningsen: Kirke og folk i Grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996. 310 s. 1996.

36. Karl Heinz Lorenzen: Holdninger har en pris – en rød sydslesvigsk erindringer fra tre Tyskland. 199 s. 1997.
37. Stine Wiell: Flensborgsamlingen 1852-1864 og dens skæbne. 344 s. 1997.
38. Lars N. Henningsen, Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998. 493 s. 1998.
39. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Minderheiten- und Regionalpartei in Schleswig-Holstein. 48 s. 1999.
40. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Mindretals- og regionalparti i Sydslesvig. 48 s. 1999.
41. Marie Meyer: Hjertesprog. Erindringer fra grænselandet. 296. s. 1999 og 2000.
42. Gerret Schlaber: Flensborg mellem helstat og kejsertid. Fotos i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 146 s. 1999.
43. Dagbøger fra Sydslesvig 1999, udgivet ved Lars N. Henningsen, 232 s. 2000.
44. Martin Klatt: Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse 1945-1955. 460 s. 2001.
45. Leif Sestoft: Drømmen om Danmark. 370 s. 2002.
46. Lars N. Henningsen (red.): Grænselandshistorie gennem 40 år. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1963-2003, 407 s., 2003.
47. Lars N. Henningsen (udg.): Da Sydslesvig gik af lave. Erindringer fra sindelagskiftets år, 266 s., 2003.
48. Birgitte Herreborg Thomsen: Danske sydslesvigiske soldater i Danmark 1940-1945, 236 s., 2003.
49. Axel Johnsen: Dannevirkemænd og Ejderfolk. Den grænsepolitiske opposition i Danmark 1920-1940. 500 s. 2004.
50. Lars N. Henningsen – Johan De Mylius: Hver elsker sin farve. Hertugdømmerne og H.C. Andersen. Jeder liebt seine Farbe. Die Herzogtümer und Hans Christian Andersen. 283 s. 2005.
51. Günter Weitling: Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800-1920, 440 s., 2005.
52. René Rasmussen. Front og bro. Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930-1945. 2 bd. 1000 s. 2005.
53. Lars N. Henningsen: Flensborgskibe 1790-1850. Flensburger Schiffe 1790-1850, 47 s. 2005.
54. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Mindretals- og regionalparti i Sydslesvig 1945-2005. 52 s. 2006.
55. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Minderheiten – und Regionalpartei in Schleswig-Holstein 1945-2005. 52 s. 2006.
56. Lars N. Henningsen og Johann Runge: Sprog og kirke. Dansk gudstjeneste i Flensborg 1588-1921, 280 s. 2006.
57. Gerret Liebing Schlaber: Hertugdømmet Slesvigs forvaltning ca. 1460-1864, 492 s., 2007.
58. Gerret Liebing Schlaber: Administrative tilhørsforhold mellem Ejderen og Kongeåen indtil 2007, 428 s., 2007.
59. Lars N. Henningsen (red.): SSW i kommunalpolitik 1948-2008 – en interviewbog, 280 s., 2008.
60. Gerret Liebing Schlaber: Fra opland til bydele. Flensborgs bymark og de indlemmede landsbyer i foto og tekst ca. 1860-1930. – Vom Land zum Stadtteil. Flensburgs Stadtfeld und die eingemeindeten Dörfer in Bild und Wort ca. 1860-1930. 156 s., 2009.
61. Martin Bo Nørregård: Danske sydslesvigere i tysk krigstjeneste 1939-45, 460 s., 2009.
62. Lars N. Henningsen (red.): Sydslesvigs danske historie, 356 s., 2009

Arkivserien

1. Lars N. Henningsen: Foreningsarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 52 s.1992.
2. Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig. 117 s. 1993.
3. Lars N. Henningsen: Personarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 80 s. 1993.
4. Johannes Christiansen: Familien Rønnenkamp fra Flensborg – en slægtshistorie fra helstatens dage. 128 s. 1994
5. Allan Bengtsson og Lars N. Henningsen: Vandrelærere – rejsende i dansk kultur. 204 s. 1996
6. Private personarkiver: Jacob Kronika (1897-1982). Foreløbig arkivfortegnelse, ved René Rasmussen. 92 s. 1998.
7. Lars N. Henningsen: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. En oversigt. 216 s. 1999.
8. Private personarkiver: Jensen, Jens Nielsen (1879-1962) og hustru Ellen Kirstine, f. Hansen (1888-1967) Mejerist, journalist. Foreløbig arkivfortegnelse, ved René Rasmussen. 21 s. 1999.
9. Dansk Generalsekretariat for Sydslesvig og de danske sekretariater. En arkivfortegnelse. 268 s. 2000.
10. Birgitte Herreborg Thomsen: Kort og prospekter i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek, 53 s., 2003.
11. Birgitte Herreborg Thomsen: De slesvigske krige 1848-50 og 1864 – tegninger og kort i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek, 49 s., 2003
12. Bonn-Erklæringen og de unge. Elevberetninger fra Durborg-Skolen 2005. 57 s., 2005
13. Lars N. Henningsen: Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler – før og nu. 69 s.2007.
14. Leif Hammelev: Krigen 1864 i stereoskopbilleder. 140 s., 2007
15. Lars N. Henningsen og Elly Andersen: Christianslyst – fra kongedomæne til kursuscenter. 52s., 2008.
16. Flensborg Avis. Registraturer over firmaets og redaktørernes arkiver 1869 ff ved Gerret Liebing Schlaber. 2009.

ISBN 978-87-89178-75-2

Bogen fortæller om den historiske udvikling, som har ført frem til nutidens danske mindretal i Sydslesvig og analyserer mindretallets karakter anno 2009.

Hvad er det danske mindretal i Sydslesvig i dag?

Hvad er det danske mindretals historiske rødder?

Hvordan har det danske mindretal levet gennem tiden?

Om forfatterne:

Lars N. Henningsen
f. 1950, dr. phil.,
leder af Studieafdelingen, Flensborg

René Rasmussen
f. 1966, cand. mag, museumsinspektør
ved Danevirke Museum

Martin Klatt
f. 1964, ph.d., lektor ved Syddansk
Universitet

Jørgen Kühl
f. 1965, ph.d., rektor for A.P. Møller
Skolen i Slesvig